

26.

ARAşTIRMA
SONUÇLARI
TOPLANTISI

1. CİLT

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

26.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
1. CİLT

26 – 30 MAYIS 2008
ANKARA

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No : 3172-1
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 131-1

YAYINA HAZIRLAYANLAR
Doç. Dr. Fahriye BAYRAM
Dr. Adil ZME

Kapak ve Uygulama
Suna HKENEK

ISBN: 978-975-17-3390 - 0
978-975-17-3389 - 4 (Takım)
ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafı: *Harun ÖZDAŞ*
"Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırmaları 2007 Yılı Çalışmaları"
"Ege Bölgesi Sualtı Araştırmaları 2007 Yılı Çalışmaları"

Not :Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve geliş sırasına göre yayımlanmıştır.
Kitapta yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA-2009

İÇİNDEKİLER

Ferudun ÖZGÜMÜŞ 2007 İstanbul Suriçi Arkeolojik Yüzey Araştırması	1
Thomas CORSTEN Kibyra 2007	15
Bülent İPLİKÇİOĞLU Doğu Likya'da Epigrafiya Araştırmaları 2007	19
Cenker ATİLA, Binnur GÜRLER Bergama Müzesi Cam Eserleri.....	23
Gürol BARIN İlisu Klasik Yüzey Araştırmaları 2007	37
Martin SEYER Die Kampagne 2007 – Forschungen Zum “Corpus Der Lykischen Sprachdenkmäler”	49
Ayşe AYDIN Türkiye Müzelerinde Bulunan Lahit Formundaki Rölikerler.....	65
Mustafa H. SAYAR, Pelin ERCAN Kilikya Yüzey Araştırmaları 2007	75
Serra DURUGÖNÜL, Murat DURUKAN, Ercan AŞKIN, Erkan ALKAÇ, Deniz KAPLAN, Hatice KÖRSÜLU 2007 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzey Araştırması	85
Halil Hamdi EKİZ Adıyaman Müzesi'ne Yeni Kazandırılan Hitit Tanrı Heykelcikleri.....	93

Güngör KARAUĞUZ	
Çaycuma, Gökçebey (Tefen) ve Devrek İlçeleri Yüzey Araştırması, 2007.....	105
Hasan BAHAR	
Konya ve Karaman İlleri ve İlçeleri 2007 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması	117
Füsun TÜLEK	
Osmaniye İli Yüzey Araştırması 2007 Çalışması.....	135
Füsun TÜLEK	
Bitinya-Paflagonya Bölgeleri Mozaik Külliyyat 2007 Çalışması	141
Thomas DREW-BEAR	
Apameia, Konana, Pisidia Antiocheia'sından Yeni Yazıtlar.....	147
Eugenio RUSSO	
The Sculptural Decoration of the Theodosian Church of St. Sophia.....	155
Süleyman ÇİĞDEM, Hüseyin YURTTAŞ, Haldun ÖZKAN	
2007 Gümüşhane Yüzey Araştırması	167
Engin BEKSAÇ	
Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtlar ve Kült Alanları Projesi 2007 Yılı Edirne ve Kırklareli Yüzey Araştırması.....	181
Fikret Kutlu YEGÜL	
Halil Edhem Bey ve Birinci Dönem Sardes Kazısı İlişkileri	191
Emel ERTEN, Murat ÖZYILDIRIM	
Olba 2007 Yüzey Araştırması	199
Burçin ERDOĞU, İsmail FAZLIOĞLU, Nejat YÜCEL	
2007 Yılı Aksaray İli, Tuz Gölü Yüzey Araştırması.....	211

Enver AKIN, F. Suha ŞAHİN	
Güneydoğu Anadolu Müzelerindeki Roma Dönemi Mimari Buluntular	221
Vasıf ŞAHOĞLU, Hüseyin VURAL, Emrullah KARATURGUT	
Çeşme-Boyalık Erken Tunç Çağı Mezarlığı	235
Mehmet IŞIKLI	
Erzincan Altıntepe Kalesi Yüzey Araştırmaları 2006-2007 Çalışmalarının	
Genel Bir Değerlendirmesi	253
Marijana RICL	
Epigraphic Survey in the Küçük Menderes Valley.....	267
Bilge HÜRMÜZLÜ, Murat FIRAT	
Isparta Arkeoloji Müzesi Seramik Koleksiyonu	273
Halil TEKİN	
Ilisu Projesi Seramikli Neolitik Yerleşmeleri Yüzey Araştırması, 2007	279
Burcu ERCİYAS, Emine SÖKMEN	
Komana Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması 2007	289
Oktay BELLİ	
2007 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının	
Araştırılması.....	307
Asuman BALDIRAN	
Taşkent İlçesi ve Civarı 2007 Yılı Yüzey Araştırması Raporu.....	313
Nurettin ASLAN	
2007 Yılı Lampsakos/Lapseki, Abydos ve Çan Yüzey Araştırması	333
Aynur ÖZFIRAT	
Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2007	345

Onur ÖZBEK	
2007 Yılı Gelibolu Yarımadası Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması	367
Aslı ÖZYAR, Günhan DANIŞMAN	
Tarsus-Gözlükule 2005-2006 Yılı Disiplinlerarası Araştırmaları	383
Şengül AYDINGÜN	
Gaziantep Müzesi "Tunç Hitit Heykelcikleri"	399
Şengül AYDINGÜN	
İstanbul İli 2007 Yılı Tarih Öncesi Çağlar Yüzey Araştırması Sonuçları	411
Osman AYTEKİN	
Artvin-Erzurum İlleri Çoruh Vadisindeki Tarihî Yollar ve Kültür Varlıkları	
Yüzey Araştırması, 2007	427
Hamdi ŞAHİN	
Dağlık Kilikia 2007: Yerleşim Tarihi ve Epigrafya Araştırmaları	437

2007 İSTANBUL SURIÇİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Ferudun ÖZGÜMÜŞ*

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü adına yürüttüğümüz "İstanbul Suriçi Arkeolojik Yüzey Araştırmaları"nın 10. sezonu 2007 yılının temmuz ayında İstanbul'un Eminönü İlçesi'nde bulunan Molla Fenari Hoca Paşa, Binbirdirek, Küçük Ayasofya, Akbıyık mahallelerinde gerçekleştirilmiş olup (Çizim: 1) başkanlığım altında yapılan çalışmaya Yrd. Doç. Dr. A. Vefa Çobanoğlu, Ayşe Denknalbant, Sevgi Parlak, Melda Ermiş, Serra Kaynak, Hüseyin Güler, Hayri Fehmi Yılmaz, Yusuf Kartal, Zeki Boleken, Özgen Kadioğlu, Çiçek Akcıl, Anais Lamesa katılmıştır. Bakanlık temsilcisi olarak İzmir Müzesi'nden Arkeolog Sn. Ersin Atakal görev yapmıştır.

Çalışmalarımız sırasında bu güne kadar herhangi bir kaynaktan sözü edilmemiş 16 sütun kaidesi, 23 sütun başlığı, 58 sütun gövdesi, 53 mimari kalıntı (duvar kalıntıları da dahil), 5 adet kırık hâlde korkuluk levhası, 2 lahit akroteri, okunmaz durumda Yunanca bir kitabe, Kadırga Özbekler Tekkesi'nde 1 adet mermer torso heykel, 1 adet mozaik süsleme ve bazı Roma ve Bizans cam buluntuları tespit edilmiştir. Bu buluntuların hepsi için döküm fişi doldurulmuş, tümü fotoğraflanmış ve mimari kalıntıların çizimleri yapılmıştır. Buluntular aşağıda "Sütun Başlıkları", "Mimari Eserler", "Döşeme Mozaiki" ve "Cam Buluntular" olarak anlatılacaktır.

SÜTUN BAŞLIKLARI (Resim: 1)

Bu bölümde 23 sütun başlığından en güzel 6 tanesi anlatılacaktır. Bu başlıklardan 2 tanesi Sultanahmet semtindeki Eresin Otelinde kazılarında çıkmıştır ve otel içerisinde dekorasyon amacıyla sergilenmektedir. Otel lobisinin alt katında bulunan başlık 2007 yılında ele geçirilen başlıkların en eskisi olup gayet sağlam durumda mermerden bir imposttur. Üzerinde kabartma bir haçtan başka süsleme yoktur. Üst kenar ölçüleri 0.87x1,11 m.dir. Haçtan başka süsleme olmayışı ve gayet sade duruşuyla 6. yüzyılın sonuna tarihlendirilebilir¹. Aynı otelin lobi katında Korinth düzeninde, oldukça

* Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ, İstanbul Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü, Vezneciler-Beyazıt-İstanbul/TÜRKİYE

1 Th. Zolt, *Kapitelplastik Konstantinopolis vom 4 bis 6 Jahrhundert n.Chr.* Asia Minor Studien, X, Bonn 1994, Taf. 25/108, s. 50. Ayasofya ve Mirelaion'daki benzer örnekleri için.

sağlam günümüze gelebilmiş mermerden bir paye başlığı vardır (Resim: 2). Üst tabanı 0.71x0.55 m., yüksekliği 0.43 m. olup yüzeylerinde gayet dolgun olarak işlenmiş akantus yaprakları vardır².

Binbirdirek Mah., Terzihane Sok., İbrahim Paşa Otel'i'nin lobisinde masa altı olarak kullanılan çok iyi durumda Korinth düzeninde bir sütun başlığı vardır. Beyaz mermerden yapılmış olup yüzeylerini 2 sıra akantus yaprakları çevreler ve her sırada da 4'er yaprak motifi vardır. Stilize olarak işlenmiş bu yaprak motifleri hemen hemen hiç tahrip olmadan günümüze kadar gelebilmiştir. 6. yüzyıla ait bir başlıktır³.

Bir diğer başlık Küçük Ayasofya Mahallesi, Yusuf Aşkın Sok., No: 2'de bulunan Belma Apartmanı'nın bahçesinde. Mermerden yapılmış olan bu başlık bir önceki gibi Korinth düzenindedir ve çok tahrip olmuş durumdadır. Üst kare taban ölçüleri 0,84x0,84 m.dir⁴.

Oldukça iyi korunmuş olarak günümüze kadar gelebilen bir diğer sütun başlığı da yukarıda adı geçen mahallede, Cinci Meydanı'ndaki 36 numaralı Türkuaz Otel'in bahçesinde bulunmuştur. Bu da diğerleri gibi beyaz mermerden yapılmış olup Korinth düzenindedir. Üst kare tabanı 0,64x0,60 m., yüksekliği 0,50 m. olarak ölçülmüştür⁵. Burada anlatacağımız son başlık, aynı mahallede eski adı Sergios Bakhos, şimdiki adı Küçük Ayasofya Camii olan 6. yüzyıla ait Bizans kilisesinin avlusundadır. Beyaz mermerden yapılmış olan bu İonik-impot kiliseyle aynı tarihlidir ve burada yapılan yenileme çalışmaları sırasında bulunmuştur. İon volütlerinin üstündeki impost kısmı gayet süssüz olup iki yüzünde kabartma haç bulunur. Bu tip başlıklar 6. yüzyılın tipik örnekleridir ve imparatorluğun her yerinde bulunmaktadır⁶.

KORKULUK LEVHASI

2007 temmuzundaki çalışmalarda 5 adet korkuluk levhası tespit edilmiştir. Bunların çoğu küçük parçalar hâlinde olup en iyi korunmuş olanı Küçük Ayasofya Camii'nin batısındaki Kaleci Sokak'ta bulunan Çardaklı Hamam'ın kapısının üstündedir. Orta Bizans (842-1204) Dönemine ait beyaz mermerden yapılmış bu levhada sade ve kalın 3 bordürle ayrılmış altlı üstlü iki bölümde, süssüz bordürlerin meyana getirdiği antrolaklarla yapılmış tetrakonkosların içinde stilize akantus yapraklarından oluşturulmuş haçlar bulunmaktadır.

2 Th. Zoltt, *a.g.e.*, Taf. 48/c; Y. Ötüken "Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien" *İstanbulur Mitteilungen Beiheft* 41, Tübingen 1996, s. 181, Lev33/5.

3 Spendonenin güneyindeki sarnıç için R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, Berlin-Leipzig 1936, Taf. 14/195, s. 60; Selanik Demetrios Bazilikası'ndaki benzer örnek için Taf. 16/225, s. 72.

4 Y. Ötüken, *a.g.e.*, Taf. 31/2 İmralı; R. Kautzsch, *a.g.e.*, Taf. 2/13 İtalya-Solona.

5 R. Kautzsch, *a.g.e.*, Taf. 14/195, s. 60.

6 Th. Zoltt, *a.g.e.*, Taf. 12/38b, Taf. 14/48; Y. Ötüken, *a.g.e.*, Taf. 39/1 Tirilye.

Alınabilen ölçüleri 2.20 m. uzunluk, 0,92 m. yüksekliktir. Hangi maksatla oraya geldiği ve hamamın bu kısmında ne için kullanıldığı belli değildir⁷.

MERMER TORSO

Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Camii'nin karşısında bulunan Özbekler Tekkesi'nde bahçe düzenlemesi yapılırken mermerden bir torso bulunmuştur. Bir erkeğe ait olan giyimli bu torsonun oldukça tahrip olduğu görülmektedir. Bizim tahminlerimize göre bu hâliyle torso M.S. 3. yüzyıldan erken, M.S. 6. yüzyıldan geç olmamalıdır. Sağ elini göğsünün üzerine koymuştur, sol eliyle elbisesini veya kirk olduğundan ne olduğu anlaşılamayan başka bir nesneyi tutar vaziyette tasvir edilmiştir. Bugün yeniden restore edilen tekkenin bahçesinde sergilenmektedir (Resim: 2).

BÜYÜK SARAY KALINTILARI

Büyük Saray'a ait olduğunu düşündüğümüz kalıntılar 2 ayrı mahallede bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi Küçük Ayasofya Mahallesi, Medrese Sokak'ta yapılan inşaat sonrası ortaya çıkarılan kalıntılardır. Diğeri aynı mahallede Küçük Ayasofya Caddesi, No: 40'ta bulunan Eresin Otel'in lobisinde in situ olarak duran kalıntılardır. Bunlardan ikincisi korunmuş vaziyette ve gayet iyi durumdadır ama birincisi kazıdan sonra açık bırakıldığından tranşe çöp çukuru hâline gelmiştir. Eresin Otelin lobisindekiler 4.80x3.90 m. ölçülerindedir. Bugün ayakta duran duvarı 0.68 m. yüksekliğe kadar ayakta durmaktadır ve 0.35x0.45 m. ölçülerindeki kalın tuğlalardan yapılmıştır (Resim: 1, 2). Kalıntıların batı duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmış 9 adet sütun gövdesi vardır. Bunlar Bizans Döneminde burası yeniden inşa edilirken yapılan değişikliklerdir. Sarnıç olduğunu düşündüğümüz bu kalıntıda sarnıç sıvası kısmen durmaktadır. Bu kalıntının güneyinde, otelin kahvaltı salonu olarak kullanılan bölümünde gene in situ ve 6. yüzyıla tarihleyebileceğimiz opus tessellatum tekniğinde döşeme mozaïği vardır (Resim: 3). Bordürlerin çevrelediği bir lozanj içerisinde gayet sağlam durumda bir balık motifi görülmektedir. Mozaïğin bundan başka görülebilen parçası yoktur⁸. Büyük Saray ve mozaikleri hakkında yapılan çalışmalarda peristilli bir avludan ve mozaiklerinden bahsedilmiştir ama bu mozaïğin bu avluya ait olup olmadığı şu anda belli değildir⁹.

7 Y. Ötügen, *a.g.e.*, Taf. 9 Babasultan-Orhangazi.

8 J. B. Bury "The Great Palace", *Byzantinische Zeitschrift* 21, 1912, s. 210. Saray hakkında genel bilgiler için en geniş yayın D. T. Rice, *The Great Palace of the Byzantine Emperors. Second Report*, Edinburgh 1938.

9 G. Brett, "Byzantium", *Antiquity* 11, 1937, s. 356-359; P. J. Nordhagen, "The Mosaics of the Great Palace of The Byzantine Emperors", *Byzantinische Zeitschrift* 56, 1963, s. 1, 55.

SULTAN AHMET ENDİSTÜRİ MESLEK LİSESİ ALTINDAKİ KALINTI

İmparator Septimius Severus (193-211) zamanında yapılan hipodromun sarnıcıdır¹⁰. Bugüne kadar yapılan hipodrom çalışmalarında bu kısma girilememiştir (Resim: 4). Girilebilen kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla çeşitli tamirler görmüş ve daha geç dönemlerde sarnıç olarak kullanılmıştır. Bugün içerisinde az da olsa hala su vardır¹¹. Sarnıcın su olan bu bölümüne bir merdivenle inilmektedir. Bu bölümün üstünde, içerisinde çok az su kalmış olan sarnıç sıvalı tonozlu dörtgen odalar bulunmaktadır. Bugünkü girişin içeride ve solunda yaklaşık 500 m. uzunluğunda beşik tonozlu bir tünel hipodromun spinasına doğru ilerlemektedir. Fonksiyonu tam olarak anlaşılamamıştır. Duvarlarında sarnıç sıvası yoktur, ayrıca sonu bir yıkıntıyla nihayetlenmektedir. Fonksiyonu olmayan bu tip Bizans Devri tünellerine sıkça rastlanmaktadır¹². Bunlar belki de antik hipodromun oturma sıralarına destek olsun diye yapılmış alt yapılarıdır¹³.

MESE CADDESİ KALINTILARI

Alemdar Mahallesi, Divan Yolu Caddesinde bulunan Trek Turizm bürosunun alt katındadır.

Antik Roma yolu Mese'nin kalıntıları olmalıdır¹⁴. Kentin bütün tarihi boyunca kaburgasını oluşturan ana yol veya orta yol bugünkü Divan Yolu Caddesi olup Roma Dönemindeki adı Mese Caddesi idi. Bu yol Trakya'dan Bizantion'a gelen Via Egnatia'nın sur içinde kalan bölümüdür. Yukarıda anlatılan yerde kalıntıların bulunduğu kısım caddenin güney kolunun sonudur ve "Million" taşına çok yakındır¹⁵. Trek Turizm ofisinin altındaki bu kalıntılar küçük fakat kötü bir yenileme geçirmiştir (Resim: 5). Kalıntılar yaklaşık 2.41 m. yüksekliğe kadar ayakta durmaktadır ve anlaşıldığı kadarıyla

10 W. Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (Çev. Ü. Sayın), İstanbul 2001, s. 64-71.

11 Ph. Forcheimer-J. Strzygowski, *Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel*, Wien 1893, s.104-105. Bu kitapta içerisine ait resim ya da fotoğraf yoktur.

12 F. Özgütmüş-K. Dark, *İstanbul K. M. Paşa Yedikule Semtlerinde Yapılan Yüzey Araştırması-İstanbul Archaeological Survey, The District of K. M. Paşa-Yedikule*, Londra 1998, s. 8-9.

13 E. Mamboury, *a.g.e.*, s. 50, 62; R. Naumann, "Vorbericht über die Ausgrabungen zwischen Mese und Antiochus Palast", *Istanbuler Mitteilungen* 15, 1965, s. 145-147. Kentin bütün tarihi boyunca kaburgasını oluşturan ana yol ve orta yol -Divan Yolu- Roma ve Bizans Döneminde Mese adını taşımıştır. Bu yol Trakya'dan Byzantion'a gelen eski Via Egnatia'nın sur içinde bulunan kısmıdır. Metinde anlatılan yerde kalıntıların bulunduğu kısım caddenin güney kolunun sonudur ve "Million" taşına çok yakındır. D. Kuban, "Mese", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 5, 1994, s. 404-405.

14 E. Mamboury, "Un Nouvel element pour la topographie de L'antique Byzance", *Archaeologischer Anzeiger* 49, 1934, s. 51-53.

15 J. Bardill, "The Palace of Lassus and Nearby Monuments in Constantinople", *American Journal of Archaeology* 101, 1997, s. 75-83.

tonozlar silsilesi hâlinde caddenin iki yanına doğru devam etmektedir. Erken Bizans Döneminde üzerinde antik heykellerin sergilendiği bu caddeden bugüne kadar bulunan ilk kalıntılardır¹⁶.

PEYKHANE SOKAĞI'NDAKİ KALINTILAR (Çizim: 2)

2007 yılı çalışmalarımız sırasında Binbirdirek Mahallesi, Peykhane Sokak, No: 53/1'de bulunan Nasip İşhanı'nın altında birtakım tonoz kalıntıları tespit edilmiştir. Bu kalıntılar 3.80 m. uzunluğunda olup 0.60 m. kadar yükseklikte durmaktadır. Bu binanın hemen bitişiğindeki No: 51'de bulunan Terzioğlu Halıcılık'la onunda yanında bulunan No: 41'deki Servet İşhanı'nın altında Erken Bizans Dönemine ait muazzam alt yapılar bulunmuştur (ada 230, parsel 30 ve 48). Bunlardan Terzioğlu Halıcılık'ın altında bulunan yaklaşık 6.40x15 m. boyutlarında olup restorasyon görmüş ve çok iyi koruna gelmiştir (Resim: 6). Yapılan restorasyon çalışmaları sırasında Geç Roma ve Erken Bizans Dönemine ait kırık camlar bulunmuş olup bina içerisinde sergilenmektedir. Bu dükkânın hemen bitişiğinde yer alan 41 numaradaki Servet İşhanı'nın altında daha büyük boyutlarda yaklaşık olarak 7x20 m. ölçülerinde, iki yönünde üçer kırıklıklı apsisi bulunan erken döneme (tahminen 6. yüzyıl başı) ait bir kalıntı daha vardır (Resim: 7) ve bu Terzioğlu'nun altındakinin devamıdır. Bunun hemen bitişiğinde şu anda tam olarak fonksiyonunu bilemediğimiz bir rotunda bulunmaktadır (Resim: 8). Bu 3 hanın da altında bulunan bu yapılar tek bir komplekse aittir. İmparator Konstantinos, Roma İmparatorluğu'nun başkentini

Bizantion'a nakledince beraberinde bazı Romalı senatör veya konsülleri beraberinde getirmişti. Bunlardan bir tanesi de Filoksenus adlı konsüldü. Filoksenus İstanbul'a gelince Konstantinos Forumu'na yakın bir yerde kendisine bir saray ve sarnıç yaptırmıştı. Bugün Binbirdirek sarnıcı diye bilinen sarnıç Filoksenus'un yaptırdığı sarnıç diye bilinmektedir. Kaynaklarda sarayın da bu sarnıcın yakınında olduğu anlatılmaktadır. Bizim Peykhane Sokağı'nda bulduğumuz bu kalıntılar hem sivil mimari örneğidir hem de Binbirdirek Sarnıcı'na çok yakındır. Bu yüzden bu kalıntıların Filoksenus'un sarayı (veya sarayın hamamı) olma ihtimali yüksektir.

Bugünkü hâliyle kesin olarak bir şey söylenemese de bu yapı hakkında ve Filoksenus sorununun aydınlatılması çalışmalarımıza devam edeceğiz¹⁷.

16 A. Berger, "Regionen und Strassen im frühen Konstantinopel", *Istanbuler Mitteilungen* 47, 1997, s. 383, 387-395.

17 W. Ensslin, "Philoxenus", *Paulys Real-Encyclopadie der classischen Altertumwissenschaft* XX, 1941, s. 191; R. Janin, *Constantinople Byzantine. Developpement Urbain et Repertoire Topographie*, Paris 1950, s. 201-202, 378; J. Bardill, "The palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople", *American Journal of Archaeology* 101, 1997, s. 70-71, 74.

KÜÇÜK AYASOFYA MAHALLESİ, SOKULLU OTELİ'NDEKİ ALT YAPI

Küçük Ayasofya Mahallesi, Şehit Mehmet Paşa Caddesi (Demirci Raşit Sokak) No: 5/7'deki Sokullu Otelî'nin altyapısı Erken Bizans Dönemine ait olduğunu düşündüğümüz bir kalıntıdır. Bu yapının da sivil amaçla yapılmış bir kompleks olduğunu düşünüyoruz. Dinî bir tesis olduğuna gösteren herhangi bit iz yoktur (Resim: 9, 10). Birkaç tonozlu mekândan meydana gelen yapı sivil amaçlı bir tesisin altyapısı olmalıdır. Bölgede bu döneme ait bir çok yapı kalıntısı vardır. Bunun fonksiyonunu ortaya çıkartmak için çalışmalarımız devam etmektedir.

HOCAPAŞA VE HOBYAR MAHALLESİ'NDEKİ BİZANS ALT YAPILARI

Birbirine çok yakın bu iki altyapının beraber yazılmalarının sebebi her ikisinin de bir zamanlar burada kurulan İtalyan mahallelerinde olmalarından dolayıdır¹⁸. Bunlardan Hocapaşa'daki (Hüdavendigar Caddesi, Murat Sokak, No: 8 Kocaoğlu İşhanı) sarnıç veya dinî bir yapı değildir. Hobyar'daki de değildir. Her ikisinin de fonksiyonları şu anda bilinmemektedir. Hocapaşa'daki ağır bir restorasyon geçirmiş olup özel mülkiyete aittir (Resim: 11). Taş ve tuğla üzerinde yaptığımız incelemelere göre 7. veya 8. yüzyıllara ait olduğu kanısındayız. Boyutları yaklaşık 20x9 m.dir ve iki katlıdır. Alt kat sıvanmıştır. Duvarlarda derz izleri belli olmamaktadır.

İkinci yapı Hobyar'dadır ve İtalyan mahallesinin tam sınırındadır (Resim: 12)b Hocakasım Efendi Sokak, Besler Han, No: 3'te adı geçen hanın alt katında kısmen korunmuştur. Taş-tuğla tekniğinden bunun bir İtalyan yapısı olduğunu düşünmekteyiz. Bu tip yapılara bölgede çok rastlanmaktadır. Bir diğeri de Balkapanı Han'ın altındadır¹⁹. Bu diğeri kadar büyük ve iyi korunmuş durumda değildir. Boyutları 7.80x5 m. kadardır ve duvarlar kısmen 2 m. yüksekliğe kadar ayakta kalmıştır. Günümüzde kumaş deposu olarak kullanılmaktadır.

HOBYAR MELEK İŞHANI ALTINDAKİ TONOZLU YAPI

Hobyar Mahallesi, Hocahanı Sokak, No: 4/1, Melek İşhanı'nın altında birbirine dik gelen tonozlu iki mekânın meydana getirdiği bir altyapı mevcuttur (Resim: 13). 16.70x3.60 m. ölçülerindeki bu yapıda yükseklik 3.44 m.dir. Sıvalı olduğu için tuğla sıraları ve derzleri görülememektedir. Korunmuş durumda olup Melek İşhanı'na aittir. Yukarıda anlatılan alt yapılara çok yakındır fakat onların aksine bu yapının ne olduğu bilinmemektedir. Melek İşhanı'nın bu alt yapısı aynı yerdeki Botaniates Sarayı'nın bu güne kadar bilinmeyen ekidir. İtalyan mahallesinin sınırında yer aldığı kaynaklarda bildirilen yapı, Botaniates diye adlandırılır ve eğer yeri kesin olarak doğruysa, bu imparatora ait bir saray olduğu kesindir²⁰.

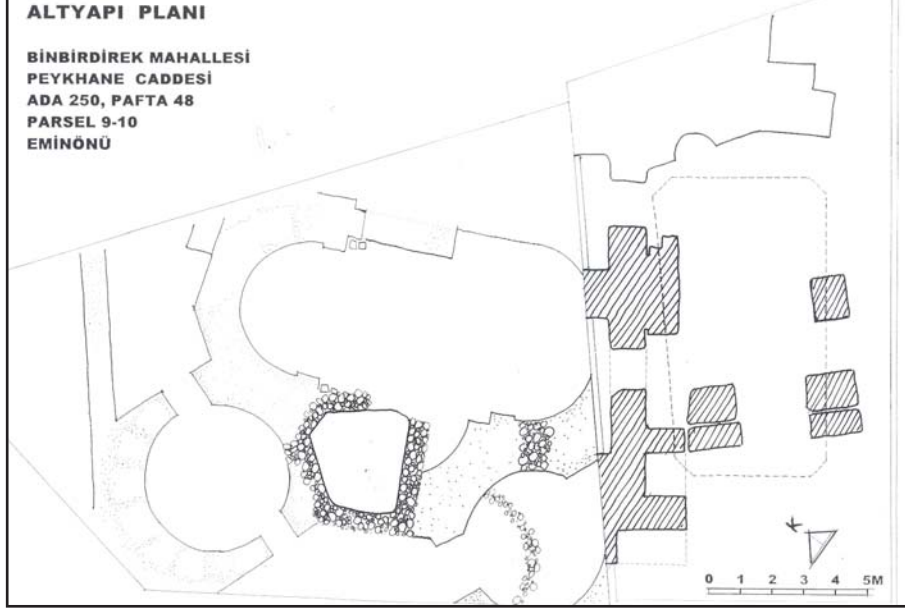
18 E. Mamboury, *The Tourist's İstanbul*, İstanbul 1953, s. 38-44.

19 W. Müller-Wiener, *a.g.e.*, s. 343.

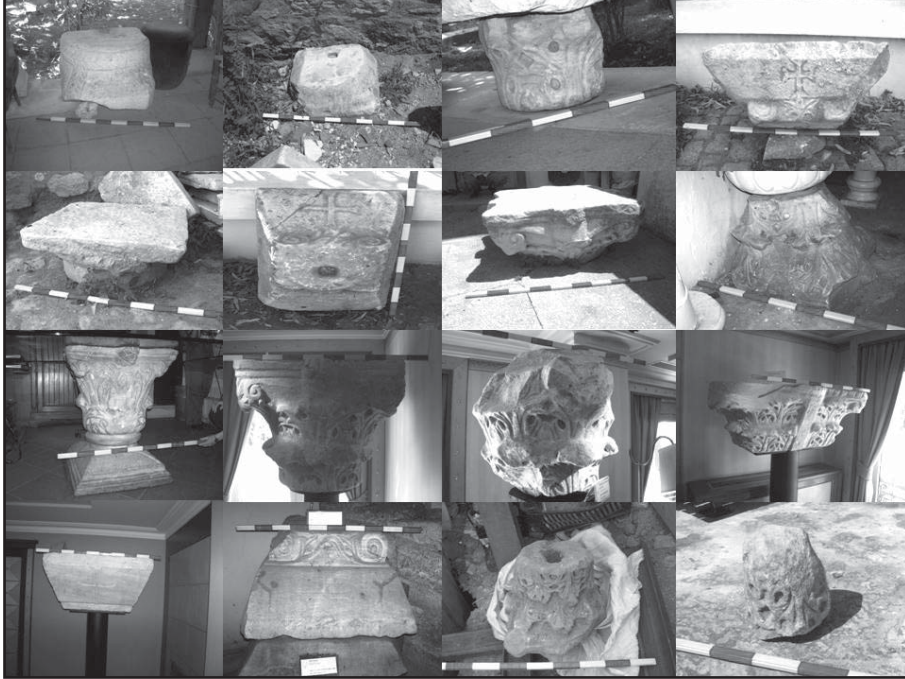
20 B. Paluka, "Ruinen eines Byzantinischen Baues aus dem X. Jahrhundert", *Mitteilungen des Deutschen Excursion Klubs in Konstantinopel II*, 1895, s. 2-40; W. Müller-Wiener, *a.g.e.*, s. 41.

Çizim 1: İstanbul 2007 araştırma bölgesi

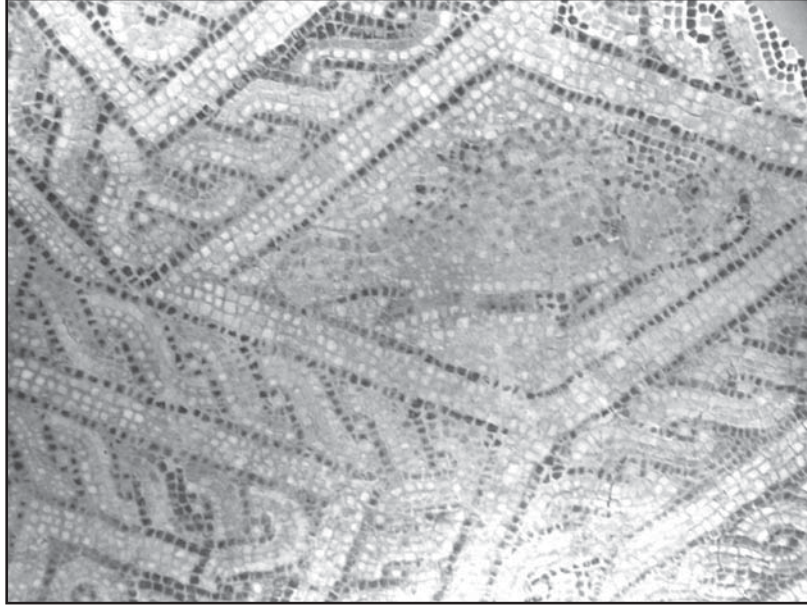
Çizim 2: Binbirdirek Mahallesi, Peykhane Caddesi'ndeki alt yapı

Resim 1: 2007, sütun başlıkları

Resim 2: Özbekler Tekkesi ve şehir suru buluntuları

Resim 3: Eresin Otelí'ndeki balıklı mozaik

Resim 4: Hipodromun
(Sultan Ahmet
E n d ü s t r i
Meslek Lisesi)
altındaki sarnıç

Resim 5: Mese Caddesi
kalıntıları

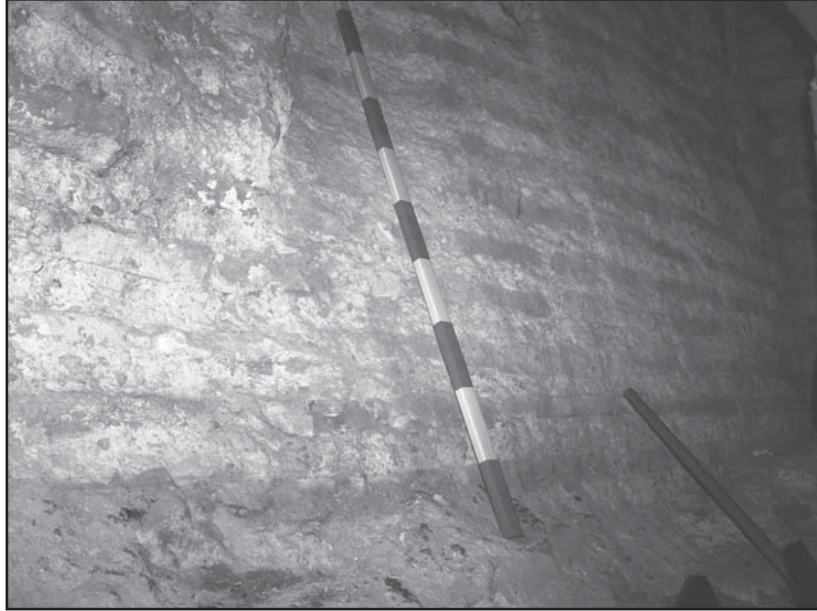
Resim 6: Binbirdirek, Terzioğlu Halıcılık

Resim 7: Binbirdirek, Servet İşhanı

Resim 8: Binbirdirek, Servet İşhanı d Rotonda

Resim 9: Sokullu Oteli, duvar

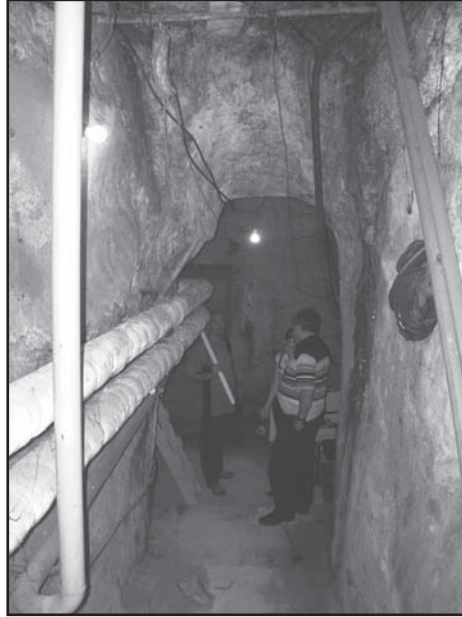
Resim 10: Sokullu Oteli, alt yapı

Resim 11: Hocapaşa, Kocaoğlu İşhanı'ndaki alt yapı

Resim 12: Hocaapaşa, Besler Han

Resim 13: Melek Han

KIBYRA 2007

Thomas CORSTEN*

Die diesjährige Forschungsreise in der Kibyratis dauerte vom 14. bis zum 30. September und hatte die antiken Städte Kibyra und Olbasa sowie ihr jeweiliges Umland zum Gegenstand; darüber hinaus wurde dem Sebasteion von Bubon ein kurzer Besuch abgestattet¹. Das Ziel des Survey war es hauptsächlich, bekannte Inschriften zu revidieren und neue zu suchen. Daneben erhielten wir Kenntnis von zwei weiteren Felsgräbern des lykischen Typus in der Nähe des Dorfes Karaköy².

Trotz der Kürze der zur Verfügung stehenden Zeit ist es gelungen, einige Inschriften zu revidieren und bisher unbekannte Texte aufzunehmen. Unter den letztgenannten befinden sich zwei Inschriften von großem historischen Interesse, deren eine in Kibyra, die andere in Olbasa gefunden wurde. Leider mußte ich auf eine Dokumentation der Inschriften durch Abklatsche verzichten, weil durch den Umbau des Bekci-Hauses am Rand der Ruinen von Kibyra zum Ausgrabungshaus mein dort gelagertes Abklatschpapier verloren gegangen war; die entsprechenden Arbeiten sollen im Jahre 2008 nachgeholt werden.

Die Inschrift in Kibyra steht in etwa 15 cm großen Buchstaben auf einem Block aus Kalkstein, der im Hang unterhalb des verfallenen Gebäudes vor dem „Kleinen Theater“ oder „Odeion“ im oberen Teil der Ruinen liegt. Der Block gehörte sicherlich zu diesem Bauwerk, welches wohl einen Tempel darstellte, der vermutlich dem Kaiserkult diente. Aufgrund der Tatsache, daß die linken und rechten Ränder im oberen Teil des Blocks erhalten sind, die Inschrift aber nicht vollständig ist, muß letztere auf einem vorangehenden Stein begonnen und sich auf einem anschließenden fortgesetzt haben. Die Schrift ist sehr verwaschen, läßt sich jedoch zu großen Teilen entziffern. Es handelt sich um eine Weihung an Augustus (?) und Livia (Νέα Δημ[ήτηρ] genannt), die

* Prof. Dr. Thomas CORSTEN, Seminar für Alte Geschichte und Epigraphik, Universität Heidelberg, Marstallhof 4, 69117 Heidelberg, DEUTSCHLAND, thomas.corsten@zaw.uni-heidelberg.de; Lexicon of Greek Personal Names, Classics Centre, University of Oxford, 66 St. Giles, Oxford OX1 3LU, England, thomas.corsten@classics.ox.ac.uk.

- 1 Der Antikenverwaltung danke ich für die Forschungserlaubnis und dem Regierungsvertreter Mustafa Demirel (Antalya) sowie dem Direktor des Museums Burdur, Hacı Ali Ekinici, den Ruinenwächtern İsa Eryurt (Kibyra) und Hükrü Gökalp (Bubon) für tatkräftige Hilfe. Für finanzielle Unterstützung bin ich dem Seminar für Alte Geschichte der Universität Heidelberg und dem Craven Committee der University of Oxford zu Dank verpflichtet.
- 2 Die in den vorherigen Jahren gefundenen Felsgräber dieses Typus sind inzwischen publiziert: K. A. Gay - Th. Corsten, *Anatolian Studies* 56, 2006, 47-60.

wohl von Kaiser Claudius veranlaßt wurde. Der Name des Claudius ist zwar nicht erhalten, aber der Weihende wird „Sohn des Drusus“ ([Δρο]ύσου υἱός) und „Gründer der Stadt“ ([κ]τί στης τῆς πό[λεως]), und beides trifft nur auf Claudius zu³.

Die Inschrift in Olbasa steht auf einem kleinen, an drei Seiten gebrochenen Stein von etwa 50 cm Höhe, auf dem 27 in kleinen Buchstaben geschriebene Zeilen zu erkennen sind. Auch dieser Text ist stark verwittert und beim Einbau in die Umfassungsmauer des Hofes einer Moschee in Belenli an vielen Stellen mit Mörtel bedeckt worden. Zudem ist der Stein kopfüber eingemauert, so daß die Entzifferung mehrere Stunden gedauert hat. Es ergab sich, daß die Inschrift ein Dekret der Olbasener zur Anerkennung der Nikephoria in Pergamon ist, wodurch sie sich genau in das Jahr 182 v. Chr. datieren läßt. Zudem läßt sich dem erhaltenen Text entnehmen, daß Olbasa damals schon als Stadt existierte und selbständig war, also noch nicht dem Attalidischen Königreich angehörte.

Von den übrigen neuen Inschriften möchte ich hier die folgenden bekannt machen:

1. *Grabinschrift für die Mutter des Daikrates und für Dionysios*

Gefunden in Kibyra, heute in Gölhisar.

Δαικράτης		„Daikrates,
Διογένους		der Sohn des Diogenes,
τήμητρὶ		seiner Mutter
καὶ Διονυ-	4	und dem Diony-
σίῳ [---		sios - - - -"

2. *Grabinschrift für die Eltern des Polydeukes*

Gefunden in Yusufca, heute dort im Park der Belediye.

Πολυδεύκης		„Polydeukes,
Καλλικλέους		der Sohn des Kallikles,
Ἀρμυνδίου (?)		der Enkel des Armyndios (?),
τοῖς γονεῖσι	4	für seine Eltern
μνήμης χάριν.		zum Andenken.“

Ἀρμυνδίου in Zeile 4, wenn richtig gelesen, wird der Genitiv eines bisher nicht belegten Personennamens sein, den wahrscheinlich der Großvater des Polydeukes trug.

3 Vgl. IK 60 (Kibyra) Nr. 36 Z. 13-16.

3. Grabinschrift für Ammias und Menis

Gefunden in Sorkun, heute dort im Hof eines Hauses.

Φίλητο[ς] Ἀμμία, Μήνιδι	„Philetos für Ammia (und) Menis,
τοῖς γονεῖσι μνή-	seine Eltern, des
vacat μης ἔνεκεν	Andenkens wegen.“

4. Grabinschrift der Tateis

Auf dem Friedhof von Kargalı (Abb. 7).

ἔτους εἰς	„Im Jahre 165;
Μῆνις Μήνιδος	Menis, der Sohn des Menis,
Μολέσεος Τάτει	der Enkel des Molesis, für Tateis,
τῇ σεμνοτάτῃ γυν-	4 seine sehr ehrbare
[αικί]	Frau.“

Das Jahr 165b der kibyratischen Ära entspricht dem Jahr 188/189 n. Chr.

DOĞU LİKYA'DA EPIGRAFYA ARAŞTIRMALARI 2007

Bülent İPLİKÇİOĞLU*

1989 yılından bu yana, Avusturya Bilimler Akademisi Küçükasya Komisyonu'nun finans desteğiyle uygulanmakta olan "Doğu Likya'da Epigrafiya Araştırmaları Projesi"ne ilişkin çalışmalara 2007 yılı Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında devam edilmiş; yüzey araştırmalarına, proje asistanları olarak Marmara Üniversitesi'nden Araş. Gör. Dr. Filiz Cluzeau ve Araş. Gör. Dr. Hüseyin Sami Öztürk ile Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Araş. Gör. Filiz Dönmez-Öztürk; Bakanlık temsilcisi olarak ise Fethiye Müzesi'nden Emirhan Süel katılarak özverili gayretleriyle önemli katkılar sağlamışlardır.

2007 yılı çalışmaları, kendilerine teşekkür borçlu olduğumuz kazı başkanları Prof. Nevzat Çevik ve Prof. Cevdet Bayburtluoğlu'nun davetleri üzerine ziyaret edilen Rhodiapolis ve Arykanda antik kentlerinin yanı sıra; Kitanaura antik kenti ve Kelbessos, Korydalla, Olympos, Rhodiapolis ve Trebenna antik kentlerinin egemenlik alanları ile Elmalı çevresinde gerçekleştirilmiş olup; bu çalışmalar sırasında 70'in üzerinde yeni metnin dokümentasyonu ve daha önceki yayınlara düzeltmeler ve eklemeler yapılmıştır.

Daha önce, 2004 ve 2005 yıllarında, incelemeler yaparak 100 civarında yeni metni değerlendirmiş olduğumuz Rhodiapolis'te, geçtiğimiz sezon, 2006 ve 2007 yıllarında Akdeniz Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda elde edilen, aralarında Opramoas Anıtı'na ait 3 yeni yazıtlı blokun da bulunduğu, 26 yeni metnin dokümentasyonu yapılmış bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, söz konusu anıta ait, kazılar sırasında da bir bölümü tekrar ortaya çıkarılan yazıtlı tüm bloklar kontrol edilerek, *Tituli Asiae Minoris* II 905'teki ilk yayına bazı ekleme ve düzeltmeler yapılmış ve bir restorasyon durumunda dikkate alınmak üzere, tüm yazıtlı blokların anıtın hangi bölümüne ait olduğu tekrar belirlenmiştir. Bu değerlendirmeler, zamanında burada faaliyet gösteren Avusturya ekibinin esaslı çalışmalar yaptığını da ortaya koymuş bulunmaktadır. Opramoas Anıtı'na ilişkin olarak tespit edilen bir başka nokta, anıtın keşfi sırasında var olan bazı blokların bugün artık tamamen kaybolmuş olduğudur (anıtın çok uzağında olmayan bir kireç ocağında anıta ait bol miktarda fragmanın bulunmuş olması, kaybolan blokların önemli bir bölümünün burada kullanıldığını göstermektedir). Opramoas Anıtı'yla ilgili

* Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Göztepe Kampüsü, Kadıköy, TR-81040 İstanbul/TÜRKİYE
E-Posta: iplikcioglu@tnn.net.

olarak 2008 yılında gerçekleştirilmesi planlanan çalışma, kazılarda elde edilen çok sayıda fragmanın değerlendirilerek bunlardan birtakım “yeni” yazıtlı bloklar elde edilebilmesidir.

Rhodiapolis’teki 2007 yılı çalışmalarımızın bazı sonuçları, aynı kentte tarafımızca daha önce gerçekleştirilmiş olan çalışmaların bazı sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, Likya eyaletine ve daha sonraki Likya-Pamfilya çifte eyaletine ilişkin olarak bazı önemli saptamalar yapmamıza da olanak sağlamıştır:

Bilindiği gibi, İmparator Claudius, kimi Romalılar’ın da öldürüldüğü, Likya’daki iç kargaşadan dolayı M.S. 43 yılında Likyalılar’ın özgürlüğüne son vermişti. Suetonius ve Cassius Dio’nun haberleri doğrultusunda, imparatorun bu yeni düzenlemede Likya ve o zamanlar uzun zamandan beri eyaletleştirilmiş olan Pamfilya ile bir çifte eyalet mi (*provincia Lycia et Pamphylia*) kurduğu; yoksa, Likya’nın o zaman tek başına bir eyalet mi oluşturduğu, uzun zaman inandırıcı bir biçimde yanıtlandırılamamış bir sorudur. Claudius zamanında yeni biçimlendirilmiş olan, Likya’daki yol sistemine ilişkin bir liste içeren Patara Anıtı’nın ve İmparatora ilgili bölgede inşa edilen yoldan dolayı bir teşekkürü içeren, Myra ve Limyra arasında dikilmiş bir sunağın gösterdiği gibi, Likya gerçekten 43 yılında imparatora doğrudan doğruya bağlı bir eyalet olarak tek başına kurulmuştur ve açıkta kalmış olan bazı sorular şimdi yeni belgelerin ışığında şüphe götürmeyecek bir şekilde yanıtlanabilmektedir.

Önce, Perge’den bir yazıttan ve Tacitus’taki açık bir ifadeden anlaşıldığına göre, Pamfilya’nın Claudius, Nero ve Galba zamanında *Galatia* Eyaleti’nin sınırları içinde olduğuna şüphe yoktur; hatta Pamfilya, büyük bir olasılıkla, daha başından itibaren, yani Galatya’nın Augustus tarafından M.Ö. 25/24 yılında eyaletleştirilmesinden itibaren, bu eyaletin kapsamı içinde kalmıştır.

Öte yandan, Suetonius’un Vespasianus biyografisindeki bir haberi, gerçi, araştırma dünyasında Likya’nın İmparator Nero zamanında Roma egemenliğinden çıkarıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Fakat, bunun Likya için söz konusu olmadığı da şimdi kesindir. Çünkü Sextus Marcius Priscus adlı *propraetor* rütbesindeki bir imparator valisinin daha Nero zamanında Likya’da görevde olduğu ve bu görevini M.S. 70 yılı sonuna kadar sürdürdüğü, Likya’da bulunmuş ve bu valiyi zikreden, bazıları henüz yayımlanmamış, toplam 11 epigrafik belgeden anlaşılmaktadır. Bu belgeler Likya’nın tek başına, yani Pamfilya olmaksızın, imparatora doğrudan doğruya bağlı bir eyalet olarak kurulduğunu ve Roma eyaleti statüsünü hiçbir zaman yitirmediğini açıkça göstermektedir. Söz konusu yazıtlardan biri ise 2007 yılında Rhodiapolis’teki Akdeniz Üniversitesi kazılarında bulunmuş olup Vali Priscus’un aralıksız olarak eyalette görev yaptığını, yani bazı araştırmacılar tarafından iddia edildiğinin aksine, Likya’nın M.S. 68/69 yılında İmparator Galba tarafından Roma eyaleti statüsünden çıkarılmadığını ayrıca kanıtlamaktadır.

Rhodiapolis Tiyatrosu yakınındaki Bizans analemma'sında devşirme malzeme olarak kullanılmış bir blok üzerindeki yazıttan kentin danışma ve halk meclislerinin, Vali Sextus Marcius Priscus'un teşvikiyle İmparator Galba'ya bir yapıyı ithaf ettiği ya da imparatorun bir atlı heykelini yaptırdığı anlaşılmaktadır:

Rhodiapolisliler'in danışma ve halk meclisleri; tüm evrenin hayırhahı ve kurtarıcısı [Lucius] Livius Sulpicius [Galba] Imperator Augustus'a, O'nun proprætor rütbesindeki askerî valisi Sextus Marcius Priscus'un teşvikiyle, (bu yapıyı ya da atlı heykeli ithaf etti).

M.S. 43 yılından beri imparatora doğrudan doğruya bağlı bir eyalet olarak tek başına var olan ve herhalde M.Ö. 25/24'ten itibaren *Galatia* eyaleti sınırları içinde kalan Pamfilya, ancak İmparator Vespasianus zamanında gerçekleştirilen düzenleme çerçevesinde bir çifte eyalet olarak birbirleriyle bağlanmıştır. Çünkü Lucius Luscus Ocrea adını taşıyan bir vali ilk kez bu zamanda, herhalde M.S. 74-76 yılları arasında, *legatus Augusti pro prætore provincie Lyciae et Pamphyliae* (= „*Lycia ve Pamphylia Eyaleti'nin proprætor rütbesinde askerî valisi*“) unvanıyla belgelenmiş bulunmaktadır. Alan Hall'ün belirttiği gibi, Ocrea'dan önce belki Marcus Hirrius Fronto Neratius Pansa aynı görevi üstlenmişti.

Rhodiapolis'te tarafımızdan bulunan bir blok üzerindeki yazıt, bir yandan Hall'ün görüşünü desteklerken, öte yandan Pansa'dan önce de bir başka Likya-Pamfilya eyaleti valisi olduğu yönünde sonuç çıkarmamıza neden olmaktadır:

Rhodiapolisliler'in danışma ve halk meclisleri; İmparator Vespasianus'un Suriye'deki III Numaralı Gallica Legio'sunun komutanı, Lycia-Pamphylia eyaletlerinin askerî valisi filancaya (bu atlı heykelini? yaptırdı).

Hispania Baetica'daki Corduba'da bulunan Latince bir yazıt vasıtasıyla, aynı kentten Gaius Dillius Aponianus adlı bir Roma senatörünün burada bir atlı heykeliyle onurlandırılmış olduğu bilinmektedir. İmparator Nero zamanında Roma senatosuna kabul edilen bu kişi, Tacitus'un verdiği bilgiden anladığımıza göre, 69 yılında III Numaralı *Gallica* Lejyonu'nun komutanı olarak Cremona yakınlarındaki muharebede Vitellius'a karşı Vespasianus adına çarpışmıştır. Aponianus 73 yılından önce consul'lüğe yükseltilmiş olmalıdır. Her ne kadar, Gaius Dillius Aponianus ile Rhodiapolis yazıtındaki yeni valinin bilinen tek ortak yönü III Numaralı *Gallica* Lejyonu'nun komutanlığı olmakla birlikte, Aponianus'un söz konusu vali ile aynı olma olasılığı, burada ayrıntıları üzerinde duramayacağımız nedenlerden dolayı son derece büyüktür. Ayrıca Aponianus'un Likya-Pamfilya eyaleti valisi olarak Vespasianus zamanındaki valiler arasına yerleştirilmesi, Vespasianus zamanındaki diğer valilerin durumu açısından da bir sıkıntı yaratmamakta; tersine toplam 6 valinin görev dönemleri şimdi daha sağlıklı bir şekilde belirlenebilmektedir.

Olağanüstü sosyal ve politik yükselişini Vespasianus'la yakınlığına borçlu olduğu anlaşılan Aponianus, demek ki, Vespasianus imparator olur olmaz *Gallica* Lejyonu komutanlığının hemen ardından, büyük bir olasılıkla M.S. 70-72 yıllarında, yani daha önce sözünü ettiğimiz Likya Valisi Sextus Marcius Priscus'un hemen sonrasında, imparator tarafından Likya-Pamfilya eyaleti valiliğine getirilmiş olmalıdır. Aponianus'un bu valiliği üstlenmesi, kendiliğinden anlaşılacağı gibi, aynı zamanda, Vespasianus tarafından *Lycia-Pamphylia* çifte eyaletinin, şimdiye kadar yaygın olan görüşün aksine, M.S. 70 yılı sonlarında kurulmuş olduğu anlamına da gelmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse; Likya, doğrudan doğruya imparatora bağlı bir eyalet olarak Claudius zamanında, 43 yılında, tek başına, yani Pamfilya olmaksızın, kurulmuş ve Roma eyaleti statüsünü hiç bir zaman yitirmemiştir. Pamfilya ile birleşme ise, ancak M.S. 70 yılı sonlarında, Vespasianus tarafından gerçekleştirilen yeni düzenleme çerçevesinde gelmiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, 2007 yılı çalışmalarımıza verdiği izin ve sağladığı katkılarından dolayı, samimi teşekkürlerimizi sunarız.

BERGAMA MÜZESİ CAM ESERLERİ¹

Cenker ATİLA*
Binnur GÜRLER

Bergama Müzesi'nde yaklaşık 400 adet envantere alınmış cam eser bulunmaktadır². Bu eserlerden sadece birkaç tanesi kazı, diğerleri satın alma ve müsadere yolu ile müzeye kazandırılmıştır.

Bu çalışmada cam eserler; parfüm şişeleri, yağ şişeleri, krem kapları, kâseler, bardaklar, tabaklar, şişeler/sürahiler ve kavanozlar olmak üzere sekiz gruba ayrılarak incelenmiştir. Cam eserlerin incelenmesinde karşılaşılan en büyük sorunlardan biri isimlendirmedir. Büyük kâse ile tabak; şişe ile sürahi; geniş bardak ile küçük kâse ve krem kabı birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Bundan dolayı, isim karmaşası yaşamamak ve sürekli farklı sınıflandırmalara gitmemek için, Roma Dönemi cam eserleri genelde C. Isings (*Roman Glass from Dated Finds*, 1957) tarafından yapılan sınıflandırma ve isimlendirme esas alınarak yapılmaktadır. Biz de burada bu kurala bağlı kalarak Roma Dönemi cam eserlerini Isings formlarına göre isimlendirdik.

A) PARFÜM ŞİŞELERİ

Bergama Müzesi cam eserleri içerisinde en yoğun grubu parfüm şişeleri oluşturmaktadır. Müzede toplam 188 adet parfüm şişesi vardır. Bunlardan 3 tanesi (Kat. No. 1-3) çekirdek sarma tekniği (iç kalıp tekniği), 185 tanesi serbest üfleme tekniği ile yapılmıştır. En erken tarihli parfüm kabı Resim 2'de görülen M.Ö. 6. yüzyıla ait alabastrondur. En geç tarihli parfüm kabı ise, M.S. 5. yüzyıla ait Isings Form 28b'ye ait 535 envanter numaralı unguentariumdur. Müzede bulunan parfüm kapları 13 farklı gruba aittir. Aşağıda bu gruplara kısaca değinilmiştir.

* Araş. Gör. Cenker ATİLA, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kaynaklar Yerleşkesi, Buca-İzmir/TÜRKİYE
Prof. Dr. Binnur GÜRLER, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kaynaklar Yerleşkesi, Buca-İzmir/TÜRKİYE

- 1 Bu çalışma, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 01.10.2003 tarih ve 011290 sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir. Yardımlarından dolayı bakanlığımız yetkililerine teşekkür ederiz. Cam eserlerin yayına hazırlanması sırasında bize yardımlarını esirgemeyen Bergama Müzesi Müdürü Adnan Sarıoğlu'na, Bergama Müzesi'nden Arkeolog Tülin Becer'e ve Sanat Tarihçisi Nilgün Ustura'ya teşekkürlerimizi sunarız.
- 2 Bergama Müzesi'nde bulunan cam eserler, Cenker Atila ve Binnur Gürler tarafından kitap olarak hazırlanmıştır ve Bergama Kültür ve Sanat Vakfı (BERKSAV) tarafından 2008 yılı içinde yayımlanacaktır. Bergama Müzesi'ndeki cam eserlerden, Bergama ve Allionoi kazılarında bulunan cam eserler kazı üyeleri tarafından yayına hazırlanacağından, bizim çalışmamız dışında tutulmuştur.

1) *Oinokhoe* (Resim: 1): İç kalıp tekniği ile üretilmiştir. Koyu lacivert opak cam gövde üzerine, sarı ve turkuaz renklerde cam ipliği sarılarak yapılmıştır. Ağız kenarı sarı cam ipliği sarılarak oluşturulmuştur. Muhtemelen Doğu Akdeniz üretimi olan bu oinokhoe M.Ö. 6.-5. yüzyıla tarihlidir³ (Env. No. 3417).

2) *Alabastronlar* (Resim: 2, 3): Her iki alabastron da iç kalıp tekniği ile üretilmiştir. Resim 2, Koyu lacivert opak cam gövdeye, sarı ve turkuaz renklerde cam ipliği sarsılarak yapılmıştır. Kalın ağız kenarı sarı renkte opak cam ipliğiyle oluşturulmuştur. Kulplar gövde ile aynı renktedir. M.Ö. 6.-5. yüzyıla ait olan bu alabastron muhtemelen Doğu Akdeniz kökenlidir⁴ (Env. No. 3417). Resim 3'teki alabastron, lacivert opak cam gövde üzerine, beyaz ve sarı cam ipliği sarılarak yapılmıştır. Gövdede geniş bir alanda kuş tüyü motifi, boyunda ve gövde altında bantlar görülür. Ağız kenarı sarı cam ipliği ile oluşturulmuştur. Bu alabastron M.Ö. 2.-1. yüzyıla tarihlidir⁵ (Env. No. 4014).

3) *Küresel Unguentarium (Isings Form 6)*: Serbest üfleme tekniği ile yapılmış⁶ bu tipin erken örnekleri M.Ö. 2. yüzyıla kadar gitmektedir⁷. Fakat yoğun üretimi M.S. 1.-2. yüzyılda görülmektedir. Bergama Müzesi'nde bu tipe ait 11 adet unguentarium bulunmaktadır ve hepsi M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlidir⁸ (Resim: 4, Env. No. 3960). Bergama Müzesi'nde bulunan Isings Form 6'ya ait 11 adet unguentariumdan 3 tanesi opak koyu mavi renge sahiptir ve form olarak da birbirlerinin tıpa tıp benzeridir. Bu üç eserden, 3.5.98 envanter numaralı unguentarium Bergama kazılarında bulunmuştur. Bu unguentarium serbest üfleme ile yapıldıktan sonra, soğumaya bırakıldığı sırada düşerek gövdesi birbirine yapışmış ve ezilmiştir. Bir üretim atığı olarak değerlendirilebilecek bu unguentarium büyük ihtimalle Bergama üretimi olmalıdır⁹. Dolayısıyla, Isings Form 6'ya ait bazı örnekler ithal edilmiş olmakla birlikte, bazı örnekler Bergamalı sanatçılar tarafından üretilmiş olmalıdır.

3 Akat 1984, Resim 23; Canav 1985, No: 4.

4 Akat 1984, Resim 3; Özet 1998, s. 7.

5 Akat 1984, Resim 14; Canav 1985, No. 8.

6 Bergama Müzesi'nde bulunan Roma Dönemi cam eserlerinin neredeyse tamamı serbest üfleme tekniği ile yapılmıştır. Bundan dolayı bundan sonraki tipler anlatılırken, aksi bir durum olmadığı sürece, yapım teknikleri belirtilmeyecektir.

7 Isings 1957, s. 22

8 Isings 1957, Form 6; Hayes 1975, Pl. 18 No. 268; Akat 1984, Res. 104c; Lightfoot 1992, No. 143; Gürler 2000, No. 140.

9 3.5.98 numaralı unguentarium Bergama kazı ekibi tarafından yayına hazırlandığından bizim çalışmamız dışında tutulmuştur.

4) *Tüp Biçimli Unguentarium (Isings Form 8)*: Tüp biçimli unguentariumlar M.S. 1. yüzyılda çok popülerdir¹⁰ ve Bergama Müzesi'nde bulunan 4 örnek de bu tarihe aittir¹¹ (Resim: 5, Env. No. 981).

5) *Tüp Biçimli Unguentarium (Isings Form 27)*: Bu tip de, 4. gruptaki eserler gibi "tüp biçimli unguentarium" olarak adlandırılmasına rağmen, üretim dönemleri ve form yapısı bakımından belirgin farklara sahiptir. Isings Form 27'nin en erken örnekleri M.S. 1. yüzyıla tarihlidir. M.S. 1.-3. yüzyılda yoğun üretilen bu grubun üretimi M.S. 5. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir¹². Bergama Müzesi'nde bu gruba ait 3 adet unguentarium bulunmaktadır ve bunlar M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlidir¹³ (Resim: 6, Env. No. 4220).

6) *Unguentarium (Isings Form 26a)*: M.S. 1.-2. yüzyılda üretilmiş olan bu tipin neredeyse tamamı yeşil veya mavimsi yeşil renge sahiptir¹⁴ (Resim: 7, Env. No. 984). Bergama Müzesi'nde bulunan 20 adet bu tipe ait unguentariumdan bir tanesi (Resim: 8, Env. No. 3963) koyu mavi renkte cama sahiptir. Bergama Müzesi deposundaki 3.5.98 envanter numaralı Isings Form 6'ya ait unguentarium Bergama kazılarında bulunmuştur. Bir üretim atığı olarak değerlendirilebilecek bu unguentarium büyük ihtimalle Bergama üretimi olmalıdır¹⁵. Resim 8'de görülen unguentarium da mavi renklidir ve 3.5.98 numaralı unguentariumla cam yapısı ve rengi bakımından büyük benzerlik içindedir. Resim 8 bu forma ait diğer merkezlerde bulunan alışılmış yeşil rengin dışında olması bakımından da bir ayrıcalığa sahiptir. Bundan dolayı, Resim 8'de görülen unguentariumun, kesin olmamakla birlikte, Bergama üretimi olduğunu söyleyebiliriz¹⁶.

7) *Unguentarium (Isings Form 28a)*: Bu tip Bergama Müzesi'ndeki en yoğun gruplardan biridir. Müzede bu gruba ait 30 adet unguentarium bulunmaktadır. Isings 28a ilk M.S. 1. yüzyılın ortalarında üretilmiştir. Yoğun üretim ise M.S. 1. yüzyılın 2. yarısı ile M.S. 2. yüzyıldır. Geç örneklerin M.S. 3. yüzyılda da üretildiği görülmektedir¹⁷. Bergama Müzesi'ndeki örneklerin

10 Isings 1957, s. 23.

11 Isings 1957, Form 8; Vessberg 1956, Fig. 50 No.17; Hayes 1975, Fig. 20 No.623; Akat 1984, Res. 71a; Stern 1989, Fig. 10, 12, 13; Lightfoot 1992, Fig. 11; Özet 1998, No. 34; Gürler 2000, No. 10, 11.

12 Isings 1957, s. 41.

13 Akat 1984, Resim 68; Isings 1957, Form 27; Canav 1985, No. 41.

14 Isings 1957, s. 40.

15 3.5.98 numaralı unguentarium Bergama kazı ekibi tarafından yayına hazırlandığından bizim çalışmamız dışında tutulmuştur.

16 Isings 1957, Form 26a; Akat 1984, Res. 104c; Özet 1998, 28; Canav 1985, No. 49; Isings 1971, Fig. 1 No. 12; Barag 1985, Pl. 16, No. 131.

17 Isings 1957, s. 42.

tamamı M.S. 1.-2. yüzyılda üretilmiştir¹⁸. Bu tipi diğer formlardan ayıran en belirgin özelliklerin başında oldukça ince cidarlı gövdeye sahip olmaları gelmektedir (Resim: 9, Env. No. 1496).

8) *Unguentarium (Isings Form 28b)*: Bergama Müzesi'nde bu gruba ait 64 adet unguentarium vardır ve bu sayı müzedeki en yoğun grubu oluşturmaktadır. Isings Form 28b, Form 28a'nın geç varyasyonudur ve daha uzun süre üretilmiştir. İlk örnekler M.S. 1. yüzyılın 2. yarısında görülür, üretim M.S. 2. yüzyılda yoğunlaşmış ve M.S. 4. yüzyıla kadar devam etmiştir¹⁹ (Resim: 10, Env. No. 4.11.00). Bu tipin bazı geç örnekleri M.S. 5. yüzyılda da üretilmiştir. Fakat bu tarihlerde üretilen örnekler daha kısa boyuna ve gövdeye sahiptir.

9) *Şamdan Biçimli Unguentarium (Isings Form 82 A1)*: Isings Form 82, en popüler formlardan biridir. Bazı küçük değişikliklerle bu form 4 alt gruba ayrılmıştır²⁰. Isings Form 82 A1 tipin ilk örneğidir ve genelde doğu eyaletlerinde yaygın olmakla birlikte, diğer bölgelerde de bulunmuştur²¹. Bu tipin ilk örnekleri M.S. 1. yüzyılın sonlarında görülür ve üretim M.S. 3. yüzyıla kadar devam eder²². Bergama Müzesi'nde bu gruba ait 36 adet eser bulunmaktadır (Resim: 11, Env. No. 4132).

10) *Şamdan Biçimli Unguentarium (Isings Form 82 A2)*: Bu form 82 A1'e göre daha yayvan ve geniş bir gövdeye, daha uzun ve kalın boyuna sahiptir. Form 82 A2, Roma Döneminde en yoğun üretilen formlardan biridir. Formun erken örnekleri M.S. 1. yüzyılın sonlarına tarihlidir. M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısında popüler olur ve üretim en geç M.S. 4. yüzyıla kadar devam eder²³. Bergama Müzesi'nde bu gruba ait 28 adet unguentarium bulunmaktadır²⁴ (Resim: 12, Env. No.4027).

11) *Şamdan Biçimli Unguentarium (Isings Form 82 B1)*: Bu tip 82 A'ya göre daha ince uzun boyun ve gövdeye sahiptir. Daha çok imparatorluğun batı eyaletlerinde üretilmiştir. Bergama Müzesi'nde sadece 4 örnekle temsil edilmiş olması da bunu doğrulamaktadır. 82 B1 genel olarak M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlidir. Bazı örnekler M.S. 3. yüzyılın ilk yarısına aittir²⁵. Bergama Müzesi'ndeki örnekler M.S. 1. yüzyıl sonu ile M.S. 2. yüzyılın başlarına tarihlidir²⁶ (Resim: 13, Env. No. 961).

18 Isings Form, 28a; Vessberg 1956, Fig. 48 No.30; Hayes 1975, Fig. 8 No.228; Israeli 1998, 28; Olcay 2001, Fig. 10c; Fortuna 1965, Fig. 2.

19 Isings 1957, Form 28b; Özet 1998, 74; Canav 1985, No.55; Akat 1984, Resim 59a.

20 Isings 1957, s. 97.

21 Isings 1957, s. 97.

22 Isings 1957, s. 98; Akat 1984, Res. 97; Barag 1985, Pl. 15, no.128; Hayes 1975, Fig. 9, no. 261.

23 Isings 1957, s. 98.

24 Hayes 1975, no. 259; Akat 1984, no. 137; Lightfoot 1992, no. 43.

25 Isings 1957, s. 98.

26 Lightfoot 1992, no. 40-42; Akat 1984, No. 54a; Gürler 2000, no. 80.

12) *Şamdan Biçimli Unguentarium (Isings Form 82 B2)*: Bu tip, 82 B1'e göre daha basık ve yayvan gövdeye sahiptir. 82 B2 ilk M.S. 1. yüzyılda üretilmiştir, yoğun olarak M.S. 2. yüzyılda üretilen bu tipin M.S. 3. yüzyıl ortalarına kadar üretildiği bilinmektedir²⁷. Bergama Müzesi'nde bu tipe ait 4 örnek bulunmaktadır ve hepsi M.S. 2. yüzyıla tarihlidir²⁸ (Resim: 14, Env. No. 945).

13) *Yuvarlak Dipli Unguentarium (Isings Form 83)*: Bergama Müzesi'nde 1 örnek ile temsil edilen (Resim: 15, Env. No. 97) Form 83, en erken M.S. 1. yüzyılın sonlarında üretilmiştir. M.S. 1. ve 2. yüzyılda üretim azdır en yoğun görüldüğü dönem M.S. 2. yüzyılın sonları ile M.S. 3.-4. yüzyıldır²⁹. Bergama örneği de muhtemelen formun yoğun üretildiği M.S. 2.-4 yüzyıla ait olmalıdır³⁰.

B) YAĞ ŞİŞELERİ

Bergama Müzesi'nde toplam 3 tane yağ şişesi olarak kullanılan aryballos vardır. Aryballoslar, Isings'in sınıflandırmasında Form 61 olarak isimlendirilmiştir. Bu aryballoslar, Roma Dönemindeki bronz ve seramik örneklerin kopyalarıdır³¹. Aryballosların en erken örnekleri M.Ö. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlidir. Üretim M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısında ve 2.-3. yüzyılda yoğunlaşır. Ravenna'da bulunan bazı örnekler M.S. 4.-5. yüzyıla tarihlenmiştir³². Bergama Müzesi'ndeki örnekler M.S. 1.-3. yüzyıla tarihlidir³³ (Env. No. 4016).

C) KREM KAPLARI

Bergama Müzesi'nde toplam 5 adet krem kabı vardır. Bu kaplar Isings Form 68 olarak isimlendirilir. Form 68, Isings Form 67 olarak adlandırılan kavanozların çok küçük varyasyonlarıdır. Bu krem kapları ilk Flavianus döneminde üretilmiş, M.S. 1.-2. yüzyılda üretim artmıştır. Bazı geç örnekler M.S. 3.-4. yüzyıla da tarihlidir³⁴. Bergama Müzesi'ndeki örnekler, formun en popüler olduğu M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlidir³⁵ (Env. No. 937).

27 Isings 1957, s. 99.

28 Harden 1936, 266; Gürler 2000, no. 48-50; Hayes 1975, Fig. 8; Akat 1984, Res. 54b; Canav 1985, No. 62.

29 Isings 1957, s. 100.

30 Isings 1971, Fig. 1, n. 15; Lightfoot 1992, no. 118.

31 Isings 1957, 79.

32 Isings 1957, 79.

33 Barag 1970, Type IX; Akat 1984, Res. 117a, b; Lightfoot 1989, Fig. 4, No. 3; Isings 1971, Fig. 2, No. 28; Canav 1985, No. 22.

34 Isings 1957, 88.

35 Israeli 2003, no. 396; Canav 1985, No. 115; Hayes 1975, Fig. 3, no. 141; Isings 1971, Fig. 22, No. 243.

D) KÂSELER

Bergama Müzesi'nde toplam 14 adet kâse bulunmaktadır. M.S. 1.-4. yüzyıl arasına tarihli bu kâseler, 5 farklı tipe sahiptir.

1) *Derin Kâse (Isings Form 12)*: Bu tipi, bazı araştırmacılar "bardak", bazı araştırmacılar "kâse" olarak değerlendirmektedir. Biz burada, Isings'in sınıflandırmasını esas alarak "kâse" olarak adlandırmayı uygun gördük. Bu tip en basit kâse formlarından biridir ve orijini Helenistik-Roma Dönemi seramik kâselerine dayanır³⁶. Formun en erken örnekleri M.S. 1. yüzyılın ilk yarısına aittir. Yoğun üretim M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısı ile M.S. 2. yüzyılda görülür³⁷. Bergama Müzesi'ndeki 3 örnek de M.S. 1. yüzyıla tarihlidir (Env. No. 970).

2) *Ayaklı Kâse (Isings Form 20)*: Bu tipin kalıp yapımı örnekleri de bulunmakla birlikte, serbest üfleme tekniği ile yapılmış örnekleri çok popülerdir. Tarihli örnekler genelde M.S. 1. yüzyıla aittir³⁹. Bergama Müzesi'nde bu tipe ait 1 adet kâse vardır ve muhtemelen yoğun üretildiği M.S. 1. yüzyıla aittir (Env. No. 1497).

3) *Yatay Ağız Kenarlı Kâse (Isings Form 42a)*: M.S. 1. yüzyılda üretilmeye başlanan bu kâseler, M.S. 1. yüzyılın sonlarında ve M.S. 2. yüzyılda popüler olmuştur. Herkülaneum ve Pompei'de bu tip kâseler bol miktarda bulunmuştur ve hemen hemen hepsi Bergama Müzesi'ndeki örneklerde olduğu gibi mavimsi yeşil renge sahiptir⁴⁰. Bergama Müzesi'ndeki 3 örnek de formun yoğun üretildiği M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlidir⁴¹ (Env. No. 4013).

4) *Yüksek Ayaklı Kâse (Isings Form 87)*: Çok nadir görülen bir form olmasına karşın, Bergama Müzesi'nde 4 adet bulunmaktadır. Roma dünyasında sadece birkaç örnek tarihî kontekstlerden ele geçirilmiştir ve bunlar M.S. 1. yüzyıl sonu ile M.S. 2. yüzyıla tarihlidir⁴². Bergama'da bulunan örnekler de muhtemelen bu tarihlere ait olmalıdır⁴³ (Env. No. 1738).

5) *Yarı Küresel Gövdeli Kâse (Isings Form 96a)*: Bu kâse tipi de Isings Form 12 gibi bazen "kâse", bazen de "bardak" olarak sınıflandırılmaktadır. Form 96a'nın erken örnekleri M.S. 3. yüzyıla tarihlidir. Üretim M.S. 4. yüzyılda da görülür. En geç tarihli örnek M.S. 5. yüzyılın başlarına tarihlidir⁴⁴. Bu tipe ait Bergama'da 3 tane kâse bulunmaktadır (Env. No. 1531).

36 Isings 1957, s. 28.

37 Isings 1957, 28-29.

38 Lightfoot 1992, No. 26; von Saldern 1968, No. 48; Vessberg 1956, Fig. 44.

39 Isings 1957, 37.

40 Isings 1957, 58.

41 Vessberg 1956, Fig. 43, No. 3; Hayes 1975, Fig. 2, No. 58; Canav 1985, No. 144.

42 Isings 1957, 104.

43 Vessberg 1952, Pl. 11.2; Barag 1970, Type 7-1; Akat 1984, Res. 155; Özet 1998, No. 56; Israeli 2003, No. 156.

44 Isings 1957, 114.

E) BARDAKLAR

Bergama Müzesi'nde 17 adet bardak bulunmaktadır. Bunlardan 15 tanesi Isings Form 30'a aittir. Diğer 2 örnek, Form 29 ve Form 35'e aittir.

1) *Ağza Doğru Daralan Bardak (Isings Form 30)*: Bu tip Roma dünyasında "nadir" olarak değerlendirilmesine karşın⁴⁵, Bergama Müzesi'nde 15 adet bulunmaktadır ve bu sayı bu tip için yoğun bir buluntu grubunu oluşturur. Yukarıda da sık sık değindiğimiz gibi, Bergama'da muhtemelen M.S. 1.-2. yüzyılda bir cam atölyesi bulunmaktadır. Kesin olmamakla birlikte, yoğunluğundan dolayı "bu form da Bergama'da üretilmiştir" diyebiliriz. Form 30, Isings tarafından M.S. 1.-2. yüzyıla tarihlendirilmekle birlikte⁴⁶, daha sonra yapılan araştırmalarda bu formun M.S. 1.-3. yüzyıllar arasında üretilmiş olduğu anlaşılmıştır⁴⁷ (Env. No. 4065).

2) *Çark İzi Bezemeli Bardak (Isings Form 29)*: Bergama Müzesi'nde 1 tane ile temsil edilen bu tipin en erken örnekleri M.S. 1. yüzyılın ortalarına tarihlidir. En geç örnek ise M.S. 220 yıllarına tarihli Limassol'da bulunmuş bir örnektir⁴⁸. Bergama örneği de muhtemelen M.S. 1. yüzyıl sonu ile M.S. 3. yüzyıl başlarına tarihli olmalıdır (Env. No. 4112).

3) *Çökertme Dekorlu Bardak (Isings Form 35)*: Bergama Müzesi'nde bir örnekle temsil edilen bu tipin erken örnekleri M.S. 1. yüzyıl ortalarına tarihlidir. M.S. 2.-3. yüzyılda yoğun üretilen bu bardakların üretimi M.S. 4. yüzyılda da devam etmiştir⁴⁹. Bergama örneğini benzer örneklerden yola çıkılarak M.S. 3.-4. yüzyıla tarihlemek mümkündür⁵⁰ (Env. No. 3981).

F) TABAKLAR

Bergama Müzesi'nde 2 adet tabak bulunmaktadır. Bunlardan biri Isings Form 23 olarak adlandırılan, kalıba döküm tekniği ile yapılmış tabaktır (Env. No. 4141). Isings Form 23'ün üretim tarihi M.S. 1. yüzyıl olmakla birlikte, birkaç tane daha geç tarihli eser de bunmuştur⁵¹. Bergama Müzesi'ndeki örnek de tipin genel tarihine uyumlu olarak M.S. 1. yüzyıla tarihlidir⁵². Diğer tabak (Env. No. 1530) serbest üfleme tekniği ile yapılmış olup Isings Form 47'ye aittir. Bu tipin ilk örnekleri M.S. 1. yüzyılda üretilmeye başlanmış⁵³ ve üretim M.S. 4. yüzyıla kadar devam etmiştir⁵⁴.

45 Isings 1957, 45.

46 Isings 1957, 45.

47 Israeli 2003, No. 164; Lightfoot 1988, Fig. 4-5; Akat 1984, Res. 135; Canav 1985, No. 131.

48 Isings 1957, 44.

49 Isings 1957, 49.

50 Israeli 2003, No. 171; Akat 1984, No. 291.

51 Isings 1957, 39.

52 Isings 1957, Form 23; Israeli 2003, No. 152.

53 Isings 1957, 62.

54 Barag 1970, Type II.12; Vessberg 1952, Pl. I.8; Hayes 1975, Fig. 13, No. 372.

G) ŞİŞE VE SÜRAHİLER

Bergama Müzesi'nde toplam 91 adet, 14 farklı tipte şişe ve sürahi bulunmaktadır. Bu tipleri tek tek incelemek, burada bize ayrılan zamanı ve sayfayı hayli aşağından, şişe ve sürahilere kısaca değinmenin yerinde olacağını düşünüyorum.

En erken tarihli şişe, müzede 1 adet bulunan, M.S. 1.-2. yüzyıla tarihli, kalıba üfleme tekniği ile yapılmış Isings Form 50b'ye ait şişedir⁵⁵ (Env. No. 4140). En geç tarihli şişe ise, 28 adet ile en yoğun şişe grubunu oluşturan M.S. 4.-5. yüzyıla tarihli Isings Form 104b'ye ait şişedir⁵⁶ (Env. No. 931). Diğer şişer ise; 3 adet M.S. 1.-2. yüzyıla tarihli Isings Form 14⁵⁷ (Env. No. 1532), 2 adet M.S. 1. yüzyıla tarihli Isings Form 58⁵⁸ (Env. No. 3986), 10 adet M.S. 3. yüzyıla tarihli Isings Form 70⁵⁹ (Env. No. A.82), 2 adet M.S. 4. yüzyılın sonlarına tarihli Isings Form 71⁶⁰ (Env. No. 4039), 2 adet M.S. 2. yüzyıla tarihli Isings Form 92⁶¹ (Env. 4104), 4 adet M.S. 3.-4. yüzyıla tarihli Isings Form 101⁶² (Env. No. 4109), 8 adet M.S. 2.-4. yüzyıla tarihli Isings Form 102a⁶³ (Env. No. 5315), 3 adet M.S. 3.-4. yüzyıla tarihli Isings Form 104a⁶⁴ (Env. No. 4034), 2 adet M.S. 3.-4. yüzyıla tarihli Isings Form 126⁶⁵ (Env. No. 1543), 2 adet M.S. 4. yüzyıla tarihli Isings Form 129⁶⁶ (Env. No. 4036), 2 adet M.S. 3.-4. yüzyıla tarihli Isings Form 133⁶⁷ (Env. No.4023) ve 22 adet oval gövdeli şişedir (Env. No. 3969) ve Isings Form 50b haricindeki bütün şişeler serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir. En yoğun görülen tip, 28 adet ile Isings Form 104b'dir.

H) KAVANOZLAR

Bergama Müzesi'nde toplam 5 adet kavanoz bulunmaktadır ve hepsi Isings Form 131'e aittir. Bu formun üretimi M.S. 3. yüzyılda başlamış ve M.S. 4. yüzyılda bitmiştir⁶⁸. Bergama Müzesi'ndeki kavanozları da, benzer örneklerden yola çıkarak M.S. 3.-4. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür⁶⁹ (Env. No. 972).

55 Isings 1957, 66.

56 Isings 1957, 124.

57 Isings 1957, 31.

58 Isings 1957, 76.

59 Isings 1957, 90.

60 Isings 1957, 90.

61 Isings 1957, 110.

62 Isings 1957, 119.

63 Isings 1957, 120.

64 Isings 1957, 121.

65 Isings 1957, 156.

66 Isings 1957, 159.

67 Isings 1957, 161.

68 Isings 1957, 160.

69 Lightfoot 1992, No. 25; Hayes 1975, Fig. 3, No. 136; Akat 1984, Res. 140; Özet 1998, 59.

SONUÇ

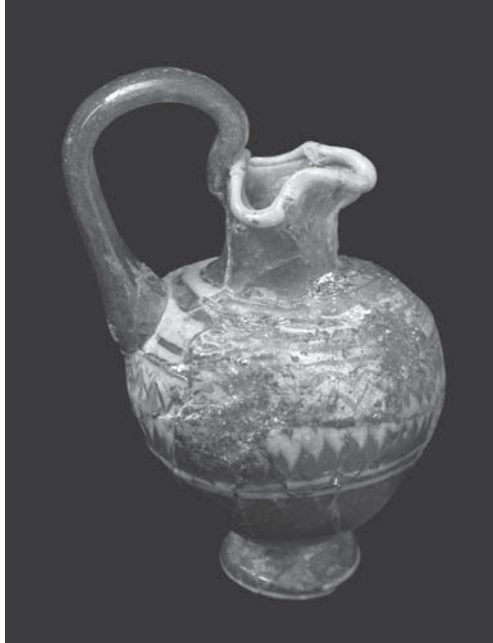
İç kalıp tekniği ile yapılmış Resim 1-3'te görülen üç adet eser dışındaki cam eserlerin tamamı Roma Dönemine aittir ve M.S. 1.-5. yüzyıllar arasına tarihlidir. Müzedeki Roma Dönemi camları 40 farklı tipe aittir ve bu form çeşitliliği açısından oldukça önemli bir rakamdır. Eserleri incelerken de değindiğimiz gibi, Isings Form 6 (Resim: 4) ve Isings Form 28b (Resim: 8) ve Isings Form 30 muhtemelen Bergama'da üretilmiştir ve bize Bergama'da bir cam atölyesi olduğunu göstermesi açısından büyük öneme sahiptirler. Müzeye satın alma yolu ile kazandırılmış eserlerden kesin anlaşılamamasına karşın, Bergama'da diğer cam formlarının da üretilmiş olması muhtemeldir. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere en çok görülen formlar; 64 adet ile Form 28b (Resim: 10), 36 adet ile Form 82 A1 (Resim: 11), 30 adet ile Form 28a (Resim: 9), 28'er adet ile Form 82 A2 (Resim: 12) ve Form 104b'dir. Tablodan da anlaşılabileceği gibi M.S. 1.-2. yüzyılda cam eserlerin oransal olarak çok yoğun olduğu görülür ki, bu da Bergama'nın Roma Dönemindeki altın çağı ile paralellik sergiler. Bergama Helenistik Dönemde de önemli bir kültür ve sanat merkezi olmasına karşın, Bergama Müzesi'nde Helenistik Döneme ait cam eser olmaması dikkat çekici bir konudur.

BERGAMA MÜZESİ'NDE BULUNAN CAM ESERLERİN SAYISAL DAĞILIMI

RESİM NO.	FORM	ADET	TARİH	RESİM NO.	FORM	ADET	TARİH
1	Oinokhoe	1	M.Ö. 6-5.yy.		Bardak Form 30	15	M.S.1-3.yy.
2-3	Alabastron	2	M.Ö.6-5.yy. M.Ö.2-1.yy.		Bardak Form 29	1	M.S.1-3.yy.
4	Ung. Form 6	11	M.S.1-2.yy.		Bardak Form 35	1	M.S.3-4.yy.
5	Ung. Form 8	4	M.S.1.yy.		Tabak Form 23	1	M.S.1.yy.
6	Ung. Form 27	3	M.S.1-2.yy.		Tabak Form 47	1	M.S.1-4.yy.
7-8	Ung. Form 26a	20	M.S.1-2.yy.		Şişe Form 50b	1	M.S.1-2.yy.
9	Ung. Form 28a	30	M.S.1-2.yy.		Şişe Form 104b	28	M.S.4-5.yy.
10	Ung. Form 28b	64	M.S.2-4.yy.		Şişe Form 14	3	M.S.1-2.yy.
11	Ung. Form 82 A1	36	M.S.1-3.yy.		Sürahi Form 58	2	M.S.1.yy.
12	Ung. Form 82 A2	28	M.S.2-4.yy.		Şişe Form 70	10	M.S.3.yy.
13	Ung. Form 82 B1	4	M.S.1-2.yy.		Şişe Form 71	2	M.S.4.yy.
14	Ung. Form 82 B2	4	M.S.1-2.yy.		Şişe Form 92	2	M.S.2.yy.
15	Ung. Form 83	1	M.S.2-4.yy.		Şişe Form 101	4	M.S.3-4.yy.
	Yağ Şişesi Form 61	3	M.S.1-3.yy.		Şişe Form 102a	8	M.S.2-4.yy.
	Krem Kabı Form 67	5	M.S.1-2.yy.		Şişe Form 104a	3	M.S.3-4.yy.
	Kâse Form 12	3	M.S.1.yy.		Şişe Form 126	2	M.S.3-4.yy.
	Kâse Form 20	1	M.S.1.yy.		Şişe Form 129	2	M.S.4.yy.
	Kâse Form 42a	3	M.S.1-2. yy.		Şişe Form 133	2	M.S.3-4.yy.
	Kâse Form 87	4	M.S.1-2.yy.		Ovoid Şişe	22	Muh.2-4.yy.
	Kâse Form 96a	3	M.S.3-4.yy.		Kavanoz Form 131	5	M.S.3-4.yy.

KAYNAKÇA

- Akat 1984 : Y. Akat, N. Fıratlı, H. Kocabaş, "Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu/Catalogue of Glass in the Hüseyin Kocabaş Collection", İstanbul, 1984.
- Barag 1985 : D. Barag, "Catalogue of Western Asiatic Glass in the British Museum", Volume I, Jerusalem/London, 1985.
- Canav 1985 : Ü. Canav, "Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu/Ancient Glass Collection", İstanbul, 1985.
- Fortuna 1965 : M. T. Fortuna, "I vetri soffiati della necropoli di Akko", JGS VII, 1965, 17-25.
- Gürler 2000 : B. Gürler, *Tire Müzesi Cam Eserleri*, Ankara, 2000.
- Harden 1936 : D. B. Harden, "Roman Glass From Karanis", University of Michigan Studies, Humanic Series 41, Ann Arbor, 1936.
- Hayes 1975 : J. W. Hayes, "Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum", Toronto, 1975.
- Isings 1957 : C. Isings, *Roman Glass From Dated Finds*, Archaeologia Traiectina II, Groningen/Djakarta.
- Israeli 1998 : Y. Israeli, "The Wonders of Ancient Glass at the Israel Museum", Jerusalem, 1998.
- Lightfoot 1992 : C. S. Lightfoot, M. Arslan, "Anadolu Antik Camları: Yüksel Erimtan Koleksiyonu/Ancient Glass of Asia Minor: The Yüksel Erimtan Collection", İstanbul, 1992.
- Olçay 2001 : B. Yelda Olçay, "Ancient Glass Vessels in Eskişehir Museum", *AnSt*, Vol.51, 2001, 147-158.
- Özet 1998 : A. Özet, *Dipten Gelen Parıltı. Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri*, Ankara, 1998.
- Saldern 1968 : A. Von Saldern, "Ancient Glass in the Museum of Fine Arts", Boston, 1968.
- Stern 1989 : E. M. Stern, "Glass Vessels Exhibited in the Bölge Museum-Adana", *Belleken* 53/207-208, 583-605.
- Vessberg 1956 : O. Vessberg, "Glass: Typology-Chronology", O. Vessberg, A. Westholm, *The Swedish Cyprus Expedition IV, Part 3, The Hellenistic And Roman Periods in Cyprus*, Lund, 128-175, 193, 219, Fig.41-63.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

ILISU KLASİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2007

Gürol BARIN*

“İlisu Klasik Dönem Yüzey Araştırmaları” 2007 yılı sezonu Batman il merkezi, Batman Çayı kıyısı ile Dicle-Batman Çayı kavşağındaki Oymataş Köyü civarı, Garzan Çayı havzası ve Hasankeyf yolu üzerindeki Suçeken Mahallesi Dariagata Mağaraları’nda yürütülmüştür¹.

Oymataş Köyü civarındaki çalışmalar, bu alanda 2002 yılında keşfedilmiş olan arkeolojik değerlerin dışında yeni alanların var olup olmadığı yönünde gerçekleştirilmiştir.

Garzan havzasında çayın iki yakasında yürütülen araştırmalar da yine 2002 yılında bu havzada keşfedilmiş alanların dışında yeni arkeolojik değerlerin saptanması yönünde sürdürülmüştür.

İlk kez incelediğimiz Hasankeyf civarında, Suçeken Mahallesi’nde bulunan Dariagata Mağaraları adıyla anılan bir dizi mağara ve işlenmiş kaya dokusuyla karşılaşmıştır.

OYMATAŞ (Bediyan) KÖYÜ

Kaya Kilisesi (Harita, No. 23)

Oyamataş Köyü’nün güney istikametinde, hemen köyün çıkışına 100 m. mesafede yer alan ve köyden bir delikanlının yerini gösterdiği, daha önce Algaze² tarafından tespit edilmiş olan kaya kilisesi incelenmiştir. Kilise şu anki zeminden 2.5 m. kadar yüksekliktedir ve giriş kısmı aşırı derecede tahrip olmuştur. İçerisinde biri ana sahnın, biri mihrap (Resim: 1) olmak üzere iki ana bölme ve ana sahına bağlı içinde iki kemerli niş bulunan ve olasılıkla bir dönemler mezar odası, sonraları da depo veya ikâmet bölümü olarak hizmet etmiş olan, bir yan oda bulunmaktadır.

Ana sahnın mihraba kadar yerden 2.5 m. yükseklikte aşağı doğru profillendirilmiş bir baş tabanla çevrilmiştir. Tavan beşik tonoz şeklinde oyulmuştur. Tavan yüksekliği yerden 3.5-4 m.yi bulmaktadır. Mihrabın girişinin iki yanında, silmede kare profilli anteler bulunmaktadır. Antelerin

* Yrd. Doç. Dr. Gürol BARIN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Diyarbakır/TÜRKİYE

1 Yardımlarından dolayı Batman İli Vali Yardımcısı Sedat Sırrı Arısoy’a, İl Özel İdaresi Genel Sekreteri H. Yusuf Karatoprak’a, Arkeolog Ali Demirkıran’a, D.Ü. Arkeoloji Bölümü öğrencileri Ömer Can Yıldırım, İdris Bilekli, Seda Eczacıbaşı, Suzan Güney, Metin Öncü, Serdal Turan, Eyüp Yanık ve Bakanlık Temsilcisi Leyla Aykol’a teşekkürlerimi sunarım.

2 Algaze, G., “A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 48, No. 4, (Oct., 1989), s. 244-246, Fig. 2B, 4.

arasında sahte basit bir kemer vardır. Mihrap yarım daire şeklinde oyulmuş ve giriş yönünde sağ tarafa kare biçimli bir ışıklık açılmıştır. Mihrabın sol yanında 80x80x1 m. boyutlarında kare bir bölme oluşturulmuştur. Kilise yaklaşık 5 m. uzunlukta ve 3 m. genişliktedir. Ana sahından girilen ve sonradan ikâmet mekânına çevrilmiş olan bölüm ise 3x4 m. ebadındadır. Burada kilisenin ana sahnına dik gelen, yerden 1 m. yükseklikte, 1.70x0.90 m. ebadında bir seki, mezar yatağı şeklinde biçimlendirilmiş ve yuvarlak kemerli bir nişle sonlanmaktadır (Resim: 2). Odanın içerisinde yer alan ve kilisenin ana sahnına paralel diğer iki seki ise daha sonraki zamanlarda yapılmış ve dikdörtgen planlı oyuklardır.

Kale Arno (Harita: No. 24)

Kaya kilisesindeki incelemeler tamamlandıktan sonra güney yönünde tepe üzerinden aşağı doğru nehrin kavis yaptığı yönde Oymataş'a 1.5 km. mesafede Sincanlı Mahallesi'ne ve oradan da 1.5-2 km. uzaklıktaki Kale Arno³ adıyla bilinen noktaya ulaşılmıştır. 2002 yılında burası tespit edildiği hâlde yayınlanmamıştır. Bu yıl yeniden bir değerlendirme çalışması yapılmış ve 2002 yılında tepenin eteğinden geçen yolun son zamanlarda yüzeyin tıraşlanmasıyla tepe üzerinden (Resim: 3) geçirildiği, bu alanda da yüzeyde bol miktarda taş ve buluntunun çıktığı görülmüştür. Kale Arno üzerinde yapılan çalışmada Ortaçağ'dan başlamak üzere ikinci binyıla kadar giden nitelikli seramik malzemenin⁴ varlığı saptanmıştır (Resim: 4).

Koska Mağaraları (Harita: No. 27)

Kale Arno'dan tam doğuya dönülerek 1 km. ötedeki Koska Mağaraları'na ulaşılmıştır. Bu civarda 3 adet mağaranın bulunduğu, ancak bunlardan 1 tanesinin eskiden mezar olarak kullanılmış olabileceği saptanmıştır (Resim: 5). İlk kullanımından sonra ikâmet olarak hizmet etmiş bu mağara, daha önce bulunan bütün mağaralardan farklı bir oyma şekline sahiptir. 4x6 m. boyutlarındaki bu mağaranın tavanı semerdam çatı şeklinde eğimli olarak profillendirilmiştir (Resim: 6). Mağaranın içinde girişin sol tarafındaki duvar üzerinde bozulmuş bir sekinin kalıntıları izlenmektedir. Daha sonraki kullanımda bu duvarın ortasına yakın bir yere küçük kemerli bir niş açılmıştır. Dış yüzeyi dar bir pervaz olarak düzleştirilmiş kapı 1.50x0.80 m. boyutlarında

3 Algaze, Breuninger, Rosenberg., "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons", *Anatolica* 17, (1991), s. 175-240, Fig.2b.

4 Deveci, A.-Mergen, Y., "Zeytin Bahçeli Höyük 1998: Ön Araştırma Raporu", *Ilisu Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıkları Kurtarma Projesi 1998* (Ed: N. Tuna-J. Öztürk), TAÇDAM 1999, s. 100-101, Şek. 5:4.

ve 0.50 m. kalınlığındadır. Kapının üst pervazında ise bir mil yuvası ve reze oyuklarının varlığı sonraki kullanımda buraya bir kapının yerleştirildiğini göstermektedir. Aynı kayalık üzerinde yer alan diğer iki mağara daha az korunmuş ve kısmen tahrip olmuştur.

Şahinli Mahallesi Civarı

Bu yöredeki diğer çalışma bölgemiz Hirbe Merdan olarak bilinen ve Bismil-Tepe yolu üzerinden ulaşılan Şahinli Mahallesi'nin 1.5 ve 5 km.leri arasındaki kayalık bölgenin doğusunda kalan alandır. Araştırma Şahinli Mahallesi'nin 7. ve 10 km. arasındaki bu alanda Klasik Döneme ait yerleşim izlerinin var olup olmadığı yönünde sürdürülmüştür. Bu alanda Hirbe Dahle olarak geçen kısmın doğal bir tepeden oluştuğu ve civardaki dağınk seramik parçalarının ise olasılıkla Hirbe Merdan civarından gelmiş olabileceği sonucuna varılmıştır.

GARZAN ÇAYI HAVZASI

İkiyaka Köyü (Harita: No. 17)

Beşiri'ye 22 km. uzaklıktadır. Köyün üzerinde yer aldığı tepe dikkat çekici bir biçimde höyüğü anımsatmaktadır. Yıkık bir konak yapısı (Resim: 7) bulunan tepenin üzerinde araştırma yapılmış ve çok sayıda Bizans ve Ortaçağ'a ait seramiklere rastlanmıştır (Resim: 8).

Yumrukaya Köyü-Köprü (Harita: No. 18)

İkiyaka Köyü'nden kuş uçuşu 3 km., dağ yolu ile yaklaşık 7-8 km. uzaklıktaki Yumrukaya civarına gidilerek bu bölgede araştırma yapılmıştır. Yumrukaya Köyü'nün 2 km. güneybatısında eski bir köprünün var olduğu fakat sadece ayaklarının korunduğu, köprü kemerinin yıkılmış olduğu görülmüştür (Resim: 9). Civarda bu köprünün ait olabileceği herhangi bir yerleşimin izine rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu köprü olasılıkla Geç Roma-Bizans Döneminde kuzeyden güneye inen bir ticaret yolu üzerinde doğu-batı yönünde çayın iki yakasını bağlayıcı bir görev üstlenmiş olmalıdır.

Başarı ve Civarı

İkiköprü'den güneye doğru inen köy yolları izlenerek 23 km. güneydeki Başarı'ya ulaşılmıştır. 2002 yılında tespit ettiğimiz Rıdvan Höyük üzerinde ve çevresinde yoğun modern yapılaşmanın devam ettiği gözlenmiştir.

Başarı'dan 20 km. uzaklıktaki Kaşüstü Köyü'ne kadar gidilerek Garzan Çayı'nın doğu yakasındaki çalışma sonlandırılmıştır.

BATMAN MERKEZİ VE CİVARI

Gre Siran (Harita: No. 20)

Batman İli, Merkez İlçesi sınırları içinde yer alan ve Batman'a 6 km. mesafede bulunan Gre Siran Köyü'ndeki mezarlık alanını oluşturan höyük üzerinde yapılan incelemede geç döneme ait bir pres taşının varlığı saptanmıştır (Resim: 10).

HASANKEYF YOLU

Dariagata Mağaraları (Harita: No. 27)

Çalışmalarımızın son noktasını Batman'ın Hasankeyf İlçesi'ne 11 km. mesafede bulunan, Suçeken Mahallesi adıyla bilinen yörede geniş bir alana yayılmış çok sayıda mağara dizisinden oluşan Dariagata Mağaraları oluşturmuştur (Resim: 11). Yaklaşık 4 km.lik bir alan içerisine yayılmış hâlde bulunan mağaralar çoğunlukla erken dönemlere ait nekropol alanının sonradan kısmen yerleşime çevrilerek iskân edildiğini göstermektedir. Suçeken Mahallesi'nin içinde yer alan ilk bölümde, mağaralarının en üst kısmında geç dönemlere ait bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Kayalık zemin üzerinde pek çok mağara (Resim: 12), niş (Resim: 13), basamak kalıntısı ve duvar taşlarını oturtmaya yarayan düzleştirilmiş ve profillendirilmiş kaya sekileri (Resim: 14) bulunmaktadır. Bu alanın kuzeyine doğru yaklaşık 800 m. uzaklıkta dağın yamaçlarında yine birtakım kaya nişleri ve mezarların (Resim: 15) var olduğu görülmüştür. Suçeken Mahallesi'nden 1 km. uzaklıkta Dariagata olarak bilinen bölgede aynı mağara silsilesinin devam ettiği; Suçeken'de görülen türde mezar-ev yapılarının ve kaya nişlerinin var olduğu görülerek 2007 yılı yüzey araştırması çalışmaları bu bölümde sona erdirilmiştir.

Değerlendirme

2007 yılı çalışmaları sırasında baraj havzası dışında kalan bir alan yolumuz üzerinde olduğu için gezilerek incelenmiştir. Yüzeyde yoğun Geç Roma, Bizans ve daha sonraki dönemlere ait seramiklerin varlığının görüldüğü alanın, nehir kıyısına yakın bölümünde bir tiyatro auditoryumunun kalıntıları ile yer yer tahribe uğramış sur parçalarına ve kule kalıntılarına rastlanmıştır. Günümüzde Harabejar adı ile bilinen bu yer, Erzen ya da antik adıyla Arzen antik kentidir⁵. Arzen kenti Romalılarca Arzenene olarak adlandırılan

5 Kentin lokalizasyonunda bazı sorunlar vardır. J. Taylor, Batman Çayı üzerinde yer alan Geç Roma Dönemine ait tek gözlü bir köprüden sonra 4-4,5 saatlik bir yürüyüşle, Arzen-Su, Redwan ya da günümüzdeki Garzan Çayı'na ve burada Giri Hassan adıyla bilinen köyün yakınlarında yer alan Arzen kentine ulaştığını ifade eder (Taylor, J. G., "Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 35. (1865), s. 21-58). Bize göre de kent, yukarıda Taylor'un işaret ettiği noktadaki, bugün de izlenebilen kalıntılarının bulunduğu yer olmalıdır.

bölgenin önemli bir kentidir⁶. Arzen kentinin Garzan havzası için önemi büyüktür. Çünkü geç dönemlere ait olan özellikle Yumrukaya ve Memikhan köprüleri ile İkiyaka, Başarı-Rıdvan ve Hanık Köyü içerisindeki buluntular⁷, çevrede zayıf hissedilen Geç-Antik Çağın izlerinin kaynağına ve özellikle de köprüler ile Garzan Çayı güzergâhını izleyerek Arzen (Erzen) kentine ulaşan önemli bir ticaret rotasının varlığına işaret etmektedir.

Oymataş Köyü civarında yoğunlaşan klasik yerleşimlere ait izler ise, bizi daha henüz yeri kesin olarak saptanamamış bir askeri garnizona Shemkhart'a götürmektedir⁸. Syria kökenli adından dolayı Arzenene bölgesinde olduğu düşünülen Shemkhart için farklı yerler öne sürülmüşse de en kuvvetli ihtimal bu garnizonun Dicle ile Batman Çayı'nın birleştiği noktanın doğusunda kaldığıdır. Shemkhart olarak ileri sürebileceğimiz Gre Siran, zayıf geç antik izlerinden dolayı ve Batman Çayı ile Dicle kavşağına olan uzaklığı sebebiyle de konum olarak uymamaktadır. Olasılıkla Shemkhart daha batıda ve Oymataş Köyü'ne yakın bir noktada olmalıdır. Dolayısıyla Oymataş Köyü civarında yoğunlaşan klasik izler de bunu teyit etmektedir.

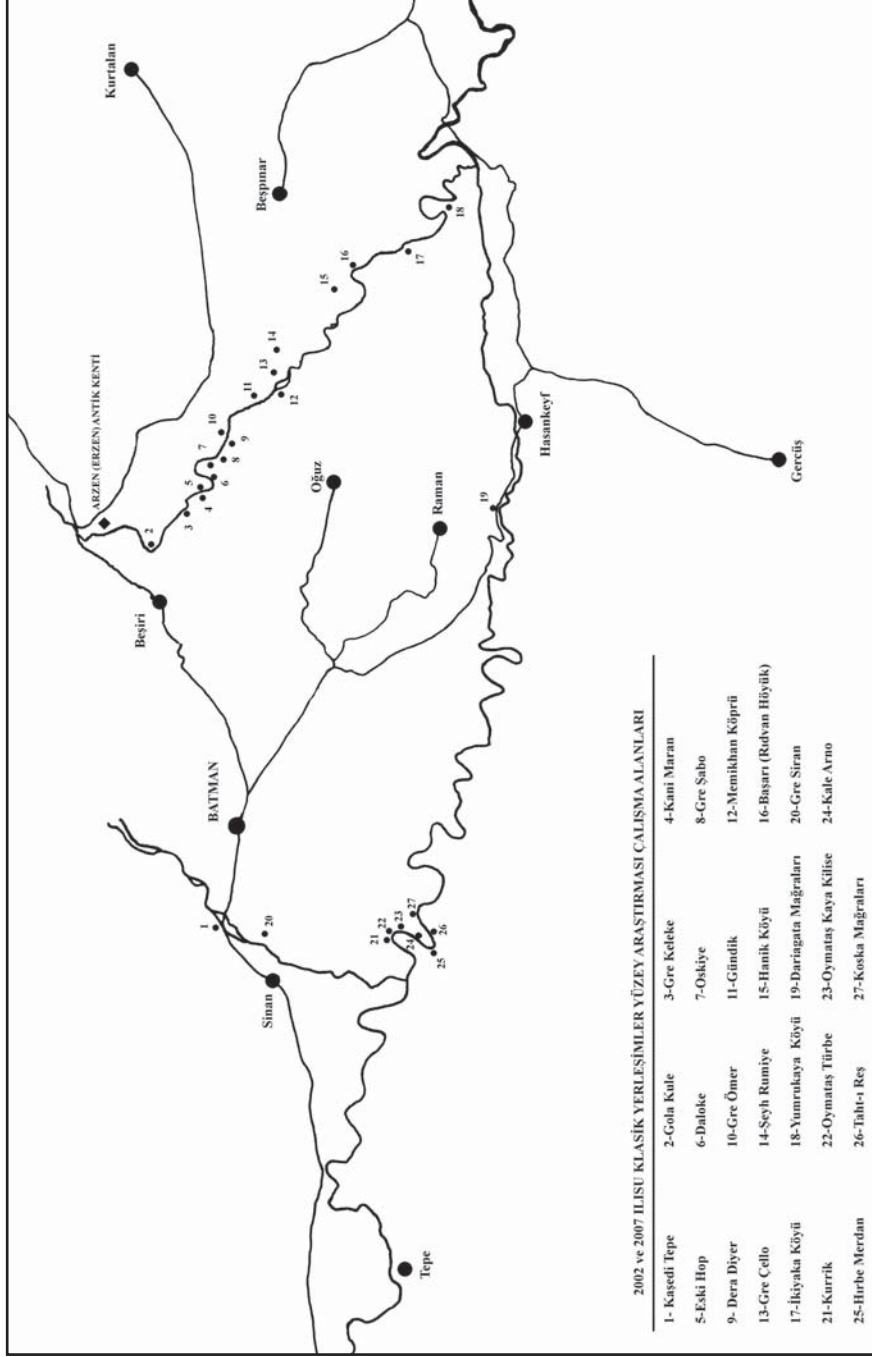
KAYNAKÇA

- Algaze, G., "A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project 1988", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 48, No. 4, (Oct., 1989), Chicago.
- Algaze, Breuninger, Rosenberg., "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons", *Anatolica* 17, (1991), Leiden.
- Barın, G., Akın, E., Şahin, F.S., "İlisu Klasik Yüzey Araştırmaları", XXI. Kazı Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı, I. Cilt, (2002), Ankara.
- Deveci, A. - Mergen, Y., "Zeytin Bahçeli Höyük 1998: Ön Araştırma Raporu", *İlisu Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıkları Kurtarma Projesi 1998* (Ed: N. Tuna - J. Öztürk), TAÇDAM 1999, Ankara.
- Taylor, J.G., "Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western Tigris, and Ancient Ruins in Their Neighbourhood", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 35, London.
- Whitby, M., "Arzenene in the Late Sixth Century", *Armies and Frontiers in the Roman and Byzantine Anatolia, Monograph 5*, BAR International Series 156 (1983), Oxford.

6 Whitby, M., "Arzenene in the Late Sixth Century", *Armies and Frontiers in the Roman and Byzantine Anatolia, Monograph 5*, BAR International Series 156 (1983), s. 205-218.

7 Barın, G., Akın, E., Şahin, F. S., "İlisu Klasik Yüzey Araştırmaları", XXI. Kazı Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı I. Cilt, (2002), 127-138.

8 Whitby, M., "Arzenene in the Late Sixth Century", *Armies and Frontiers in the Roman and Byzantine Anatolia, Monograph 5*, BAR International Series 156 (1983), s. 208-211.

Harita: 1

Resim 1: Oymataş (Bediyan) Köyü kaya kilisesi

Resim 2: Oymataş (Bediyan) Köyü kaya kilisesi

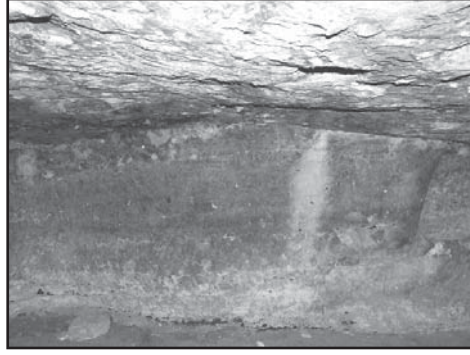
Resim 3: Kale Arno

Resim 4: Kale Arno, seramik buluntular

Resim 5: Koska Mağaraları

Resim 6: Mağara içi semerdam tavan profili

Resim 7: İkiyaka Köyü, yıkık konak

Resim 8: İkiyaka Köyü seramik buluntuları

Resim 9: Yumrukaya Köprüsü

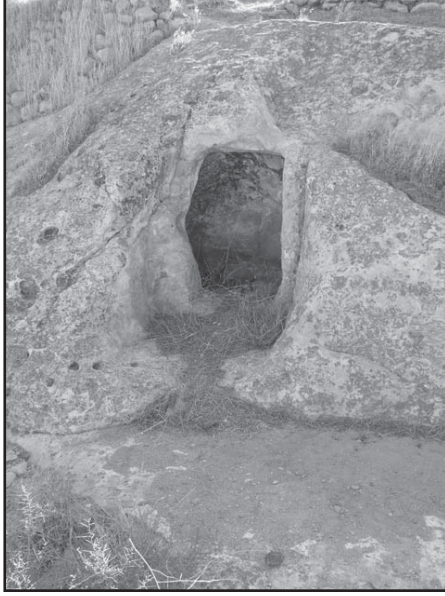
Resim 10: Gre Siran, taş yağ presi

Resim 11: Dariagata Mağaraları, genel görünüm

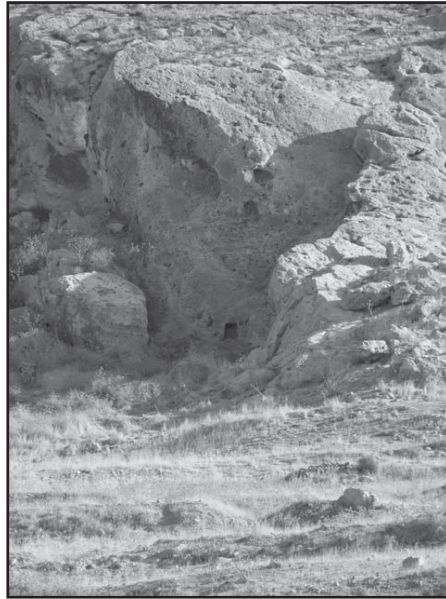
Resim 12: Dariagata Mağaraları'ndan birkaçı

Resim 13. Dariagata Mağaraları, kaya nişi

Resim 14: Dariagata Mağaraları, basamak kalıntısı

Resim 15: Dariagata Mağaraları civarı, uzaktaki kayalık tepe üzerindeki niş

DIE KAMPAGNE 2007-FORSCHUNGEN ZUM “CORPUS DER LYKISCHEN SPRACHDENKMÄLER”

Martin SEYER*

Die Kampagne des Jahres 2007 des „Corpus der Lykischen Sprachdenkmäler“ (im Folgenden: TL-Projekt) dauerte vom 27. 8.–21. 9¹. Teilnehmer waren neben dem Projektleiter als Sprachwissenschaftler Herr Prof. Dr. H. Eichner und Herr Univ.-Doz. Dr. R. Tekoğlu, als Grafiker und Bauzeichner Herr F. Fichtinger, Frau R. Hügli, Herr K. Schulz und Frau C. Spiess sowie als Fotograf Herr L. Fliesser, denen an dieser Stelle herzlich gedankt sei. Ebenso gilt der Dank Frau Asuman Aslan von der Generaldirektion für Bauten und Museen in Ankara für das Entgegenkommen und die Hilfe, die sie dem Projekt als Regierungsvertreterin entgegenbrachte.

In dieser Kampagne konnte die archäologische und epigraphische Dokumentation von insgesamt 15 Gräbern mit lykischen Inschriften in mehreren Orten Lykiens vorgenommen bzw. beendet werden: TL 5 (Telmessos); TL 22, 25, 26, 29 (Tlos); TL 31, 32, 33, 34 (Kadyanda); TL 43, N 341 (Xanthos); TL 61 (Bayındır Limanı); TL 72 (Kyaneai); TL 43 (Korba); N 306 (Çağman). Somit sind die Feldarbeiten des TL-Projektes neben Ostlykien auch in Zentrallykien abgeschlossen².

Neben der technischen Aufnahme dieser Inschriftenträger wurden auch die theoretischen Forschungen zu einzelnen Grabmälern weitergeführt, wobei zuletzt neue Erkenntnisse zum Felsgrab des *Hurttuweti* in Myra gewonnen werden konnten. Obwohl dieses Grab bereits des öfteren zum Gegenstand

* Dr. Martin SEYER, Österreichisches Archäologisches Institut, Franz Klein Gasse 1
A-1190 Wien martin.seyer@oeai.at

1 Für die Genehmigung des „Likçe Yazıtlı Anıtların Projesi“ (TL-Projekt) gilt der Dank der Generaldirektion für Bauten und Museen im Kulturministerium in Ankara. Für die Finanzierung des Projektes sei dem Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung herzlichst gedankt. Ebenfalls gilt der Dank den Leitern der Grabungen in Tlos und Xanthos, Frau Univ.-Prof. Dr. H. İşkan und Herrn Univ.-Prof. Dr. J. des Courtils, durch deren freundliche Genehmigung die Aufnahme der Inschriftenträger an diesen beiden Orten durchgeführt werden konnte.

2 Zu diesem Projekt s. zuletzt M. Seyer, Corpus der lykischen Sprachdenkmäler, *Revue archéologique* 2007-1, 161-166.

archäologischer Untersuchungen wurde³, liegt bislang keine detaillierte Bauaufnahme vor. Diese wurde während der Frühjahrskampagne 2002 des TL-Projektes von M. Gessl und C. Spiess erstellt; die von F. Fichtinger umgezeichneten Originalpläne wurden kürzlich vom Verfasser in einem längeren Artikel vorgestellt, der sich primär mit dem architektonischen Befund dieser Anlage auseinandersetzt und Überlegungen zur Gestalt der Fassade sowie der Kammer des oberen Grabes beinhaltet⁴.

Das Felsgrab des *Hurttuweti* (Abb. 1) stellt einen gewaltigen, aus drei Grabkammern bestehenden Bau dar, der mit einem mehrteiligen Relief mit insgesamt zehn Figuren sowie einer dreizeiligen Inschrift in lykischer Sprache (TL 94)⁵ versehen ist. Die drei Kammern weisen der Zählung Borchhardts zufolge die Nummern 9, 10 und 11 auf, wobei die Gräber 10 und 11 unmittelbar nebeneinander liegen, 9 hingegen direkt über Grab 10 in den Fels geschlagen ist⁶. Der Zugang zu jener Ebene in der Felsnekropole, auf der sich das Grabmal befindet, erfolgte durch eine mächtige, aus dem natürlichen Fels geschlagene Treppe von Süden, von der heute noch Reste erhalten sind. Über diese gelangte man auf den Vorplatz der Anlage, der sich über die gesamte Breite von Grab 10 und 11 erstreckte und ursprünglich eine Tiefe von etwa 3 m aufgewiesen haben mag. Am östlichen Ende von Grab 11 sowie vor der Mitte der gesamten Anlage sind zwei kreisrunde Löcher mit einem Durchmesser und einer Tiefe von etwa 20 cm in den Fels geschlagen, die wohl zur Errichtung eines Baugerüsts dienten (Abb. 2, 5).

- 3 Grundsätzlich z. B.: E. Kalinka, *TAM I, Tituli Lyciae Lingua Lycia Conscripti* (1901) 72 TL 94; J. Borchhardt (Hrsg.), *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit, IstForsch* 30 (1975) 114-123; Ch. Bruns-Özgan, *Lykische Grabreliefs des 5. und 4. Jhs. v. Chr.*, 33. Beih. *IstMitt* (1987) 137-141. 146-149. 270 Kat F23; J. Borchhardt-H. Eichner-M. Pesditschek-P. Ruggendorfer, *Archäologisch-sprachwissenschaftliches Corpus der Denkmäler mit lykischer Schrift, AnzWien* 134, 1997-1999, 56-68 mit zahlreichen Literaturangaben; zuletzt: J. Borchhardt, *Hurttuweti von Myra und die sog. Pigeonhole-Tombs: Eingestellte Felsfassadengräber in Lykien*, in: T. Korkut (Hrsg.), *Anadolu'da Doğdu, Festschrift Fahri Işık* (2004) 153-154; J. Borchhardt, *Sarkophage der Klassik und ihre Aufstellung in Lykien und Karien*, in: J. Gebauer-E. Grabow-F. Jünger-D. Metzler (Hrsg.), *Bildergeschichte, Festschrift Klaus Stähler* (2004) 37-38; J. Borchhardt, *Rechts und Links in der Kunst und Kultur Lykiens: Reflexionen zum Matriarchat*, B. Brandt-V. Gassner-S. Ladstätter (Hrsg.), *Synergia, Festschrift F. Krinzing* II (2005) 151.
- 4 M. Seyer, *Das Grabmal des Hurttuweti in Myra*, *ÖJh* 77, 2008 (im Druck). Der vorliegende Bericht stellt eine gekürzte Version dieser Untersuchungen dar.
- 5 Kalinka, *a. O.* 72; T. R. Bryce, *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources* (1986) 80; H. Eichner in: Borchhardt-Eichner-Pesditschek-Ruggendorfer, *a. O.* 59-68.
- 6 J. Borchhardt (Hrsg.), *Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit, IstForsch* 30 (1975) 107. Beilage 1; ders., *Die obere und die untere Grabkammer. Beobachtungen zu den Bestattungsbräuchen der lykischen Oberschicht*, in: M. Kubelík-M. Schwarz (Hrsg.), *Von der Bauforschung zur Denkmalpflege, Festschrift Alois Machatschek* (1993) 8-12; Borchhardt-Eichner-Pesditschek-Ruggendorfer, *a. O.* 56-57.

Fassade des unteren Grabhauses (Gräber 10 und 11) (Abb. 3, 4)

Die Stirnseite der Grabanlage ist in eine äußere und eine innere Fassade geteilt. Die Hauptkonstruktion⁷ und das Dach werden von der äußeren, die gesamte Breite des Baues umfassenden Fassade gebildet, während die inneren Fassaden der Gräber 10 und 11 die Subkonstruktion der jeweils entsprechenden Kammer bilden.

Äußere Fassade⁸

Die gesamte Breite des unteren Grabhauses mit den Gräbern 10 und 11 maß in vollständig erhaltenem Zustand etwa 8,8–9 m, seine Höhe beträgt ca. 4,8 m. Die Hauptkonstruktion entspricht dem gängigen Schema, das sich in dieser Form z. B. auch am Grabmal des *Hrixmma* in Myra findet⁹. Auch das Flachdach mit einer Reihe von Rundhölzern und zwei Kanthölzern sowie zwei darüberliegenden Faszien entspricht dem üblichen Typus. Über dem Dach ist die Felswand im Bereich von Grab 11 in Form einer 80 cm hohen und 50 cm tiefen Nische abgearbeitet, die allerdings durch einen Felssturz teilweise zerstört ist (Abb. 1, 14). Der Erhaltungszustand der äußeren Fassade, von der einzelne Bauteile getrennt gefertigt und nachträglich eingesetzt waren, ist schlecht; es weisen praktisch alle Elemente stärkere Zerstörungen auf.

Eine rechteckige Vertiefung von 37x21x4 cm in der rechten Hälfte des Bodens der Vorhalle von Grab 11 (Abb. 5) legt nahe, dass hier ein steinerner Pfosten eingesetzt und die äußere Fassade somit durch weitere vertikale und horizontale Elemente gegliedert war. Auf der linken Seite ist aufgrund der Zerstörung der entsprechenden Stelle zwar kein Pendant erhalten, doch ist auch hier eine derartige Ausnehmung anzunehmen. Am rechten Pfosten der Hauptkonstruktion befindet sich darüber hinaus ein Auflager zum Einsetzen eines Querbalkens, so dass die äußere Fassade von Grab 11 allem Anschein

7 Die Unterteilung der Bauelemente in eine Haupt- und eine Subkonstruktion folgt dem Prinzip von K. Schulz, nach welchem die Hauptkonstruktion durch die tragenden Elemente eines Gebäudes gebildet wird, während mit der Subkonstruktion die sekundären Teile des Baues gemeint sind, die zu dessen Versteifung dienen und wesentlich zur Stabilität des Baukörpers beitragen: K. Schulz, Der Lykische Knoten. Versuch einer Deutung der steinernen Grabarchitektur, in: K. Dörtlück-B. Varkıvanç-T. Kahya-J. des Courtis-M. D. Alparslan-R. Boyraz (Hrsg.), *The IIIrd Symposium on Lycia*, 7.-10. 11. 2005, *Symposium Proceedings II* (2006) 711–717.

8 Da der Fels unmittelbar vor dem Grab nahezu senkrecht über etwa 10 m abfällt, wurde auf eine Zeichnung der ungefähr 5 m hohen äußeren Fassade des Grabmals wie auch auf jene von Grab 9 verzichtet. Für eine grafische Darstellung des gesamten Gebäudes s. J. Borchhardt, Die obere und die untere Grabkammer. Beobachtungen zu den Bestattungsbräuchen der lykischen Oberschicht, in: M. Kubelík-M. Schwarz (Hrsg.), *Von der Bauforschung zur Denkmalpflege, Festschrift Alois Machatschek* (1993) Abb. 1; Borchhardt-Eichner-Pesditschek-Ruggendorfer, a. O. Taf. 6.

9 J. Borchhardt-H. Eichner-L. Kogler-M. Pesditschek-M. Seyer, Grabherr und Stifter–Die Grabmäler des *Hrixmma* in Myra, *ÖJh* 73, 2004, 15–52 (bes. 19–20).

nach neben den aus dem Fels geschlagenen Elementen zusätzlich zwei Pfosten sowie einen Querbalken aufwies. Dieser unterteilte die Fassade in zwei Geschosse, wodurch diese dieselbe Gliederung wie die innere Fassade erhielt¹⁰. Auffallend ist allerdings, dass an Grab 10 keine derartigen Vorrichtungen zum Einsetzen weiterer Bestandteile der äußeren Fassade vorhanden sind, woraus geschlossen werden muss, dass diese im Gegensatz zur anderen nach vorn offen war. Möglicherweise ist die verschiedene Gestaltung durch den Umstand bedingt, dass auch die inneren Fassaden der beiden Grabkammern ungleiche Formen aufweisen.

Grab 10

Die Vorhalle von Grab 10 misst etwa 3,25x1,80 m (Abb. 3, 5). Während sie nach vorn wahrscheinlich offen war, wird sie zu beiden Seiten von glatten Wänden, nach hinten hin durch die innere Fassade der Grablege begrenzt. In ihre linke Seitenwand sowie die innere Fassade sind christliche Symbole geritzt¹¹. Ein breiter Riss verläuft diagonal durch den Boden bis in die Grabkammer von Grab 11.

Die Subkonstruktion (=innere Fassade) (Abb. 3, 4) wird von einem Rahmen umgeben. Die drei darin befindlichen hochrechteckigen Felder werden durch zwei Stützen, die gemeinsam mit zwei weiteren vertikalen Leisten an den Außenseiten eine Querleiste tragen, voneinander getrennt. Jedes der Felder wird an beiden Seiten sowie am oberen Ende von einer zusätzlichen Leiste begrenzt; das mittlere stellt die Türöffnung dar, während die beiden äußeren als Scheintüren gearbeitet sind. Die gesamte rechte Hälfte der Fassade weist starke Beschädigungen auf.

Der Eingang in das Grabinnere wurde mit einer Schiebetür verschlossen. Die Kammer ist mit einer vierseitig umlaufenden Steinbank versehen, in deren Mitte sich eine rechteckige Vertiefung befindet (Abb. 5, 6). In der rechten hinteren Ecke befindet sich in einer Höhe von 1,27 m ein waagrechtes Auflager für ein Wandbrett, das an der Eingangswand allerdings –wohl aufgrund von deren starker Beschädigung– kein Pendant aufweist. In die Rückwand ist eine rechteckige Nische gearbeitet, die nach oben durch eine Halbkuppel begrenzt wird. Diese apsisartige Vertiefung deutet auf einen Umbau der Kammer zu einer kleinen Kapelle in byzantinischer Zeit hin. Dafür sprechen nicht nur

10 Dass auch die Fassade der Vorhalle mit Pfosten und einem weiteren Querbalken gegliedert sein konnte, wird gerade in Myra durch mehrere Gräber belegt; vgl. z. B. Grab 7 in der Meernekropole, bzw. Gräber 81 und 100 in der Flussnekropole – Grab 7: Borchhardt 1975, Taf. 63A links; Grab 100: Borchhardt 1975, Taf. 60B; Grab 81: Borchhardt 1975, Taf. 74B. 75B. 78B.

11 Diese Symbole wurden bereits von O. Feld beschrieben: O. Feld in: J. Borchhardt (Hrsg.), Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit, *IstForsch* 30 (1975) 426–427 Abb. 73.

die obere Begrenzung der Nische in Form einer Halbkuppel und deren offensichtliche Verbindung mit den christlichen Symbolen in der Vorhalle, sondern auch die nachträgliche Einarbeitung einer Stufe am Eingang zentral vor der Nische, durch welche die originale Höhe der Türschwelle von 52 cm leichter überwunden werden konnte.

Grab 11

Die Vorhalle von Grab 11 (Abb. 3, 5) weist annähernd dieselben Maße und die gleiche Ausgestaltung wie jene von Grab 10 auf.

Die innere Fassade besteht im Gegensatz zu jener von Grab 10 aus zwei Geschossen. Die Subkonstruktion wird von einem Rahmen umgeben, der aus einem oberen, einem mittleren, und einem unteren Querbalken sowie zwei Pfosten besteht. Der in etwa zwei Drittel der Höhe angebracht mittlere Querbalken trennt die beiden Geschosse voneinander. Die drei hochrechteckigen Felder des unteren Geschosses werden durch zwei Stützen, die gemeinsam mit zwei weiteren vertikalen Leisten an den Außenseiten eine Querleiste tragen, voneinander getrennt. Jedes der Felder wird an beiden Seiten sowie am oberen Ende von einer zusätzlichen Leiste begrenzt. Die mittlere Fläche stellt die Türöffnung dar, während die beiden äußeren als Scheintüren gearbeitet sind. Das obere Geschoss ist ebenfalls in drei Felder gegliedert, die hier allerdings von je zwei Leisten an den Seiten und am oberen Ende begrenzt werden, anstatt von einer einzigen, wie im unteren. Während das obere Geschoss gut erhalten ist, weist das untere starke Zerstörungen auf.

Die Maße des etwa quadratischen Innenraums (Abb. 5, 7) entsprechen ebenfalls etwa jenen von Grab 10¹²; auch hier wurde der Eingang mit einer Schiebetür verschlossen. Der Raum weist keinerlei Ausstattung auf, sondern ist lediglich mit einem grob gespitzten, ungegliederten Fußboden versehen. Es finden sich keine Reste von Vorrichtungen für Beisetzungen, weshalb davon auszugehen ist, dass die Verstorbenen in dieser Kammer auf Klingen aus vergänglichem Material bestattet wurden. In die vordere Hälfte der rechten Seitenwand ist –wohl von Grabräubern– ein Loch geschlagen, durch das man ins benachbarte Grab 12 und von dort weiter ins nächste (Grab 16) gelangen kann. Wie bei Grab 10 ist auch hier die innere Fassade massiv zerstört.

Grab 9 (Abb. 8)

Der Großteil der Fassade des direkt über Grab 10 gelegenen Grabes 9 war getrennt gefertigt und nachträglich eingesetzt und ist heute verloren. Auch die

12 Durch die Tatsache, dass auch die Gesamttiefe der beiden Grablagen mit etwa 5,05 m von der äußeren Fassade bis zur Rückwand der Kammer identisch ist, wird die einheitliche Konzeption der gesamten Anlage weiter unterstrichen.

erhaltenen Partien sind teilweise stark zerstört, so dass eine unwiderlegbare Rekonstruktion der Anlage nicht möglich ist. Die erhaltenen Teile können folgendermaßen beschrieben werden: Die Dachkonstruktion besteht aus einem Zahnschnitt, dessen genaue Anzahl von Zähnen heute aufgrund der starken Beschädigungen nicht mehr festzustellen ist¹³; darauf liegt als oberer Abschluss eine profilierte Leiste. Getragen wird das Dach von einem Querbalken, der seinerseits zu beiden Seiten auf je einem sich nach oben leicht verjüngenden Halbpfeiler mit Pilasterkapitell ruht.

Der rechte Teil der Fassade ist durch einen Felssturz stark beschädigt. Die linke Partie der Fassade war getrennt gefertigt und nachträglich eingesetzt. Die Tatsache, dass die horizontalen Elemente der Dachkonstruktion an diesem Punkt eingepasst waren, wird dabei durch entsprechende Auflager belegt. Wie der Befund nahelegt, waren jedoch nicht nur einzelne Partien von Grab 9, sondern nahezu die gesamte Fassade dieser Grablege eingesetzt (Abb. 9)¹⁴.

Aus wie vielen Stücken sich dieses aus horizontalen und vertikalen Bauteilen bestehende Ensemble ursprünglich zusammensetzte, bzw. wie man sich diese Fassade genau vorzustellen hat, lässt sich nicht mehr nachvollziehen, da die eingepassten Teile heute ausnahmslos verloren sind und auch die in den gewachsenen Fels gearbeiteten 'Negativformen' keine eindeutigen Aussagen gestatten. Allem Anschein nach handelte es sich bei Grab 9 ebenfalls um ein traditionelles lykisches Hausgrab unter Verwendung von zwei Pilastern und einem Zahnschnitt¹⁵. Wie diese Fassade im Detail ausgesehen hat, kann allerdings aufgrund der fehlenden Information nicht

13 In der vorliegenden Rekonstruktionszeichnung (Abb. 10) sind 28 Zähne angegeben, doch mag die tatsächliche Anzahl durchaus auch knapp darunter oder darüber liegen.

14 Die Praxis, die komplette Fassade eines Felsgrabes getrennt zu fertigen und nachträglich einzupassen, ist in Lykien zwar nicht weit verbreitet, doch stellt die obere Grablege des *Hurttuweti* diesbezüglich auch keinen Einzelfall dar: Für ein Beispiel aus Telmessos z. B. s. J. Borchhardt, *Hurttuweti von Myra und die sog. Pigeonhole-Tombs: Eingestellte Felsfassadengräber in Lykien*, in: T. Korkut (Hrsg.), *Anadolu'da Doğdu, Festschrift F. Işık* (2004) 153 Abb. 4. – Kürzlich wurden auch in Phellos zwei Felsgräber mit eingesetzter Fassade entdeckt: O. Hülken, *Gräber im Umland von Timiussa und Tyberissos (Zentrallykien). Ein Beitrag zur Kenntnis der lykischen Gräberlandschaft*, *Boreas* 27, 2004, 23 mit Anm. 36.

15 Beispiele für diesen Typus finden sich z. B. im Grab des *Purihimeti* in Limyra, das zusätzlich mit einem Giebel ausgestattet war: M. Seyer, *Überlegungen zur Chronologie lykischer Felsgräber aus klassischer Zeit*, in: K. Dörtlük–B. Varkıvanç–T. Kahya–J. des Courtis–M. D. Alparslan–R. Boyraz (Hrsg.), *The IIIrd Symposium on Lycia*, 7.-10. 11. 2005, *Symposium Proceedings II* (2006) Abb. 10, oder auch in einem weiteren Felsgrab in Limyra, das mit einem Flachdach versehen ist: Z. Kuban, *Grabtypen in Limyra*, in: H. İşkan–F. Işık (Hrsg.), *Grabtypen und Totenkult im südwestlichen Kleinasien, Internationales Kolloquium Antalya*, 4.-8. Oktober 1999, *Lykia* 6, 2001-2002 (2005) Abb. 10.–Nicht überzeugen kann die Rekonstruktion des Grabes als griechischer Tempel mit zwei zusätzlichen ionischen Säulen und einer Flügeltür im Zentrum der Fassade durch J. Borchhardt: J. Borchhardt, *Hurttuweti von Myra und die sog. Pigeonhole-Tombs: Eingestellte Felsfassadengräber in Lykien*, in: T. Korkut (Hrsg.), *Anadolu'da Doğdu, Festschrift Fahri Işık* (2004) 153-154 Abb. 8.

bestimmt werden. Aus diesem Grund ist auch der hier getätigte Vorschlag (Abb. 10) lediglich als eine Annäherung zu sehen, wobei die Dreiteilung auf dem Verhältnis der Maße der Fassade sowie der Übereinstimmung mit der Gliederung von Grab 10 und 11 beruht.

Die Grabkammer zeigt eine unregelmäßige Gestalt (Abb. 11, 12): Ihre vordere Hälfte entspricht etwa der Form eines Trapezoids, wohingegen sie sich etwa ab der Mitte nach hinten hin in unregelmäßiger Form verjüngt. Im vorderen Bereich besteht der Boden aus einer grob gespitzten Fläche, die an ihrem hinteren und linken Ende von einer Steinbank begrenzt wird, deren Oberfläche ebenfalls grob gespitzt ist. Während die Kammer in der vorderen Hälfte sorgfältig gearbeitet ist, sind der Boden, die Wände und die Decke im hinteren Bereich nur sehr grob gefertigt; das Bodenniveau steigt an dieser Stelle relativ steil an (Abb. 13).

In die rechte Seitenwand der Kammer ist eine Nische geschlagen (Abb. 14), die zweifellos zur Aufnahme einer Bestattung diente. Wie Abarbeitungen und entsprechende Zapfenlöcher nahelegen, wurde diese Nische nach der Beisetzung mit einer Steinplatte verschlossen, die heute allerdings verloren ist¹⁶.

Die Kammer von Grab 9 ist wesentlich größer als jene von Grab 10 und 11, es ist jedoch offensichtlich, dass die hintere Hälfte nicht vollendet wurde. Der unfertige Bereich war kein Teil der ursprünglichen Konzeption, sondern stellt eine spätere Erweiterung des Grabes dar. In der Originalphase wies die Kammer eine kleinere Fläche auf und entsprach in Größe und Ausstattung durchaus kanonischen lykischen Grabkammern in der Epoche der Klassik. Hinter der quergelegten Bank etwa in der Mitte der Kammer erhob sich ursprünglich die Rückwand, die bei der Vergrößerung der Grablege abgeschlagen wurde. An dieser Stelle sind noch Reste dieser Rückwand in Form eines Zwickels zwischen der Decke und der linken Seitenwand vorhanden (Abb. 12). Auch die Felsstufe, die unmittelbar an die quergelegte Steinbank anschließt, stellt ohne Zweifel einen Überrest dieser Wand dar. Daraus wird ersichtlich, dass sich die Bank in der Originalphase nicht in der Mitte der Grabkammer befand, sondern den Raum nach hinten abschloss. Da darüber hinaus auch an der rechten Seitenwand die Reste einer Steinbank vorhanden sind, kann davon ausgegangen werden, dass der Raum ursprünglich mit einer kanonischen dreiseitig umlaufenden Bank ausgestattet war (Abb. 15).

Wie es scheint, wurden die Bänke im Zuge der Vergrößerung der Grabkammer teilweise entfernt. Möglicherweise steht dieses Entfernen der Steinbänke in direktem Zusammenhang mit der Schaffung der Nische, da diese nach dem Umbau nicht mehr für Beisetzungen verwendet wurden und

16 Der Verschluss von Nischen sowie die Separierung der darin Bestatteten vom übrigen Grabraum durch eine eingesetzte Steinplatte ist in Lykien nicht unbekannt. So scheint es, dass beispielsweise Priester auf diese Weise von den übrigen im Grab beigesetzten Familienmitgliedern getrennt wurden: M. Seyer, „Auf dieser Kline liegt der kumaza *Padrāma* ...“ – Zur Bestattung von Priestern in lykischen Felsgräbern, in: Akten des 10. Österreichischen Archäologentages in Graz, 7.-9. 11. 2003 (2006) 167-172.

demzufolge ihre Bedeutung verloren. Wie kürzlich dargelegt sind derartige Nischen in lykischen Felsgräbern des Öfteren nicht als Teil des originalen Baubefundes zu sehen, sondern stellen eine nachträgliche Erweiterung der Grabkammer zusätzlich zu den Steinbänken der ersten Phase dar, die auf eine Modifikation in den Bestattungssitten zurückgeht¹⁷. Während in den meisten diesbezüglichen Fällen die Bänke bei der Schaffung einer Nische unverändert blieben, konnten sie beim Umbau der Kammer und der Schaffung einer Nische auch abgeschlagen werden. So spricht der Befund eines Felsgrabes in Tyberissos dafür, dass dessen Innenraum ursprünglich mit einer flachen, an allen vier Seiten umlaufenden Bank ausgestattet war, die jedoch im Zuge der Vergrößerung der Kammer und der Anlage der Nischen entfernt wurde¹⁸.

Aus der Widmungsformel in der Grabinschrift TL 94 geht hervor, dass der obere Bau (=Grab 9) für die Bestattung des Grabherrn *Hurttuweti*, seiner Gemahlin und einer Person namens *Haḫāna* reserviert war¹⁹. Akzeptiert man den architektonischen Befund der Anlage mit den baulichen Veränderungen, nach dem die Kammer ursprünglich mit einer dreiseitig umlaufenden Steinbank ausgestattet war, kann man davon ausgehen, dass der Grabinhaber *Hurttuweti*, seine Gattin und möglicherweise auch *Haḫāna* auf diesen Bänken beigesetzt waren²⁰. Die Nische in der rechten Seitenwand wurde hingegen mit großer Wahrscheinlichkeit zu einem späteren, nicht genau bestimmbar Zeitpunkt als Erweiterung hinzugefügt.

17 M. Seyer, Überlegungen zur Chronologie lykischer Felsgräber aus klassischer Zeit, in: K. Dörtlük-B. Varkıvanç-T. Kahya-J. des Courtis-M. D. Alparslan-R. Boyraz (Hrsg.), *The IIIrd Symposium on Lycia*, 7.-10. 11. 2005, *Symposium Proceedings II* (Antalya 2006) 719-734.

18 Zu diesem Grab s. J. Borchhardt-S. Şişmanoğlu, Das Diptychon von tubure/Tyberissos, in: P. Scherrer-H. Taeuber-H. Thür (Hrsg.), *Steine und Wege, Festschrift Dieter Knibbe* (1999) 275-297. – Zur Interpretation des architektonischen Befundes in der Grabkammer: M. Seyer, Das Grabmal des *Hurttuweti* in Myra, *ÖJh* 77, 2008 (im Druck).

19 Für eine Übersetzung der Inschrift s. T. R. Bryce, *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources* (1986) 80; H. Eichner in: Borchhardt-Eichner-Pesditschek-Ruggendorfer, *a. O.* 59-60.

20 J. Borchhardt, der die verschiedenen Bauphasen der Kammer nicht berücksichtigte, rekonstruierte hingegen für die Bestattung des *Hurttuweti* und seiner Frau im vorderen Bereich einen monumentalen Marmorsarkophag und interpretierte die Nische in der rechten Seitenwand als letzte Ruhestätte für *Haḫāna*: J. Borchhardt, *Hurttuweti von Myra und die sog. Pigeonhole-Tombs: Eingestellte Felsfassadengräber in Lykien*, in: T. Korkut (Hrsg.), *Anadolu'da Doğdu, Festschrift Fahri Işık* (2004) Abb. 7. 9; ders., *Sarkophage der Klassik und ihre Aufstellung in Lykien und Karien*, in: J. Gebauer-E. Grabow-F. Jünger-D. Metzler (Hrsg.), *Bildergeschichte, Festschrift Klaus Stähler* (2004) 37; ders., *Rechts und Links in der Kunst und Kultur Lykiens: Reflexionen zum Matriarchat*, B. Brandt-V. Gassner-S. Ladstätter (Hrsg.), *Synergia, Festschrift F. Krinzing* II (2005) 151. – Diese Idee kann jedoch nicht überzeugen, da abgesehen von der Tatsache, dass keinerlei Reste eines Sarkophagkastens erhalten sind und am lediglich grob gespitzten Boden keine Aufsnürung für einen solchen zu erkennen ist, auch aufgrund von bautechnischen Details in der Grabkammer die Aufstellung eines Sarkophages definitiv auszuschließen ist.

Die zeitliche Einordnung des Grabmals erfolgte bisher in erster Linie durch die kunsthistorische Auswertung der Reliefs über Grab 9, wobei in der Forschung ein früherer zeitlicher Ansatz zwischen 385 und 360 v. Chr.²¹ einer etwas späteren Datierung um 340-320 gegenübersteht²². Obwohl es bislang nicht möglich ist, anhand des bautechnischen Befundes eine chronologische Entwicklung von Felsgräbern zu konstatieren²³, weist die Anlage ein Detail auf, das einen – wenn auch lediglich sehr groben – Anhaltspunkt auf eine zeitliche Einordnung geben kann, da die Kammer von Grab 10 mit einer flachen, vierseitig umlaufenden Steinbank ausgestattet ist. Diese Form der Steinbank stellt mit großer Wahrscheinlichkeit eine Weiterentwicklung der Ausstattung des Grabmals des *Ñθurigaχā* in Çindam²⁴ dar und scheint eine frühe Stufe der Ausgestaltung von Grabkammern spätestens in der ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts v. Chr. widerzuspiegeln²⁵. Bei aller Vorsicht, die aufgrund der äußerst vagen Möglichkeit zur Datierung von Gräbern anhand der architektonischen Gestalt zu walten hat, scheint die Form der Klinen in Grab 10 demnach eine Frühdatierung der Anlage in die Zeit um 380-350 v. Chr. zu unterstützen.

-
- 21 J. Zahle, Lykische Felsgräber mit Reliefs aus dem 4. Jh. v. Chr. Neue und alte Funde, *Jdl* 94, 1979, 317. 320; J. Borchhardt, Die Bedeutung der lykischen Königshöfe für die Entstehung des Portraits, in: H. von Steuben (Hrsg.), *Antike Porträts–Zum Gedächtnis von Helga von Heintze* (1999) 81; ders., Hürttuweti von Myra und die sog. Pigeonhole-Tombs: Eingestellte Felsfassadengräber in Lykien, in: T. Korkut (Hrsg.), *Anadolu'da Doğdu, Festschrift F. Işık* (2004) 154. – Zu der von Borchhardt ursprünglich vertretenen Datierung um 340–320 bzw. 360–350 s. J. Borchhardt (Hrsg.), Myra: Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit, *IstForsch* 30 (1975) 112. 114-120.
- 22 Ch. Bruns-Özgan, Lykische Grabreliefs des 5. und 4. Jhs. v. Chr., 33. Beih. *IstMitt* (1987) 137-141. 146-149; R. Thönges-Stringaris, Das griechische Totenmahl, *AM* 80, 1965, 38. 93–94.
- 23 Auf die Problematik in der Chronologie lykischer Felsgräber ging zuletzt O. Hülken ein: O. Hülken, Gräber und Grabtypen im Bergland von Yavu (Zentrallykien). Studien zur antiken Grabkultur in Kykien, *Antiquitas* 3 (2006) 44–50.
- 24 M. Seyer, Ein bemerkenswerter Bau in Zentrallykien – Überlegungen zum Grabmal des *Ñθurigaχā* in Çindam, *ÖJh* 73, 2004, 221–236.
- 25 Diese Beobachtung wurde bisher lediglich angedeutet: M. Seyer, Überlegungen zur Chronologie lykischer Felsgräber aus klassischer Zeit, in: K. Dörtlük–B. Varkıvanç–T. Kahya–J. des Courtis–M. D. Alparslan–R. Boyraz (Hrsg.), *The IIIrd Symposium on Lycia*, 7.-10. 11. 2005, Symposium Proceedings II (2006) 721–722. – Zur Zeit ist eine Studie des Verfassers zur Ausstattung von Grabkammern lykischer Felsgräber in Vorbereitung, die sich auch eingehend mit den verschiedenen Klinenformen auseinandersetzt. Bei dieser Untersuchung werden zahlreiche Gräber betrachtet, die zusätzlich zu einer vierseitig umlaufend Bank noch weitere Möglichkeiten für eine ungefähre zeitliche Einordnung aufweisen, wie z. B. ein Relief oder eine Inschrift. Dabei ist auffallend, dass der Großteil dieser Indizien ebenfalls auf eine Entstehung der entsprechenden Anlage zu einem relativ frühen Zeitpunkt schließen lässt.

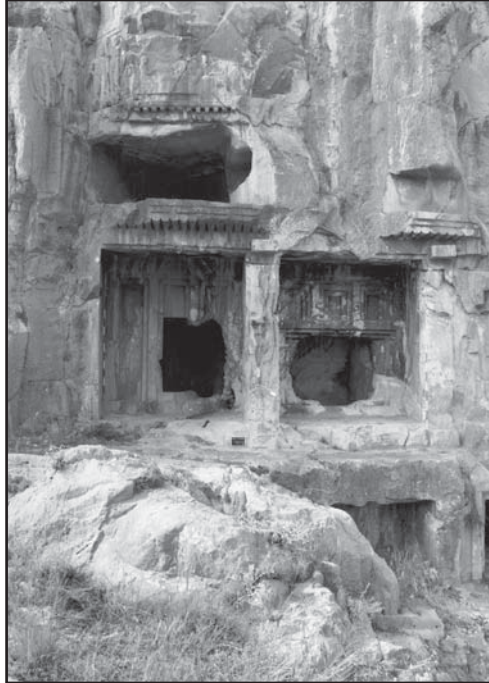

Abb. 1: Myra, Felsgrab des Hurttuwei, Gräber 9, 10 und 11, TL 02.004.08, Foto: L. Fliesser

Abb. 2: Myra, Vorplatz von Grab 11 mit Gerüstlöchern, TL 02.110.02, Foto: L. Fliesser

Abb. 3: Myra, Gräber 10 und 11, TL 02.003.08, Foto: L. Flieser

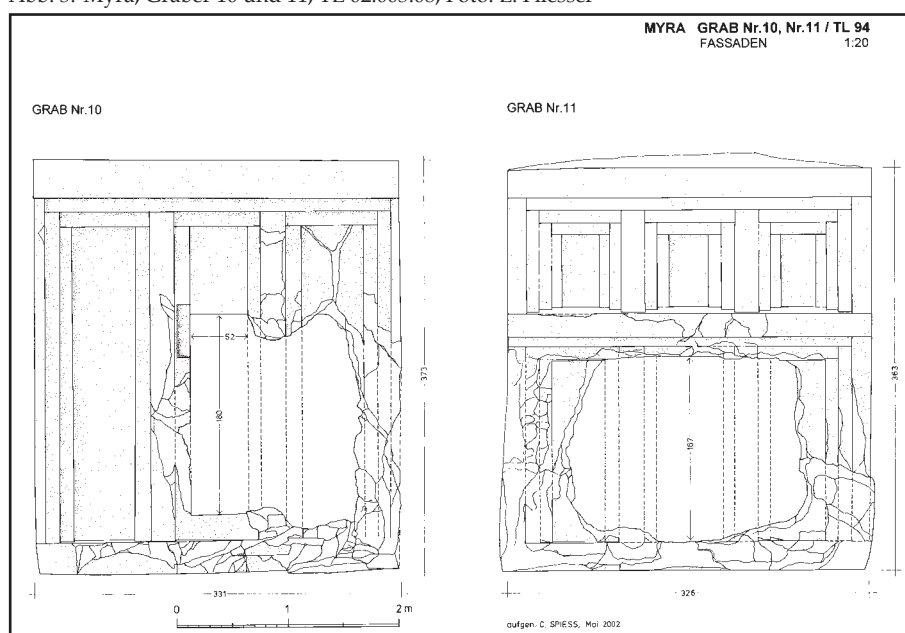

Abb. 4: Myra, Gräber 10 und 11, Ansicht der inneren Fassaden, M. Gessl (Grab 10), C. Spiess (Grab 11)

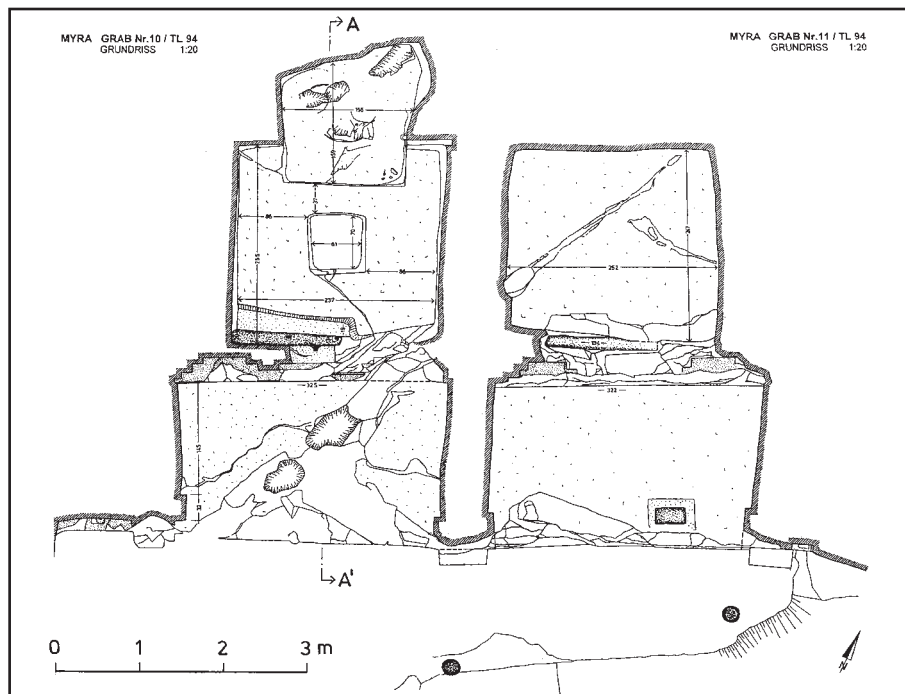

Abb. 5: Gräber 10 und 11, Grundriss der Grabkammern, der Vorhallen und des Vorplatzes, M. Gessl (Grab 10), C. Spiess (Grab 11)

Abb. 6: Myra, Grab 10, Grabkammer, TL 02.108.22, Foto: L. Fliesser

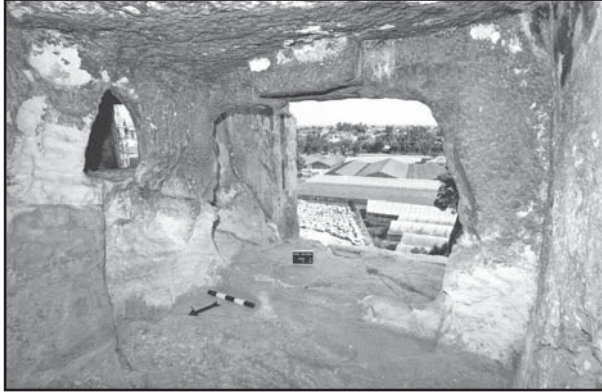

Abb. 7: Myra, Grab 11,
Grabkammer und
Vorhalle, TL 02.108.27,
Foto: L. Fliesser

Abb. 8: Myra, Grab 9, Fassade,
TL 02.116.31, Foto: L.
Fliesser

Abb. 9: Myra, Grab 9, Bettung für das Unterlager der Fassade, TL 02.111.02-03, Foto: L. Fliesser

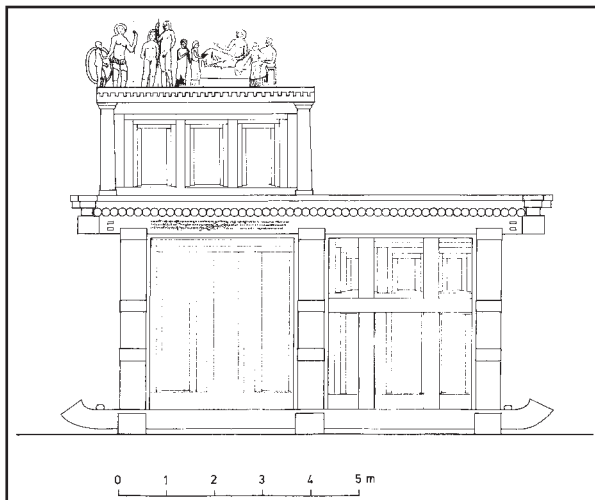

Abb. 10: Myra, schematische
Rekonstruktion der
Fassade des Grabes
des Hirttuweti,
graphische Gestaltung
der Rekonstruktion
von M. Seyer: F.
Fichtinger

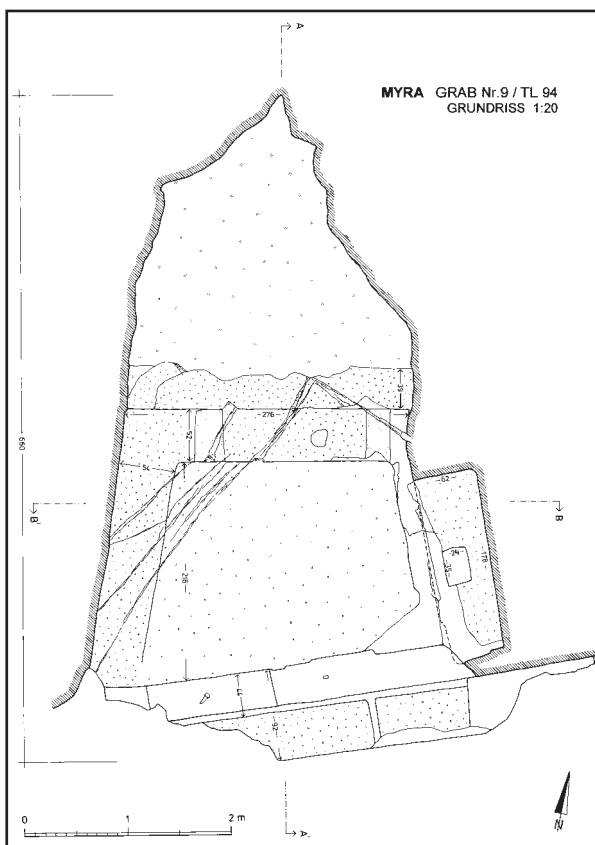

Abb. 11: Myra, Grab 9,
Grundriss, M. Seyer

Abb. 12: Myra, Grab 9, Grabkammer, TL 02.158.28, Foto: R. Hügli

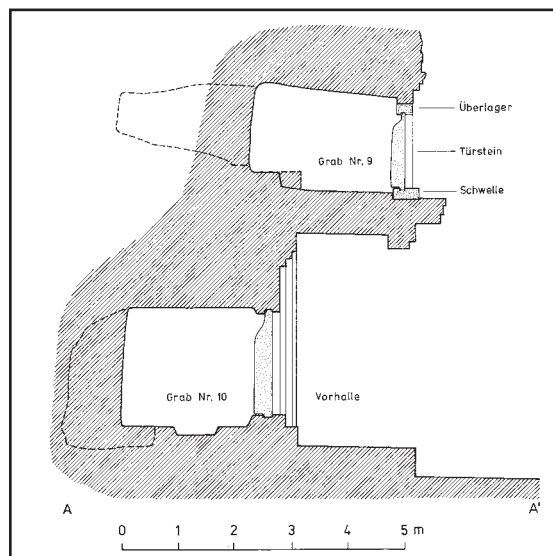

Abb. 13: Myra, Gräber 9 und 10, Längsschnitte mit rekonstruiertem Türstein, M. Seyer (Grab 9), M. Gessl (Grab 10), graphische Gestaltung der Rekonstruktion: F. Fichtinger

Abb. 14: Myra, Grab 9, Nische in der rechten Seitenwand der Grabkammer, TL 02.117.10, Foto: L. Fliesser

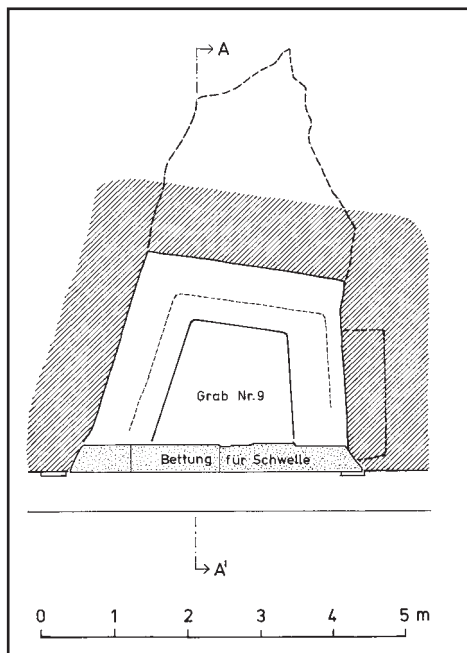

Abb. 15: Myra, Grab 9, rekonstruierter Grundriss der Originalphase der Grabkammer, graphische Gestaltung der Rekonstruktion von M. Seyer: F. Fichtinger

TÜRKİYE MÜZELERİNDE BULUNAN LAHİT FORMUNDAKİ RÖLİKERLER¹

Ayşe AYDIN*

Kadın ya da erkek aziz ve martirlerin öldükten sonra *röliklerini* korumak için yapılan farklı formlardaki *rölik*lerden biri de taştan ya da mermerden yapılmış dikdörtgen prizmal gövdeli, köşelerinde akroterli kapaklarıyla *lahit formu rölikler*dir². Bu formdaki rölikler 2000 yılından itibaren yaptığımız çalışmalarda ele alınmış, Türkiye müzelerinden Adana, Akşehir, Efes, Hatay, İstanbul, İzmit, Kahramanmaraş, Malatya, Silifke, Sivas, Şanlıurfa, Tarsus, Taşucu Amfora ve Tokat Müzesi'nde toplam otuz yedi lahit formu rölik belirlenmiştir³.

Bunlardan yirmi biri kapak ve gövdesiyle tüm olarak, beşi kapak, on biri ise gövde hâlinde günümüze ulaşabilmiştir.

Rölik yapıımında kullanılan malzeme genelde mermerdir. Mermer çeşitleri açısından değerlendirildiğinde genellikle beyaz mermerin kullanıldığı dikkat çeker. Bunu su mermeri (alabaster) ve Prokonnesos mermeri izler. Mermerden sonra sırayı farklı renklere sahip taşlar alır. Sarı, siyah-gri, kahverengi taşların yanı sıra kireçtaşı ve bazalt da rölik yapıımında kullanılmıştır. Bazalt ve kireçtaşı kullanımı daha çok Akdeniz Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu kökenli olarak kabul edebileceğimiz röliklerde (Hatay, Kahramanmaraş, Malatya, Silifke, Sivas ve Taşucu Amfora Müzesi'ndeki bir rölik ile Şanlıurfa Müzesi'ndeki iki rölik) görülür.

* Doç. Dr. Ayşe AYDIN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Mezitli-Mersin/TÜRKİYE
ayayse@mersin.edu.tr

- 1 Müze çalışmalarında yardımlarını gördüğüm H. Sakallıoğlu ve O. Arslan'a (Adana Müzesi), Ö. F. Türkan'a (Akşehir Müzesi), Ü. Yüğrük ve F. Kat'a (Efes Müzesi), A. Tuncer'e (Hatay Müzesi), Dr. İ. Karamut, N. Atakan ve R. Asa'a (İstanbul Arkeoloji Müzesi), A. Denizhanogulları'na (Kahramanmaraş Müzesi), E. Üstündağ'a (Malatya Müzesi), İ. Öztürk'e (Silifke Müzesi), S. Demirci'ye (Sivas Kongre ve Etnografya Müzesi), E. Bucak'a (Şanlıurfa Müzesi), sevgili öğrencim A. Yıldız'a (Tarsus Müzesi), A. Eyice'ye (Taşucu Amfora Müzesi), M. Demir ve G. Yetişkin'e (Tokat Müzesi), teknik konulardaki yardımları nedeniyle Emre Polat'a teşekkür ederim.
- 2 Rölik ve rölik kavramları için bkz.: A. Aydın, "Kahramanmaraş, Malatya ve Taşucu Amfora Müzesi'ndeki Rölikler", 24. AST, C. I, 2007, 127-142.
- 3 Bu eserlerin bir bölümü daha önce yayınlanmıştır, bkz.: S. Eyice, "Anadolu ve İstanbul'da Lahit Biçiminde Rölik Mahfazaları", *İstanbul Arkeoloji Müzesi Yıllığı* 15/16, 1969, 97 vd.; H. Buschhausen, *Die spätrömische Metallschreine und frühchristlichen Reliquiare, I. Teil: Katalog* (1971) 263 vd.; S. Eyice, "Rölik Mahfazaları Hakkında Bir Kitap ve Bu Münasebetle Anadolu'dan Bazı Rölik Mahfazaları", *STY VIII*, 1979, 57 vd.

Dörtgen prizmal gövdeli rölikerlerin kapakları genellikle beşik çatı formundadır. Kapakların çoğunun dört köşesinde akroterler bulunur. Akroterler bazen oldukça iri tutulmuş, çatı alınlığıyla aynı seviyeye ulaşmıştır (Efes Müzesi'ndeki röliker ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki üç röliker). Ancak çoğunda akroterler küçük tutulmuştur (İznik Müzesi'ndeki üç, Adana Müzesi'ndeki ve Şanlıurfa Müzesi'ndeki iki, Efes, Hatay, Tarsus Müzesi ve Taşucu Amfora Müzesi'ndeki bir röliker). Bazı örneklerde ise hiç yapılmamıştır (Adana ve Silifke Müzesi'ndeki bir röliker).

İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki dörtgen prizmal gövdeli iki röliker, kapaklarının çatı formuyla dikkat çekmektedir. Bunlardan birinde kapak beşik çatı yerine kırma çatı olarak yapılmış, şeritli mahya hattının ortasında ise düz yüzeyli bir madalyon yer almıştır. Diğer rölikerin kapağı ise üst bölümü kesik bir piramit şeklindedir.

Rölikerleri kiliselerde bulundukları yere göre iki ana grupta toplamak olasıdır: Kiliselerin bema bölümünde altın altında yer alan rölikerler birinci grubu oluştururlar. İn situ örneklerin diğer bölgelere kıyasla daha çok Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerde bulunmuş olmaları, bunların *Karadeniz Bölgesi özellikleri gösteren rölikerler* olarak adlandırılmasına neden olmuştur⁴. Bu rölikerlerin ortak özellikleri şu şekilde belirlenebilir (Resim: 1): Rölikerler in situ hâlinde altar altında kendileri için ayrılan özel bir bölümde yer almışlardır. Malzeme olarak kaliteli mermer kullanılmıştır. Bazılarının içinde gümüşten ikinci, hatta altından yapılmış üçüncü bir röliker bulunmuştur. Rölikerlerin oranları, yapılış tarzları, yüzeylerinin ince ve temiz bir işçilik göstermesi dikkat çeker. 20-25 cm. arasında değişen boyutlarıyla küçük olan bu rölikerlerin kapakları, beşik çatı formunda olup köşelerinde küçük akroterler bulunmaktadır. Çatı mahyasının ortasında zaman zaman bir çukur vardır. Bu çukur ya da madalyonlu bölümün, sürgülü olan kapağın rahatça gövdeye oturması için tutamaç olarak kullanıldığı ya da el veya dudak değdirmek için yapıldığı düşünülür⁵. Kapak gövdeye sürgülü bir sistemle oturmaktadır. Genellikle gövdenin alt ve üst bölümü birden fazla silmeyle hareketlendirilmiştir. Bazen bu silmeler, gövdenin ortasına doğru basamaklı profil hâlinde daralmaktadır. Böylece orta bölüm, alt ve üst bölümle kıyaslandığında daha dar görülmektedir. Türkiye dışında birinci grup özellikleri gösteren rölikerler Bulgaristan (Sofya, Varna) ve Arnavutluk'ta yoğunluk kazanmaktadır⁶. Genellikle 6. yüzyıla tarihlendirilen bu rölikerlerin 7. yüzyıla verilen örnekleri de vardır.

4 Buschhausen 1971, *a.g.e.* 295. 300.

5 Eyice 1969, *a.g.m.*, 106; Buschhausen 1971, *a.g.e.*, 228.

6 Buschhausen 1971, *a.g.e.*, C1, C22-23, C25, C29, C32-33; K. Weitzmann (Hrsg.), *Age of Spirituality. The Metropolitan Museum of Art* (1979) 631-632, Kat. Nr: 569-570.

Diğer büyük grubu ise öncelikle Suriye'deki kiliselerde bema yanındaki yan odalarda in situ olarak bulundukları için bu bölgenin ismini alan rölikerler oluşturur. Bu rölikerlerin ortak özellikleri ise şunlardır (Resim: 2): Diğer rölikerlerle kıyaslandığında ilk dikkati çeken boyutlarındaki farklılıktır. 0,90-1,44 m. arasında değişen ölçüleriyle gerçek lahit boyutlarına yaklaşan oldukça büyük eserlerdir. Malzeme genellikle kireçtaşı ya da bazalttır, mermer kullanımı ise azdır. İnce ve temiz işçilik yerine daha özensiz bir işçilik gösterirler. Gövdede silme ya da profiller sadece çerçeve oluşturmak için kullanılmıştır. Oldukça az geometrik ya da figürlü bezemeye sahiptirler. Süsleme ya uzun yüzlerden sadece birine ya da bir uzun yüz ile iki dar yüze yapılmıştır. Kapakları ise genelde bezemesizdir. Altar altına koymak yerine kiliselerde kendileri için düzenlenmiş özel odalarda taştan bir kaide ya da masa üzerine konulup rahatça görülebilen bu rölikerler içinde⁷, birden fazla martir ya da azize ait rölik bir arada yer almıştır⁸. Suriye bölgesi rölikerlerinin özelliklerinden biri de kapak ve gövdede deliklere sahip olmalarıdır. Kapaktaki delikten akıtılan sıvı, gövdedeki uzun ya da dar yüzdeki ön kısımları, kurna benzeri bir kuruluşa sahip deliklerden çıkarak biriktirilip, isteyenlere verilmiştir. Asıl rölike temas eden ve böylece kutsal hâle gelen sıvı, ikinci derece rölik olarak şişelere konup evlerde korunmuş, bunlardan mucize gerçekleştirmeleri beklenmiştir. Kutsal sıvının kullanım alanı geniştir. Hastalıklara şifa bulmanın yanı sıra, kötü ruhlardan ya da alkol bağımlılığından kurtulmak için de kullanılmıştır⁹. Suriye bölgesi rölikerleri genel olarak 5.-6. hatta 7. yüzyıla tarihlenir. Türkiye müzelerinde belirleyebildiğimiz rölikerlerden Suriye bölgesi özellikleri gösterenler Hatay, İstanbul Arkeoloji, İznik, Malatya, Sivas ve Şanlıurfa Müzesi'ndeki birer, Kahramanmaraş Müzesi'ndeki iki rölikerdir¹⁰.

Silifke Müzesi'ndeki bir röliker ile Taşucu Amfora Müzesi'ndeki röliker, gövde içindeki alanın ikiye bölünmüş olmasıyla ilginç örneklerdir. Bunlardan Silifke Müzesi'ndeki örnekte bölümler farklı boyutlardadır. Taşucu Amfora Müzesi'ndeki röliker gövdesinde ise bölümler eşit olup aralarında bir kanal bulunmaktadır.

Türkiye müzelerindeki rölikerlerin bezeme özellikleri hakkında ise şunlar söylenebilir: Gövdeleri silmelerle hareketlendirilmiş örnekler çoğunluktadır (Efes ve Adana Müzesi'nde bir, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde altı ve İznik Müzesi'ndeki üç röliker). Bu silmeler gövdenin tümünde ya da alt ve üst bölümünde veya çerçeve oluşturmak için kullanılmıştır.

7 G. Descoedres, *Die Pastophorien im syro-byzantinischen Osten* (1983) 16 vd.; Buschhausen 1971, a.g.e., 303; E. M. Ruprechtsberger (Hrsg.), *Syrien von den Aposteln zu den Kalifen* (1993) 228 Abb. 24; C. Strube, *Die "Toten Städte" Stadt und Land in Nordsyrien während der Spätantike* (1996) 42 vd. Abb. 73-74.

8 Strube 1996, a.g.e., 43.

9 C. Stiegemann (Hrsg.), *Frühchristliche Kunst in Rom und Konstantinopel* (1996) 54.

10 Gerekli izin alınamadığı için çalışılmayan İzmit Müzesi'ndeki dört röliker de bu gruba girmektedir.

Aziz Paulus'a göre İsa'nın yaşadığı haç üzerindeki ölüm, göklere yükseltilmenin bir şartı olup Adem aracılığıyla tüm insanlığa geçen günahın kurtuluşu, Tanrının hikmetini, adaletini ve gücünü ifade eder. Bu nedenle haç, içinde İsa'nın öğretisini benimsediği için öldürülmüş olan martirlere ait rölikleri barındıran rölikler üzerinde sık kullanılan bir motif olarak karşımıza çıkar¹¹. Kabartma ya da oyma tekniğinde yapılmış olan haç motifi ele aldığımız röliklerden; Adana, Akşehir, Kahramanmaraş, Silifke Müzesi'ndeki birer ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki iki rölikte kapakta (Resim: 3); Adana, Efes ve Hatay Müzesi'ndeki bir, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde üç rölikte gövde üzerinde (Resim: 4); İznik ve Tokat Müzesi'ndeki birer rölikte ise hem gövde hem de kapak üzerinde yer almıştır (Resim: 5)¹².

Bazı röliklerin gövde ya da kapağına oyulan haç yüzeyinin perdahlanmamış olması, bunun üzerine kakma tekniğinin uygulandığını gösterir. Haç yüzeyine farklı bir metalin kakma tekniğinde uygulandığı örnekler Adana, İstanbul Arkeoloji, İznik, Şanlıurfa ve Tokat Müzesi'ndeki birer röliktir¹³.

Bitkisel bezeme, geometrik ya da figürlü kompozisyonla birlikte kullanılmıştır. Adana ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki birer rölikte içinde haç olan yapraklardan oluşturulmuş çelenk motifi dikkati çeker. Çelenk altında iki yana doğru uzanan şeritlerin uçları Adana Müzesi'ndeki örnekte birer volütte, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki rölikte ise kalp şeklinde sonuçlanır. Aynı şema zaman zaman yapraklar üzerinde haç motifine de yer verilerek levha, lahit, az da olsa sütun başlıklarında tekrarlanır (Resim: 6)¹⁴. Sivas Müzesi'ndeki rölikte ise stilize akanthus yaprakları, merkezdeki hayvan figürünün iki yanında yer almıştır.

Türkiye müzelerinde figürlü bezemeye sahip olan röliklerin sayısı azdır. Bunlardan Sivas Müzesi'ndeki rölikte yandan, sola doğru yönelmiş bir

11 L. Wamser-G. Zahlhaas (Hrsg.), *Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern* (1998) 24.

12 Kabartma tekniğinde haç motifli diğer örnekler için bkz. Ruprechtsberger 1993, *a.g.e.*, 228; Weitzmann 1979, *a.g.e.*, 632 Kat. Nr: 570; Wamser-Zahlhaas 1998, *a.g.e.*, 24 vd. Kat. Nr: 11, 25 vd. Kat. Nr: 13, 26 vd. Kat. Nr: 15.; oyma tekniğindeki örnekler için bkz. Stiegemann 1996, *a.g.e.*, 210 vd.; A. Effenberger-H. G. Severin, *Das Museum für spätantike und byzantinische Kunst* (1992) 146; J. L. Biscop, *Deir Dêhês* (1997) Taf. 17; Ruprechtsberger 1993, *a.g.e.*, 228; Wamser-Zahlhaas 1998, *a.g.e.*, 26 Kat. Nr: 14.

13 Benzer bir örnek bkz. A. al-Karim Fadil al-Miyar, *Ebu Lunya'nın Batmasının Kanıtı* (Tarihsiz) 34.

14 A. Grabar, *Sculptures Byzantines du Moyen Age II (XIe -XIVe siècle)* (1979) 75 vd. PL. XLV, 83 vd. PL. LIX (Bu örnekler 11. yüzyıla tarihlenmektedir); H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi* (1989) 284 vd. Res. 377, 286 vd. Res. 378-379, 330 Res. 463; E. Russo, *Sculture del complesso eufasiano di Parenzo* (1990) Fig. 90. 95; Y. Ötügen, *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien. Antike und byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa* (1996) 88 vd. Abb. 15 (BM 10c), 103 (M38), Taf. 10, 3-4; G. Koch, *Frühchristliche Sarkophage* (2000) 391 Abb. 106, 411 vd. Abb. 120-121, 196, 555 Abb. 195.

koç tasviri yer alır (Resim: 7). Koç sırtında bir haç taşımaktadır. Sırtında haç taşıyan hayvan motifi bazı ambon levhalarında ya da lahitlerde de görülür¹⁵. Diğer figürlü örnek Şanlıurfa Müzesi'ndeki rölikerdir (Resim: 8). Burada ön yüzde merkeze doğru ilerleyen iki dağ keçisi, yanlarda da birer dişi keçi tasvir edilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde de hayvan figürlü röliker sayısının az olduğu görülür. Bunlardan Şanlıurfa Müzesi'ndeki rölikerde olduğu gibi figürlerin antitetik (karşılıklı) olarak birbirlerine doğru ilerleyen pozisyonda tasvir edildiği iki röliker, Kuzey Suriye merkezlidir.

Antitetik olarak düzenlenmiş hayvan figürleri Erken Hıristiyanlık-Bizans sanatında levhalar, lahitler, mozaik ve duvar resimlerinde de görülür¹⁶. Genellikle merkezde yer alan haça, İsa monogramına ya da su dolu kaba yönelmiş inançlı insanı sembolize eden koyun, geyik, güvercin ya da tavus kuşu gibi cennete ait hayvan figürleri, bu tür kompozisyonlarda kullanılmıştır. Şanlıurfa Müzesi'ndeki rölikerde merkezdeki delikten çıkan kutsal sıvının olduğu bölüme yönelmiş hayvan figürleri söz konusudur. Ancak sonradan eklendiğini düşündüğümüz kakma bir haç da hemen deliğin altında yer almıştır. Aynı delik, örneğimizin diğer uzun yüzünde de vardır. Burada oldukça yıpranmış olmalarına rağmen yine bu deliğe doğru yönelmiş iki dağ keçisi tasviri görülebilmektedir. Rölikerin dar yüzlerinde ise birer dişi keçi yer almıştır. Dört yüzünün de bu şekilde figürlü oluşu, rölikerin bir kilisede kendisi için ayrılmış özel bir mekânda dört yönden de rahatça görülebildiğini göstermektedir¹⁷.

Efes Müzesi'ndeki bir, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki dört ve İznik Müzesi'ndeki iki röliker gösterdikleri temiz işçilik, gövde alt ve üst bölümünün silmelerle hareketlendirilmesi gibi birinci grup özellikleri gösterdikleri için, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki iki ve İznik Müzesi'ndeki bir röliker ise bu tipin çeşitlemesi oldukları için 6. yüzyıla, Hatay Müzesi'ndeki örnek ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki bir röliker Suriye bölgesi özellikleri gösterdikleri, geometrik bezemeleri alçak ve yüksek kabartma tekniğinde yapıldığı için 5.-6. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Genel olarak Adana ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki bir rölikerde olduğu gibi ortasında haç ya da İsa monogramı olan çelenk ya da madalyonun alt bölümünde iki yana doğru uçları kalp şeklinde birer yaprak ya da volütle

15 Levhalar için bkz. Russo 1990, *a.g.e.*, 208 vd. Fig. 178, 243 vd. Fig. 216; Lahitler için bkz. Koch 2000, *a.g.e.*, 389 Abb. 107.

16 Levhalar için bkz. Th. Ulbert, "Untersuchungen zu den byzantinischen Reliefplatten des 6. bis 8. Jahrhunderts", *IstMitt* 19/20, 1969/1970, 356 vd.; F. W. Deichmann, *Ravenna. Geschichte und Monumente* (1969) 58 vd.; Lahitler için bkz. J. Kollwitz-H. Herdejürgen, *Die ravenatischen Sarkophage*, *ASR VIII* 2 (1979) Kat. B 3.9.13.15.16.18.19.22.23.30.31.33; Mozaik ve fresk için bkz. B. Brenk, *Spätantike und frühes Christentum* (1977) 135. 137. 220a. 379a. 383.

17 A. Aydın, "Ein Reliquiar im Museum von Şanlıurfa", *IstMitt* 52, 2002, 383 vd.

sonuçlanan şeridin yer aldığı kompozisyonlar (zaman zaman yaprakların üzerinde birer Latin haçı da görülebilir) 5.-6. yüzyılda yapılmış levha ve lahitlerde sıkça uygulanmıştır. Bundan yola çıkarak her iki rölikeri 5.-6. yüzyıla tarihlemek olasıdır.

Hiçbir bezeme ögesine sahip olmayan ya da sadece yazıtlı olan on bir röliker genel olarak 5.-6. yüzyıla tarihlendirilebilir. On iki röliker kapak ya da gövdesinde haç motifi bulunan rölikerlerdir. Benzer haç motifli örneklerde olduğu gibi bunları da 5.-6. yüzyıla tarihlemek olasıdır. Kakma tekniğinin uygulandığı İznik Müzesi'ndeki bir röliker 5.-6. yüzyıla tarihlendirilir.

Erken Hristiyanlık-Bizans sanatında figürlü levhalar üzerine yapılan çalışmalarda bazı stil dönemleri belirlenmiştir. Bu dönemlerden yola çıkarak Sivas ve Şanlıurfa Müzesi'ndeki figürlü rölikerler tarihlendirilebilir. En erken stil 6. yüzyılın ilk yarısında özelliklerini Philippi, İstanbul ve Anadolu'da ortaya koyar. Bu stildeki levhalarda dikkati çeken özellik, yüksek kabartma tekniğinde, yumuşak formda hareket hâlinde figürlerin verilmiş olmasıdır¹⁸. 6. yüzyıl ortasında bir değişiklik görülür. Yine Philippi, İstanbul ve Batı Anadolu'da görülen bu yeni stilde ise dikkati çeken özellikler alçak kabartma tekniğinde figürlerin dış hatlarının özellikle vurgulanması, hareket hâlinde verilmeleridir¹⁹.

Buna göre Sivas Müzesi'ndeki eser, Şanlıurfa Müzesi'ndeki örneklerle kıyaslandığında yüksek kabartma tekniğinde, hareketli, yumuşak, doğal işlenişle birinci stile, Şanlıurfa Müzesi'ndeki röliker ise alçak kabartma olarak verilmesi, dış hatları vurgulu hareketli figürleriyle ikinci stile yakındır. Böylece Sivas Müzesi'ndeki örneği 6. yüzyıl başlarına, Şanlıurfa Müzesi'ndeki örneği ise 6. yüzyıl ortalarına tarihlemek olasıdır.

Rölik kültürünün Hristiyan dünyasındaki en önemli yayılma bölgeleri arasında yer alan Anadolu ve İstanbul sayısız martir, aziz ve azizeye sahiptir. Bu kültürün ne kadar güçlü ve yaygın olduğunun göstergelerinden biri, Türkiye müzelerinde sergilenen ya da depolarında bulunan veya bugün yeri belirlenemeyen fakat yayınlar aracılığıyla belgelenmiş rölikerlerdir. Oldukça sade örneklerin yanı sıra figürlü ve bitkisel bezemeye sahip farklı boyutlardaki rölikerler Hristiyan inancının hem tinsel hem de sanatsal anlamda birer sembolü olarak önemli ve ilginç bir grubu oluşturmaktadır.

18 Ulbert 1969/1970, *a.g.m.*, 340 Nr: 1, Taf. 65, 1a-c.

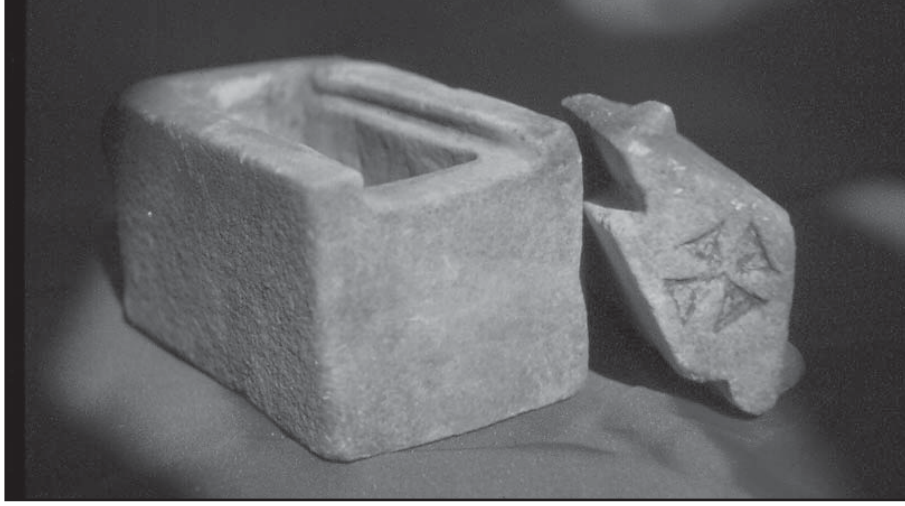
19 Ulbert 1969/1970, *a.g.m.*, 342 Nr: 16, Taf. 67, 1.

Resim 1: Karadeniz Bölgesi özellikleri gösteren birinci grup rölikerlere örnek, İzmit Müzesi'ndeki röliker

Resim 2: Suriye bölgesi özellikleri gösteren ikinci grup rölikerlere örnek, Hatay Müzesi'ndeki röliker

Resim 3: Kapağında haç motifine yer verilen rölikerlere örnek, Adana Müzesi'ndeki röliker

Resim 4: Gövdesinde haç motifine yer verilen rölikerlere örnek, Efes Müzesi'ndeki röliker

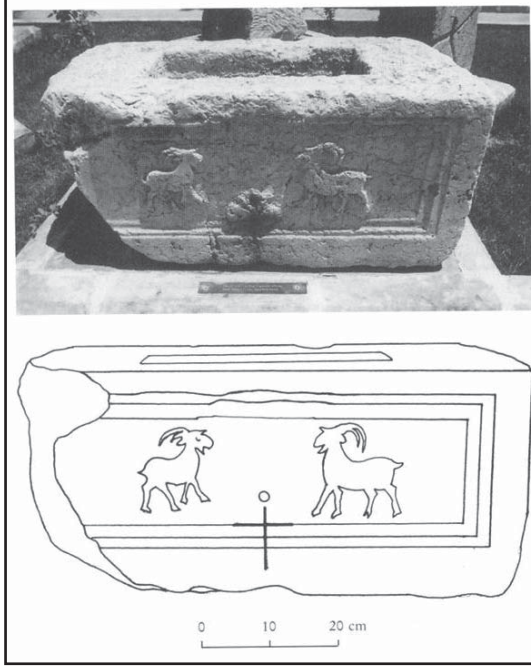
Resim 5: Kapak ve gövdesinde haç motifine yer verilen rölikerlere örnek, Tokat Müzesi'ndeki röliker

Resim 6: İçinde haç olan yapraklardan oluşturulmuş çelenk motifli rölikerlere örnek, Adana Müzesi'ndeki röliker

Resim 7: Figürlü rölikerlere örnek, Sivas Müzesi'ndeki röliker

Resim 8: Figürlü rölikerlere örnek, Şanlıurfa Müzesi'ndeki röliker

KİLİKYA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2007

Mustafa H. SAYAR*
Pelin ERCAN

2007 yılı eylül-ekim aylarında Adana, Mersin, Osmaniye ve Hatay illerinde yapılan yüzey araştırmasının sonuçlarının illere göre dağılımı şöyledir¹ (Harita: 1):

ADANA İLİ ÇALIŞMALARI

Anazarbos (Anavarza, Dilekkaya; Kozan) Antik Kenti Çalışmaları

İstanbul Üniversitesi'nin Ovalık Kilikya'da 2007 yılında yaptığı yüzey araştırmalarına her yıl olduğu gibi Adana İli'nde Kozan İlçesi sınırları içinde bulunan *Anazarbos* antik kentinde başlanmıştır (Harita: 2). 2004 yılından beri sürdürülen *Anazarbos* antik kent planını çıkarma çalışmaları 2007 yılı ekim ayı başında tamamlanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında şunlar gerçekleştirilmiştir:

1) Aşağı şehirde (Resim: 1) yapılan jeofizik çalışmaları büyük ölçüde kentin ana caddeleri civarında sürdürülmüş ve iki ana caddenin güzergâhlarının en ince ayrıntılarına kadar şehir planına işlenmeleri sağlanmıştır. Kuzey-güney doğrultulu ve Alakapı ile bağlantılı ana cadde 34,8 metre genişliğiyle Ortadoğu ve Anadolu'nun en geniş antik caddesi olma özelliğine sahiptir. Bunun yanı sıra kentin tahkimat yapılarında gerçekleştirilen belgeleme çalışmaları da tamamlanmıştır.

2) 2007 çalışmaları kapsamında kentin nekropollerinde yapılan belgeleme çalışması da tamamlanmıştır. Kentin güney nekropolünde bulunan *khamosorion* tipi kayadan oluşturulan lahitlerdeki yazıtlar bu çalışma kapsamında incelenmiş ve 15 adet henüz yayınlanmamış ancak çok silik durumda mezar yazıtı saptanmıştır.

Güneşin elverişli konumunu ve ışığın farklı geliş açılarını beklemek suretiyle çok silik durumda olmalarına rağmen söz konusu yazıtların okunabilmesi mümkün olmuştur.

* Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Vezneciler, 34459 İstanbul/TÜRKİYE

1 Araştırmalara izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Bakanlık temsilcisi İsmail Sarıpınar'a İstanbul Üniversitesi ve ekibim adına teşekkür ederim. Ayrıca araştırmalarımıza destek veren Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'ne ve Türk Tarih Kurumu'na da teşekkür ederiz.

3) 2007 yılında, aşağı şehirde ve akropoliste rekonstrüksiyonu yapılabilecek nitelikte olan yapılardan mimari kesit alınarak gerçekleştirilen belgeleme çalışmaları da tamamlanmıştır. Akropoliste Ortaçağ kalesinin yapımı sırasında büyük ölçüde tahrip edilmiş olan Roma İmparatorluk Devri *propylon* yapısının büyük olasılıkla akropolisteki kutsal mekânlara geçiş amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.

4) Çalışmalar sırasında kentin içinde ve yakın çevresinde 38 adet yazıtlı mezar steli bulunmuştur. Stellerin bazılarının üzerindeki yazıt metinlerinde M.Ö. 19 yılında başlayan Anazarbos takvimine göre tarihlenen yıl sayıları yer almaktadır. Bazı stellerin alınlıklarında ise ay ve yıldız motifi dikkati çekmektedir. Bu motife *Anazarbos* ve yakın çevresinde bulunan ve Akhamenid Dönemi sonlarına (M.Ö. 4. yüzyıl) tarihlenen Aramice yazıtlı mezar stelleri üzerinde de rastlanmaktadır. Böylece söz konusu motifin Akhamenid Döneminden M.S. 3. yüzyıla kadar kullanıldığı ve *Anazarbos* ile yakın çevresinde bir tür gelenek hâline geldiği anlaşılmaktadır.

Karataş İlçesi Çalışmaları

Adana İli'nin Karataş İlçesi'nde, Hellenistik Dönemde "Pyramos kenarındaki Antiokheia" olarak adlandırılan Kilikya kentlerinden Mallos ve Magarsos'un lokalizasyon sorununun çözümüne yönelik yapılan çalışmalara, toprak üzerinde bulunan taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarını belgelemek ve antik Magarsos kentinin şehir planının oluşturmak için Fener Burnu'nda; Mallos antik kentinin lokalizasyon sorunu ve coğrafi yayılımı hakkında yeni bilgiler edinmek amacıyla Kızıлтаhta Köyü'nde ve Ceyhan Nehri boyunca devam edilmiştir (Harita: 3).

Magarsos Kutsal Alanı ve Çevresindeki Yerleşme Yerinde Yapılan Çalışmalar

Bölgede Hellenistik Döneme ait buluntu veren tek yerleşme yeri özelliğine sahip olup adını *Athena Magarsia* adlı yerel tanrıçanın tapınağından alan ve kutsal alan niteliğinde olan Magarsos, çevresinde daha sonradan oluşan bir yerleşme yeri ile özel bir öneme sahiptir. Magarsos'ta sürdürülen çalışmalar, *Athena Magarsia Tapınağı*'nın oluşum süreci ile ilgili yeni belgeler elde etmek ve tapınak çevresinde oluşan Roma İmparatorluk Devri yerleşmesi ile henüz yeri saptanmamış olan Mallos yerleşmesini ilişkisini belirlemeye yöneliktir.

Karataş İlçesi Fener Burnu çevresinde Magarsos antik kentinin tiyatro ve stadion dışındaki kamu yapılarının yerlerinin belirlenmesi ve kente ait mimari kalıntıların dokümantasyonunun yapılması için antik tiyatro, stadionun yukarısındaki tonozlu yapı ve günümüze kadar gelebilmiş olan kent surlarında 2006 yılında başlamış olduğumuz çalışmalara 2007 yılında da devam edilmiştir (Resim: 2).

Çalışmalar esnasında kentin agora ve çevresinde çapları 70 cm. ile 110 cm. olduğu görülen çok fazla sayıda sütun parçası, hamam ve sarnıç yapılarının kuzeyinde ise bir lahit kapağı tespit edilmiş ve söz konusu mimari buluntuların tümünün belgeleme çalışması tamamlanmıştır.

Magarsos nekropol alanı ve çevresinde sürdürdüğümüz çalışmalarda ise, nekropol alanının oldukça geniş bir alana yayıldığı tespit edilmiştir (Resim: 3). Buradaki çalışmalarımız esnasında kaçak kazılar ile tahrip edilmiş yaklaşık 1.65x4x4 m. ölçülerinde bir mezar odası tespit edilmiştir (Resim: 4).

Antik tiyatro ve stadion çevresinde sürdürdüğümüz belgeleme çalışmalarında, stadion'un yukarısında bulunan ve Roma Dönemine tarihlendirilen sikkeler üzerinde betimlenen Athena Magarsia Tapınağı olabileceğini düşündüğümüz iki odalı tonozlu yapı ve antik tiyatronun kaçak kazı ve tarım faaliyetleri sonucunda ağır bir tahribata uğramış olduğu tespit edilmiştir.

Kızıлтаhta Köyü Çevresinde Yapılan Çalışmalar

Magarsos'ta sürdürdüğümüz çalışmalara paralel olarak çalışmalarımızı antik Mallos kentinin lokalize edildiği bugünkü Kızıлтаhta Köyü yakınlarındaki, üzerinde Terkeşan Çiftliği'nin bulunduğu tepe, Ceyhan Nehri üzerinde Zephyrion-Mallos-Aigeai'ya giden antik yolun geçtiği Roma köprüsünün bulunduğu Akdeğirmen mevkiinde ve Ceyhan Nehri'nin doğusunda kalan Kesme Burun mevkiinde sürdürdük.

Akdeğirmen mevkiinde bulunan, Roma Devrine tarihlenen ve Osmanlı Devrinde onarım gören köprünün sonradan değirmen olarak kullanıldığı görülmektedir. Köprünün günümüze yaklaşık 1 km. uzunluğundaki bir kısmı kalmış olup kuzey-güney doğrultusunda kesme blok taşlardan harç ile yapılmış iki katlı kemerli yapıda üst kısımda pencereler, alt kısmında ise 12 adet kemer yer almaktadır (Resim: 5).

2007 yılında, Mallos'un lokalizasyonu ile ilgili çalışmalarımıza Bossert'in 1949 ve 1950 yılında Karataş ve çevresinde yapmış olduğu çalışmaları ve bu arkeolojik araştırmalar esnasında bulmuş olduğu yazıtı referans alarak² Terkeşan Höyük'te devam ettik. Ancak buradaki çalışmalarımız sırasında bölgenin Ceyhan Nehri'nin taşımış olduğu alüvyonlarla kaplanmış olması nedeniyle toprak altında kalmış olan antik kente ait herhangi bir mimari buluntuya rastlamadık (Resim: 6).

Mallos'un lokalizasyonuna yönelik çalışmalarımızı Ceyhan Nehri'nin doğusunda, Kızıлтаhta Köyü'ne yaklaşık 2 km. uzaklıkta bulunan Kesme

2 Bkz. H. Th. Bossert, "Karataş'taki Arkeolojik Araştırmalar İle İlgili Kısa Ön Rapor", *Belleten* 14, 1950, 661-666.

Burun'da sürdürdük. Burada yaptığımız çalışmalar sırasında yola paralel konumda sütun kaidelerine rastlanmıştır (Resim: 7). Bölgede tarla tesviye çalışmaları sırasında bulunmuş olduğunu öğrendiğimiz söz konusu mimari buluntuların dokümantasyonu yapılmış ve çalışmalar sırasında yüzeyde yoğun miktarda Roma Dönemine tarihlenen keramik parçalarına rastlanmıştır.

Kesmeburun'da çalışmalarımız sırasında anayoldan 100-120 m. uzaklıkta, Ceyhan Nehri'ne paralel tarlalardan birinde devam etmekte olan tarım faaliyetleri sırasında tahribata uğramış olduğu görülen büyük bir yapıya ait olabileceğini düşündüğümüz temel kalıntısına rastlanmıştır.

Ceyhan Nehri'nin batısında mimari buluntuya rastlamazken, nehrin doğusunda yerleşme izlerinin bulunması Mallos'un territoryumu'nun nehrin doğusunda da devam etmiş olabileceği olasılığını aklımıza getirmektedir. Bölgede önümüzdeki yıllarda yapılacak arazi çalışmalarıyla bu konuda daha çok bilgi elde etmeyi amaçlamaktayız.

Yumurtalık İlçesi Çalışmaları

Adana İli'ndeki çalışmalara Doğu Akdeniz'in en önemli limanlarından birisi olan ve Adana'nın Yumurtalık İlçesi'nde lokalize edilen *Aigeai* antik kenti ve çevresinde devam edilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında *Aigeai*'in birkaç kilometre batısında bulunan Ayvalı Köyü'ne ne zaman getirildiği bilinmeyen ve Geç Hellenistik Döneme tarihlenen bir mezar sunağı incelenmiştir. Eseri bulup evine getiren kişinin beyanı doğrultusunda bu eserin asıl kullanım yerinin Yumurtalık ilçe merkezinde bulunan *Aigeai* antik kentinin nekropolü olduğu ve Pleistarkhos adlı birisi tarafından kızı Laodike için yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

OSMANİYE İLİ ÇALIŞMALARI

Osmaniye İli'nde yapılan çalışmalar kapsamında il merkezindeki bir evde Geç Antik Döneme, olasılıkla M.S. 5.-6. yüzyıllara tarihlenen ve üzerinde eski Yunanca yazıt olan bir mermer blok parçası incelenmiştir. Üzerindeki yazıttan bu eserin *Hierapolis-Kastabala*'dan Osmaniye il merkezine getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtta geç antik devirde kentte görev yapan yüksek düzeyde bir memurun, belki de bir valinin *megaloprepestatos* (en yüksek mertebede, en ulu) ve *lamprotates* (ışıldayan) gibi unvanları okunmaktadır. Ancak onurlandırmanın hangi nedenle yapıldığı metnin başlangıç ve sonunun kırık olması nedeniyle tam olarak saptanamamaktadır. Diğer yandan Kastabala'da kentin sütunlu caddesinde bazı imparatorlar için kült törenleri yapıldığını belgeleyen ve bu imparatorların *theois Sebastois* olarak nitelendirildiği çeşitli yuvarlak sunaklar (*cippus*) bulunmakta olup *Kastabala* antik kentinin yazıt kataloğunun hazırlanmasına devam edilmektedir.

*Kastabala'*daki diğer bir inceleme konumuzu ise yerel olduğu kadar bölge genelinde de etkisi bulunan ve *Hierapolis-Kastabala* ile *Karatepe* arasındaki Bahadır Köyü'nde bulunarak İ.Ö. 5.-4. yüzyıla tarihlenen Aramca bir yazıtta söz edilen eski bir Assur-Anadolu tanrıçası Kubaba Piwaššura ile bağlantılı olduğu bilinen tanrıça Perasia'ya ait kutsal alanın yerinin söz konusu kentte saptanabilmesine yönelik çalışmalar teşkil etmiştir. İncelemelerimiz sonucunda bu kutsal alanın kentin doğusundaki *stadion*'un arkasında kalan kısımda olması en güçlü olasılık olarak görülmektedir.

2007 yılında *Kastabala'*daki bir diğer inceleme konumuzu ise Ceyhan Nehri'nin doğu yakasından su sağlayan ve M.S. 1. yüzyıla tarihlendirilmekte olan su yolunun izlenmesi ve su şebekesi dağılımının tespit edilmesine yönelik çalışmalar teşkil etmiştir. Çalışmalar sırasında tespit etmiş olduğumuz pişmiş topraktan yapılmış basınçlı su künkleri tespit edilmiştir.

Kadirli İlçesi Çalışmaları

Osmaniye İli'ndeki Kadirli İlçesi'nde lokalize edilen *Flaviopolis* antik kentindeki yüzey araştırmalarına 2007 yılında da devam edilmiştir. Kadirli ilçe merkezinde yer alan ve Antik Dönemde Hadrianus Tapınağı olan Ala Camii bu ilçedeki tek antik yapı kalıntısı olarak önem taşımaktadır. Söz konusu caminin bahçesinde İmparator Hadrianus'a yapılan onurlandırmaya ilişkin bir yazıt bulunmaktadır. Diğer yandan, yaklaşık 10 yıl kadar önce *Anazarbos*, *Kastabala* ve *Flaviopolis* antik kentlerinin arazisinde bulunarak Kadirli Kaymakamlığı bahçesine toplattırılmış olan bazı yazıtlar da incelememiz kapsamına alınmıştır. Her yıl Kadirli'ye yapılan ziyaretlerimizde bu eserlerin sayılarının azalmakta olduğu gözlenmektedir. Ayrıca bu eserler bölgenin üç önemli kenti olan *Anazarbos*, *Flaviopolis* ve *Kastabala'*dan getirilmiş olmalarına rağmen hem ikonografik hem de epigrafik tasnifleri yapılmadan sergilenmektedir. Bunların önemli bir bölümü *Anazarbos* yazıtlar kataloğunun ikinci cildinde yayınlanacaktır. *Flaviopolis* ve *Kastabala* kentlerine ait olanların ise bu kentlere ilişkin yazıt kataloglarında yayınlanması için çalışmalara devam edilmektedir.

HATAY İLİ ÇALIŞMALARI

2007 yılında Hatay İli'ndeki *Epiphaneia* antik kentindeki yüzey araştırmalarına da devam etmiştir. Yeni bir epigrafik buluntu olmamakla beraber kent çevresindeki tarihî coğrafya gözlemleri sürdürülmüştür. Bunun yanı sıra söz konusu antik kentin yazıt kataloğunun hazırlanmasına da devam edilmektedir.

Harita 1: Orta Dağlık Kilikya

Harita 2: Roma Devrinde Kilikya

Harita 3: Ovalık Kilikya

Resim 1: Anazarbos, akropol ve aşağı şehrin batıdan görünümü

Resim 2: Magarsos, tiyatro ve stadion

Resim 3: Magarsos, nekropol

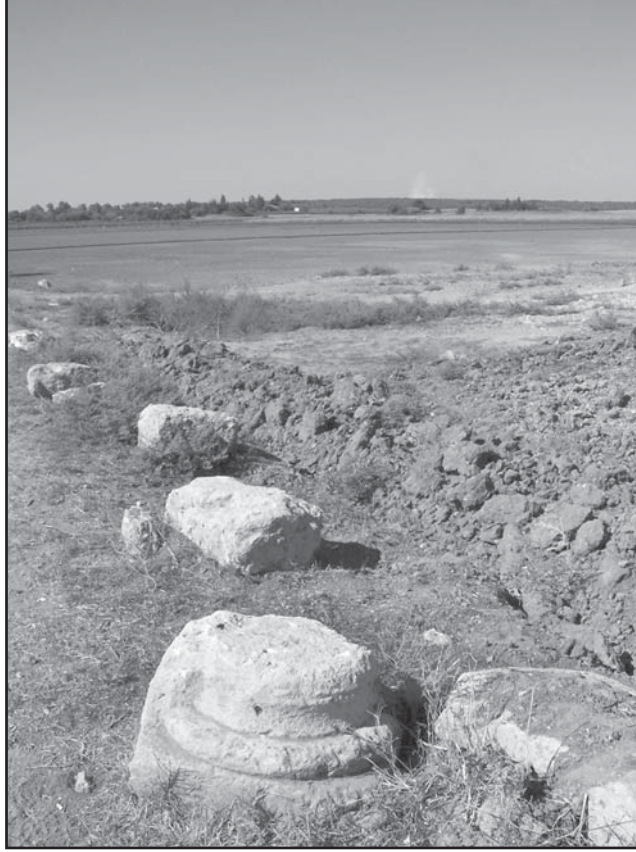
Resim 4: Magarsos, nekropol alanında kaçak kazılarda tahrip edilmiş bir mezar odası

Resim 5: Kızıldağ Köprüsü, Akdeğirmen mevkiinde bulunan ve Roma Devrine tarihlenen köprü

Resim 6: Terkeşan Höyük

Resim 7: Kesme Burun'da yola paralel konumda tespit edilen sütun kaidesine bir örnek

2007 YILI KORYKOS (KIZKALESİ) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Serra DURUGÖNÜL *
Murat DURUKAN
Ercan AŞKIN
Erkan ALKAÇ
Deniz KAPLAN
Hatice KÖRSULU

2007 yılı çalışmaları Korykos sınırları içerisinde ve yakın çevresinde yer alan kalıntılar ile antik kentin hinterlandında yürütülen yüzey araştırmalarından oluşmuştur.

KENT SINIRLARI İÇERİSİNDEKİ ÇALIŞMALAR

Bizans Suru

Bizans Dönemi suru antik kentin kuzeyinde bulunmaktadır ve batı limanına doğru ilerlemektedir. Surun inşasında yoğun bir şekilde Roma Dönemi yapılarına ait mimari blokların kullanıldığı gözlenmiştir. Ayrıca Roma Dönemine ait kısmen korunmuş olan ve olasılıkla bir anıt mezar olan yapının Bizans suru içerisinde kaldığı anlaşılmıştır. Bu yapının güneyine doğru ise Hellenistik Döneme ait bir poligonal mezar evinin de benzer şekilde sur duvarlarının içerisinde kaldığı gözlenmiştir. Surun doğuya, nekropolis vadisine doğru ilerleyen kısmında ise kuzeyden gelerek kente bağlanan antik yolun hemen doğusunda, surun dışında kalan iki adet anıt mezara ait temel

- * Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü Mersin/TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Murat DURUKAN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü Mersin/TÜRKİYE
Araş. Gör. Ercan AŞKIN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü Mersin/TÜRKİYE
Araş. Gör. Erkan ALKAÇ, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü Mersin/TÜRKİYE
Araş. Gör. Deniz KAPLAN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü Mersin/TÜRKİYE
Hatice KÖRSULU, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 33342 Çiftlikköy Kampüsü Mersin/TÜRKİYE
Adı geçen Mersin Üniversitesi öğretim elemanlarına ve doktora öğrencisine, araştırmaya olan katkılarından dolayı teşekkür ederim. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne vermiş oldukları çalışma izninden dolayı; bu yıl Adana Koruma Kurulu'ndan, çalışmamıza yapıcı katkılarda bulunarak katılmış olan temsilcimiz Sayın M. Evren Kaya'ya da ayrıca teşekkür ederim.

kalıntıları ile bezemeli mimari elemanlara rastlanmıştır. nekropolis vadisine doğru ilerleyen sur duvarı içerisinde, üzerinde kapağı da korunmuş olan bir chamasorium mezarın kaldığı görülmüştür. Bu mezarın kapağının üzerine konulmuş olan bloklar arasında İ.S. 5.-6. yüzyıllara ait kiliselerde rastlanan ikiz pencere payesi yer almaktadır. Bu buluntular surun tarihlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Surda, ayrıca Hellenistik Döneme ait olması muhtemel poligonal duvarlara rastlanmıştır. Bu kesimden vadi içerisine doğru ilerlendiğinde bir teras üzerinde Roma Dönemine ait olabilecek nitelikte, bir anıt mezara ait temel kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Bu yapıya ait olan mimari bloklar terasın hemen bitimindeki yamaç üzerinde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Bu yapı kalıntısının hemen aşağısında yine yarım yuvarlak formlu bir chamasorium mezar kapağına rastlanmıştır.

Bizans surunun, doğuda, deniz feneri olabileceği düşünülen yuvarlak yapıdan gelen kısmında en az üç yapı evresi tespit edilmiştir. Karayolu ile kesintiye uğrayan Bizans surunun yolun kuzeyinde olan kesimi sütunlu yol hizasında kaybolmaktadır. Burada bir chamasorium, bir anıt mezar, aslan başlı bir çörtlen, bir adet Korinth sütun başlığı, bir adet Korinth plaster sütun başlığı, sütun başlığının olduğu alanda da büyük bir yapıya işaret eden büyük blok taşlar ve yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Ayrıca Bizans Dönemine ait yapı kalıntıları ve mimari bloklarla karşılaşmıştır. Sonuç olarak, surun bu kesiminde de yoğun olarak Roma Dönemi yapılarına ait mimari blokların kullanıldığı gözlenmiştir.

KENTİN YAKIN ÇEVRESİNDEKİ ÇALIŞMALAR

Doğudaki poligonal surun yaklaşık 100 metre kuzeyinde Elaiussa-Sebaste'den Korykos'a ilerleyen taş döşeli Roma yolunun kuzeydoğusunda Hellenistik Döneme ait poligonal duvar iççiliğine sahip bir mezarın, içinde herhangi bir klisesi bulunmayan mezar tipleriyle benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Kuzeye doğru yolun güneybatısında tahrip olmuş bir lahit ve ışık yer almaktadır. Extra Muros Kilisesi'nin 20-30 metre kadar doğusunda ise Bizans Dönemine ait yapı kalıntıları bulunmaktadır.

Mersin-Silifke karayolu ile kuzeydeki kiliseler arasında kalan alanın anlaşılmasına yönelik olarak, karayolunun kuzeyinde, tamamlanmamış otel inşaatının kuzeyindeki su kanalının hemen güneyine bitişik olan sarnıç 12.40x10.30 metre, içi sıvalı ve duvar kalınlığı 0.90 metre olarak ölçülmüştür. Sarnıcın batı duvarı üzerinde yer seviyesinde su tahliyesi için oluşturulmuş bir küçük bir oluk yer almaktadır. Anılan otel binasının kuzeybatısında bir ışık tespit edilmiştir. Kuzeyinde ise bir mezar ve ışikle, bunların batısında yan yana duran bir ışık ve sarnıca rastlanmıştır. Günümüz akaryakıt istasyonunun kuzeyinde poligonal bir mezar ile karşılaşmıştır ve bu mekânın önünden de su yolu geçmektedir. Bu kesimin kuzeyine doğru ayrıca iki ışık yer almaktadır. Karayolu ile kiliseler arasında taşların kenarlara toplanmasıyla

açılmış olan tarım alanlarıyla da karşılaşmaktadır. Buradaki işliklerin de bu kesimde sürdürülen tarımsal faaliyetlerle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Extra Muros Kilisesi'nin hemen güneyinde yer alan sarnıç 8.42x14.70 metre boyutlarındadır ve yer seviyesinden yukarıda inşa edilmiş olup üzeri tonozla kapatılmıştır. Yapının üzerinde tonozun tam ortasına gelecek şekilde su almak için oluşturulmuş yuvarlak formlu üç açıklık bulunmaktadır. Sarnıcın kuzey kenarında ise yapıya su sağlayan kanallar görülebilmektedir.

Extra Muros Kilisesi'nin birkaç yüz metre kuzeybatısında bir çiftlik evi yıkıntısı, Gömeç ile bağlantılı ve bölgeden bildiğimiz küçük bir kule, bir işlik ve ana kayaya açılmış küçük bir sarnıç bulunmaktadır. Bu kalıntıların yer aldığı alanın kuzeybatısına doğru 500-600 metre uzaklıkta, Hisarkale'de yer alan poligonal mezarlarla benzerlik gösteren bir mezar evine rastlanmıştır. Bu mezarın hemen yanında ise bir işlik yer almaktadır. Mezarın birkaç yüz metre kuzeybatısında ise küçük bir vadinin iki yakasına inşa edilmiş beş adet poligonal mezar evi daha tespit edilmiştir. Mezarların ikisi vadinin doğu yamacında olup hemen yakınlarında bir işlik bulunmaktadır. Diğer üç mezar ise vadinin batı yamacındadır ve bazılarının yanında birer küçük sarnıç vardır. Bu mezarların hemen batısında ise iç bölgelerden gelerek Korykos'a ilerleyen antik yol uzanmaktadır. Batı yamaçtaki üç mezar da bu yolun kenarına sıralanmışlardır. Antik yol genel olarak ana kayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuş olup, yaklaşık 50 metre kadar güneyde yol üzerine açılmış bir chamasorium mezar açılmıştır. Mezarın kapağı kırık bir şekilde yol kenarında durmaktadır. Bu mezarların batısına doğru ise küçük bir poligonal kule tespit edilmiştir. İncelemelerde bulunan alanda yoğun bir şekilde tarım alanlarıyla da karşılaşmıştır.

Extra Muros Kilisesi'nin doğusundan kuzeye ilerleyen günümüz toprak yolunun doğu kesiminde kapı lentolarının birinin üzerinde kerykaion, yine Hermes'in sembollerinden olan kese ile phallos betimleri bulunan bir çiftlik evi ile karşılaşmıştır. Bu çiftlik yapısının hemen güney ve güneydoğusunda ise poligonal taşlarla oluşturulmuş iki platform yer almaktadır. Olasılıkla tarımsal faaliyetler için inşa edilmiş olan bu platformlardan güneyde olanının üzerine bir rampa ile ulaşıldığı kuzey tarafındaki mevcut kalıntılardan anlaşılmaktadır.

Elaiussa-Sebaste kentinden gelen yolun Hristiyanlık dönemi lahitlerinin yoğunlaştığı kesiminden kuzeye doğru ilerleyen toprak yolun hemen kenarında "L" şeklinde birbirine dik biçimde yerleştirilmiş iki adet dikdörtgen formlu ve büyük boyutlu, üzeri tonozla örtülü sarnıç tespit edilmiştir. Sarnıçlardan ilki 21.50x7.00 metre ebadında olup tonoz kısmı güneyde kısmen korunmuştur. Bunun kuzeybatısında olan diğeri ise tümüyle sağlam durumda olup 28.00x6.80 metre ölçülerindedir. Sarnıçların kuzeyine doğru taş çıkarmak için ana kayaya açılmış kanallar dikkati çekmektedir.

Kuzey ve kuzeybatı yönünde Korykos'un yakın çevresini anlamaya yönelik çalışmalar çerçevesinde, tahrip durumda bir poligonal mezar ve ayrıca iki adet işlikle karşılaşmıştır. Daha kuzeyde ise başka bir poligonal mezar daha tespit edilmiştir. Bu mezarın 60-70 metre kadar kuzeyinde yine bir poligonal mezar ve bir çiftlik yapısına, ayrıca bir işlik ve yakınında ağırlık taşına rastlanmıştır. Mezarların yanından ilerleyerek kente devam eden antik yolun olasılıkla günümüz toprak yolu takip ederek Hristiyanlık dönemi lahitlerinin yer aldığı kesimde Elaiussa-Sebaste'den gelen yolla birleştiği düşünülmüştür. Güneybatıya doğru yapılan incelemelerde çeşitli mekânlardan oluşan başka bir çiftlik yapısıyla karşılaşmıştır. Yapının kapı lentolarının birinin üzerinde kazıma hâlde basit bir haç betimi yer almaktadır. Haç betimi ve yapısal özellikleri dolayısıyla bu yapının Hristiyanlık dönemiyle ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Hristiyanlık dönemi lahitlerinin yer aldığı alanın hemen güneyinde yer alan sarnıç 9.60x7.00 metre ebadında olup yapının üzerine kuzey kenarında bulunan üç basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Üst kısmında su almak için iki açıklığın bulunduğu gözlenmektedir.

Modern Kızkalesi yerleşiminin içinden kuzeye, Hüseyinler Köyü'ne doğru devam eden yol üzerinde modern yerleşim ve aynı zamanda antik kentin hemen bitiminde günümüz karayolunun doğu kenarında tümüyle ana kayaya açılmış dikdörtgen planlı bir sarnıçla karşılaşmıştır. Ölçüleri 28.00x7.25 metre olan sarnıcın güney yarısının tonozla örtüldüğü tonoz taşlarının oturması için ana kayanın eğimli bir şekilde işlenmiş olmasından anlaşılmaktadır. Kuzey yarısının üzerinin ise vaktiyle nasıl kapatıldığı konusunda herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Sarnıcın uzun kenarlarında olasılıkla ahşap hatılların yerleştirildiği delikler gözlenmektedir.

Modern yerleşimin kuzey çıkışı civarında günümüz karayolunun 200 metre kadar batısında küçük bir çiftlik yerleşimi tespit edilmiştir. Kapı lentoları ve bazı duvarları korunmuş olan yerleşimde karşılaşılan lentolardan birinin üzerinde yuvarlak bir haç betimi yer almaktadır. Bu yerleşimin hemen yakınlarında ise bir kaya çanağı bulunan Hellenistik Döneme ait poligonal duvar işçiliğine sahip bir mezar, bir işlik ve ana kayaya açılmış küçük bir sarnıç görülmektedir.

100 metre kadar güneyde bir çiftlik yapısına rastlanmıştır. Kapı lentoları ve duvarları korunmuş olan çiftlikte bir kırma taşına ve ezme teknesine ait parçalarla karşılaşmıştır. Kırma düzlemine ait parçanın hemen yanında ise bir ağırlık taşı bulunmaktadır. Çiftlik yapısının güneydoğu kenarında poligonal teknikte inşa edilmiş bir mezar evi ve bunun kuzey kenarına bitişik durumda bir işlik yer almaktadır. Bu kesimden doğuya doğru ilerlendiğinde poligonal teknikte inşa edilmiş bir diğer mezar eviyle daha karşılaşmıştır. Bu mezardan sonra doğuya doğru farklı formdaki yapısıyla dikkati çeken bir işlik bulunmaktadır. İşlikten yine doğuya doğru ilerlendiğinde bir diğer poligonal mezar evi, kapakları kırık vaziyette iki chamasorium mezar ve

hemen yakınlarında kaya çanakları yer almaktadır. Bu mezar grubunun hemen doğusunda ise üzeri uzun blok taşlarla kapatılmış bir sarnıç bulunmaktadır. Bu alanda ayrıca bir işlikle karşılaşmıştır. Doğuya doğru 100 metre kadar ilerlendiğinde ise poligonal duvar tekniğinde inşa edilmiş grup oluşturacak şekilde birbirine yakın konumda 5 adet mezar evine daha rastlanmıştır.

Hüseyinler'e doğru devam eden yoldan ayrılarak doğuya devam eden toprak yol üzerinde, vadi yamacında bir çiftlik yapısıyla karşılaşmıştır. Çiftlik yapısının poligonal teknikteki duvarları kısmen korunmuş durumdadır. Çiftlik yapısının dışında bir işlik, dörtgen formda bir kaya nişi ve bunun üst kısmında kaya çanakları yer almaktadır. Bir diğer işlik ise yapının içerisinde bulunmaktadır ve hemen yakınında bir ağırlık taşı görülmektedir.

Korykos'un batısında yer alan vadideki çalışmalarda lahit mezarlarla karşılaşmıştır. Burada yer alan iki lahadin üst üste konulmuş olması dikkati çekmektedir ve bu durum olasılıkla günümüzle bağlantılıdır. Daha sonra vadinin batı yamacına doğru araştırmalara devam edilmiş ve yamaç üzerinde kısmen ana kayaya açılmış bir sarnıç tespit edilmiştir. 25.5x12.8 metre ölçülerinde ve 1.90 metre genişliğinde duvarlara sahip sarnıcın üzerinin çift tonozla kapatıldığı sarnıcın iki kenarında korunmuş olan ilk tonoz bloklarından ve tam ortada yer alan 9 adet ayaktan anlaşılmaktadır. Sarnıcın kuzey kenarında yapının içine ulaşmayı sağlayan ana kayaya açılmış merdiven basamakları bulunmaktadır. Sarnıcın hemen batı kenarında bir işlik, güneybatısında ise yapısal özellikleri nedeniyle daha geç dönemlerle ilişkili olduğu anlaşılan daha küçük bir sarnıç vardır. Sarnıcın kuzeybatısında doğru ise tahribattan dolayı ne amaçla oluşturulduğu anlaşılamayan mekânlara ait duvar kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Bu kesimde ayrıca harman yeri olabilecek nitelikte yuvarlak formu bir oluşum gözlenmektedir. Vadi tabanında ise taban suyunun kullanımına yönelik olarak günümüzde oluşturulmuş bir sarnıca rastlanmıştır. Bu oluşumun antik dönemle bağlantılı olup olmadığına betonla kapatılmış olmasından dolayı anlaşılamamıştır. Ancak nekropolis vadisinde taban suyundan faydalanmaya yönelik oluşumların var olmasına dayanılarak, bu vadinin taban suyundan antik dönemde de yararlanılmış olabileceği düşünülmüştür.

KENTİN HİTERLANDINDAKİ ÇALIŞMALAR

Çülemli Tepe

Üzerindeki kapağı kırılmış durumda olan ve kapağı üzerinde iki rozet arasında haç tasviri yer alan chamasorium bir mezarla karşılaşmıştır. Ayrıca çok sayıda chamasorium mezar görülmüştür. Kaliteli bir işçiliğe sahip bir işlik ve bunun karşısında ana kayaya oyulmuş merdiven basamakları bulunmaktadır. Yakın civarda kompleks oluşturacak şekilde yan yana duran iki işlik yer almaktadır. Tepenin zirvesinde ise alt tarafındaki profilleri yarım bırakılmış bir lahit teknesi vardır. Lahit teknesinin yanında üzerinde iki üzüm

salkımı arasında çelenk motifi bulunan mezar kapağı görülmektedir. Bu kesimde de çok sayıda chamasorium mezarla karşılaşmaktadır. Bunlardan birinin kapağının üzerinde üzüm salkımı tasviri bulunmaktadır. Bu alanda ayrıca beş adet sarnıç yer almaktadır. Chamasorium tipi mezarlar ve bir lahit ile işlik ve sarnıçların bir arada olduğu alan mevcut görünümüyle iki kullanım evresinin söz konusu olduğunu düşündürmektedir. Zirveden daha aşağı bir noktada bir sarnıç ve diğer örneklerle oranla iyi korunamamış bir işliğe rastlanmaktadır. Ayrıca olasılıkla tarımsal faaliyetlere yönelik yuvarlak bir oluşum dikkati çekmektedir.

Kobolar Deresi'nin Batı Yakası, Çürüksin Mevkii'nin Doğu Alanındaki Yerleşim

Çeşitli mekânlara ait kalıntıların yer aldığı yerleşimde apsis bölümü ve batı duvarı kısmen korunmuş olan bir kilise yer almaktadır. Kilisenin altında kemer ya da tonozla kapatılmış bir sarnıç görülmektedir. Bizans Dönemi poligonal duvar örgülü ev kalıntıları ile olasılıkla Erken Bizans ve Ortaçağ olmak üzere iki evre gösteren bir yapı bulunmaktadır. Bu yapının kısmen altında kalmış olan bir sarnıç görülmektedir. Vadiye bakan büyük burun üzerinde girişi batıda yer alan ise en az dört mekâna sahip bir atölye ile karşılaşmıştır. Bu yapının hemen önünde bir ağırlık taşı yer almaktadır. Bu yapının güneybatısına doğru vadiye bakan yüksek yamaçta tarımsal faaliyetlere yönelik yuvarlak planlı bir harman yeri, bir işlik ve yanında chamasorium mezarlar vardır. Mezarlardan birinin kapağı işlenmemiş, dikkörtgenler prizması şeklinde bırakılmıştır.

Kızılısalı, Köyü Hacıhamzalar Mahallesi, Gelinkaya Mevkii

Bu mevkide kaya lahdi ve yanında bir stele rastlanmıştır. Bir uzun kenarı tamamen verilen lahdin kısa kenarları derin ve geniş kanalla vurgulamıştır. Bu kanallar olasılıkla yağmur suyunun akması için yapılmış olmalıdır. Uzun kenarda lahdin zemininde geniş bir kaide üzerinde kabartma hâlinde bir sunak tasviri bulunmaktadır. Sunağın üst kısmı bir alınlığa benzer şekilde üçgen formda işlenmiştir. Lahdin hemen önünde, yerde mezarın kapağı korunmuştur. Kapağın bir uzun kenarında kabartma olarak üzüm salkımı motifi vardır. Bir kısa kenarı üzerinde ise Dioskur takkesi betimlenmiştir. Kaya lahdinin doğu yanında olasılıkla in situ olarak durduğu noktaya devrilmiş, cepheden ayakta duran kadın ve erkek figürünün bulunduğu bir stel yer almaktadır. Stelin yüksekliği 2.36, genişliği 1.32, derinliği ise 0.82 metredir. Bu mezarın hemen batı kesiminde bir işlik ve küçük bir sarnıç vardır. İşliğin yanında iki ağırlık taşı görülmektedir.

Hasanaliler Köyü, Göztepe Mevkii

Önceki yayınlardan tanınan bu yerde büyük blok taşlarla oluşturulmuş, birbiriyle geniş açıyla birleşen iki duvar tarafından sınırlanan ve kutsal olarak kabul edilen alandaki yazıtlı blok ve sunaklar görülmüştür¹. Söz konusu duvarın planı alınmış olup çağımızdaki eklemelerle değişik amaçlı mekânların elde edilmeye çalışıldığı gözlenmiştir. Kutsal alanın yakın civarında ise farklı yapılara ait yıkıntı hâlindeki duvarlar ile tarımsal üretimle ilgili yapılanmalar ve bir sarnıçla karşılaşmıştır.

Hasanaliler Köyü, Çoku Mahallesi

Bizans Dönemine ait olduğu düşünülen poligonal örgülü duvar kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Kıрма taşı, kıрма teknesi kalıntıları, ayrıca küçük bir sarnıç bulunmaktadır. Bunların yanı sıra doğudaki apsisinin iki yanında yan odalar bulunan doğu-batı yönlü bir kilise kalıntısı tespit edilmiştir. Güneydeki yan oda, doğuda apsisten dışta kalmaktadır. Kilisenin apsisi, yan odaları, kısmen kuzey yan duvarı ve batıda kapı lentosu korunmuştur. Kilisenin içinde kapı lentosunun kuzey tarafında vaftiz teknesi görülmektedir. Lentonun önünde ise küçük bir sarnıç vardır ve vaftiz teknesi bir kanalla sarnıca bağlanmaktadır. Vaftiz teknesinin yanında bir ikiz pencere parçası bulunmaktadır. Kilisenin güneyinde sadece ezme teknesi görülebilen bir ışık yer almaktadır. Batısında ise ikinci bir ışık vardır.

Yapılıkaya

Yapılıkaya'da² kutsal alan içerisinde iki alınlık, iki ante plateri, bir adet üst ante plateri, sütun kaideleri, Dor düzeninde sütun başlıkları ve sütun tamburları tespit edilmiştir. Söz konusu mimari elemanlar ve bu alanda görülen temeller burada önde dört sütuna sahip in antis planlı bir tapınak mezar olabileceğini düşündürmüştür. Biri hemen kayalık yamacın dibinde, diğeri kutsal alanın kuzeyinde yüksek bir kayanın üzerinde olmak üzere iki sarnıç tespit edilmiştir.

Hüseyinler Köyü, Direktaş Mevkii

Asfalt yol üzerinde ve yolun hemen doğusunda kalan anıt mezar, önüne bir su deposunun inşa edilmiş olduğundan zarar görmüştür. Aedicula formu mezarlar sınıfına ait olan ve bu sınıfın bölgedeki en görkemli örneği durumundaki anıtın yan duvarlarına ait az sayıdaki in situ bloktan iki tanesinin daha düşürülmüş olduğu ve bazı blokların da kırıldığı görülmüştür. Bunun

1 Buradaki yazıtlı sunaklardan İ.S. 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen ve Korykos kentiyle ilişkilendirilen ilki Dağ Tanrısı Zeus Kolonaios'a, diğeri ise Doğa Tanrısı Zeus Korykios'a adanmıştır. Sayar, M. H., "Kilikya'da Tanrılar ve Kültür", *Olba II/I*, 1999, s. 131 vd.

2 Durugönül, S, *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien* (1989).

dışında, anıtın önündeki yoğun maki örtüsü kesilmiş ve bu bitki örtüsünün altından yazıtlı bir konsol ortaya çıkarılmıştır. Yazıtta Zenophanes, karısı ve oğlu ifadeleri geçmektedir. Dolayısıyla, daha önce yayınlanmış olan ve M.S. 2. yüzyıl sonlarına tarihlenmiş olan bu anıtın içindeki 3 adet chamosoriumda kimlerin yatmakta olduğu, bu yazıt ile belgelenmiştir³.

Bu anıt mezarın yaklaşık 400 m. güneydoğusunda yer alan, daha önceki yıllarda incelenip yayınlanan⁴ ve köy halkı tarafından kümbet olarak isimlendirilen erken 3. yüzyıla ait İon sütunlu tapınak mezarın çevresinde de oldukça ciddi tarım faaliyetlerinin başlamış olduğu görülmüştür. Bu tarımsal düzenlemeler anıtın duvarlarına dayanmış ve hatta anıtın çevresinde bulunan ve daha önceki çalışmalarda belgelenmiş olan ana kayaya işlenmiş bir yazıt, büstlü iki silindirik altar ve büstlü bir chamosorium kapağının tahrip edildiği tespit edilmiştir.

3 Durukan, M, "Monumental tomb forms in the Olba region" AS 55, 2005, s. 107 vd.

4 Durukan, M, "Doğu Dağlık Kilikia'da (Olba Bölgesinde) Bulunan İki Yeni Mezar Anıtı", TÜBA-AR IX, 2006, s. 125 vd.

ADİYAMAN MÜZESİ'NE YENİ KAZANDIRILAN HİTİT TANRI HEYKELCİKLERİ

Halil Hamdi EKİZ*

Bu çalışmamızın konusunu Adıyaman Müzesi'ne son zamanlarda kazandırılmış olan 6 tane Hitit tanrı heykelciği oluşturmaktadır¹. Daha önce yayınladığımız bir makalemizde de Adıyaman Müzesi'nde korunan ve burada ele aldığımız heykelciklere çok benzeyen üç Hitit tanrı heykelciğini incelemiştik². Her geçen gün zenginleşen müzelerimizde korunan Hitit insan ve insan biçimli tanrı heykelcikleri konusunda uzun zamandır yayınladığımız makalelerle bu tip heykelcikleri inceleyip tanıtmaya çalıştık. Bu heykelcikleri ileride dünya bilim alemine topluca tanıtabilmek amacıyla bu konudaki çalışmalarımızı sürdürmekteyiz.

Eserlerin envanter kayıtlarında hepsinin de Adıyaman'da ele geçirilmiş olduğu belirtilmektedir, ancak heykelciklerin kesin buluntu yerleri hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Heykelciklerin hepsinin de daha önceden hazırlanmış olan bir kalıpta döküm tekniğiyle yapıldığı; ancak 6819, 6820, 7845 ve 7846 envanter numaralı heykelciklerin kalıptan çıkarıldıktan sonra gövdelerinin ön ve arka taraflarının dövme tekniği ile düzleştirildiği anlaşılmaktadır.

6819 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 1, 2)

Eser 1999 yılında Adıyaman, Besni İlçesi'nden Ali Fırat'tan satın alınmıştır. Bronzdan yapılan heykelcik çok paslanmış durumdadır ve yüz detayları çok az belirgindir. Boyu 8.4 cm., baş genişliği 1.9 cm., kol genişliği ise 3 cm.dir.

Gövdesinin alt kısmı adak çivisini andıran bir tanrı heykelciğidir. Başında konik şekilli, uzunca, başa oturan kısmı dar ve ucu yuvarlakça olan külaha benzer bir başlık bulunmaktadır. Çok az belirgin olan gözleri yuvarlak şekillidir. Burnu iri ve düzdür. Ağzı belirgin değildir. Kulakları büyük ve yarım elips şekilli birer çıkıntı hâlinindedir. Yüzü oval şekillidir. Boynu kısadır. Gövdesinin üst kısmı üçgen şekillidir, uzun ve ince olan alt kısmı ise aşağı doğru daralır ve ucu çivi gibi sivri bir şekilde sona erer. Yanlara açılmış olan kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. Elleri belirtilmemiştir ve bacaklarının hatları işlenmemiştir.

* Halil Hamdi EKİZ, Arkeolog M.A., Çiğli-İzmir/TÜRKİYE

1 Adıyaman Müzesi'ne yeni kazandırılan bu heykelcikleri bana bildiren ve bunları yayınlamama izin veren Adıyaman Müzesi Müdürü Sayın Fehmi Eraslan ile eserlerin resimlerini çeken ve yardımlarını esirgemeyen bu müzenin Arkeologu Sayın Mehmet Alkan'a kalpten teşekkür ederim.

2 Ekiz 2005, s. 57-64, Şek. 1-6, Res. 1-9.

6820 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 3, 4)

Eser Adıyaman, Besni İlçesi'nden Ali Fırat'tan 1999 yılında satın alınmıştır. Bronzdan imal edilmiş olan heykelcik paslanmış durumdadır ve yüz hatları belli olmamaktadır. Boyu 8.3 cm., baş genişliği 1.9 cm., kol genişliği ise 2.9 cm. dir.

Gövdesinin alt kısmı adak çivisi gibi olan bir tanrı heykelciğidir. Konik şekilli, uzunca ve ucu yuvarlakça olan külaha benzeyen başlığının başa oturan kısmı dardır. Burnu iri ve düzdür. Gözleri ve ağzı belirgin değildir. Kulakları büyük ve yarım elips şekilli birer çıkıntı hâlinededir. Yüzü yuvarlak şekillidir. Boynu ince ve uzuncadır. Gövdesinin üst kısmı üçgen şekillidir, uzun ve ince olan alt kısmı ise aşağı doğru daralır ve ucu çivi gibi sivri bir şekilde biter. Çok kısa ve yanlara açılmış olan kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. Elleri belirtilmemiştir ve bacaklarının hatları işlenmemiştir.

Eser Adıyaman'dan Abuzer Taşçı'dan satın alınmıştır. Bronzdan üretilen heykelcik çok paslanmış durumdadır. Boyu 11.3 cm., baş genişliği 2.1 cm., kol genişliği ise 4.6 cm.dir.

Gövdesinin alt kısmı adak çivisi şeklinde olan bir tanrı heykelciğidir. Başında konik şekilli, kısa bir çıkıntı halinde, başa oturan kısmı dar ve ucu sivri olan külahı andıran bir başlık vardır. Gözleri yuvarlak şekilli birer çıkıntı hâlinededir. Burnu düzdür. Ağzı belirgin değildir. Kulakları büyük ve yarım elips şekilli birer çıkıntı hâlinededir. Yüzü oval şekillidir. Boynu uzundur. Gövdesinin üçgen şekilli olan üst kısmı daha geniştir; uzun ve ince olan alt kısmı ise aşağı doğru daralır ve ucu çivi gibi sivri bir şekilde son bulur. Yanlara açılmış olan kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. Elleri belirtilmemiştir ve bacaklarının hatları işlenmemiştir.

7190 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 7, 8)

Eser Adıyaman, Besni İlçesi'nden Ali Fırat'tan satın alınmıştır. Bronzdan yapılmış olan heykelcik çok paslanmış durumdadır, yüz hatları belirgin değildir ve sol kolu kırık ve eksiktir. Boyu 7.4 cm., baş genişliği 1.7 cm., kol genişliği ise 2.1 cm. dir.

Gövdesinin alt kısmı ince ve uzun olan bir tanrı heykelciğidir. Konik şekilli, başa oturan kısmı dar ve uzun olan külaha benzeyen başlığının ucu sivridir. Gözleri ve ağzı belirgin değildir. Burnu iri ve kemerlidir. Kulakları büyük ve yarım elips şekilli birer çıkıntı hâlinededir. Yüzü oval şekillidir. Boynu kalıncadır. Gövdesi ince, yassı ve silindirik şekillidir; uzunca olan alt kısmı aşağı doğru daralır ve ucu düzdür. Kolları yanlara açılmış ve dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. Elleri belirtilmemiştir ve birbirine bitişik olan bacaklarının hatları işlenmemiştir.

7592 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 9, 10)

Eser Adıyaman, Kahta İlçesi'nden Mustafa Akkaş'tan 2002 yılında satın alınmıştır. Bronzdan imal edilen heykelcik çok paslanmış durumdadır, sağ kulağı kırık ve eksiktir. Boyu 8.1 cm., baş genişliği 1.7 cm., kol genişliği ise 1.8 cm. dir.

Gövdesinin alt kısmı ince ve uzun olan bir tanrı heykelciğidir. Konik şekilli, başa oturan kısmı dar, basık ve fazla uzun olmayan külâhı andıran başlığının ucu sivridir. Gözleri iri ve yuvarlak şekilli birer çıkıntı hâlinededir. Burnu düzdür. Ağzı ince bir çizgi olarak işlenmiştir ve dudakları birbirine bitişiktir. Kulağı büyük ve yarım elips şekilli birer çıkıntı biçimindedir. Yüzü oval şekillidir. Boynu kısadır. Gövdesinin üçgeni andıran şekilli olan üst kısmı ince ve yassıdır; uzunca olan alt kısmı aşağı doğru daralır ve ucu düzdür. Gövdesine bitişik olan kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. Elleri belirtilmemiştir ve birbirine bitişik olan bacaklarının hatları işlenmemiştir.

7846 ENVANTER NUMARALI HEYKELCİK (Resim: 11, 12)

Eser Adıyaman'dan Abuzer Taşçı'dan satın alınmıştır. Bronzdan üretilmiş olan heykelcik oldukça paslanmış durumdadır ve yüz hatları çok az belirgindir. Boyu 9.2 cm., gövde genişliği 6.5 cm., alt kısmının genişliği ise 4 cm. dir.

Uzun ve ince olan gövdeleri birbirlerine bitişik, yan yana ve ayakta durur şekilde tasvir edilmiş dört gövdeli tanrıça heykelciğidir. Başlarında konik şekilli, kısa bir çıkıntı şeklinde, başa oturan kısımları dar ve ucu sivri olan külâha benzeyen birer başlık bulunur. Gözleri, ağızları ve kulakları belirgin değildir. Burunları iridir. Yüzleri oval şekillidir. Boyunları kalıncadır. Ön kısımları belli olan kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. Gövdelerinin uzun ve ince olan alt kısımları çivi gibi aşağı doğru daralır. Ayakları düz ve kalınca bir kaidenin üstüne basmaktadır, kaidenin altında ise heykelciğin bir yere veya kaideye yerleştirilerek ya da geçirilerek kullanıldığını gösteren ince ve kısa bir çıkıntı (sap kısmı) bulunmaktadır. Elleri belirtilmemiştir ve bacaklarının hatları işlenmemiştir.

KARŞILAŞTIRMA VE TARİHLENDİRME

7190, 7592, 7845 ve 7846 envanter numaralı heykelciklerin konik şekilli, başa oturan kısmı dar olan külâha benzeyen başlıklarının uçları sivridir. Bunlardan 7190 envanter numaralı heykelciğin konik şekilli, başa oturan kısmı dar olan ve külâha benzeyen başlığı uzundur; 7592 envanter numaralı heykelciğin aynı tipteki başlığı basık ve fazla uzun değildir; 7845 ve 7846 envanter numaralı heykelciklerin ise yine aynı tipteki başlıkları kısa bir çıkıntı şeklindedir. 6819 ve 6820 envanter numaralı heykelciklerin ise yine aynı tipte olan başlıklarının ise ucu yuvarlakçadır. Konik şekilli, ucu sivri

olan ve külaha benzeyen başlıkların ilk örnekleri Eski Tunç Çağında ortaya çıkar ve Hitit insan figürlerinin çoğu da kendi aralarında farklılıklar gösteren bu tip başlıklar³ taşımaktadır. Ahlatlıbel'de açığa çıkarılan bazı idoller⁴ ile Karaoğlan'da bulunan bir idolün⁵ ve Karayavşan'da ele geçirilen bir idolün⁶ başlarında konik şekilli, kısa bir çıkıntı hâlinde ve ucu sivri olan külahı andıran başlıklar bulunmaktadır. Ahlatlıbel, Karaoğlan ve Karayavşan idollerinin (Eski Tunç Çağı II-III. safhalar) başlıkları M.Ö. 2. binyılda çok sevilen ve daha sonra M.Ö. 1. binyılda Geç Hitit Döneminde de yaygın olarak kullanılan konik şekilli, ucu sivri ve külaha benzeyen Hitit tipi başlığın ilk defa Anadolu'da Eski Tunç Çağında ortaya çıktığını kanıtlamaktadır ve bunu daha önceden yayınladığımız bazı makalelerimizde de vurgulamıştık⁷.

6819, 6820, 7190, 7592 ve 7845 envanter numaralı heykelciklerin oldukça büyük olan kulakları yarım elips şekilli birer çıkıntı hâlinindedir. Eski Tunç Çağına ait Alaca Höyük'te açığa çıkarılan iki kadın heykelciği⁸ ile İkiztepe'de bulunmuş olan bir kadın heykelciğinin⁹ kulakları da bu tiptedir. Eski Hitit Devrine ait olan Alishar heykelciği¹⁰; Çorum heykelciği¹¹; Karaman heykelciği¹²; İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan 77.11 (Doğanşehir heykelciği)¹³, 87.75, 87.5, 7501 M¹⁴ envanter numaralı heykelcikler ve Cafer Sait Okray Koleksiyonu'nda bulunan 18, 19, 20, 399 envanter numaralı heykelciklerin¹⁵ kulakları da bu tipte yarım elips şekilli birer çıkıntı hâlinindedir.

Heykelciklerin hepsinin de kolları dirsekten bükülmüş durumda ileri uzatılmıştır. 7190 ve 7592 envanter numaralı heykelciklerin gövdelerinin ince ve uzun olan alt kısımlarının uçları düz olarak son bulmaktadır. 6819, 6820, 7845 ve 7846 envanter numaralı heykelciklerin ise gövdelerinin sivri bir şekilde sona eren uç kısmı ise bir çiviye andırır. Bu tip heykelcikler ilk defa Mezopotamya'da Er Hanedan III Döneminde görülürler ve Tello'da ele geçirilen bazı heykelciklerin gövdelerinin alt kısımları çiviye benzer¹⁶. III. Ur Sülalesi Devrine ait olan ve Uruk'ta bulunduğu sanılan bir heykelciğin

3 Aydıngün 2008, s. 117, dn.10-12; Ekiz 2006, s. 20.

4 Ekiz 2007, s. 61, 66-68, Res. 1, 10-12; Koşay 1934, s. 80, 81, 84 No. A.B. 25, A.B. 367, A.B. 482, A.B. 488.

5 Ekiz 2001 a, s. 243-244, 246, Res. 1-2; Kulaçoğlu 1992, s. 79, 187, No. 89.

6 Ekiz 2008, s. 151, 154, Res. 9; Kulaçoğlu 1992, s. 79, 187, No. 90.

7 Ekiz 2005, s. 59; Ekiz 2006, s. 23-24; Ekiz 2007, s. 68.

8 Koşay 1951, s. 73, Lev.CXCV L 1, L 2.

9 Alkım 1979, s. 155, Lev. 115, Res. 32-33.

10 Ekiz 1997, s. 161-162, Res. 1-3, Şek. 1-2; Osten 1937, s. 192, 193, Fig. 230, e 1612.

11 Ekiz 1997, s. 162, Res. 4-6, Şek. 3-4.

12 Ekiz 1997, s. 162-163, Res. 7-9, Şek. 5-6.

13 Uzunoğlu 1979, s. 321-325, Fig. 1-3.

14 Ekiz 1998 a, s. 16-17, Lev. II 2 a-b.

15 Ekiz 1998 b, s. 80-83, Res. 7-18, Şek. 5-12.

16 Parrot 1948, s. 56, 75, Fig. 14 d, e; Uzunoğlu 1979, s. 322, Fig. 4.

gövdesinin alt kısmı da çivi gibidir¹⁷. Gövdelerinin alt kısımları adak çivisi şeklinde olan heykelciklerin binaların temelleri ile ilişkili oldukları öne sürülmektedir¹⁸.

Hitit metinlerinden yapıların temellerine çiviler konulduğu anlaşılmaktadır¹⁹. Sözü edilen heykelciklerin uçları sivri olan gövdelerinin alt kısımlarının bir yere yerleştirilmek ya da sokulmak için çivi, kama ya da çubukçuk şeklinde yapılmış olduğu belirtilmektedir²⁰. Gövdelerinin alt kısmı adak çivisine benzeyen heykelcikler Eski Hitit Devrinde Anadolu'da bolca görülür. Bu tip heykelciklerin yayılım alanlarının Hitit anavatanı olmadığı, Toroslar'ın güneyi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi olabileceği düşünülmektedir²¹.

Alişar aşağı şehirde 10 T ve 11 T tabakaları ile temsil Hitit kültür katında²²; Tilmen Hüyük II b tabakasında²³, Zincirli kazısında²⁴ ve Açına (Alalah) V. tabakada²⁵ gövdelerinin alt kısımları adak çivisi şeklinde olan ve Eski Hitit Devrine tarihlendirilen heykelcikler açığa çıkarılmıştır. Yine aynı döneme tarihlendirilen İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 77.11 (Doğanşehir heykelciği)²⁶, 87.75²⁷; Tübingen Universität für vor-und Frühgeschichte'deki Arapkir heykelciği²⁸ ile başka bir heykelcik²⁹; Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki 6.2.91, 155.1.86 envanter numaralı heykelcikler³⁰; Çorum Müzesi'ndeki bir heykelcik³¹; Karaman Müzesi'ndeki bir heykelciği³² ve Cafer Sait Okray Koleksiyonu'ndaki 18, 20, 399 envanter numaralı heykelciklerin³³ gövdelerinin alt kısımları da aynı tiptedir. Bazı müzelerimiz ile çeşitli özel koleksiyonlarda ve yurt dışındaki bazı müzelerde de bu tipte olan pek çok

17 Stromenger 1964, s. 414, Pl. 146.

18 Ellis 1968, s. 66, Fig. 21; Uzunoğlu 1979, s. 324.

19 Darga 1985, s. 40, 46.

20 Darga 1992, s. 34; Ekiz 1998 b, s.83; Ekiz 2000, s. 69; Ekiz 2001 b, s. 23; Ekiz 2005, s. 61; Esin 1969, s. 64.

21 Darga 1992, s. 34.

22 Darga 1992, s. 34; Ekiz 1997, s. 161-162, Res. 1-3, Şek. 1-2; Osten 1937, s. 192-193, Fig. 230 e 1612; Uzunoğlu 1979, s. 322 dn.4.

23 Alkım 1968, s. 218, 272, Res. 142; Darga 1992, s. 34; Uzunoğlu 1979, s. 322 dn.8.

24 Darga 1992, s. 34; Luschán 1943, s. 113, Abb.156; Uzunoğlu 1979, s. 322 dn.5.

25 Darga 1992, s. 34; Uzunoğlu 1979, s. 322 dn.7; Woolley 1955, s. 276, Pl.LXX, No. AT/39/ 67.

26 Darga 1992, s. 34, Res. 11; Uzunoğlu 1979, s. 321-325.

27 Ekiz 1998 a, s. 15-17, Lev. II 1 a-b.

28 Bittel 1976, s. 100, 328, Abb. 92; Bittel-Schneider 1940, s. 576, Abb. 8; Bossert 1942, s. 60, Taf. 144, No. 608; Darga 1992, s. 34, Res. 12; Loon ,1985, s. 40, Pl. X d; Uzunoğlu 1979, s. 321-322 dn. 2.

29 Bittel 1976, s. 100, 328, Abb. 93; Bittel-Schneider 1940, s. 576, Abb. 7; Bossert 1942, s. 60, Taf. 144, No. 606; Darga 1992, s. 34, Res. 13.

30 Ekiz 2000, s. 66, 68, Res. 4-9, Şek. 3-6.

31 Ekiz 1997, s. 162, Res. 4-6, Şek. 3-4.

32 Ekiz 1997, s. 162-163, Res. 7-9, Şek. 5-6.

33 Ekiz 1998 b, s. 80-84, Res. 7-9, 13-18, Şek. 5-6, 9-12.

heykelciğin bulunduğu bilinmektedir. Dört gövdeli olan 7846 envanter numaralı heykelciğin en yakın benzerleri iki gövdeli Karaman Müzesi'ndeki heykelcik³⁴ ile Gaziantep Müzesi'ndeki beş gövdeli 2.3.93 envanter numaralı heykelciktir³⁵.

Hepsi de şematik üslupta üretilmiş olan heykelciklerin elleri ve bacak hatları belirtilmemiştir. Burada incelediğimiz heykelciklerin Eski Hitit Devrine, yani M.Ö. 1660-1470/1460 yıllarına tarihlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- ALKIM, U. Bahadır 1968, *Anatolia I. From the Beginning to the end of the 2 nd Millenium B.C.* Nagel Publishers, Geneva.
- ALKIM, U. Bahadır 1979, "İkiztepe Kazısı: "İlk Sonuçlar", VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler I, Ankara, s. 151-157.
- AYDINGÜN, Şengül 2008, "Bir Yapı-adak Çivisi ile iki Farklı Hayvanla Betimlenmiş Hitit Tanrı Heykelcikleri", *Muhibbe Darga Armağanı*, Hazırlayanlar Taner Tarhan-Aksel Tibet-Erkan Konyar, Sadberk Hanım Müzesi Yayını, İstanbul, s. 115-127.
- AYDINGÜN, Şengül-Fatma BULGAN 2008, "Tanrı Ailesine Adanmış Bir Adak Çivisi", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi Yıl: 2007, Sayı: 7*, s. 91-98.
- BITTEL, Kurt 1976, *Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom ende des 3. bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus.* Verlag C. H. Beck, München.
- BITTEL, Kurt-A. Maria SCHNEIDER 1940, "Archäologische Funde aus der Türkei im Jahre 1939", *Archäologischer Anzeiger* 1940, s. 554-596.
- BOSSERT, Helmuth Th. 1942, *Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen bis zum Völligen Aufgehen in der Grieschischen Kultur. Die Ältesten Kulturen des Mittelmeerkreises Zweiter Band*, Berlin.
- DARGA, A. Muhibbe 1992, *Hitit Sanatı*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları 56, İstanbul.
- EKİZ, Halil Hamdi 1997, "Ankara Anadolu Medeniyetleri, Çorum, Karaman ve Konya Müzeleri'nde Bulunan Bazı Tanrı Heykelcikleri", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yıllığı*, 61-172.
- EKİZ, Halil Hamdi 1998 a, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bulunan Üç Tanrı Heykelciği", *Arkeoloji Dergisi V*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edited by H. Malay, s. 15-18.
- EKİZ, Halil Hamdi 1998 b, "Özel Bir Koleksiyonda Bulunan bir Grup Tanrı Heykelciği", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1997 Yıllığı*, s. 79-93.

34 Ekiz 1997, s.162-163, Res.7-9, Şek.5-6.

35 Aydingün-Bulgan 2008, s. 91-98, Res. 1-2.

- EKİZ, Halil Hamdi 2000, "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Üç Hitit Heykelciği", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1999 Yıllığı*, s. 65-75.
- EKİZ, Halil Hamdi 2001 a, "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Eski Tunç Çağı'na Ait Bir Grup İdol", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı*, s. 243-251.
- EKİZ, Halil Hamdi 2001 b, "İçel Müzesi'nde Bulunan Üç Hitit Tanrı Heykelciği", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi Yıl: 2001 Sayı: 2*, s. 21-26.
- EKİZ, Halil Hamdi 2005, "Adıyaman Müzesi'nde Bulunan Üç Hitit Tanrı Heykelciği", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi Yıl: 2005, Sayı: 5*, s. 57-64.
- EKİZ, Halil Hamdi 2006, "M.Ö. 2. Bin Hitit Dönemi İnsan Heykelcikleri İle İnsan Tasvirlerinde Görülen Başlık Tipleri", *Kubaba Yıl: 3 Sayı: 8 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2006)*, s. 20-36.
- EKİZ, Halil Hamdi 2007, "Ahlatlıbel İdolları", 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, s. 61-72.
- EKİZ, Halil Hamdi 2008, "Etiyokuşu ve Karayavşan İdolları", 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, s. 147-158.
- ELLIS, R. S. 1968, *Foundation Deposits in Ancient Mesopotamia*. New Hawen and London.
- ESİN, Ufuk 1969, *Kuantatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği (Metin, Kataloglar, Resim ve Haritalar) Cilt I: Kısım I ve II. Metin Analiz ve Tipoloji Katalogları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.1427, İstanbul.
- KOŞAY, Hamit Z. 1934, "Ahlatlıbel Hafriyatı", *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi II*, s. 3-100.
- KOŞAY, Hamit Z. 1951, *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939' daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor*. Türk Tarih Kurumu Yayını V. Seri No.5, Ankara.
- KULAÇOĞLU, Belma 1992, *Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi: Tanrılar ve Tanrıçalar*. T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul.
- LOON, Maurits N. van 1985, *Anatolia in the Second Millenium B.C. Iconography of Religions, Section XV: Mesopotamia and the Near East, Fascicle Twelve*, Institute of Religious Iconography State University Groningen, Leiden.
- LUSCHAN, Felix von 1943, *Ausgrabungen in Sendschirli V. Die Kleifunde von Sendschirli*. Staatliche Museen zu Berlin Mitteilungen aus den Orientalischen Sammlungen Heft XV, Berlin.
- OSTEN, Hans H. von der 1937, *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32, Part II*. The University of Chicago, Oriental Institute Publications XXIX, Chicago.
- PARROT, A. 1948, *Tello. Vingt Campagnes de Fouilles 1877-1933*. Paris.
- STROMENGER, Eva 1964, *The Art of Mesopotamia*. Thames and Hudson, London.

- UZUNOĞLU, Edibe 1979, "Une Figurine de Fondation Hittite", *Florilegium Anatolicum*, Mélanges Offerts a Emmanuel Laroche, Editions E. De Doccard, Paris, s. 321-325.
- WOOLLEY, Sir Leonard 1955, *Alalakh. An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937-1949*, Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London No. XVII, London.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

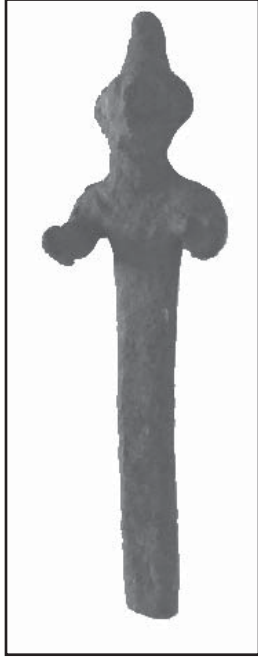
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

ÇAYCUMA, GÖKÇEBEY (TEFEN) ve DEVREK İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2007

Güngör KARAĞUZ*

Giriş

Başkanlığım altındaki bir ekiple Zonguldak İli ve ilçelerinde M.Ö. III. binyıldan Geç Roma Dönemine kadar uzanan yerleşim birimlerini tespit etmek amacıyla 12.08.2007 tarihinde çalışmalara başlanmış ve 24.08.2007 tarihinde çalışmalarımız sona erdirilmiştir.

Bölgedeki araştırmalarımıza Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü doktora öğrencisi Osman Doğanay, Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Ali Özcan ve Bakanlık temsilcisi olarak Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü elemanı Serkan Camcı katılmıştır¹.

Bu sezon bölgedeki araştırmalarımız Çaycuma İlçesi merkezli olarak yoğunlaştırılarak Gökçebey (Tefen) ve Devrek ilçelerinde de devam ettirilmiştir (Harita). Bu bağlamda üç modern yerleşim bölgesinin arkeolojik manada taranması sağlanarak bölge kültürleri hakkında detaylı ipuçları elde edilmiştir.

Çaycuma

1. Çaycuma İlçesi, Ahatlı Köyü, Gemeçler Mahallesi'ne 5 km. uzaklıktaki Ellezi Mezarlığı ve Çaycuma Organize Sanayi'nin karşısındaki tarlada bol miktarda Roma Dönemi çanak çömlek parçası gözlemlenmiştir (Resim: 1). Ancak bu alanın bazı yerlerinde definecilerce yapılmış kaçak kazı çukurlarının olduğu görülmüştür.

2. Ahatlı Köyü, Gemeçler Mahallesi'nde ve mahalle camisinin güneyinde, bugün su yalağı olarak kullanılan 2.35 m. uzunluğunda, 0.79 m. eninde, 0.47 m. derinliğinde bir lahit bulunmaktadır (Resim: 2).

3. Çaycuma İlçesi, Dursunlar Köyü, Düztarla mevkiinde (Resim: 3) de Roma-Geç Roma Dönemi'ne ait bol miktarda çanak çömlek parçaları gözlemlenmiştir (Resim: 4).

* Güngör KARAĞUZ, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Meram-Konya/TÜRKİYE karauguz@msn.com / karauguz2@yahoo.com.

1 Bu yılki çalışmalarımız Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİM tarafından desteklenmiştir. Çalışmalarımız sırasında yardım ve destekleri için Devrek Kaymakamı Yakup Tat'a, Gökçebey Belediye Başkanı Zeki Kılınçarslan'a ve M. Zafer Serim'e teşekkür ederim.

4. Dursunlar Köyü, Düztarla yerleşmesinin yaklaşık 600 m. güneybatısında ve Kirenlik mevkiinde de yine bol miktarda Roma-Geç Roma Dönemi çanak çömlek parçalarının yoğunluğu dikkat çekicidir (Resim: 5).

5. Çaycuma İlçesi, Dursunlar Köyü, Çürükçüler Mahallesi ile Hacıbadi Köyü, Emdüller Mahallesi arasındaki Tepekıran mevkiinde bol miktarda Roma Dönemi çanak çömleği gözlemlenmiştir (Resim: 6).

6. Çaycuma İlçesi, Göynük ve Salmanlar Köyü altındaki Kara Deresi üzerinde bir su kemeri dikkat çekicidir. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde inşa edilmiş olan bu su kemeri kısmen ayakta olup etrafında definecilerce yapılmış tahribatlar söz konusudur.

Sukemerinin bulunduğu alan Hisarönü/Filyos/Tios antik kentine² yaklaşık 8 km. uzaklıktadır. Olasılıkla kuzeydoğu yönünde Çomranlı, Derecikören ve Hisarönü istikametine devam ettirilmiş olduğunu düşündüğümüz bu su kemerinin³ şimdilik Tios antik kenti ile bir bağlantısının olduğu yönünde fikirlerimizi muhafaza etmekteyiz⁴.

Bölgenin ormanlık olması sebebiyle bu su kemeri de yoğun bir bitki istilasına uğradığından tam olarak görülememektedir (Resim: 7). Korunduğu kadarıyla 14.90 m. uzunluğunda, 1.90 m. kemer derinliğinde ve 4.60 m. kemer yüksekliğindedir ve sadece dört gözlü bu su kemerinin dördüncü gözü ne yazık ki tahrip olmuştur, diğer göz ise toprak altındadır (Resim: 8).

Temelde iri düzgün taşlar, kemer yayında ise uzun ve düzgün ince kesme taşların kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kemerler arasındaki ayak payandalarla desteklenmiştir ve derenin güneybatı karşısındaki kemer yayının bir bölümünün ise korunduğu görülmektedir.

Gökçebey

7. Gökçebey İlçesi, Bakiler Köyü, Gavur Ambarı Tarlası mevkiinin nekropol alanı olduğu anlaşılmaktadır. Alanın defineciler tarafından talan edildiği görülmektedir. Bu nekropol alanından çıkan 0.96 m. eninde, 2.20 m. uzunluğunda, 0.23 m. kalınlığında bir lahit tekne parçası, Bakiler Köyü, Bağılar Mahallesi'nde Hayri Başoğlu'nun evinin bahçesinde bulunmaktadır. Aynı mevkiden gelen 1.53 m. uzunluğunda 0.95 m. eninde, 0.18 m. kalınlığında başka bir lahit tekne parçası da Bakiler Köyü, Bağılar Mahallesi'nin Acılık mevkiindeki bir pınarda devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu mevkide az sayıda Roma-Geç Roma Dönemi çanak parçaları gözlenmiştir.

2 Bu antik kentle ilgili olarak bilgiler 1864 yılından beri bilinmektedir (Boutkowski 1864). Ancak 2006 yılından itibaren burada arkeolojik kazılar başlatılmıştır. Tion antik kentinde son yıllardaki çalışmalar hakkında bkz. Sönmez-Öztürk 2008, 133 vd.

3 Tion antik kentindeki su kemeri için bkz. Marek 2003, Abb. 118.

4 Ayrıca C. Marek, Tion antik kenti ile bağlantılı olarak Çayırköy yakınlarındaki farklı bir su kemerinin varlığından söz etmektedir (Marek 2003, 70, Abb. 106).

8. Bakacakkadı Beldesi'ne 4 km. mesafede Cumayanı Mahallesi'nin yaklaşık 2 km. kuzeydoğu yönünde Dokuztepe mevkiinde bir nekropol alanı daha bulunmaktadır. Yenice-Karabük istikametinde bir yol üzerinde konumlanmış olan bu nekropol alanında defineciler tarafından yapılmış çok yoğun tahribat söz konusudur.

9. Gökçebey İlçesi'nin 3 km. güneyinde Gaziler Köyü'nün de 100 m. güneyinde, doğu-batı yönünde 125 m., kuzey-güney istikametinde 80 m. ölçülerinde bugün Bodaç olarak anılan tepenin üzerine inşa edilmiş kale yapısı dikkat çekicidir (Resim: 9). Amasra, Bartın, Hisarönü (Filyos), Çaycuma yönünden gelip Devrek, Yenice tarafına geçen stratejik bir alanda konumlandırılmış olan kalenin bulunduğu alanın kuzey yönünde, Filyos/ Billaios Çayı'na birleşen Soğanlı Çayı akmakta ve Zonguldak-Ankara demiryolu geçmektedir.

Araziden toplanmış taşlarla harçsız olarak yaklaşık oval formda inşa edildiği anlaşılan kale yapısının⁵ hemen her tarafı ağaçlarla kaplanmıştır. Kalenin, doğu, batı ve güney kesimlerindeki sur duvarları yoğun ağaç istilâsına uğramasına karşılık takip edilebilmiş ancak kuzey yönünün uçurum olması sebebiyle sur duvarlarının kesilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kalenin iç kesimlerinde bol miktarda Roma-Geç Roma Dönemi çanak çömleği görülmüştür (Resim: 10).

Devrek

10. Devrek İlçesi, Özbağı (Gerze) Beldesi, Kozluçay Köyü'nün güneyindeki Asartepe mevkiinde bir kale yapısı dikkat çekicidir (Resim: 11). 2004 yılında burada kalenin eteklerine kadar çıkılmış ve eylül ayında günün kısıklığı sebebiyle bu kaledeki çalışmalarımız yarım kalmıştı.

Bu araştırma sezonumuzda tekrar bu kale üzerindeki çalışmalarımızı tamamlamayı planladık. Bu amaçla bu kale yapısı üzerinde ölçümler yaparak kalenin planını ortaya çıkartmaya çalıştık.

Devrek Çayı (Ladon⁶)'na hâkim bir tepede kurulmuş olan kale, doğu-batı istikametinde yaklaşık 90 m., kuzey-güney yönünde 115 m. olup dikdörtgen formdadır. Tüm ihtişamı ile bizi karşılayan kaleye ulaştığımız kuzeydoğu sur duvarı harç kullanılarak inşa edilmiş olup 90° batı yönüne döndürülüp devam ettirilmiştir. Bu yönde alanın ağaçlarla istilâ edilmiş olmasından dolayı kesik kesik takip edebildiğimiz sur duvarı yaklaşık 87 m. sonra 5.20 m. çapında tespit edebildiğimiz tek yarım daire formlu bir istinat kulesi ile kesilmiştir. Kalenin batı ve güney kesimi kayalık ve uçurum olduğundan sur duvarları takip edilememiştir. Ancak güneydoğu uça kısmen korunmuş olan sur duvarı görülebilmıştır.

⁵ Krş. Kurtuluş 2007, 67-68.

⁶ Marek 2003, 106.

Roma ve Geç Roma Dönemine ait bol miktarda çanak çömleğin bulunduğu bu kale yapısı kısmen ayakta olmakla birlikte kalenin iç kesimlerinde definecilerce yapılmış tahribatlar söz konusudur.

11. Kozluca Kalesi'nin 2 km. güneyinde, Kurdeşe-Çıplaklar Mahallesi'nin kuzeybatısındaki Kemikkıran mevkiinde orman içerisinde bir anıt mezar bulunmaktadır (Resim: 12). Çok zor şartlarda ve geçit vermeyen orman içindeki çalimsı ağaçların aralarından geçilerek iki saatte ulaştığımız bu mezar yapısının girişi kuzeydoğudandır.

Düzgün blok taşlarla oluşturulmuş olan bu mezar yapısı dikdörtgen planlıdır. Çatıya geçmeden önce son taş sırası dışbükey profillendirilmiştir. Çatı örtüsü üçgen taşlarla oluşturulmuştur. Giriş açıklığında iki bloktan oluşmuş kapak taşlarından biri korunmuştur. Mil üzerinde dönmediği görülen ve dışarıdan kapatılan taş kapak, giriş açıklığı etrafındaki profillere tam olarak oturmaktadır.

Uzunluğu 2.33 m., genişliği 1.87 m., çatıya geçmeden önceki son taş bloku 0.39 m. ölçülerinde olan mezarın içi toprak dolgu olduğundan derinlik alınamamıştır.

Bu mezarın 2 m. kadar güneydoğusunda muhtemelen bu anıt mezarın çatı taşlarına ait üçgen blokların definecilerce tahrip edilerek anıt mezarın hemen yanına atıldığı anlaşılmaktadır. Bu, çatı taşlarından birinin dikdörtgen formlu olması sebebiyle mezarın en üstüne konmuş olan taşlardan biri olabilir.

12. Bu anıt mezarın 1 km. kuzeydoğusunda orman içinde başka bir mezar yapısı daha bulunmaktadır. Bu mezar da defineciler tarafından tamamen tahrip edilmiş olduğundan herhangi bir ölçü alınamamıştır.

Sonuç olarak 2004 yılından beri bölgede yürüttüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarımızla farklı kültürleri yansıtan yerleşmeler, nekropol alanları, mezar yapıları, kale yerleşmeleri ve basamaklı kaya anıtları ile sunu çanakları keşfedilmiştir. Bu buluntular ışığında daha önce sık vurguladığımız gibi, bölgedeki yerleşmeler için kısaca şunlar söylenebilir:

- Yerleşmeler özellikle Devrek, Çaydeğirmeni ve Çaycuma'dan geçen Filyos Çayı'nın kenarında yoğunlaşmıştır.
- Bölgenin yoğun bir şekilde Geç Kalkolitik Çağdan itibaren yerleşmeye sahne olduğu ve iskânın İlk Tunç Çağında da devam ettiği anlaşılmaktadır.
- Orta-Geç Tunç ve Demir Çağında (Amasra Arkeoloji Müzesi'nde korunan İskit tipi ok uçları hariç tutulduğunda) bölgenin yerleşim dokusunu çözümleyebileceğimiz hiçbir arkeolojik malzemeye rastlamamamız ise düşündürücüdür.
- Bölgede, Helenistik, Roma-Geç Roma Dönemine ait pek çok yerleşme ve arkeolojik buluntuya rastlanmıştır.

- Yukarıda sözü edilen iki kale yapısı ile daha önce bölgede keşfedilen diğer kalelerden hariç Akçasu yakınlarında ve büyük bir kısmı ayakta olan Beylik Kalesi bölgenin en önemli kalesi olarak işlev görmüş olmalıdır.
- Bölgede yeraltı örgü, yeraltına örme olarak yapılan ancak tek bir ölü için tasarlanan ve daha basit bir işçilik gösteren mezarlar, yeraltı oyma mezarlar ve lahit mezar geleneğinin olduğu anlaşılmaktadır.
- Bölgede çok sayıdaki açık hava kutsal alanlarına rastlanmış olup bunlar bölgenin basamaklı kaya anıtları ile sunu çanakları hakkında detaylı bilgi edinmemize olanak vermiştir.

KAYNAKÇA

- Boutkowski, A., 1864, *Recherches historiques sur la ville de Tium*, Paris.
- Kurtuluş, İ. H., 2007, "Traklarda Savunma ve Kale", *Aktüel Arkeoloji*, 3, 67-71.
- Marek, C., 2003, *Pontus et Bithinia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien*, Mainz.
- Sönmez, İ. F.-Öztürk, B., 2008, "Batı Karadeniz'de Bir Antik Kent Kazısı: Tios (Filyos)", *Arkeoloji ve Sanat*, 127, 133-146.

Harita: 1

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

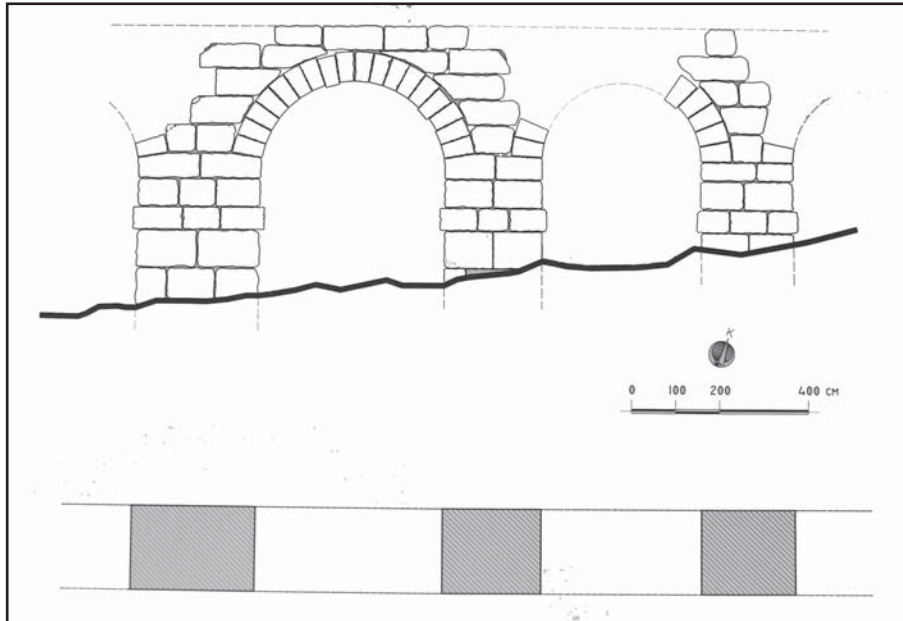
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

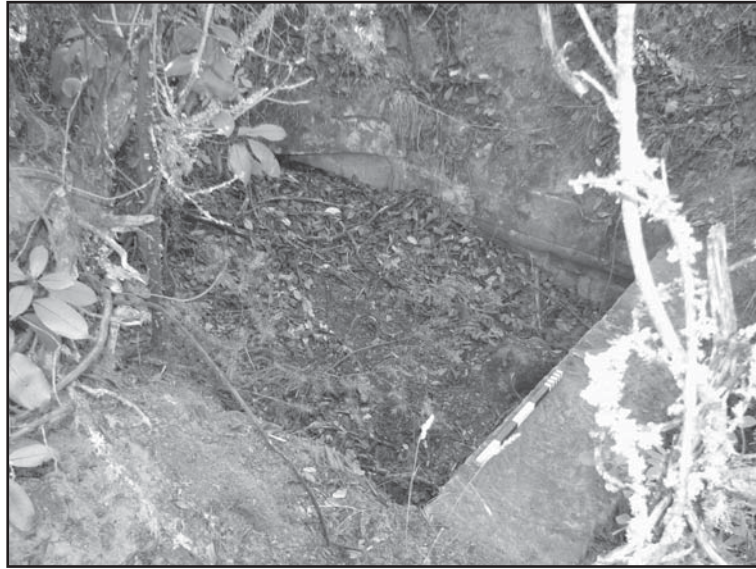
Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

KONYA VE KARAMAN İLLERİ VE İLÇELERİ 2007 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Hasan BAHAR*

1994 yılından bu yana Konya-Karaman illeri ve çevresinde yürüttüğümüz yüzey araştırmalarına 2007 yılında da devam edilmiştir¹.

Başkanlığımızda Doç. Dr. Özdemir Koçak, Araş.Gör. Hatice G. Küçükbezci, yüksek lisans öğrencisi Harun Oy'dan oluşan ekibimizde Bakanlık temsilcisi olarak Isparta Müze Müdürlüğü elemanlarından Özgür Perçin görev yapmıştır².

Araştırmalarımıza Sarayönü İlçesi, Halıcı Kasabası'ndan başlanmıştır. Antik ismi Laodikea Katakekaumenê³ olan (bir süre Roma Döneminde Claudia-Laodikeia) yerleşmede daha önce çalışmalar yapmıştık⁴.

Konya'nın 30 km. kuzeyinde yer alan kasaba Antik Dönemde Roma'nın doğuya uzanan yol bağlantıları için önemli bir noktada yer alıyordu. Hellenistik Dönemde Antiokhoslar tarafından Laodikeia adıyla kurulan kentin, daha erkene giden tarihini önceki çalışmalarımızda tespit etmiştik. Prehistorik dönemlerden itibaren yerleşilen Ladik, Roma'nın doğu yollarının güzergâhında olmasıyla daha da önem kazanmıştı. Diğer taraftan Ladik'i çevreleyen kuzeyindeki Bayamlı antik taş ocakları bakımından önemlidir. Bu ocaklardan Antik Laodikea için taş sağlandığı gibi Sarayönü ve Kadınhanı gibi ilçelerdeki antik yerleşmelere de taş sağlanmaktaydı. Geçmiş yıllarda yaptığımız gözlemlere bağlı olarak Ladik'in bu taş ocakları dışında, en önemli özelliklerinden biri de Roma Döneminde işletilen civa yataklarıdır. Bu ocakların 1970'li yıllara kadar Etibank'ın aracılığıyla işletildiği bilinmektedir. Ladik'te civanın yanında Roma mimarisinde oldukça elzem olan kurşunun da elde edildiği sanılmaktadır⁵.

* Prof. Dr. Hasan BAHAR, Selçuk, Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi, Konya/TÜRKİYE hbahar@selcu.edu.tr

1 Çalışmalarımızda T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü'nün desteğini aldık. Bundan dolayı kurum yetkililerine teşekkürü borç bilmekteyiz.

2 Buradaki yüzey araştırmalarına katılan ekibimiz üyelerinin yanında laboratuvar çalışmalarımızda katılan yüksek lisans öğrencilerimiz Salih Kaymakçı ve İsmail Baytak'a da teşekkür ediyoruz. Ayrıca Sarayönü çevresindeki 1994 yılından bu yana yapılan çalışmalarımızda yardımcı olan İnli Mahallesi Muhtarı Kamil Akmaz'a da teşekkür ediyoruz.

3 Strabon XIV.II.664

4 Bahar 1996: 364. Halıcı Kasabası'nın eski adı olan Ladik ismi hâlâ kullanılmaktadır.

5 Bu konuda Etibank Ladik-Sızma tesislerinde çalışan maden çavuşu Ladikli Ahmet Torun'unun Ladik civa madenciliği ve tecrübesine bağlı olarak geçmişin Roma maden ocakları ve madenciliği konusundaki verdiği bilgilere teşekkür ederiz.

Ladik'in 2 km. güneyinde bulunan Çırakman mevki Roma ve günümüzde yapılan maden çalışmalarının olduğu alanların başında gelir. Bu alanda, Etibank'a ve ayırt etmesi güç olsa da Roma Dönemi madencilğine ait galeriler bulunur. Günümüzde maden çalışmaları durdurulduğu için buradaki galerilerin girişleri büyük oranda kapatılmıştır. Ancak kapatılan ocakların bazılarının girişlerini ve bazı galerilerin de çökmelerden dolayı gidiş istikametini yüzeyden anlamak mümkün olmaktadır⁶.

Bu madencilik bölgesinde yer yer kesilmiş ana kayalardan, bu alanın Antik Dönemde taş ocakları olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Burada maden ocaklarının batı bölümünde antik bir mimari de dikkati çeker. Burada ana kayaya oyulmuş havuz şeklinde bir ışık (Resim: 1; Çizim: 9) ve batısında ana kayaya oyulmuş mezar (Resim: 2; Çizim: 7, 8) bulunmaktadır.

İşlik içinde kare şeklinde kesilip düzlenmiş, birbirleriyle simetrik iki adet dikdörtgene yakın, çokgen şekilli oyuk ve üç tane de değişik çapta dairesel oyuklar, zemine oturtulan mekanizmaların yuvalarıdır. Bir tezgâh ya da pres, bu çokgen yuvalara yerleştirilip havuza konulan maden cevherinin arıtılmasını sağlamada kullanılmış olmalıdır. Bu nedenle bu kompleksin maden ergitmede kullanıldığı düşüncesindeyiz. Bu havuza, yukarıdan taşları keserek elde edilen 20x20 cm. genişlik ve derinlikte üstü açık bir su kanalıyla su getirilmişti. Bu suyla ergitilen civa madeni soğutulmuş olmalıydı. Bölgenin ormanlık yapısı da, geçmişte bu alandaki ağaçların ergitme işlemlerinde kullanıldığını düşündürmektedir. Günümüzde zaman zaman kömür yapımında kullanılan meşe ağacının, Roma Döneminde de madencilikte kullanılmıştır. Yanık anlamına gelen Katakekaumenê isminin de bu durumla ilgili olması muhtemeldir.

İşliğin 20 m. kadar kuzeybatısında yer alan mezar 5 m. yüksekliğinde ana kayanın kesilmesiyle oluşturulmuş bir platformda yer alır. Üzeri moloz toprakla örtülü olduğundan platformun genişliği tespit edilememektedir. Ancak doğu-batı yönündeki genişliği 5 m. olduğundan 5x5x5 m.lik bir alana oturtulduğu düşünülebilir.

Yerden yüksekliği 5 m. kadar olan ve dikey olarak tıraşlanan kaya yüzeyinin alt kısmında, yüzeye oyularak yapılmış, niş içerisinde sabit bir osthoteke vardır. Osthoteke bulduğu kaya yüzeyinin 4.50 m. üst kesiminde bir stel kaidesine ait niş yer alır. Burası, mezardaki şahsı tanımlamaya ait bir stelin oturtulduğu yuva olabilir (Resim: 2, 7, 8).

Mezarın güney yönünde Geç Roma Döneminde moloz taşlarla örülmüş bir duvar vardır. Bu duvarın yapısındaki horasan kireç katkısı, bunun Bizans Döneminde eklendiğini göstermektedir (Resim: 2).

6 1990 yılından itibaren bölgede yaptığımız yüzey araştırmalarında ziyaret ettiğimiz bu alanı zaman zaman Prof. Dr. Thomas Drew-Bear'le de çalışmalar yaptık. 2004 yılında Prof. Dr. Hadi Özal ve Prof. Dr. Ünsal Yalçın ile de bilgilerimizi paylaştık. Ancak burada madencilikle ilgili bir işlik olabileceğine tam karar verilemedi. Bu konuda biz, sadece antik maden galeriyle iç içe olmasından dolayı bu kanaate varıyoruz.

N3809706 E03222749 Yükseklik: 1330 m. Sapma: 11 m. (işlik)
N3809716 E03222737 Yükseklik: 1358 m. Sapma: 8 m. (mezar yapısı)

Ladik çevresinde uzun zamandır araştırmalarda bulunmaktaydık. Ayrıca, bölgede yazıtlar üzerine çalışmalar yapan Thomas Drew-Bear'in çalışmalarına da yardımcı olmaktayız. Thomas Drew-Bear'in Ladik Kasabası'nda çalışmış olduğu steller Ladik Kültür Parkı'ndadır. Çırakman'daki çalışmalarımız sonunda buradaki stellerin son durumunu görmek istedik. Bu parkta Roma Dönemine ait mezar stelleri, kapalı bir çarşıda kullanıldığı sanılan üzerinde esnaf gruplarını belirten dükkân kitabesi, Eugen es adlı bir azize ait mezar kitabesi⁷ ve Ladik'in isminin geçtiği (Claudia-Laodikea) önemli yazıtlar vardır. Bu yazıtlardan Ladik'in Roma Döneminde madenciliğin yanında önemli bir idarî merkez olduğu anlaşılmaktadır.

Konya çevresinde Roma Dönemi için önemli bir merkez de Sızma'dır. Ladik'in 10 km. güneyinde yer alan Sızma Kasabası Selçuklu İlçesi'ne bağlıdır. Burası Konya'nın 30 km. kuzeybatısında yer alır.

Burada yer alan Sızma Höyük'te 1922 yılında Robinson tarafından kazılar yapılmıştır (Resim: 3). Buradaki yerleşme Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşim görmüş önemli bir merkezdir⁸. Bölgede, Etibank 1970'li yıllara kadar civa madenciliği yapmıştır. Biz, kasaba merkezinin 1 km. batısında yapılan bu alandaki eski madencilik çalışmalarını inceledik. Burada da çoğu kapanmış maden galerileri bulunmaktadır. Elimizde Roma Dönemi işletimcilğine dair fazla veri olmamakla birlikte bu yatakların Roma Döneminde de işletildiği düşüncesindeyiz. Çünkü buradaki yatakların Çatalhöyük neolitiginden beri bilindiği uzmanlarca tartışılan bir konudur.

Buradaki civa yatakları, Ladik Çırakman yataklarının bulunduğu alanın 10 km. güneyinde yer alır. Etibank tarafından çalıştırılan ve şu an terkedilmiş olan madende civa çıkarılmaktaydı. Çok geniş bir alanda birçok galeri hâlâ olduğu gibi durmaktadır.

Bu madende 10-15 yıl kadar çalışmış olan Ahmet Uslu (doğ. 1931), kasabadan birçok kişinin bu madende çalıştığını ve civanın zehirleme özelliğinden dolayı madende çalışanların bu nedenle öldüğünden bahsetti. Son yıllarda bölgede demir madenciliği (?) konusunda da çalışmaların olduğu köylüler tarafından bize aktarılan bilgiler arasındadır. Sızma Kasabası'nın Roma Dönemini daha iyi anlamamız için, kasaba içinde bazı Roma Dönemi eserleri üzerinde de çalışmalar yapıldı.

Kasabadaki bazı stellerden anlaşılacağı gibi burada Zizimene adı verilen bir ana tanrıça kültü vardı. Bu kültün Konya çevresinde etkili olduğu bilinmektedir.

7 Drew-Bear 2001: 247-248.

8 Robinson 1927: 26-50.

Kasabanın girişindeki eski köprü korkuluğundaki yazısı okunamayacak durumdaki bir stel, yıkılmaya yüz tutmuş bir köy odasının duvarındaki Zizimene heykelleri ve belediye bahçesindeki steller incelendi⁹. Bazı evlerdeki Roma mimari parçalar ve Lahit parçaları kaydedildi.

Mezarlığın 50 m. kadar güneyinde konglomera kayalık üzerindeki iki mağara incelenmiştir. Bunlar insan eliyle oyulmalarına rağmen, niteliksiz işçilikleriyle doğal görünümündedir. Bunlardan bir tanesi birkaç katlı ve nişlere sahip olup Antik Dönemde mezar olarak kullanıldığı sanılmaktadır.

Sızma çevresi araştırmalarımızdan sonra çalışmalarımız, Konya'nın Sarayönü İlçesi'nin Karabıyık Köyü'nde sürdürüldü.

Karabıyık, Sarayönü'nün kuzey kesiminde kalan köylerinden biridir. Buraya, Çeşmelisebil ve Kuyulusebil kasabalarından ulaşılır. Karabıyık Köyü'nün çevresindeki yerleşimlerle olan uzaklığı: Kuyulusebil-Karabıyık 17 km.; güneyindeki Kayıören 12 km.; kuzeyindeki Kadioğlu 12 km. ve Boyalı 4 km.dir. Burası, Sarayönü'nün 43 km. kuzeyindedir.

Karabıyık Köyü'nün 1 km. kuzeyindeki Kayalıboyalı Yaylası mevkiî araştırıldı. Kayalıboyalı Yaylası mevkiinde, 100-200 m. genişliğinde; 3 km. uzunluğunda bir vadi bulunmaktadır (Resim: 11). Su bulunan bu vadide eski ağılların önünde antik bir sütun oyularak su yalağı olarak kullanılmaktadır.

Bu mevkide bir su deposu inşa edilmiş olup ileriye doğru yamaçlarda birkaç tane mağara görülmektedir. Ayrıca burada Roma Döneminde yapıldığını düşündüğümüz çok eski bir kuyu da görülmüştür.

Vadinin kuzeyindeki yüzey yerleşmesinde İlk Tunç Çağı ve Roma Dönemine tarihlenebilecek çanak-çömlek parçaları görülmektedir. Fazla niteliği olmayan bu çanak çömlek parçalarının yardımı ile bu alanın, yoğun bir yerleşmeden çok şimdiki özelliğinde olduğu gibi bir yayla yerleşmesi ve su kaynaklarından dolayı bir konaklama yeri olarak kullanıldığını sanıyoruz.

Vadinin orta kesimlerinin doğu yamacında kaba taş bloklardan örülü, 2.30 uzunluğunda, 1 m. yüksekliğinde üstü çok büyük iki taşla örtülmüş bir mezar tespit edildi (Resim: 12). Kötü taş işçiliğinin yanı sıra özensiz bir şekilde yapılmış olan bu mezarın içi tamamen boş durumdaydı (Resim: 13, 14).

Daha sonra Karabıyık Köyü'ndeki Karabıyık mevkiindeki çeşme incelendi. Çeşmenin iki yanında devşirme olarak kullanılmış yazıtlı mezar stelleri tespit edildi. Bu stellerdeki yazıtlar aşındığı için tümüyle okunamamaktadır. Çeşmenin güney yönünde antik bir lahit kapağı ters çevrilmiş; su yalağı olarak kullanılmaktadır. Kapağın görülebilen kısmında 4 adet Medusa başı tasvir edilmiştir.

9 Bu resim aynı yerden Robinson tarafından da çekilmiştir. Bkz. Robinson 1927: fig.3.

Kayalı Boyalı mevkii: N 38.44.278' E 032.22.964' Sapma: 18 m. Yükseklik: 1117 m.

Bu çeşmenin hemen yakınında, Karabıyık mevkiinde ve köyün batısındaki doğal kayaya 20 m. ara ile oyulmuş iki adet niş tespit edildi. Yine bu nişlerin altındaki yamaçlarda taş sıraları ile çevrili büyük bir alan tespit edilmiştir.

N 38.43.637' E 032.21.384' Sapma: 22 m. Yükseklik: 1082 m.

Karabıyık Köyü'nden sonra çalışmalarımız, Konya merkez ilçelerinden Meram'a bağlı Sille Mahallesi'nde sürdürüldü. Sille'de bulunan Geç Roma kiliseleri, kaya mezarları; kent içindeki yazıt ve mimari parçalar incelendi.

Sille Konya ve çevresinin önemli bir çanak-çömlekçilik merkezidir. Bu merkezde son yıllardaki endüstrileşme ile birlikte sadece bir usta kalmıştır. Çalışmalarımızda Konya ve çevresi kil yataklarını öğrenmek ve çömlekçilikte kullanılan kil özelliklerini araştırmayı planladık. Roma Döneminden itibaren yerleşilen Sille'nin Roma Dönemi çömlekçiliği için de bu faaliyetlerin incelenmesi düşüncesindeyiz.

Sille'deki son çömlek ustası Yaşar ustanın atölyesi ziyaret edilerek, yöredeki çömlek imalatı, çömlek sırları, hammadde kaynakları, fırınlama gibi konularda bilgiler edinildi. Yaşar usta 1950 doğumlu ve 10 yaşında çıraklığa başlamış, Sille'deki son çanak çömlek atölyesinin sahibidir (Resim: 4).

Bölgedeki çanak çömlek toprağı, sır ve katkı malzemelerin çıkarıldığı ocaklar konusunda geçmişten gelen bir geleneğin takibi açısından, Yaşar ustanın atölyesinde bölge çanak çömlekçiliğinin geçmişi ve teknikleri hakkında bilgi alındı.

Sille'de daha çok yeşil sırlı çanak çömlekler üretilmektedir. Yeşil sır için hammadde kurşundur. Kurşun geçmişte doğal yollardan üretilirken, günümüzde sanayi ürünü olarak satın alınmaktadır. Bu sıranın yapılışı: kurşun öğütüldükten sonra bir kaba dökülüp su ile karıştırılır; belli bir kıvama gelince sırlanacak çanak çömlek, bu karışıma daldırılır. Sarı sır 600 C0 ısı isterken yeşil sır 1100 C0 ısı istemektedir. Çürütülmüş kurşunun sağlığa zararı bulunmamaktadır. Emaye tencereler çürütülmüş kurşundan yapılmaktadır. Kurşun çürütülmesi ise yakılarak yapılır. Günümüzde kurşun yerine daha çok boraks madeni tercih edilmektedir (hazır olarak da satılmaktadır).

Sıra katılan beyaz toprak Sutası-Karayazı mevkiinden getirilmektedir. Bu toprak astar olarak kullanılır.

Çanak çömlek toprağı Sille'ye; Beyşehir, Hüyük, Doğanhisar, Çukurçimen ve Hadim'den getirilmektedir. Bozkır İlçesi'nde eskiden çanak çömlek toprağı çıkartılırken günümüzde bu pek kullanılmamaktadır. Sille'nin kendi toprağı, volkanik tüf içerdiğinden her çanak çömlek için verimli değildir. Sille'de 10 el arabası toprağı 1 el arabası Sille kumu katılmaktadır

Sille’de testi toprağı, Cami Tarlaları mevkii yamaçlarından alınıp eşeklerle getirilmektedir. Küp (pitos) toprağı ise Barsana’dan (şimdiki 500 Evler Mahallesi’ndeki tarlalardan) getirilmektedir. Kırmızı toprak soğuk tuttuğı için testi yapımında kullanılır. Boz toprak ise sır teknit içerikli Sille taşı; bol mikalı, (halk tarafından içerisinde altın olduğı söylenir) gözenekli ve kolay işlenebilen katmanlı bir yapıdadır. Yerleşimin eski binalarında araya harç dolgu kullanılarak mimaride de kullanılmıştır. Yerleşimin etrafındaki tepelerde bol miktarda çıkarılmış ve mimari yapılaşmada kullanılmıştır.

Sille’den sonra araştırma yapılan yerleşme Konya merkez ilçelerinden Meram’a bağı Hatunsaray Kasabası (antik Lystra) olmuştur. Burası Konya merkezinin 38 km. güneyindedir¹⁰. Burası 1860 yılında Sterret tarafından antik Lystra ile lokolize edilmiştir.

Hatunsaray ve çevresi Roma İmparatorluk Döneminde Augustus tarafından lejyonların yerleştirildiğı askerî bir merkezdir. Augustus bu merkezi; Roma için sürekli problem hâline gelen Isaurialıları sindirmek ve kontrol altına almak için kolonileştirmişti.

Hatunsaray ve çevresinde daha önceki çalışmalarımızdan kasabadaki Hatunsaray ve Zoldura höyüklerinin Kalkolitik Çağdan itibaren yerleşim gördüğü bilinmektedir. Ancak Roma Döneminde, Roma lejyonlarının yerleşmesi ile bölgenin stratejik konumu giderek artmıştır. Daha sonra Hristiyan azizlerden St. Paul’un bölgeye gelmesiyle bu önemi dinî olarak da artmıştır¹¹.

Konya çevresinde başlıca Roma merkezlerinden biri olan Lystra ova ile dağ kesişmesindeki yolların başlangıcında yer alır. Burası, Lykaonia ile Isauria bölgelerinin şekillenmesinde başlıca rolü oynayan kentlerden biri olmuştur. Bu kesimde yapılacak çalışmalar daha batıya uzanan Pisidia ve Pamphilia bölgeleri bakımından da önemlidir. Bölgede Thomas Drew-Bear’le yaptığımız çalışmalar Lystra ile Klistra’nın antik dönemde bir birini tamamlayan iki merkez olduğunu göstermektedir.

Lystra çalışmalarımız, Ikonium’la olan bağlantıyı görmek bakımından kuzeye Konya istikametine doğru genişletildi. Günümüz yol güzergâhında olan ve Antik Çağda da kullanıldığını düşündüğümüz Gödene ve Hatip yerleşmeleri incelendi.

Gödene taşı antik mimaride kullanılmış önemli bir yapı malzemesidir. Dikmeli (Gödene) Konya’nın 17 km. güneyinde, Meram İlçe’sine bağı bir mahalledir. Köyün girişinde Roma ve Bizans Dönemine ait yerleşmeyi yansıtan mimari parçalar görülmüştür.

Bu bölge; Çayırbağı ve Hatip su kaynakları nedeniyle Prehistorik Çağdan itibaren Konya Ovası uygarlıklarının ortaya çıkışında önemli rol

10 Bahar-Koçak 2004: 20, 50, 57, 66, 74-79, 83, 89.

11 Ramsay 2001.

oynamaktadır. Bölgedeki Geç Roma ve Bizans yerleşimleri ile birlikte bölgenin Asur Koloni Döneminde önemli yeri olan Konya-Karahöyük de bu kaynak yerleşimlerinden beslenmiş olmalıdır.

Konya'nın güneyindeki çalışmalarımız kuzeydeki Tömek Köyü'ne kaydırıldı. Tömek'te öteden beri tarafımızdan bilinen antik yolun son durumu incelendi (Resim: 17).

Tömek Köyü; Karatay İlçesi'ne bağlıdır ve Konya'nın 20 km. kuzeyinde yer alır. Burası antik Lykaonia'yı kuzeye Galatia'ya bağlayan yolların başında gelir. Burada halkın Bağdat (İpek) Yolu dediği yol güzergâhı incelendi. Yol kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanır. Nitelik olarak Roma yol özelliklerini tümüyle vermemektedir. Ancak bu güzergâhın Roma yerleşmeleri yakınından geçmesi nedeniyle temellerinin Roma Döneminde atıldığı fikrini uyandırmaktadır (Resim: 5). Ne var ki Konya sanayinin bu yol boyunca genişlemesinden dolayı günden güne tahrip olup yok olmaktadır. Son zamanlarda yol üzerinde açılan kanal da bu tahribi hızlandırmıştır.

N3801738 E03239961 Sapma: 6 m. Yükseklik: 998 m.

2007 yılında Konya çevresinde yapılan yüzey araştırmalarımız bölgenin Roma Dönemi bakımından önemli olan; Lystra, Silles, Ladik ve Sızma kesimlerinde yoğunlaştırılmıştır. Antik Dönemde, Galatia, Lykaonia, İsauria, Pisidia ve Phrygia bölgelerinin kesişme noktasındaki bu çalışmaların, Roma Dönemi yerleşim özellikleri ve madenciliği konusunda katkısı olacağı düşüncesindeyiz. Ayrıca doğu-batı ticaret yolları için de önemli olan bu bölgedeki çalışmaların Anadolu tarihi için de katkıları olacaktır.

Bölgedeki Antik Madencilik

Anadolu, Mezopotamya ve Mısır gibi eski Ortadoğu uygarlıklarına komşudur ve bölge uygarlıklarının gelişmesini sağlayan madenler yönünden önemli bir hammadde kaynağı olmuştur. Özellikle Mezopotamya uygarlığının ihtiyacı olan kıymetli taş, maden ve kereste gibi kaynakların Anadolu'dan sağlandığı bölgede yapılan kazılarla anlaşılmaktadır. Henüz madenciliğin ortaya çıkmadığı dönemlerde, en fazla ihtiyaç görülen obsidien gibi alet yapımında kullanılan maddelerin Anadolu'dan bu bölgelere ihraç edildiği görülmektedir. Obsidien Hasan Dağı, Acı Göl, Bingöl Dağları ve Süphan Dağı'ndaki yataklardan Mezopotamya ve Doğu Akdeniz yerleşmelerine ihraç edilmiştir¹². Anadolu kıymetli taş ve maden yönünden zengin bir yapıya sahip olması nedeni ile daha Neolitik Çağda bu obsidien kaynaklarının yanında madenleri de keşfetmeye başlamıştır. Diyarbakır Çayönü'ndeki bakır süs eşyaları¹³ ve Konya Çatalhöyük'teki bakır ve kurşundan yapılmış süs eşyaları

12 Mellaart 1975.

13 Çambel-Braidwood 1970: 51-56.

bu gerçeği yansıtmaktadır. M.Ö. 3. binden itibaren Mezopotamya yazılı kaynakları Anadolu'nun maden zenginliklerine işaret etmektedir. Sümer kent krallarından bazıları Anadolu'dan götürdüğü maden, kıymetli taşlar ve kerestenden söz etmektedir. Onu izleyen dönemde Akkad krallarından Sargon ve torunu Naramsin'in Anadolu'ya yapmış olduğu seferler bölgenin kıymetli hammadde zenginliğine yönelikti. Nitekim Anadolu'da Neolitik Çağda dikkati çekmeye başlayan madenlerin Kalkolitik Çağda daha da çok kullanılmaya başladığı, İlk Tunç Çağında ise madencilğe bağlı yerli krallıkların kurulmaya başladığı görülmektedir. Bu dönem Mezopotamya kaynaklarının Toroslardan "*Gümüş Dağları*" diye söz etmeleri de anlamlıdır. Bu isim bu dağların görüntüsünün yanında zengin gümüş madenlerine sahip olmasından kaynaklanmalıdır.

Tunç Çağında ihtiyaç duyulan madenlerin başında ve bakır ve kalay gelmektedir. Anadolu bakır yönünden zengin olmasına karşın kalaydan yoksundur. İlk Tunç Çağında Anadolu insanının kalay ihtiyacını nereden karşıladığı bir sorundur. Ancak Orta Tunç Çağında Asurlu tüccarların kalayı Afganistan'dan getirip Anadolu'dan pazarladığı bilinmektedir. Belki de bir şanssızlık gibi görülen Anadolu'da kalayın yokluğu, başka bölgelerle ticaretin yapılmasına yol açmış ve bölgenin, diğer bölgelerle olan ekonomik, ticari ve siyasal ilişkilerini artırmıştır. Bu nedenle Afganistan'a kadar gidip gelen Assurlu tüccarlar bu iletişim trafiğinde rol oynamışlardır. Diğer taraftan Anadolu'nun Doğu Akdeniz'deki Ebla gibi merkezlerle ticaret yaptığı buradaki yazılı belgelerde ortaya çıkmıştır.

Son yıllarda Anadolu'nun antik madencilği üzerine yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı Anadolu'nun İlk Tunç Çağında ihtiyacı olan kalay konusundadır. Bu araştırmalar daha çok Orta Anadolu'nun doğusunda Niğde ve Güney Anadolu'da Antakya çevresinde Amanoslar'da yoğunlaştırılmıştır. Bu çalışmaların batısındaki Konya ve çevresinde bu türden sistemli çalışmalar görülmemektedir. Uzun bir süredir bölgedeki kültürlerle yönelik yaptığımız madencilik çalışmalarının bu türden çalışmalara katkıda bulunacağı düşüncesindeyiz.

Nitekim, yüzey araştırılmasında tespit ettiğimiz maden cüruflarının buluntu yerlerini bir harita üzerinde işleyerek bu madenlerin kaynak noktalarını tespit etmeye çalıştık. Yaklaşık 30 yerleşmeden elde edilen cürufların Konya, Ladik, Sızma, Geriş ve Erengirit Dağı çevresi ile Karaman'ın Taşkale Kasabası çevresinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Maden kaynakları ile ilgili yerleşimlerin Konya ve Karaman coğrafyasının güneyindeki Toros dağ silsilesi olduğu anlaşılmaktadır. Henüz elimizde maden cüruflarının analiz sonuçları olmasa da MTA'nın bölgedeki madencilik çalışmaları, Çatalhöyük'teki buluntular, Astra çevresindeki madenlerin analiz sonuçları ve bölgede Osmanlı Dönemi ile ilgili belgeler bize bölgenin kurşun, bakır, gümüş ve demir yönünden zenginliğini göstermektedir. Elimizde bulunan

cürufların bu türden madenlere ait olduğu sanılmaktadır. Dönem olarak da yerleşim yerlerini farklı dönemlerinde tarihlenmesi bu cürufların bir döneme ait olmayıp farklı dönemlere ait olduğunu göstermektedir. Cürufların elde edildiği kimi merkezlerde İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Demir Çağı ve Helenistik-Roma dönemlerine ait buluntular birlikte görülürken; bazılarında da tek bir döneme ait yerleşim olması bu cürufların kullanıldığı dönemler hakkında fikir elde etmemizi sağlamaktadır. Nitekim, genellikle bu cürufların Roma Dönemindeki yerleşmelerde ortaya çıkmasına rağmen kimi zaman da Bozkır ve Sazlı gibi Orta Tunç Çağı yerleşmelerinde bunlara rastlanması bazı madencilik çalışmalarının daha erkene gideceğini göstermektedir (Tablo: 1).

KAYNAKÇA

- Bahar 1991, H. Bahar, *İsauria Bölgesi Tarihi*, Konya 1991 (Basılmamış Doktora Tezi).
- Bahar 1996, H. Bahar, "Konya ve Karaman İlleri Yüzey Araştırmaları 1995, 14. Araştırma Sonuçları Toplantısı, II, 27 Mayıs-31 Mayıs 1996, Ankara, Ankara 2002: 359-374.
- Bahar 2002, "Konya ve Karaman İlleri Yüzey Araştırmaları 2000, 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-1 Haziran 2001 Ankara, Ankara 2002: 257-270.
- Bahar-Koçak 2004, H. Bahar-Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2, Neolitik Çağ'dan Roma Dönemi Sonuna Kadar*, Kömen yayınları, Konya 2004.
- Bordaz 1976, J. Bordaz-A. Bordaz, "Erbaba Excavations, 1974", *TAD*, XXIII/2, 1976:39-43.
- Çambel-Braidwood 1970: Çambel, H. and Braidwood, R. J., 1970, *An Early Farming Village in Turkey: Scientific American*, vol. 222, no. 3, pp. 51-56.
- Çınar 2006, K. Çınar, "Bozkır Yöresindeki Ekonomik Oluşumlar", *Bozkır'ın Dünü ve Bugünü Sempozyumu*, 12 Kasım 2006, Konya 2007:535-542.
- Drew-Bear 2001, "Laodikeia Katakekaumene (Konya-Ladik) Bölgesinde Araştırmalar, 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 22-26 Mayıs 2000, İzmir, Ankara 2001:247-254.
- Hamilton 1842, J. W. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia II*, London 1842.
- Heskel 1983, D. L. Heskel, "A Model for the Adoption of Metallurgy in the Ancient Middle East", *Current Anthropology*, Vol. 24, No. 3, Jun., The University of Chicago Press on behalf of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, 1983: 362-366; <http://www.jstor.org/stable/2742674>
- Kaptan 1990, "Findings Related to the History of Mining in Turkey", *Mineral Res. Expl. Bull.*, 111, 1990: 75-84.

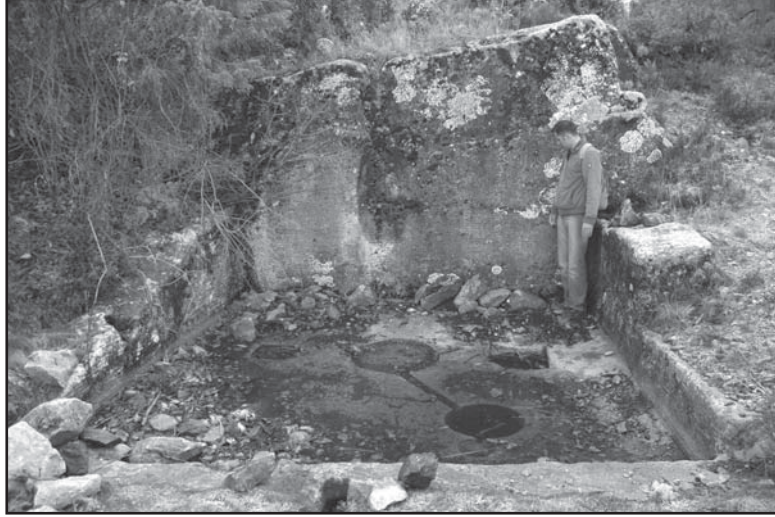
- Konyalı 1937, İ. H. Konyalı, "Konya-Bozkır Madenleri", *Konya Dergisi*, 14-15, Ekim-Kasım, 1937: 893-908.
- Lewy 1965, H. Lewy, "Anaolia in The Old Assyrian Period", *CAH*, I, XXIV, VIII-X, Cambridge 1965.
- Mellaart 1964, J. Mellaart, "Excavations at Çatal Hüyük, 1964", *AS.*, XIV, 1964:39-121.
- Mellaart 1975, J. Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, London 1975.
- MTA Rapor; http://www.mta.gov.tr/etut/madenler/illerin_maden_potansiyelleri/Konya.DOC
- Ramsay 2001, W. M. Ramsay, *St. Paul The Traveller and Roman Cutizen*, Edt. M. Wilson, London 2001.
- Robinson 1927, D. M. Robinson, "The Discovery of a Prehistoric Site at Sizma", *American Journal of Archaeology*, Archaeological Institute of America, Vol. 31, No. 1, Jan. - Mar., 1927: 26-50; <http://www.jstor.org/stable/497613>
- Sertok vd. 1998, K. Sertok, F. F. Squadrone, A. M. Palmieri, "An Archeometallurgical Survey in the Ancient Mining area of Hadim-Bozkır (Konya-Turkey)", *Proceedings of 31 st International Symposium on Archaeometry*, Jerem, E & Biro, K. (eds.) Archaeopress-Archaeolingua. BAR, Centr. Euu.Ser.1.
- Yener 1984, K. A. Yener, "Niğde Ulukışla Kurşun-Gümüş Yatakları ile ilgili Çalışmalar", *Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri*, IV, İstanbul 1984: 106 -120.
- Yener 1988, K. A. Yener, "Niğde-Çamardında Kalay Buluntuları" IV. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. General Directorate of Antiquities and Museums.; Ankara 1988 17-28.
- Yener 1989, K. Aslıhan Yener, Hadi Özbal, Ergun Kaptan, A. Necip Pehlivan, Martha Goodway, "Kestel: An Early Bronze Age Source of Tin Ore in the Taurus Mountains, Turkey" *Science, American Association for the Advancement of Science*, New Series, Vol. 244, No. 4901, Apr. 14, 1989: 200-203
- Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1702795>

YERLEŞME	Neolitik	Kalkolitik	İTÇ	II. bin	DÇ	Hell-Roma
Sazlı	x	x	x	x	x	x
Başköy			x	x	x	x
Pınarbaşı Yuğ T.			x	x	x	x
Sızma			x	x		x
Çaltı Karahöyük			x	x	x	x
Astra						x
Zengen				x		x
Sarıoğlan			x	x	x	x
Çavuşkale			x	x	x	
Cicek		x	x	x	x	x
Dedenin Höyük			x		x	x
Üçhöyük			x	x		x
Kaşoba			x	x	x	
İslıhisar-Gavur Höyük			x	x	x	x
Takkelidağ			x			x
Çakılıçı	x		x	x	x	x
İbrim Kalesi						x
Divas Kale						x
Işılalık Suyu						
Aşıklar Kalesi						x
Geriş						x
Kurucaova-Tavşanada						x
Vasada-Bostandere						x
Sırçalı		x	x	x		x
Erengirit						x
Gezlevi -Korualan						x

Tablo 1: Maden cürufu elde edilen antik yerleşmeler ve çanak çömlek buluntularının dönemleri

Harita: 1

Resim 1: Çırakman, maden işliğı

Resim 2: Çırakman, kaya mezarı

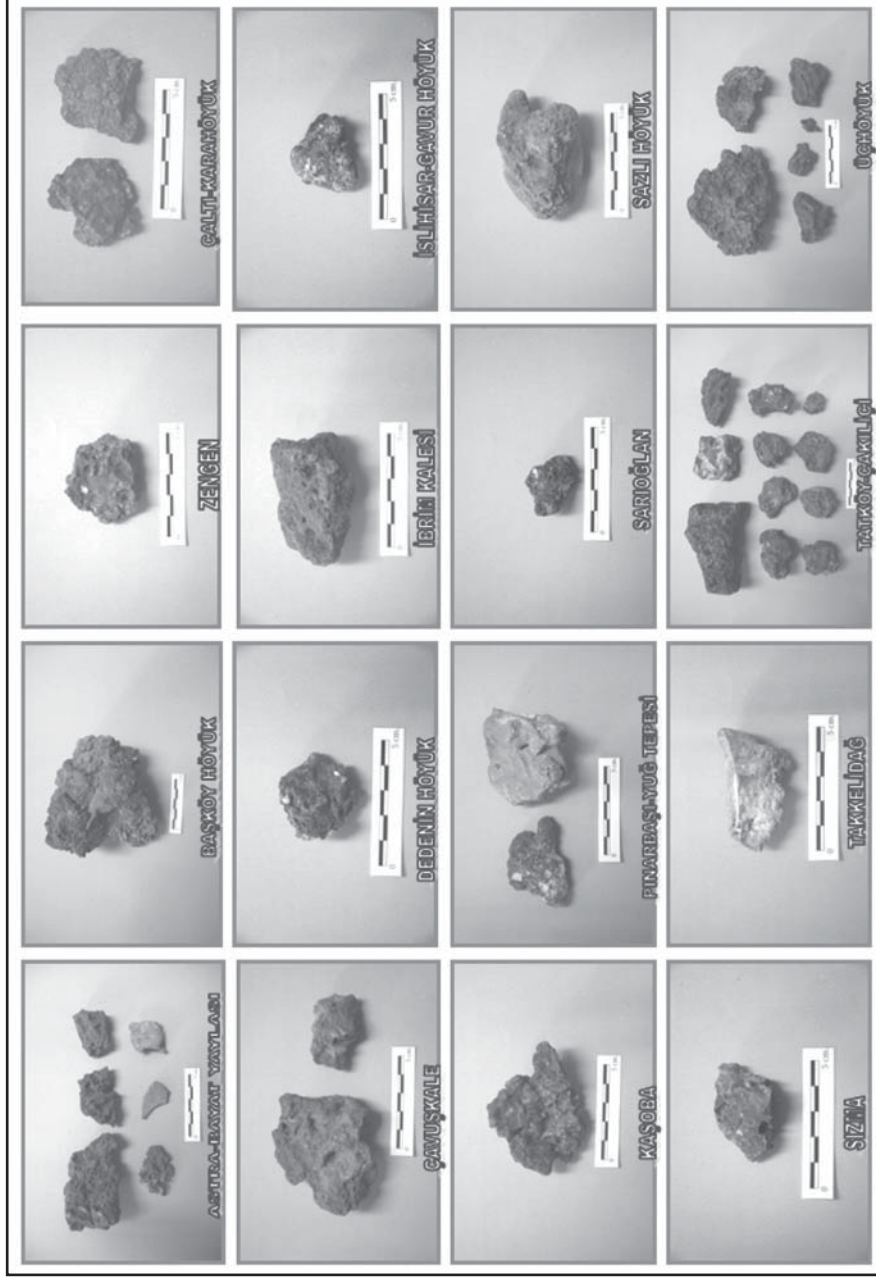
Resim 3: Sızma, maden bölgesi

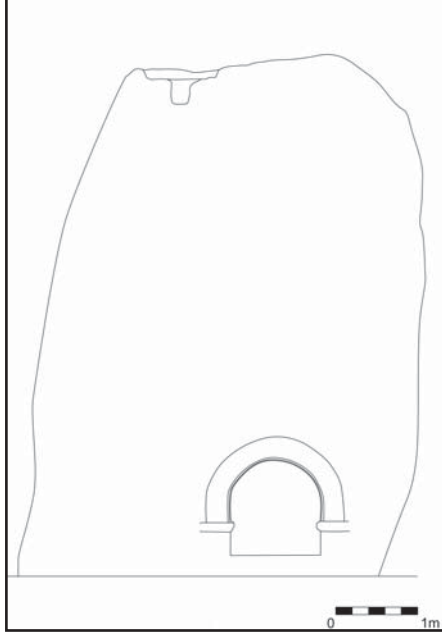
Resim 4: Sille, Yaşar Usta

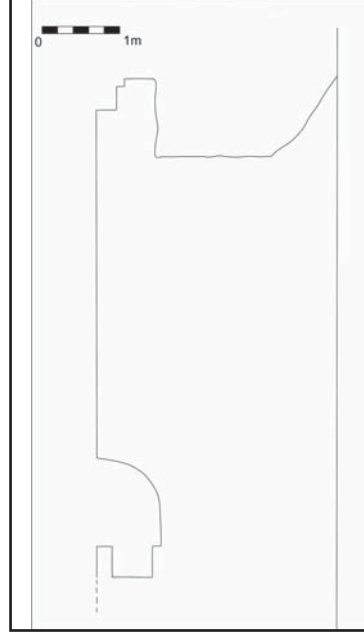
Resim 5: Tömek, antik yol

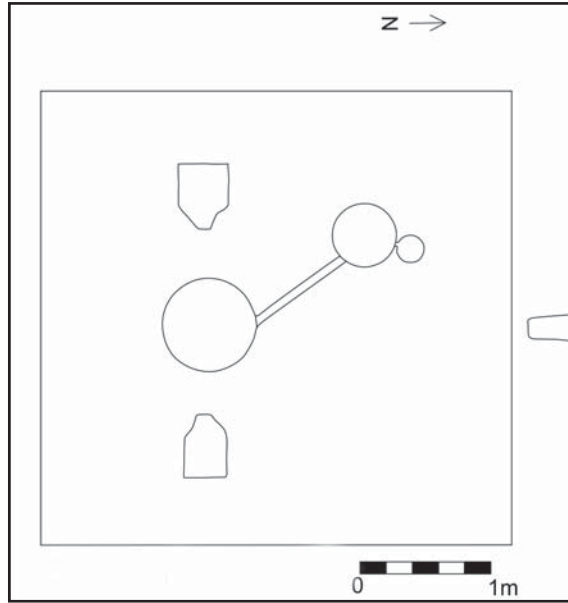
Resim 6: Bölgeden elde edilmiş maden curufları

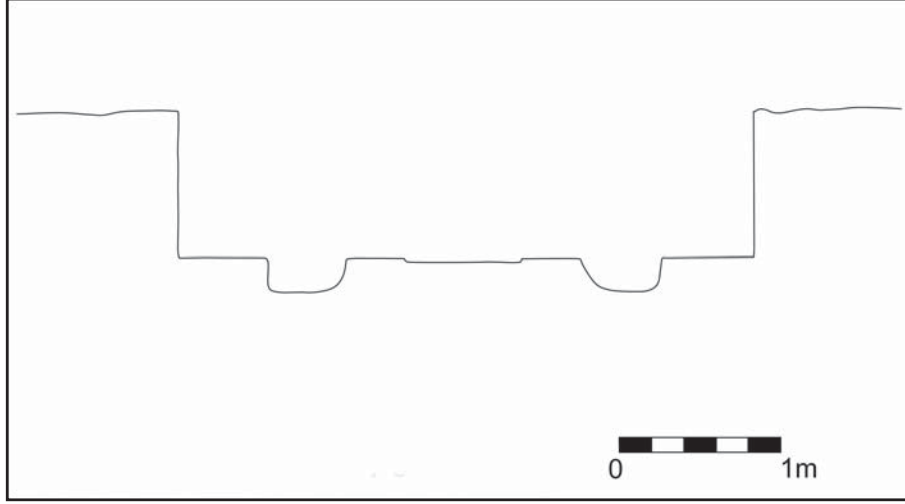
Resim 7: Çırakman mevkii kaya mezarı, ön cephe

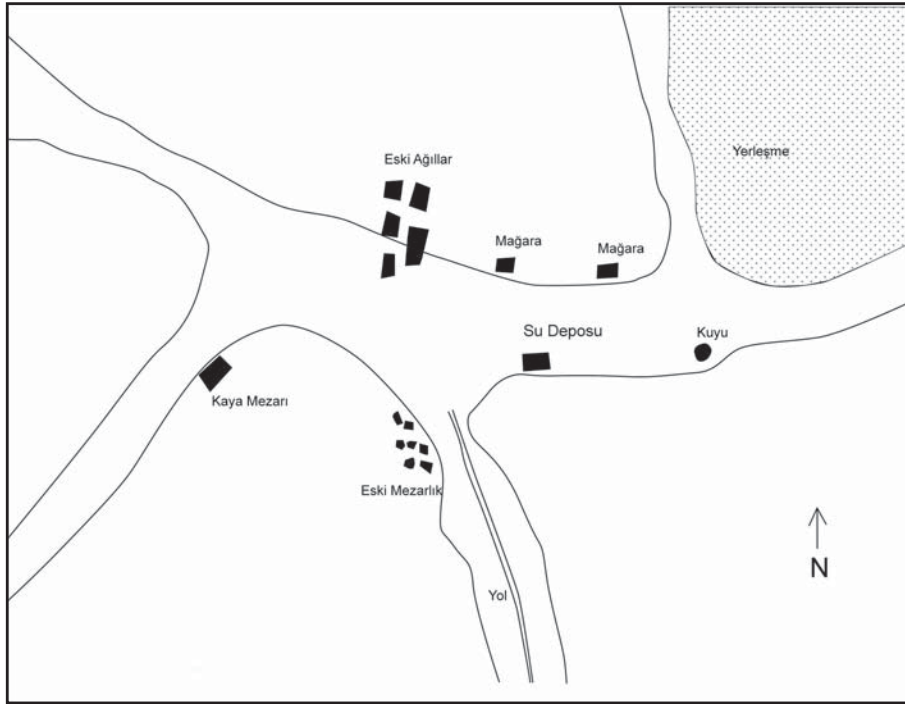
Resim 8: Çırakman mevkii, kesit

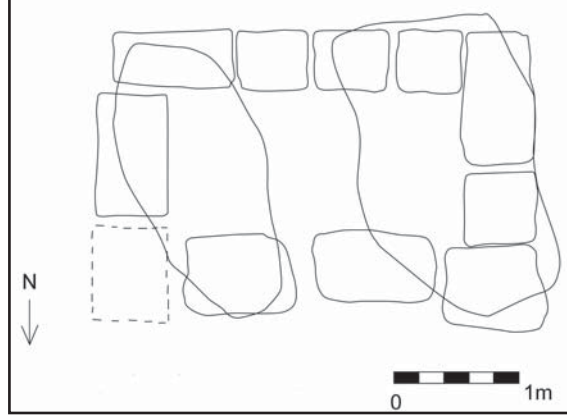
Resim 9: Çırakman mevkii, maden işliğı

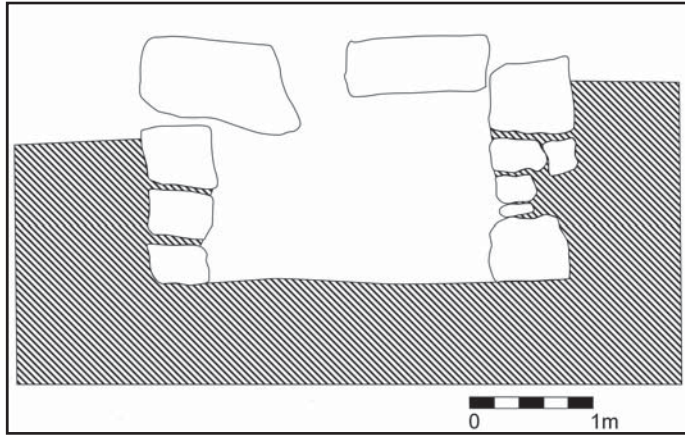
Resim 10: Çırakman mevki, maden işliğı, D-B kesiti

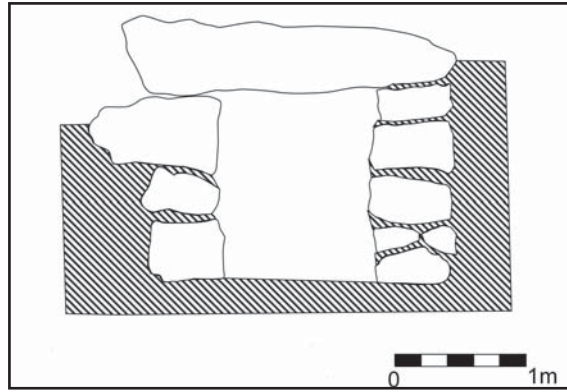
Resim 11: Kayalıboya mevki, kroki

Resim 12: Kayalıboya mevkii, mezar

Resim 13: Kayalıboya mevkii, mezar, D-B kesiti

Resim 14: Kayalıboya mevkii, mezar, K-G kesiti

OSMANİYE İLİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2007 ÇALIŞMASI

Fusun TÜLEK*

Osmaniye ili ve ilçelerinde taşınmaz kültür varlıkları envanteri 2007 yaz dönemi çalışması 3-10 Temmuz 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 2007 yılı çalışmasına Bakanlık temsilcisi olarak Kürşat Koçer katılmış, araştırma ekibiye mimarlık öğrencisi İbrahim Türkeri, uzman arkeologlar Ümit Çayır Büyükelusoy ve Kadir Büyükelusoy'dan oluşmuştur¹.

2007 yılı çalışması iki aşamalı sürdürülmüştür; bir önceki dönemde, 2006 yılında yoğun biçimde sürdürülmüş araştırmanın verilerinin değerlendirilmesi yapılmış ve alana çıkılarak Osmaniye İli'nin Bahçe İlçesi'nde yüzey araştırması sürdürülmüştür.

Öncelikle, 2006 yılında başlatılan ve büyük kısmı tamamlanan höyük tespit ve belgeleme çalışmasında toplanmış olan seramikler incelenmiş ve etütlük seramik parçalarının çizimine devam edilmiştir. Bu seramiklerin dönemsel tasnifleri yapılmıştır. Osmaniye İli, Merkez İlçe'ye bağlı alanda bulunan 5 höyüğün Prehistorik Döneme tarihli seramiklerinin bilimsel incelemesi yapılmıştır. Uluslararası bir sempozyumda bu çalışma bildiri olarak sunulmuştur. Yapılan incelemede, araştırmamızda höyüklerde (5 höyük: Karataşlı, Kamışlı, Kırmıtlı, Şemsi ve Telkovan höyükler) yüzeyden derlediğimiz seramiklerin Geç Kalkolitik, Tunç Çağının tüm dönemleri ve Demir Çağına geçiş dönemlerine ait örneklerinin bölgede Tarsus-Gözlükule, Yumuktepe, Kinet Höyük kazıları ve Amik Ovası yüzey araştırmalarında bulunan örneklerle paralellik gösterdiği saptanmıştır. 2007 yılı çalışma döneminde höyük araştırması 2006 yılında gidilememiş alanlarda sürdürülmüş ve Osmaniye höyükleri derlemesine 2 höyük daha eklenmiştir. Ayrıca, bu çalışma döneminde sürdürülen bir diğer çalışma da önceki dönemlerde belgelendirilmiş mimari buluntuların çizimlerinin yapılması olmuştur.

Alanda yeni höyük ve mezarlık tespitleri ile birlikte tek yapılar üzerinde de çalışılmıştır.

2007 Yılı Çalışmasında Belgelenen Höyükler: Yukarı Oba ve Amberinarkı höyükleridir.

Yukarı Oba Höyük, Çardak Köyü Yukarı Oba Mahallesi'nde bulunmaktadır. Höyüğün bir kısmı Çenet ailesi arazisinin batı-güneybatı kısmına kadar

* Fusun TÜLEK, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. Umuttepe Yerleşkesi 41300 Kocaeli/TÜRKİYE

1 Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne çalışmamıza verdikleri izin ve maddi destek için teşekkürlerimizi sunarız.

uzanmaktadır. Höyüğü çevreleyen su arkı ve yolun oluşturduğu kesitlerde seramik parçaları bulunmuş, höyüğün hemen üstünde kesilmiş, perdahlı blok taşlar ve kuzeydoğu yönünde düzlük kısmında ise in situ dikdörtgen bir kaide belgelendirilmiştir. Yukarı Oba Höyük “Yukarı Oba Mahallesi, pafta 8 parsel 347” olarak envantere eklenmiştir. Höyüğün güneydoğusunda ev tipi bir mezar bulunmaktadır. Bu ev tipi mezarın yanından başlayan kaya formasyonu üzerinde trapez ağızlı zemin kayaya oyulmuş 7 adet kaya mezarı da tespit edilmiştir.

Amberinarkı Höyük, Osmaniye-Kadirli karayolunun üstünde, Amberinarkı Köyü’nün güneydoğusunda yer almaktadır. Karayolu doğrudan höyüğün üstünden geçmektedir. Batı yarısı tümünden düzlenmiş olan höyüğün diğer yarısının bir kısmını ise karayolları tarafından şantiye olarak düzlenmiş olduğu görülmüştür. Höyükten geriye kalan bir çeyreklik kısımda ise tarım yapılmakta, zeytin ağaçları bulunmaktadır. Höyükte toplanan etütlük seramik parçaları sırsız kaba mallar ve yeşil sırlı seramiklerden oluşmakta olup sayıca az ve niteliksizdir.

Bu höyüklerden Amberinarkı önceden tespit edilmiş ve üstünde Kalkolitik ve Ortaçağ seramik parçaları bulunmuş, öte yandan Orta Tunç Çağına ait bir malzeme olmaması dikkat çekmiştir (Seton-Williams 1954:148). İlk defa tespit edilen Yukarı Oba Höyük farklı olarak ovada değil Amanos Dağları’nın eteğinde, hemen ilk yükseltiler üstünde konumludur. Osmaniye Merkez İlçe’ye 3 km. uzakta olan Çardak Köyü’nde yoğun yerleşim içinde olmakla da dikkati çekmemektedir.

Tek Yapılar

Osmaniye araştırması 2007 yılında ilk defa Bahçe İlçesi’nin arkeolojik varlıklarının taranmasına yönelik olarak başlatılarak önceden tescil edilmiş eserleri belgelemek de amaçlanmıştır. 1992 yılında ilin tescilli kültür varlıkları envanter listesinde kayıtlı Kardere Köprüsü bulunamamıştır. Köprü’nün 1996 sel baskınında yıkıldığı düşünülmektedir. Bahçe ilçe merkezinde bulunan tescilli Ağca Bey Camii fotoğraflanmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı yapının kitabesinde 1809 yılında yapıldığı yazılıdır (Yüksel 1995: 147). Müezzin mahfili ve çatısı ahşaptır.

Kadirli İlçesi, Karatepe Köyü, Hasancıklı Mahallesi’nde bulunan tescilli yapının bilgi ve belge güncellemeleri, çizimi yapılmıştır. Yapı bir kilise olup kuzey duvarı tümünden, beşik tonozunun doğu kısmı ve apsisi kısmen ayakta. Yine Kadirli İlçesi Yukarıoluk Köyü’nde doğusu apsisli, mimari bütünlüğü son derece bozulmuş bir yapı tespit edilmiştir. Yapının iri blok taşlardan oluşan duvarları yıkık olup çizim çalışmasına elverişli olmadığı gibi duvar örgüsü ve plan tipi mimari tanımlamaya olanaklı değildir.

Mezarlık

Bahçe İlçesi'nin mezarlığında tescilli 2 adet kümbet mezarın bilgi ve belge güncellemesini yapmak üzere mezarlığa gidilmiştir. Mezarlıkta bu iki kümbet mezarın yanı sıra tescilsiz 14 adet daha tarihî Türk mezarı olduğu görülmüştür. Tescilli olan kubbeli 2 yapının ilki 1854 yılına tarihli olup Abdü'l-Fettah-zade Ağca Bey'e ait olduğu sandukanın başındaki yazıtta belirtilmektedir. İkinci mezar ise Ağca Bey-zade Mehmed Ağa'ya aittir ve 1858 yılına tarihlidir (Yüksel 1995: 148). Daha erken döneme ait olan mezar tipleri Osmaniye'de 2006 yılı çalışmasında tespit ettiğimiz; yörede eşi benzeri olmadığından coğrafi ve kültürel bağlamda anlamlandırılmayan Aşağı Bozkuyu mezarları ile benzerlik göstermektedir. Bahçe İlçesi mezarlığının tespit edilmesi ve belgelendirilmesi, araştırmada bulunan diğer eski Türk mezarlarını değerlendirme açısından çok önemli olmuştur. Bu mezarların bir bütünlük içinde çalışılması ve tescil edilerek envanter listesine kayıt edilmesi gelecek sezonlarda yapılacaktır.

İşlik

Aslantaş baraj tesisleri arazisi içinde baraj yapımı esnasında bozulmuş bir işlik ve öğütme taşları belgelendirilmiştir. Öğütme taşları bölgede daha önce belgelendirilmiş taşlardan farklı olarak siyah iri gözenekli volkanik taştan yontulmuştur. Bu öğütme taşlarının bir zeytinyağı ya da şarap üretmekten daha farklı bir üretim düzeneğinin unsurları olmalıdır. Buluntu yerinin bir maden işliği olup olmadığı ve bölgede maden işlemesi ayrı bir araştırma konusudur.

Bilimsel Bilgi Paylaşımı

Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü doktora öğrencileri Deniz Kaplan, Erkan Alkaç, Hatice Körsulu 9 Temmuz 2007 günü Osmaniye araştırma ekibini konaklama yerinde ziyaret etmişlerdir. Özellikle Geç Demir Çağı, Helenistik ve Roma seramiklerini incelemiş ve tasnif etmişlerdir.

Sonuç

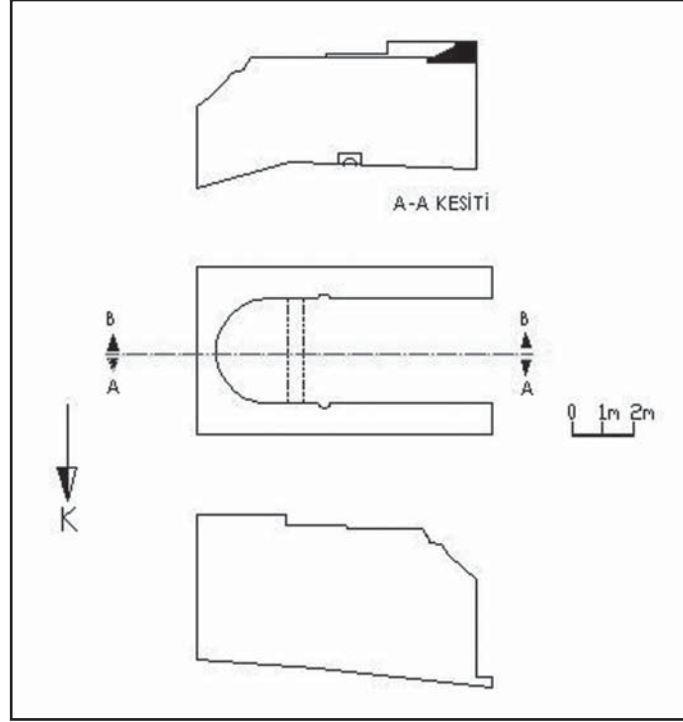
Teknik sorunlar nedeniyle 2007 çalışma sezonu için hedeflenen Toprakkale İlçesi taraması gerçekleştirilememiş, son derece değerli buluntu veren Bahçe İlçesi Osmanlı Dönemi mezarlık çalışması ise yarım kalmıştır. 2008 yılı çalışma sezonunda Bahçe İlçesi'nde yarım kalan çalışmaya devam edilecek, Toprakkale, Düziçi, Kadirli ilçelerinde de çalışma yapılacaktır.

KAYNAKÇA

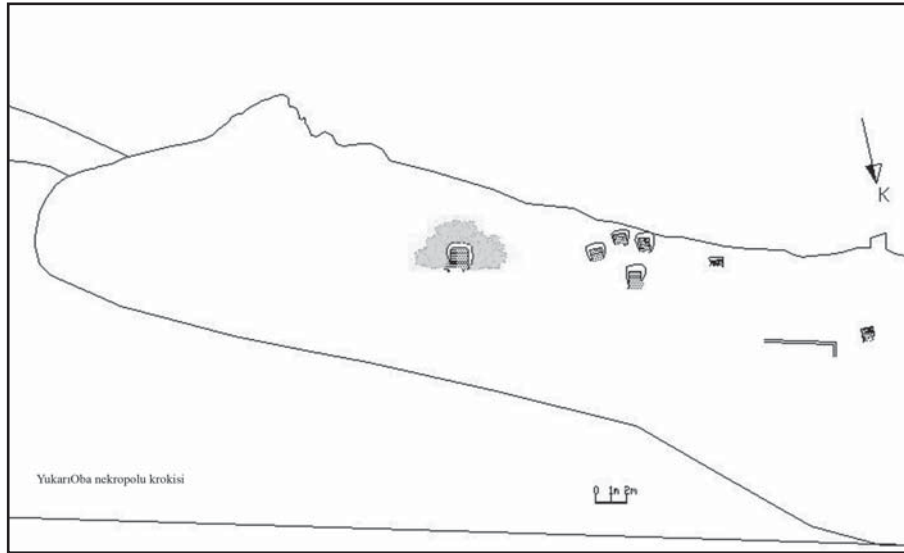
Murat Yüksel, *Çukurova'da Türk İslam Eserleri Kitabeleri*, Adana Türk Ocağı Şubesi Yayınları Seri No:1 (Türk Dünyası Araştırmaları vakfı). 1995.
M. V. Seton-Williams, "Cilician Surveys", *Anatolian Studies*, 1953/4: 121-173.

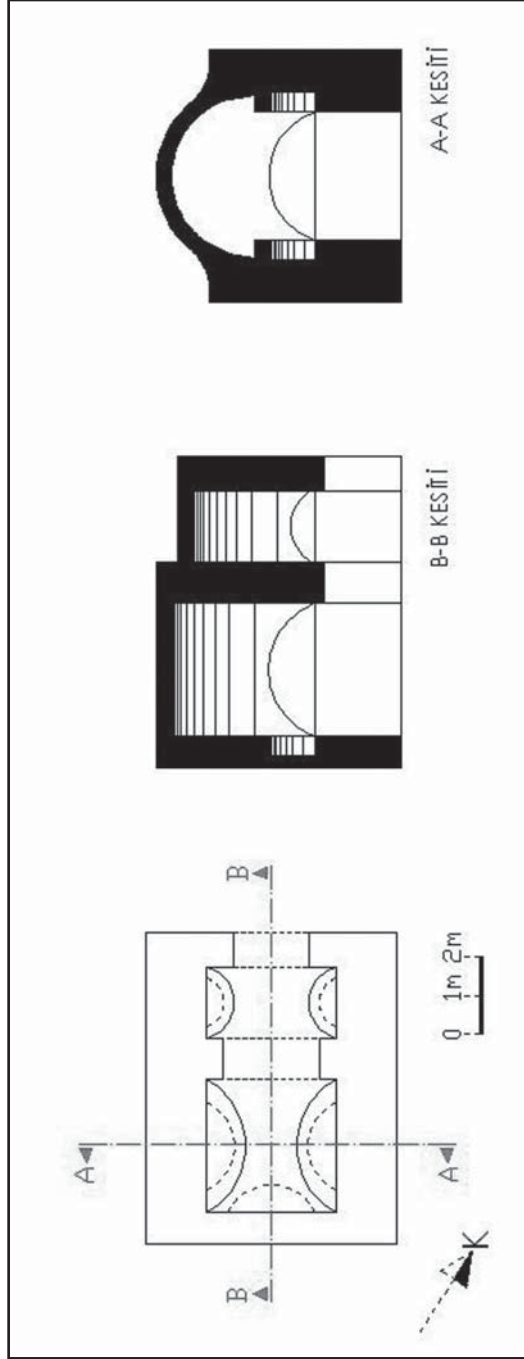
Resim 1: Bahçe İlçesi mezarlığı

Resim 2: Hasancıklı Kilise

Resim 3: Yukarı Oba Nekropolü, kaya mezarları

Resim 3: Yukarı Oba Nekropolü

BİTİNYA-PAFLAGONYA BÖLGELERİ MOZAIK KÜLLİYAT 2007 ÇALIŞMASI

Fusun TÜLEK*

Çalışmamızın öncelikli amacı Bitinya ve Paflagonya bölgelerine ait bilinen tüm mozaikleri, yayınlanmış olsun olmasın bir araya getirmek, derlemektir¹. Bu çalışmada söz konusu bölgelerin antik dönemlere ait birer kültür varlığı olan mozaikleri sistemli olarak bir kayıt altında toplanacaktır. Böylelikle, mozaiklerin biçim-biçem incelemelerinin yanı sıra ikonografik değerlendirmeler, yeterli veriye ulaşıldığında yerel özelliklerin tespiti ve üretim merkezleri olup olmadığı da araştırılabilecektir.

“Bitinya-Paflagonya Mozaikleri Külliyyatı” çalışmasında uygulanacak yöntem iki temel çalışmayı gerektirmektedir; kaynak araştırması ve belgeleme. Kaynak araştırmasının yapıldığı yerler, kütüphaneler, aynı zamanda belgeleme çalışmasının başladığı yerlerdir. Müze kurtarma kazıları veya sistematik kazılarda ortaya çıkarılmış mozaikler, kurumların ilgili yayınlarında rapor olarak yayınlanmaktadır. Mozaiklerin alanda in situ bırakıldığı veya müzeye sergilenmek üzere kaldırıldığı bilgisi bu rapor ve yayınlardan elde edilir ki, bu bilgi çalışmanın nerelerde yapılacağını belirlemesi açısından önemlidir. Müzeye kaldırılan mozaikler sergilenmekte veya depolarda tutulmaktadır. Yerinde korumak üzere alanda bırakılanların üstü kapatılmış veya yerinde sergiye açılmış da olabilirler. Tüm bu bilgiler çalışmanın belgeleme kısmı için önemlidir. Kayıp veya yok olmuş mozaiklerin belgelemesi yayınlardan yapılacağı gibi müze arşivlerinde duyum ve buluntu esnasında yapılan resim, ölçüm ve tespitleri içeren dosyalardan da yapılabilir. Her koşulda belgeleme çalışması bu eserlerin buluntu yerlerinin bağlı olduğu müzelerde ve alanda sürdürülür.

Bu aşamada mozaik çalışması diğer eser çalışmalarından farklılık gösterir. Çoğunlukla diğer tüm eserler taşınabilir kültür varlığı olarak müzelere kaldırılırken bulunan mozaik eserlerin hepsi müzelere kaldırılmaz. Yerinde koruma amaçlı alanda bırakılmış mozaik eser sayısı çokçadır ve bunlar taşınmaz kültür varlığı konumundadır. Arkeologlar tarafından belgeleme ve kimi zaman yayını yapıldıktan sonra bile üstü kapatılarak alanda bırakılmış mozaikler bulunmaktadır. Bu nedenle mozaik, hem bir taşınmaz kültür varlığı hem de taşınabilir kültür varlığıdır. Bu uygulamalardan kaynaklanan

* Fusun TÜLEK, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Umutepe Yerleşkesi 41300 Kocaeli/TÜRKİYE

1 Çalışmaya izin veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve gerek sergide gerekse depolarda bulunan malzemeleri çalışmamız sırasında yardımcı oldukları için tüm ilgili müze müdürlükleri ve çalışanlarına teşekkür ederim.

mozaik'in ikili/ dual yapısı mozaik'in doğası ile de perçinlenir. Mozaik, hem bir betimleme sanatıdır, panolar hâlinde sergilenen hem de bir mimari süsleme elemanıdır, kapladığı mimari ögenin yüzeyi ile bir bütünlük gösteren. Mozaik bir mimari süsleme elemanı olarak algılandığında, ait olduğu yapının vazgeçilmez öğeleri ile bütünlük gösterdiğinden her zaman her koşulda müzeye kaldırılmaz/kaldırılmaz. Son derece iyi ve sağlam durumda günümüze kalmış, gerek yapılış tekniği gerekse de işlevsel kompozisyonu ile üzerine nakşedildiği mimari öge ile bir bütünlük içinde olan mozaikleri yerinde korumak, in situ bırakmak tercih edilir. Evrensel korumacılık anlayışı da eserlerin yapısal, coğrafi ve kültürel bütünlüğü içinde özgün ortamlarında tutulmalarını, in situ korunmalarını gerektirmektedir. Mozaikler koruma, yerinde sergileme veya teknik olanaksızlıklar nedeniyle çoğunlukla alanda bırakılmaktadır. Alanda bırakılan mozaiklerden etrafı bir koruma yapısı veya demir korunakla çevrilmiş olanlar bire müze birimi olarak algılanmaktadır. Müzelere kaldırılmış mozaiklerden konservasyonu yapılanların bir kaçı sergilemede, diğerleri ise müze depolarında bulunmaktadır. Mozaik eserlerin müzeler ve alan gibi iki ayrı ortamda bulunması bu eserlerin bilimsel çalışmalarının hem müze ve birimlerinde hem de alanlarda yapılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle mozaik külliyat çalışması idarî anlamda bir "müze" çalışması olduğu gibi aynı zamanda bir "alan" çalışmasıdır da. Ülkemizde, ilk mozaik külliyat çalışması 1999-2005 yılları arasında Doğu Akdeniz Bölgesi'nde gerçekleştirilmiş olup bir müze araştırması ve alan çalışması olarak yürütülmüştür.

"Bitinya-Paflagonya Bölgeleri Mozaik Külliyatı"nın kaynak çalışması devam etmektedir. Bu süreç içinde müzelerde de çalışmalar başlatılmıştır. Bölge müzelerinin bazılarında onarım çalışması yapılması ve bunun gibi nedenlerle henüz çalışılmamıştır, uygun koşullar sağlandığında bu müzelerde de çalışmalar gerçekleştirilecektir. Mozaik çalışmaları başlatılan müzelerden birkaçı Amasya, Bursa, Düzce, Kocaeli ve Sinop müzeleridir.

Amasya Müzesi Çalışması

Müzeye kaldırılmış ve depoda bulunan tek mozaik parçası fotoğraflanmış ve ölçüm çalışması yapılmıştır. Figürlü olan mozaik panoda bir av sahnesi canlandırılmaktadır: Bir avcı yayını germiş durumdadır, önde kaçan aslan başını çevirip geriye avcıya bakmaktadır. Eser, bir zemin mozaikinin parçasıdır. 1.10x0.90 m. boyutunda olan eserin aslan figürü yönünde devam ettiği anlaşılmaktadır. Amasya ve çevresinde bulunmuş tek zemin mozaik'i ve tek figürlü mozaik olmakla bölgenin antik kültür birikimine ilişkin bilgi vermesi açısından son derece değerlidir. Mozaikte kullanılan renkli taş malzeme bölge taş ocaklarından çıkarılmış olmasıyla yerel bir mozaik atölyesinin varlığına işaret etmektedir. Yerel bir mozaik atölyesi ürünü olabilecek eser, bu bağlamda niteliklidir. Eserin konservasyonunun yapılması

ve müze içinde sergilenmesi yerinde olacaktır. Amasya Müze Müdürlüğü bu konuda aynı görüştedir ve isteklidir².

Bursa Müzesi Çalışması

Bursa Müzesi'nde sergilenen mozaik eserlerden figürlü olan iki küçük pano hariç tümü geometrik bezemelidir. Söz konusu müzede iç mekânda sergilenen mozaiklerin ölçümü yapılmış, envanter defterlerinden bilgi-belge ve buluntu yeri incelemesi çalışmasından sonra, çalışmanın bir sonraki yıl derinleştirilmesine karar verilmiştir.

Düzce-Konuralp Müzesi

Düzce-Konuralp Müzesi'nde bulunan mozaik 1950'li yıllarda İstanbul Arkeoloji Müzeleri arkeologlarınca gerçekleştirilen bir kazıda açığa çıkarılmıştır³. Bu kazıda arkeologlar, Konuralp Beldesi'nde Roma Dönemine ait bir *villa urbana* yapısının iki odasında çalışmışlar ve oda zeminlerinin *opus tessellatum* tekniğinde mozaiklerle döşeli olduğunu tespit etmişlerdir. Kazı ekibince üstü toprakla kapatılarak koruma altına alınan zemin mozaiklerine, 1990'larda kazı alanı yakınında yapılan bir sulama kanalından su basması sonucu, Bolu Müzesi yetkililerince müdahale edilmek zorunda kalınmıştır. Mozaiklerin konsolidasyonu İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü uzmanlarınca yapılmıştır. Konservasyon ekibi ve müze yetkilileri eserlerin sanat değerinin yüksek ve ince işçilikli olmalarının yanı sıra sağlıklı *in situ* korunma koşullarının ortadan kalktığı görüşünden hareketle, eserlerin müzeye kaldırılıp kökten bir koruma müdahalesi yapıldıktan sonra müzede sergilenmesi gerektiği kararını vermişlerdir. Böylelikle dikdörtgen panolar hâlinde kesilen mozaikler plakalar hâlinde müze deposuna kaldırılmıştır⁴.

İki ayrı odada bulunan mozaiklerin her biri geometrik bir bezemenin ortasına yerleştirilmiş iki ayrı figürlü panodan oluşmaktadır. A odasında bulunan figürlü panoda *Orfeus ve Hayvanlar* teması betimlenmiştir. Geometrik bezemelerin ortasına emblema şeklinde yerleştirilmiş 3x2.5 metre boyutlarında olan panonun ortasında yuvarlak bir madalyonun içinde Orfeus kanonik tiplmesiyle oturur vaziyette ve sol dizine yerleştirdiği dikdörtgen formdaki kitharasını çalar şekilde betimlenmiştir. Kompozisyon elemanlarını mozaığın tersinden okumak durumundayız, bu nedenle hayvanların tek tek tanımlanması şimdilik mümkün olmamıştır. Panonun Orfeus madalyonundan arta kalan dört köşesine yerleştirilmiş kadın başları dört mevsimi temsil etmektedir.

2 Parçalar hâlinde olan eseri düzenlemekle müze yetkilileri çalışmamıza son derece yardımcı olmuşlardır.

3 A. N. Rollas, "Konuralp-Üskübü Kılavuzu", *Türkiye Tüninge ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 288. 1966: 5-10.

4 17.07.1998 tarihli yayınlanmamış Düzce-Konuralp Müze Kazı Raporu.

Düzce (Konuralp) Orfeus mozaïği bugüne değin bilinen ve gün ışığına çıkarılmış Orfeus betimli zemin mozaikleri külliyyatı içinde en yeni buluntu olmasıyla büyük öneme sahiptir⁵. Böylelikle, Orfeus betimli mozaikler külliyyatında Konuralp Orfeus Mozaïği antik dönemden bilinen 86. Orfeus mozaïğidir.

B odası yer alan figürlü panoda ince uzun iki adet dikdörtgen bantta yan yana dizilmiş figürlerin birbirini takip eden öyküleri anlatılmaktadır. Kazı raporlarından anladığımız kadarıyla birinci bantta Achilleus ve annesi Thetis diğer tanrı ve tanrıçalarla birlikte betimlenmişken, altındaki ikinci panoda bir yaban domuzu avı sahnesi betimlenmiştir. Mozaik plakaların tersinden anlaşıldığı kadarıyla bu iki ince uzun panodaki figürlerin yönü ters bakışık olarak yerleştirilmiştir. Böylelikle, her biri yalnızca odanın bir uzun kenarından ancak doğrudan izlenebilir durumdadır.

Gerek A odasındaki Orfeus mozaïği panosunun sanatsal özellikleri gerekse de B odasındaki figürlü mozaiklerin sanatsal yetkinlikleri mozaiklerin özellikle ve öncelikle korunmaya ve sergilenmeye değer olduklarını göstermektedir. Ayrıca mozaiklerde kullanılan zengin renk tayfı ve figürlerin nakşedilmesinde kullanılan 0.5 mm.den dahi küçük tesserae boyutu Düzce (Konuralp) mozaiklerinin ne kadar korunmaya değer olduklarının göstergesidir.

Kocaeli Müzesi Çalışması

Müzeye kaldırılmış hangarda ve depoda ayrı ayrı duran iki mozaik parçasından hangarda-açıkta olanı müze müdüresi ile birlikte görülmüş; fotoğraflama ve ölçüm çalışması, sorumlu uzman arkeoloğun uygun zamanı ayarlanamadığından bir sonraki sezona kalmıştır.

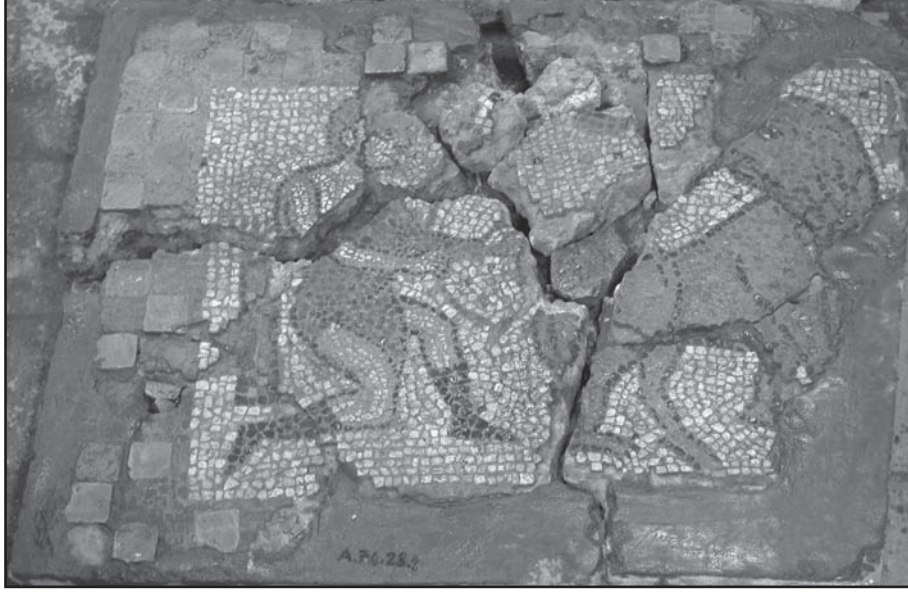
Sinop Müzesi Çalışması

2006 yılında yapılan çalışmada müzenin gerek dış mekânlarında gerekse iç sergi salonlarında çok sayıda mozaïğin panolar ve kesilmiş plakalar hâlinde sergilendiği tespit edilmiştir. 2007 yılı temmuz ayında müzenin bahçesinde sol kanatta panolar hâlinde sergilenen mozaiklerin ön çalışması ile fotoğraflama ve ölçüm işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Müze içinde ana sergi salonunda bulunan figürlü tek pano incelenmiştir. Söz konusu mozaik eser Kefevi Mahallesi kazısında ortaya çıkarılan yapının iki ünitesinin zeminini süsleyen mozaiklerin bir parçasıdır. Mozaikler parçalara ayrılarak plakalar hâlinde müze bahçesine taşınmıştır. Tek figürlü olan söz konusu parça ise koruma ve temizleme çalışmalarından sonra iç mekânda sergilenmeye başlanmıştır. Bu figürlü mozaik diğer kaldırılmış parçalarla beraber bir bütünlük içinde çalışmak üzere incelemeye alınmıştır.

“Bitinya-Paflagonya Mozaik Külliyyatı” çalışmalarında mozaikler hakkında bilgi ve belge derlenmesi bölgelerin diğer müzelerinde ve alanda da devam edecektir.

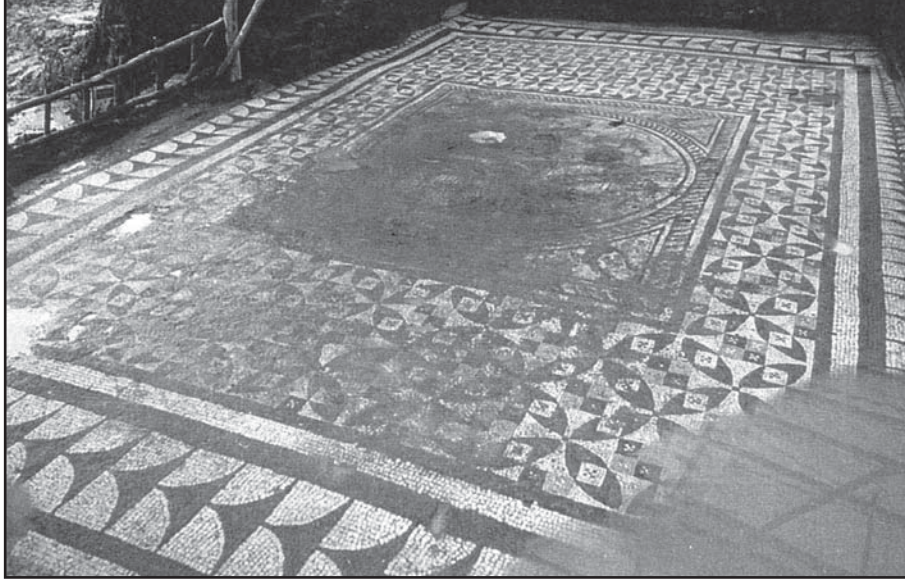
5 F. Tülek, *Orpheus, The Magician/ Efsuncu Orfeus* 1998. İstanbul.

Resim 1: Amasya

Resim 2: Bursa Müzesi

Resim 3: Konuralp Müzesi

Resim 4: Sinop-Tryphe

APAMEİA, KONANA, PİSİDİA ANTOCHEİA'SINDAN YENİ YAZITLAR

Thomas DREW-BEAR*

2007 yılında yaptığım yüzey araştırması süresince bana gösterilen yakın ilgi ve destek için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Orhan Düzgün başta olmak üzere, tüm Genel Müdürlük personeline, Afyon Müzesi Müdürü Sayın Mevlüt Üyümez'e, Isparta Müzesi Müdürü Sayın İlhan Güçeren'e, Yalvaç Müzesi Müdürü Sayın Ali Harmankaya'ya ve Bakanlık temsilcisi olarak görevlendirilen Isparta Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Arkeolog Sayın Doğan Demirci'ye gösterdiği özveri ve gayretinden dolayı içtenlikle teşekkür ederim. Bu bildirim için geçen yıl Phrygia ve Pisidia'da sürdürdüğüm yüzey araştırmaları esnasında bulduğum muhtelif yazıtlardan dört örneği sizlere sunmak üzere seçtim.

Antik Dönemde Pisidia Antiocheia'sı adını taşıyan Yalvaç İlçesi'nin müzesine, Müze Müdürü Sayın Ali Harmankaya tarafından geçen sene kazandırılan, 11. yüzyıla ait olan bir Bizans arşitravında (Resim: 1) ilginç, iki dilde yazılmış bir metin ile karşılaştım. İki dil olarak Latince ve Grekçe yazılmış metinler nadir değil tabii, ama bu arşitrav Arap harfleriyle başlıyor ve Grekçe devam ediyor. Grekçe metnin tercümesi şöyle: "Ey Aziz Philippos ve Aziz Eustathios! Burada oturan ve yaşayan hayvanlara yardım edin, koruyun, muhafaza edin, sakının!" Bu da tuhaf: yazıt içeriğindeki dua insanlar için değil, hayvanlar için -Yunancası *ta zoa*- Tanrı'dan yardım istiyor. Söz konusu olanlar herhalde büyük baş hayvanlar. Fotoğrafa bakıldığında, Arap harfleri ile Grekçe harflerin aynı taş ustası tarafından yazıldığı belli oluyor. Yani bu iki metin aynı zamanda aynı makamlarca düşünülmüş. Yazıt Arap harfleriyle başlıyor, Yunanca ise ancak sonradan geliyor. Arapça metin, kısmen normal alfabe ile, kısmen ise (solda) kûfi harfler kullanılarak, aynı fikir iki kere ifade edilecek şekilde yazılmış. Bu iki yazı biçiminin ayırt edebilmesi için, aralarına, *akanthos*'a (deve diken) benzeyen süs amaçlı bir yaprak yerleştirilmiştir. Arapça'yı bilenler şöyle bir tercüme önermiştir: İki kere *ma sha* (Allah). Nasıl ki Grekçe metin aynı duayı dört kere tekrarlıyor, Arapça'da da aynı dilek iki kere tekrarlanmıştır. Ama Allah'ın ismi unutulup yazılmamıştır. Mecburen şöyle bir sonuca varmak zorundayız: Bu kısmen kûfi Arapça harfleri, Arapça'yı bilmeyen bir kişi tarafından büyü olarak yazılmıştır. Kurşun levhalarda (*defixiones*) görülen, kısmen anlaşılmayan karakterlerle yazılmış olan büyü sözleri gibi, bu lentodaki tüm metin de bir büyüdür. Bu eserin üretildiği dönemde Selçukluların kullandığı kûfi harfleri

* Prof. Dr. Thomas DREW-BEAR, 31 rue Royale 69001 Lyon, FRANCE

bir çok Hristiyan kilisesinde de süs amacıyla, biraz da büyü amacıyla, sadece Anadolu'da değil, Yunanistan'da ve Batı'da da kullanılmıştır. Geçen yıl temsilcim olan Doğan Demirci ile birlikte bu yazıtı yayınlayacağız.

Yine Isparta İli'nde, Gönen İlçesi'nde ilgi çeken bir yazıt ile karşılaştım. Antik Dönemdeki ismi Konana olan Gönen Kasabası, eski ismini günümüze kadar muhafaza etmiştir. Konana ismi ile her ne kadar ilk önce Roma Dönemine ait olan yazıtlarda karşılaştık da, bu yer adı kesinlikle Roma Devrinden çok daha eski, Anadolu yerel halklarından biri olan Luvilere kadar muhakkak uzanan, Phrygia'lı bir yer adıdır. Burada ismini teşekkür ederek öncelikle söylemem gerekir: Gönen Emniyet Müdürlüğü'nde görevli olan Sayın Bahattin Çalık, Gönen İlçesi'nin farklı yerlerinden çıkarılmış antik taşları Gönen Merkez Parkı'na taşıtıp sergilemiştir. Kendi memleketine ve kendi ülkesine bu şekilde hizmet eden bu kültürlü devlet memuruna kendi adıma ve daha genel olarak bilim adına içtenlikle teşekkür etmek istiyorum. Sayın Bahattin Bey'in bir araya topladığı taşlar arasında sizin için bugün bir miltaşı seçtim. Fotoğraflar (Resimler: 2, 3) ile metin ve Türkçe çevirisi şöyledir:

D[D(ominis)] NN(ostris)
Fl(avio) Val(erio) Constantino
et V[al(erio) Lic]iniano
4 Licinio pp(iis) ff(elicibus) invict(is)
Aug[g(ustis)]
a civitat(e) Conanium

"Efendilerimiz Flavius Valerius Constantinus ve Valerius Licinianus Licinius, dindar, başarılı, yenilmeyen imparatorlara Konana şehri tarafından (bu miltaşı adanmıştır)."

Bu miltaşında Constantinopolis şehrinin kurucusu İmparator Büyük Constantinus ve Licinius'un isimleri bulunmaktadır, demek ki bu yazıt M.S. 313 ve M.S. 317 arasında yazılmıştır. Çünkü M.S. 313 yılında Anadolu'ya hâkim olan, Hristiyanları takip ederek şehit eden zalim İmparator Maximinus Daia, rakip imparator Licinius tarafından meydan savaşı sonucunda yenilip öldürülmüştür. M.S. 317 yılında ise, hem Büyük Constantinus'un hem de Licinius'un oğulları Crispus, II. Constantinus ve II. Licinius, caesar olarak babalarının yanında tahta çıkmıştır. Ama ne Maximinus Daia'nın ismi ne de Büyük Constantinus ve Licinius'un oğullarının isimleri yazıtta mevcuttur. Bundan dolayı şu sonuca varabiliriz: Bu yazıt Maximinus Daia'nın ölümünden sonra ve diğer imparatorların oğullarının tahta çıkmasından önce yazılmıştır. İki imparator aynı unvanları taşıyor: *pius* yani "dindar" ve *felix* yani "mutlu" ama imparatorluk ortamında bu sıfatın özel bir anlamı vardır: "başarılı" bilhassa askeri bakımdan ve *invictus* yani "yenilmeyen" -bu da önemli, çünkü harpte yenilmek o dönemin imparatorları için ölüm ile eşitti.

Tabii ki miltaşları, bizim kilometre taşlarımız gibi, mesafeleri belirtmek için yollar boyunca sıra hâlinde dikili idi, ama Roma miltaşlarının ayrı bir özelliği vardı: Bu taşların dikildiği anda Roma'da imparator kimse, onun adı ile unvanları mecburen miltaşına yazılmalıydı. Bu geleneğin sebebi de vardır: En azından M.S. I. ve II. yüzyıllarda bir devlet yolunu veya yolun onarımını yaptıran imparator, o yol boyunca kendi ismi ile unvanlarını taşıyan miltaşları diktiriyordu. Bu erken imparatorların isimleri nominatif hâlde yazılıyordu: Örneğin "*İmparator Traianus Hadrianus, en büyük rahip, vatanın babası* ve devamı bu yolu yaptırdı" anlamında. Ama geç dönemde bazı değişiklikler oluyor: M.S. III. yüzyılda -bizim gördüğümüz miltaşının yazıtında olduğu gibi- imparatorların adı ile unvanları nominatif hâlde değil, datif hâlde yazılıyor. Bu, görünüşte küçük gramer ayrıntısı aslında büyük önem taşıyor: Çünkü bu kere imparator hiçbir şey yapmıyor ama isminin datif hâlde yazılmasından, imparatorun, bir tanrı gibi, miltaşını adak ya da bir şeref hediyesi olarak aldığı anlaşılıyor. İmparatorlar Büyük Constantinus ve Licinius'a bu miltaşını adak gibi kim sunuyor? Yazıtın sonunda bu belirtiliyor: *a civitate Conanium* diye yazıyor, yani "Konana şehri tarafından" bu miltaş o dönemin imparatorlarına adak taşı gibi diktirilmiştir. Anlıyoruz ki, bu geç dönemin imparatorları ne bu yolu yaptırdı, ne de onarımını gerçekleştirdi. Yolda yapılan çalışmaların giderleri artık Roma İmparatorluğu tarafından değil, yol başında bulunan Konana şehri tarafından karşılanmıştır. Sadece, despot imparatorlara karşı içten bağımlılıklarını belirtmek için Konana şehri onların isimlerini yazdırmak mecburiyetindeydi.

Bu taşın iki özelliği daha vardır: Okuduğumuz yazıtın altında başka bir yazıtın kalıntıları mevcuttur. Bunu en belirgin şekilde aşağıda görebiliriz, çünkü burada Yunanca olarak KAISARA kelimesi rahatça okunur. Yani: incelediğimiz Latince yazıttan önce Grekçe bir yazıt bu taşta yazılı idi. Bu Grekçe yazıt maksatlı olarak silinmişti ve elimize geçen Latince yazıt üzerine kazınmıştı. Bunun nedeni kolay anlaşılır: Bu miltaş daha önceki bir imparatora adanmıştı. Ama bu eski despotun yerine gelen imparatorlar için yeni bir miltaş hazırlamaktan ziyade, paradan tasarruf etmek amacıyla Konana şehrinin makamları eski imparatorun ismini sildirip yeni gelenlerin isimlerini kazıtarak varolan taşı tekrar kullanmıştır. Hem de bu taş üçüncü kez kullanılmıştır: Bahsettiğimiz bu yazıtların altında Hristiyanlık döneminde büyük Yunanca harflerle *omicron rho upsilon* yani (o zamanın telaffuzuna göre) horoi, "hudutlar" kelimesi kazınmıştır, hem de rho harfinin ortasından yatay bir çizgi geçer ve böylece haç oluşur. Sonuç şudur: Miltaş Hristiyanlar tarafından hudut taşı olarak kullanılmıştır. Haçın solunda ve altında bir K harfi okunur; muhtemelen Konana şehrinin hudutları anlamındadır.

Aynı yola ait olan ikinci bir miltaş Isparta Müzesi'nde sergilenmektedir (Resim: 4, 5). Bu miltaş da birkaç kere kullanılmıştır; toplam olarak üç ayrı metin seçebiliriz.

- I. [DD(ominis)] NN(ostris)
[Fl(avio)Val(erio) C]onstantino
[et Val(erio)] Liciniano
4 [Lici]nio pp(iis) ff(elicibus) invict(is)
[Aug]g(ustis) civit(as) Conanen-
[si]um m(ilia passuum) VI
- II. *He tō[n K]onaneôn
po(lis) mi(lia) (stigma)*
- III. [DDDD(ominis) NN]NN(ostris)
F(lavio) Val(erio) Co[ns]tan[tino Aug(usto)]
F(lavio) Cl(audio) Constan[tino]
4 F(lavio) Iul(io) Con[s]tanti[o]
F(lavio) Iul(io) Consta[nti]
[[Nob(ilissimis) Caes(aribus)]] / Aug(ustis)

I. “Efendilerimiz Flavius Valerius Constantinus ve Valerius Licinianus Licinius, dindar, başarılı, yenilmeyen imparatorlara Konana şehri tarafından (bu miltaşı adanmıştır: Konana’dan) 6 mil.”

II. “Konana şehrinden 6 mil.”

III. “Efendilerimiz Flavius Valerius Constantinus Augustus, Flavius Claudius Constantinus, Flavius Iulius Constantius, Flavius Iulius Constans çok soylu Caesarlara/imparatorlara.”

Birinci metin, bizim şimdi incelediğimiz, Gönen parkında bulunan taştaki metnin aynısıdır. Konana şehrinden altı mil uzaklıkta bulunan bu miltaşı, imparatorlar Büyük Constantinus ile Licinius’a Konana şehri tarafından adanmıştır. Bu yazıtın, önceki metin gibi, elbette M.S. 313 ve M.S. 317 arasına - anlattığım sebeplerden dolayı- tarihlendirilmesi gerekir. İkinci metin ise, aynı bilgileri Yunanca olarak verir: Bu taş, Konana şehri tarafından, Konana’dan altı mil uzakta diktirilmiştir. Bu Grekçe metnin diğer kısmı -yani, o dönemin imparatorlarının isimleri- önceden gördüğümüz yazıtta olduğu gibi, sonradan gelen Latince yazıtın kazındığı zaman maksatla silinmiştir. Isparta Müzesi’nde bulunan miltaşının üçüncü metni ise, M.S. 323 yılında yapılan meydan savaşından sonra kazanmıştır. Çünkü bu savaşta İmparator Licinius Büyük Constantinus tarafından öldürülmüştür. Bundan dolayı üçüncü metinde Licinius’un ismi artık yoktur, ama şimdi bütün imparatorluğun tek sahibi Büyük Constantinus’un yanındaki üç oğlu: II. Constantinus, Constantius ve

Constans Caesar olarak metinde yer almaktadır. Nihayet M.S. 337 yılında Büyük Constantinus vefat ettiğinde oğulları augusti unvanını kazanmış ve yazıtın son kelimesi *caes(aribus)* bu yüzden silinip o zamanın son politik durumuna göre *aug(ustis)* şeklinde düzeltilmiştir. Böylece görüyoruz ki İç Anadolu’da, Pisidia’nın bir köşesinde bulduğumuz küçük Konana şehrinin bu miltaşları sadece mesafeler vermekle kalmaz, uçsuz bucaksız Roma İmparatorluğu’nun geçen yıllarla değişen politik olaylarını da yansıtır.

2007’de her sene olduğu gibi Afyon İli’nin Dinar İlçesi’nde yazıtlar aradım ve buldum. Çünkü Dinar, Roma Döneminde İç Anadolu’nun en önemli ticaret merkezi olan Apameia şehrinin yerine geçmiştir. Geçen yıllar boyunca çok sayıda yayınladığım Apameia yazıtlarına ilaveten 2007’de yine birkaç önemli buluntu elde edebildim (Resim: 6). Dinar Sanayi Camii’nin avlu duvarında, kapının yanında inşaat taşı olarak kullanılan yazıt, uzun ve meşhur bir evrağın önemli bir fragmanıdır. Bu evrak, M.Ö. 9 yılında *to koinon tôn en Asia Hellenôn* yani “Asya’da oturan Yunanların şehir birliği” tarafından oylanmış bir kararnamedir. Bu kararname, Asya eyaletinin valisi tarafından öne sürülmüş bir teklifi kabul eder. Hikayesi şöyledir: Asya eyaletinin bu valisi, İmparator Augustus’u onurlandırmak için, kim en etkili projeyi bulabilirse, onun olsun diye bir ödül ortaya koymuştu. Farklı kişiler farklı teklifler verdikten sonra en iyi düşünce valinin kendi teklifi sayılmıştı. Bu teklife göre Asya eyaletinde bulunan tüm şehirlerin takvimi yeni bir şekil alacaktı, gerçekten aldı da, şöyle; bütün şehirlerin yılbaşı, İmparator Augustus’un yaş günü -yani 23 Eylül- oldu. Demek ki, nasıl bizim yılımız bütün dünyada 1 Ocak’ta başlıyorsa, Asya eyaletinin tüm şehirlerinin yılları da bu kararname oylandıktan sonra 23 Eylül’de başlıyordu. Kararnamenin içeriği bu seçeneği şöyle açıklıyor:

“Augustus’un doğduğu gün, yaşamın başlangıcı ve insanların doğmuş olduklarına üzülmelerinin sonu olmuştur”. İlk bakışta bu üslup İmparator Augustus’a yaranmak içinmiş gibi görünebilir, bu da doğrudur. Ama İmparator Augustus tüm bir kuşak boyunca aralıksız devam eden ve Anadolu’da yaşayan halklara da maddi ve manevi anlamda anlatılmaz zararlar getiren Roma Cumhuriyeti’nin korkunç iç savaşlarına gerçekten son verdi. İlâveten bu yeni takvim çok önemli bir pratik fayda getirdi, şöyle ki, bu kararname oylanmadan önce her şehrin ayrı bir takvimi vardı. Örneğin bir şehrin yılı bize göre 30 Mart’ta, komşu şehrin yılı ise yine bize göre 15 Ekim’de başlıyordu. Hem de her şehrin ay başları farklı idi. Ama Romalı valinin getirdiği bu yeni takvime göre her şehrin aynı ayları aynı tarihlerde başlıyordu. Tabii ki şehirlerarası ticaret için bu yeni takvimin paha biçilmez pratik faydası vardı. Kendimiz de bu faydayı biliyoruz. Elimizde bulunan yazıt içeriğindeki kararname vasıtasıyla Anadolu’ya getirilen aylar ile bazı ayların isimleri günümüzde de hâlâ yaşamaya devam eder: Örneğin, İmparator Augustus’u onurlandırmak maksadıyla yaratılan Ağustos ayı Atatürk sayesinde Türkiye’de hâlen kullanılmaktadır.

Resim: 1

Resim: 2

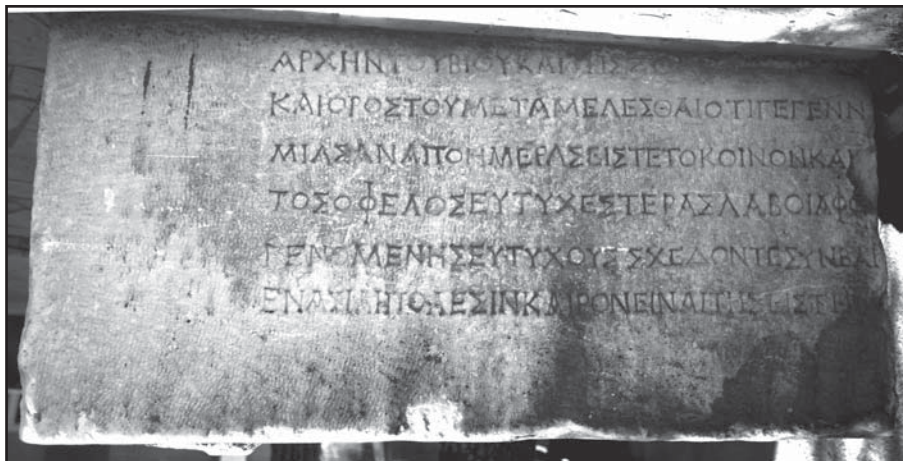
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

THE SCULPTURAL DECORATION OF THE THEODOSIAN CHURCH OF ST. SOPHIA

Eugenio RUSSO*

For some years now, within the context of research dealing with “Byzantine architectural and decorative sculpture in Turkey” –which is under my direction–I have been studying and cataloguing the sculptures of the St. Sophia. Today, I wish to discuss certain aspects of the sculptural decoration of the Theodosian church. This decoration, as you will recall, came to light in excavations conducted by A.M. Schneider in front of the exonarthex of the Justinianic church during the period January-June 1935¹.

Now is not the moment for examining in detail the individual pieces of sculpture. Rather, I wish to contextualize the decoration of the Theodosian church from the perspective of the art historian, at the same time offering some indication of the discoveries that are to be had from study of the artifacts². I am delighted to thank the Director and personnel of the Ayasofya Müzesi for the assistance they have given me in the course of this study.

Schneider discovered a portion of the atrium of the pre-Justinianic structure, which had occupied the site of the first church, that consacrated in 360 and destroyed by a fire on 20 June 404. This structure was inaugurated anew by Theodosius II on 10 October 415³. Based upon the pieces that were rediscovered (Fig. 1)⁴, Schneider’s reconstruction has a surprise for us: we

* Prof. Dr. Eugenio RUSSO, Università degli Studi di Bologna, Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali, Via Mariani 5, I-48100 Ravenna-ITALY.

1 A. M. Schneider, *Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul*, Berlin 1941. A first paper in *ByzZ*, 36 (1936), pp. 77-85. About the church see recently M. Wallraff, in *Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie* (Wien, 19.-26.9.1999), Città del Vaticano 2006 (but 2007), pp. 767-774; M. Della Valle, in *Medioevo: l’Europa delle cattedrali* (Atti del Convegno internazionale di studi, Parma, 19-23 settembre 2006), Milano 2007, pp. 155-169.

2 About the sculptures, besides the book of Schneider see F. W. Deichmann, *Studien zur Architektur Konstantinopels im 5. und 6. Jahrhundert nach Christus*, Baden-Baden 1956, pp. 56-69, figs. 5-16; A. Grabar, *Sculptures byzantines de Constantinople (IVe-Xe siècle)*, Paris 1963, pp. 55-58, plates XV, 1, XVIII; Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, University Park, Pennsylvania, 1976, fig. 31-1/9; W. E. Betsch, *The History, Production and Distribution of the Late Antique Capital in Constantinople* (Diss. University of Pennsylvania, 1977), Ann Arbor 1979, pp. 69, 193, fig. 136; pp. 194-195, fig. 138; Chr. Strube, *Polyeuktoskirche und Haghia Sophia*, München 1984, p. 22, fig. 8; Th. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr.*, Bonn 1994, pp. 46-47, 114, 138, 340-342, nos. 100-101, 293, 372, plates 24, 37, 39; J. Kramer, *Korinthische Pilasterkapitelle in Kleinasien und Konstantinopel*, Tübingen 1994, pp. 38-39, 102; M. Milella, in *Bisanzio e l’Occidente: arte, archeologia, storia*, Roma 1996, pp. 61-73 (where the book of Schneider is unknown); J. Kramer, *Spätantike korinthische Säulenkapitelle in Rom*, Wiesbaden 1997, pp. 38-39, 102.

3 J. Bardill, *Brickstamps of Constantinople*, I, Oxford 2004, pp. 54-56.

4 Schneider, *Die Grabung*, plate 5.

find ourselves faced with an architecture of power, that which is manifested in the front porch of the peristyle of Diocletian's palace at Spalato⁵ and depicted in the *missorium* of Theodosius I that dates to 388 and is today to be found in Madrid⁶. We are dealing with an element of profane architecture that has been transferred in unusual fashion to the façade of a religious building. The result, I believe, is a confirmation of Th.F. Matthews's hypothesis that the uninterrupted wall at the rear of the colonnaded portico is contrary to the presence of a narthex, but implies rather the existence of a quadriportico behind the portico⁷. Topped by a level trabeation, this opened in theatrical fashion at the centre with the well-known "Palladio motif" (*Serliana* in Italian) that held up a Syrian pediment. Consequently, there emanated from the building a sense of power could be discerned from the street level. It is my belief that a similar solution, previously seen in the *missorium* of 388, was re-used under Theodosius II, drawing upon the Constantinian perspective of the *Chalkè*⁸ – the monumental entrance with bronze door that served the imperial palace prior to its reconstruction under Justinian (for which we have a description thanks to Procopius). Confirmation for this idea is to be had as well from the entrance to the imperial palace at Ravenna, which was the work of Honorius and contemporary with the Theodosian portico. The entrance to the imperial palace at Ravenna is represented in the well-known mosaic of S. Apollinare Nuovo (Fig. 2)⁹, and in many respects similar to the reconstruction of the perspective of the Theodosian St. Sophia. The façade is located roughly 8 m to the west of the exonarthex of the Justinianic church. The portico exhibits remains of a mosaic pavement¹⁰ and the uninterrupted wall (around 4 m to the west) displays bricks with stamps that allow us to date the structure to the years 413-415¹¹. Guided by the façade and by the presence of the circular structure of the *skeuophylakion* to the north, scholars have attempted to reconstruct the ground-plan of the pre-Justinianic St. Sophia as a basilica with a wooden roof and 5 aisles or, most recently, as a centrally-planned building¹². In reality, all of these attempts leave something

5 J. and T. Marasović, *Diocletian Palace*, Zagreb 1970, pp. 15-16, plates 45, 47.

6 E. Russo, in *Bisanzio–Costantinopoli–Istanbul*, Milano 2008, p. 55, fig. 32.

7 Th.F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, University Park, Pennsylvania, 1971, pp. 14-15.

8 About Chalkè see C. Mango, *The Brazen House. A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople*, København 1959, pp. 21-35.

9 F. W. Deichmann, *Ravenna, Hauptstadt des spätantiken Abendlandes*, III, Wiesbaden 1969², plates 107-110; E. Russo, in *Ravenna da capitale imperiale a capitale esarcale* (Atti del XVII Congresso internazionale di studio sull'alto medioevo, Ravenna, 6-12 giugno 2004), Spoleto 2005, pp. 155, 161-163 (with the previous bibliography).

10 Schneider, *Die Grabung*, p. 5, plates 1, 10, 12,1.

11 Bardill, *Brickstamps*, p. 107.

12 Della Valle, in *Medioevo: l'Europa delle cattedrali*, pp. 155-169.

to be desired: the likely existence of a quadriportico and the dimensions of the Theodosian portico—which extended towards the north by at least 3m with regard to the wall of the Justinianic church¹³ –together make the building’s shape problematic.

In the city, we have an important precedent that can be compared with the St. Sophia as regards its decoration, viz. the remains of the triumphal arch of Theodosius I in the *Forum Tauri* along the *Mese*, which was inaugurated in 393¹⁴. To be frank, there are many doubts as to the reconstructions that have been proposed to date for this arch, doubts rooted even in the two distinct but chronologically close phases that mark its execution¹⁵. However, at least as far as regards the acanthus leaves, the arch displays no especial uniqueness. Still, the acanthus leaves appear in two forms, depending upon whether or not the tips of the lobes form eyelets. While eyelets do not occur in the capitals (Fig. 3) and frieze¹⁶, they are present in the cornice (Fig. 4)¹⁷ and in a large capital rediscovered in 1928¹⁸. There exists a dichotomy between gaze directed at the past and gaze attentive upon the future, this dichotomy will also make an appearance in the St. Sophia.

If we now move from the capitals (Fig. 3) of the arch of Theodosius I to the capitals for the pilasters (Fig. 5) and the one, large, for the columns (Fig. 6) of the central façade of the St. Sophia of Theodosius II, we observe a capacity for abstraction in the rendering of the acanthus leaves. Naturalism is abandoned in order to achieve an ornamentation that places the acanthus leaves with their deeply cut ribbing upon the same level as the shaded spaces between the lobes’ touching ends. They give rise to the so-called “acanthus mask”. This workshop in the capital provides us with a “style” that is new and independent.

13 Schneider, in *ByzZ*, 36 (1936), pp. 83-84, fig. at p. 83; Schneider, *Die Grabung*, pp. 6, 38, plate 1; Mathews, *The Early Churches*, p. 14, fig. 1.

14 R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, Berlin-Leipzig 1936, pp. 40-44, no. 154, figs. 1-2, plate 11; P. Verzone, in *MonAnt*, 43 (1956), coll. 126-203; R. Naumann, in *IstMitt*, 26 (1976), pp. 117-141; Betsch, *The History*, pp. 185 note 351, 188-189, fig. 133; Zollt, *Kapitellplastik*, pp. 112-114, 340-341, nos. 288-292, plate 37; Kramer, *Spätantike*, pp. 42-43, fig. 21.

15 See e.g. Cl. Barsanti, in *Arte profana e arte sacra a Bisanzio*, Roma 1996, pp. 19-20, 34.

16 Verzone, in *MonAnt*, 43 (1956), coll. 142-144, figs. 12-13, 18-19; Barsanti, in *Arte profana e arte sacra a Bisanzio*, p. 19, fig. 23.

17 Verzone, in *MonAnt*, 43 (1956), coll. 144-146, figs. 14-19; Barsanti, in *Arte profana e arte sacra a Bisanzio*, p. 19, fig. 22.

18 S. Casson, D. Talbot Rice, *Second Report upon the Excavations Carried out in and near the Hippodrome of Constantinople in 1928*, London 1929, pp. 38-39, fig. 45; Barsanti, in *Arte profana e arte sacra a Bisanzio*, p. 14, fig. 9.

This is a workshop that has left further testimony in the four pilaster capitals pertaining to the Golden Gate (Fig. 7)¹⁹.

However, in the Theodosian St. Sophia, there are also capitals that look to the past. I am thinking in particular of a Corinthian capital that Schneider attributed to the portico (inv. 134) (Fig. 8)²⁰, which is classicizing in layout: its lobes have been hollowed out and its tips, rarely sharp, do not form eyelets²¹. This capital is not alone, for excavation has brought to light three other instances (among which inv. 301)²² of the same style. Schneider believed that they belonged to the Theodosian structure: there are precise connections between these four and a capital that belongs to the arch of Theodosius (Fig. 9)²³.

The difference –as in the capitals– between the remarkable vigour and the geometrical abstraction that are achieved by means of deep etching and marked shading occurs anew in the cornices (Fig. 10), in the trabeations, in the coffering, and in the triangular tympanum. Deichmann already pointed out the transformation concerns not merely the individual form, but also its relationship with the whole. The ornamentation has a new structure, and from this follows a complete change in its character, down to the last detail. The shapes and background now complement one another and form an indivisible whole. The various motifs receive equal attention within a common matrix²⁴. Now, if we move from the cornice of the arch of Theodosius I (Fig. 4) to that of

19 J. Strzygowski, in *Jdl*, 8 (1893-94), pp. 9-10, figs. 3, 6; E. Weigand, in *AM*, 39 (1914), pp. 17-20, plate I, 1 and 3; Kautzsch, *Kapitellstudien*, pp. 44-47, no. 155a and b, plate 11 (between 425 and 450); Betsch, *The History*, p. 193, fig. 137; Zoltt, *Kapitellplastik*, pp. 230-231, nos. 657-660, plate 47 («Baubeginn um 412 n. Chr.»); Kramer, *Korinthische Pilasterkapitelle*, pp. 102-104, plate 15, 2 (at the latest in 425); J. Bardill, in *AJA*, 103 (1999), pp. 681-683, figs. 2, 11 (the comparison with those of the Theodosian St. Sophia provides us to attribute about at the period of Theodosius II «or somewhat later»). About their datation see Russo, in *Bisanzio-Costantinopoli-Istanbul*, p. 60.

20 Schneider, *Die Grabung*, p. 8, no. 2, plate 12,2; Betsch, *The History*, pp. 194-195, fig. 138; Zoltt, *Kapitellplastik*, p. 114, no. 293, plate 37; Kramer, *Spätantike*, pp. 41-42, 132, no. 1, fig. 20; A. Pralong, in *RA*, 2000, p. 85, fig. 3.

21 See, as more ancient examples, Asia Minor pieces of the end of the III-IV century published by Kramer, *Korinthische Pilasterkapitelle*, pp. 88-91, 132-135, nos. 30-35 (Synnada, Antalya, Denizli, Afyon, Nea Anchia-los); until the examples of the I and II centuries of Ephesus, Pergamon, etc., for those see W.D. Heilmeyer, *Korinthische Normalkapitelle*, Heidelberg 1970.

22 1) Inv. 301: Schneider, *Die Grabung*, p. 18, n. 4, plates 23,4 and 25,3; A. Pralong, in *L'acanthé dans la sculpture monumentale de l'Antiquité à la Renaissance* (Actes du Colloque, Paris, 1er-5 octobre 1990), Paris 1993, p. 137, fig. 4; Zoltt, *Kapitellplastik*, p. 122, no. 313; Kramer, *Spätantike*, p. 137, no. 1. 2) Inv. 32: Schneider, *Die Grabung*, p. 18, no. 5, plate 25,1; Kramer, *Spätantike*, pp. 137-138, no. 2, fig. 26a and b. 3) Without inv. no.: Schneider, *Die Grabung*, p. 18, no. 5, plate 25,2; Kramer, *Spätantike*, p. 138, no. 3. In the Inventory of the Museum no. 301 is said from the Lyceum of Istanbul, and without date: but the words and the photos of Schneider are unmistakable. Numbers 2 and 3 are not part of the same capital, as Schneider stated, but of two different pieces, as Kramer noticed.

23 Verzone, in *MonAnt*, 43 (1956), fig. 4; Zoltt, *Kapitellplastik*, pp. 112-113, no. 288, plate 36; Kramer, *Spätantike*, pp. 42-43, fig. 21.

24 Deichmann, *Studien*, pp. 66-67.

the S. Sophia (Fig. 10), we perceive immediately the decisive parting of ways between the two conceptions that has occurred within a span of twenty years. It is something that goes beyond a mere simplification of the arch's decoration. The conception manifest in the arch (Fig. 4) yet privileges an articulation of elements that are structurally distinct and formally recognizable through a differentiated use of sculpture and lighting. The conception evident in the S. Sophia of Theodosius II (Fig. 10), on the other hand, depends upon decorations that are marked by a greatly varied, but modulated, use of light and shade in order to unite and blend the individual elements in a shaded-sculpted whole that lessens or eliminates the structural differences²⁵.

In the course of excavation, Schneider also rediscovered two architraves, each of which bears six sheep preceded by a palm. One, that of the left (inv. 80) (Fig. 11), is intact; the other, that of the right, is in two fragments, one known (inv. 81) (Fig. 12). I am pleased to present the second fragment (inv. 511) (Fig. 13)²⁶, with the remains of the last two sheep. Schneider thought that the two architraves connected the two central capitals of the colonnade with the two corresponding capitals of the pilaster, so as to form a barrel-vault for the arch of the tympanum²⁷. He saw in the twelve sheep the figures of the Apostles, facing Christ –himself also represented as a sheep– who would have been located in the lunette. Excavation also revealed a sheep's head (Fig. 15)²⁸ that Schneider tentatively identified as that of Christ, or even belonging to a two-zones capital. This last hypothesis must be rejected, since the head is virtually identical to those in the architrave to the right (Fig. 12). For the Apostles and Christ, Schneider made a comparison with the sarcophagi of Ravenna. The argument is decisive. We are able to compare, to our advantage, the animals in the round and the palms with analogous animals and palms in a series of sarcophagi at Ravenna that are contemporary or later in date²⁹. From this comparison, we are able to demonstrate the presence at Ravenna of artisans and products coming from the Eastern Capital³⁰, at the same time that we perceive that we can not find the quality of the workshop of the St.

25 I notice also the different conception in the acanthus leaves, as inferior decoration of the modillions of the cornices of the two buildings.

26 Proconnesian marble; high 74 cm (upper upright edge high 7 cm, Ionic *kymation*—partly behind the sheep heads—high 8 cm) × 180 cm length × 95 cm higher dept; overhang of the sheep 6 cm.

27 Schneider, *Die Grabung*, pp. 11-12, plates 4-5.

28 Schneider, *Die Grabung*, pp. 12, 19, plate 26, 3.

29 With the head turned backwards: 1) S. Apollinare in Classe (J. Kollwitz, H. Herdejürgen, *Die ravenatischen Sarkophage*, Berlin 1979, p. 70, B 19, plates 67, 2 and 68,1); 2) S. Apollinare in Classe (pp. 70-72, B 20, plate 17,2); 3) Padua, S. Antonio (pp. 74-75, B 24, plate 75,1); 4) Padua, S. Antonio (pp. 74-75, B 24, plate 75,3); 5) mausoleum called of Galla Placidia (p. 77, B 28, plates 79,3 and 80,2); 6) mausoleum called of Galla Placidia (p. 78, B 29, plates 80,4 and 81,3). With the head looking out towards the viewer: 1) Padua, S. Antonio (pp. 74-75, B 24, plate 75, 2); 2) perhaps S. Maria in Porto fuori (pp. 60-61, B 8, plate 42,1).

30 E. Russo, in *Ravenna studi e ricerche*, 4, 2 (1997), pp. 110, 126-134.

Sophia in the Western Capital. However, in the sarcophagi preserved at Ravenna, Christ in the form of a sheep is consistently shown with his head turned backwards, or looking out towards the viewer. The head rediscovered by Schneider (Fig. 15), on the other hand, has a position identical to that of the heads of the Apostles-as-sheep of the two architraves and the same forward movement. There is no halt, as is always the case with the Christ-as-sheep in the sarcophagi at Ravenna. The conclusion is unavoidable. Since it cannot be a head of one of the sheep belonging to the architrave on the right, it must be the head of a right-wards looking sheep, in another architrave. Consequently, Schneider's reconstruction must be revised and integrated.

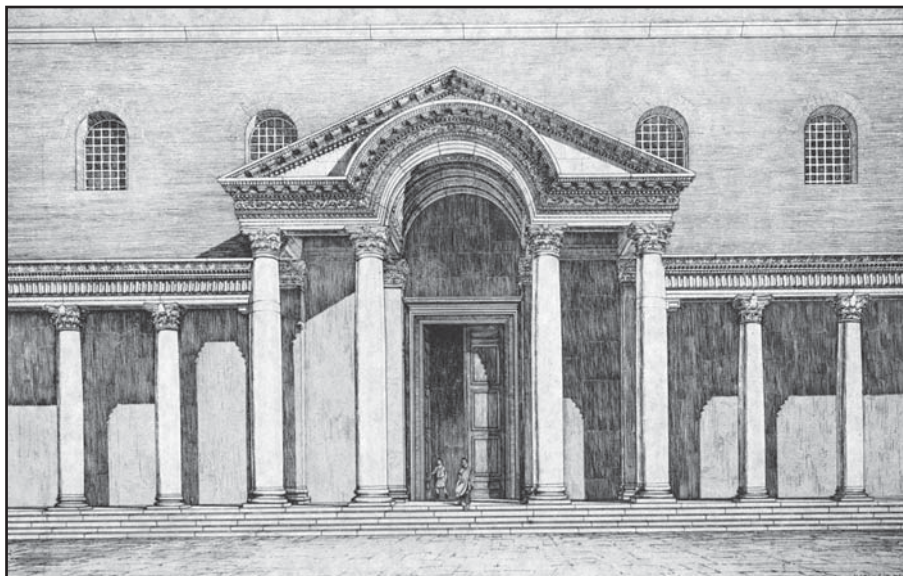

Fig. 1: Theodosian St. Sophia: reconstruction of the façade after A. M. Schneider (from Schneider).

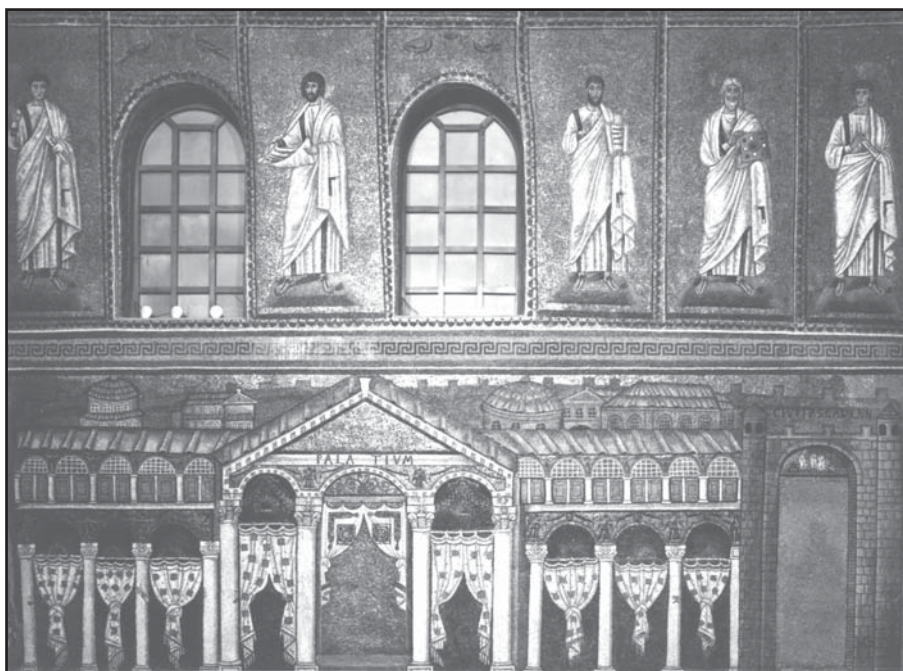

Fig. 2: Ravenna, S. Apollinare Nuovo: mosaic with the entrance to the Imperial Palace at Ravenna, work of Honorius and contemporary with the Theodosian portico (photo A. Villani).

Fig. 3: Triumphal arch of Theodosius I: pilaster capital (photo E. Russo)

Fig. 4: Triumphal arch of Theodosius I: fragment of the cornice (photo E. Russo)

Fig. 5: Theodosian St. Sophia: one of the pilaster capitals (from Schneider)

Fig. 6: Theodosian St. Sophia: large column capital of the central façade (from Schneider and Zollt)

Fig. 7: Golden Gate: one of the four pilaster capitals (from Zollt)

Fig. 8: Theodosian St. Sophia: Corinthian capital that A. M. Schneider attributed to the portico (photo E. Russo)

Fig. 9: Triumphal arch of Theodosius I: column capital (photo E. Russo)

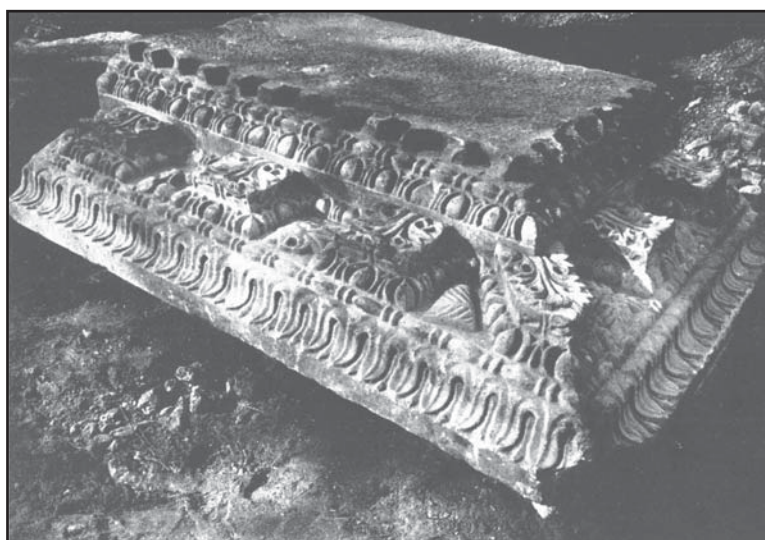

Fig. 10: Theodosian St. Sophia: remain of the cornice (from Schneider)

Fig. 11: Theodosian St. Sophia: left architrave with six sheep (photo E. Russo)

Fig. 12: Theodosian St. Sophia: fragment of the right architrave with four of the six sheep (photo E. Russo)

Fig. 13: Theodosian St. Sophia: fragment of the right architrave with the last two sheep (photo E. Russo)

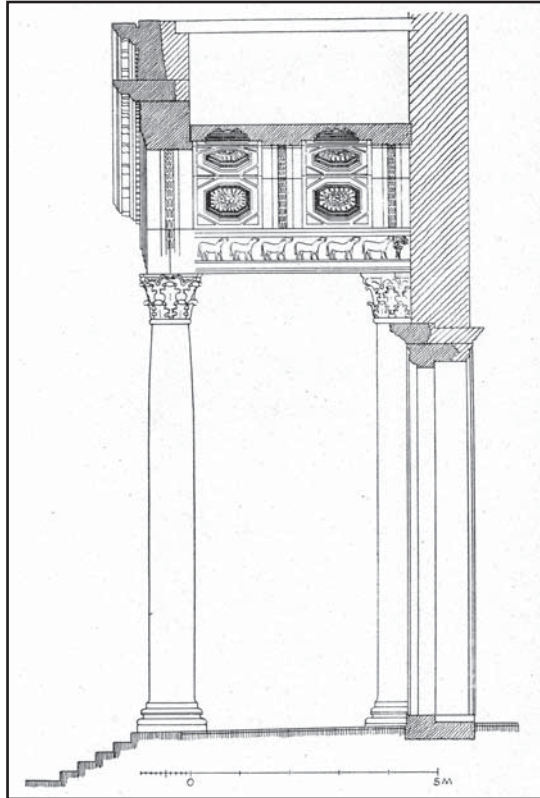

Fig. 14: Theodosian St. Sophia: reconstruction of the section of the central perspective after A. M. Schneider (from Schneider)

Fig. 15: Theodosian St. Sophia: a sheep's head (from Schneider)

2007 GÜMÜŞHANE YÜZEY ARAŞTIRMASI

Süleyman ÇİĞDEM*
Hüseyin YURTTAŞ
Haldun ÖZKAN

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 29 Haziran 2007 tarih ve 113797 sayılı izni ile Gümüşhane ve Bayburt illeri ve ilçelerinde sürdürdüğümüz yüzey araştırması 8-12 Eylül 2007 tarihleri arasında Gümüşhane Merkez, Kürtün ve Köse ilçelerinde, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Çiğdem başkanlığında Doç. Dr. Hüseyin Yurttaş, Doç. Dr. Haldun Özkan ve Bakanlık Temsilcisi Selvet Karamahmut'tan oluşan bir ekiple gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasında aşağıdaki kültür varlıkları tespit edilmiştir¹.

Gümüşhane Merkez

Hagios Stephanos Kilisesi: Süleymaniye Mahallesi'nde bulunan kilise, üç nefli bazilikal plan şemasında, üst örtüsü ve güney duvarı büyük ölçüde yıkılmış durumdadır. Doğusunda üçlü apsis içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Kilisenin kuzey duvarı ayakta olup üç kemerle hareketlendirilmiş, her kemer içine birer pencere açılmıştır. İçi sıvalı olup fresko kalıntıları bulunmaktadır. Yapının giriş, pencere, köşe taşları ve kemer taşı düzgün kesme taş, diğer kısımları moloz taş ile yapılmıştır.

Köprü 1: Süleymaniye Mahallesi'nde bulunan köprü, sivri kemerli tek gözlü olup 6 m. kemer açıklığına sahiptir, 3.40 m. genişliğinde ve 5.70 cm. yüksekliğindedir.

Dükkân: Eski Gümüşhane'de ayakta kalabilen nadir örneklerden biridir. 5.60x 6.18 m. ebadındaki yapının duvar kalınlığı 0.80 m.dir.

* Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÇİĞDEM, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Erzurum/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hüseyin YURTTAŞ, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Erzurum/TÜRKİYE
Doç. Dr. Haldun ÖZKAN, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Erzurum/TÜRKİYE

1 Araştırmamızın gerçekleştirilmesinde maddi ve manevi katkıları olan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Gümüşhane Valiliği'ne ve Atatürk Üniversitesi'ne teşekkür ediyoruz.

Ulu Cami: Cami, Eski Gümüşhane yerleşim merkezinde, Süleymaniye Mahallesi'nde bulunmaktadır². Cami, türbe, hazire, çeşme ve günümüze ulaşmayan, varlığını kaynaklardan öğrendiğimiz medrese yapısıyla küçük bir külliye konumunda inşa edilmiştir³. Üzerinde yapım kitabesi bulunmayan caminin kuruluşu XVI. yüzyıla kadar indirilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman yöreden geçerken gümüş madeninin çıkarıldığı bölgede evlerin yapılmasını emretmiş, ayrıca bir caminin yapılmasını da istemiştir. Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı kabul edilen Süleymaniye Camii günümüze gelinceye kadar birçok onarım geçirmiş ve bu onarımlarda orijinal özelliklerinin bir kısmını kaybetmiştir. Son olarak 2006 yılında gerçekleştirilen onarımda, caminin içi ve son cemaat yeri yenilenmiş, avlusuna tuvaletler ve gashane yaptırılmıştır. Eski fotoğraflarda etrafının evlerle kaplı olduğu görülen yapının, yine kiremit çatı ile örtülü olduğu görülmektedir.

Süleymaniye Camii içerisinde yer alan levhalar, 1868, 1874, 1881 ve 1900 tarihli'dir. 1868 ve 1874 tarihli hatların hattatı Muhammed Şefik'tir. Mihrap üzerindeki Ayet-i Kerime'nin hattatı ise Salih adında bir sanatkârdır.

Levhalar ve mezar taşları kültürümüzün nadide eserleri arasındadır. Muhafaza edilmeleri ve özellikle mezar taşlarının layık oldukları şekliyle düzenlenmeleri gerekir.

Ulu Cami Çeşmesi: Caminin güney cephesine bitişik çeşme sivri kemerli olup 2.40x2.35 m. ebadındadır. İki lüleli çeşmede tek bir niş bulunmaktadır. Ulu Cami'nin güney duvarının doğu köşesine yakın, duvara bitişik olarak inşa edilmiştir. Sivri kemerli bir niş içerisinde yer alan çeşme lüleleri iki adettir. İki yanda kalın iki ayağa oturan kemer, profille belirlenen başlıklara oturur. Lülelerin yukarısında, üzengi hattında başlayan 0.60x0.48 m. ölçülerinde su taşı için yapılmış kemerli bir niş (taka) bulunmaktadır. Kitabesi yoktur. Ancak camiyle çağdaş olduğu düşünülebilir.

Ulu Cami Haziresi: Caminin doğusunda bulunan hazirede çeşitli tarihlere ait 9 mezar taşı tanımlanmıştır.

Hacı Tahir Efendi Türbesi: Ulu Cami'nin kuzeydoğusunda yer alan türbe 5.77x5.82 m. ebadında olup duvar kalınlığı 0.60 m.dir. Türbe içersinde biri büyük diğeri küçük iki sanduka yer almaktadır. Süleymaniye Camii'nin kuzeydoğusunda, cami zemininden aşağıdaki terastadır. 5.82x5.50 m. ölçülerinde kare planlı türbenin girişi doğudandır. Diğer üç yönde birer pencere bulunmaktadır.

Mısır El-Ezher Üniversitesi'nde din âlimi olduğunu, giriş üzerinde yer alan kitabeden öğrendiğimiz türbede yatan kişi hakkında fazla bir bilgi

2 Akagün Uslu, G., *Gümüşhane Çeşmesinin Tarihi ve Sanat Eserleri*, İstanbul, 1984.

3 Yurttaş, H., "Gümüşhane Süleymaniye(Ulu) Camii, Çeşmesi, Haziresi ve Hacı Tahir Efendi Türbesi", *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S.12, Erzurum, 2007, s. 61.

edinilememiştir. Yine kitabede 1755–1834 tarihi yer almaktadır. Bu yıllar arasında yaşamış olan Tahir Efendi, zamanla cami haziresinin oluşmasına da sebep teşkil etmiştir. Mezar yapısının da XIX. Yüzyılın ilk yarısında inşa edildiğini söylemek mümkündür.

Mustafa Özden Çeşmesi: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alır. Duvara bağımlı çeşmenin yanında havuzu yer almaktadır. Çeşme 1.53 m. yüksekliğinde, 1.36 m. genişliğindedir.

Haïos Ionnas Kaya Manastırı: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alır. Yoldan yaklaşık 100 metre yükseklikte, 20.40x7.80 ebadındaki tek nefli kilisenin içerisinde fresk kalıntıları yer almaktadır.

Hagios Ionnas Kilisesi: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alır. Kilise üç nefli ve bazilikal planlı olup, içten 14.20x17.15 m. ebadındaki kilisenin giriş kısmı tamamen yıkık durumdadır. Kesse taş ve moloz taş malzemenin kullanıldığı yapının iç kısmı sıvanmıştır⁴.

Metropolitan Binası: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alır. İki katlı olan yapının zemin katı 14.30x15.00 m. ebadındadır. Binanın yapımında moloz taş kullanılmıştır.

Erkek Okulu: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alır. 18.30x11.28 m. ebadındaki yapı moloz taş malzemeli, ahşap hatıllı ve içi sıvalıdır.

Cami-i Sağır Mahallesi Kilise I: Bazilikal planlı kilisenin nefleri ana kayaya işlenmiştir. Duvarlarının büyük bir bölümü tahrip olmuş durumdadır. Kilise 11.70x8.80 m ebadındadır.

Cami-i Sağır Çeşmesi: Cami-i Sağır Mahallesi'nde bulunan çeşme 80x85 m. ebadında olup üzerinde 1880 tarihi yer almaktadır.

Kaya Kilise: Cami-i Sağır Mahallesi'ndedir. Apsis kısmı ana kayaya işlenmiş tek nefli kilise, yapıldığı oyuğa göre şekillendirilmiştir. Apsis içerisinde Pantokrator İsa freskosunun izleri bulunmaktadır. 1939 Erzincan depreminde büyük oranda tahrip olmuştur.

Hamam Dersi Köprüsü: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan köprü 8.80 m. yüksekliğinde, 10.00 m. uzunluğunda ve 7.50 m. genişliğindedir.

Süleymaniye Hamam I: Soğukluk, ılıkılık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. 7.60x7.30 m. ebadında, 0.70 m. duvar kalınlığındaki hamam dört eyvanlıdır. Büyük ölçüde sağlam olan hamam günümüzde ahır olarak kullanılmaktadır.

Dere Hamamı: Soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, külhan bölümlerinden oluşan hamam, dört eyvanşemasında düzenlenmiştir. Giriş eyvanı 2.70 m genişliğinde

4 Bryer, A.-Winfield, D., *The Byzantine Monument, and Topography of the Pontus*, Washington, D.C. 1985; Sinclair, T. A., *Eastern Turkey: An Architectural and Archeological Survey*, Vol. II, London, 1989.

diğer eyvanlar 2.40x2.40 m ebatlarındadır. Soğukluk kısmı yıkılmış, diğer bölümleri sağlam olan hamama müdahale edilmediği takdirde kısa zamanda yıkılması mümkündür. Moloz taş ve kesme taş malzeme ile yapılmıştır.

Kavaklık Hamamı: Kavaklık Hamamı soğukluk, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan klasik hamam plan şemasında tasarlanmıştır. Sıcaklık bölümü dört eyvan şemasında, eyvanların köşelerinde halvet hücrelerine yer verilmiştir. Ilıklık bölümü iki bölümden oluşmakta, üzeri beşik tonozla kapatılmıştır. Soğukluk bölümü yıkılmıştır. Sıva üzerinde kalemşi süslemelerin izleri görülebilmektedir.

Paşa Hamamı: Paşa Hamamı'ndan günümüze sadece sıcaklık bölümüne ait kubbeli mekân ulaşabilmiş diğer kısımları yıkılmıştır. Bu nedenle planı, ancak yapılacak kazılarla ortaya çıkarılacaktır.

Ulu Camii Köprüsü: Kesme taş malzeme ile yapılan köprü Ulu Cami'nin hemen doğusunda yer almaktadır. 10.00 m. uzunluğunda, 3.60 m. genişliğindedir.

Güzeller Mahallesi Çeşmesi: Eski Gümüşhane Güzeller Mahallesi'nde yer almaktadır. Düzgün kaliteli kesme taş ile yapılmış çeşme H. 1202-M. 1787 tarihli ve tek lülelidir. 4.70x2.66 m. ebadındaki çeşmenin bir an önce koruma altına alınması gerekmektedir.

Güzeller Mahallesi Camii: Çeşmenin hemen yanında bulunan cami büyük oranda kerpiç malzeme ile yapılmıştır. 20x7.65. m ebadındaki caminin duvar kalınlığı 0.80 m.dir. Üst örtüsü tamamen yıkılmış durumdadır. Temeli moloz taş, beden duvarları kerpiçten yapılmıştır. Duvar aralarında ahşap hatıllar kullanılmıştır.

Güzeller Mahallesi Özdenoğlu Çeşmesi: 5.10x2.10 m. ebadındaki çeşme tek lüleli ve tek nişlidir.

Daldaban Çeşmesi: Daldaban Çeşmesi I. Dünya Savaşı sırasında "Cihâd-ı Ekber" hatırasına yapılmıştır. Yapılış tarihi güney cephesi kitabesinde 1331-1333 olarak belirtilmiştir Bu tarih Rumî olarak düşünüldüğünde 1915-1917 yıllarına tekabül etmektedir⁵.

Sekizgen mermer kaide üzerine dört cepheli ve üç bölüm hâlinde yükselen çeşme küfeki taşından yapılmıştır. Çeşmenin musluklarının yer aldığı birinci katta yaprak motifleri arasında musluklara yer verilmiştir. Çeşmenin ikinci katında doğu, kuzey ve güney cephelerinde madalyon şeklinde birer mermer kitabe yer almaktadır. Batı cephesindeki kitabe yeri boştur. Kuzey cephede top, tüfek, tabanca, kılıç ve borazan motiflerinin simetrik olarak işlendiği Osmanlı arması vardır.

5 Yüksel, M., *Gümüşhane Kitabeleri*, İstanbul, 1997, s. 251.

Harşit Çayı Köprüsü: Gümüşhane-Trabzon yolu üzerinde, Gümüşhane il merkezine 5 km. uzaklıktaki köprü 28.60 m uzunluğunda, 3.75 m. genişliğinde, sivri kemerli tek gözlü bir köprüdür.

Zeki Kadir Bey Zade Konağı: Süleymaniye Mahallesi'nde yer alan bu konak Gümüşhane'nin Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi mebuslarından Zeki Kadir Bey Zade'ye aittir. Konağın kuzey cephesinin sağ üst köşesinde yer alan 1278 Hicrî tarihinden 1861 Miladî yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Hâlen harap ve tavanı çökmüş bulunan ev, geniş bir bahçe içerisinde, kare bir plan üzerine iki katlı olarak yapılmıştır. Zemin kat duvarları taştan örülmüştür. Birinci kat duvarları bağdadidir. Konak iç sofalı, kırma çatılı ve kiremitle kaplıdır. Barok özellikli ahşap oymalar, alçı ve kalemişi süslemeler görülen odaların dolap, gusülhane ve yüklük gibi bölümleri ayakta. Konağın doğu ve kuzey cephelerinde pencerelerin üzerlerinde Kuran'dan ayetler, dualar ve isimler kalemişi olarak yazılmıştır

Kürtün

Süme Gözetleme Kulesi: Süme, Kürtün'e bağlı Özkürtün Beldesi'nin 4 km. kuzeybatısında Torul-Kürtün-Tirebolu yolu üzerinde yer almaktadır. Süme Deresi'nden 205 m. yükseklikteki gözetleme kulesi ana kaya üzerine inşa edilmiş bir Ortaçağ kalesidir. Moloz taş malzeme kullanılarak yapılan kulenin kuzey duvarı 1.00 m. yükseklikte, 58.00 m. uzunluğundadır.

Sarıbaba Değirmen Köprüsü: Sarıbaba, Kürtün'ün 34 km. güneyindedir. 29.70 m. uzunluğunda 2.45 m. genişliğindeki köprü Söğüteli Deresi üzerine kurulmuştur. Sivri kemerli tek gözlü bir köprüdür.

Söğüteli Camii: Söğüteli, Kürtün'ün 36 km. güneyindedir. 8.60x8.37 m. ebadındaki cami moloz taş örgülü ve çamur sıvalıdır. Üzerindeki kitabesinden H. 1286-M. 1869 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Girişi kesme taştan yapılmış yuvarlak kemerlidir. Cami ahşap sütunlarla taşınan bir ahşap örtüye sahiptir. Mihrabı oldukça sadedir.

Söğüteli Yıkık Kilise: Yaylalı Orta Mahalle'de bulunan Meryemana Kilisesi 11.00x7.40 m. ebadında ve tek neflidir. Apsisi içten yarım yuvarlak dıştan beş köşeli olarak düzenlenmiştir. Üzeri beşik tonozla örtülmüştür.

Meryem Ana Kilisesi I: Kilise, Kürtün'ün 39 km. güneyinde yer alan Yaylalı Köyü'ndedir. Orta Mahalle'de bulunan kilise 12.70x7.80 m. ebadında, üç nefli bir bazilika olup kiboryon girişlidir. Kilisenin hemen güneyinde bir ayazma ve kuzeybatı köşesinde sonradan ilâve edilmiş bir fırın bulunmaktadır. Ayazma bölgede orijinal özelliklerini koruyarak günümüze ulaşması bakımından önemlidir. 1.85x1.87 m. ölçülerinde eyvan tarzında üzeri beşik tonoz örtülü bir alandan yuvarlak kemerli küçük bir giriş ile içeride 4.00x3.50 m. ölçülerinde üzeri yine beşik tonoz örtülü ayazmanın kaynağının önündeki ikinci mekâna ulaşmaktadır. Burası son derece düzgün kaliteli bir kesme taş işçiliğine sahiptir.

Orta Mahalle Köprüsü: Meryemana Kilisesi'nin batısında yer alan yuvarlak kemerli, tek gözlü, küçük ölçülerdeki köprü 5.40 m. uzunluğunda, 2.83 m. genişliğindedir.

Orta Mahalle Çeşmesi: Orta Mahalle'de bulunan bu eyvan türü çeşme 4.40 m. genişliğinde, 2.20 m. yüksekliğinde olup tek lülelidir.

Orta Mahalle Çeşmesi II: Orta Mahalle'de bulunan bu eyvan türü ikinci çeşme de 2.70 m. yüksekliğinde, 4.50 m. genişliğinde olup sivri kemerli, tek lülelidir.

Meryemana Kilisesi II: Meryemana II Kilisesi doğu-batı istikametinde 12.70x7.80 m. ölçülerinde düzenlenmiş üç nefli bir bazilikadır. Ortada yer alan dört sütun ve apsis önündeki iki paye ile naos mekânı üç nefe bölünmüştür. Doğuda içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiş üçlü apsis görülmektedir. Üst örtüsü sağlam olup içten beşik tonoz dıştan kırma çatıdır. İç mekân mazgal pencereler ile aydınlatılmıştır.

Meryemana Kilisesi III: Yaylı Köyü Yukarı Mahalle'de yer alan kilisenin etrafı bir duvar ile çevrilmiştir. Kiliseye güney yönüne açılan bir kapıdan girilmektedir. Bu kapının hemen yanında bir çeşme bulunmaktadır. Kilise 10.55x9.70 m. ebadında üç nefli bazilikal planlıdır. Doğuda içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiş üçlü apsis görülmektedir. Günümüzde apsiler kısmen tahrip olmuştur. Üst örtüsü sağlam olup içten beşik tonoz, dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Çatının üzeri bölgedeki diğer kiliselerde olduğu gibi sal taşlarla kapatılmıştır. İç mekân mazgal pencereler ile aydınlatılmıştır. Çevresinde mezar taşları bulunmaktadır. Kalan izlerden içerisinin freskolarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

Köse

Tilkitepe Tümülüsü: Tümülüs, Köse ilçe merkezinin yaklaşık 2.5 km. güneyinde, Köse-Kelkit yolu üzerinde bulunan okulun 700-800 metre batısında yer almaktadır. Dromoslu mezarın dromosu 6.70 m. uzunluğunda olup 0.90 m. genişliğinde bir girişi bulunmaktadır. 2.00x1.13 m. ebadında dikdörtgen planlı mezar kısmı, kesme taş bloklarla örülmüştür. 70.00 m. yükseklikte bir tepe üzerine kurulan tümülüs kaçak kazılarla tahrip edilmiş olmasına rağmen büyük oranda özelliklerini korumaktadır. Bölgenin tarihsel sürecinin aydınlatılmasında önemli bir kanıt durumundaki tümülüste bir an önce kurtarma kazısı yapılması gerekmektedir. Mezar büyük bir olasılıkla Geç Roma-Erken Bizans Dönemine tarihlendirilebilir.

Maltepe Höyük: Köse İlçesi'nin 3 km. güneydoğusunda, Eski Bayburt-Köse yolunun kuzeyinde, yoldan yaklaşık 300 m. mesafede, 55 m. yüksekliktedir. Yüzeyde Karaz, Roma ve Ortaçağ keramiklerine rastlanmıştır⁶.

6 Çiğdem, S., *Gümüşhane Bölgesinin Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları*, Erzurum, 2008, 57.

Özbeyli Köyü Camii: Özbeyli Köyü, Köse'nin 9 km. güneydoğusundadır. Köy içerisinde bulunan cami 10.00x7.70 m. ebadındadır. Ahşap destekli, kare planlı olup ortası kırlangıç örtü, yanlar kuzey-güney istikametinde uzatılmış ahşap direklerle kapatılmıştır. Ortada dört ahşap direk bulunmaktadır. Yapı malzemesi olarak moloz taş ve ahşap kullanılmıştır. Mihrabı kesme taştan ve minberi ahşaptan yapılmış olup özelliksizdir. Girişin üzerinde mahfile yer verilmiştir. Kuzeydeki giriş dışında açıklığı yoktur. Caminin üst örtüsü ve taşıyıcıları orijinalliğini korumaktadır.

Örenşar Camii: Örenşar, Köse'nin 15 km. doğusundadır. 9.00x7.55 m. boyutlarındaki cami kare planlıdır. Duvarlar moloz taş yapılmış; sonradan dış kısımlar mozaikle kaplanmıştır. Üstü düz ahşap tavan olan caminin üzerindeki kitabesinden H. 1251-M. 1835 tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Mihrabı kesme taştan yapılmıştır ve üzerinde yer alan kıvrık dallardan oluşan bitkisel süslemeli bordürü ile orijinaldir.

Minberi ahşap olup sonradan yenilenmiştir.

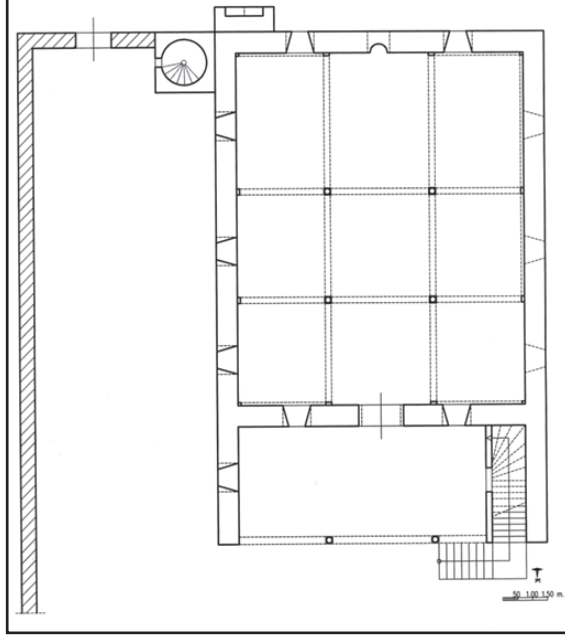
Örenşar I-III-IV: Büyük bir kompleks hâlinde görünen Örenşar höyükleri köyün yaklaşık 1 km. kuzeyinde, Bayburt-Köse yolu üzerinde, yoldan köye doğru 50 m. içeride, yer yer kaçak kazı izleri ile beraber sürekli tarla açılması dolayısıyla köye giden yol seviyesinden en fazla 2-5 m. arasında yükseltilere sahiptir. Yüzeyde Erken Tunç ve Demir Çağı ile Roma Dönemi ve Ortaçağa ati keramiklere rastlanmıştır.

Salyazı: Köse'nin 19 km. kuzeydoğusundadır. Höyük Köse-Bayburtyolunun yaklaşık 100 metre güneyinde yer alan gölün hemen kuzeydoğusundadır. Yoğun bir keramik buluntusu bulunmayan höyükte Demir Çağı özellikleri gösteren parçalara rastlanmıştır.

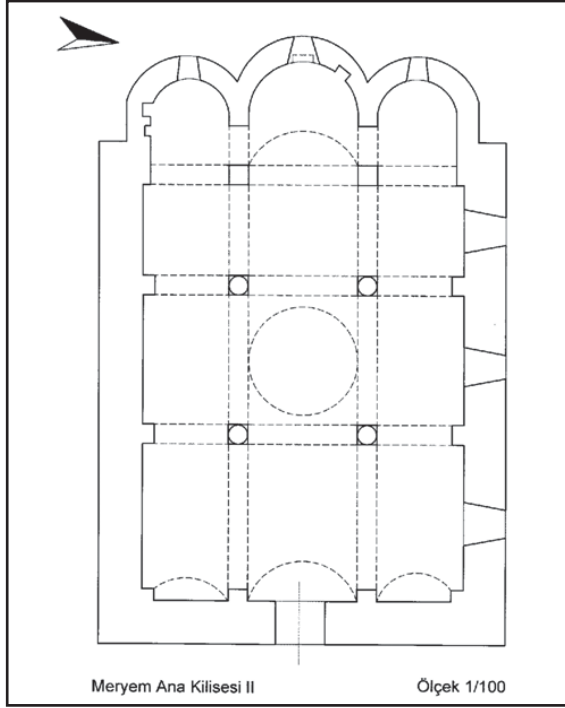
Yaylın Köyü Kilisesi: Yaylın Köyü, Köse'nin 12 km. kuzeydoğusundadır. 13x9.80 m. boyutlarındaki kilisenin köşeleri, kapı ve pencereleri kesme taş, diğer kısımları moloz taş ile yapılmıştır. Kilise üç nefli bazilikal planlıdır. Ortada yer alan dört sütun ve apsis önündeki iki paye ile naos mekânı üç nefe bölünmüştür. Doğuda içten ve dıştan yarım yuvarlak olarak düzenlenmiş üçlü apsis görülmektedir. Üst örtüsü sağlam olup içten beşik tonoz dıştan kırma çatıdır. İç mekân mazgal pencereler ile aydınlatılmıştır.

Karakilistepe: Köse'nin 5 km. kuzeydoğusunda yer alan Kabaktepe Köyü'nün 600 m. güneydoğusunda, Bayburt-Köse yolunun hemen kuzeyinde, yoldan yaklaşık 30 m. yükseklikteki höyükte Demir Çağı ve Roma Dönemi keramikleri ile karşılaşmıştır.

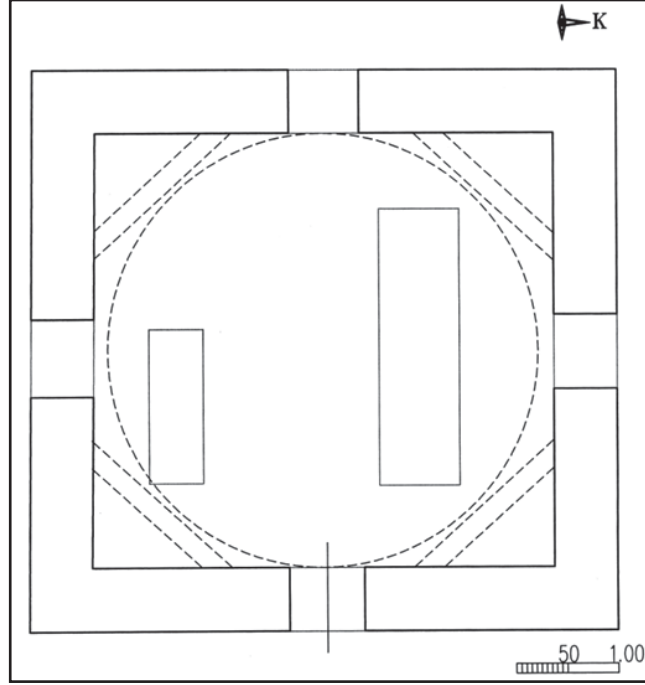
Kazlar Boğazı Höyüğü: Kabaktepe ve Gökçe köyleri arasında, Kabaktepe Köyü'nün 1 km. doğusunda, Bayburt-Köse karayolunun hemen kuzeyinde, yol seviyesinden 50.00 m. yükseklikte yer alır. Yüzeyde Demir Çağı keramikleri mevcuttur.

Çizim 1: Ulu Cami

Çizim 2: Meryem Ana Kilisesi

Çizim 3: Tahir Efendi Türbesi

Resim 1: Süleymaniye Camii

Resim 2: Süleymaniye Tahir Efendi Türbesi, hazire

Resim 3: Süleymaniye,
hamam

Resim 4: K a v a k l ı k
Hamamı

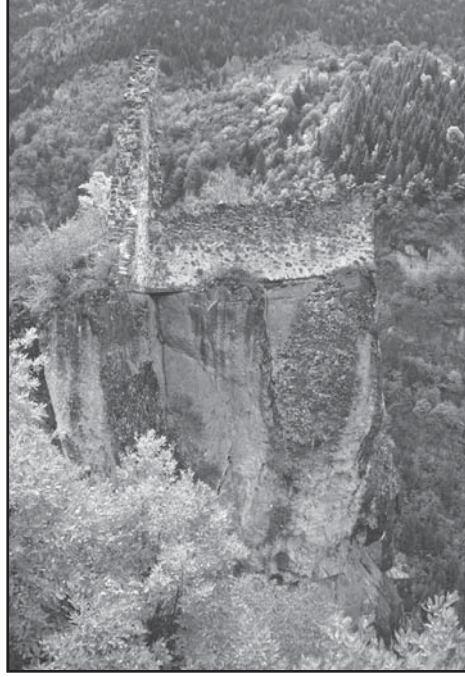
Resim 5: G ü z e l l e r
M a h a l l e s i
çeşmesi

Resim 6: Harşit Çayı Köprüsü

Resim 7: Zakir Bey Zade Konağı

Resim 8: Süme, gözetleme kulesi

Resim 9: Söğüteli Camii

Resim 10: Meryem Ana Kilisesi

Resim 11: Tilki Tepe Tümülüsü

Resim 12: Maltepe Hyk

KUZEYBATI ANADOLU VE TRAKYA'DA ERKEN KÜLTÜSTİK (KAYA OYMA VE MEGALİT) ANITLAR VE KÜLT ALANLARI PROJESİ 2007 YILI EDİRNE VE KIRKLARELİ YÜZEY ARAŞTIRMASI¹

Engin BEKSAÇ*

2007 yılında Trakya Bölgesi'ndeki sosyal ve ekonomik yapıdaki değişiklikler ve yoğunlaşan definecilik ve madencilik faaliyetleri nedeniyle olduğu kadar, kayaç yapının daha yoğun olmasını da hesaba katarak Kırklareli İli'ne bağlı Merkez İlçe ile birlikte, Pınarhisar ve Vize ilçelerindeki çalışmalara ağırlık verilmiştir.

Ayrıca Edirne İli, Merkez İlçe sınırları dahilinde kalan Büyükdöllük Köyü ve çevresi de araştırma konusu olmuş; bu bölgede ilginç bir kaya oluşumu ile yerleşim alanı tespit edilmiştir.

Başlangıç noktası olarak Vize İlçesi'ne bağlı Kıyıköy (Salmydessos) Beldesi seçilmiş ve bu beldenin kıyısındaki kayalık alan üzerinde yer alan kaya sunağı çalışmaların başlangıcı olmuştur (Resim: 1).

Kıyıköy sahilindeki falezin içinde yer alan kaya sunağı, deniz seviyesinden 4 m. yükseklikteki bir kaya zeminin üzerine kayadan oyularak yapılmıştır. Doğu-batı eksenine göre teşkil edilmiş düzenlemenin orta bölümü çökmüşse de, doğu ve batı bölümleri aşınmalara rağmen kimliğini korumuştur. Doğu

* Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Başkanı Güllapoğlu Yerleşkesi, 22030 Edirne/TÜRKİYE (ebeksac@hotmail.com)

1 2007 yılı yüze y araştırması 6-19 Eylül 2007 tarihleri arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak Arkeolog Murat Arık'ın ekibe katılımıyla, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü ve Trakya Üniversitesi Vakfı ve Edirne Anıt Eserler Derneği'nin desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, bu çalışmanın gerçekleşmesi için gerekli izinleri sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yöneticileri ve personeline teşekkür ederiz. Bu noktada, öncelikle Trakya Üniversitesi'nin değerli Rektörü Prof. Dr. Enver Duran'a, rektör yardımcıları Prof. Dr. Beyhan Karamanlioğlu'na, Prof. Dr. Timur Kırgız'a; Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı ve Trakya Üniversitesi Vakfı Başkanı Prof. Dr. Nihat Aktaç'a, Edirne Anıt Eserler Derneği Başkanı Mustafa Hatipler'e, Pınarhisar Belediye Başkanı Mehmet Kapılı'ya, Kırklareli Üniversitesi Genel Sekreter Vekili Öğr. Gör. Şeref Geriş'e, Gazeteci Süleyman Karael'e, Gazeteci Abdullah Kılıç'a, Baki Tiryaki'ye, Tarık Çetin 'e, Hüseyin Süren'e, Celalettin Selçuk'a, İbrahim Artuk'a, Recep Erdem'e, Şaban Koyun'a, Edirne Müzesi Müdürü Hasan Karakaya'ya, Kırklareli Müzesi Müdür Vekili İrfan Candar'a, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Müzeler Ve Dış İlişkiler Daire Başkanı Arkeolog Zülküf Yılmaz'a, ekip elemanlarımız İsmail Hakkı Kurtuluş'a, Şule Nurengin Beksaç'a, Alper Çam'a, değerli meslektaşımız Arkeolog Murat Arık'a teşekkür ederek, en derin şükranlarımızı sunmak isteriz.

kısımında alana giriş olduğu belli olan bir düzenleme bulunmaktadır. Ana altar düzenlemesi batı tarafta olup doğuya bakmaktadır. Orta kısımda dikdörtgen prizma şeklinde bir blok ve sağlı sollu dikdörtgen uzun bölümler yer almaktadır. Kayaç yapı üzerinde kanallar ve bazı oyuklar seçilmektedir. Yüzeyde seramik parçalarına da rastlanmaktadır.

Bu sunak özellikle deniz kıyısında bulunuşuyla dikkat çekici bir niteliğe haizdir. Bu tip kıyı sunaklarının sayısı esasında çok nadir olduğu için Kıyıköy'deki bu sunağın önemi de artmaktadır. Sunak ve deniz arasında yakın bir ilişki olduğu aşikârdır. Bu sunağı hatırlatan özellikleriyle Bulgaristan'da Karadeniz kıyısında bulunan Kavrana yakınlarındaki Yailata'da bulunan Kamen Bryag kıyı sunağı bu noktada hemen akla gelen bir başka örnek olarak dikkat çekmektedir².

Kıyıköy'e yakın, 78 m. rakımlı Vezirtepe mevkiinde ilginç bir kaya oyma kilise ve çevresinde yerleşim ile nekropol alanına rastlanmıştır. Güneybatı kısmı çökmüş olan kilise tipik bir inziva kilisesi olup yüzeyde rastlanan seramik buluntularının da tanıklığında Trakya'nın Erken Hristiyan süreci ile bağlantılıdır. Yapının kuzeybatı kısmında derin bir niş yer almaktadır. Bu yapının batısında kaya oyma bir yolun, doğu ve güney kısmında da duvarların izleri seçilmektedir. Bu alanın az ilerisinde kaya üzerine oyulmuş içerden biri biriyle bağlantılı haznelere rastlanmıştır (Resim: 2).

Pınarhisar ilçemerkezi sınırları içinde kalan İndere Mağaraları 305 m. rakımlı olup ilginç bir kült mağaraları bütünü oluşturmaktadır. Mağaraların giriş yönünün doğuya dönük olması nedeniyle bir Hristiyan yapısı olma durumu ortadan kalkmaktadır. Daha sonra Hristiyanlar tarafından kullanılmış olsa da esasında bir kült mağaraları bütünü oluşturdukları fark edilmektedir. Küçük olan mağaranın batı bölümünde tonozlu bir apsis düzenlemesi yer almakta olup kuzey tarafında uzun ve sığ bir bölümle daha düzensiz bir güney bölümü mevcuttur. Kaya üzerinde değişik oyuklar bulunmakta olup girişin güney tarafında da derin bir oyuğun mevcudiyeti tespit edilebilmektedir (Resim: 3).

Büyük mağaranın doğu yönü önemli ölçüde çökmüş olup en arkadaki kısım da çökmüştür. Mağara çok karmaşık bir plana sahiptir. Mağaralar vadi zemininden yüksek kayalık bir yamaç üzerinde bulunmakta olup kaya üzerinde bazı düzenlemelerin izleri belirlenmektedir.

Aynı vadinin kuzey tarafında yer alan Kız Kaya'nın doğal bir kaya oluşumu olduğu teşhis edilmiştir.

Pınarhisar'ın doğusunda bulunan kireç fabrikasının arkasında yer alan 261 m. rakımlı kayalık alanda, bir platform teşkil eden kaya bloku üzerinde biri kuzey-güney, diğeri kuzeydoğu-güneybatı ekseninde kayaya oyma

2 Fol, V., 2007; 2008.

hazneye rastlanmıştır. Bunlardan kuzeydoğu taraftaki 0,60 m. genişlik ve 1,60 m. uzunluğa sahipken diğeri 0,75 m. genişlik, 1,58 m. uzunluktadır. Güney ve güneydoğu ufkuna hâkim konumda olup güneybatıdaki oluşum kayaya oyulmuş bir delikle yüzeyde açılmış sığ bir hazne oluşumuyla irtibatlıdır. Bu oluşumun az ilerisinde de kayaya oyulmuş sığ bir çanak bulunmaktadır. Kültistik kullanımı aşikâr olan bu oluşumlar, anlaşıldığı kadarıyla Pınarhisar'ın ardında yükselen kalkerli kayaç yapılı yükselti ve onun üzerinde yer alan mağara ve diğer oluşumlarla da irtibatlı gibidir.

Bu ilginç kaya oyma oluşumların esasında Trak cenaze geleneklerinde önemli bir yeri olan kremasyon törenleriyle ilişkili olması muhtemeldir. Özellikle güneydoğu ve güney ufkuna göre teşkil edilmiş olmaları da bu durumu teyit eder gibidir. Yine Pınarhisar Kasabası'nın arkasına gelen ve bu iki kaya haznesiyle aynı kayaç oluşum üzerinde yer alan Ambarkaya'nın da benzer bir işlevinin olması akla uygun gelmektedir. Bu kaya oyma oluşumlar kayaç platform üzerinde ve yerleşmelerden uzakta yer alan konumlarıyla olduğu kadar, kremasyon törenleri için önemli bir avantaj sağlayan hava akımlarına uygun bir pozisyon arz etmekte olup esasında Pekmezdere Mağarası gibi bir kültistik mekândan fazla uzak olmamalarıyla da dikkat çekmektedirler. Anlaşıldığı kadarıyla bu oluşumlar kültistik geniş bir peyzajın parçası olarak değerlendirilmelidirler.

Pınarhisar ilçe sınırları içinde kalan Akören ve İslambeyli köyleri çevresinde yapılan çalışmalarda tümölüslere rastlanmıştır. Bunlardan Akören'deki iyi durumdadır. İslambeyli'de ise daha önce kazısı yapılarak bırakılan tümölüsün arda kalmış bölümleri ve ayrıca İslambeyli-Yenice yolunun doğusunda yer alan ve defnecilerce tahrip edilmiş vaziyettedir. Arazide siyah renkli Demir Çağı seramik parçalarıyla Roma Dönemi seramik kalıntılarına sıklıkla rastlanmaktadır.

Evciler Köyü'nde tek tük taşı kalmış eski mezarlık alanıyla birlikte, yazısız kara taşlara sahip yeni mezarlık alanı da ziyaret edilmiştir. Bu İslâmî mezarlık, esasında dikili taşların Türk İslâm geleneğine bağlı olduğunu teyit eder niteliktedir. Fındıklık mevkiinde bazı seramik parçaları bulunmuş olup Ortaçağ süreciyle irtibatlı olduğunu gösterir gibidir.

Kırklareli İli, Pınarhisar İlçesi, Poyralı Köyü arkasındaki Kartalkaya mevkiindeki taş ocağının doğu tarafında, 320 m. rakımlı bir yükseltide Hristiyan özellikleri gösteren kaya oyma bir mezarın varlığı tespit edilmiştir. Aynı bölgenin kuzeydoğusunda 353 m. rakımlı Kopil Mağara dikkat çekici bir görünüşe sahip olup doğal olduğu etkisini vermektedir.

Pınarhisar İlçesi'nin kuzeyinde, gerilerde yer alan Kokarpınar çok geniş bir alana yayılan bir Ortaçağ Hristiyan kenti olduğunu gösteren veriler ortaya koymaktadır. Yerleşme çok geniş bir alana yayılmaktadır. Çok sayıdaki büyük yapının ve değişik boyutlardaki kiliselerin kalıntıları kolayca farkedilmektedir.

Yerleşmenin belirli bir kesiminde kayaya oyma presler görülmektedir. Bu kaya oyma oluşumlar Pınarhisar İlçesi dahilinde bulunan Teke Erenler Köyü yakınlarındaki Tavşanhisar Tepesi eteğindeki kaya oyma oluşumlar ile birlikte Ortaçağ sürecinde ve sonrasında bölgedeki şarap yapımının önemini gösteren önemli verilerdir. Yalnız Kokarpınar pres hazneleri oval biçimli iken, Tavşanhisar Tepesi eteklerindeki dikdörtgendir.

Çayırdere'de manastır denilen yapı incelenmiş ve geniş bir alana yayılan binanın yayılım alanı tespit edilmiştir. Ayrıca Çayırdere merasında bulunan bir kayalık alanda ana kaya üzerinde ilginç kaya oyma düzenlemelere rastlanmıştır.

Kaynarca Beldesi'yle Çayırdere Köyü arasında kalan Karaali'nin Kışla Çatağı olarak bilinen ve 250 m. rakımlı mevkide kurumuş bir dere yatağı içinde kayaya oyulmuş bir dizi mezara rastlanmıştır. Tespit edilebilen sayıları 10 civarında olan bu mezarlar vadinin kuzey tarafında olup dikdörtgen biçimlidir. Dere yatağının güney tarafında yer alan kayaç yükseltinin batı eteğinde de bir mezar odasına rastlanmıştır. Bu mezar odasının yuvarlak kemerli dar giriş bölümü belli olmaktadır. Dere yatağı kıyısında bulunan diğer odaların önemli bir bölümünde definecilik faaliyetleri nedeniyle çeşitli aşamalarda tahribat izleri göstermektedir. Dere yatağının kuzeydoğu ucundaki alanda ve dere yatağının güneyindeki tepe ve çevresinde de bazı kaya oluşumları yer almaktadır. Tepe üzerinde ağır bir defineci faaliyetine bağlı tahribat mevcuttur. Bu mezarların tipolojisi daha çok Vize çevresindeki benzer örneklerle yakın ilişkiler göstermekte olup Makedonya başta olmak üzere Balkanlar'da rastlanan bazı örneklerle de yakın ilişkiler sergilemektedir. Daha çok Helenistik sürecin etkileri fark edilmektedir³.

Pınarhisar merkezi sınırları içinde kalan 197 m. rakımlı Maltepe mevkiinde Roma Dönemine ait olduğu intibasını veren bir nekropol alanının izlerine rastlanmıştır.

Pınarhisar merkez sınırları içinde 121 m. rakımlı Hamamsuyu veya Batak Değirmen olarak bilinen mevkide geniş bir höyük alanı teşhis edilmiştir. Kaynarca ve Pınarhisar derelerinin kesişim noktasında yer alan bu saha geniş boyutlarda olup şu anda değişik parseller altında kalmaktadır. Bu saha Kaynarca'nın güneyinde ve Pınarhisar'ın batısındadır. Önemli bir bölümü elma bahçesi altında ve sebze ekimine ayrılmış bulunmaktadır. Çok önemli arkeolojik malzeme veren höyüğün netlikle Bronz ve Demir çağları ile birlikte Roma sürecinde de iskân edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle özgün Bronz Çağı malzemesi veren höyüğün orta bölümü daha yüksektir. Burada yapılan çalışmalar esnasında ilginç bir taş alet yanında düğmeli Bronz ve Demir Çağı költ seramiklerinin parçalarına rastlanmıştır. Kuzey Balkanlar ile bağıntılı bir Geç Bronz Çağı seramik verisi ortaya koyması bakımından çok önemli

3 Sokolovska, V.- Krstevski, C., 1997; Beksaç, E., 2007.

olan höyük alanının Trakya'nın kültistik ve sosyal tarihi açısından önemi çok büyüktür. Özellikle malzemenin Romanya ve Karpatlar bölgesinin Geç Bronz ve Erken Demir Çağı verilerine çok yakın özellikler sergilemesi dikkat çekicidir. Bu noktada, Romanya'nın Ottomani ve Noua kültürlerinin ritüel seramikleri ile olduğu kadar yerleşmenin peyzaj oluşumu ve yerleşme biçimi de özellikle Ottomani yerleşmeleri ile yakın bir benzerlik göstermektedir.

Pınarhisar Hacıfakılı Köyü ve çevresinde yapılan çalışmalarda 314 m. rakımda geniş bir alana yayılan bir iskân alanının taş temellerine rastlanmıştır. Değişik birimlerden oluşan bu alanın kuzey tarafındaki oluşum içinde bir kuyu tespit edilmiştir. Bu yüksek iskân alanının karşısında güneydoğu istikametinde Çayırdere Kalesi yer almaktadır. Bu alanın daha çok bölgeye gelen ilk Türkmen gruplarıyla ilişkisi olması akla uygun gelmektedir. Taş dizilerinin amacını Trakya'da hâlâ son izleri görülen geleneksel mimari örnekleri ışığında algılamak kolay olacaktır. Bunlar dayanıksız malzemeyle yapılmış olan köy evlerinin temelini teşkil eden taş dizileri olarak algılanabilmektedirler (Resim: 4).

Kaynarca Beldesi, Tatarlar Mahallesi, Beşçeşmeler mevkiinde 165 m. rakımda yer alan kaya oyma bina incelenmiş ve bu binadaki tüm Hıristiyan izlerine rağmen bu iki bölümlü oluşumun esasında daha erken dönemlere giden bir kült binası olma ihtimali güç kazanmıştır. Su kaynaklarına çok yakın olan bu mekânın kaynak kültürleriyle ilintisi ihtimal dahilindedir. Ortaçağda bir mezar yapısı olarak kullanılmıştır (Resim: 5).

Vize İlçesi dâhilindeki Sergen Beldesi'ne yakın 374 m. rakımlı bir yükselti üzerinde bazı duvar izlerinin yanı sıra pitos parçaları ve seramik parçalarına rastlanmıştır.

Vize İlçesi'ne bağlı Aksicim Köyü sınırları içinde Ceneviz Mağarası olarak bilinen mağara ve çevresinde doğal mağaralara rastlanırken, aynı köyün kuzeybatısında "Ada" olarak bilinen 111 m. rakımlı mahaldeki kayalık oluşumun definecilik faaliyetleriyle ağır biçimde tahrip edilmiş olduğu görülmüştür. Bu kayalıkta ağır tahribata rağmen bazı duvar izleri ve tuğla parçalarıyla birlikte kaya üzerinde bazı düzenlemeler yapılmış olduğunu gösteren izlerin mevcudiyeti belirlenmiştir.

Kırklareli Merkez İlçe'ye bağlı Kuzulu Köyü'nde yapılan çalışmalar esnasında köyden yaklaşık 8 km. uzaklıkta ve köyün kuzeybatısına gelen Keltepealtı olarak adlandırılan mahalde tek odalı ve dromoslu bir dolmen bulunmuştur. Dolmenin dromosu çok hasar görmüş olmasına rağmen ana oda oldukça iyi durumdadır. Dolmenin defineciler tarafından kazılan dolgusunda insan kalıntıları yanında bazı seramik parçaları da gözlenmiştir. Dolmenin ulaşımı oldukça güç bir mahalde bulunmaktadır.

Kuzulu Köyü'nün kuzeybatısındaki vadinin doğu tarafında bulunan kaya oyma manastır da bu çalışmalar esnasında incelenmiştir. Değişik bölümlerden

oluşan manastırın ilginç mimarisi dikkat çekmiştir. Genel özellikleri itibariyle bu kaya oyma manastır değişik birimlerden oluşan bir bütün teşkil etmekte olup önemli bir su kaynağının yanında yer almaktadır. En geniş kaya oyma bölümü oluşturan ana ibadet mekânını oluşturan şapel bölümü ilginç bir bütünlük göstermekte olup erken inziva kiliselerinin tipik özelliklerini sergilemektedir (Resim: 6).

Edirne İli, Merkez İlçe'ye bağlı Küçükdöllük Köyü'nün doğusunda kalan yükseltiler üzerinde, Kurtkemer bölgesinde kayaya oyma ilginç düzenlemelerle (Resim: 7) birlikte bir mağara tespit edilmiştir. Kuzey taraftaki yamaçta yer alan 112 m. rakımlı bu kaya oluşumlarının tam karşısında derenin öbür tarafında geniş bir yerleşmenin izleri tespit edilmiştir (Resim: 8). Erken Demir Çağından Roma Devrinin sonlarına kadar iskânın mevcudiyeti seramikler aracılığıyla belirlenmektedir. Hatta daha sonraki süreçlerle ilgili bir seramik varlığı sezilmektedir. Bu yerleşmenin hemen önündeki ova üzerinde bu yerleşme ile irtibatlı iki tümülüs yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Barale, P., *Il Cielo Del Popolo Del Faggio. Sole, Luna E Stelle Dei Ligurs Bagienni* Pollenzo, 2005.
- Barclay, *Farmers, Temples And Tombs*. Edinburgh, 2005.
- Barfield, L. H., "The Context Of Statue-Menhires ", *Notizie Archeologiche Bergomensi, Bergamo*, 3, 1995, s. 11-37.
- Beksaç, E., "Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları ve Kült Alanları Projesi, Edirne ve Kırklareli İlleri 2004 Yüzey Araştırması", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, Ankara 2006, s. 283-292.
- "Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları ve Kült Alanları Projesi, Edirne ve Kırklareli İlleri 2005 Yüzey Araştırması", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale, 2006, Cilt 1, Ankara 2007, s. 183-200.
- "Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları ve Kült Alanları Projesi, Edirne ve Kırklareli İlleri 2006 Yüzey Araştırması", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kocaeli, 2007, Cilt 3, Ankara 2008, s. 71-84.
- Beksaç, E.-Ş. N. et Arapoğlu, F., *Pınarhisar-Tsarevo*, Pınarhisar, 2008.
- Bradley, R., *Altering The Earth*, Edinburgh, 1993.
- *Ritual And Domestic Life In Prehistoric Europe*, Abingdon, 2005.
- Bunyadov, T., *Merd Galalar Serd Gayalar*, Bakü, 1986.

- Calzolari, E., *La Preistoria Del Caprione*, Barzago, 2006.
- Christov I., *Rock Sanctuaries of Ancient Thrace*, Sofia.
- Fol, A., et. al., *Ancient Thrace*, Sofia, 2001.
- Fol, A.-V., *The Thracians*, Sofia, 2005.
- Fol, V., *Skalata, Konyat, Ogbnyat*, Sofia, 1993.
- Fol, V., *Skalni Topoi Na Vyara*, Sofia, 2007.
- Orpheus, *The Thracian*. Sofia, 2008.
- Joussaum, R., *Des Dolmens Pour Les morts*, Poitiers, 1985.
- Les Charpentiers De La Pierre*. Paris, 2003.
- Monuments Megalithiques De Grande-Bretagne Et, D'Irlande, Paris*, 2005.
- Lema Suarez, X. M, *Caminando Entre Dolmenes*, Cee, 2002.
- Llanos A. (Azkarate, A), *Haitzulo Artifizialak/Cuevas artificiales*, Vitoria-Gasteiz, 2004.
- MacNeil Cooke, I., *Journey To the Stones*, Penzance, 1996.
- Standing Stones of the Land's End*, Penzance, 1998,
- Mallory, J. P., "Statue-Menhires And The Indo-Europeans", *Notizie Archeologiche Bergomensi*, Bergamo, 3, 1995, s. 319-332.
- Miclea, I.-Florescu, R., *Preistoria Daciei*, Bucuresti, 1980.
- Pennick, N., *Celtic Sacred Landscape*, London, 2000.
- Proverbio, F., *Archeoastronomia*, Milano, 1989.
- Sokolovska, V.-Krstevski, C., "Rock-Cut Chamber Tombs at Isar Marvinci", Macedonia and Neighboring Regions From 3rd To 1st Millenium BC. Skopje, 1997, s. 121-126.
- Tilley, C.-Bennet, W., "An Archaeology of Supernatural Places: The Case of West Penwith", *Journal of Royal Anthropological Society*, London, 7, 2001, s. 335-362.
- Zylmann, D., *Das Ratsel der Menhire*, Mainz-Kostheim, 2003.

Resim 1: Kıyıköy kıyı sunağı, genel görünüm

Resim 2: Kıyıköy Vezirtepe Şapeli çevresi

Resim 3: İndere vadisi

Resim 4: Hacıfakılı, eski yurtluk, batı tarafı

Resim 5: Kaynarca, kült binası

Resim 6: Kuzulu, kaya oyma manastır şapeli

Resim 7: Küçük Döllük, kaya altarı

Resim 8: Küçük Döllük, yerleşim alanı

HALİL EDHEM BEY VE BİRİNCİ DÖNEM SARDES KAZISI İLİŞKİLERİ

Fikret Kutlu YEGÜL *

1922 yılının 22 Temmuz günü Amerikan bandralı S.S. Ossa gemisi İzmir Limanı'ndan Sardes kazılarında alınan 58 sandık eski eserle ayrıldı. İçlerinde Artemis Tapınağı'nın mimari parçaları ve eşsiz İonik sütun başlıklarından biri de olan bu eserler ağustos ayı ortalarında New York'a getirildi ve Metropolitan Sanat Müzesi ambarlarına yerleştirildi. Bu olay New York Times Gazetesi'nin başlıklarında okuduğumuz gibi Amerika'da, özellikle sanat ve arkeoloji dünyasında sevinç, gurur, biraz da endişe ile karşılandı. Ayrıca 1922 son sezon kazılarında bulunan 30 adet Kroisos dönemine ait tarihî ve sanatsal değeri paha biçilmez altın Lydia sikkesi de aynı yılın kasım ayı başında İzmir Amerikan Başkonsolosu George Horton tarafından elden Metropolitan Müzesi'ne teslim edildi.

İzmir'in işgal altında olduğu bir sırada ve çöken imparatorluğun bu son yıllarında Anadolu'dan, özellikle Sardes'ten getirilecek tonlarca eser New York Times haberlerinde görüldüğü gibi Amerikan müzeleri için büyük ve son bir fırsat olarak değerlendiriliyor, Sardes kazıları başkanı Howard Crosby Butler bu millî sanat olayının kahramanı olarak karşılanıyordu.

Ne var ki, Anadolu çok kısa zamanda bütün bu beklentileri değiştirecek tarihî gelişmelere sahne oldu. Eserlerin New York'a gelmesinden 10-12 gün sonra başlayan Büyük Taarruz, İzmir'in 9 Eylül'de Türk birlikleri tarafından geri alınması, bütün Batı Anadolu'yu tekrar Türk egemenliğine kavuşturdu. Bundan bir yıl sonra ilân edilen Türkiye Cumhuriyeti, millî sanat ve kültür değerlerine sahip çıkarak yasadışı yollarla götürülen eserleri geri istedi. Böylece, Amerikan yetkilileri ile birkaç yıl süren zorlu bir diyaloga girilerek eserlerin tümünün 19 Temmuz 1924'te İstanbul'a geri getirilmesi başarıldı. Bu başarının gerçekleşmesinde kuşkusuz en önemli pay, İstanbul Arkeoloji Müzesi (Müze-i Humayun) Müdürü (Cumhuriyet'in kurulmasından sonra aynı zamanda Eski Eserler Genel Müdürü) Halil Edhem Bey'e aittir.

Eserlerin iadesi için Türkiye Cumhuriyeti bu denli gayret sarfetmekteyken, ilginç olan gelişme, Amerika'dan geri alınabilen Sardes buluntularının bir bölümünün daha sonra yeniden Amerika'ya gönderilmiş olmasıdır. Yapılan antlaşma gereğince, Türkiye Cumhuriyeti Sardes eserlerinin altıda veya sekizde birlik bir bölümünü o sıralarda ölen kazı başkanı Butler'ın anısına bir armağan olarak tekrar Metropolitan Müzesi'ne göndermektedir.

* Prof. Dr. Fikret Kutlu YEGÜL, University of California, Department of Art History Santa Barbara, California, USA

Sadece ekonomik ve politik açıdan değil, sanat ve kültür değerlerinin de içine girdiği ve ülkelerin millî benliklerini yeni ve değişik yollardan tanımladıkları küreselleşen yeni dünya düzeninde neredeyse bir asır önce yaşanmış fakat pek az bilinen ‘Sardes Dosyası’ sanat ve kültür varlıklarının kime ait oldukları sorusunu da güncelleştirerek tazeliğini koruyor. Arkeolojinin yakın tarihine ışık tutan, Halil Edhem Bey’in Sardes kazıları ve eserleri konusunda çeşitli düzeydeki Türk ve Amerikan yetkilileri, özellikle kazı yöneticileri ile yaptığı yoğun yazışmanın önemli bir kısmı bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi arşivlerinde bulunuyor.

Bu yazışmalara bundan tam 60 yıl önce Arif Müfid Mansel de bakmış ve elde ettiği sonuçları *Halil Edhem Hatıra Kitabı*’nda “Halil Edhem ve Sard Eserleri” başlıklı değerli bir makale olarak yayınlamıştır.

Aradan geçen uzunca süre sonrasında konuyu daha kapsamlı olarak ele almayı amaçladım. Bu nedenle Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nden 2007 yılında aldığım izinle başladığım arşiv çalışmasının birinci kısmını tamamlamış bulunuyorum. Bu konuda bana her türlü kolaylığı gösteren ve destek olan bütün müze personeline, özellikle Müze Müdürü Dr. İsmail Karamut ve belgelerin değerlendirilmesinde yardımını esirgemeyen Müze Arşiv Uzmanı Sayın Havva Koç’a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, şu önemli noktayı belirtmeliyim; bugün konumuz olan ve esas olarak 1909-1914 yılları arasında yapılan “Birinci Dönem Sardes Kazıları”, genellikle başarılı, bilgili ve zengin bir grup Amerikalı iş adamının ve birkaç akademisyenin kurdukları “The American Society for the Excavation of Sardes” (Sardes Kazıları Amerikan Derneği) adı ve yetkisi altında yapılan özel bir kazıdır. Söz konusu kazının bugünkü Harvard-Cornell üniversiteleri yetkilerinde gerçekleştirilen ve 1958 yılında Profesör George Hanfmann başkanlığında yeniden başlatılan Sardes kazıları ile hiçbir resmî ilişkisi yoktur. İkinci Dönem Sardes kazılarının 1976-2007 yılları arasında başkanlığını Prof. Dr. Crawford H. Greenewalt Jr. yapmıştır. Prof. Greenewalt, bu yıldan başlayarak kazı başkanlığını üçüncü nesilden Prof. Dr. Nicholas Cahill’e bırakıyor. Her iki arkadaşımıza da (halef ve selef) buradan candan tebriklerimi sunarım. Ayrıca, çalışmalarımda bana her fırsatta yardım eden, benimle arşiv belgelerini paylaşan ve bu önemli ve ilginç konuya tarafsız ve profesyonel olarak, en az benim kadar ilgi duyan Prof. Greenewalt’a teşekkürlerimi bildiririm.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivleri’ndeki çalışmam “Birinci Dönem Sardes Kazıları” ve bu kazının başkanı Howard Crosby Butler hakkında yaptığım incelemenin bir halkasını oluşturmaktadır. Konu umulanın üstünde geniş ve kapsamlıdır ve zamanın Amerika Dışişleri Bakanlığı’ndan Yunan Başbakanı Venizelos’a; İngiliz arkeolog ve istihbarat şefi David Hogarth’tan İngiliz Orduları Orta Doğu Cephesi Komutanı Sir Edmund Allenby’e kadar uzanır. Zincirin diğer halkalarını oluşturan arşiv malzemesi Amerika

Dışışleri Bakanlığı'nda, Washington Kongre Kütüphanesi'nde, Westchester Kenti Belediye arşivlerinde, Yale Üniversitesi Kütüphanesi arşivlerinde, Princeton Üniversitesi arşivlerinde ve kuşkusuz New York Metropolitan Müzesi arşivlerinde bulunuyor. Çalışmalarım sırasında söz konusu Amerikan arşivleri, tam bir profesyonellik anlayışı içinde bana yardımcı oldular. Buna tek istisna araştırma izni vermeyen Metropolitan Müzesi oldu – şaşmamak gerek!

İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivlerindeki Sardes yazışmaları iki başlık altında toplanabilir:

A) Halil Edhem Bey'in Osmanlı ve sonra Cumhuriyet Dönemi'nde Maarif Vekaletleri ile veya müze içinde yaptığı yazışmalar. Bunlar 1910-1925 tarihleri arasındaki döneme ait Arap harfleri ile yazılmış, 30-35 belgeden oluşur;

B) Sardes Amerikan Kazıları Derneği temsilcileriyle ve diğer arkeologlarla, özellikle Howard Crosby Butler ve Amerikan siyasî temsilcileriyle yapılan yazışmalar. Bunlar Fransızca'dır ve 40-50 kadar belgede toplanabilirler. Bu belgeler ışığında üzerinde durulacak şu noktaları belirlemiş durumdayım:

1) Halil Edhem Bey'in Butler'a iki yılda bir verdiği kazı izni, o sırada geçerli olan 1906 Asar-ı Atika Kanunu'nun şartlarına göre, bulunan eserlerin yurt dışına çıkarılmalarını yasak ediyordu. Halil Edhem Bey, kanun hükümlerini titizlikle korumuş, Butler'a her izin sürecinde bulunan eserlerin İstanbul Müzesi'ne getirilmesi şartını hatırlatmış, ancak kazı üyelerinin üzerinde çalışma yaptıkları parçaların özel izinle Sardes kazı evinin "Müze" adı verilen deposunda geçici olarak tutmalarını kabul etmiştir.

2) Halil Edhem Bey, Osmanlı bürokrasisine sadık kalarak kazıda çıkan eserlerin kademeli olarak Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğüne de denetlenmesini öngörmüş; her yıl çıkan eserlerin envanter kayıtlarını İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde olduğu kadar Aydın'da da tutulmalarını sağlamıştır. O sırada Aydın Vilayeti kronik para sıkıntısı içindedir. Bu arada Aydın Maarif Müdürlüğü, 1910 yılında kazı devlet temsilcisi ("komiser") Yako Efendi'nin suistimallerinin duyulduğunu öğrenmiş; Yako Efendi'nin maaşını hafirlerden aldığı için devlete sadık olamayacağı görüşü ile 1911'de çıkan eserlerin envanter kaydını yaptırmak için devletten maaş alan başka bir temsilci atanmasını istemiştir. Bu istek İstanbul Müzesi tarafından uygun görülerek müzenin maaş bordrosuna kayıtlı başka bir temsilci Sardes'e gönderilmiştir. Bugün Yako Efendi'nin suistimleri hakkında bir kayıt elde bulunmamakla birlikte, bazı Amerikan arşivlerinde görüldüğü gibi gerçekte 1911-1913 yılları arasında küçük çapta bazı değerli eserlerin "diplomatik valiz" kullanılarak Princeton Üniversitesi'ne ve Metropolitan Müzesi'ne götürüldükleri bilinmektedir.

3) 1918 yılı başlarında savaş kargaşasından yararlanarak Sardes kazı evi kısmen yağmalanır. Bu olayı Georg Karo adında bir Alman meslektaşından

haber alan Halil Edhem Bey önce Amerikan kazı heyetine bilgi verir, sonra da Aydın Vilayeti'ni derhal devreye sokarak Aydın Maarif Müdürü Salih Zeki, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden İzzet Bey, Atina Alman Arkeoloji Enstitüsü Başkanı Georg Karo ve İzmir İsveç Konsolosluğu'ndan H. Knackfuss ile Salihli Kaymakamlığı yetkililerinden oluşan bir heyetle zararı yerinde tespit ettirir. Yağmadan kurtulan eserleri İzmir Maarif Müdürlüğü'nün koruması altına aldırarak bu eserlerin envanter listesini hazırlatır ve Türk ve Amerikan makamlarına gönderir.

Aslında önemsiz gibi görülen bu olayın altını çizmekteki amacım, Türk-Yunan savaşının başlamak üzere olduğu bu zor ve karışık devrede bile Halil Edhem Bey'in Sardes kazılarına verdiği önemi göstermektir. Bir yandan kazıyı sahiplenirken diğer yandan da Amerikan kazı heyetinin çıkarlarını korumak için gayret göstermekte, böylece profesyonel bir tutum sergilemektedir. Bazı dış kaynaklı belgelerde bu kurtarma operasyonunda tamamen Karo ve Knackfuss'un etkin olduğu belirtilmekte, Halil Edhem Bey'in adı bile geçmemektedir. Buna karşılık, İstanbul arşivlerindeki belgeler insiyatifin ve idarenin başından sonuna kadar Halil Edhem Bey'in elinde olduğunu ortaya koymaktadır.

4) Son sezon olan 1922 yılı çalışmaları başladığında İzmir çoktan işgal edilmiş, Batı Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı üçüncü yılını doldurmuş bulunuyordu. İşgalden sonra İstanbul-İzmir-Sardes arasındaki bağlar gevşemiş, hatta kopmuştu. Halil Edhem Bey'in her zaman "dostum" diye hitap ettiği, bir an önce gelip başarılı kazılarına devam etmesini istediği, Howard Crosby Butler'a yazdığı mektuplar cevapsız kalıyordu. Hatta, Butler 1922 kazısına katılmak için İstanbul'dan geçerken eski dostunu görmekten kaçınmış, ona kazı yapacağına dair hiçbir bilgi vermemişti. 1922 kazılarının müzeye ve kendine haber verilmeden, izinsiz olarak yapıldığını gazetelerden üzülen Halil Edhem Bey, olayın Dışişleri Vekaleti'nin aracılığı ile Amerikan Siyasi Temsilciliği'nden sorulmasını ve protesto edilmesini ister. Ancak, Amerika'daki Sardes kazıları yöneticileri Batı Anadolu'daki Yunan idaresinin—bir Yunan devleti olarak—kalacağından emin olduklarından 1922 yılı kazı iznini Yunan işgal idaresinden almışlardır.

12 Mayıs 1922 tarihli Vakit Gazetesi'nin Sardes kazıları ve yeni bulunan 30 altın sikke hakkındaki haberi ise, şöyledir:

"Amerikalılar İzmir'de Yunanlıların elinde bulunan bu sikkeleri en kısa zamanda ülkelerine götürmek istemektedirler. Sevr Antlaşması'nın maddelerinden birisine göre, eserlerin yarısının bulana verilmesi gerekmektedir. Fakat bu antlaşma tasdik edilmediğinden geçerli değildir. Bundan dolayı Amerikalılar kanun ve mukavele gereği sikkeleri İstanbul'daki müzeye bırakmalıdırlar. Eğer hafirler savaş içinde kıvranan hükümetin bu durumundan istifade ederek sikkeleri Amerika'ya kaçırlırlarsa, gelecekte verilecek izinden önce maddî bir teminat istemek zorunda kalınabilir."

5) Vakit Gazetesi'nin tahmin ettiği gibi 1922 yılı kazısı sonunda 30 sikke ve 58 sandık dolusu eser New York'a ulaşır ve Amerikan kamuoyunda "Amerikan müzeleri Sardes'ten gelen tonlarca eski eserle zenginleşti" şeklinde bir başarı olarak yorumlanır. Ne var ki, bundan kısa bir süre sonra Türklerin beklenilmeyen askerî ve siyasî başarısı Metropolitan Müzesi'nin ambarlarında açılmadan duran sandıkların kanuni durumunu ve geleceğini tam bir karışıklığa sokar. Bu karışıklık, Butler'in Sardes dönüşü 13 Ağustos 1922'de Paris'te ölmesi ile daha da derinleşir.

Halil Edhem Bey, bu olayı resmen Sardes Derneği'nin yetkililerinden William Hepburn Buckler'ın yolladığı 16 Kasım 1922 tarihli raporu ve ekteki götürülen eserlerin envanter listesinden öğrenir. Kazıda başarılı amatör epigrafist olarak çalışan Buckler aslında oldukça deneyimli bir diplomattır ve bu bakımdan Sardes Kazıları Derneği tarafından Türklerle anlaşma işinde görevlendirilir. Hazırladığı raporda Buckler götürülen eserlerin önceden planlanmış bir kaçırma olmadığını, savaş kargaşasından ve sonraki İzmir yangınından korumak üzere son anda İzmir Limanı'nda bulunan bir Amerikan şilebinden yararlanıldığını belirtir ve bütün bunların Türkiye çıkarlarını korumak için yapılmış bir 'kurtarma' işlemi olduğunu savunur.

Bunun üzerine, Halil Edhem Bey hiç zaman kaybetmeden bu zahiri kurtarma işleminden dolayı Sardes yetkililerine teşekkür eder ve artık durum normale döndüğü için bütün eserlerin geri gönderilmesini ister. İstanbul Arkeoloji Müzesi arşivlerinde Halil Edhem Bey'in 1923 yılı boyunca Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ne ve Maarif Vekaleti'ne gönderdiği çeşitli yazışmayı görmek mümkündür. Bu yazılar, Halil Edhem Bey'in Sardes grubunun öne sürdüğü tezi kabul ettiğini; buna ya inandığını ya da inanmış göründüğünü belgelemektedir. Örneğin, 2 Kasım 1923 tarihli bir yazıda eserlerin New York'ta Sardes Hafriyatı Cemiyeti binasında, Türk Hükümeti namına korunmaya alındıkları bildirilmekte ve şöyle devam edilmektedir:

"Mösyö Buckler'ın açıkladığı gibi, olması muhtemel bir aksiliğe karşı eserlerin Amerika'ya gönderilmesi savaş durumunun gereğidir. Bize haber verilmesinin namuskarane olduğu açıktır."

Halil Edhem Bey, bu mektubunda vekaletle iki seçenek önermektedir: Birincisi eserlerin iadesi sırasında nakil için harcanacak paranın devletçe karşılanmasıdır. İkincisi ise, sandıkların İstanbul'a kadar Amerikalılar'ın kendi hesaplarına getirilmesi hâlinde, ikramiye olarak Sardes grubuna eserlerden uygun bir hisse verilmesidir.

6) Çeşitli arşivlerdeki belgelerden anlaşıldığına göre, gerçekte söz konusu eserlerin yurt dışına çıkarılmaları Sardes Derneği'nin iddia ettiği gibi bir 'acil koruma' operasyonu değildir. Aslında, 1922 yılı kazısının ana amaçlarından biri eserlerin sandıklanması ve Türkiye dışına çıkartılmasıdır. Bu yönde bir yılı geçkin pratik ve politik hazırlık yapılmıştır. İlk önce Sardes Derneği'nin

önde gelen isimlerinden Everit Macy'nin en büyük ortağı olduğu Standard Oil Şirketi'nin gemilerinden birisi ile anlaşma yapılır, fakat şirket daha sonra Türkiye'nin izni olmadan antika eserleri almayı reddeder. Bu arada Amerika'nın Yunanistan nezdinde resmî temsilcisi ve Butler'in Princeton'dan meslektaşı Profesör Edward Capps, 1922 yılı başında Atina hükümetinin İzmir işgal kuvvetleri idaresine baskı yaparak eserlerin çıkarılmasına izin vermesi için çeşitli üst düzey Yunan makamları ile ilişki kurar. İzmir'de de önce Amerikalı iş adamı Cyrus McCormack mart ayında, Butler da mayıs başında işgal idaresi başkanı Aristidis Steghiades ile görüşürler ve istedikleri izni almayı başarırlar. Butler, Capps'a 30 Mayıs 1922 tarihli mektubunda şöyle demektedir:

“Çıkartmak istediğim bütün eserlerin listesini gösterdim. Steghiades istediğim hemen hemen herseyi kabul etti. Yine de, yazılı bir izin belgesi vermekten çekindi. Ancak, kanunu esnek olarak uygulayacağına söz verdi ve bana “Biz Yunanlılar siz Amerikalılara bu konularda her zaman bonkör davranmadık mı?” diye sordu.”

7) 1923 yılında ve 1924 başında Halil Edhem Bey'in Sardes yöneticileri ile yaptığı çekişmeli pazarlığın aşamalarını İstanbul'daki arşiv belgelerinden okuyabiliriz. Bu pazarlık sanki bu aylarda Türkiye'nin Lozan'da verdiği savaşın minik bir kopyasıdır. 1924 başında Halil Edhem Bey Sardes Derneği'nden umulmadık sert bir ültimatoma alır. Bu doküman, kısaca eserlerin Amerika'ya götürülmelerinde derneğin çok masraf ettiğini ve bundan böyle artık görülen herşeyin kendi malları olduğunu iddia etmekle kalmamakta, daha da ileri giderek 1910-1914 yılları arası normal olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne götürülen Sardes buluntularının tümünü de Metropolitan Müzesi için istemektedir. Sonra, dernek büyük bir eli açıklıkla buna karşılık, ören yerinde kalan Artemis Tapınağı'nın mermer parçalarını size hediye edebiliriz gibi garip bir mantık da yürütmektedir. Arşivdeki bu dokümanın kenarında Edhem Bey'in düzgün el yazısı ile “Şimdilik cevaptan mustağnidir” ibaresi bulunmaktadır!

8) Ağırlıkları gerekçesi ile Metropolitan Müzesi'nde bırakılan Artemis Tapınağı mimari parçaları ve özellikle de bugün bu büyük müzenin bir tür ikonu hâline gelmiş olan İon başlığı dışında toplam 53 sandığı dolduran diğer Sardes eserleri bütün navlun ücretleri Türk hükümetince karşılanarak 19 Temmuz 1924'te İstanbul'a getirilir. Dört tanesi Metropolitan'a bırakılan altın sikkelerin de 26'sı Amerika Dışişleri Bakanlığı kuryesi tarafından Halil Edhem Bey'e teslim edilir. Ancak, bundan yaklaşık bir yıl sonra, Ağustos 1925'te bir diğer kısım eser 12 sandık olarak bu sefer kanunî yoldan bir Standard Oil gemisi ile İstanbul'dan New York'a geri gönderilir.

9) Zamanın koşullarına göre Türkiye açısından başarılı kabul edilebilecek bu sonucun elde edilmesinde bence iki önemli faktör rol oynamıştır:

-Birincisi Halil Edhem Bey'in kullandığı etkili politika ve taktiktir. Halil Edhem Bey, Amerika'ya yazdığı mektuplarda ve temsilci Buckler'la yaptığı görüşmelerde devamlı olarak Butler'ın kendisinin yakın ve sevgili dostu olduğunu vurgular, çok dürüst bir insan olarak Türklerle yaptığı anlaşmalara ve Türk çıkarlarına sadık kalacağına olan inancını belirtir ve eserleri Amerika'ya geçici olarak götürdüğü tezine inanmış görünür. "Eğer Butler bugün hayatta olsaydı eserleri kuskuşuz bana gönderirdi. Yunanlıların işgalci olarak ülkemizin malı olan bu kültür ve sanat varlıkları üzerinde hiçbir sahip olma hakkı yoktu ve dostum da bunu biliyordu" diye yazar. Butler'ın mesleki namusunu ortaya koyan bu tutum eski moda ahlak kurallarına bağlı Sardes yöneticilerini en can alıcı yerden vurmaya başarır. Halil Edhem Bey, çekişerek pazarlık yapan, almak için vermek gerektiğini bilen ve zamanın koşulları içinde çalışabilen, realist, akılcı ve esnek bir bürokrattır. Bu bakımdan kendinden daha meşhur ağabeyi Osman Hamdi Bey kadar yeteneklidir.

-İkinci faktör de son bir ümitle 1924 yılı başlarında ve çeşitli araçlarla (gene Edward Capps'ı kullanarak) Amerika Dışişleri Bakanlığı'na başvuran Sardes Derneği'nin bu girişimlerinden hiçbir sonuç alamamış olmasıdır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Amerika yetkilileri konuyu kendi hukuk uzmanlarına danıştıklarında aldıkları yanıt "Osmanlı topraklarında bulunmuş eski eserler ancak Osmanlı kanunları gereğince işlem görür" olur. Hukukçular ayrıca işgal altındaki topraklardan tarih, sanat ve ilim eserlerinin çıkarılmayacağını öngören 1907 Lahey Antlaşması'nın konu ile ilgili hükmünü derneğe hatırlatırlar. Hatta, Amerika Dışişleri Hukuk Uzmanı Edgar Turrington'un yazdığı 13 Şubat 1922 tarihli şöyle bir uyarı yazısı bile vardır:

"Eğer Türkler İzmir'i alırlarsa bu iş karışır ve bizim de bakanlık olarak işin içine girdiğimiz ve Türkiye'yi tam anlamı ile yağmaladığımız ortaya çıkar – bu durumda sadece Türklerin değil İstanbul'daki kendi adamımız Amiral Bristol'un bile yaygarayı basacağından emin olabilirsiniz."

10) Gerçekten, özellikle Fransızca belgelerden anlaşıldığına göre, eserlerin geri getirilmesinde Halil Edhem Bey'e en etkili dış yardım, konuşmalar çıkmaza girince yeni önerilerle iki tarafı uzlaştıran İstanbul'daki Amerika Siyasi Temsilcisi Amiral Mark Bristol'dan gelir. Savaş yıllarında ve savaştan sonra hem Amerikan misyonerleri hem de Sardes Derneğince "Türk Dostu – Güvenilmez" damgasını yiyen ve bu iki Amerikan kuruluşunun da görevinden alınması için uğraştığı Amiral Bristol aslında kendi ülkesini seven, sadece Türkiye'ye karşı önyargısız davranma dürüstlüğü ve karakterini gösteren bir diplomattır. İstanbul'da çabaları ile kurulan Amerikan hastanesine adı verilen bu dürüst insana Türk arkeoloji toplumu teşekkür borçludur.

11) İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Sardes ile ilgili son belge Halil Edhem Bey'in derneğe yazdığı 15 Nisan 1927 tarihli mektuptur. Bu mektup, derneğin

Metropolitan Müzesi'ne verilen eserleri beğenmemesi, teşhire değmez diyerek İstanbul'da bulunan bütün Sardes sikkelerini ve mücevheratını tekrar geri istemesini konu eden sitem dolu 9 Aralık 1925 tarihli mektubuna oldukça geç verilmiş cevaptır. Ancak, Halil Edhem Bey'in bu mektubu New York'a ulaştığında artık onu alacak makam kalmamıştır. Sardes Derneği son olarak Aralık 1925'te toplanmış, kararsızlık ve gayesizlik içinde kendi kendini feshetmiştir. Sadece kazının bazı akademik üyeleri ve onları destekleyen bir iki üye birçok cildi içeren, çok değerli bir yayın dizisi ortaya koymayı başarırlar. Böylece, Butler'ın hatırasını ve onun Sardes rüyasını gerçekleştirmiş olurlar.

Bugün değindiğimiz bütün bu olaylar hariç tutulursa, "Birinci Dönem Sardes Kazıları" bilimsel yönden çok takdir edilebilecek sonuçlar vermiş ve bu sonuçları bilim dünyasına olduğu kadar "İkinci Dönem Sardes Kazılarına" da devretmeyi başarmıştır.

12) "Birinci Dönem Sardes Kazıları" ve onun renkli başkanı iyisi ile kötüsü ile tarihin ve tarihçilerin malıdır. Size ancak çok küçük bir parçasını aksettirmeye çalıştığım bu konu zamanının ölçülerini, bilim anlayışını, insan ilişkilerini, sevgilerini ve hırslarını, milliyetçilik anlayışını ve koloniyel düşünce kalıplarını yansıttığı ölçüde değerlendirilmelidir. Şu anda bile, bir grup Batılı müzeci, kültür varlıklarının Türkiye, Yunanistan, İtalya gibi ülkelerin milliyetçi çıkarları için uyguladıkları kuralların aslında kısıtlayıcı ve yapay bir "politik uydurma" olduğu tezini savunmaktadırlar. Bu görüşe göre, kısıtlayıcı ve tutucu olarak nitelenen yerel/ulusal müzeler yerlerini Metropolitan Müzesi gibi salonlarında her coğrafyanın ve kültürün eserlerini toplamayı amaçlayan "ansiklopedik" müzelere devretmek zorundadırlar. Bu yeni kolonist görüşün öncülerinden Chicago Art Institute Müdürü James Curo -ki daha önce Harvard Sanat Müzeleri müdürü olarak Sardes kazılarında "patron" konumuna sahiptir- 2008'de çıkan "Who Owns Antiquity?" adlı kitabında millî devlet modelinin iflas ettiği tezini korumakta ve bu tezin bir devamı olarak da arkeolojik kazılarda çıkan eserlerin herkesin (yani Batı devletlerinin de) malı olduğunu ve yarı yarıya paylaşılması gerektiğini öngörmektedir. Felsefi bir soyutlama veya akademik bir fantazi olarak kabul etsek de bize Sevr kâbusunu hatırlatan böyle bir düşünce zincirini liberal tartışmalara açık fakat dikkatli bir şekilde izlememiz gerekir.

Yaşlı bir imparatorluğun çöküş yıllarında dünyaya gelen ve genç bir cumhuriyetin kurulduğu dönemde sona eren bu kazı, Türk-Amerikan bilimsel ve politik ilişkilerine de ışık tutması bakımından üzerinde durulmaya değer, en azından merak edilecek bir konudur. İlginizi ve dikkatinizi çekebildiysem mutlu olurum.

OLBA 2007 YÜZEY ARAŞTIRMASI

Emel ERTEN*
Murat ÖZYILDIRIM

Mersin, Silifke, Olba arkeolojik yüzey araştırmalarının yedinci dönem çalışmaları 2007 yılında yapıldı¹. Araştırmanın gerçekleştirilmesi için gereken maddî katkı Mersin Üniversitesi Rektörlüğü, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından sağlandı.

2007 araştırma döneminde Olba’da günlük yaşam ve bununla birlikte gelişen yerleşim modeli konusunda önceki yıllarda başlatılan çalışmalar sürdürüldü. Özellikle tarımsal yapılanma ve bunun fiziksel izleri incelendi.

Bilindiği gibi, tiyatro, aquaeductus ya da nymphaeum gibi kentin görkemli kamu yapılarının yanı sıra, Olba’da varlığı eskiden beri bilinen diğer önemli kalıntı da eski ve yeni yayınlarda “villa rustica” olarak adlandırılan yapıdır (Resim: 1)². Ancak, kentteki kırsal yerleşim biçimi ve tarım yapılarının sadece bu örnekle sınırlı olmadığı kesindir. Geçmiş yıllarda akropolise göre batı yöndeki Dügürlük sırtlarında yapılan incelemeler teraslanmış tarım alanlarının ve kırsal-tarımsal konutların Olba’nın yakın çevresinde sıkışık olmayan yerleşim modeli içinde yer aldıklarını göstermişti. Ayrıca, Dügürlük’teki kalıntıların sunduğu arkeolojik ve epigrafik verilerle bu konutların sağlıklı olarak tarihlenmeleri mümkün olabilmişti³. Roma İmparatorluk Dönemi içinde birçok anıtsal kamu yapısının yapımı ile çağdaş çiftlik yerleşimleri Olba kent merkezinin yakın çevresindeki tarıma elverişli alanlarda yer almaktaydı. Bunların örneklerinin saptanabilmesi amacıyla Olba’nın yakın çevresinde yer alan ve bugüne değin incelenmemiş olan alanlardaki çalışmalara Olba 2007 araştırma sezonunda yer verildi.

* Doç. Dr. Emel ERTEN, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Ankara/TÜRKİYE

eerten@gazi.edu.tr

Murat ÖZYILDIRIM (M.A.), Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Mersin/TÜRKİYE

1 Doç. Dr. Emel Erten başkanlığındaki araştırmaya Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi olarak Tarsus Müzesi’nden Arkeolog Abdülbari Yıldız’ın yanı sıra, Klasik Filolog Murat Özyıldırım (M.A., Mersin Üniversitesi), Arkeolog Tuna Akçay (M.A., Mersin Üniversitesi), Sanat Tarihçisi Yrd. Doç. Dr. Sibel Ünalın (Mersin Üniversitesi), Jeoloji Mühendisi Yrd. Doç. Dr. Kıvanç Zorlu, Kimya Yük. Mühendisi Sabri Noyan Dilek ve arkeoloji öğrencisi Hakan Durmaz (Mersin Üniversitesi) katıldılar.

2 Keil-Wilhelm 1931, 84, plan 108; Hild-Hellenkemper 1990, 370, res. 329; Aydınoglu 1999, 159, 166, lev. 32-33, fig. 12-13; Erten 2003, 187, 194, n.10, res. 9.

3 Erten - Özyıldırım 2007 (a) , 40-41, 47 - 48, res. 2-4.

Doğu vadisini ve Şeytanderesi Vadisi'nin bir kısmını sınırlayan yükselti üzerinde (Yeğenli tarafında) ve kentin batısındaki Yağardıç Mahallesi olarak adlandırılan kesimde yapılan araştırmalarda kırsal/tarımsal yaşamı ve dağınık yerleşim dokusunu ortaya koyan çiftlik yapılarına ait kalıntılara rastlandı. Bir yandan da tarım ve hayvancılığa bağlı yaşam biçiminin Antik Çağdan bu yana fazla değişikliğe uğramadan sürmekte olduğu gözlemlendi.

Ortak yapı ve plan özellikleri gösteren çiftlik yapılarının nasıl bir gelenekten ve kültürden kaynaklandığı sorularının yanıtlarını öncelikle aramaktayız. Hellenistik Dönemde tarım alanlarının kontrolünü sağlayan kulelerinin Roma İmparatorluk Dönemine gelindiğinde ortaya çıkan çiftlik yapılarının oluşumundaki etkenlerden olduğu daha önceki çalışmalarda önerilmiş bulunmaktadır⁴. Yerel Hellenistik geleneğin yanı sıra, bu yapıların da diğer birçok kamu yapısında uygulanan mimari formlarda olduğu gibi doğrudan Roma geleneği ile ilintili olarak inşa edilmiş olmaları gerekmektedir. Bir başka deyişle, bölgedeki "Romanizasyon" süreci nasıl su kemerlerini, Roma geleneğine uygun olarak yapılan tapınakları, sütunlu caddeleri, anıtsal çeşme yapılarını beraberinde getirmişse; bu süreç değişen sosyal, ekonomik ve kültürel yapı ile birlikte kırsal mimaride, çiftlik yapılarının oluşumunda da etkilerini göstermiş olmalıdır⁵. Ön çalışmalarımız Kilikia ile benzer tipte çiftlik yerleşimlerinin ve kırsal konut mimarlığı örneklerinin Suriye ve daha güneyde Ürdün'e doğru uzanan bölgede izlenebildiğini göstermektedir⁶.

Roma çiftlik evinin özellikleri konusunda Vitruvius'un *de Architectura*⁷ adlı yapıtında yaptığı tanımlamanın yanı sıra, Roma yazarlarının tarımsal konularda yazdıkları kitaplarda referanslar bulunmaktadır⁸. Örneğin, Columella *de Re Rustica* adlı yapıtında bir villada bulunması gereken mekânları üçe ayırmaktadır⁹. Bunlar, "villa urbana" (günlük yaşam için yerleşim ya da malikane), "villa rustica" (kırsal) ve "villa fructuaria" (üretim) birimleridir. Columella'ya göre, bu üçlemede "villa urbana" yazın ve kışın kullanılacak yatak odalarını, yemek odası ve banyo gibi birimlere sahip yapıdır. Buna karşılık "villa rustica"da önerilen mekânlar geniş bir mutfak, kölelerin barındırılacakları hücreler, ahırlar, kâhyaların, çobanların oturacakları birimlerdir. "Villa fructuaria" ise, tarımsal ürünlerin depolanacağı birimdir. Burada özellikle zeytinyağı ve şarap yapımında kullanılacak mekânlar bulunmakta, ekipman korunmakta; kuru tahılların saklanacağı tavanarası odaları vb. yer almaktadır.

4 Aydınoglu 1999, 160-161.

5 Doğuda Romanizasyon süreci konusunda Sagalassos ve Pisidia'dan yola çıkılarak yapılan genel ve kapsamlı bir değerlendirme ve bu konudaki çeşitli yayın ve görüşler konusunda: Waelkens 2002, 311-313. Yine aynı konu ile ilgili olarak bkz.: Yegül 2000, 133, n. 2.

6 Butcher 2003, 302-307; Ellis 2000, 89-94.

7 Vitruvius, *de Architectura* 6. 6. 1-7

8 Bu yazarlar içinde önde gelenler Lucius Iunius Moderatus Columella, Marcus Porcius Cato, Marcus Terentius Varro'dur: McKay 1977, 100-108, 246, n. 158.

9 Columella 1. 6. 1

Olba'da saptanan çiftlik yerleşimleri incelendiğinde bunların da bir tek üniteden oluşmadıkları, birçok yapıdan meydana gelen bir kompleks özelliği gösterdikleri izlenmektedir. Bu bağlamda, belki de "bey evi" olarak da adlandırılan malikane yapısı, çiftlikte yaşayanların günlük hayatlarını geçirdikleri, aslında Columella tarafından çiftlik evinin bir birimi olarak önerilen "villa urbana"nın işlevine sahip olmalıdır.

Olba'daki çiftlik yapıları, elbette ki, İtalya'daki örnekler gibi pastoral kır yaşantısının nimetlerinin tadıldığı sayfiye evleri değil, aynı zamanda dağlık ve koşulları güç, tarım toprağının az olduğu bir bölgedeki gerçekçi ve sade bir yaşantıyı yansıtan barınaklardır. Sahip oldukları kayaya oyulmuş tekneleri, kuyuları, sarnıçları tarımsal üretimle olan doğrudan ilişkilerine işaret etmektedir. Yine Columella'nın önerdiğine uygun, yukarıdaki evden kolaylıkla izlenebilen, sert zeminli harman yerlerine Olba'daki çiftlik alanlarında rastlamak olasıdır¹⁰.

Öte yandan, Marcus Porcius Cato, çiftlik oluşturmak için yapı malzemesi olarak gerekenleri sayarken duvarlar için taş ocağından alınmış taş, taşıyıcı kolonlar için güçlü taş örgüler önerirken bir bakıma Olba çiftlik konutlarını tanımlar gibidir¹¹.

Bugün bakıldığında, Olba'daki antik tarımsal yapıların kimi zaman temellerinden yararlanılarak hemen üstlerine yeni çiftlik evlerinin yapılmış olduğu; kimi zaman da onların konumlarının gösterdiği özellikten ve uygun kaya zeminleri, yerli taş katmanları üzerinde açılmış ışıklar, geniş harman yerleri gibi jeolojik olanaklarından yararlanmak amacıyla hemen yakınlarına yeni çiftlik evlerinin yapıldığı izlenmektedir.

Birçoğu artık terk edilmiş olmakla birlikte yakın zamana kadar kullanımda oldukları anlaşılan bu yeni çiftlik evleri, Olba'nın binyıllarca sahip olduğu yaşam tarzının ve mimarisinin uzun süreli varlığını ve kalıcılığını yansıtmaktadır. Günümüzde yöresel mimarinin unutulmaya yüz tutmuş örnekleri sayılabilecek bu kırsal konutların da tanım ve görsel belgelemesini yapmak ve iç içe varlıklarını korumaya çalışan Antik Çağ örnekleriyle benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak amaçlandı. Buna göre, aşağıdaki sonuçlar elde edildi:

-Olba'daki antik kırsal mimari örnekleri olan konutların yer seçiminde çevrelerine hâkim, yüksekçe alanlar yeğlenmektedir. Bu yerler genellikle bölgenin jeolojik yapısı için tipik sayılan işlenmeye uygun kaya katmanlarıdır ve bu oluşumların yakın çevrelerinde taşlardan arındırılarak elde edilmiş tarımsal teraslar ya da bölgenin jeolojik yapısının gereği olan, verimli kırmızı

10 Columella 1. 6. 23.

11 Cato 13. 1. 14. Olba'da yerel taş işçiliğinin etkin bir iş kolu olduğunu gösteren arkeolojik veriler bulunmakta; özellikle de kentte çok sayıda taş ocağı saptanmaktadır. Akçay 2008, 291-317.

toprak içeren karstik çöküntü alanları (dolin'ler, uvala'lar) yer almaktadır¹². Bugün tarımsal teraslar hâlâ ekilip biçilmekte; özellikle de buğday ekimi saptanmaktadır (Resim: 2)¹³. Eskiçağda da buğdayın bu alanlarda ekilmekte olduğunu belirtmek olasıdır.

-Yapı malzemesi olarak duvar ve temellerde kullanılan malzeme yerel kireçtaşıdır. Ancak, bu malzemenin antik örneklerde ve yakın tarihli evlerde kullanımı duvar tekniği bakımından farklılık göstermektedir. Roma kırsal konutlarında büyük blok taşlar temellerin oluşturulmasında, duvarlarda kapı lento ve sövelerinin yapımında kullanılmaktadır (Resim: 3). Yeni çiftlik evlerinin duvarları ise, kesme değil, kırma taşlarla örülmektedir. Zaten eski ve yeni çiftlik yapılarının duvar örgülerine ait taşlar renk ve doku bakımından da farklılık göstermektedir. Kireçtaşının doğal yapısına uygun olarak antik yapılara ait büyük taş bloklar koyu gri renkteyken, daha yeni yapılardaki kırma taşlar kiremit rengi-krem-beyaz tonlarındadır. Bu özellik, farklı dönemlerde kırılıp işlenmiş olduklarını açıkça göstermektedir. Olba'daki Roma çiftlik evlerinin duvarlarında harç kullanımı ya görülmemekte ya da ender olarak bu uygulamaya rastlanmaktadır. Ayrıca, birçok antik çiftlik yapısında, bölge geleneğine uygun olarak ana kaya açılarak meydana getirilen mekânlardan yararlanıldığı izlenmektedir.

-Olba'daki antik kırsal yapılarda inşaat malzemesi olarak kullanılan ahşabın kalıntıları günümüze ulaşabilmiş değildir. Buna karşılık, söz ettiğimiz yakın tarihli yerel taş mimaride ahşabın kullanımına ait bilgi ve belgeler henüz tümüyle ortadan kalkmış değildir. Bu durum da ahşabın antik taş yapılarda kullanımı konusunda aydınlatıcı olabilmektedir. Kapı lentolarında, pencerelerde, çatıların oluşturulmasında ahşap hatıl ve direklerin kireçtaşı duvar örgüsüyle bir arada kullanımı araştırmalarımız sırasında belgelendirilmiştir (Resim: 4).

-Olba antik çiftlik komplekslerinin temel özelliklerinden biri de yanlarında olasılıkla arazi sahibine ait olan mezarların yer alması olarak belirlenmektedir. Bu özellik 2007 araştırma döneminde yapılan incelemelerimizle büyük ölçüde yeniden doğrulanmış bulunmaktadır. Kentte genel olarak jeolojik yapıya göre seçilen mezarların konumları, çiftlik alanlarında da yine aynı temel prensibe uygun olarak düzenlenmektedir. Çiftlik alanı içinde mezar yapmaya uygunluk gösteren taş kütleleri ya da kaya yüzleri mezarların (lahitlerin ya da kaya mezarlarının, hatta anıtsal mezar yapılarının) yapımı için kullanılmaktadır.

12 Erten-Özyıldırım 2007 (b), 52.

13 Kısıtlı sayıda olmakla birlikte eldeki yazınsal/epigrafik ve arkeolojik veriler Yunan ve Roma dünyasında tarımsal terasların varlığını doğrular görünmektedir: Yunanistan'da incelenen teraslar konusunda bkz.: Price-Nixon 2005, 665-694. Suriye'de de tarımsal terasların varlığı bildirilmektedir. Özellikle kuzeybatı Suriye'deki kireçtaşı yükseltiler üzerindeki tarımsal teraslar Olba'da saptananlara benzer olmalıdır: Butcher 2003, 169. Anadolu'daki tarımsal terasların arkeolojik değerlendirmesini içeren bir çalışmanın henüz yapılmadığı anlaşılmaktadır. Olba'da olduğu gibi tarım arazisinin kısıtlı olduğu Anadolu'daki birçok merkezde tarımsal terasların oluşturulmuş olmaları gerekmektedir.

Olba araştırmaları kapsamında ilk kez 2006 döneminde başlatılan kentin su sistemlerinin incelenmesi çalışmalarına 2007 yılında da devam edildi. Bu amaçla, Doğu Tepesi'nin kuzeybatı köşesinden başlayarak yamaç boyunca yer alan yapıların su bağlantıları konusunda incelemeler yapıldı. Bunun nedeni yapıların içinde taş kanal ve akar su tesisatına ait izlerin görölmesiydi. Konut ve işlik olarak kullanıldıkları anlaşılan yapılarla yukarıdaki sarnıç arasında kalan yamaç incelenerek, buraya taşınan suyun kaynağı araştırıldı. Böylece yamaç üzerinde güneydoğudan kuzeybatıya uzanan kayaya oyulmuş bir kanal sisteminin yer yer izlenmesi mümkün oldu. Ayrıca, yamaçta kayaya oyulan taş kanalların (Resim: 5) yanında olasılıkla bunları örten kapak taşları niteliğindeki parçalar da saptandı. Sürekli olarak izlenmesi güç olmakla birlikte ortalama 15 cm. genişlikteki kanallardan geldiği anlaşılan bu suyun kaynağının nerede olabileceğinin iki seçeneği bulunmaktaydı:

Bunlardan ilki, kanal izlerinin çok yaklaştığı Doğu Tepesi üzerindeki büyük sarnıçtan bu kanala su ulaştırılmasıdır. Ancak, bunu yansıtan herhangi bir kanıtta arazi incelemelerinde rastlanamamıştır. Diğer seçenek ise, sarnıa göre daha yukarı düzeydeki ana kanalın üçe ayrıldığı yerden ayrılan kanallardan birinin bu sistemi beslemesidir ve bu daha olası görünen durumdur¹⁴.

Doğu Tepesi'nin eteğindeki söz konusu yapılara yukarıdan gelen suyun doğrudan bağlanmakta olduğu birçok yerde izlenmektedir. Örneğin, doğu duvarı bir apsis biçiminde kavislendirilen kayaya oyulma mekânın içinde apsisin alt merkezindeki taş kanal girişi saptanmaktadır (Resim: 6). Böylece, konutun içinde bir tür akarsu tesisatına bağlı eşme yer almaktadır. Yine buna bitişik mekânlardan birinde duvar boyunca uzanan taş kanalların izlenmesi su tesisatının yaygınlığını belgelemekte ve buranın bir şarap işliği olarak kullanılmış olabileceği düşünölmektedir.

Diğer yönde, Olba aquaeductusu'nun Doğu Tepesi ile birleştiği alanda yapılan incelemelerde buradaki su kanal sistemleri de incelendi. Tam birleşme noktasındaki başlangıç tankı tümüyle kayaya oyulmuş ve üzeri daha sonra bir lahit kapağıyla kapatılmış, devşirme blok taşlarla çevrelenmiştir. Yapılan bu değişikliklere karşın, ana kayaya oyulmuş bu tankın aquaeductus ile olan doğrudan bağlantısı kesindir. Öte yandan, güneybatı yönde, daha aşağı seviyede yamaçta bulunan işliklere doğru başlangıç tankından bir çıkış kanalının bulunduğu yapılan incelemede saptanmaktadır. Bu kanalın aşağıdaki işliklere doğru kayaya oyulmuş kanallarla bağlantılı olduğu yer yer görölebilen kalıntılardan anlaşılmaktadır.

2007 yılı çalışmalarının en önemli başlıklarından biri de 2006'da başlatılan topografik ölçüm çalışmasının geliştirilmesi ve revizyonudur. Daha önce

14 Kızılgeçit kaynağından Olba'ya getirilen suyun Doğu Tepesi üzerinde taşındığı kayaya oyulmuş kanallarla ve bunların üç ayrı kola ayrılması ile ilgili olarak bkz.: Erten-Özyıldırım 2007 (b), 54.

planları çizilerek oluşturulan topografik harita üzerine işlenen arkeolojik kalıntıların konumlarındaki bazı kayma ve yanlışlıklar 2007’de gözden geçirilerek doğrulanmıştır (Harita).

Olba’nın Erken Hristiyanlık kaynaklarında adı geçen bir merkez olması, burada dinsel yapıların varlık nedenlerini açıklamaktadır. Kentin önceden beri tanınan dinsel anıtlarından biri de Doğu Vadisi içinde yer alan manastırdır. Birçok yayında yer almakla birlikte, söz konusu manastırın planının yerinde yapılan ayrıntılı bir incelemeyle düzeltilmediği; kimi eksik ve yanlışlıklarıyla tekrarlanarak kitap ve makalelerde kullanıldığı görülmektedir. Bu eksikliğin giderilmesi için ekibimiz manastır incelemelerine 2007 yılı içinde eğilmiş bulunmaktadır.

2007 çalışma döneminde manastırın ayrıntılı plan çizimine başlanmış; ölçüler alınarak ayrıntılı fotoğraflık belgeleme gerçekleştirilmiştir (Resim: 7). Yoğun maki bitki örtüsüyle kaplı manastır alanında yeni mekân ve birimler ortaya çıkarılmaktadır. Özellikle önceden varlığı bilinmeyen ve manastıra hizmet veren bir sarnıcın saptanması 2007 yılı çalışmalarının önemli bulgularındandır.

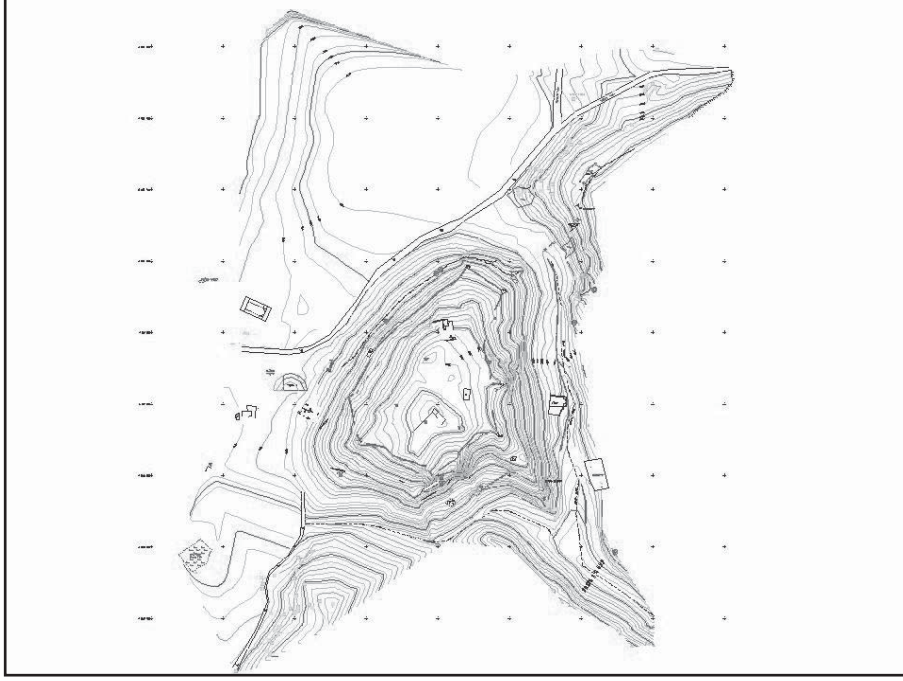
Olba’nın arkeolojik inceleme ve değerlendirmesinde sahip olduğu doğal arazi yapısı büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle 2006 yılında ilk kez başlatılan kentin jeolojik değerlendirmesi çalışmaları 2007 sezonunda da sürdürülmüştür.

Bu sempozyum kapsamında, arkeometri programında yer alan Doç. Dr. Muhsin Eren’in “Olba Yöresi Jeoarkeolojisi” ve Yrd. Doç. Dr. Kıvanç Zorlu’nun “Olba Antik Kentinde Kullanılan Yapıtaşlarında Gözlenen Bozunma Davranışlarına Mikro ve Makro Ölçekte Genel Bir Bakış” adlı bildirilerinde söz konusu çalışmaların sonuçları sunulmuş bulunmaktadır. Dr. Kıvanç Zorlu, 24-28 Mart 2008 tarihlerinde toplanan 61. Türkiye Jeoloji Kurultayı’na da Olba’daki kireçtaşı bloklarının bozunmaya bağlı fraktal boyutlarının değişimini inceleyen bir bildiri vermiştir.

2007’de Olba’da saptanan kaçak kazı çukurları, kaçakçıların ilgilerinin antik kent üzerinde eskiden de olduğu gibi yoğunluğunu koruduğunu göstermektedir. Geçen yıl Uzuncaburç Jandarma Karakolu’nun kapatılması ile oluşan otorite boşluğundan yakınmaktayken ve yaptığımız resmî girişimler sonuçsuz kalmaktayken; bu yıl da Uzuncaburç Belediyesi’nin kapatılması, bölgedeki eski eserlerin korunması ve denetimi bakımından diğer olumsuz gelişme olarak değerlendirilmektedir.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- Eskiçağ Kaynakları Cato Marcus Porcius Cato, *De Agricultura*, (Çeviri: W. D. Hooper-H. B. Ash), The Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. 1967.
- Columella Lucius Junius Moderatus Columella, *De Re Rustica*, (Çeviri: H. B. Ash), The Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. 1960.
- Vitruvius Vitruvius, *de Architectura (Mimarlık Üzerine On Kitap)*, (Çeviri: Suna Güven), Ankara 1990.
- Çağdaş Kaynaklar Akçay 2008, T. Akçay, "Olba'daki Taş Ustası Mezarları Işığında Yerel Taş İşçiliği", *OLBA XVI*, 291-317.
- Aydınoğlu 1999 Ü. Aydınoğlu, "Doğu Dağlık Kilikia'da Villae Rusticae" *OLBA II (Özel Sayı)*, Cilt I, 155-167.
- Butcher 2003, K. Butcher, *Roman Syria and the Near East*, London.
- Ellis 2000, S. P. Ellis, *Roman Housing*, London.
- Erten 2003, E. Erten, "Olba (Uğuralanı) 2001 Yüzey Araştırması", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27-31. Mayıs. 2002, 1.Cilt, 185-196.
- Erten-Özyıldırım 2007 (a), E. Erten-M. Özyıldırım, "Olba Yüzey Araştırması 2005", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 39-50.
- Erten-Özyıldırım 2007 (b), E. Erten-M. Özyıldırım, "Olba Yüzey Araştırması 2005", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 51-62.
- Hild-Hellenkemper 1990, F. Hild-H. Hellenkemper, "Kilikien und Isaurien", *Tabula Imperii Byzantini* 5, Wien.
- Keil-Wilhelm 1931, J. Keil-A. Wilhelm, "Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien", *MAMA III*, Manchester.
- McKay 1977 A. G. McKay, *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*, New York.
- Price-Nixon 2005, S. Price-L. Nixon, "Ancient Greek Agricultural Terraces: Evidence from Texts and Archaeological Survey", *American Journal of Archaeology*, 2005, Vol. 109, No. 4, 665-694.
- Waelkens 2002 M. Waelkens, "Romanization in the East. A Case Study: Sagalassos and Pisidia (SW Turkey)", *İstanbul Mitteilungen* 52, 311-368.
- Yegül 2000 F. K. Yegül, "Memory, Metaphor, and Meaning in the cities of Asia Minor", E. Fentress (ed.), *Romanization and the City. Creation, transformation and Failures, Proceedings of a Conference Held at the Academy in Rome to Celebrate the 50th Anniversary of the Excavations at Cosa, 14-16 May 1998*, 133-153.

Harita: 1

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

2007 YILI AKSARAY İLİ, TUZ GÖLÜ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Burçin ERDOĞU*
İsmail FAZLIOĞLU
Nejat YÜCEL

“ Aksaray İli, Tuz Gölü YüzeY Araştırması, İç Anadolu Bölgesi Tuz Projesi” kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izinleri ve Trakya Üniversitesi Araştırma Fonu (TÜBAP-828) ve DÖSİMM’in maddî destekleri ile 23 Ağustos-1 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcisi olarak Kayseri Müzesi’nden Hamdi Oktay görev almıştır.

Tuz tarih öncesi çağlardan başlayarak insan yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Yiyeceklere verdiği tat kadar onların uzun süre korunmasında ve saklanması da önemli bir rol oynar. Arkeolojide, deri tabaklamasından peynir yapımına, altın işçiliğinden mumyalamaya, mimariden çanak çömlek yapımına kadar farklı alanlarda kullanılmıştır (Kurlansky 2002; Erdoğan ve Özbaşaran 2007). Tuz hem insanlar hem de hayvanlar için önemli bir mineraldir. İnsan sağlığı için vücudun belirli bir miktarda sodyuma ihtiyacı vardır. Sodyum sinir sistemimize etki ederek kasların hareketini sağlar ve vücutta suyu dengeler. Sağlıklı yaşam için erişkin bir insanın günlük tuz ihtiyacı yaklaşık 5-8 gram olsa da sıcak havalarda ya da ağır fiziksel çalışma şartlarında bu miktar 10 grama kadar çıkmaktadır. Hayvanların gelişmeleri için de tuza ihtiyaçları vardır. Yeterli tuz alamayan hayvanda, kilo kaybı, halsizlik, sütünde azalma ve düşük yapma görülmektedir. Büyük baş hayvanların günde 25 gram, küçük baş hayvanların ise günde 10 gram tuza ihtiyaçları olduğu saptanmıştır (Chapman *et al.* 1999; Multhaupt 1978). Gerek insanların sağlığı ve hayvanların gelişimi gerekse koruma özelliğine sahip olmasından dolayı tarih öncesi çağlardan başlayarak tuzun üretimi ve ticareti yapılmıştır (Nenquin 1961; Multhaupt 1978; Adshead 1992; Daire 2000; Kurlansky 2002).

Tuz, kaya tuzu, deniz, göl, kaynak ve bazı bitkiler gibi çeşitli kaynaklardan elde edilir. Herbirinde tuzun çıkartılması ve işlenmesi farklıdır. Tuz üretimine ait en erken deliller Avrupa’nın çeşitli yerlerinde ele geçirilmiştir. Özellikle

* Doç. Dr. Burçin ERDOĞU, Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü 22030 Edirne/TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. İsmail FAZLIOĞLU, Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü 22030 Edirne/TÜRKİYE.
Nejat YÜCEL (M.A.), Trakya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü 22030 Edirne/TÜRKİYE.

huni biçimli veya kaideli “tuz kapları” ve kaya tuzunu kırmak için kullanılan büyük el baltaları, M.Ö 5. bin yıllarından başlayarak tuz kaynaklarına yakın yerleşmelerde ve atölyelerde bulunmuştur (Monah *et al.* 2007).

Ülkemizde 78 adet tuz kaynağı saptanmıştır (MTA 1976). Bu tuz kaynaklarından en önemlisi şüphesiz Tuz Gölü’dür. %33 tuzluluk derecesine sahip olan Tuz Gölü’nde her yaz yaklaşık 5-12 cm. kalınlığında tuz tabakası oluşur (Koday 1998-99). Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri’nin desteği ile beşinci senesini doluran ‘İç Anadolu Bölgesi Tuz Projesi’nin ana amacı, tarih öncesi dönemlerden başlayarak tuz üretimi, tuz kullanımı ve ticaretini arkeolojik verilere, etnografiye ve antik kaynaklara göre araştırmaktır. Bölgede geleneksel olarak hangi yöntemlerle tuz çıkartıldığını araştırarak eski dönemlere ait tuz üretimi, kullanımı ve ticaretine ait ipuçları elde edebilmek için gerçekleştirdiğimiz etnoarkeolojik araştırmalar bir çok makalede detaylı olarak ele alınmıştır (Erdoğu ve Fazlıoğlu 2006; Erdoğu ve Özbaşaran 2007). 2004-2007 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları Tuz Gölü çevresinde tuz üretimi ile ilgili yerleşim yerleri ve/veya atölyeler saptamak amacını taşımaktadır (Erdoğu *et al.* 2007).

2007 Yılı Çalışmaları

Araştırmalarımız 2007 yılında Tuz Gölü’nün güneydoğusunda Ulukışla ve Yeşiltepe köylerinin kuzeyinde yoğunlaştırılmıştır (Harita: 1). Daha önceki yıllarda Ulukışla’nın kuzeyinde Sarnıç adı verilen mevkiide 1 km.lik bir alan içinde tespit ettiğimiz üç ören yeri tekrar araştırılmıştır. Bunların içinde en büyüğü Kötücük’tür. Kötücük yan yana dizilmiş beş alçak tepeden oluşmaktadır. Bunlardan en büyüğü yaklaşık 80x80 m. boyutlarındadır. Tüm tepelerin üzerinde, 20x20 m. boyutlarında yerleştirilen karolajlar içinde sistemli toplama yapılmıştır. Kötücük’ten derlenen çanak çömlekler Son Tunç, Erken Demir, Helenistik ve Roma dönemlerine aittir. Erken Demir Çağına tarihlendirilen çanak çömlekler içinde Orta ve Geç Frig Dönemine ait boya bezemeli örnekler önemli bir yer tutmaktadır¹. Kötücük’ün güneydoğusunda, defneciler tarafından tahrip edilmiş taş sanduka mezarlardan oluşan Son Tunç Çağına tarihlendirilebilen bir mezarlık alanı da saptanmıştır.

Kötücük’ün 1 km. kuzeydoğusunda Yavşanlık adlı 110x60 m. boyutlarında alçak bir höyük ve bunun hemen batısında Has Süleyman’ın Arkacı olarak adlandırılan düz bir yerleşim yerini daha önceki yıllarda saptamış ve 20x20 m. boyutlarında yerleştirilen karolajlar içinde sistemli toplama yapılmıştı (Erdoğu ve Fazlıoğlu 2006). 2007 yılında tekrardan araştırılan bu yerleşmelerde Son Tunç ve Erken Demir çağlarına tarihlendirilen malzemenin yanı sıra Son Neolitik Musular, İlk Kalkolitik Sapmazköy, Orta Kalkolitik Güvercin

1 Malzemenin değerlendirmesinde yardımcı olan Kenneth Sams, Hermann Genz ve Özlem Çevik’e teşekkür ederiz.

Kayası ve Son Kalkolitik Karakuyu II çanak çömlekleri ile Son Neolitik ve İlk Kalkolitik Çağına tarihlendirilen obsidienden yapılmış, çift taraflı, baskı düzeltili ok uçları toplanmıştır.

Ayrıca 2007 yılında yerleşim dışı (off-site) buluntu dağılımını saptamak için, Kötücük ve Yavşanlı arasındaki alanda sistematik yüzey toplaması gerçekleştirilmiştir. 20 m. aralıklarla dizilen, 5 kişiden oluşan ekip yaklaşık 10 hektarlık bir alanı taramış, ele geçirilen tüm malzeme GPS yardımı ile belgelenerek, dağılım haritaları oluşturulmuştur. Yerleşim dışı malzeme içinde bazalttan yapılmış çok sayıda öğütme taşları ve vurgaçlar önemli buluntu topluluğunu oluşturmaktadır.

Kötücük'ün yaklaşık 5 km. güneybatısında, Tuz Gölü'ne yakın bir konumda Karabatak mevkiinde, daha çok mevsimlik kamp yerleri izlenimi veren 13 öbekten obsidienden yapılmış tek veya çift taraflı baskı düzeltili ok/mızrak uçları ile bölgede Musular, Sapmazköy, Güvercinkayasası ve Karakuyu II gibi Son Neolitik ve Kalkolitik çağlara tarihlendirilen yerleşmelerden bilinen çanak çömlekler toplanmıştır (Resim: 1). Karabatak'ta bulunan obsidienden ok/mızrak uçları İç Anadolu Bölgesi'nde Musular, Canhasan III, Çatalhöyük, Tepecik/Çiftlik ve Köşk Höyük gibi Geç Akeramik Neolitik, Çanak Çömlekli Neolitik ve İlk Kalkolitik dönemlere tarihlendirilen yerleşmelerde bulunanlarla karşılaştırılabilir. Özellikle 11 No.lu öbekte ele geçirilen tek taraflı düzeltili ok/mızrak uçları (Resim: 2; 3), Musular Geç Akeramik Neolitik Çağa tarihlendirilen (M.Ö. 7600-6600) ok/mızrak uçlarının benzerleridir (Kayacan 2003, Fig. 5: 1-2). Ayrıca aynı öbekte bulunan tek taraflı düzeltili 2 ok/mızrak ucunun üzerine kazıma ile yapılmış işaretlerin benzerlerine (Resim: 2; 1-2), Akeramik Neolitik Canhasan III ile Doğu Çatalhöyük ve Niğde-Kaletepe obsidien atölyesinde de rastlanmıştır (Ataman 1988; Carter *et al.* 2005; Erdoğan *et al.* 2007).

Karabatak mevkiinin yaklaşık 1 km. kuzeyinde Tuz Gölü'nün tam kıyısında Sontepe adını verdiğimiz mevkide alçak bir tepenin yamaçlarından toplanan obsidien aletler içinde Aşıklı Höyük yerleşmesinden bilinen (M.Ö. 8500-7500) küçük yuvarlak kazıyıcılar ile bir mikrolit alet ve okucu (Resim: 3), şimdiye kadar Tuz Gölü çevresinde ele geçirilmiş en erken buluntu topluluğunu oluşturmaktadır.

2007 yılında ayrıca Tuz Gölü'nün güneyinde Eşmekaya ve Güneşli göllerinin etrafında kısa süreli bir araştırma gerçekleştirdik. Eski göl yatağının çevresinde Büget, Bozyer, Çağlak ve Güneşli höyükleri incelenmiş ve Bozyer Höyüğü'nün eteklerine doğru Akeramik Çağa tarihlendirilen obsidienden yapılmış tek taraflı, baskı düzeltili üzerine kazıma ile yapılmış işaretleri olan Canhasan III tipi bir ok ucu bulunmuştur. Ayrıca Güneşli Gölü'nün doğusunda kayalık bir zemin üzerinde çok sayıda obsidienden yapılmış çift taraflı baskı düzeltili ok/mızrak uçları toplanmıştır (Resim: 4).

Diğer Çalışmalar

Tuz Gölü'nün güneyinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında ele geçirilen buluntular içinde Helenistik Döneme tarihlendirilen çanak çömlekler önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 'Galat' seramiği olarak literatüre geçmiş olan (Zoroğlu 1979; Özsait ve Özsait 2003) dönemin yerel seramiği Mezgitli ve Kutluköy höyüklerinden toplanmış ve bu tür seramiğin Kızılırmak kavsi dışına kadar yayıldığı belgelenmiştir (Resim: 5). Konfokal Raman spektrometre ile seçilmiş Helenistik çanak çömlekler üzerindeki boyaların kimyasal bileşimleri Trakya Üniversitesi Fizik Bölümü Öğretim üyesi Doç. Dr. Aydın Ulubey tarafından belirlenmiştir (Ulubey et al. baskıda). Konfokal Raman spektrometre'nin arkeolojik malzeme üzerinde uygulanması son yıllarda artış gösterse de (Smith ve Clark 2004) ülkemizde kullanımı henüz yaygınlaşmamıştır. Yüzey araştırmalarımızda bulunan boyalı Helenistik çanak çömlekler üzerinde yaptığımız çalışma hem antik teknolojiyi daha iyi anlamamıza hem de kullanılan hammadde kaynaklarını belirlememize yardımcı olacaktır. Analizler sonucu çanak çömlekler üzerindeki siyah boyanın magnetite (Fe_3O_4), kırmızı boyanın ve boya astarın ise hematite (α - Fe_2O_3) olduğu anlaşılmış, böylelikle seramikler üzerine uygulanan boyanın demiroksit içeren pigmentlerden oluştuğu belirlenmiştir.

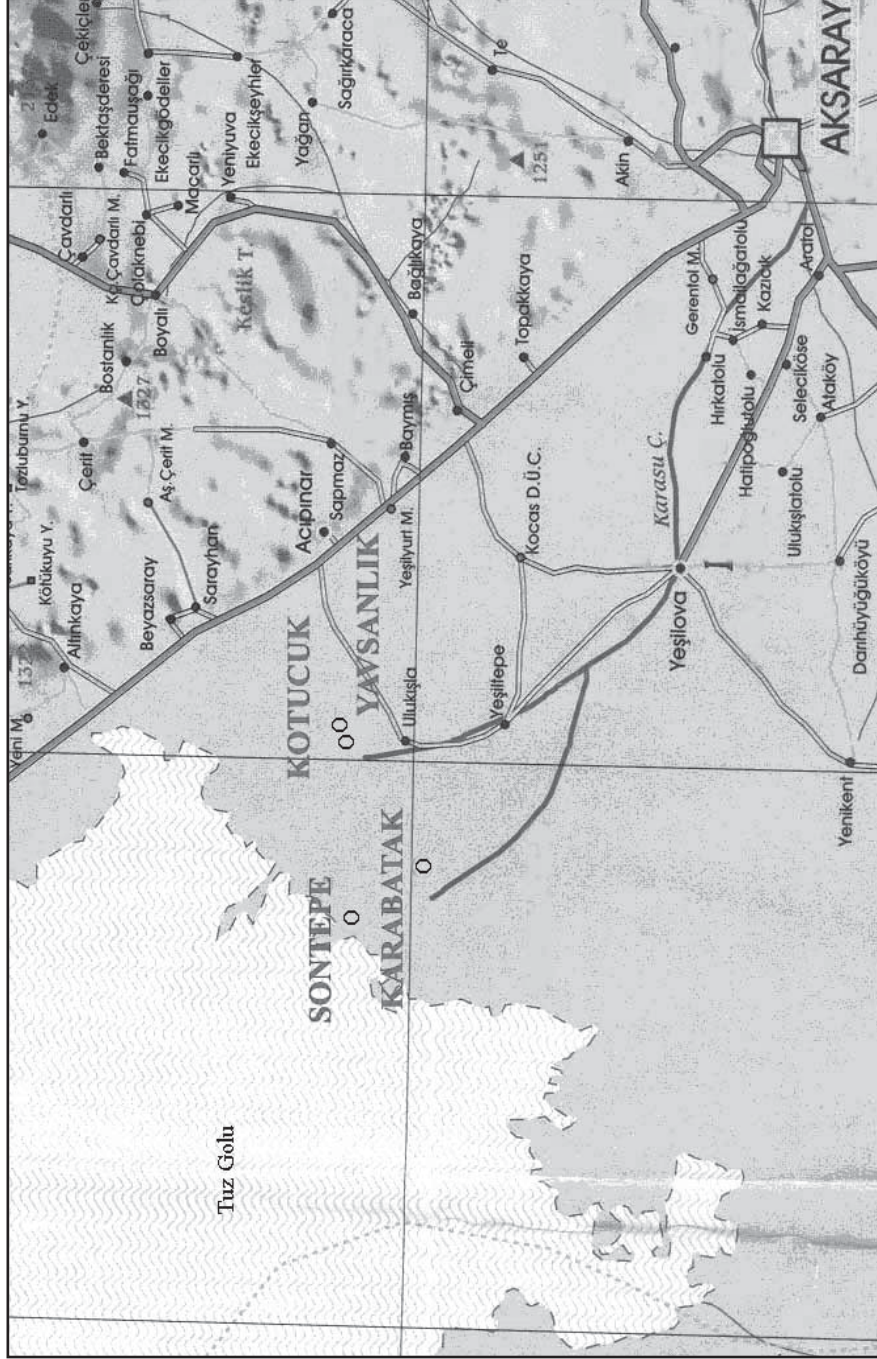
Sonuç

Araştırmalarımız sırasında Tuz Gölü'ne yakın konumda Kötücük ve Yavşanlık gibi olası atölye-yerleşim yerleri ve Karabatak gibi mevsimlik kamp yerleri saptanmıştır. İleride Kötücük veya Yavşanlık'ta yapılacak kazı çalışmaları ve çevrede yapılacak geniş çaplı jeomorfolojik araştırmalar, erken dönemlere ait tuz üretimi, ticareti ve kullanımına ait önemli veriler sağlayacaktır. Araştırılan bölgede, M.Ö. 8500-6600'e tarihlendirilen Erken ve Geç Akaramik dönemlere ait malzemenin bulunması, bunun yanında Orta ve Geç Frig çanak çömleklerinin ele geçirilmesi, ayrıca "Galat" seramiğinin Tuz Gölü'nün güneyine kadar yayıldığının saptanması yüzey araştırmasının diğer önemli sonuçlarını oluşturmaktadır.

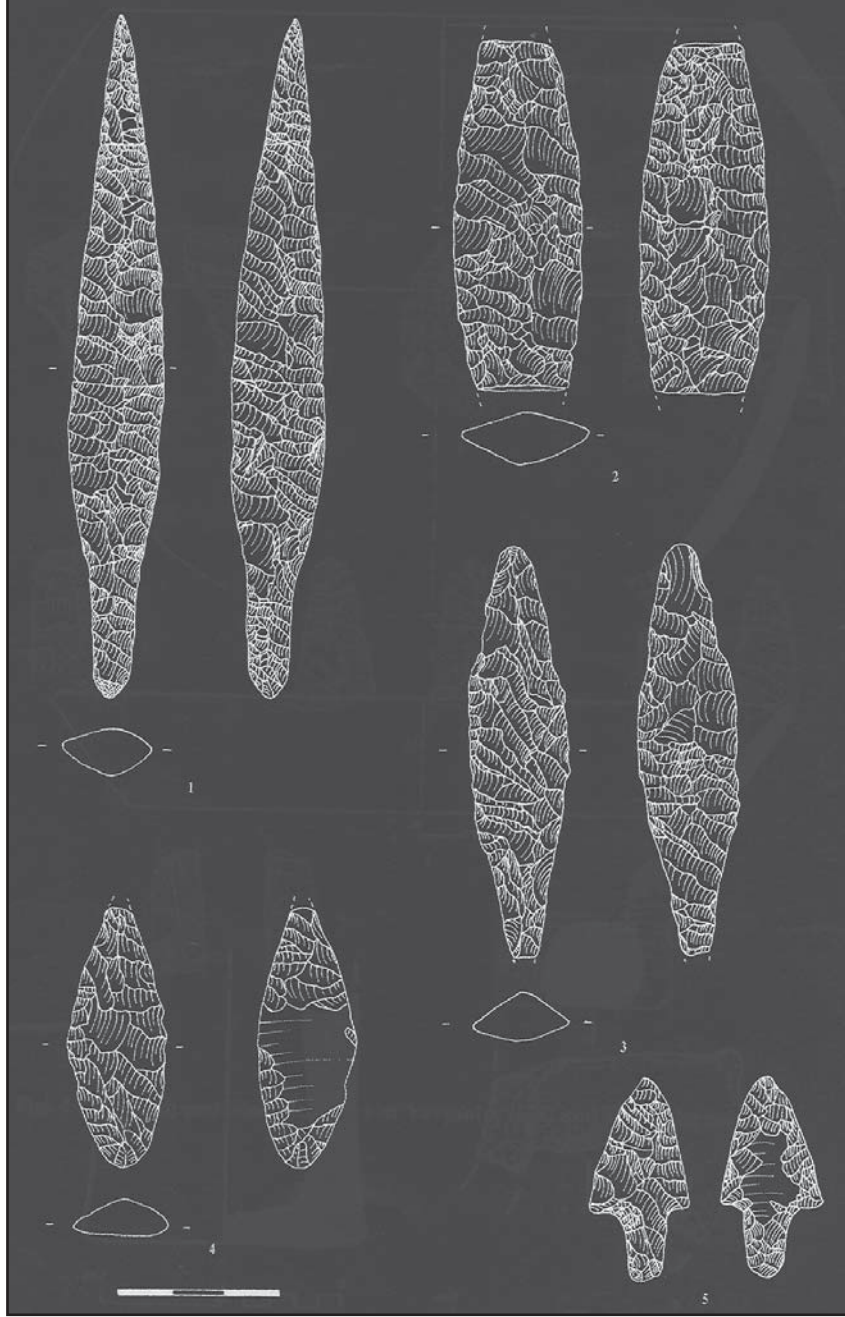
Kaynakça

- Adshead, S. A. M., 1992. *Salt and Civilization*, New York: St. Martin's Press.
- Ataman, C., 1988. *Chipped Stone Assemblages from Can Hasan III: A Study in Typology, Technology and Function*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. University College London, Institute of Archaeology, London.
- Carter, T., Conolly, J. ve Spasojević, A. 2005. 'The chipped stone', I. Hodder (ed.), *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995-1999 Seasons*. McDonald Institute Monographs and BIAA, Cambridge: 221-83 & 467-533.

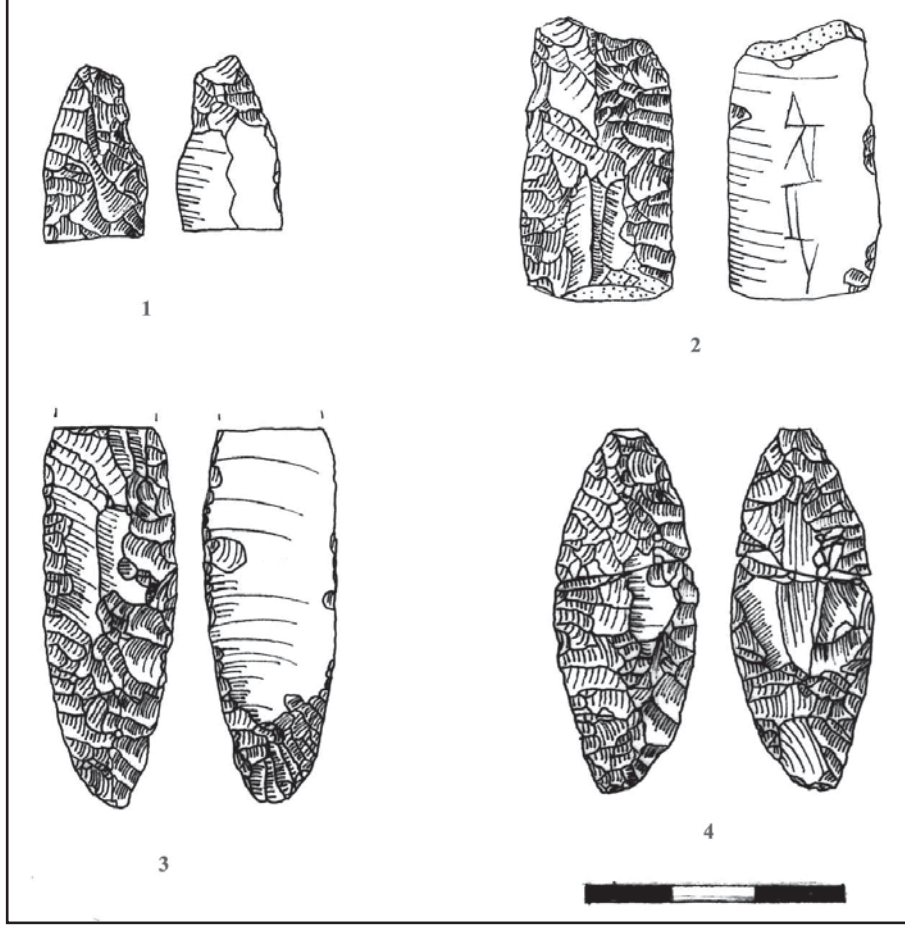
- Chapman, J., D. Monah, G. Dumitroaia, H. Armstrong, A. Millard ve M. Francis. 2001. "The Exploitation of Salt in the Prehistory of Moldavia, Romania". *University of Durham and Newcastle Upon Tyne Archaeological reports 1999/2000*: 10-20.
- Erdoğu, B. ve I. Fazlıoğlu. 2006. "The Central Anatolian Salt Project: A preliminary report on the 2004 and 2005 surveys", *Anatolia Antiqua* XIV: 189-203.
- Erdoğu, B. ve M. Özbaşaran. 2007. "White, pure, immaculate and incorruptible: salt in Prehistoric Central Anatolia", D. Monah, G. Dumitroaia, O. Weller and J. Chapman (eds.), *L'exploitation du sel a travers le temps*. Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XVII, Pietra Neamt: 135-145.
- Erdoğu, B., N. Kayacan, İ. Fazlıoğlu ve N. Yücel. 2007. Material Engagement, Resources and New Discoveries in Central Anatolian Neolithic. *Colloquium Anatolicum* VI: 85-96.
- Daire, M.-Y. 2003. *Le Sel de Gaulois*. Paris.
- Kayacan, N., 2003. "Chipped Stone Industry of the Neolithic Site of Musular (Cappadocia): Preliminary Results", *Anatolia Antiqua* XI: 1-10.
- Koday, S., 1988-89. "Tuz Gölü Tuzlaları", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Marmara Coğrafya Dergisi* 2: 128-149.
- Kurlansky, M. 2002. *Salt. A World History*. London: Jonathan Cape.
- Monah, D., G. Dumitroaia, O. Weller ve J. Chapman (eds.), 2007. *L'exploitation du sel a travers le temps*. Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XVII, Pietra Neamt.
- Multhauf, R. P., 1978. *Neptune's Gift. A History of Common Salt*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- MTA. 1976. *Türkiye Tuz Envanteri*. Ankara: MTA.
- Nenquin, J., 1961. *Salt: a study in economic prehistory*. Brugge: de Tempel.
- Özsait, M, ve N. Özsait., 2003. "La Ceramique Dite « Galate » Du Bassin Du Kızılırmak", *Anatolia Antiqua* XI : 323-342.
- Smith, D. G. ve R. J. H. Clark., 2004, "Raman Microscopy in Archaeological Science", *Journal of Archaeological Science* 31:1137-1160.
- Ulubey, A., İ. Fazlıoğlu ve B. Erdoğu. (baskıda). "Pigment Identification in Hellenistic Ceramics from the Tuz Gölü Region of Central Anatolia by Confocal Raman Spectroscopy", *Ceramics Silikaty*.
- Zoroğlu, L., 1979. Eskişehir'de Bulunan Kızılırmak Havzası (Galat Denilen) Boyalı Seramikleri. VIII. *Türk Tarih Kongresi* I : 345-354.

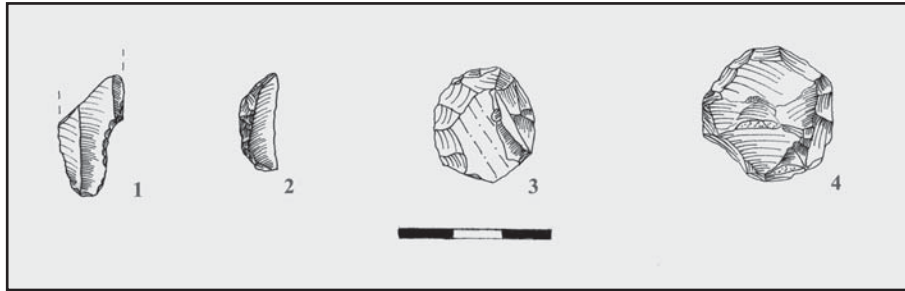
Harita: Çalışma alanı

Resim 1: Karabatak obsidien ok/mızrak uçları

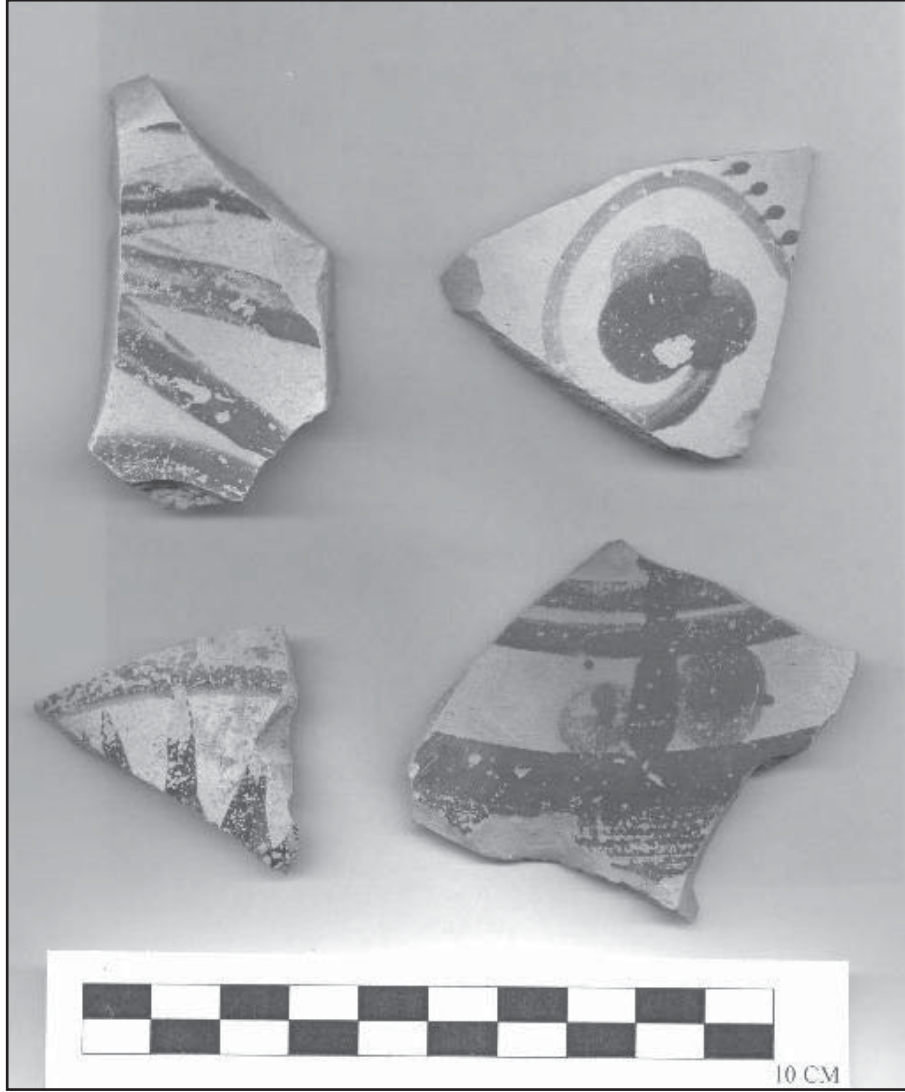
Resim 2: Karabatak obsidien ok/mızrak uçları

Resim 3: Sontepe, obsidien aletler

Resim 4: Obsidien ok ucu

Resim 5: "Galat" seramikleri

GÜNEYDOĞU ANADOLU MÜZELERİNDEKİ ROMA DÖNEMİ MİMARİ BULUNTULAR

Enver AKIN*
F. Suha ŞAHİN

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle başlatılan araştırmamız Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa müzelerini kapsamıştır. Çalışmalarımız esnasında her türlü yardımlarını esirgemeyen Gaziantep Müze Müdürü Ahmet Denizhanoğulları ve Arkeolog Mehmet Ünal, Adıyaman Müze Müdürü Fehmi Erarslan, Şanlıurfa Müzesi'nden Arkeolog Hasan Karabulut, Diyarbakır Müze Müdürü Mehmet Bilici, arkeologlar Nevin Soyukaya ve Şeref Yumruk'a Mardin Müze Müdürlüğü çalışanlarına ayrı ayrı teşekkür etmek benim için bir borçtur.

Bölge müzelerinde yer alan Roma Dönemi mimari elemanlarını incelemedeki öncelikli hedeflerimiz arasında bölgenin, Roma Dönemi mimari yapılanmasının boyutlarını anlamının yanı sıra, uygulamada görülen yerel özellikleri irdelerek bölgesel bazı atölyelerin de var olabileceğini ortaya koymaktır¹. Bu çerçevede söz konusu müzelerde yer alan çok sayıdaki mimari eser mevcut envanter bilgileriyle ayrıntılı olarak gözden geçirilmiştir. Bölge müzelerindeki Roma Dönemine ait mimari buluntular arasında, araştırmamızın ana teması olarak gördüğümüz stilistik gelişim ve kültürel özellikler gösteren mimari elemanlar seçilirken, Diyarbakır bölgesi Roma Döneminde çok önemli bir konuma sahip olduğu hâlde, müzesinde istenilen düzeyde nitelikli mimari elemanlara rastlanılamadığı için Diyarbakır Müzesi buluntuları çalışmaya dahil edilememiştir. Söz konusu müzelerde araştırmamızı sürdürürken, ortaya çıkan sonuca göre müzelerdeki mevcut eserlerin büyük bölümünün satın alınma ve diğer yollarla, ancak küçük bir bölümünün kazılar yolu ile müzelere geldiği gözlenmiştir. Satın alınan eserlerin de çoğunlukla müzelerin sorumluluk sahalarının dışından geldiği de ortaya çıkan bir başka gerçek olmuştur.

Mimari elemanlar üzerinde incelememizi sürdürürken iki temel özelliğin ön plana çıktığı tarafımızdan tespit edilmiştir. Sütun başlıklarında karşımıza çıkan birinci temel özellikte de iki farklı uygulamanın olduğu anlaşılmıştır.

* Öğr. Gör. Enver AKIN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280 Diyarbakır/TÜRKİYE.

Uzm. F. Suha ŞAHİN, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 21280 Diyarbakır/TÜRKİYE.

1 Akın, 2006, 341.

Birinci uygulamada bazı sütun başlıklarında görülen, kalathos dudağının altındaki boşluğa yarım kenger yaprağı şekline benzer bir yaprağın yerleştirilmesidir². Mardin ve Şanlıurfa müzelerindeki elemanlarda görülen bu uygulama, Diyarbakır Müzesi'nde yok denecek kadar az sayıdaki mimari elemanlarda gözlenmezken, kentin antik bölümü (sur içi) içindeki ayakta duran yapılardan, özellikle Diyarbakır Ulu Camii'ndeki devşirme Korinth başlıklarında yoğunlukla uygulanmış olması dikkat çekicidir. Yerel özellik olarak adlandırdığımız bu uygulamanın, Roma Döneminde Anadolu'nun hiçbir bölgesinde uygulanmadığı tespit edilmiştir. Sütun başlıklarındaki ikinci uygulamada ise, akanthus yapraklarına yer verilmeden, başlık üzerinde bir ya da iki sıra yumru veya dil şeklindeki sade yapılanmasıdır. Mardin ve Şanlıurfa müzelerindeki buluntularda karşımıza çıkan bu uygulamanın benzer örnekleri yine Diyarbakır Ulu Camii'ndeki Korinth sütun başlıklarında da gözlenmektedir. İkinci önemli ana özellik ise Şanlıurfa bölgesinde görülen mimari elemanlar üzerindeki Eros³ ve Triton⁴ betimleri uygulamasıdır. Grek mitolojisinde Güzellik Tanrıçası Aphrodite ile ilgili Eros betiminin Roma kültürü yolu ile Güneydoğu Anadolu'nun iç bölgesine kadar aktarılmış olması dikkat çekicidir. Yine daha çok denizlerin çevresindeki kültürün yoğunluğuyla bildiğimiz Deniz Tanrısı Poseidon ve eşi Amphitrite'den doğma Triton gibi Grek-Roma mitolojilerinden bilinen karışık yaratıkların Fırat'ın doğusunda bulunmuş olması dikkat çekici bir başka örgedir ki, belki de bu durum karanın tam ortasında Romalının denize olan özleminin bir ifadesidir. Bu her iki betim aynı zamanda Grek-Roma kültürünün Güneydoğu Anadolu'da Fırat'ı da aşarak, onun doğusunda da etkisini nasıl kökleştirerek devam ettirdiğinin göstergesi olmalıdır.

ADİYAMAN

Roma Döneminde önemli bir bölge olarak bilindiği hâlde müzede az sayıda mimari eleman gözlenmiştir. Bu elemanlar arasında ise konumuz çerçevesinde yalnızca nitelikli olarak görülen sütun başlıkları üzerinde durulmuştur.

Sütun Başlığı

Antik Pere'de ele geçirilen kalkerden yapılmış olan bu başlığın (Env. No. 8077) sağlam durumda olduğu görülmektedir (Resim: 1). İki sıra şeklinde işlenen akanthus damarlarının dönemin özelliği olarak derin işlenişi ve yaprak uçlarının uçlarda birleşmesi sonucu oluşan göz şeklinde boşlukları ile Severuslar Dönemine tarihlenen Batı Anadolu'daki Roma'nın önemli

2 Akın, 2000, 6 vd.

3 Grimal, 1997, 182 vd.

4 Grimal, 1997, 808 vd.

yapıtlarından olan Efes Liman Caddesi⁵ ve Hierapolis Apollon Tapınağı⁶ başlıklarıyla benzerlik gösterdiğinden Severuslar Döneminin erken dönemine tarihlenmelidir.

Sütun Başlığı

Mermerden yapılmış olan bu başlık (Resim: 2) aşırı tahribata uğramış olmasına rağmen yapraklardaki derin oyulmuşluk ve yan yana işlenen akanthus yaprak uçlarının üstten birbirlerine ince ipçiklerle bağlanmaları sonucu üst üste oluşan üçlü göz yapılanması ile Keramos 1⁷ ve Efes Pryataneion'da⁸ görülen bazı başlıklardaki uygulamalara benzemesinden dolayı, bu başlığın Caracalla döneminden önce olamayacağı anlaşılmaktadır. İ.S. 3. yüzyıl başları.

GAZİANTEP

Gaziantep Müzesi, Güneydoğu Anadolu müzeleri arasında bölgede yapılan arkeolojik kazılar nedeniyle Roma Dönemi mimari buluntuları açısından en zengin müzelerindendir.

Sütun Başlığı

Zeugma'daki Poseidon Villası peristylinin sütunlarına ait olan bu kalkerden yapılmış kompozit başlıkta (Resim: 3) akanthus yapraklarının derin işlenişi, dantelimsi yapı ve yan yana duran yaprak uçlarının birbirlerine ince ipçiklerle birleşmesi sonucu oluşan göz sayısının üçün üzerine çıkması Severuslar döneminin belirgin karakterlerini yansıtmayı, bunun Caracalla döneminden önce olamayacağını gösteriyor. İ.S. 3. yüzyıl ortaları.

Sütun Başlığı

Zeugma'daki Poseidon Villası peristylinin sütunlarına ait olan kalkerden yapılmış bu ikinci kompozit başlıkta da (Resim: 4) akanthus yapraklarının derin işlenişi, dantelimsi yapı ve yan yana duran yaprak uçlarının birbirlerine ince ipçiklerle bağlanması sonucu oluşan göz sayılarının beşe ulaşması ile Kyzikos 90/14⁹ ve Aydın Müze¹⁰ örnekleri ile benzerlik gösterdiğinden bu başlığın da, Caracalla döneminden önce olamayacağını göstermektedir. İ.S. 3. yüzyıl ortaları.

5 Başaran, 1999, 25.

6 Başaran, 1999, 28.

7 Başaran, 1999, 34.

8 Başaran, 1999, 33.

9 Başaran, 1997, 19, Resim 5.

10 Başaran, 1997, 34, Resim 35.

Sütun Başlığı

Kompozit tarzındaki kalkerden yapılmış (Env. No. 96 bzm. 00.44) bu başlıkta da (Resim: 5) tek sıra işlenen akanthus yapraklarının derin işlenişi, yan yana duran yaprak uçlarının biri birlerine ince ipçiklerle bağlanması sonucu oluşan göz sayısının beşe ulaşması ve dantelimsi yapısı ile bu başlığın da diğerleri gibi Caracalla döneminden önce olamayacağını göstermektedir. İ.S. 3. yüzyıl ortaları.

MARDİN

Mardin Müzesi, Roma Dönemi mimari elemanları açısından zengin olan müzelerden olduğu hâlde ancak nitelikli eser olarak sütun başlıkları seçilebilmiştir.

Sütun Başlığı

Mardin Müzesi'nde yer alan Roma Dönemi mimari parçalar arasında nitelikli olarak gördüğümüz kalkerden yapılmış olan bu başlık (Env. No. 10), sonraki dönemlerde farklı amaç için kullanılmış olmasından dolayı aşırı tahribata uğramasına rağmen, yapraklardaki derin kanalların oluşması ve akanthus yaprak uçlarının birbirlerine bağlanması sonucu oluşan gözlerin üçü aşması bu başlığında İ.S. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebileceğini göstermektedir (Resim: 6). Burada yerel özellik olarak nitelendirdiğimiz kalathos dudağı altındaki boşluğa yerleştirilen yarım kenger yaprağı şeklindeki motife yer verilmiştir.

Sütun Başlığı

Kalkerden yapılmış bu sütun başlığında da yine dantelimsi (Env. No. 13) işlenme ve akanthus yapraklarında yoğun matkap kullanımı, yan yana duran yaprak uçlarının birbirlerine bağlanması sonucu oluşan göz sayılarının dördün üzerine çıkması ve orta gözün karo motifine dönüşmesi (Resim: 7), bu başlığın da İ.S. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebileceğini göstermektedir.

Sütun Başlığı

Mardin Müzesi'nde görülen değişik tür işlenen başlık ise (Env. No. 15) Korinth ve kompozit başlıklarda görülen akanthus yapraklarının yerine sade diyebileceğimiz tek sıra yumru veya dil şeklinde işlenmiş olması ile dikkat çekmektedir (Resim: 8). Bölgedeki örnekleri Şanlıurfa Müzesi ve Diyarbakır Ulu Camii'ndeki devşirme sütun başlıkları arasında görülen bu uygulamanın benzer örneklerini Palmyra'da sütunlu cadde¹¹ ve Leptis Manga Bazilikası'nda

11 Wheeler, 1994, 60 vd.

da¹² görmekteyiz. Bu tip başlığın benzer örneğini Roma'daki Colosseum'da¹³ İ.S. 3. yüzyıl onarımında da görmekteyiz. Bu da bize acaba bölgeden bazı ustalar Roma'ya davet mi edildi sorusunu düşündürüyor.

ŞANLIURFA

Güneydoğu Anadolu müzelerindeki Roma Dönemi mimari buluntuları arasında nitelikli sütun başlıklarının yanı sıra, 1 sfenks, 7 Eros betimli mimari parça, 2 adet kadın ve erkeğin birlikte betimlendiği mimari parça ve 3 adet Triton kabartmalı mimari parça bulunmaktadır.

Sütun Başlığı

Kalkerden yapılmış olan bu sade (Env. No. 19) başlıkta akanthus yaprakları yerine Mardin örneği Resim 8'de ve Diyarbakır Ulu Camii'ndeki devşirme Korinth başlıklarındaki uygulamalarda görüldüğü gibi iki sıra yumru veya dil motifine yer verilmiştir (Resim: 9). Bölgesel özelliğin farklı bir yansıması olarak gördüğümüz bu başlık da İ.S. 3. yüzyıla tarihlenmelidir.

Sütun Başlığı

Kalkerden yapılmış olan sütun başlığına ait bu parçada (Env. No. 27) yerel özellik olarak gördüğümüz kalathos dudağının altındaki boşlukta yarım kenger yaprağına benzer motive yer verilmiştir (Resim: 10). Dantelimsi yapı ve yapraklardaki derin matkap kullanımı bu başlık parçasının İ.S. 3. yüzyılın erken dönemlerine tarihlenebileceğini göstermektedir.

Sfenks

İnsan başlı, genellikle kadın başlı olarak tasvir edilen sfenks (Env. No. 3138) Mısır sanatından Anadolu sanatına aktarılmıştır (Resim: 11). Kötülöklere karşı koruyucu özelliğine inanıldığı için, kent kapılarında ve mezar taşlarında sevilerek kullanılmıştır. Şanlıurfa bölgesinde bulunan ve yerel kalker taşından yapılan bu sfenks, eski Anadolu kültürel geleneklerinin Roma Dönemi içinde de ne denli sevilerek kullanılmaya devam edildiğini göstermektedir. İ.S. 2.-3. yüzyıl.

Eros Betimi

Şanlıurfa bölgesinde ele geçirilen yerli kalkerden yapılmış yedi adet benzer stilde işlenmiş olanlardan biri olan bu Eros (Env. No. 3139) çift kanatlıdır ve

12 Wheeler, 1994, 55.

13 Heilmeyer, 1970, 142.

üst yarısı çıplak verilmiştir. Sağ eli ile saçını tutmaktadır. Çelenk tutan sol eli ile sunak şeklinde bir nesneye yaslanmıştır (Resim: 12). Yukarı doğru açık kanatlı ancak son derece düşünceli ve üzgün verilmiş olan bu Erosların Grek sanatındaki sevecen çocuk profili yerine, Roma sanatında bu örnekte olduğu gibi olgun bir kadın şeklinde verilmesi dikkat çekicidir. Bu durumu ile betimleme, belki de bir birlerini seven ancak ölümün ayırdığı eşlerin arasındaki sevgiyi ifade etmektedir. Roma Dönemi. İ.S. 2.-3. yüzyıl.

Çift Betimi

Şanlıurfa bölgesinde ele geçirilen yerli kalker taşından yapılmış iki adet mimari parça üzerindeki betimlemelerin her ikisinde de biri birlerine sarılan veya kucaklayan çifte yer verilmiştir. Bu örnekte (Env. No. 3741) sağdaki erkek, soldaki kadın iken diğer örnekte kadına sağda yer verilmiştir. Her ikisinde de erkek tamamen çıplak verilmişken kadınların sadece üst kısmı çıplaktır (Resim: 13). Her iki kabartmada da erkeğin cepheden, kadının ise profilden verilmesine dikkat edilmiştir. Bu kompozisyonu ile kabartmalı mimari parçanın ölümün ayrı kıldığı eşlere ait bir aile mezarlığı ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Roma Dönemi, İ. S. 2.-3. yüzyıl.

Triton Betimi

Şanlıurfa bölgesinde ele geçirilen kalkerden yapılmış üç adet mimari parça üzerindeki betimlemelerden biri olan Triton (Env. No. 3738) betimi oldukça dikkat çekicidir (Resim: 14). Grek mitolojisine göre Poseidon ve eşi Amphitrite'den doğma, üst yarısı insan, alt yarısı balık şeklinde deniz ile ilişkili karışık bir yaratık olan Triton'un burada işlenmesi, bölgede yerleşen Romalıların, karanın tam ortasında denize olan özlemlerinin bir ifadesi şeklinde yorumlanabileceği gibi belki de denizin olmadığı bu coğrafya'da Fırat'ın en geniş olan yerleri ile deniz benzerliği ilişkisi kurularak, bu hasret giderilmeye çalışılmıştır. Roma Dönemi. İ. S. 2.-3. yüzyıl.

SONUÇ

Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa müzelerinin kapsayan mimari buluntular üzerindeki çalışmayı sürdürürken, diğer müzelerde zengin mimari buluntular tespit edildiği hâlde, Diyarbakır Müzesi'nde yer alan az sayıdaki mimari buluntular arasında stilistik ve kültürel gelişim sunabilen nitelikli herhangi bir esere rastlanılmadığından Diyarbakır Müzesi buluntuları çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu durum, Diyarbakır bölgesinin Roma Dönemi açısından zayıf olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü Diyarbakır'ın antik kent merkezi olan sur içinde çok sayıda Roma Dönemi yapısının günümüzde de varlığını devam ettirdiği bilindiği gibi, çevrede çok sayıda Roma yerleşmesinin

varlığı da herkesçe bilinmektedir. Bu araştırmayı planlarken, bölgedeki Roma Döneminin hemen hiç araştırılmadığını bilmekteydik. Bölgede diğer dönemlerde gerçekleştirmiş olduğumuz çalışmalar ve bu çalışma sonuçlarını dikkate aldığımızda, Roma'nın salt mimari ve sanatsal açıdan değil, hemen bütün kültürel özellikleri ile bölgede kökleşmiş olabileceği sonucuna varılmıştır. Şanlıurfa bölgesinde ele geçirilen daha çok Grek mitolojisi ve sanatında gördüğümüz Eros ve Triton gibi karışık yaratıkların buralarda da anlam bulması, bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Diğer bir tanımla, Grek kültürünün Roma aracılığı ile Fırat'ın doğusuna inerek burada yerleşik ve kökleşmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan önemli bir gerçek de, Fırat'ı aşan Roma kültürünün Mezopotamya ve Suriye'den Güneydoğu Anadolu yoluyla gelen ve bölgede yeni anlamlar kazanarak kökleşen eski Anadolu'nun kültürel özellikleri ile kaynaşma yoluna gitmesinde bir sakınca görmemesidir. Daha önceleri düşünülenin aksine Romalıların egemen oldukları coğrafyayı salt Lejyon sistemi ile yönetmedikleri, aynı zamanda geliştirmiş oldukları stratejik bir hoşgörü politikası ile ele geçirdikleri bu coğrafyalarda uzun süreli kalmayı başardıkları anlaşılmaktadır. Bütün bunlar gösteriyor ki, Roma'yı Roma yapan onu farklı ve güçlü kılan en önemli unsurlardan biri de izlemiş oldukları hoşgörü politikasıdır.

KAYNAKÇA

- Akın, E., F. S. Şahin, N. İnan, XXIV Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 2006, 341-356.
- Akın, E., *Diyarbakır Ulu Cami'de Kullanılan Korinth Başlıkları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, Erzurum.
- Başaran, C., "Kyzikos Korinth Başlıklar", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XXXI, 1997.
- Başaran, C., *Anadolu Kompozit Başlıkları*, 1999.
- Heilmeyer, W. D., *Korintische Normalkapitelle*, 1970.
- Wheeler, M., *Roman Art and Architecture*, 1994.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

ÇEŞME-BOYALIK ERKEN TUNÇ ÇAĞI MEZARLIĞI

Vasıf ŞAHOĞLU*

Hüseyin VURAL

Emrullah KARATURGUT

Anadolu ölü gömme geleneklerine bakıldığında en erken dönemlerde genellikle intramural ölü gömme geleneklerinin varlığı göze çarparken, zamanla bu geleneğin yerini, yerleşmelerin dışında ancak yerleşmelere yakın mesafedeki mezarlık alanlarının aldığı görülmektedir.

Anadolu ve Ege'nin Erken Tunç Çağı kültürleri, ekstramural ölü gömme geleneklerini yansıtmaktadır. Bu dönemde Orta Anadolu kültürleri hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlı olup büyük ölçüde mezarlıklarda yapılan küçük ölçekli kazılarla sınırlıdır. Alacahöyük¹, Horoztepe², Resuloğlu³ ve Kalınkaya⁴ gibi çok zengin buluntulara sahip mezarlıklar ile Mahmatlar⁵ ve Eskiyapar'da⁶ açığa çıkarılan hazine buluntuları, bölgenin Erken Tunç Çağında sahip olduğu yüksek refah seviyesini ve zenginliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Orta Anadolu'daki zengin mezarlıklar, bir yandan bölgede hâkim olan ölü gömme gelenekleri hakkında önemli bilgiler verirken, diğer yandan da madenciliğin gelişimindeki önemli adımları ortaya koymuştur. Orta Anadolu mezarlıkları, özellikle Erken Tunç Çağı II sonlarından itibaren kalaylı bronz tekniğinin gelişimini ve yayılımını yansıtan çok önemli veriler sağlamıştır⁷.

Batı Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu platosu ve Ege Denizi arasında, oldukça stratejik bir bölgede yer almaktadır. Troya⁸, Küllüoba⁹, Beycesultan¹⁰, Aphrodisias¹¹, Elmalı-Karataş¹², Liman Tepe¹³, Bakla Tepe¹⁴,

* Vasıf ŞAHOĞLU, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06100, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE. vsahoglu@gmail.com
Hüseyin VURAL, Arkeoloji Müzesi, Çeşme-İzmir/TÜRKİYE.
Emrullah KARATURGUT, Arkeoloji Müzesi, Çeşme-İzmir/TÜRKİYE.

- 1 Koşay 1951
- 2 Özgüç ve Akok 1958
- 3 Yıldırım 2006; Yıldırım ve Ediz 2005; 2006; 2007; 2008.
- 4 Yıldırım ve Zimmermann 2006, Zimmermann 2006; 2007a.
- 5 Koşay ve Akok 1950
- 6 Özgüç ve Temizer 1993
- 7 Palmieri ve di Nocera 1999; Zimmermann ve Yıldırım 2008.
- 8 Korfmann 2001.
- 9 Efe 2000; Efe ve Ay-Efe 2001.
- 10 Lloyd ve Mellaart 1962.
- 11 Joukowsky 1986.
- 12 Mellink 1994; Warner 1994
- 13 Erkanal 1996, 1999; 2001, 2008a.
- 14 Erkanal ve Özkan 1999; 2000; Erkanal 2008b.

Ulucak¹⁵, Yenibademlihöyük¹⁶ ve Çeşme-Bağlararası¹⁷ gibi merkezlerde gerçekleştirilen kazıların sonuçları sayesinde, bugün Batı Anadolu’da Erken Tunç Çağı yerleşim organizasyonu ile bölgenin sosyoekonomik ve politik yapısı hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır¹⁸.

Bu merkezler, Batı Anadolu Erken Tunç Çağı kronolojisi ve yerleşim modelleri hakkında önemli bilgiler verirken, çeşitli mezarlık alanları da bölgenin sosyoekonomik durumu ve ölü gömme âdetleri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Batı Anadolu Bölgesi’nde kuzeyden güneye kadar yayılan çok geniş bir alanda, bugüne kadar birçok mezar veya mezarlığın kazısı yapılmış, çok daha fazlası ise maalesef kaçak kazılar sonucunda tahrip edilmiştir. Kaçak kazılar sonucunda müzelere intikal eden çok sayıda mezar eşyası, ölü gömme gelenekleri hakkında çeşitli fikirler verse de bunlar bilimsel kazılarla elde edilen verilerle karşılaştırılamayacak düzeydedir.

Batı Anadolu Erken Tunç Çağı ölü gömme gelenekleri hakkındaki bilgilerimiz kazısı ve yayını yapılan çeşitli mezarlık alanları sayesinde artmıştır. Bunlar arasında Iasos¹⁹ ve Bakla Tepe²⁰, Erken Tunç Çağı I dönemine tarihlenen mezarlar içermekte ve bu dönem hakkında önemli veriler sağlamaktadır, ancak ölü gömme âdetleri hakkındaki bilgilerimiz büyük ölçüde, Erken Tunç Çağı II’nin geç evrelerine tarihlenen mezarlıklardaki araştırmalara dayanmaktadır. Bu bağlamda, Kuzeybatı Anadolu’nun iç kısımlarında yer alan Demircihöyük-Sarıket²¹ ve Kaklık mevki mezarlıkları²², bu bölge ve Orta Anadolu Bölgesi arasında ölü gömme âdetleri açısından karşılaştırmalar yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Harmanören-Gündürle²³, bu dönemi karakterize eden pithos mezarlar ve mezar eşyalarına sahip diğer bir mezarlıktır. Daha güneyde yer alan Elmalı-Karataş mezarlığı²⁴, geniş bir alanda kazısı yapılmış ve yayınlanmış diğer bir pithos mezarlığıdır. İzmir bölgesinde Bakla Tepe²⁵ ve Ulucak²⁶, Erken Tunç Çağı II’nin geç evreleri ile Erken Tunç Çağı III’e tarihlenen pithos mezarlıklara sahiptir.

15 Çilingiroğlu vd 2004.

16 Hüryılmaz 2006a; 2006b.

17 Şahoğlu 2007.

18 Erkanal 1996, Kouka 2002, Şahoğlu 2005.

19 Pacorella 1984.

20 Erkanal ve Özkan 1999; Şahoğlu 2008.

21 Seher 2000.

22 Topbaş, Efe ve İlyaslı 1998.

23 Özsait 2000.

24 Mellink 1994.

25 Erkanal 2008, Şahoğlu 2008a; 2008b.

26 Çilingiroğlu vd 2004, 54-56, Fig. 40-44.

Çeşme Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, Arkeolog Hüseyin Vural'ın denetiminde gerçekleştirilen Boyalık Erken Tunç Çağı Mezarlığı kazıları, 2000 yılında İzmir İli, Çeşme İlçesi, Sakarya Mahallesi, 24J-11 pafta, 5614 ada I parselinde, 2005 yılında ise bunun hemen yanındaki Sakarya Mahallesi, 24J 11 pafta, 5614 ada, 8 parselde gerçekleştirilmiştir (Resim: 1). 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda gerçekleştirilen bu kazılarda dördü 2000 yılında, ikisi ise 2005 yılında olmak üzere toplam 6 mezar kazılmış, ayrıca mezarlık alanı içerisinde çeşitli düzenlemeler tespit edilmiştir²⁷.

Mezarlık alanı, kazısı yapılan iki parselin daha çok doğu kısmında tespit edilmiştir (Resim: 2; Çizim: 1). Mezarlığın genişlemesi gereken alanın tamamı bugün itibarıyla modern yapılaşma altında kalmış olup bu konu ile ilgili daha detaylı bir araştırmanın yapılması imkânsız görülmektedir.

Mezarlar, Erken Tunç Çağının ikinci yarısına tarihlenmekte olup Anadolu ve Ege arkeolojisi açısından pek benzeri olmayan mezar tipleri içermektedir. Mezarların bazıları kayaya oyulmuş oda mezar tipinde, bir tanesi ise pithos mezar tipindedir. Bazı mezarlar "çukur mezar" olarak tanımlanmaktadır, ancak bu çukur mezarların üst kısmı çökmüş kaya oda mezar olma ihtimali yüksek olup bu konudaki daha detaylı çalışmalarımız devam etmektedir.

Mezarlarda genellikle birden çok gömü bulunduğu ve yeni gömü yapılacağı zaman eski iskeletin mezarın bir köşesine itildiği tespit edilmiştir. Mezarlar içerisinde seramik yanında zaman zaman madenî mezar eşyaları ile obsidiyen ve ağırşak gibi buluntular da ele geçirilmiştir. Oldukça kötü korunmuş olarak bulunan insan iskeletlerinin antropolojik değerlendirmeleri henüz yapılmamış olup bu çalışmanın da en kısa zamanda uzmanlarınca tamamlanması planlanmaktadır.

1 No.lu Mezar

Kazılar sırasında çukur mezar olarak tanımlanan ancak büyük ihtimalle üst kısımları çökmüş kaya oda mezar olması gereken 1 No.lu mezar, yaklaşık 1.50 m. çapında olup poroz kaya içerisine oyulmuştur. Mezar içerisinde biri diğer ikisinden daha küçük olmak üzere 3 ayrı bireye ait insan iskeleti kalıntılarına rastlanmıştır. Kemikler birbirine karışmış durumda olup tamamı mezarın kuzey ucunda yer almaktadır (Çizim: 2).

²⁷ Erken Tunç Çağı Mezarlığı ve mezarlardan çıkan buluntuların incelenmesi ile ilgili müze çalışması, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle Aralık 2007 ayında Çeşme Müzesinde gerçekleştirilmiştir. Eserlerin fotoğrafları INSTAP-SCEC uzmanlarından Chronis Papanikolopoulos tarafından, çizimleri ise Douglas Faulmann tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu vesile ile kendilerine teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

Mezar içerisinde yüzeyden bir adet gaga ağızlı testi, bir adet yatay kulplu oldukça kötü korunmuş bir çanak ile kazıma bezeli bir ağırşak ele geçirilmiştir. Mezar toprağının elenmesi sırasında bronzdan, küpe olarak kullanılmış olması gereken bir spiral ele geçirilmiştir.

4 No.lu Mezar

Diğer bir örnek, M-4 mezarıdır. Bu mezarın da üst yapısına ait herhangi bir kalıntı tespit edilemediği için bunun da kaya oda mezar olup olmadığı hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Yaklaşık 0.75 m. çapında olan mezarda önce bir taş tabakasıyla karşılaşılmış, onun altından kaba seramik parçaları ele geçirilmiş, en altta da üç ayaklı bir kaba rastlanmıştır (Resim: 3; Çizim: 3). Çok kötü korunmuş durumda olan mezar içerisinde herhangi bir insan kemiği kalıntısına rastlanmamıştır.

5 No.lu Mezar

2005 yılı kazılarında tespit edilen 5 No.lu mezar, buluntu açısından zengin olmasına karşın, mezar içerisinde herhangi bir iskelet kalıntısına rastlanmamıştır. Bu mezar, diğer çukur mezarların da kayaya oyulmuş kubbe damlı oda mezar olabileceği hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Dairesel formlu mezarın çapı, en derin kısımda en genişken, üste doğru daralmaktadır. Bu durumda, mezarın üst kısmının daha eski dönemlerde olasılıkla mezar içerisine çökerek tahrip olduğunu düşünmekteyiz. Mezar içerisinde iki adet testi görünümlü maşrapa (Resim: 4) ile bir adet ip delikli tutamakları olan pyxis ele geçirilmiştir (Resim: 5). Özellikle pyxis örneği, “Anadolu Ticaret Ağı” döneminde yani Batı Anadolu’da Erken Tunç Çağı II’nin geç döneminde karşımıza çıkan ve Liman Tepe ile Bakla Tepe’den çok iyi bildiğimiz ince nitelikli kırmızı astarlı mal grubuna ait bir örnektir²⁸. Bu kap, mezarlığın tarihlendirilmesindeki önemli dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır.

6 No.lu Mezar

2005 yılı kazılarında tespit edilen bir diğer mezar, yine dairesel formlu olup çukur mezar olarak sınıflandırılmaktadır. Bu mezarın da çok büyük ihtimalle kayaya oyulmuş oda mezar olması gerekmektedir. Mezarın derinliği yüzeyden 1.50 m. kadar olup yüzeyden 1.40 m. derinlikte tek kulplu, siyah perdeli bir kap ele geçirilmiştir (Çizim: 4). Bu buluntunun altında birden fazla gömüye ait iskelet ve kafatasları açığa çıkarılmıştır. İskeletlerin

28 Şahoğlu 2008b.

kafaları batıda, ayak uçları doğuda olup hocker pozisyonunda gömülmüşlerdir. İskeletlerin korunma durumu oldukça kötüdür. Mezar içerisinde ele geçirilen tek buluntu olan siyah astarlı askos benzeri testi gerek formu, gerekse yüzey işlenişi açısından tıpkı 5 No.lu mezardaki pyxis gibi Erken Tunç Çağı II'nin geç evrelerine tarihlendirilmelidir.

2 No.lu Mezar

Çeşme-Boyalık mezarlığında kayaya oyulmuş oda mezar olduğu kesin bir şekilde tespit edilebilen en iyi mezar örneği, en geniş yeri yaklaşık 1.5 m. olan oval formdaki mezardır. Poroz kaya içerisine oyulmuş, kubbe şeklinde üst yapıya sahip olan mezar, yine kayaya oyulmuş bir çeşit dromosa açılan bir kapıya sahiptir (Resim: 6). Mezarın batısında yer alan bu kapı, dıştan, dromos içerisinde yer alan büyük bir levha taşla kapatılmıştır. Kapaktaşı görevi gören bu plaka taş dikey şekilde yerleştirilmiştir. Mezar içerisinde tespit edilen iskelet, mezar eşyalarının altında, mezarın doğu köşesinde istiflenmiş bir şekilde ele geçirilmiştir. İskelete ait kafatası, mezarın kuzey kenarında yer almaktadır. Kafatasının hemen batısında bulunan bir taş, kafatasını desteklemektedir (yastıktaşı). Mezarın yapısı, bunun birden çok kez kullanıma müsait bir mezar olduğunu kanıtlamaktadır.

3 No.lu Mezar

Kaya oda mezarın kapak taşının hemen dışında, dromos içerisinde bir adet pithos mezar tespit edilmiştir. Kenarları toplama taşlarla desteklenen bu pithos mezar içerisinde, bazı yarı yanmış insan kemikleri ele geçirilmiş olmasına rağmen herhangi bir mezar eşyasına rastlanmamıştır. Kaya oda mezarın dromos alanında, kapak taşının hemen dışında yer alan pithos mezarın, bu oda mezarla bağlantılı bir gömü olması ihtimali oldukça yüksektir. Kapak taşının tekrar açılmak istenmesi durumunda pithos mezarı tahrip etmesi gerekecekti. Bu durum gerçekleşmediği için, pithos mezarın gömülmesinden sonraki dönemde kaya oda mezarın kapak taşının bir daha açılmadığı ve bu mezarın bir daha kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Kaya oda mezar, bir yandan diğer örneklerle göre çok daha iyi korunmuş mimarisiyle mezarların formu hakkında çok önemli bilgiler verirken, diğer yandan mezar içerisinde ele geçirilen mezar eşyalarıyla bölgenin kültür tarihine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Mezar içerisinde, küçük bir gaga ağızlı testi (Resim: 7), ip delikli tutamakları olan kazıma bezeli bir testi ve obsidiyen bir dilgi (Resim: 8) ele geçirilmiştir. İskelet kemikleri, bu buluntuların altında yer almıştır. Toprak elemesi sırasında ele geçirilen son buluntu (olasılıkla diğerlerinin yanındaydı), bir koç figürinidir (Resim: 9). Boyunun hemen altında yer alan ip deliği, bunun kolye olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir. 1.3 cm. yüksekliğinde,

0.60 cm. genişliğinde olan bu küçük figürin, büyük olasılıkla kurşundan yapılmıştır. Yüzü üçgen bir uzantı şeklinde olan koç figürinin boynuzları oldukça gerçekçi ve görkemli bir şekilde yapılmıştır.

Bu tür hayvan figürinleri, Ege Bölgesi'nde çok nadir olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşme-Boyalık örneğinin en yakın benzeri, Sardis-Ahlatlı Tepecik'in 2 km. doğusunda, Eski Balıkhane'de ele geçirilen bir pithos mezarda bulunmuştur²⁹. Gümüşten yapılmış bu örnek ip deliklidir ve iskeletin dişleri arasında bulunmuştur. Bu özellikleriyle, Eski Balıkhane örneğinin de Çeşme-Boyalık örneği gibi kolye tanesi/pendantif şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Batı Anadolu'da, Karataş-Semayük'ün yerleşim alanında, Çeşme-Boyalık mezarlığıyla yaklaşık olarak aynı döneme ait buluntularla bir arada açığa çıkarılan gümüş bir iğnenin (toggle pin) ucunda yer alan hayvan başı (yaban domuzu), form açısından tamamen farklı olmasına rağmen, bu dönemde madenden yapılmış hayvan tasvirlerinin azlığı açısından önemlidir³⁰. Ege dünyasından tanınan bir diğer koç figürini örneği ise, buluntu yeri belli olmayan ve bugün Atina'da Goulandris Müzesi'nde korunan örnekler³¹ ki bu, Çeşme-Boyalık örneğine daha çok benzemektedir. Aynı tipte olan ve yine kurşundan yapılmış diğer 2 örnek farklı koleksiyonlarda bulunmaktadır. Bu örneklerin de buluntu yeri belli değildir³².

Çeşme-Boyalık mevkiinde gerçekleştirilen sondaj kazılarında araştırılan mezarlık, kayaya oyulmuş mezarlardan oluşan bir mezarlığın varlığını ortaya koymuştur. Mezarlar, kaya oda mezar geleneğinin en doğal bir sonucu olarak birden çok kez kullanılmışlardır. Mezar eşyaları fazla bir çeşitlilik göstermemektedir. Buna rağmen seramik formları ve diğer küçük buluntular, bu mezarlığın Erken Tunç Çağı II'nin geç evresine tarihlendirilebilmesine olanak sağlamaktadır. Eldeki veriler mezarlığın, kazılan alanın daha çok doğusunda yoğunlaştığını ve büyük olasılıkla da çevredeki villaların altında tahrir olarak yok olduğunu göstermektedir.

Çeşme-Boyalık mezarlığı, Batı Anadolu sahil kesiminde daha önce hiç bilinmeyen yeni bir mezar tipi geleneğini ilk kez ortaya koymuştur. Sadece 6 mezarın araştırılabilmiş olması çok şanssız bir durum arzetsede, 6 mezarın ortaya koyduğu sonuçlar, bölgenin kültür tarihi açısından çok önemlidir. Kaya oda mezar geleneği, Ege'de, Kiklad Adalarında Melos³³, Akrotiri - Thera³⁴ ve Ano Kouphonissi'de³⁵, Kıta Yunanistan'da Manika'da³⁶ ve Girit'te Hagia

29 Mitten vd. 1970, 15-16, Fig. 4; Hanfmann 1970, 61, Fig. 1.

30 Mellink 1970a, 248, Fig. 16a-b; Mellink 1970b, 137, Fig. 7; Warner 1994, 113, 180, Plate 189b.

31 Stampolidis ve Sotirakopoulou 2007, 206-207, No: 64.

32 Stampolidis ve Sotirakopoulou 2007, 206.

33 Edgar 1897; Papadopoulou 1965, 513.

34 Doumas 2008.

35 Zapheiropoulou 1983; 2008.

36 Papavasileiou 1910, 2-20; Sampson 1985, 153-316.

Photia³⁷ mezarlıklarından bilinmektedir. Bu mezarlıklar arasında özellikle Ano Kouphonissi ve Hagia Photia mezarlıkları daha çok Erken Tunç Çağı I sonu II başına tarihlenirken, Manika örnekleri Erken Tunç Çağı II'ye, Thera ve Melos örnekleri de yine bu dönemlerden başlayarak Erken Tunç Çağı III dönemine kadar uzanan bir zaman dilimine tarihlendirilmektedir.

Ancak, kaya oda mezar geleneğinin en iyi izlenebildiği bölgelerin başında Kıbrıs gelmektedir. Kıbrıs'ta Philia kültürü olarak da adlandırılan ve Kıbrıs kalkolitikinden sonra bir anlamda Erken Kıbrıs Döneminin hazırlayıcısı olan dönemde³⁸, Kıbrıs Adası'nda büyük bir kültürel değişim meydana gelmiştir. Anadolu'da Erken Tunç Çağı II sonu ile çağdaş olan bu dönemde, Kıbrıs'ta ilk kez masif madenî silâhlar ve aletler³⁹ yanında kalaylı bronz örnekleri görülmeye başlarken, seramikte de adaya tamamen yabancı, kırmızı perdahlı bir seramik geleneği ortaya çıkmaktadır. Anadolu kökenli olan bu geleneği yansıtan en önemli kap formları, gaga ağızlı testilerdir⁴⁰. Yine ilk kez Philia döneminde karşımıza çıkan bir başka yeni özellik, halka idoller olarak adlandırılan bir pendentif türünün varlığıdır⁴¹. Ege, Balkanlar ve Anadolu'da, Neolitik Çağdan itibaren görülen⁴² ve çeşitli varyasyonları olan bu örneklerle karşılaştırılabilecek Philia idolleri, genellikle Kıbrısta yerel olarak bulunan pikrolit taşından yapılmıştır. Kıbrıs'ta Philia döneminden daha önce başlayan ancak Philia döneminde gelişen ve konumuzla direk olarak bağlantı gösteren önemli bir özellik, kaya oda mezar geleneğidir. Bir dromos ve dromosa açılan kaya oda mezarlardan oluşan bu mezar düzenlemesinde mezar odalarının ağızı aynen Çeşme-Boyalık örneğinde olduğu gibi bir kapak taşıyla kapatılmaktadır. Özellikle Philia döneminde, adanın kuzey ve kuzeybatısında geniş bir alana dağılan tüm bu kültürel özellikler, adaya dışarıdan gelen insanların varlığı ile açıklanmaktadır.

M.Ö. 3. binyılın 3. çeyreğinde Anadolu'yu baştan başa katederek Kuzey Suriye'den Batı Anadolu sahillerine, oradan Kiklad Adaları aracılığıyla Kıta Yunanistan'a kadar uzayan ve M.Ö. 3. binyıl itibarıyla belki de tarihin en büyük ve kapsamlı ticaret ağı meydana gelmiştir. "Anadolu Ticaret Ağı" olarak adlandırdığımız bu sistem⁴³ sayesinde bir yandan hammadde ve çeşitli malların ticareti yapılırken diğer yandan fikirler, teknolojiler ve inançlar da çok uzak mesafelere ulaşabilmiştir. Bu geniş ağ sayesinde daha önce birbiri ile ilişkisi olduğu hiç düşünilemeyen çok uzak bölgeler bile dolaylı da olsa ilişki içerisine girerek birbirlerinden etkilenmiştir.

37 Betancourt 2008

38 Bu konudaki en son çalışmalar için bkz. Webb ve Frankel 1999; Webb vd. 2006.

39 Webb ve Frankel 1999, Fig. 22-24.

40 Webb ve Frankel 1999, Fig. 3.

41 Webb ve Frankel 1999, Fig. 22, No: 17-18.

42 Maran 2000; Keskin 2008; Zimmermann 2007b.

43 Şahoğlu 2005; Efe 2007.

Boyalık'ta açığa çıkarılan bu mezarlık alanı, Kıbrıs arkeolojisi ve özellikle de M.Ö. 3. binyılın 3. çeyreğinde Kıbrıs'ta ilk kez ortaya çıkmaya başlayan Anadolu kökenli kültür öğelerinin kökeni ile ilgili çok önemli veriler ortaya koymaya başlamıştır. Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, Çeşme-Boyalık mezarlığının Anadolu'nun M.Ö. 3. binyılda Egeyanında Kıbrıs ile olan kültürel ve ticarî ilişkileri hakkında da birçok ipucu taşıdığı görülmektedir. Bölgede, özellikle de Batı Anadolu'nun daha güney kısımlarında gerçekleştirilecek çalışmaların bu konuda birçok bilinmeze ışık tutacağına inanmaktayız.

KAYNAKÇA

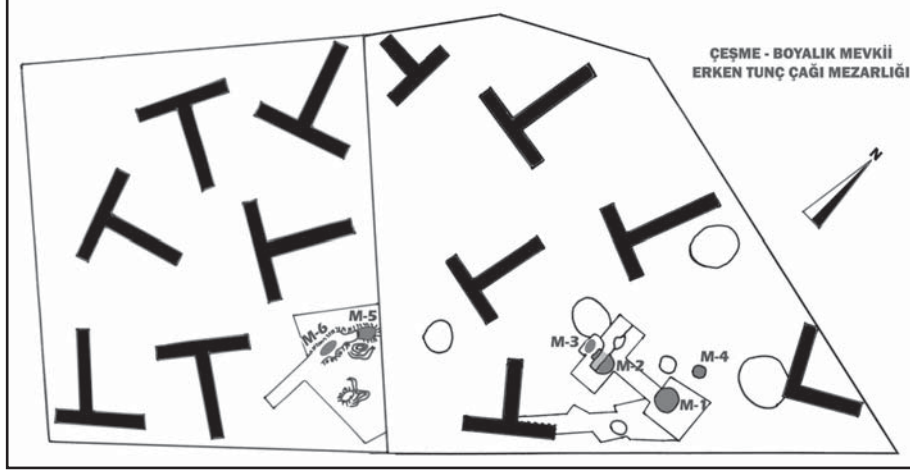
- Betancourt, P. 2008, "The Cemetery at Hagia Photia, Crete", Brodie, N., J. Doole, G. Gavalas ve C. Renfrew (Ed.), *Horizon. A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades*. Cambridge. 237-240.
- Çilingiroğlu, A., Z. Derin, E. Abay, H. Sağlamtimur ve İ. Kayan 2004, *Ullucak Höyük Excavations Conducted Between 1995 and 2000*. Ancient Near Eastern Studies. Louvain.
- Doumas, Chr. 2008, "Chambers of Mystery", Brodie, N., J. Doole, G. Gavalas ve C. Renfrew (Ed.), *Horizon. A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades*. Cambridge. 165-175.
- Edgar, C. C., 1897, Prehistoric Tombs at Pelos. *BSA* 3, 35-51.
- Efe, T. 2000, "Seyitgazi/Küllüoba Kazısı", O. Belli (Ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, İstanbul, s. 118-122 .
- Efe, T ve Ay-Efe, D. M. Ş. 2001, "Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da bir İlk Tunç Çağı Kenti: 1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Bir Değerlendirmesi", *TÜBA-AR* 4, 43-78.
- Efe, T, 2007, "The Theories of the 'Great Caravan Route' Between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia", *Anatolian Studies*, 57, 47-64.
- Erkanal, H. 1996, "Early Bronze Age Urbanization in the Coastal Region of Western Anatolia", Y. Sey (Ed.), *Habitat II: Housing and Settlement in Anatolia: A Historical Perspective*. İstanbul, 70-82.
- Erkanal, H. 1999, "Early Bronze Age Fortification Systems in the İzmir Region", P. P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur ve W.D. Niemeier (Ed.), *MELETEMATA. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as he Enters his 65th Year*. (AEGAEUM 20), Liège, And Austin-Texas, 237-242.
- Erkanal, H. 2001, "Liman Tepe: Tarih Öncesi Ege Kültürlerine Yeni Bir Işık", *COGITO* 28, 304-316.

- Erkanal, H. ve T. Özkan 1999, "Bakla Tepe Kazıları", T. Özkan ve H. Erkanal (Ed.), *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi*. İzmir, 12-41, 108-137.
- Erkanal, H. ve T. Özkan 2000, "1998 Bakla Tepe Kazıları", 21. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 263-278.
- Erkanal, H. 2008a, "Liman Tepe: New Light on the Prehistoric Aegean Cultures", H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu & R. Tuncel (ed.), *Proceedings of the International Symposium The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and Early Bronze Age*, Urla 13-19 Ekim 1997, Ankara, 2008, 179-190.
- Erkanal, H. 2008b, "Die neuen Forschungen in Bakla Tepe bei İzmir", H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu ve R. Tuncel (ed.), *Proceedings of the International Symposium The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and Early Bronze Age*, Urla 13-19 Ekim 1997, Ankara, 2008, 165-177.
- Hanfmann, G. M. A. 1970, "Excavations at Sardis 1969", *Türk Arkeoloji Dergisi Sayı XVIII-1*, 61-75.
- Hüryılmaz, H. 2006a "Gökçeada-Yenibademlihöyük Yerleşmecilerinin Erken Bronz Çağı'nda Denizaşırı İlişkileri", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 17, 1-9.
- Hüryılmaz, H. 2006b, "Gökçeada-Yenibademlihöyük'te Kent Organizasyonu ve Yönetim", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18, 30-43.
- Joukowsky, M. S. 1986, *Prehistoric Aphrodisias: An Account of the Excavations and Artifact Studies*. Louvain.
- Keskin, L. 2008, "Ring Idols of Bakla Tepe: The Distribution of this Type in Anatolia with Particular References to the Aegean and Balkans", Menozzi, O. M. L. Di Marzio ve D. Fossataro (Ed.), *SOMA 2005: Proceedings of the IX. Symposium on Mediterranean Archaeology, Chieti (Italy), 24-26 February 2005*. 87-95.
- Korfmann, M. 2001, "Troia als Drehscheibe des Handels in 2. und 3. vorchristlicher Jahrtausend. Erkenntnisse zur Trojanischen Hochkultur und zur Maritimen Troia Kultur". *Traum und Wirklichkeit: Troia* (Stuttgart), s. 355-368.
- Kouka, O. 2002, *Siedlungsorganization in der Nord- und Ostägäis während der Frühbronzezeit (3. Jt. V. Chr.)*, Rahden/Westf.
- Koşay, H. Z. 1951, *Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Alacahöyük Kazısı, 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait ilk Rapor-Les Fouilles D'Alacahöyük. Entreprises par la Societe D'histoire Turque Rapport Preliminaire sur les travaux en 1937-1939* (Ankara).
- Koşay, H. Z. ve M. Akok 1950, "Amasya Mahmatlar Köyü Definesi", *Belleten* XIV, 481 - 485.

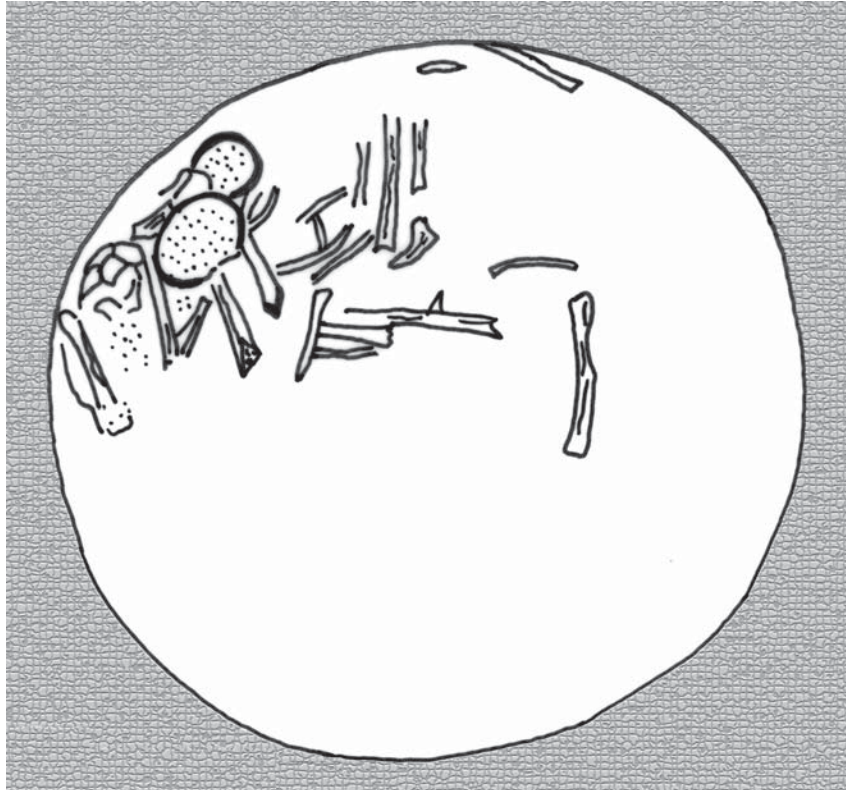
- Lloyd, S. ve J. Mellaart 1962, *Beycesultan vol. 1: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. London.
- Maran, J. 2000, "Das Aegeische Chalkolithikum und das erste Silber in Europa", Işık, C. (Ed.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien und des aegaeischen Bereiches. Festschrift für Baki Ögün zum 75. geburstag*, Asia Minor Studien Band 39, 179-193.
- Mellink, M. J. 1970a, "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı, Lycia 1969", *American Journal of Archaeology*, Sayı 74, 245-253.
- Mellink, M. J. 1970b, "Excavations at Karataş-Semayük 1969", *Türk Arkeoloji Dergisi* Sayı XVIII-2, 137-139.
- Mellink, M. J. 1994, "The EB II-III Transition at Karataş-Semayük: Village Center and Cemetery", 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, s. 457-459.
- Mitten, D. G., D. H. Finkel ve G. Yügrüm 1970, "Prehistoric Survey of Gygean Lake: Ahlatlı Tepecik and Eski Balıkhane", *BASOR*, No: 199, 12-16.
- Özgüç T. ve M. Akok 1958, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri*. Ankara.
- Özgüç, T. ve R. Temizer 1993, "The Eskiypar Treasure", Mellink, M.J., E. Porada ve T. Özgüç (Ed.), *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbours, Studies in Honor of Nimet Özgüç*. Ankara. 613-628.
- Özsait, M. 2000, "1998 Yılı Harmanören (Gündürle Höyük) Mezarlık Kazısı", 21. *Kazı Sonuçları Toplantısı-I*, 371-380.
- Pacorella, P. E. 1984, *La Cultura preistorica di Iasos in Caria*, Roma.
- Palmieri, A. M. ve G. M. di Nocera 1999, The Metal Objects from the 'Royal' Tomb at Arslantepe (Malatya-Turkey) and the Metalwork Development in the Early Bronze Age. Milano, L., De Martino, S., Fales, F.M. ve G. B. Lanfranchi, (ed.), *Landscapes, Territories, Frontiers and Horizons in the Ancient Near East. Papers presented to the XLIV Rencontre Assyriologique Internationale, Venezia, 7-11 July 1997*. Padova. 179-90.
- Papadopoulou, P. 1965, "Μῆλος", *A. Delt* 20(B), 508-14.
- Papavasileiou, G.A. 1910, *Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ὀρχαίων τάφων*. Athens.
- Sampson, A. 1985, *Manika: An Early Helladic Town in Chalkis*. Athina
- Seeher, J. 2000, *Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihöyük-Sarıket: Ausgrabungen des Deutschen Achaologischen Instituts in Zusammenarbeit mit dem Museum Bursa 1990-1991*. Tübingen.
- Stampolidis, N. Chr. ve P. Sotirakopoulou, *Aegean Waves: Artworks of the Early Cycladic Culture in the Museum of Cycladic Art at Athens*. Milano.
- Şahoğlu, V. 2005, "The Anatolian Trade Network and the Izmir Region during the Early Bronze Age", *Oxford Journal of Archaeology* 24 (4), 339-361.

- Şahoğlu, V. 2007, "Çeşme - Bağlararası: A New Excavation in Western Anatolia", F. Felten, W. Gauss ve R. Smetana (Ed.) *Middle Helladic Pottery and Synchronisms: Proceedings of the International Workshop held at Salzburg October 31st - November 2nd 2004*, Wien, 309-322.
- Şahoğlu, V. 2008a, "Liman Tepe and Bakla Tepe: New Evidence for the Relations between the Izmir Region, The Cyclades and the Greek Mainland during the Late Fourth and Third Millennia BC" H. Erkanal, H. Hauptmann, V. Şahoğlu, R. Tuncel (Ed.) *Proceedings of the International Symposium The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age*. Ankara, 483-501,
- Şahoğlu, V. 2008b "Crossing Borders: Izmir Region as a Bridge Between the East and the West During the Early Bronze Age", C. Gillis & B. Sjöberg (ed.), *Trade and Production in Premonetary Greece: Crossing Borders. Proceedings of the 7th, 8th and 9th International Workshops*, Athens 1997-1999. Sævedal, Paul Aström förlag, 153-173.
- Topbaş, A., T. Efe ve A. İlyaslı 1998, "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum Part 2: The Settlement of Karaoğlu Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii" *Anatolia Antiqua* VI, 21-94.
- Warner, J. L. 1994, *Elmalı Karataş II: The Early Bronze Age Village of Karataş*, Bryn Mawr.
- Webb, J. M. ve D. Frankel 1999, "Characterizing the Philia Facies: Material Culture, Chronology, and the Origin of the Bronze Age in Cyprus" *American Journal of Archaeology*, vol. 103, No. 1, 3-43.
- Webb, J. M., D. Frankel, Z. A. Stos ve N. Gale 2006, "Early Bronze Age Metal Trade In The Eastern Mediterranean. New Compositional And Lead Isotope Evidence From Cyprus" *Oxford Journal of Archaeology* 25 (3), 261-288.
- Yıldırım, T. 2006: "An Early Bronze Age Cemetery at Resuloğlu, near Uğurludağ, Çorum. A Preliminary Report of the Archaeological Work Carried out between the years 2003-2005" *Anatolia Antiqua* 14: 1-14
- Yıldırım, T. ve İ. Ediz 2005, "2003 Yılı Resuloğlu Mezarlık Kazısı", 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı -2*, 193-202.
- Yıldırım, T. ve İ. Ediz 2006, "2004 Yılı Resuloğlu Mezarlık Kazısı", 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı - 2*, 57-64.
- Yıldırım, T. ve İ. Ediz 2007, "2005 Yılı Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlık Kazısı", 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı-2*, 211-222.
- Yıldırım, T. ve İ. Ediz 2008, "2006 Yılı Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlık Kazısı", 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı - 2*, 443-454.

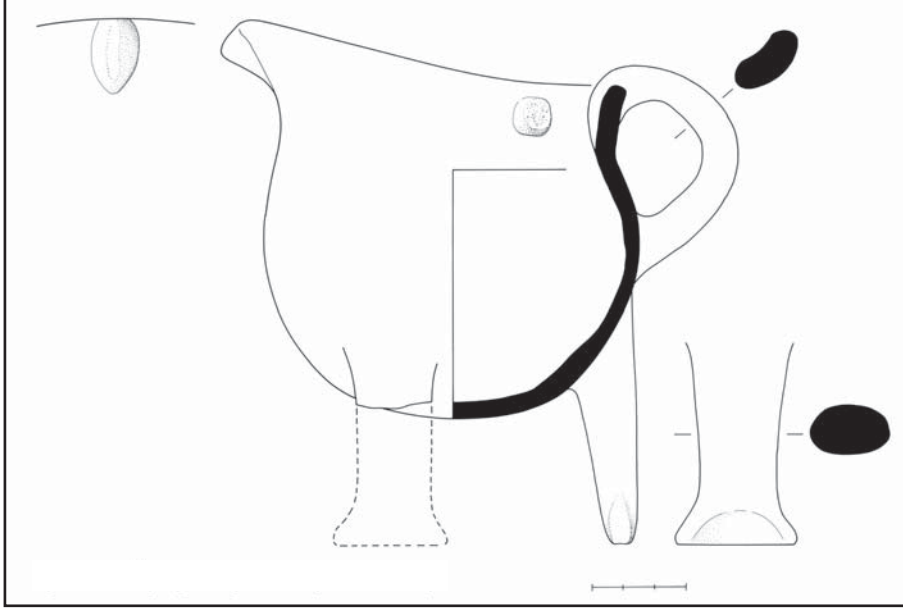
- Yıldırım, T. ve T. Zimmermann 2006, "News from the Hatti Heartland-The Early Bronze Age Necropolis of Kalınkaya, Resuloğlu and Anatolian Metalworking Advances in the Late 3rd Millennium BC.", *Antiquity* Vol. 80, No. 309
(Project Gallery:<http://www.antiquity.ac.uk/projgall/zimmermann>).
- Zapheiroupolou, P. 1983, "Un Cimetrie du Cycladique Ancien A Epano Kouphonissi", *Les Cyclades: Matériaux pour une étude de géographie historique. Table ronde réunie à l'université de Dijon les 11, 12 et 13 mars 1982*. Paris. 81-87.
- Zapheiroupolou, P. 2008, "Early Bronze Age Cemeteries of the Kampos Group on Ano Kouphonissi", Brodie, N., J. Doole, G. Gavalas ve C. Renfrew (Ed.), *Horizon. A Colloquium on the Prehistory of the Cyclades*. Cambridge. 183-194.
- Zimmermann, T. 2006, 'Kalınkaya. A Chalcolithic-Early Bronze Age Settlement and cemetery in Northern Central Anatolia. First Preliminary Report: The Burial Evidence' *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı*: 271-311
- Zimmermann, T. 2007a, 'Kult und Prunk im Herzen Hattis -Beobachtungen an frühbronzezeitlichem Zeremonialgerät aus der Nekropole von Kalınkaya/ Toptaştepe, Provinz Çorum' *Colloquium Anatolicum* 5: 213-224
- Zimmermann, T. 2007b, "Anatolia and The Balkans, Once Again-Ring-Shaped Idols from Western Asia and a Critical Reassessment of some 'Early Bronze Age' Items from İkiztepe, Turkey" *Oxford Journal of Archaeology* 26 (1), 25-33.
- Zimmermann, T. ve T. Yıldırım, "Three Best to have in Plenty-Rethinking Central Anatolian Early Bronze Age Alloying Traditions", Yalçın, Ü., H. Özbal ve A. G. Paşamehmetoğlu (Ed.), *Ancient Mining in Turkey and the Eastern Mediterranean*. Ankara, 87-97.

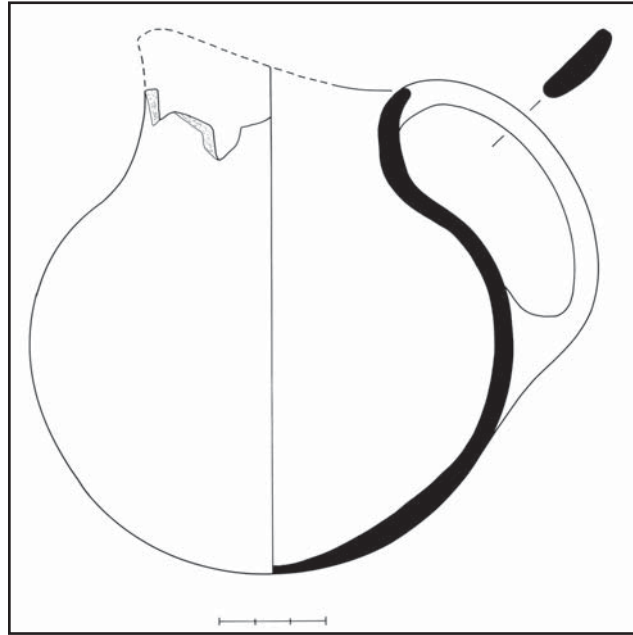
Çizim 1: Çeşme-Boyalık Erken Tunç Çağı mezarlığı, sondajları gösteren genel plan

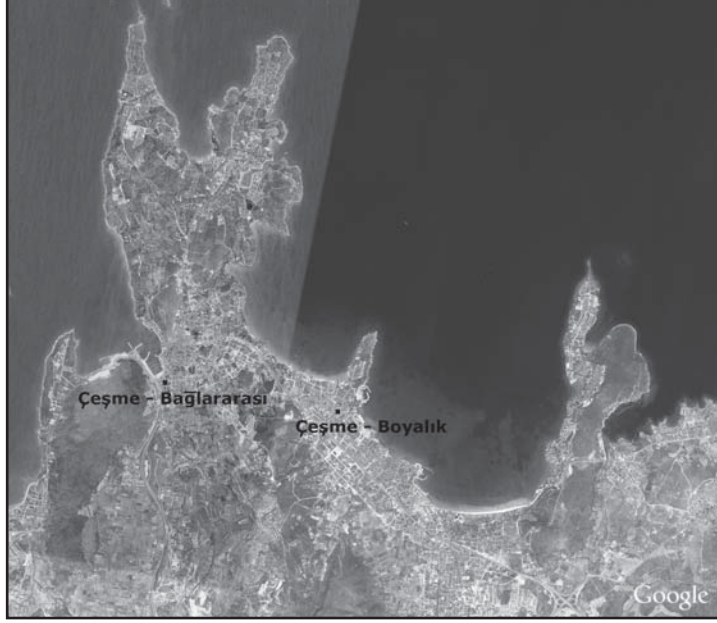
Çizim 2: M-1 mezarı

Çizim 3: Üç ayaklı çömlek (M-4 mezarı)

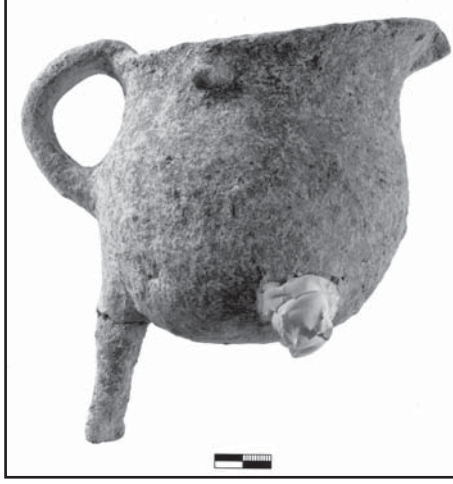
Çizim 4: Siyah perdahlı askos/Testi (M-6 mezarı)

Resim 1: Çeşme Boyalık Erken Tunç Çağı mezarlığının uydu fotoğrafı

Resim 2: Çeşme Boyalık Erken Tunç Çağı mezarlığının yerini gösteren uydu fotoğrafı

Resim 3: Üç ayaklı çömlek (M-4 mezarı)

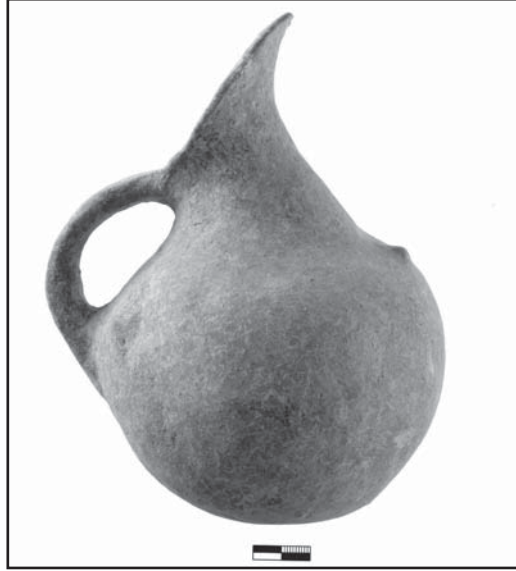
Resim 4: Maşrapa (M-5 mezarı)

Resim 5: Kırmızı astarlı pyxis (M-5 mezarı)

Resim 6: Kaya oda mezar (M-2 mezarı)

Resim 7: Gaga ağızlı testi (M-2 mezarı)

Resim 8: Obsidiyen dilgi (M-2 mezarı)

Resim 9: Kurşun koç figürini (M-2 mezarı)

ERZİNCAN ALTINTEPE KALESİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2006-2007 ÇALIŞMALARININ GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Mehmet IŞIKLI*

Sunuş

M.Ö. 9.-6 yüzyıllar arasında, dağlık ve zorlu bir kuşakta, merkezî bir devlet kurmayı başaran Urartu'nun batı-kuzeybatıdaki en önemli yerleşim merkezi Erzincan Ovası'nda yer alan Altın-tepe'dir (Harita: 1). Doğu Anadolu ve Güney Kafkasları Anadolu içlerine bağlayan en önemli doğal yollardan biri üzerinde yer alan kale, döneminin önemli bir politik ve ekonomik bölgesel idarî merkeziydi (Resim: 1). 1938'te kaçak kazılarla¹ arkeoloji dünyasının dikkatini çekmeyi başaran Altın-tepe'de sistemli kazılar 1959-1969 yılları arasında T.Özgüç başkanlığında gerçekleştirilir². Özgüç'ün kazıları zengin ve dikkati çeken buluntularıyla, dinî, idarî ve ekonomik yapı kompleksleriyle bu kalenin bölgesinin merkezi olduğunu açık bir şekilde ortaya koyar. Aradan geçen 35 yıl sonunda bu kalede ikinci dönem kazıları 2003 yılında tekrar başlar. Altın-tepe'deki ikinci dönem kazıları Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu başkanlığında 5 yıldır devam etmektedir³. Altın-tepe yeni dönem kazıları jeofizik araştırmalarından yüzey araştırmalarına değin çeşitlilik gösteren bir dizi projenin de gerçekleşmesine olanak tanımıştır.

2006-2007 sezonunda Altın-tepe kazıları kapsamında yürütülen yüzey araştırmalarının öncelikli amacı bu kale ile bağlantılı arkeolojik birimleri tespit edebilmektir. Halka ait yerleşim alanları ve ekonomik aktivite alanları (bağlar, tarım alanları, su kanalları teraslar, ahır yapıları vs.) öncelikle bulunması umulan arkeolojik verilerdir. Dinî, idarî ve ekonomik amaçlı büyük mekânlara sahip bu kaleyi besleyen birimler onun yakın çevresinde olmalıydı. Altın-tepe'deki erken dönem kazıları daha çok kalenin sitadeline yoğunlaştırılmış halkın yaşadığı alanlar araştırılamamıştır. Genelde Urartu kalelerinin çok uzağında olmayan dış kentlerin bir benzeri acaba Altın-tepe'de de var mıydı? Bu sorudan hareketle başlatılan yüzey araştırması projesi

- Yrd. Doç. Dr. Mehmet IŞIKLI, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Erzurum/TÜRKİYE, mehmet.isikli@gmail.com.

1 Barnett and Gökçe 1953, 121-129.

2 Özgüç 1966; Özgüç 1969.

3 Karaosmanoğlu ve diğ. 2005, 127-138; Karaosmanoğlu ve diğ. 2006, 183-190; Karaosmanoğlu ve diğ. 2007, 259-270; Karaosmanoğlu 2007, 69-83; Can ve Özel 2008, 1-16.

beklentilerin ötesinde süpriz sayılabilecek sonuçlar ortaya koymuştur. Bu çalışma bu sonuçları ve onların genel bir değerlendirmesini içermektedir.

2006-2007 Yüzey Araştırmaları

İki dönemlik yüzey araştırmaları coğrafi koşullara bağlı olarak Altıntepe merkezli dar bir alanda yürütülmüştür⁴. Araştırma alanının batı sınırını "Ekşi Su" yolu olarak bilinen tali yol belirlerken doğuda kısmı Bayırbağ Beldesi sınırlamaktadır. Kuzeyde ve güneyde ise doğal sınırlar söz konusudur; kuzeyde sınır Esence Dağ sırasının yüksek eteklerine dayanırken güneyde sınırı Karasu Nehri belirler (Harita: 1). Altıntepe yakın civarındaki, yoğunluklu yüzey araştırmaları süpriz sayılabilecek sonuçlar ortaya koymuştur. Bu süpriz sonuçların ortaya çıkmasına biraz da bölgenin coğrafyası ve jeolojisi sebep olmuştur⁵. Anadolu'nun jeolojik açıdan en hareketli alanlarından biri olan Erzincan Ovası aynı zamanda kuzey ve güneyindeki sıradağlardan yağmur ve karsuyu ile birlikte akan toprakla beslenen oldukça zengin bir alüvyal dolguya sahiptir. Diğer yandan Fırat'ın ana kollarından biri olan Karasu'nun sebep olduğu taşkınlar ve yatak değiştirmeleri de buna eklenince bölgedeki coğrafi ve jeolojik hareketlilik hiç de küçümsenemeyecek boyutlarda karşımıza çıkar. Tüm bu koşullar ovada bulunması beklenen arkeolojik birimlerin büyük oranda toprak altında kalmasına sebep olmuş olmalıdır. Bunun en somut kanıtlarından biri Altıntepe'nin hemen 1 km. batısında tepit ettiğimiz Küpesik Höyük'tür. Altıntepe'ye oldukça yakın olan bu höyük ne yazık ki ilk bakışta hemen fark edilememektedir. Aslında 200x140 m. ölçülerindeki höyük, bölge höyükleri göz önüne alındığında hiç de küçük değildir. Fakat ova tabanındaki yoğun dolgu nedeniyle höyüğün sadece geniş ve yayvan tepe kısmı yüzeyde kalmıştır. Kaçak kazı çukurları sayesinde höyüğün aşağıya doğru daha en az 6 metrelik zengin bir kültür depozitine sahip olduğu görülmektedir (Resim: 2).

Altıntepe merkezli yüzey araştırmalarının yapıldığı alan, buluntu yoğunluğuna göre iki ana bölgeye ayrılabilir; Altıntepe'den geçen doğu-batı doğrultulu bir hattın ayırdığı kuzey ve güney alanı. Altıntepe'nin kuzeyinde, kale ile Esence Dağları'nın etek kısımları arasında kalan kuzey kesimde daha çok bu yamaçlara konumlanmış köyler ve onların tarlaları bulunmaktadır (Harita: 1). Söz konusu yamaçlardan ovaya akan toprak nedeniyle bu kesimdeki toprak yapısı taşlı ve oldukça serttir. Bu kesimde yürütülen çalışmalarda sınırlı sayıda da olsa keramik kanıtlara ulaşılmıştır. Bu keramikler genelde kalenin hemen kuzeydoğusundaki Mormor Bağları ile Hacı Tarlası mevkiinden ele geçirilmiştir. Fakat sürekli taşınan toprakla

4 İki sezonun çalışmaları "haber" boyutunda bilim dünyasına duyurulmuştur. Işıklı ve Şenbak 2007, Işıklı ve Katipoğlu (baskıda)

5 Bölge coğrafyası ve jeomorfolojisi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Atalay 1992, 200-201.

akan malzeme son derece aşınmıştır ve tanımlanmalarında ciddi sorunlar söz konusudur. Yine de bu parçalar içerisinde Urartu Dönemine ve Geç Demir Çağına tarihlenebilecek parçalar ayırt edilebilmektedir (Resim: 3).

Araştırma alanının batı sınırını oluşturan Erzincan-Ekşisu yolunun hemen sağ tarafında yer alan “Kaplıcatepe” doğal kayalıklar üzerine kurulmuş bir yerleşimdir. Ekşi Su Kaplıcaları’nın hemen yakınında yer alan Kaplıcatepe, Altıntepe’ye yaklaşık 5 km. uzaklıktadır. Bu talî yol ne yazık ki yerleşimi ikiye ayırmıştır. Deniz seviyesinden 1163 m. yükseklikteki tepenin doğu kısmında doğal kayalıklar görülür. Bu doğal kayalık alanda dikkati çeken en önemli ayrıntı taş bloklarının çıkarılması sırasında oluşan izlerdir. Bu izler bu alanın Antik Dönemde “taş ocağı” olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Bu alandan ele geçirilen seramikler içerisinde Orta Çağ özelliği gösteren örnekler çoğunluktadır. Bunlar dışında bu günkü Üzümlü İlçesi sınırları içerisinde yoğun Orta Çağ yerleşimine ait izler⁶ (Resim: 4) ve Esence yamaçlarındaki obsidiyen kaynağı kuzey kesimin diğer dikkati çeken tespitleridir.

Altıntepe eksenli hattın güneyinde kalan kesim Fırat’ın ana kollarından biri olan Karasu’ya değin uzanmaktadır (Harita: 1). Bu alan bu gün verimli tarım alanlarını içerir ve kumlu koyu renkli yoğun bir alüvyal dolguya sahiptir. Bu kesimde ne yazık ki ciddi bir arkeolojik malzeme ele geçirilememiştir.

Sonuç olarak yukarıda sıralanan sebeplerden ötürü Altıntepe yüzey araştırmalarında hedeflenen sonuçlara tam anlamıyla ulaşılmasa da bu araştırmalar farklı açıdan önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Yürütülen çalışmalarda ikisi daha önce tespit edilmiş, diğeri ilk kez bizim tarafımızdan arkeoloji dünyasına duyurulan üç önemli yerleşim birimi incelenmiştir. Bunlardan ilki Altıntepe’nin hemen kuzeyinde büyük bir dereyatağının ortasında kalan Küçük Höyük, ikincisi Altıntepe’nin yaklaşık 3 km. batısındaki Saztepe ve sonuncusu Altıntepe ile Saztepe arasında yer alan ve Altıntepe’nin hemen 1 km. batısında bulunan Küpesik Höyüktür (Harita: 1).

Saztepe

Altıntepe yüzey araştırmalarının en önemli yerleşim alanı Altıntepe’nin yaklaşık 3 km. batısında yer alan Saztepe Kalesi’dir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan doğal bir kayalık üzerine kurulan yerleşim, ova tabanından yaklaşık 45 m. yüksekliğe sahiptir (Resim: 5). Deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 1230 m. olan Saztepe’nin bulunduğu doğal ortam oldukça dikkat çekicidir. Bol sulak bir alanda yer alan yerleşimin hemen yakınındaki kuş cenneti (*paradiasos*) dikkati çekicidir. Günümüzde sulak-sazlık alanı, açılan sulama

6 Eski Üzümlü yerleşim alanı olan “Oruçlu Mahallesi’nde” tespit edilen ana kayaya oyulmuş bir “şıralık” oldukça dikkat çekicidir. Bölgedeki yoğun ve uzun süreli üzüm üretimi dikkate alınırsa bu buluntu süpriz sayılmamalıdır. Bu alandan ele geçirilen yoğun Orta Çağ seramikleri ve az sayıdaki Geç Demir Çağı seramik örnekleri şıralığın uzun süre kullanıldığını düşündürmektedir.

kanalları nedeniyle küçülen bu kuş cenneti olasılıkla Antik Dönemde çok daha görkemliydi. Nitekim Altıntepe'nin doğu yamacında yeni dönem kazıları sırasında açılan ve restore edilen bir M.S. 6. yüzyıla ait kilisenin taban mozaiklerinde bu cennet, çarpıcı bir şekilde tasvir edilmiştir⁷. Antik Dönem yerleşimlerinin yer seçiminde dikkate alınan bir çok kriter Saztepe için de kullanılmış olmalıdır. Diğer yandan Saztepe bu özelliği ile Batı Anadolu'daki önemli Pers Satraplık merkezlerinden biri olan Manyas Kuş Çenneti yakınındaki "Daskylaionu" anımsatmaktadır⁸.

Saztepe'de yerleşim alanı doğal kayalığın Altıntepe'ye bakan doğu kesiminde yer almaktadır. Tepenin bu kısmında oluşan doğal olmayan yükselti (höyük) dikkati çeker. Nitekim bu tepede yer alan modern dönem depo binalarına ulaşan yolun yapımı sırasında açılan kesitten bu höyüğe ait yaklaşık 2 metrelik zengin kültür depoziti çıplak gözle görülebilmektedir. Ayrıca yaptığımız incelemelerde seramik parçalarına daha çok, bu doğal olmayan tepenin doğu uç kısmı dışındaki tüm kesimlerde rastlanmıştır. Ayrıca tepenin güney kısmında gözlenen irili ufaklı düzgün olmayan taş döküntüleri bu kesimde dikkate değer bir mimarinin de olabileceğini işaret etmektedir. Saztepe incelemelerimiz sırasında dikkati çeken büyüklü küçüklü çok sayıdaki kaçak kazı çukuru yerleşimin ne denli büyük bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu da göstermektedir.

1950'lerin ortasında C. Burney⁹ tarafından ilk kez arkeoloji dünyasına duyurulan Saztepe'nin yüzey araştırma malzemesi 1993 yılında kapsamlı olarak G. Summers tarafından ele alınmıştır¹⁰. Yüzey araştırması sırasında onlarca örneğini bulduğumuz kaliteli işçiliği olan boyalı seramik grubu (Resim: 6) Summers tarafından "Triangle Ware" olarak tanımlanmış ve "Akhamenid Dönemine" tarihlendirilmiştir¹¹. Daha sonra "Triangle Ware"lar üzerine yapılan kapsamlı çalışmalarda Erzincan bölgesinden ve Doğu Anadolu genelinden ele geçirilen bu mallar "Triangle Ware"lerin "batı grubu" olarak sınıflandırılmıştır¹². Summers Doğu Anadolu'daki Akhamenid varlığına yönelik değerlendirmesinde Altıntepe ve Saztepe'ye (Burney'in ve Summers'ın ifadelerine göre *Cimin I* ve *Cimin II* tepeleri) özel bir yer vererek bu konuda bu iki birimin güçlü kanıtlar sunduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Özgüç'ün Altıntepe'deki kazılarında II. evre olarak tanımladığı apadana ve onunla bağlantılı yapılar da onun tarafından Akhamenid sürecine tarihlendirilmiştir¹³.

7 Söz konusu kilisenin taban mozaikleri kapsamlı olarak Yrd. Doç. Dr. B. Can tarafından yayına hazırlanmaktadır. Mozaikler konusunda genel bilgi için bakınız Can 2007, 103.

8 Prof. Dr. T. Bakır ile kişisel görüşme.

9 Burney and Lang 1971, 158-160.

10 Summers 1993, 85-108.

11 Summers 1993, 87-96.

12 Dyson 1999, 115 vd.

13 Summers 1993, 96.

Küçük Höyük

Altıntepe'nin 2 km. kuzeyinde bulunan ve yöre halkı tarafından "Kındilli Tepe" olarak da bilinen yerleşim deniz seviyesinden 1254 m. yüksekliktedir. Küçük Höyük Üzümlü İlçesi'nin yer aldığı dağın yamaçlarından akan kar ve yağmur sularının oluşturduğu mevsimlik büyük bir akarsu yatağının ortasında bulunmaktadır¹⁴ (Resim: 7). Özellikle bahar aylarında eriyen kar ve yağmur sularıyla oluşan seller höyüğün etek kısımlarında önemli tahribata neden olmuştur. Araştırdığımız alanlar içerisinde kaçak kazıcılardan en fazla nasibini alan yerleşim Küçük Höyük'tür. Höyük üzerinde yapılan incelemede çok sayıda kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir. Açılan bu çukurların etrafından toplanan keramikler burada yerleşimin Erken Tunç Çağından Orta Çağa değin devam ettiğini göstermiştir (Resim: 8). Höyüğün doğu yamacında bulunan bir kaçak kazı çukurundan ele geçirilen iki adet çakmaktaşı alet ve obsidiyenler höyükte yerleşimin tahmin edilenden daha da erken başlamış olabileceğini göstermektedir (Resim: 9). Küçük Höyük'ten ele geçirilen seramikler içerisinde Doğu Anadolu ETÇ'sini karakterize eden Erken Transkafkasya kültürüne ait keramikler ve bölgesel el yapımı Erken Demir Çağı seramiklerinin fazlalığı dikkat çekicidir (Resim: 8). Tıpkı Saztepe gibi Küçüktepe de keramik malzemenin yoğun ele geçirildiği birimlerden biridir ve konumu gereği büyük olasılıkla Altıntepe ile ilişkili bir yerleşimdir. Fakat yüzey araştırmasından elde edilen verilerle bu ilişkiyi açıklayabilmek şimdilik mümkün değildir.

Küpesik Höyük

Altıntepe yüzey araştırmalarının en önemli tespiti ilk kez tarafımızdan bulunan Küpesik Höyük'tür. Adını yakınındaki eski bir köyden alan höyük Altıntepe'nin yaklaşık 1 km. batısındadır (Harita: 1). Altıntepe ile Saztepe arasında otlak ve sazlık alanda konumlanan höyük, 140x200 m. boyutlarında, doğu-batı uzantısında yayvan bir görünüme sahiptir (Resim: 2). Yakın civarında zengin akarsu kaynaklarına sahip Küpesik Höyük'ün tepe kısmında yer alan büyükçe bir kaçak kazı çukuru incelendiğinde 6 m.den daha fazla kültür dolgusuna sahip olduğu görülür. Küpesik Höyük ve civarından toplanan keramikler höyükte yerleşimin ETÇ'da başladığını ve Demir Çağı süresince de devam ettiğini göstermiştir. Fakat Küpesik Höyük'ten toplanan malzeme içerisinde tipik Urartu özelliği gösteren keramiklerin fazlalığı dikkat çekicidir (Resim: 10). Bu durum ve yerleşimin Altıntepe'ye olan konumu bu alanın acaba bölgesel bir merkez olan Altıntepe'nin sivil halkının yerleşim alanlarından biri burası mıydı sorusunu sormamıza neden olmuştur. Ne yazık ki bu sorunun cevabı bu alanda yapılacak sistemli kazıların sonucunda gizlidir.

14 Küçük Höyük'ten daha önce Özgüç yayımlarında söz eder. Özgüç 1961, 253-267.

Sonuç

İki sezon devam eden Altıntepe yakın civarındaki yüzey araştırması çalışmaları yukarıda da görüldüğü gibi oldukça önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Bölge coğrafyasının ve jeolojisinin özelliği nedeniyle kalenin yakın civarında bulunması umulan yoğun arkeolojik izler ne yazık ki tespit edilememiştir. Bölgesinin önemli bir dinî, politik ve ekonomik merkezi olan Altıntepe'nin yakın civarındaki arkeolojik veriler daha fazla olmalıydı. Aynı zamanda araştırmalar sırasında incelenen üç önemli yerleşim biriminden (Saztepe, Küpesik Höyük ve Küçük Höyük) ele geçirilen seramikler önemli bilgiler vermektedir. Küçük Höyük ve Küpesik Höyük'ten toplanan keramiklerin gösterdiği gibi bölgedeki yerleşim Erken Transkafkasya kültürel süreci ile başlar¹⁵ (Resim: 8, 10). Küçük Höyük'te tespit edilen Erken Demir Çağı özellikleri gösteren kaba el yapımı bir seramik grubu yerleşim devamlılığının Erken Demir Çağında da devam ettiğine işaret eder (Resim: 8). Her üç merkezden ele geçirilen malzeme içersinde "Urartu seramiği" dikkati çekecek derecede azdır. Sadece Küpesik Höyük'te durum biraz farklıdır ve burada Urartu keramiği görece daha fazladır (Resim: 10). Saztepe'deki malzeme ise ağırlıklı olarak Geç Demir Çağı özellikleri göstermektedir. Buradan ele geçirilen seramikler iki ana grup oluşturur; ilki monokrom, diğeri ise boyalıdır. Tek renkli olan seramik örnekleri gerek form gerekse mal özellikleri açısından tipik Urartu malzemesini anımsatsa da ağırlıklı olarak Doğu Anadolu'nun Geç Demir Çağı keramik repertuarına aittir (Resim: 6). Boyalıları ise tıpkı Summers'ın öne sürdüğü gibi "Triangle Ware" grubuna ait özel örneklerdir. Ne Küpesik'te ne de Küçük Höyük'te Saztepe'dekiler gibi boyalı "Triangle Ware" olarak tanımlanan seramik örnekleri ele geçirilmiştir¹⁶. Sonuçta Erzincan Ovası'nda başta Altıntepe olmak üzere şimdiye değin yapılan araştırmalar Geç Demir Çağına (Urartu sonrası sürece) ait ciddi ve güçlü izlerin varlığını ortaya koymuştur¹⁷. Nitekim Triangle Ware'lar dikkate alındığında Doğu Anadolu genelinde bu seramiklerin en yoğun ele geçirildiği yer bu bölge, bilhassa Saztepe'dir. Bu merkezlerin Altıntepe ile olan ilişkileri ve bölgenin Urartu ve onun öncesi ve sonrasındaki süreçteki durumu bu alanlarda yapılacak sistemli kazılarla açığa çıkacaktır.

15 Erken Transkafkasya kültürü veya bölgesel isimlendirilmesiyle Karaz kültürü hakkında daha detaylı bilgi için bakınız Işıklı 2005.

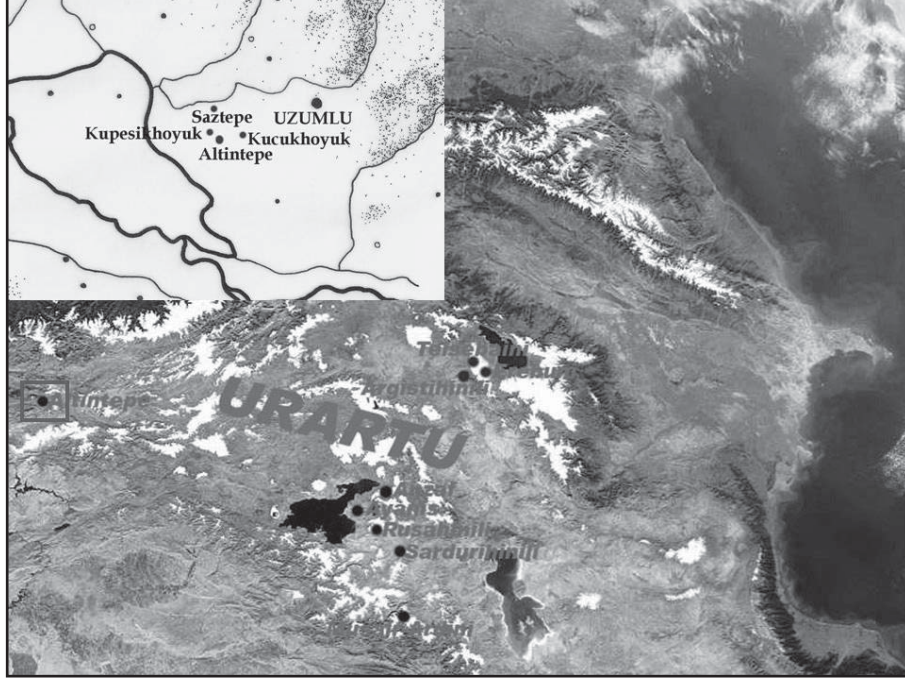
16 "Triangle Ware" konusunda daha fazla bilgi için bakınız. Dyson 1999, 115-138.

17 Doğu Anadolu Bölgesi genelinde Urartu sonrası süreç (Geç Demir Çağı) son dönemde bölge arkeolojisi ile ilgilenenler arasında tartışma konusudur. Bu konuda daha detaylı bilgi için bakınız Köroğlu 2007, 445-456.

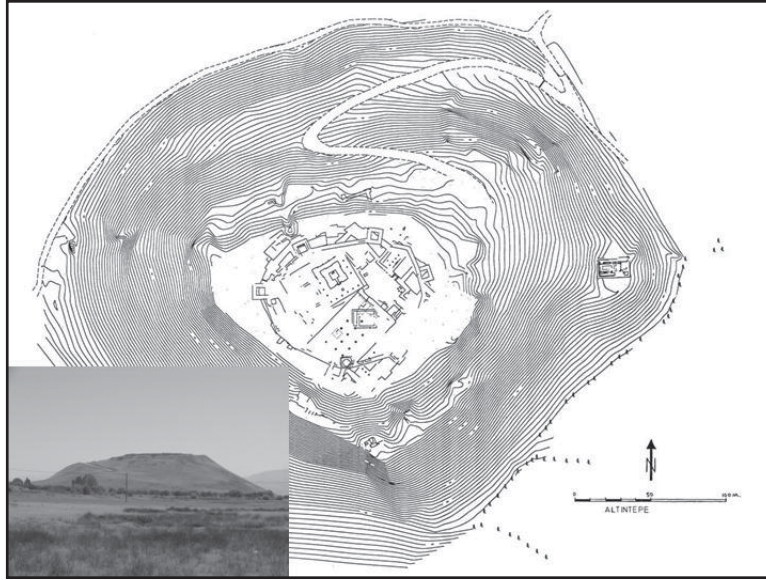
KAYNAKÇA

- B. CAN 2007, "Altıntepe Mozaikli Kilise 2005 Yılı Onarım ve Restorasyon Çalışmaları", III. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri (Ed. M. Şahin), 2007, 101-108.
- B. CAN-S. ÖZEL 2008, "2006 Yılı Altıntepe Jeofizik Araştırmaları", 23. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 2008, 1-16.
- C. A. BURNEY-D. M. LANG, *The People of the Hills; Ancient Ararat and Caucasus*, 1971.
- G. D. SUMMERS, "Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Anatolia", *Anatolian Studies*, 43 (1993), 85-108.
- İ. ATALAY 1982, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 9, İzmir 1992.
- K. KÖROĞLU 2007, "New Observations on the Origin of the Single-Roomed Rock-cut Tombs of Eastern Anatolia", *Belkıs ve Ali Dinçol'a Armağan* (Hazırlayanlar: M. ALPARSLAN, M. D. ALPARSLAN, H. PEKER) İstanbul 2007, 445-456.
- M. IŞIKLI 2005, *Karaz, Pulur ve Güzelova Kazılarının Malzemesi Işığında Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü'nün Tekrar Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.
- M. IŞIKLI-B. T. ŞENBAK 2007, "Erzincan Altıntepe Yüzey Araştırması", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi*, Mayıs 2007/24, 20-21.
- M. IŞIKLI-M. E. KATIPOĞLU (baskıda), "Erzincan Altıntepe Yüzey Araştırması 2007 Çalışmaları", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi*.
- M. KARAOSMANOĞLU ve H. ÖZKAN 2005, "Altıntepe Kazısı 2003", 26. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 128-136.
- M. KARAOSMANOĞLU, B. CAN ve H. KORUCU 2006, "Altıntepe Urartu Kalesi 2004 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 27. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 183-190.
- M. KARAOSMANOĞLU, B. CAN ve H. KORUCU 2006, "Altıntepe Urartu Kalesi 2005 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 28. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 259-270.
- M. KARAOSMANOĞLU 2007, "Altıntepe Kalesi İkinci Dönem Kazıları" *Doğudan Yükselen Işık : Arkeoloji Yazıları Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı* (Hazırlayanlar: B. CAN-M. IŞIKLI), 2007, 69-83.
- R. D. BARNETT-N. GÖKÇE, "The Find of Urartian Bronzes at Altıntepe, Near Erzincan", *Anatolian Studies* III, (1953), 121-129.

- R. H. DYSON Jr. 1999, "Triangle-Feston Ware Reconsidered", *Iranica Antiqua* Vol. XXXIV (1999), 115-138.
- T. ÖZGÜÇ 1961, "Altın-tepe Kazıları-Excavations at Altın-tepe", *Belleten* 98 (1961), 253-267.
- T. ÖZGÜÇ 1966, *Altın-tepe. Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri-Arcitectural Monuments and Wall Paintings*, Ankara (1966).
- T. ÖZGÜÇ 1969, *Altın-tepe II. Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler-Tombs, Storehouse and Ivories*, Ankara (1969).

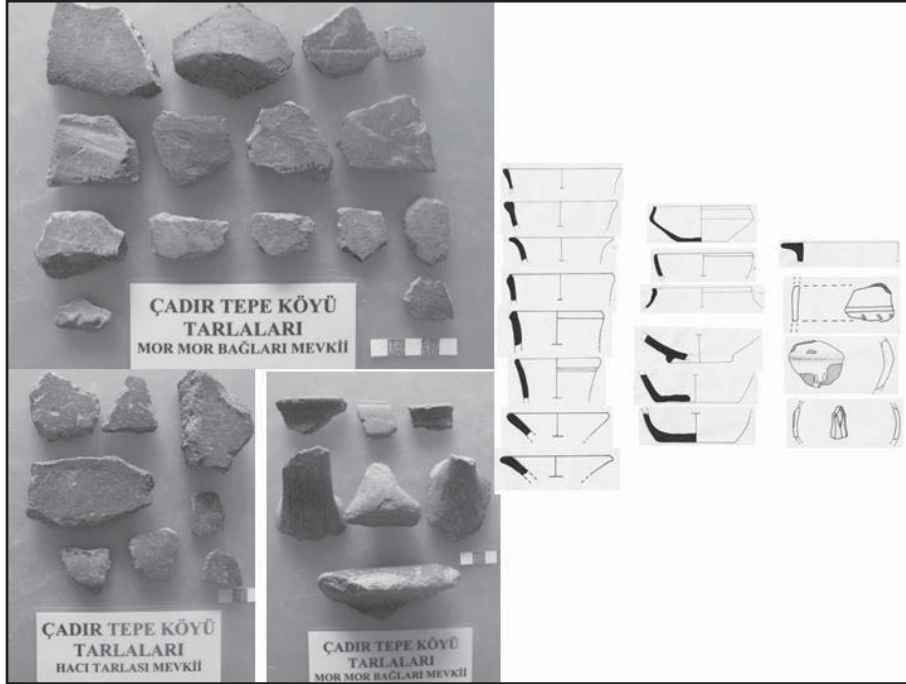
Harita 1: Doğu Anadolu Bölgesi-Kafkaslar: Altintepe Kalesi ve yüzey araştırması alanı

Resim 1: Altintepe Kalesi ve topografik planı

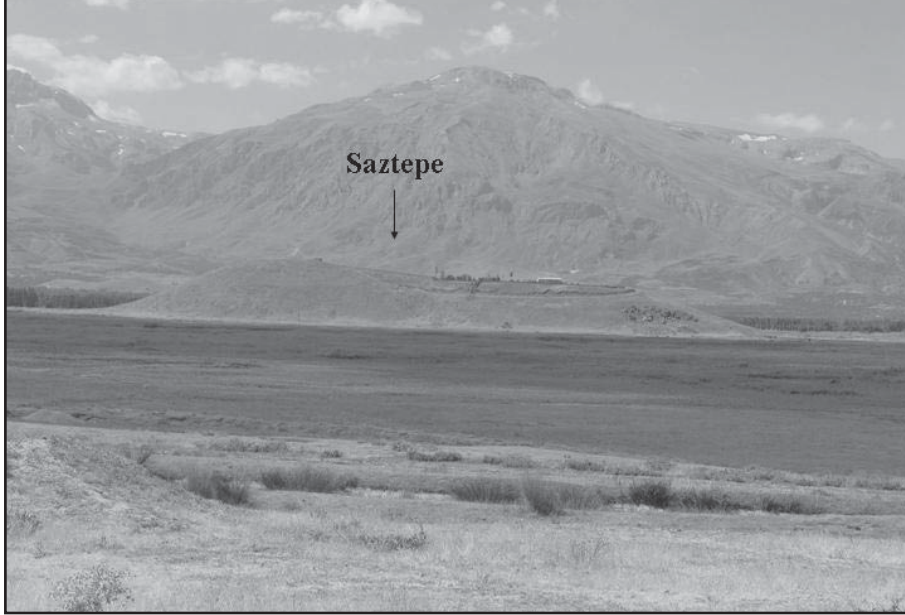
Resim 2: Küpesik Höyük

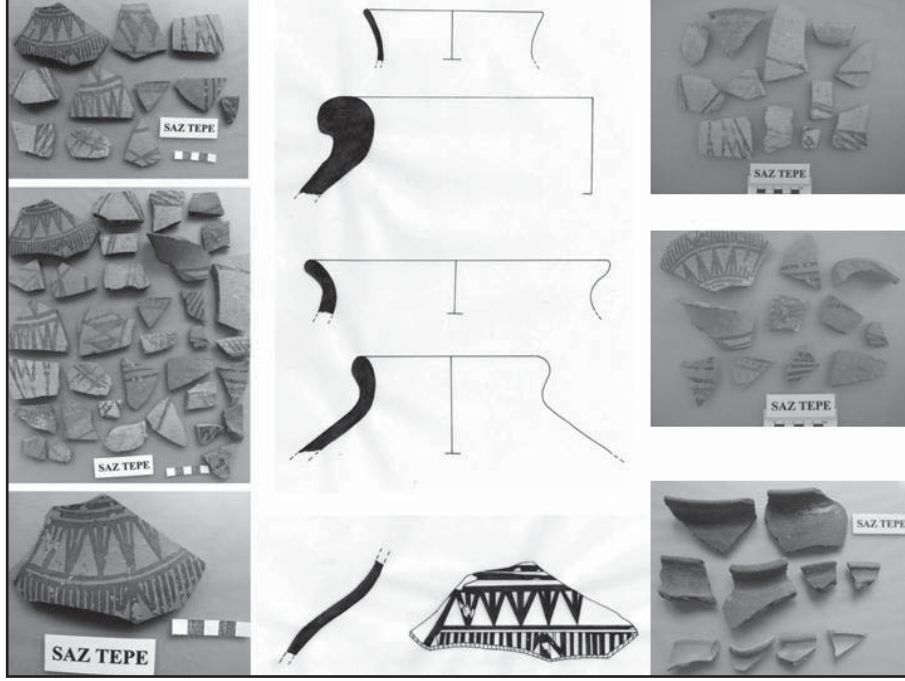
Resim 3: Altıntepe'nin yakın civarındaki tarlalardan ele geçirilen seramik örnekleri

Resim 4: Üzümlü'deki arkeolojik izler: şıralık, kaya mezarı ve ana kaya üzerindeki delikler

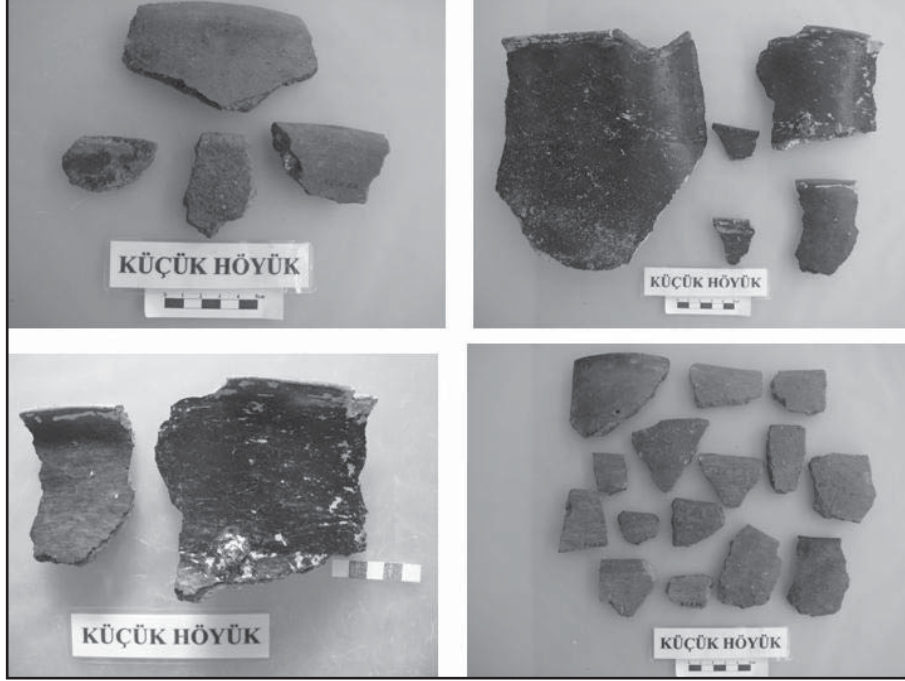
Resim 5: Saztepe Kalesi (Cimin I)

Resim 6: Saztepe'den ele geçirilen boyalı ve boyasız seramik örnekleri

Resim 7: Küçük Höyük

Resim 8: Küçük Höyük'ten ele geçirilen seramik örnekleri

Resim 9: Küçük Höyük'ten ele geçirilen çakmaktaşı aletler

Resim 10: Küpesik Höyük'ten ele geçirilen seramikler örnekleri

EPIGRAPHIC SURVEY IN THE KÜÇÜK MENDERES VALLEY

Marijana RICL*

From the 10th to the 30th September 2007, I conducted an epigraphic survey in the Küçük Menderes valley. I was accompanied by Mr. Ayhan Saltık (Ankara Etnoğrafya Müzesi) as the Bakanlık temsilcisi, by Miss Sevgiser Akat from Ege University and Miss Olga Pelcer from Belgrade University. It is a pleasure to thank all of them for their help and support. The following individuals and institutions made this survey possible: Professor Dr. Gerhard Dobesch, the president of the Kleinasiatische Kommission for wholeheartedly supporting this project, Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung for providing the necessary funding, Professor Dr. Hasan Malay for inspiration and his most generous help in every situation, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü for granting me a permit to conduct the survey, and Prof. Dr. F. Krinzing for providing temporary accommodation at the Selçuk kazı evi. The survey was conducted within the framework of a project entitled "History and Epigraphy of the Cayster Valley in Antiquity".

The project "History and Epigraphy of the Cayster valley in Antiquity" is an investigation into the historical development of southern Lydia between the Tmolos (Bozdağ) and the Messogis (Aydın Dağları), with its main civic centres at Hypaipa, Dios Hieron, and three settlements of the *Kilbianoi*-Nikaia, Koloe and Palaiapolis. The starting point for this study will be provided by the regional epigraphic surveys aimed at discovering and assessing unpublished documentary evidence and determining the whereabouts of the already published monuments. In addition to the fieldwork, the project envisages a study of the relevant monuments preserved in the museums of Tire, Ödemiş and İzmir.

The focal point of southern Lydia is the valley of the Cayster river (modern Küçük Menderes). In the Roman Imperial period, a part of the lower Cayster valley was attributed to the territory of Ephesos, up to and including the modern town of Tire (anc. Thyaira). The valley contained the Caystrian and the Upper and Lower Cilbian Plain, the Cilbian apparently beginning east of

* Marijana RICL, University of Belgrade, Philosophical Faculty, Čika Ljubina 18-20 11000 Beograd/SERBIA

Dios Hieron. The tribe inhabiting the Cilbian plain (τὸ Κιλβιανὸν πεδίον) was divided into Κιλβιανοὶ οἱ ἄνω and Κιλβιανοὶ οἱ κάτω¹ or *Cilbiani inferiores* and *superiores* in Roman terminology².

The area originally belonged to the Lydian population group, and it subsequently received Greek, Persian, Macedonian and Roman colonists. During the Attalid period it formed a constituent part of the province known as τόποι κατ' Ἐφεσον καὶ Καύστρου πεδίων καὶ τὸ Κιλβιανόν (*IvEphesos* 201).

North of the river, on the southern spurs of Mt. Tmolos, the most important city was Hypaipa (mod. Günlüce/Datbey), famed for its sanctuary of Persian Anāhitā, whose foundation date remains unknown (sometime before Alexander). Her cult there exhibits a curious blend of Persian, Lydian and Greek cultural influences³.

Other settlements, mostly known from their coinage dating from the Roman period, are Dios Hieron (mod. Birgi), Nikaia (mod. Türkönü/Ayazurat), Koloe (mod. Kiraz/Keles) and Oumyrotā (mod. Suludere/Yagas) north of the river, and Palaiaipolis (Beydağ/Balyambolu), Potamia (Bademli), Dideiphyta (mod. Kireli), Savenda (mod. Yeğenli) south of it. P. Herrmann and H. Malay recently published a Hellenistic honorary inscription from the region of Koloe revealing fourteen predominantly village toponyms, for the most part previously unattested (Kireikome, Kanateichos, Alg(e)iza, Daplata, Agreikome, Tauroukome, Saltroukome, Tarsos, Sia, Ampsyra, Dareda, Oauroa, Diginda, Oekrada)⁴.

The area of southern Lydia has rarely been the object of scholarly interest. K. Buresch, whose results were published posthumously, explored it at the end of the XIXth century⁵. S. Reinach was the first to investigate the ruins of Hypaipa⁶. At the beginning of the XXth century, J. Keil and A. v. Premerestein

1 AM 19, 1894, 101-2 and *RhM* 49, 1894, 424.

2 Plin. h.n. V 120.

3 Led by hereditary priests (*magoi*) with an archimagos at their head, her devotees worshiped the goddess as *Anaitis*, *Anaitis Artemis* and *Persike Artemis*. The annual (?) games called τὰ Ἀρτεμίσια attracted athletes, musicians and poets and the civic coinage shows the goddess standing in her temple fully attired; on her head is a high head-dress with a veil of figure-length proportions, and she maintains a stiff pose with outstretched arms. Cf. my study of the goddess "The cult of the Iranian Goddess Anāhitā in Anatolia before and after Alexander", *Živa antika* 52, 2002, 201-214 and the bibliography given there.

4 P. Herrmann-H. Malay, *New Documents from Lydia*, *Denkschr. d. Österr. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl.* 340, *ETAM* 24, Wien 2007, pp. 126-129 no. 97.

5 K. Buresch, *Aus Lydien. Epigraphisch-geographische Reisefruchte hinterlassen von Karl Buresch, herausgegeben von O. Ribbeck*, Leipzig 1898.

6 S. Reinach, *Rev. arch.* III 6, 1885, 98-119 = S. Reinach, *Chroniques d'Orient*, Paris 1891, 146-167.

included it into their extensive surveys of Lydian territory⁷, and in their footsteps followed C. Foss⁸, the German team working on the *Inschriften griechischer Städte Kleinasien*⁹ and R. Lou Bengisu¹⁰. P. Herrmann and H. Malay most recently made a substantial contribution to the epigraphic dossier of this region¹¹.

During the three-week period of our survey, 52 towns and villages were visited in search of published and unpublished epigraphic monuments¹². We were able to locate thirty-two inscriptions – seven published ones and twenty-five unpublished ones¹³.

Twenty-five new inscriptions found in 2007 can be classified in several categories: in addition to two rock-cut boundary inscriptions, a possible letter of Emperor Hadrian, an inscribed lead weight, a Late(?)-Byzantine epistyle block with inscription (Fig. 1) and five fragmentary inscriptions of uncertain character, we discovered two honorary inscriptions from the Imperial period, one Late Hellenistic/Early Imperial dedication, and twelve Late Hellenistic and Imperial funerary inscriptions.

The first honorary inscription honours one Nonia Tatein, daughter of a *neopoios* and a priestess of Artemis, herself a *gymnasiarches* (Fig. 2), while the second honours an anonymous *panegyriarchos* and *logistes* for life. The

- 7 J. Keil-A. v. Premerstein, *Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Aiolis*, *Denkschr. d. Österr. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl.* 53, 2, Wien 1908; *Bericht über eine Zweite Reise in Lydien*, *Denkschr. d. Österr. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl.* 54, 2, Wien 1911; *Bericht über eine Dritte Reise in Lydien und den angrenzenden Gebieten Ioniens*, *Denkschr. d. Österr. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Kl.* 57, 1, Wien 1914.
- 8 C. Foss, "Explorations in Mount Tmolos", *Calif. Stud. In Class. Ant.* 11, 1977, 21-60.
- 9 *IEphesos VII 1 = Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*. Bd 17, 1: *Die Inschriften von Ephesos*. Teil 7/1: Nr. 3001-3500 (Repertorium). Hrsg. v. R. Meriç, R. Merkelbach, J. Nollé, S. Şahin, Bonn 1981; *IEphesos VII 2 = Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*. Bd 17, 2: *Die Inschriften von Ephesos*. Teil 7/2: Nr. 3501-5115 (Repertorium). Hrsg. v. R. Meriç, R. Merkelbach, J. Nollé, S. Şahin, Bonn 1981. In their edition, R. Meriç, R. Merkelbach, J. Nollé and S. Şahin allude to a project of P. Herrmann to prepare an edition of the inscriptions of the same region for the TAM-series.
- 10 R. Lou Bengisu, "Torrhebia Limne", *Arkeoloji Dergisi* 2, 1994, 33-43.
- 11 In addition to the corpus adduced in note 4, cf. H. Malay-M. Riel, "Some Funerary Inscriptions from Lydia", *EA* 39, 2006, 68-81 nos. 39-66, and H. Malay - Y. Akkan, "The Village Tar(i)gye and the Cult of Zeus Tar(i)gyenos in the Cayster Valley", *EA* 40, 2007, 16-22.
- 12 They are Belevi, Halkapınar, Mehmetler, Üzümler, Küçükale, Büyükkale, Kurşak, Yenioba, Eskioba, Hasançavuşlar, Mahmutlar, Işıklar, Ayaklıkırı, Tire, Akçaşehir, Çayırılı, Hisarlık, Işıklı, Kürdülü, Kireli, Gökçen, Peşrefli, Yeğenli, Kahrat, Balabanlı, Kırtepe, Osmancık/Kirseli, Ovakent, Konaklı/Adagüme, Bademli, Kümürücü, Aşağı Karateke Köyü/Taştepe, Başköy/Uzgur Köyü, Karakova, Yeşilköy, Beydağ, Kurudere, Kaymakçı, Yenişehir, Türkönü, Çayağzı, Akpınar, Suludere/Yağaz, Yeşilköy, Emirli, Kaleköy, Sarıkaya, İğdeli, Kiraz, Haliler, Habibler and Birgi.
- 13 The published ones were seen in Büyükkale (2), Tire (3), Peşrefli Köyü (1) and Kürdülü (1), and the unpublished in Büyükkale (7), Küçükale (3), Ayaklıkırı (1), Aşağı Karateke Köyü (1), Çayırılı (1), Kaleköy (2), Yeşilköy (2), Yemişler (1), Akpınar (3), Habibler (1), Birgi (1), Kireli (1) and Yeğenli (1).

second inscription commences abruptly, with the end part of a word whose beginning stood on another stone. The inscription that once stood on the missing stone contained a clause recording the decision of the *katoikia* of Bonitai to honour a citizen of Ephesos. This was followed by some vital information on the honorand, i.e., his name, the name of his father (possibly mother as well) and the names(s) of his grandfather(s). Then came an outline of his family's accomplishments that also took up the first four lines of the text on the second base. At the end we find the names of two archons, Marcus Aurelius Menophilus, son of Menophilus, grandson of Tryphon, also called Schoinas, and Marcus Aurelius Alexandrus, son of Alexandrus. Entrusted by the *katoikia* with the charge of covering the costs of the two bases, they contributed 500 *denarii* out of their own pockets for the same purpose.

The only newly found dedication stems from the cult of Zeus Tar(i)gyenos (Fig. 3). It was erected by Artemon, son of Metrodoros, and his sons Asklapion and Theogenes. H. Malay and Y. Akkan recently offered a fresh look on this deity and its sanctuary¹⁴.

Two late Hellenistic funerary stelai record one Herakleides, son of Menogenes, and anonymous ἡρώες saluted by one Sotadas, son of Sotes (gen. Sotou).

The more numerous Imperial funerary monuments can be divided into two groups –undated and dated. To the first group, embracing six monuments, belong the slab set up for Thaleia by her parents Midas and Zois, another one dedicated to Chreste by her husband Heras, a fragmentary sarcophagus-side featuring one Cortius Euphemus and mentioning a fine for grave-desecrators, a block set up by Aurelius Zosimus and his daughter to their extended family, a funerary monument of Artemidoros erected by his sons Metrodoros and Artemidoros, and a previously overlooked inscription on the sarcophagus owned by Mindius Asklepiades¹⁵.

The group of four dated funerary inscriptions features the crowning part of a white-marble bomos set up for an anonymous daughter of Alexander (year 133 of the Pharsalian or Sullan era=85/6 or 48/9 AD), a marble bomos erected by Papias to his son Basileides (year 212=164/5 or 127/8 AD), a stele commemorating Marcellina's child Marcus (year 297=249/50 or 212/3 AD), and a stele for young Herodes set up by his parents Apollonios and Meltine (year 318=270/1 or 233/4 AD).

The first year's fruits show that the Cayster valley deserves our attention and holds in store other riches that will hopefully be uncovered in the next seasons' research.

14 Cf. note 11.

15 *I Ephesos VII 1 = Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Bd 17, 1: Die Inschriften von Ephesos. Teil 7/1, 3229.*

Fig. 1: Byzantine epistyle block with inscription

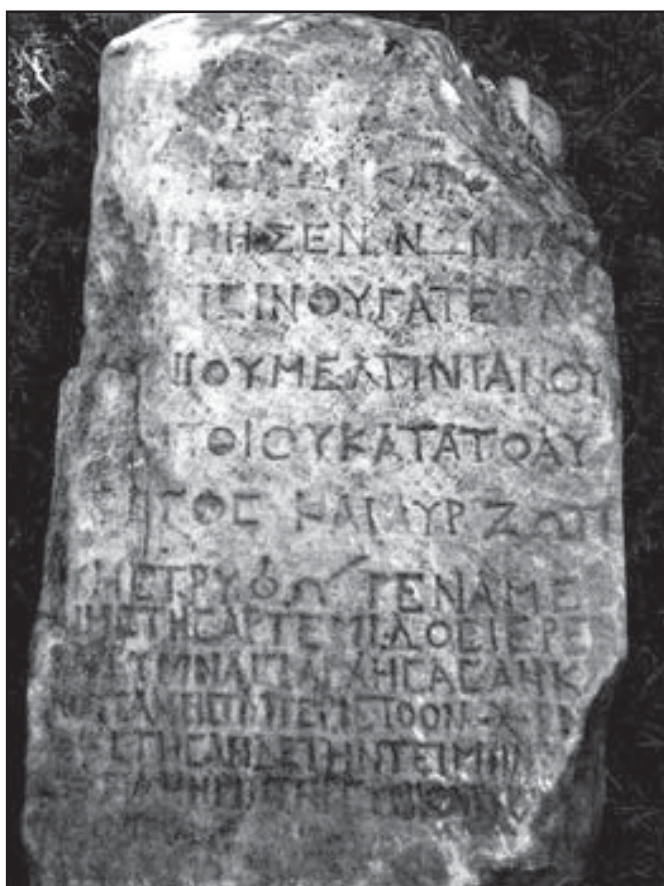

Fig. 2: Honorary inscription for Nonia [T]atein

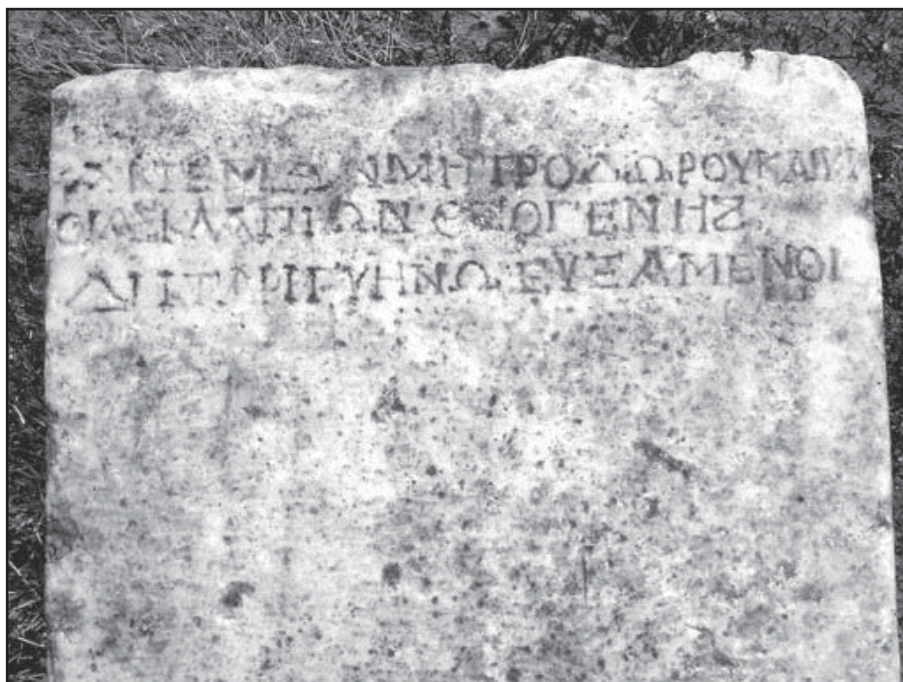

Fig. 3: Dedication to Zeus Tarigyenos by Artemon, son of Metrodoros, and his sons Asklapion and Theogenes

ISPARTA ARKEOLOJİ MÜZESİ

SERAMİK KOLEKSİYONU

Bilge HÜRMÜZLÜ*
Murat FIRAT

Isparta Arkeoloji Müzesi seramik koleksiyonu, TÜBİTAK SOBAG 107 K 138 No.lu proje kapsamında çalışılmıştır. Isparta İli ve çevresindeki yerleşimlerde, özellikle de kurtarma kazılarında ele geçirilmiş olan ve bölgenin tarihine ışık tutabilecek önemli sayıda vazo Isparta Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Proje kapsamında Isparta Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olan Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerine ait seramikler değerlendirilmiştir¹. Projenin amacı, seramik buluntuların sağladığı verilerden yola çıkarak Isparta ilini ve çevresini kapsayan bölgenin Antik Dönemde tarihi ve ticarî faaliyetleri hakkındaki bilgilerin elde edilmesidir. Bu amaçla Isparta Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olan 280 adet vazanın tasnif, çizim, fotoğraf ve katalog çalışması tamamlanmıştır. Bu çalışmada elde edilen ön sonuçların paylaşılması amaçlanmıştır.

Isparta Arkeoloji Müzesi seramik koleksiyonunda 30 adet Geç Geometrik, Arkaik ve Klasik Dönem'e ait vazo bulunmaktadır. Hellenistik Dönem'e ait az sayıda örnek vardır. Seramik koleksiyonunda çoğunluğu Roma Dönemi'ne ait eserler oluşturur.

Arkaik Döneme ait seramikler arasında en erken tarihli örnekler M.Ö. 8. yüzyılın sonundan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Karia bölgesinin ürünü olan bu kaplar Afyon Arkeoloji Müzesi'nden Isparta Arkeoloji Müzesi'ne aktarılmıştır. Muhtemelen Damlıboğaz Nekropolisi buluntuları olmalıdır. M.Ö. 8. yüzyılın sonundan itibaren M.Ö. 6. yüzyılın içlerine dek örnekleri kapsamaktadır. Diğer örnekler İonia üretimi bantlı seramik grubuna aittir. Bantlı seramikler arasında bir İonia kyliksi, bantlı oinokhoe ve bantlı lekythoslar yer alır. İonia kyliksi M.Ö. 620-590 yılları arasına tarihlenen "geniş, yüksek ağız kenarlı, derin gövdeli" tipe ait bir örnektir (Resim: 1). Muhtemelen Güney İonia ürünü olan alabastronlar ise M.Ö. 6. yüzyılın sonuna aittir.

Bunun dışında müzede zengin bir Lydia seramik grubu vardır. İstanbul ve Afyon Arkeoloji müzelerinden aktarılan örnekler dışında, özellikle Aksu İlçesi'nden getirilen ve satın alma yoluyla müzeye kazandırılan çok

* Bilge HÜRMÜZLÜ, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 32260, Isparta/TÜRKİYE.

1 Çalışmamız sırasında gösterdiği kolaylık ve verdiği bilgiler için Isparta Arkeoloji Müzesi Müdürü İlhan Güceren'e teşekkür ederiz.

sayıda lydion tespit edilmiştir. Lydia üretimi olan Aksu örnekleri M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bunun dışında Lydia ürünü örnekler arasında “marble ware” mermer taklidi olarak bilinen ve beyaz boya ile mermer izlenim vermek için dikey hızlı dalgalı çizgiyle boyanmış lekythoslara da rastlanmaktadır (Resim: 2). Bölgenin öncelikle Frig yönetiminde olduğu, daha sonraları ise Lydia yönetimine geçtiği bilinmektedir². Herodotos’un aktarımına göre, Kroisos Halys’in (Kızılırmak) batısındaki tüm toprakları egemenliğine katmıştır (Herodotos, I.28). Bu durumda Pisidia bölgesi de Persler’in Anadolu’yu ele geçirdiği M.Ö. 547/546 tarihine dek Lydia yönetiminde kalmıştır. Pisidia bölgesine dışarıdan uzun dönemler boyunca ve çeşitli nedenlerle kültür akışının olduğu bilinmektedir. Isparta Müzesi’nde hâlen devam eden Lydia seramiklerinin derlenmesi çalışması Pisidia’nın bu dönemine ait verilerin değerlendirilmesi için önemlidir.

Isparta Müzesi seramikleri arasında Klasik Döneme ait dört vazoya rastlanmıştır. Plametli lekythoslar grubuna ait olan ve M.Ö. 4. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen kırmızı figür tekniğinde bezeli, Attika ürünü lekythostur ve siyah firnisli aynı döneme ait içe çekik ağız kenarlı kâsedir.

Hellenistik Döneme ait az sayıda örneğe rastlanmıştır. Hellenistik Dönem vazoları arasında genellikle unguenteriumlar yer alır. M.Ö. 2. yüzyılın sonuna tarihlenmesi gereken diğer bir örnek “Megara tipi” kâselere aittir. Gövdesi yaprak motifleriyle bezelidir.

Isparta Arkeoloji Müzesi seramik koleksiyonunda sayıca çoğunlu Roma Dönemine ait vazolar oluşturmaktadır. Burada terra sigillata grubuna ait örnekler değerlendirilecektir.

Bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda ilk kez R. Zahn tarafından, doğu yerleşimlerinde bulunan sigillatalardan iki temel grubun ayırt edilebildiği savı ileri sürülmüştür: Beyazımsı sarı veya devetüyü tonlarında açık renk üretim olan Bergama; kırmızı üretim olan ise Samos olarak sınıflandırılmıştır³. Kırmızı üretim grubu seramikler mikanın varlığı ya da noksanlığı esas alınarak “Samos ve Priene” üretimleri olarak ayrıştırılmıştır⁴. Sagalassos buluntularını değerlendiren ve kil analizlerinin sağladığı verilerden hareketle üretim yerinin saptanmasına dönük önerilerde bulunan J. Poblome, doğu terrasisgillataları ve özellikle de Pisidia bölgesi ürünleri için önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada kil analizleri de yapılarak kentin üretimleri değerlendirilmiştir.

2 Hürmüzli 2007, 3-4.

3 Zahn et.al. 1904: 447. Nitekim Plinius Samos, Pergamon ve Tralleis’te bu tarz kapların üretildiğini belirtmektedir, Plinius: 160-1. Samos’ta açık renk sigillatalar ile diğer keramiklerin, mika dahil olmak üzere birçok benzer özellikleri vardır. Buna karşın Priene’deki üretimlerde mika bulunmamaktadır. Ayrıca Samos’un açık renkli seramik örneklerinin spektrografik analizleri, Samaria örneklerinden oldukları sonucuna varmaktadır. Bkz. Kenyon-Crowfoot 1957: 281. Diğer merkezlerde gerçekleştirilecek yeni çalışmalar da farklı veriler ortaya koyabilecektir. Bu nedenle seramikleri sadece tek bir kent ismiyle sınırlandırmanın yeterli olmayacağını belirtmek gerekir.

4 Gunneway et al. 1983: 3.

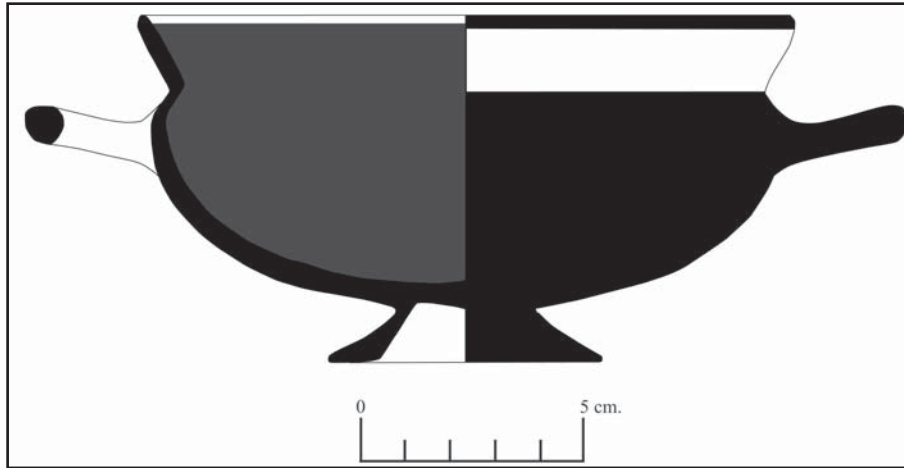
Isparta örnekleri ise genel olarak kırmızı ve kahverengi tonlarda astarla kaplı, ince yapılı kaliteli seramikleridir. Oldukça kaliteli hamura (az mikalı bazıları az kumlu), işçiliğe ve nadiren bezemeye sahiptirler. Bu gruba ait seramikler arasında en yoğun grup kâselere aittir. Çalışma içerisinde 19 tane değişik derinliklere sahip kâse tespit edilmiş ve irdelenmiştir. Bu grupta tabaklarda da görüldüğü üzere batı terrasigilata seramiklerinin çok süslü, kalıp kabartmalı, kabartma sahneli bezemelerine sahip değildir; ancak oldukça iyi durumdadırlar. Kaplardan bazıları dışa (Resim: 3), bazıları ise içe çekik (Resim: 4.) ağız yapısına sahiptir. Bunlardan özellikle içe çekik ağızlı kâseler Hellenistik Dönem daldırma firnisli kâselerin bir devamı olarak kabul görmektedir. Kaplar genellikle sade biçimde yivlendirilmiş süslemeye ve yüksek pedestal kaidelere sahiptir. Kaideler genellikle yivlendirilmiştir.

Diğer bir grubu ise tabaklar oluşturmaktadır (Resim: 5). Oldukça iyi biçimde korunmuşlardır. Kaplar dışa çekik dudak yapısı, düz dudak yapısı veya dudağın hemen dışında yivlendirilmiş özelliktedir. Yivli olanlarda belli bir standart gözlenmez. Yivler kabın boyutuna uygun olarak farklı genişliklerde işlenmiştir. Genelde düz diptirler. Ancak, küçük boyutlu geniş açılı halka kaideli örnekler de gözlenir. Kapların üzeri kırmızı ağırlıklı olmak üzere (zaman zaman kahverengi tonlar da var) parlak astarla kaplıdır. Astar iç-dış ayırt edilmeksizin uygulanmıştır.

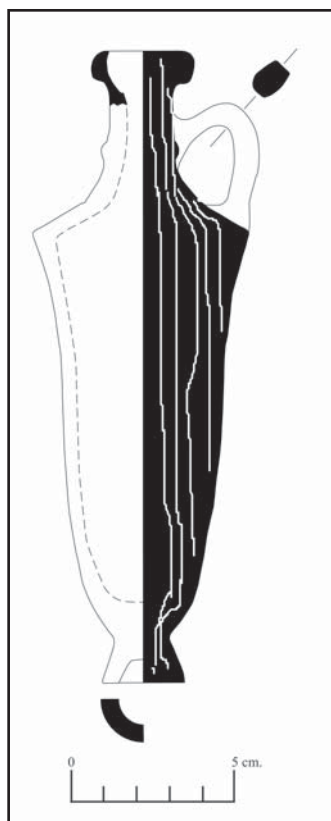
Son olarak Isparta Arkeoloji Müzesi buluntuları arasında yer alan önemli bir grubu Seleukeia Sidera Nekropolisi buluntularının oluşturduğunu belirtmek gerekir. Seleukeia Sidera antik kenti nekropolis alanında açığa çıkarılan ve hâlen Isparta Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olan buluntular, Pisidia bölgesindeki birçok yerleşmede olduğu gibi, Hellenistik Dönemden itibaren Roma Döneminin içlerine dek süren kesintisiz bir yerleşime işaret etmektedir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

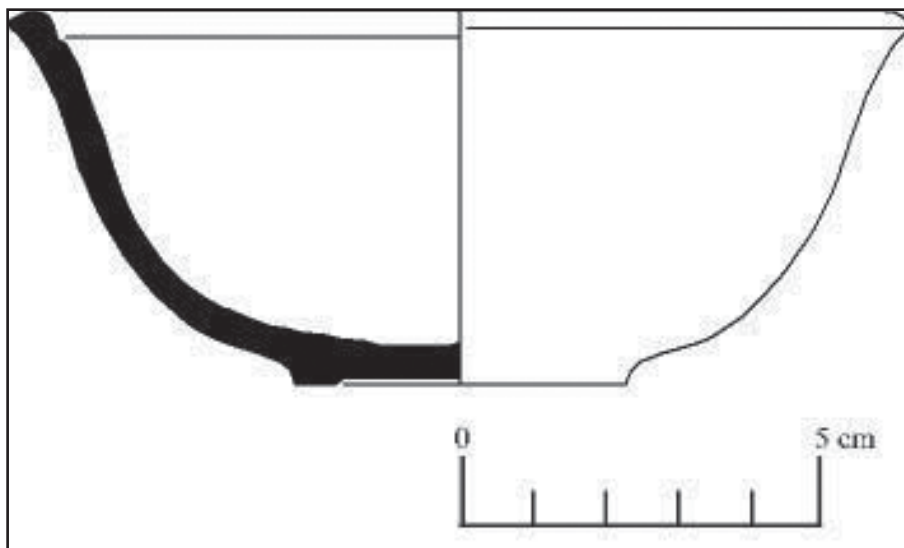
- Gunneway, I., et.al, 1983, *The Provenience Typology and Chronology of Eastern Terrasigillata*, Jerusalem.
- Hürmüzlü, B., 2007, "Pisidia'da "Gömu Geleneklerinin" Işığında Kùltürler Arası İlişkiler" *SDÜ Fen Edebiyat Fakùltesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15: 1-22.
- Kenyon, K. M.-Crowfoot, G. M., 1957, "Terra Sigillata" Samaria Sebaste Vol. III: The Objects, Londra.
- Zahn, R. et. all, 1904, Priene, "Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898 /von Theodor Wiegand und Hans Schrader unter Mitwirkung, Berlin.

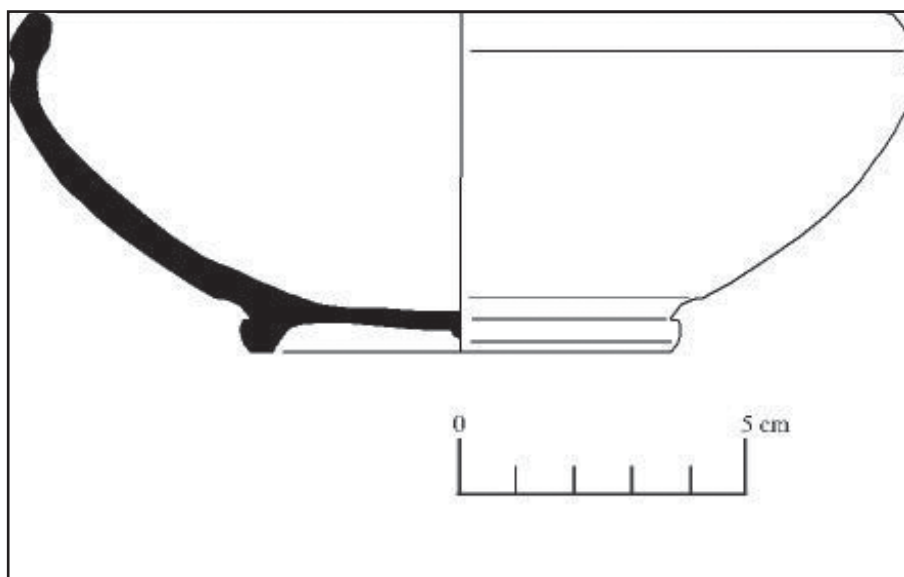
Resim: 1

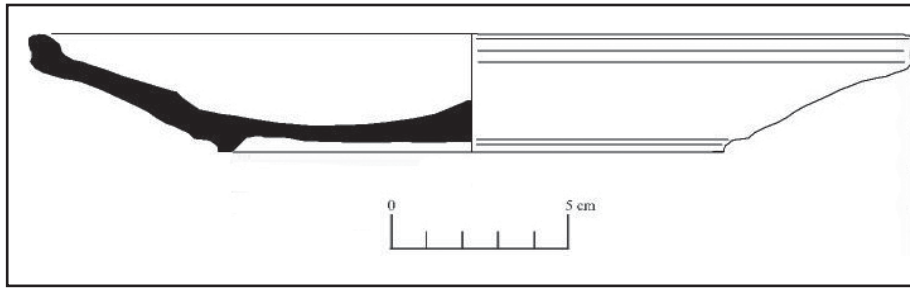
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

ILISU PROJESİ SERAMİKLİ NEOLİTİK YERLEŞMELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2007

Halil TEKİN*

Giriş

Dicle Nehri üzerinde inşa edilen “Ilısu Barajı Göl Suları Altında Kalacak Kültür Varlıklarını Kurtarma ve Belgeleme Projesi” kapsamında, 2007 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne sunulan haritada (Resim: 1) gösterilen alanda, Seramikli Neolitik yerleşimlerinin tespitine yönelik bir yüzey araştırmasının yapılması, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından uygun bulunmuştur. Hacettepe Üniversitesi’ne mensup bir ekip tarafından 21-31 Ağustos 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmasına Bakanlık temsilcisi olarak Diyarbakır Müzesi’nden Zafer Han katılmıştır¹. Proje DSİ Genel Müdürlüğü’nün maddi katkılarıyla yürütülmektedir.

Amaç

Ilısu projesi kapsamında 2001 yılından beri yürütülen Hakemi Use kazısında Yukarı Dicle Vadisi’ndeki Seramikli Neolitik Döneme dair son derece önemli bilgilere ulaşılmış ve ulaşılmaya devam edilmektedir. Bundan hareketle Dicle Nehri esas alınarak bölgede Seramikli Neolitik yerleşimlere yönelik geniş bir yüzey araştırmasının yapılmasının son derece faydalı olacağı düşünülmüş, Diyarbakır Müzesi Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Müdürlüğü yetkililerinin de destek ve katkılarıyla bu projeye başlanılmıştır. Dicle Nehri’nin Diyarbakır-Batman arasında kalan bölümünün araştırılması projenin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Diyarbakır şehir merkezinin çıkışında yer alan ve Dicle üzerine inşa edilmiş önemli anıtlardan biri olan On Gözlü Köprü araştırmanın batı sınırını, Dicle ile Batman Çayı’nın birleştiği nokta ise doğu sınırını oluşturmaktadır. Araştırma alanının esas Dicle Nehri’dir; böylelikle Yukarı Dicle Vadisi’nin Neolitikleşme süreci ve bu dönemde yerleşim modelleri hakkında bilgiye ulaşmak hedeflenmektedir. Yörenin kültür envanterini çıkartmak bu projenin ana hedeflerinden biri değildir. Hakemi Use kazısıyla ortaya çıkan bilginin teyit edilmesi ve Hassuna/Samarra ile Halaf yerleşimlerinin yayılımı ve Dicle ile olan bağlantısını ortaya çıkartmak bu projenin başlıca hedefidir.

* Yrd. Doç. Dr. Halil TEKİN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-06800, Beytepe Kampüsü, Ankara/TÜRKİYE e-mail: htekin@hacettepe.edu.tr

1 Yrd. Doç. Dr. Halil Tekin’in başkanlığında yürütülen yüzey araştırmasına ekip üyesi olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nden Araş. Gör. Deniz Erdem, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Şule Sonay Bayrak, Feridun Aydın ve Emine Sav katılmıştır.

Yöntem

Projenin coğrafi sınırını oluşturan bölüm daha önce bazı araştırma ekipleri tarafından gezilmiş olmasına karşın, bugüne kadar doyurucu bir yayını yapılmamıştır. Özellikle de yörenin Seramikli Neolitik hakkında bilgi kısıtlı yayınlarda yok denilecek kadar azdır. Bundan hareketle ekibimiz söz konusu alanda toplam 27 yerleşimi ziyaret etmiş, bunlardan 5 tanesinde Seramikli Neolitik tespit etmiştir. Bilindiği gibi Dicle kıyısı uzun yıllar boyunca yoğun tarımsal etkinliğe maruz kalmaktadır. Son 20 yıldan bu yana da sulu tarımın yapılmasından dolayı Dicle kıyısında bulunan yerleşimler tarımsal makinelerle düzleştirilmekte ve git gide yok edilmektedir. Yerleşimlerin tarımsal alan içinde kalmasından dolayı uzaktan çıplak gözle seçilmesi güç olduğundan ekibimiz söz konusu alanı yürüyerek taramış ve böylece daha önce hiç ziyaret edilememiş pek çok yerleşimin varlığını tespit etmiştir. Ekibimiz tarafından ziyaret edilen toplam 27 yerleşimin hiç birinin daha önce tescilli olmaması da şaşırtıcıdır. Araştırma, Çarıklı Beldesi sınırlarından başlayarak, Dicle boyunca, Diyarbakır-Batman karayolu ile Dicle Nehri arasında kalan şerit boyunca yüzeyin ayrıntılı taranmasıyla gerçekleştirilmektedir.

Yüzey Araştırması

Projenin 2007 yılı bölümünde Dicle'nin sağ kıyısı taranmıştır. Diyarbakır şehir merkezinin güneyinde Mardin Kapı'dan çıkan ve eski Mardin yolunu oluşturan asfalt yolun solunda, On Gözlü Köprü'nün hemen güneyinde küçük bir yerleşim tespit edilmiştir. Bugün bahçe olarak kullanılan yerleşim Ortaçağ'da iskân edilmiştir. Bu yerleşimin yaklaşık 300 m. güneyinde Yeşil Vadi Restoran'ın karşısında bir başka Ortaçağ yerleşimine rastlanılmıştır.

Söz konusu alanın yaklaşık 3 km. güneyinde bugün Çarıklı Beldesi Fabrika mevki sınırları içinde bulunan bir başka düz yerleşim tespit edilmiştir. Yerel halk tarafından Eğer Tutmaz Deresi olarak tanımlanan ve yaklaşık 1 h.lık bir alanı kaplayan yerleşim üzerinde Ortaçağ ve Geç Assur seramiği mevcuttur.

Helva Tepe, Çarıklı Beldesi sınırları içindeki, bugün hayvan borsası olarak kullanılan alanın 2 km. kadar doğusunda, yolun sol kenarında yer almaktadır. Doğal bir tepe üzerinde bulunan yerleşim günümüzde tamamen modern yapılarla kaplıdır. Yaklaşık 1.5 h.lık alanı kaplayan yerleşimde Ortaçağ ve Geç Assur seramiğinin yanı sıra yöredeki kazılardan iyi bilinen "Saman Yüzlü Kalkolitik" seramik parçaları da toplanmıştır. Helva Tepe'nin 500 m. doğusunda Dicle'nin eski yatağında bulunan iki yerleşim yerel halk tarafından Çevlik ismiyle anılmaktadır. Çevlik yerleşiminin yaklaşık 300 m. doğusunda tarafımızdan Çevlik 2 olarak isimlendirilen bir başka yerleşim daha bulunmaktadır. Çevlik yerleşimi yaklaşık 2 h.lık bir alanı kapsamaktadır. Yoğun tarımsal etkinlik nedeniyle bugün yüksekliği tarla düzlüğüne inmiştir. Yüzeyde Geç Assur seramiğinin yanı sıra el yapımı Erken Tunç Çağı

seramiği ile “Saman Yüzlü Kalkolitik” seramiği ve az sayıda Ubaid boyalıları toplanmıştır. Çevlik 2 ise Ortaçağ yerleşimidir.

Diyarbakır-Batman-Mardin yol kavşağında yer alan bölge trafik istasyonunun arkasında, doğal bir sırt üzerinde küçük bir yükselti olarak göze çarpan yerleşim, yerel halk tarafından yakınındaki kaynaktan dolayı Kaynar ismiyle anılmaktadır. Yüzeyde iri bazalt taşlardan temel kalıntılarının görüldüğü yerleşim Ortaçağ’a ait Diyarbakır-Mardin yolunu koruyan küçük bir karakol görünümünü vermektedir.

Dicle kenarına kurulmuş olan Yuvacık Köyü’nün 1 km. batısında Diyarbakır-Batman karayolunun sağ tarafında yer alan Harem (Kayaaltı mevkii) bugün tarla olarak kullanılmaktadır. Harem, Dicle Nehri’nden yaklaşık 1 km. içeride doğal bir sırt üzerinde bulunmaktadır ve yaklaşık 1.5 h.lık bir alanı kaplayan bölgedeki önemli Halaf yerleşimidir. Pamuk tarlası olarak kullanılmasından dolayı tarla sahibi sadece tarla kenarından seramik toplanmasına izin vermiştir. Yerleşimde Ortaçağ ve Geç Assur seramiğinin yanında çok kaliteli Halaf seramiği toplanmıştır. Harem (Kayaaltı mevkii) ekibimiz tarafından tespit edilen Diyarbakır-Batman arasındaki önemli Halaf yerleşimlerinden biri durumundadır. Yerleşimde hem Erken Halaf hem de Geç Halaf malzemesi bulunmasından dolayı bölgenin Geç Neolitik için önemli bir yerleşim yeri konumundadır. Yüzeyde daha erken dönemlere ait malzemeye rastlanmamıştır. Bu hâliyle iskânın Erken Halaf Döneminde başladığı söylenebilir. Yoğun tahribattan dolayı bu önemli yerleşimde kazı çalışması yapmakta fayda vardır.

Harem (Kayaaltı mevkii)’in yaklaşık 2 km. doğusunda doğal yükseltilerin arasında sıkışmış durumda bulunan Greke Şebik’te, Geç Assur ve Kalkolitik seramik parçaları toplanmıştır. Yuvacık Köyü’nün 1 km. doğusunda Dicle’nin eski yatağı kıyısında iki yerleşim daha tespit edilmiştir. Bugün pamuk ve mısır tarlası olarak kullanıldığından yükseltilerini kaybetmiş, bu nedenle uzaktan seçilmesi imkânsız hâle gelmişlerdir. Hacımuhammed ve Harem-i Kezbanî’de Ortaçağ, Geç Assur seramiğinin yanı sıra bölgeden iyi bilinen “Saman Yüzlü Kalkolitik” seramik parçaları toplanmıştır.

Bölgenin en büyük boyutlu höyüklerinden biri olan Üçtepe’nin yaklaşık 5 km. batısında, eski adı Hucetti olan Başaklı Köyü’ne bağlı ve yerel halk tarafından ‘Hucetti Mezarlık Höyüğü’ anlamına gelen Greke Mezele Hucetti büyük boyutlu bir Geç Neolitik yerleşimdir. Dicle Nehri’nden yaklaşık 2 km. uzakta doğal bir sırt üzerine kurulmuş olan Hucetti, Diyarbakır-Batman karayolunun sağ tarafında bugün pamuk tarlası olarak kullanıldığından uzaktan seçilmesi güçtür. Tarla sahibinin pamuklara zarar verilmemesi için geniş çaplı bir araştırmaya izin vermemesinden dolayı, yerleşimin boyutlarını tam olarak tespit etmemiz mümkün olamamıştır. Bununla birlikte yerleşimin 3 h.dan daha geniş olduğunu tahmin etmek mümkündür. Tarlayı sulamak için

açılan derin arkların birinde sağlam bir Halaf seramiği ile kilden bir ağırşak bulunmuştur. Hucetti’de toplanan seramiğin ışığı altında yerleşimin Geç Assur Döneminin sonunda terk edildiği ve bunun altında ise “Saman Yüzlü Seramik” kullanılan Kalkolitik bir iskânın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Halaf Dönemi yerleşimin ana katmanı gibi görülmektedir. Çok geniş bir alana yayılmış olan Halaf seramikleri Hucetti’nin önemli bir Halaf yerleşimi olduğunu kanıtlamaktadır. Yerleşimde Halaf’ın erken ve geç evrelerine ilişkin pek çok parça toplanmıştır. Yerleşimin bir bölümünün mezarlık olarak kullanılmaya devam etmesi ve yoğun tarımsal etkinlik nedeniyle büyük boyutlu bu Halaf yerleşimi her geçen gün tahrip olmaktadır. Yukarı Dicle Vadisi’ndeki Halaf Dönemi hakkında bilginin çok sınırlı olduğu dikkate alındığında 3 h.tan daha geniş bir alanı kaplayan bu Halaf yerleşiminde bir an önce kazı çalışmalarının başlatılmasında fayda bulunmaktadır.

Üçtepe’nin batısında Dicle’nin eski yatağı kenarına kurulmuş olan Greke Gazale mısır tarlası olarak kullanılmaktadır. Üzerindeki ürüne zarar verilmemesi için tarla sahibinin kısıtlı izin vermesinden dolayı az sayıda seramik toplanmış, yerleşimde Ortaçağ ve Geç Assur tespit edilmiştir. Greke Gazale Seramikli Neolitik için potansiyel bir yerleşimdir Bu nedenle 2008 yılında yerleşimin tekrar ziyaret edilmesi planlanmaktadır.

Bismil ilçe merkezinin batısında yer alan Köseli Köyü’nün batısında Ören olarak adlandırılan yerleşim Dicle’nin eski yatağı kıyısına kurulduğundan potansiyel bir Neolitik yerleşim olacağı öngörüsüyle ziyaret edilmiştir. Günümüzde tarla düzlüğüyle aynı seviyeye gelen yerleşimde sadece Geç Assur seramiğine rastlanmıştır. Buna karşın Köseli Köyü’nün 1 km. güneyinde ve Dicle’nin bir kolunu oluşturan Köseli Deresi kenarına kurulmuş olan Doruç önemli bir Neolitik yerleşim olarak dikkat çekmektedir (Resim: 2). Doğal bir sırt üzerine kurulmuş olan yerleşim bir hektardan daha geniştir. Yaklaşık 6 m. yüksekliğe sahip Doruç’un yüzeyinde Geç Assur seramiğinin yanı sıra “Saman Yüzlü Kalkolitik” seramik parçaları toplanmıştır. Özellikle yerleşimin eteklerinde Erken Halaf Dönemi seramiğinin yanı sıra benzerlerini Hakemi Use’den bildiğimiz Hassuna/Samarra tipi boyalıları da mevcuttur (Resim: 3). Doruç ile Hakemi Use arasındaki mesafe yaklaşık 20 km. kadardır. Hakemi Use Dicle kıyısında yer alırken, Doruç Dicle’nin bir kolu üzerine kurulmuştur. Doruç’un konumu çok ilginçtir. Önemli bir Seramikli Neolitik yerleşimi olduğu anlaşılan Doruç, Hassuna/Samarra kültürünün bir temsilcisi olarak bu kültürün Kuzey Suriye ile Yukarı Dicle arasındaki bağlantısına ışık tutar niteliktedir. Diğer taraftan Hakemi Use’de Hassuna/Samarra döneminden sonra yerleşim terk edilmişken Doruç’ta Halaf ve Ubaid dönemleri de bulunmaktadır. Doruç, Yukarı Dicle Vadisi’nde Hassuna/Samarra, Halaf ve Ubaid kültürlerinin tümünü barındırmaktadır. Bu nedenle de ayrıca önem taşımaktadır.

Bismil ilçe merkezinden Tepe Beldesi'ne giden asfalt yol üzerinde bulunan ve zaman içinde tarımsal etkinliklerle küçük boyutlu bir yerleşim durumuna gelen Aralık'ta Ortaçağ ve Geç Assur seramiği toplanmıştır.

Tepe Beldesi'ni geçtikten sonra Dicle üzerinde önce Sadi, ardından Yapılar, Hınçika, Karacık, Gündik ve Kavuşak ziyaret edilmiştir. Bunlardan Yapılar ve Karacık orta büyüklükte höyüklerdir. Yapılar ve Karacık'ta Ortaçağ, Geç Assur, Erken Tunç Çağı seramiğinin yanı sıra "Saman Yüzlü Kalkolitik" seramik parçaları toplanmıştır.

Dicle'nin eski yatağına kurulmuş olan Hınçika uzun yıllar tarla olarak kullanıldığından yüksekliğinden oldukça kaybetmiştir (Resim: 4). Yan yana iki yerleşimden oluşan Hınçika bugün tarla düzlüğüne yakın bir seviyeye gerilemiştir. Batı Höyüğü yaklaşık 1.5 h.lık bir alanı kaplarken Doğu Höyüğü 1 h. civarındadır. Hınçika pek çok yönüyle Hakemi Use'ye benzetilmektedir. Maalesef önemli bir kısmı tarımsal etkinlik nedeniyle yok olmuş olan yerleşimde Hakemi Use'den çok iyi bilinen Arkaik Hassuna ve standart Hassuna boyalılarından mevcuttur (Resim: 5). Hakemi Use'den kuş uçuşu 15 km. kadar doğuda bulunan Hınçika, Ilısu Barajı'nın 1. derece etkileşim alanında kalmaktadır. Burası sular altında kalmadan kısa süreli küçük çaplı da olsa kazı yapmakta fayda vardır.

Değerlendirme

"Ilısu Barajı Seramikli Neolitik Yerleşimleri Yüzey Araştırması" 2007 yılı sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Dicle'nin sağ kıyısında, Diyarbakır-Batman arasındaki yaklaşık 100 km.lık dar şeritte 5 Neolitik yerleşimin varlığı tespit edilmiştir. Hakemi Use ve Salat Camii yanı kazıları da buna dahil edildiğinde, birbirinden 15-20 km. uzaklıkta, Seramikli Neolitiğin farklı evrelerine ait toplam 7 yerleşimin var olduğu anlaşılmaktadır.

- Dicle'nin sağ kıyısında Seramikli Neolitiğin erken evresine ait bir ize henüz rastlanmamıştır. Bu da Salat Camii yanının çağdaşı bir yerleşimin Dicle'nin sağ kıyısında olmadığını göstermektedir. Salat Camii yanı şimdilik bölgede Erken Seramikli Neolitiğin tek temsilcisi gibidir.

- Hakemi Use bölgede en iyi korunmuş Hassuna/Samarra yerleşimi durumundadır. Hakemi Use'de bolca ele geçirilen kırmızı astarlı kapların yanı sıra, "Dark Faced Burnished Ware" tipi kaplara diğer merkezlerde rastlanmamıştır. Söz konusu kapların kazı yapılması durumunda bu merkezlerde bulunması da ihtimal dahilindedir.

- Araştırılan alanda sadece Doruç'ta Hassuna/Samarra, Halaf ve Ubaid birlikte bulunmaktadır. Türkiye sınırları içinde söz konusu kültürlerin tümünü kapsayan fazla yerleşimin bilinmediği göz önünde tutulduğunda Doruç'ta

kazı yapmanın gerekliliği daha da artmaktadır. Ayrıca, bu yerleşimin yoğun tahribat nedeniyle yok olma tehdidi altında olması durumun aciliyetini ortaya koymaktadır.

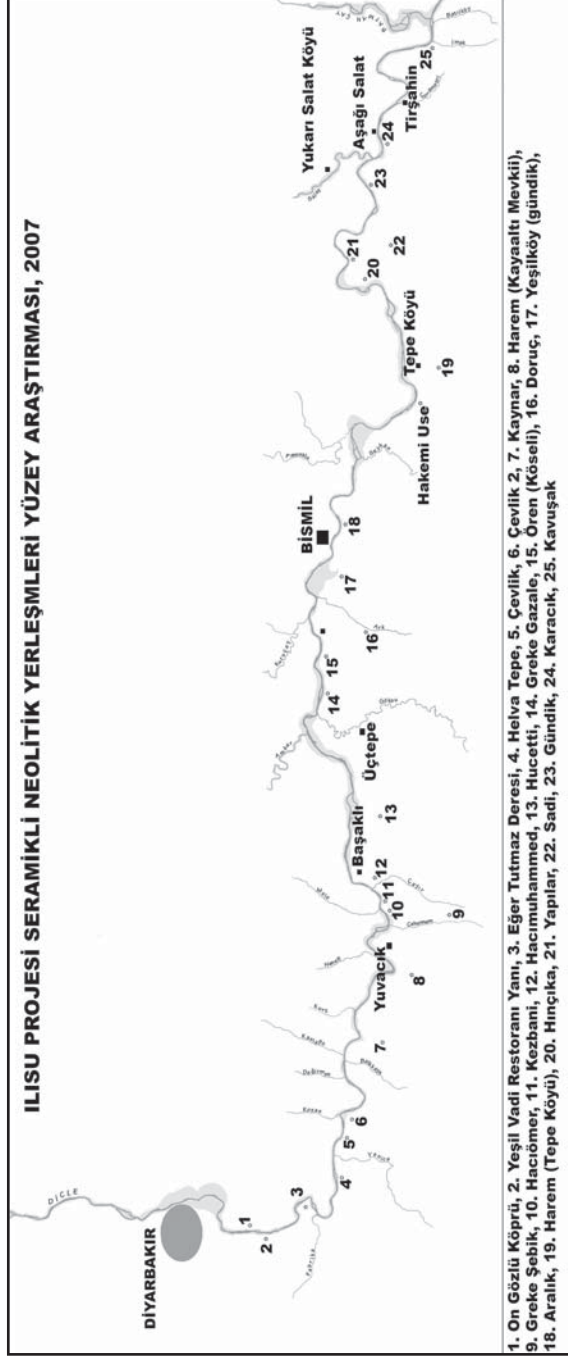
- Dicle'nin sağ kıyısında Hassuna/Samarra Dönemini temsil eden sadece iki yerleşim bulunmaktadır. Bunlar Hakemi Use ve Hınçika'dır. Her ikisi de birbirine yakın genişlikte ve yüksekliktedir. Her ikisi de Hassuna/Samarra döneminin sonunda terk edilmiştir. Bir sonraki iskân her ikisinde de Assur Döneminde başlamıştır.

- Halaf yerleşimleri Dicle'den 1-2 km. içeride ve doğal yamaçlardadır. Bu durum Hassuna/Samarra dönemi sonunda Dicle kıyısında bulunan yerleşimlerin terk edildiğini ve uzun süre sonra Halaf ile birlikte yerleşimlerin Dicle'nin etki alanının dışında, doğal sırtlar üzerinde kurulduğunu akla getirmektedir. Böyle bir sonuca varmak için eldeki veriler henüz yeterli olmamakla birlikte 2007 yılı çalışmalarından böyle bir öngörüye ulaşılmıştır.

- Bu yüzey araştırmasında ortaya çıkan bir başka sonuç ise ekibimiz tarafından araştırılan yaklaşık 100 km.lik alanda yoğun bir Geç Assur ve Ortaçağ iskânının olduğudur.

2008 yılında Dicle'nin sol kıyısının araştırılması planlanmaktadır. Böylelikle Yukarı Dicle Vadisi'nin bu bölümündeki Seramikli Neolitik yerleşimleri hakkında ayrıntılı bir sonuca ulaşma imkânı doğacaktır.

ILISU PROJESİ SERAMIKLI NEOLİTİK YERLEŞİMLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2007

Resim 1: Yüzey araştırmasında ziyaret edilen yerleşimler

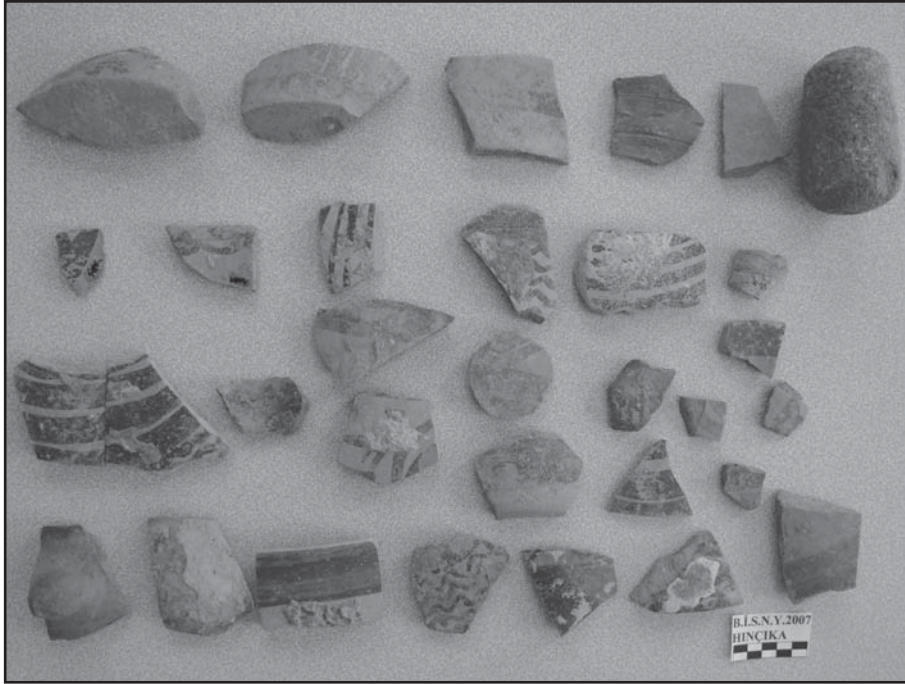
Resim 2: Doruç, kuzeyden Köseli Köyü'nden bakış

Resim 3: Doruç'tan çanak-çömlek parçaları

Resim 4: Hınçika, doğudan bakış

Resim 5: Hınçika'dan çanak-çömlek parçaları

KOMANA ANTİK KENTİ VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2007

Burcu ERCİYAS*
Emine SÖKMEN

Komana antik kentinin Roma Döneminde kapladığı alanı kapsayan ve neredeyse Tokat İli, Merkez İlçe sınırları içerisinde kalan 2007 yüzey araştırması 23 Ağustos-7 Eylül tarihleri arasında yapılmıştır. Ekipte Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı öğrencileri Emine Sökmen ve Yasemin Özarslan ile Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak Yozgat Müzesi'nden Ümit Öztalas görev almıştır. 16 gün süren araştırma sırasında Merkez İlçe'ye bağlı neredeyse tüm köyler ziyaret edilmiş, köy içlerinde bulunan mimari parçalar ve köylerin yakınında bulunan antik yerleşmeler belgelendirilmiştir.

Çalışmanın sonuçları inceleme sırasına göre değil, arkeolojik alan türlerine göre ve kronolojik bir sırayla sunulacaktır.

Geç Demir Çağı/Erken Hellenistik Dönemi Yerleşmeleri

2007 çalışmaları sırasında 3 alanda Roma öncesi olarak tanımlanabilecek, olasılıkla Geç Demir Çağı ve Hellenistik Döneme ait seramiğe rastlanmıştır. Bu alanlardan birincisi Komana'nın güneydoğusunda, Almus İlçesi sınırları içerisinde bulunan Ormandibi Beldesi'ne ait tarlalarda bulunmaktadır. Bu alana öncelikli olarak bir kaya mezarını incelemek üzere gidilmiş, kaya mezarındaki incelemeler tamamlandıktan sonra, mezarın arkasında bulunan tarlalarda gezilmiştir. Bu tarlalarda yoğun seramik dağılımı gözlenmiş, seramiklerin Roma Dönemi öncesine tarihlenmesi gerektiği görüşü oluşmuştur.

Yine Roma öncesine ait seramiklerin tespit edildiği ikinci alan, Tokat'ın batısında bulunan Çamaltı Köyü'nün kuzeybatısında, Kazova'ya hâkim bir tepenin üzerinde bulunmaktadır (Resim: 1). Aktepe olarak anılan ve iki tepeden oluşan bu alanda tarım faaliyetleri devam ettiğinden, yüzeyde yoğun miktarda toz hâlinde harç ve seramik bulunmuştur. İki tepenin yer aldığı büyük düzlüğün tamamında arkeolojik kalıntıların bulunduğu söylenebilir. Aktepe'nin doğusunda düzlüğün doğu ucunda kaçak kazılarla tahrip edilmiş

* Doç. Dr. Burcu ERCİYAS, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı, İnönü Bulvarı ODTÜ 06531 Ankara/TÜRKİYE

1 Durbin, G. E. S. 1971, "Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas" *Anatolian Studies* XXI, 99-125.

duvarlar görülmüş ancak çevresinde arkeolojik buluntuya rastlanmamıştır. Aktepe'nin tescillenebilmesi için sit fişi hazırlanmıştır.

Roma öncesine tarihlenebilecek son grup seramik, Tokat'ın batısında, Yeşilirmak'ın kuzeyinde, Emirseyit Beldesi Ziveri mevkiinde bulunmuştur. Seramiklerin yayıldığı alan, moloz taşlar ve harçla inşa edilmiş bir havuzun yanında bulunmaktadır. Dikdörtgen havuza su kuzeyden gelmekte ve havuz hâlen kullanılmaktadır. Sazların boylarının büyüklüğü ve tamirler havuzun tarihlenmesini zorlaştırmaktadır, ancak Roma Döneminden önce bir tarih de önermek mümkün görünmemektedir. Havuzun boyutları aşağı yukarı 15.30x8.50 m.dir.

Bunun yanında, arazide bulunan ve çok geniş bir alana yayılan seramikler olasılıkla Roma Dönemi öncesine ve Roma Dönemine tarihlendirilebilir. Alanda ayrıca bol miktarda künk görülmüştür. Havuzla birlikte Roma Dönemine ait künklerin bulunması bu bölgede su idaresinin Roma Dönemine kadar uzandığını önerir.

Tokat İli sınırları içerisinde daha önce yapılan yüzey araştırmaları sırasında özellikle de Tokat-Turhal karayolu üzerinde çok sayıda Demir Çağı yerleşmesi tespit edilmiştir¹. Ancak Orta Karadeniz Bölgesi'nde kapsamlı bir seramik tipolojisi bulunmadığından bu çalışmalar yetersiz kalmakta ve özellikle Demir Çağı ve Roma dönemleri arasındaki seramikleri tarihlemek zorlaşmaktadır.

Hellenistik Dönem Kaya Mezarları

Yüzey araştırması sırasında kapsanan alanda toplam 4 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Bunlardan Emirseyit Belde'sinin içerisinde bulunan kaya mezarı ile Çördük Kalesi'nin doğu tarafında bulunan 2 mezar daha önceden tescillenmiş olmalarına rağmen bilimsel herhangi bir yayında bu kaya mezarlarına rastlanmamıştır.

Çördük Kalesi'nin üzerine kurulduğu kayalıkların doğu tarafında 3 adet insan yapımı oyuk görülmüştür (Resim: 2). Bu oyuklardan iki tanesi kaya mezarı olup üçüncüsü kuzeyde bulunan küçük oyukun üzerinde yer alır ve tamamlanmamıştır. Bu kaya mezarlarından büyük olanının genişliği 947 cm.dir. Pencere şeklinde yapılmış mezar odası girişinin, oyulmuş kaya mezarı tabanından yüksekliği 120 cm., mezar odasının girişinin yüksekliği 107 cm., genişliği 90 cm., derinliği ise 88 cm.dir. Kaya mezarı oyukunun derinliği ise 218 cm.dir. Mezar odasının içi tonoz şeklinde oyulmuştur. Mezar odasının yüksekliği 233 cm., genişliği 254 cm., uzunluğu 240 cm.dir. Kemerin kıvrımının başladığı noktaya kadar olan yükseklik 123 cm.dir. Mezar kapısının odanın içerisinden ölçüleri tavandan 70 cm., tabandan 60 cm., sol kenardan 81 cm. ve sağ kenardan 78 cm.dir. İkinci kaya mezarına maalesef ulaşılammıştır.

Çat Kasabası'nın girişinde, yolun sağ tarafındaki kayalarda ufak bir kaya mezarı görülmektedir. Mezara ulaşılammış ancak fotoğrafı çekilebilmiştir.

Ormandibi Kasabası'nın tarlalarında yüksek ve tek başına duran bir kayaya oyulmuş bir kaya mezarı bulunmuştur (Resim: 3). Bu kaya mezarı Pontus ve Paflagonya bölgelerinde sıklıkla görülen tapınak fasadlı mezarlardandır. Kayanın çok dik olduğu ve tırmanabilmek için merdiven olmadığından dolayı mezarın içi görülememiş, ölçüleri alınamamıştır. Kaya mezarının gerisindeki tarlalarda Geç Demir Çağı/Hellenistik Döneme ait yoğun seramik yayılımı tespit edilmiştir.

Dördüncü ve son kaya mezarı Emirseyit Kasabası'nın tam ortasında yer almaktadır. Bu kaya mezarı Tokat Müzesi tarafından tescillenmiştir. Ancak araştırmamız kapsamında daha yakından incelenerek mezar odasının ölçüleri alınmıştır. Kaya mezarı çok yüksek olmayan bir kayalığın güney yüzünde bulunmaktadır (Resim: 4). Mezarın hemen arkasında kayaya oyulmuş merdivenler kayanın en tepesine kadar yükselmektedir. Kayanın üzerine başka herhangi bir kalıntı veya oyuk görülememiştir.

Mezar odası kayanın yüzeyinden sol taraftan 136 cm., sağ taraftan 140 cm., tavandan ise 171 cm. içeriye oyulmuştur. Mezar odasının girişi yukarıdan 120 cm., sol taraftan 126 cm., sağ taraftan 106 cm., tabandan 67 cm. mesafededir. Girişin penceresinin kalınlığı 28 cm.dir. Mezar odasının içi tonoz biçiminde oyulmuştur. Girişin tam karşısında kline bulunmaktadır.

Mezar odasının içerisinde hemen girişin önünden arkadaki klineye kadar dikdörtgen şeklinde bir oyuk ve bu oyuğun her iki tarafında yine ön yüzeyden klineye kadar birer bank bulunmaktadır. Bu banklardan sağdakinin üzerinde iki, klinenin üzerinde bir adet dairesel oyuk bulunmaktadır. Bu oyuklar urne koymak veya kremasyon artıklarını koymak için ikincil kullanımda yapılmış olabilir.

Hellenistik Dönem Kaleleri

Yüzey araştırması çalışmalarımız sırasında 2 adet tescilli kale gezilerek bu kalelerde veri toplanmıştır.

Çördük Kalesi

Çördük Kalesi Tokat-Sivas karayolunun hemen üzerinde, Çördük Köyü ayrımında, kuzeybatı yönünde uzanan bir kayalık üzerine kurulu bir kale olup Tokat Müzesi tarafından tescillenmiştir (Resim: 5). Ancak tescil çalışması sırasında kale bilimsel bir yöntemle incelenmemiş, herhangi bir ölçüm yapılmamıştır. Bu sebeple ekibimiz 2007 yılında Çördük Kalesi'nde iki gün geçirerek mümkün olduğu kadar çok veri toplamıştır. Çördük Kalesi büyük bir kayalık üzerine kurulmuştur. Bu kayaların doğu tarafında görülebilen ve

yukarıda bahsi geçen oyma mezarlar, kayalık üzerinde tespit ettiğimiz iki adet kayanın içerisine doğru oyularak yapılmış merdiven ve kayaya oyularak yapılmış dikdörtgen bir yapı kalenin Hellenistik Dönem kullanımına ait olmalıdır.

Kalenin kuzeyi topoğrafik olarak erişime imkân vermediğinden, yani kuzey yönü dik ve düz bir kayalık olduğundan dolayı bu yöne bir savunma sistemi kurulmasına gerek görülmemiş, güney tarafa ise bir sur duvarı inşa edilmiştir. Bu sur duvarının günümüze ulaşan kalıntıları Bizans Dönemine aittir, ancak Hellenistik Dönemde de güney tarafta bir duvar bulunması olasıdır. Bu sur duvarının kalenin girişi olarak tahmin ettiğimiz yerinde devam etmediğini ve hatta devam etmeyen yerde 25 basamaklı bir merdivenin batı yönünden uzanarak 97 cm. genişliğindeki sadece 33 basamağı sayılabilen ancak devamı moloz altında kalmış bir yeraltı tüneline ulaştığını gördük. Bu basamaklar sur duvarının tam da açıklık yaptığı yerde bulunmaktadır. Kalenin sur duvarı kayalığın güney tarafında iki adet yarım ay şeklinde uzanmaktadır. Duvarın ölçülebilen ortalama uzunluğu 80 metredir.

Kale duvarlarının içerisinde, kayanın kuzeyde yükselen kısmının hemen güneyinde anıtsal bir merdivenle karşılaşmıştır (Resim: 6). Merdivenler, ortada 260 cm. genişliğinde bir ana merdiven ve iki yanda daha yüksek seviyede ölçüsünü alamadığımız ama yaklaşık 50 cm. genişliğinde olması gereken basamaklardan oluşmaktadır. Yan merdivenler ancak merdivenlerin kayaya oyulmuş kemerli giriş ile buluştuğu yere kadar uzanmaktadır. Bu noktaya kadar ortadaki ana merdivenin yaklaşık 30 basamağı bulunmaktadır. Merdivenin bugün ulaşılabilir toplam basamak sayısı 131'dir.

Bu çok dik, kaygan ve dibi görünmeyen merdivenlerden aşağıya jandarmanın yardımlarıyla inilmiştir. Yanlardaki kısa merdiven sıraları ana merdivenin 90. basamağına kadar ulaşmaktadır. Merdivenin yukarıdan 48. ve 108. sıralarının duvarlarında ufak simetrik yuvalar görülmüştür. Ahşap bir yapıyı taşımış olabileceği düşünülen bu yuvaların tam olarak amacı anlaşılamamıştır. Tünelin inşası sırasında yapılan kemerin yüzeyden 390 cm.de bitirildiği tespit edilmiştir. Merdivenin 108. basamağının sağ duvarında bir kısmı rahatlıkla okunabilen, fakat diğer kısımları okunamayan iki satırlık bir yazıt/grafiti bulunmuştur. Kaygan basamaklar üzerinde ayakta durulamadığından ve ışık yetersizliği/uygunsuzluğundan dolayı grafiti çok detaylı incelenememiştir. Ancak çektiğimiz fotoğraflar yorumlama ile birlikte ΘΠΥΛΑΜΕΟΟΝ ΤΟΕΗΚΡ gibi görünmektedir.

Kalenin basamaklı yapıları incelendikten sonra kalenin duvarlarının içerisinde kalan tüm alan gezilmiştir. Bu alan içerisinde kayaya oyularak yapılmış dikdörtgen bir yapı kalıntısına rastlanmıştır. Yapının ölçülerini almak

bitki örtüsü ve ulaşım zorluğu sebebiyle mümkün olamamıştır, ancak kuzey duvarındaki küçük oyuklar yapının en az iki katlı olabileceğini önermektedir. Yapının güney yüzünde aşağı seviyede şu anda toprakla örtülmüş durumda bir de pencere bulunmaktadır. Kalenin çeşitli yerlerinde küçük boyutlarda oyuklar ve basamaklar da göze çarpmaktadır. Kalenin yüzeyinde oldukça yoğun seramik ve metal parçalarına rastlanmıştır. Seramiklerin arasında Bizans Dönemine ait parçalar olduğu gibi, daha erken dönemlere, belki Demir Çağına tarihlenebilecek parçalar da görülmüştür.

Karagöz Kalesi

AraştırmakapsamındaÇatKasabası'nıngüneyindebulunanKaragözKalesi incelenmiştir. Karagöz Kalesi Çördük Kalesi gibi en geç Hellenistik Dönemden başlayarak kullanılmaya başlanmış olmalıdır (Resim: 7). Çördük Kalesi'nde olduğu gibi kaleyi çevreleyen duvarlar Bizans Dönemine aittir. Bu duvarları neredeyse kalenin tüm çevresinde izlemek mümkün olmuştur. Kaleye güney yönünden çıkan patika ilk olarak bizi dörtgen bir yapıyla buluşturmuştur. İşlevini henüz bilemediğimiz ama kule olabileceğini düşündüğümüz bu yapının doğusunda iç kısmı kırmızı sıvalı bir kemer bulunmaktadır. Yapının duvar örgüsünde harç kullanılmış olup yapının batı duvarı güneye kıvrılarak güney duvarını oluşturmaktadır. Batı duvar 400 cm., güney duvar 307 cm., doğu duvar kemere kadar 169 cm., kemer açıklığı 101 cm. ve kemerin bittiği noktadan duvarın sonuna kadar 279 cm. uzunluktadır. Duvarın toplam uzunluğu 549 cm.dir. Kemerin iç genişliği 106 cm., uzunluğu ise 220 cm.dir. Bu olası gözetleme kulesininin biraz üzerinde 23 basamaklı bir merdivenden oluşan kayaya oyulmuş bir tünel bulunmaktadır. Aşağıya doğru inen merdivenlerin genişliği 4 metredir. Tünel yapısının basamaklardan sonraki kısmı kaçak kazılar sonucunda tahrip edilmiştir. Kalenin duvarları kalenin kurulu olduğu kayalık alanı çevrelemektedir. Ancak sur duvarlarının büyük bir kısmı tahrip edilmiştir. Kale surlarının güneybatı köşesinden doğuya doğru ilerlerken 40. metrede olası bir kule yapısı bulunmaktadır. Duvarların toplam uzunluğu yaklaşık 380 m.dir ve Dik bir kayalık üzerine kurulmuş kalenin surlarının içinde kalan alan ortalama 6000 m²'dir. Sur duvarlarının iç tarafında neredeyse tüm çevresinde sur duvarına dik uzanan daha ince duvarlar bulunmaktadır. Ancak bitki örtüsü ve kaçak kazılar bu duvarların tam olarak tespit edilebilmesini imkânsız kılmıştır. Kalenin güney surlarının dışında ikinci ve daha ince bir duvar sırasına rastlanmıştır. Bu duvar girişin doğusunda kalan güney tarafın neredeyse tamamı boyunca uzanmaktadır. Görünen toplam uzunluğu 60.20 m.dir. Bu kale yapısı 2006 yılında Çat Belediyesi başkanının çabalarıyla tescillenmiştir. Karagöz Kalesi'nde bol miktarda seramik toplanmıştır.

Roma Dönemi Yerleşmesi ve Nekropol Alanları

2007 yılı yüzey araştırması sırasında kesin olarak tek bir yerleşme Roma Dönemine tarihlenebilmiştir. Bu alan Beşören Köyü'nün güneyinde bulunan tarlalar ve tepe yamaçlarında bulunmaktadır. Kaçak kazılar sırasında bu alanda bulunan ve Roma Dönemine tarihlendirilen bir cam şişe Tokat Müzesi'ne teslim edilmiştir. Alanda yapılan araştırma sırasında seramik toplanmış, yamaçların karşısında yani kuzeyinde, Beşören Köyü'nün tam karşısındaki tepede bu nekropollerin ait olduğu yerleşmenin bulunabileceği gözlemlenmiştir. Bu öneri tamamen alanın topografik yapısı üzerinden yapılmaktadır.

2007 çalışmaları sırasında tespit edilen en önemli ve büyük nekropol kuşkusuz Akbelen Kasabası'nın içerisinde batı ucunda, belediye binasının hemen bitişiğinde bulunan ve Gavur Mezarlığı olarak adlandırılan nekropol alanıdır (Resim: 8). Bu höyük görünümündeki tepenin üzeri tamamen insan kemikleriyle kaplı olup bol miktarda Bizans seramiği görülmektedir. Bunların yanı sıra, tepenin güneydoğu köşesinde biz Akbelen'e gelmeden ancak birkaç gün önce, bir kaçak kazı çukuru açılarak çok miktarda insan kemiği tepenin yamacına doğru dağıtılmıştır. Bu kemiklerin yanı sıra pişmiş toprak bir lahite ait olduğu düşünülen kırık parçalar ve büyükçe bir kiremitin parçaları bulunarak toplanmıştır. İnsan kemikleri de toplanarak Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Yılmaz Erdal'a çalışmaları için teslim edilmiştir. Bulunan lahit benzeri mezarların Hellenistik Dönemde kullanıldığı bilinmektedir.

Üçüncü nekropol alanı Kemalpaşa'da bulunmuştur. Kemalpaşalı bir vatandaş bize tarlasında bulduğu bir takım objeleri gösterdikten sonra bu objelerin bulunduğu tarlalara götürmüş, buralarda lahitlerin de çıktığından bahsetmiştir. Buluntuların Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilmesi uygun görülmektedir.

Tümülüsler

Geçmiş yıllarda olduğu gibi birçok tahrip edilmiş tümülüse rastlanmıştır. 2007 çalışmaları sırasında, tümülüslerin sadece kuzeyde ve güneyde bulunan tepelerin üzerlerinde değil ovada da yer aldığı anlaşılmıştır.

Maltepe Tümülüsü

Dağlık bölgedeki tümülüslerden birincisi Gaziosmanpaşa Köyü'nün doğusunda bulunan Maltepe Tümülüsü'dür. Tümülüsün çevresi ortalama 170-180 m., çapı ise 60 m.dir. Tümülüs tahrip edilmiştir ancak üzerinde ve etrafında az miktarda seramik, kiremit kırıkları ve harç kalıntıları görülebilmektedir.

Kemiktepesi

İkinci tümülüs Tokat-Niksar yolu üzerinde, Şenköy Köyü'nün doğusunda yolun hemen kuzey tarafında Kılıçtepesi veya Kemiktepesi olarak bilinen çevreye hâkim bir tepede bulunmaktadır. Tümülüs uzaktan kolaylıkla algılanabilmektedir. Bu tümülüste de yaklaşık 5-6 metrelik bir çukur kazılarak kaçak kazılar yapılmış, tümülüs tahrip olmuştur. Arkeolojik herhangi bir malzeme görülmemektedir.

Poligon Tümülüsü

Yine tepe üzerinde bulunan bir diğer tümülüs ise Tokat'ın hemen doğusunda bulunan Dedeli Köyü ve kuzeyindeki Yelpe Köyü arasında yer alır. Tamamı kazılarak tahrip edilmiştir.

Tokat'ın batısı ve doğusundaki ovalık alanlarda da 3 adet tümülüs tespit edilmiştir.

Bekçitepe Tümülüsü

Bu tümülüslerden Tokat'ın batısında Taşlıçiftlik Köyü'nün girişinde yer alan Bekçitepe Tümülüsü Tokat Müzesi tarafından daha önce sit alanı olarak tescillenmiştir. Tümülüs üzerinde ve etrafında tarım faaliyetinin devam ettiği ve kaçak kazıların tümülüsü tahrip etmekte olduğu görülmüştür. Kaçak kazılarda bir duvar ortaya çıkarılmıştır.

Karakaya Tümülüsü

Tokat'ın doğusunda, Karakaya Köyü'nün kuzeyinde, Tokat-Niksar karayolunun hemen güneyindeki tarlaların arasında bir tümülüs görülmüştür. Bu tümülüsün neredeyse yarısı ağır bir şekilde, olasılıkla iş makinalarıyla tahrip edilmiştir. Tümülüsün ve kazılmış alanların yüzeyinde bol miktarda Geç Antik Çağa ait seramik ve insan kemikleri bulunmaktadır.

Us Tümülüsü

Son olarak Tokat'ın batısında bulunan Kemalpaşa Kasabası'nın yolunun girişinde üzerinde poligon noktası ve Lokantacı Osman Us ve ailesine ait modern mezarlar bulunan bir tepe görülmüştür. Üzerinde arkeolojik herhangi bir malzeme bulunmamasına rağmen bu tepenin bir tümülüs olması gerektiğine karar verilmiştir.

Bizans Yerleşmeleri

2007 yılı yüzey araştırmasının en dikkat çekici yönü bulunan Bizans yerleşmeleri olmuştur. Bu yerleşmeler önce Komana'dan doğuya doğru sonra da batıya doğru ele alınacak, güneyden tek örnek olarak Ormandibi Efdere mevkiine değinilecektir.

2007 yılının en zengin buluntu veren Bizans yerleşmelerinden biri Pınarlı Köyü'nün Kavaklık mevkiinde bulunan Çatalkaya'nın dibinde kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış büyük bir yapıya ait kalıntılardır (Resim: 9). İlk bakışta darmadağın edilmiş harç ve çok düzgün taban taşlarını görmek mümkündür. Kaçak kazı çukurunda oldukça düzgün mermer taşlardan örülmüş iki duvarın köşe yaptığı açıkça görülebilmektedir. Yine tahribatın arasında çatı kiremitleri, seramik parçaları, tuğla kırıkları, insan kemikleri ve cam parçalarına rastlanmıştır. Ayrıca Bula Köyü civarındaki Bizans yapısından geçen yıllarda bulunan ve Orta Bizans Dönemine tarihlenebilecek fyalostomialara burada da rastlanmıştır. Tahribatın kapladığı alan kuzey-güney ve doğu-batı yönünde yaklaşık 30 m.dir.

Bu yapı kalıntısının kuzeybatısında, Kavaklık mevkiinde kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış harçlı bir duvar kalıntısına rastlanmıştır. Kalıntılar yüzeyden yalnızca 10-15 cm. aşağıdadır. Kaçak kazı çukurunun kuzey-güney yönündeki uzunluğu 215 cm.dir. Kaçak kazının bulunduğu tarlada bol miktarda kiremit ve Geç Antik Çağa ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

Büyük yapıya ait kalıntının batısında Çatalkaya olarak anılan kayalık tepelerde de kiremit ve seramik parçalarına rastlanmıştır. Ayrıca kayaların kuzey yüzünde dikdörtgen biçiminde tamamlanmamış bir oyuk olduğu tespit edilmiştir. Aynı yüzün batı tarafında ise kare şeklinde küçük bir oyuk görülebilmektedir.

Çatalkaya çevresi ve Kavaklık mevkiinde bulunan tüm bu arkeolojik kalıntıların tek bir yerleşmeye ait olduğu önerilebilir. Özellikle Çatalkaya'nın üzerinden doğuya bakıldığında Çatalkaya'dan doğudaki modern sulama havuzu ve biraz daha gerisine kadar bir yerleşimin varlığı yeryüzü şekillerinden anlaşılabilmektedir. Burada bir Orta Bizans yerleşmesi olduğu buluntuların da yardımıyla tespit edilmiştir.

Bizans yerleşmelerinin önemli bir bölümü de Akbelen Kasabası'nın çevresindeki köylerde yer almaktadır. Bunlardan ilki Yakacık köyü Kiliseardı mevkiinde bulunmaktadır. Bu harmanyeri görünümündeki alanda kaçak kazılar yapılmış ve Geç Antik Çağa ait seramik ve kiremitler yüzeye çıkarılmıştır. Ancak herhangi bir yapı kalıntısı görülmemiştir.

Akbelen Kasabası'nın merkezini oluşturduğu havzanın içerisinde yer alan diğer bir köy de Çamlık Köyü'dür. Çamlık Köyü çok yüksekte kurulmuş, ana yoldan uzak, oldukça izole bir köydür. Bu köye Çamağzı Köyü'nden ulaşan yolun sağ tarafındaki tepelerde kaçak kazılar yapılmıştır. Burada tuğla örgülü harçlı duvar örgüsü üzerine yerel taşlardan örülü bir duvar katmanı daha bulunmaktadır. Ayrıca kaçak kazı çukurunun kenarında taban olduğu tahmin edilen kırmızı bir sıva katmanı da görülebilmektedir. Kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış duvar örgülerinin etrafında ve tepenin yamacı boyunca yoğun olarak çatı kiremitleri ve az miktarda seramik parçalarına rastlanmıştır. Yine

Çamlık mevkiinde bazı kayalık alanlarda taş çekme sırasında yapılmış alet izlerini de kaydettik.

Tokat-Niksar karayolunun doğusunda, Akbelen ayrımından 4 km. kuzeyde Gözova (Omala) Kasabası'ndaki tarlalarda da yine kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış ve Bizans Dönemine tarihlenebilecek bir yapı bulunmaktadır. Yapı kalıntısı dikdörtgen planlıdır. Üst kısmı, hemen yanındaki kayalıklardan kesilip getirilmiş gibi görünen taşlarla, alt kısmı ise harçlı küçük taşlarla örülmüştür. Yapının içindeki mekân dağılımı dikenli çalılıklar nedeniyle tam olarak anlaşılamamıştır ancak en azından dört odasının olduğu söylenebilir. Yapının bulunduğu tarlada ve yanındaki tarlalarda yoğun miktarda çatı kiremiti parçalarına, az miktarda seramik parçalarına rastlanmıştır.

Araştırma alanımızın kuzey sınırını belirleyen Avlunlar Kasabası'nda eski Gökçeyol Köyü'nün, şimdilerde mahallesinin yaylası olan Kemer Yaylası'nda ahır olarak kullanılan hatta bir bölümünün üzerine ev inşa edilmiş olan tonozlu bir yapının kalıntılara rastlanmıştır (Resim: 10). Ahır olarak kullanılan bölümde duvarın yüksekliği korunmuştur ancak tonozlarının tahrip olduğu gözlenmiştir. Ahırın içerisindeki köpekler ve evsahibinin köpekleri dışarı çıkarmayı reddetmesi sebebiyle ölçüm yapılamamıştır. Köy korucusu, buradan bir taş çıkardığını ve evinde muhafaza ettiğini söylemiş, taşın üzerinde bir haç motifi olduğu görülmüştür.

Komana'nın batısında beş adet Bizans yerleşmesi/kalıntıları tespit edilmiştir. Bunlardan iki tanesi Hasanbaba Köyü'nde bulunmaktadır. Meryemana Tekkesi olarak anılan ve köyün kuzeyinde, Tokat'tan Komana'ya uzanan ovaya hâkim bir tepenin üzerinde bulunan bu alanda yapı kalıntıları (düzgün taşlar, çatı kiremitleri, harç kalıntıları) görülmüştür (Resim: 11). Yapı kalıntıları arasında haç motifli bir taş bulunmuş ve müzeye götürülmüştür. Kalıntılar arasında fyalostomialar da bulunmaktadır. Yapı kalıntıları ortalama 40 m. çapında bir alana dağılmıştır.

Hasanbaba Köyü'nün içerisinde tek apsisli bir kilise vardır. Bu kilisenin tarihlendirilebilmesi oldukça zordur ancak köyün yakın zaman kadar Hristiyan nüfusunun bulunması ve devşirme taşlardan birinde Ermenice yazıt olması kilisenin en azından son hâlinin yakın geçmişe tarihlenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Yapının üst kısmı bahçe olarak kullanıldığından sağlıklı bir planı çizilememiştir. Yapının çevresindeki evlerde bu yapıya ait taşların devşirilip kullanıldığı gözlemlenmiştir. Çevrede dağınık biçimde çatı kiremitleri de görülmektedir.

+Bir grup Bizans kalıntısı da Tokat-Turhal yolunun kuzeyinde tespit edilmiştir. Kemalpaşa Kasabası'nın Bilal Tekkesi mevki olarak bilinen ormanlık alanında bulunan yapı kalıntıları Orta Bizans Dönemine tarihlendirilebilir. Yapı kalıntıları kaçak kazılar sonucunda tahrip edilmiş ve duvar örgüsünde kullanılan yerli taş parçaları ve harç kalıntıları yaklaşık 50

m. çapında bir alana dağılmıştır. Bu alanda kiremit ve seramik parçalarının yanı sıra fyalostomialara da rastlanmıştır. Bu kalıntıların daha geniş bir alana yayılan bir yerleşmeye ait olduğu düşünülmektedir.

Kemalpaşa'dan Emirseyit Kasabası'na geçilmiştir. Burada Kiliseyeri olarak bilinen mevkide bir Bizans yapısının kalıntılarına rastlanmıştır, ancak yapı kaçak kazılar sonucu tahrip olmuştur. Yapının tahminen kapladığı alan tahribat alanı göz önünde bulundurulursa 30 m.dir. Bina kalıntılarının çevresinde desenli kiremit parçaları bulunmuştur.

Batıdaki son Bizans Dönemi kalıntısı Tokat-Turhal yolunun güneyinde Çerçi Köyü'nün içerisinde görülmüştür. Çerçi'de ayrıca tescilli bir höyük de bulunmaktadır. Üst mahallenin iç kısımlarında bulunan ve moloz taş ve harçlardan yapılmış tek başına duran bir duvar göze çarpar. Duvarın kalınlığı 80 cm. duvar genişliği 830 cm.dir. Duvarı ortalar şekilde duvarın kuzeyinden 358 cm. uzaklıkta bir merdiven bulunmaktadır; bu merdivenlerden birinin genişliği 180 cm.dir.

Bizans Dönemine ait en önemli buluntularından biri Ormandibi Kasabası'nda tespit edilmiştir. Efdere mevkiindeki tarlaların birinde kaçak kazılar sonucu iki apsisi açığa çıkarılmış, üç apsisli bir kilise yapısının kalıntılarına rastlanmıştır (Resim: 12). Kilise yapısının kalıntıları kuzey-güney yönünde 28.89 m., doğu-batı yönünde ise 22.60 m.lik bir alana yayılmıştır. Günişliğine çıkarılmış duvarlardan doğu-batı yönündeki duvar 460 cm. uzunluğunda, küçük apsis 150 cm. ve büyük apsis 440 cm. genişliğindedir. Duvarlar moloz taşlarla örülmüştür. Yapının doğu yönündeki teraslarda çok yoğun miktarda çatı kiremiti parçaları ve daha az yoğunlukta seramik parçaları bulunmaktadır.

Geç Antik Çağ Yerleşmeleri

Bizans Dönemine ait olduğu kesin olarak tespit edilememiş ancak Geç Antik Çağda kullanılmış olduğunu tahmin ettiğimiz 3 alan bulunmaktadır. Batıdan doğuya doğru bu alanlar Çamaltı, Çördük köyleri ve Kemalpaşa Kasabası'nda yer alır.

Çamaltı Köyü'nde köyün doğusunda köylüler tarafından Kafir Tepesi olarak bilinen kayalık tepe üzerinde harç parçaları ve belli belirsiz duvar kalıntıları görülebilmektedir. Duvarlar yerli kaya olan şistten yapılmıştır. Ancak yüzeyde hiçbir arkeolojik buluntuya rastlanmamıştır. Yüksek bir tepenin üzerindeki üçgen alana kurulmuş bir yerleşmedir.

Çördük Köyü'ndeki yerleşme ise köyün dağlık alanında dere yatağının güneyinde, Çillik yolu üzerinde Çanakçı mevkiindedir. Dere yatağının güneyindeki yamacın kuzey yüzüne kurulmuş eski bir köyün yapı taşları ve molozları yamaç boyunca dağılmış durumdadır. Yüzeyde az miktarda seramik parçaları görülmüştür.

Kemalpaşa Kasabası'nın belediye başkanı ile birlikte Çermik (Çörmük) adı verilen mevkide köylüler tarafından hamam yapısı olarak adlandırılan kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış yapı kalıntıları görülmeye gidilmiştir. Yapının, moloz ve harçla örülü üç duvarı görülmektedir ve bu duvarlar yer yer kırmızı sıva ile sıvanmıştır, ancak çevrede arkeolojik malzeme bulunmadığından yapının dönemi tam olarak anlaşılamamıştır.

Köylerde Bulunan Yapı Taşları²

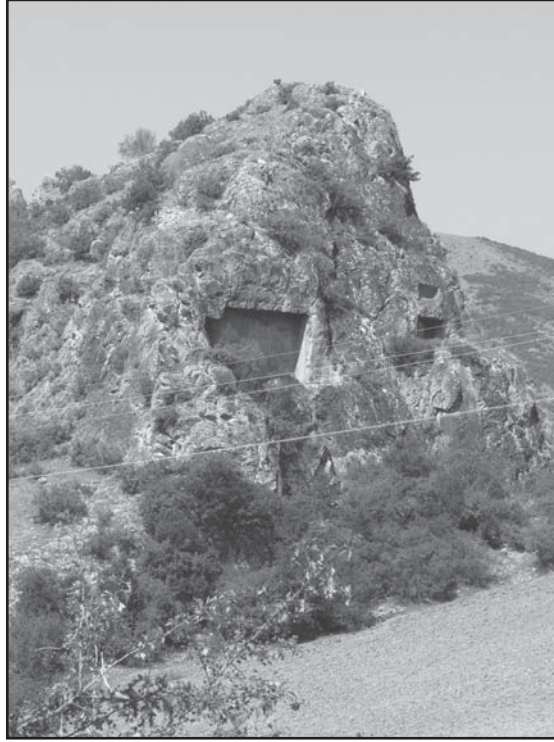
1. Kemalpaşa: Kasabanın ilköğretim okulunun bahçe duvarında Ermenice yazıt. Boyutları: 58x61 cm.
2. Çördük: İonik sütun kaidesi. Boyutları: çap 47 cm., yükseklik 27 cm. ve alt taban uzunluğu 50 cm.
3. Hasanbaba: Bir tanesi mezar steli diğeri kamusal olabilecek iki adet Ermenice yazıt.
4. Ahmetalan
 - a. İonik sütun kaidesi. Çap 61.5 cm., kaide alt taban 70 cm., yükseklik 27 cm.
 - b. Mezar steli. Önünde nar bezemesi, arkasında ve omuzlarında rozet motifli vardır.
 - c. Lahit. Boy 112 cm, genişlik 66cm, görünen yükseklik 28cm.
 - d. Yapı taşı. Ortada sarmaşık motifi, iki yand volütlü bir panel ve bu panel süslemenin altında rozet motifli süslemeler vardır. Genişlik 75 cm., boy 44 cm., kalınlık 24 cm.
5. Nebiköy: Küçük sütun parçası
6. Gaziosmanpaşa
 - a. 3 adet kapı eşiği, en az dört döşeme taşı ve diğer taşlarla birlikte toplam 9 adet mimari eleman tespit edilmiştir. Soldan sağa üst sıradaki ilk taşın ölçüleri 79x33, h: 25; ikinci taş: 133x77, h: 17; üçüncü taş: 48x78, h: 14; dördüncü taş: 94x44 h: 24.
 - b. Kırmızı yerel taştan bezemeli bir arşitrav parçası. Genişliği 66 cm., boyu 54 cm., yüksekliği 25 cm.dir.
7. Şenköy: Lale motifli sofit.
8. Karakaya
 - a. İonik sütun kaidesi. Çap 65 cm., kaide 82x82 cm. bir taban üzerinde yükselmekte ve kaide tabanının bir kenarında KV harfleri bulunmaktadır.

2 Batıdan doğuya doğru sunulmuştur.

- b. Korinth tipi tamamlanmamış sütun başlığı. Başlığın sütuna oturan alt taban çapı 58 cm., üst çapı (iki akanthus arası ölçü) 89 cm. ve boyu 64 cm.dir.
9. Çamağzı (Cincife)
- a. Sütun. Boy 66 cm., çap 34 cm.
- b. Heykel kaidesi. Çap 69 cm.
- c. Devşirme malzeme olarak kullanılmış 3 adet Osmanlıca yazıt.
- d. Osmanlı Dönemine ait bir çeşme.
10. Bizeri
- a. Rölyefli taş. Boy 85 cm., genişlik 52 cm., yükseklik 22 cm.
- b. Geniş postamentli lahit. Uzunluk 128 cm., genişlik 59 cm., yükseklik 36 cm.
- c. Köyün çeşmesinde kapı döşeme lentosu 91x68 cm., iç yiv 15 cm.
- d. Metal yılan başlıklı çeşme duvarı. Genişlik 162 cm., boy 65 cm.
- e. 139A No.lu evin ahır kapısının sol tarafındaki duvarda haç motifli ve rölyefli bir taş. 68x29 cm. Yine aynı duvarda 27x41 cm. boyutlarında haç(?) rölyefli bir taş da görülmüştür.
- f. 146 No.lu evin duvarında 43x79 cm. boyutlarında rölyefli bir taş.
- g. Lahit. 267x73 cm., yükseklik 60 cm.
- h. Ermenice yazıtlı lahit. 172x63 cm., yükseklik 54 cm.
- i. Kasetli mimari yapı elemanı. 101x72 cm., yükseklik 17 cm.
- j. Tendril friz. 98x37, yükseklik 42 cm.
- k. Haç motifli dikme. 111x23 cm., yükseklik 40 cm..
- l. Haçlı küçük dikme 66x36 cm., yükseklik 31 cm.
11. Yazıbaşı: Miltaş. Yazısı hilti ile kırılmış. Çapı 60 cm., görünür boyu 96 cm., çevresi 200 cm.
12. Avlunlar: Yazıt. Ortaköy'deki çeşmede devşirme olarak kullanılmış ΣΙΣΜΑΣΙΑΙΑΣ harfleri okunabilen yazıtın uzunluğu 48 cm., genişliği 19 cm.

Resim 1: amaltı Köyü'nün kuzeybatısında yer alan Aktepe

Resim 2: Çördük, kaya mezarları

Resim 3: Ormandibi, kaya mezarı

Resim 4: Emirseyit, kaya mezarı

Resim 5: Çördük Kalesi

Resim 6: Çördük Kalesi, anıtsal merdivenler

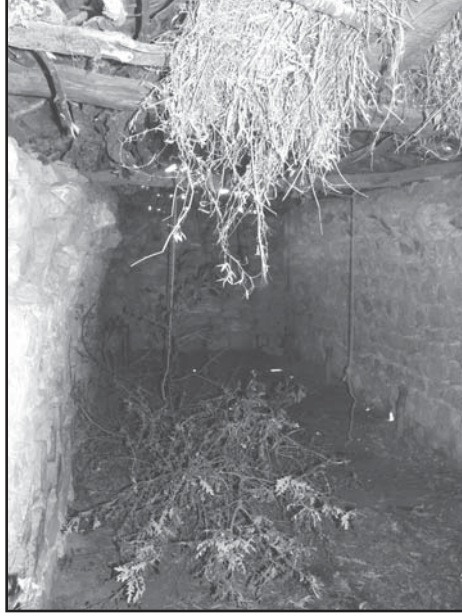
Resim 7: Karagöz Kalesi

Resim 8: Akbelen, nekropol alanı

Resim 9: Pınarlı, Bizans yerleşmesi

Resim 10: Avlunlar, Kemer Yaylası, tonozlu yapı

Resim 11: Hasanbaba, Meryemana Tekkesi

Resim 12: Ormandibi, Bizans kilisesi

2007 YILINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE URARTU BARAJ, GÖLET ve SULAMA KANALLARININ ARAŞTIRILMASI

Oktay BELLİ*

Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması" konusunda yapmış olduğumuz çalışmaların yirmibirinci yılını, 31.08-19 Eylül 2007 tarihleri arasında gerçekleştirdik. Başkanlığım altında yürütülen arkeolojik yüzey araştırmasına Yrd. Doç. Dr. Selim Pullu, Jeofizikçi Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel, Teknik Ressam Güzin Sühran Belli, Vedat Evren Belli (M.A.), lisans öğrencisi Fatih Soydan, Yasin Yaşar Köse, Harun Kaçmaz, Mehmet Kolsuz ve Ergin Saçma katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini ise Van Müzesi uzmanı Sayın Fatih Arap yapmıştır¹.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde oldukça geniş kapsamlı olarak sürdürdüğümüz bu önemli arkeolojik yüzey araştırması, daha önceki yıllarda olduğu gibi, 2007 yılında da tümüyle kendi maddi olanaklarımız ile gerçekleştirilmiştir. Anayolların dışında kalan ve genellikle ulaşılması oldukça zor, engebeli ve yüksek dağlık bölgelerde bulunan Urartu sulama tesislerini araştırmak için olağanüstü çaba harcayan değerli meslektaşlarıma ve sevgili öğrencilerime teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

GİRİŞ

1987 yılından beri Doğu Anadolu Bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırması sırasında saptamış olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanalının sayısı, şimdilik 115'e ulaşmıştır (Harita: 1). Bunlardan 113 tanesi Doğu Anadolu Bölgesi'nde, 2 tanesi de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında bulunmaktadır (Harita: 2). Daha önceki yazımızda da sık sık belirttiğimiz gibi, şimdiye değin bulmuş olduğumuz 115 adet baraj, gölet ve sulama kanalı, Doğu Anadolu'yu bir "Barajlar Bölgesi" hâline getirmiştir. Bunlardan da önemlisi, bulmuş olduğumuz baraj, gölet ve sulama kanallarının %13'ü, geçirmiş olduğu küçük onarımlar ile günümüze değin kesintisiz olarak çalışmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi dışında ne Anadolu'da ne de dünyanın öteki coğrafi bölgelerinde bu

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, 34459-İSTANBUL/TÜRKİYE.

e-mail : obelli@istanbul.edu.tr, obelli@hotmail.com

1 Araştırma ekibi ile çok büyük bir uyum içinde çalışan ve bizlere yardımcı olan Sayın Fatih Arap'a değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

kadar çok sulama tesisi bir arada bulunmadığı gibi, 2700-2800 yıldan beri kesintisiz çalışan sulama tesisinin varlığına da rastlanmamaktadır.

Eskiçağ'da baraj, gölet ve sulama kanallarının yardımı ile yapılan tarım, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki tarım kültürünün ne denli modern ve çağdaş olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Eğer sulamaya dayalı modern tarım yapılmamış olsaydı, tarım için oldukça az ve yetersiz topraklara sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu kadar çok nüfus yaşayamazdı. Tarlalardan elde edilen baklagillerin yanı sıra, meyve ve özellikle sebze bahçelerinden elde edilen ürünler, ekonomik amaçla kurulan kalelerin büyük depolarındaki yiyecek ve içecek küplerini doldurmuş ve uzun geçen kış mevsiminde, on binlerce insanın besin gereksinmesini karşılamıştır.

ÇALIŞMA BÖLGESİ

Urartu baraj, gölet ve sulama kanallarını araştırmak amacıyla 2007 yılında sürdürdüğümüz çalışmayı Van Gölü bölgesinde yoğunlaştırdık. Urartu Krallığı'nın çekirdeğini oluşturan Van bölgesi ilginçtir ki, sulama tesislerinin üçte ikisinden fazlasını bünyesinde toplamaktadır. Buna karşın keşfedilmeyi bekleyen çok sayıda arkeolojik kalıntı ve sulama tesisinin bulunacağını ümit etmekteyiz. Çünkü son 39 yıldan beri Van bölgesinde kesintisiz olarak arkeolojik yüzey araştırması yapmamıza karşın, hâlâ bölgeye tam egemen olduğumuz söylenemez. Özellikle baraj ve göletlerin ana yolların dışında engebeli ve yüksek dağların zirvesinde yer alması, sulama tesislerinin bulunmasını oldukça zorlaştırmıştır. Bu yüzden keşfedilmeyi bekleyen bu bölgedeki arkeolojik ören yeri ve sulama tesislerini saptamak ve bilim dünyasına duyurmak için, çalışmalarımız tüm hızıyla devam etmektedir.

2007 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde "Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması" projesinde, Van Gölü'nün kuzeyinde daha fazla çalışılmıştır. Sulama tesislerinin saptanması için sürdürülen yüzey araştırması, özellikle Van bölgesinin en büyük ve verimli alüvyal topraklarına sahip olan Erciş Ovası'nın su gereksinimi karşılayan baraj ve göletler üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

YUKARI KIZVARVAR GÖLETİ

Yukarı Kızvarvar Göleti, Van Gölü'nün kuzey kıyısında Erciş İlçesi'nin 5-6 km. kuzeyinde yer almaktadır. Gölete en yakın yerleşim merkezi, 2 km. kuzeybatıda bulunan Yukarı Işıklı (Münevver) Köyü'dür (Çizim: 1).

Gölette biriktirilen sular, kuzeyden Van Gölü'ne doğru akan Deliçay'dan alınan bir kanal aracılığı ile olmaktadır. Bu kanal, "Münevver Kanalı" olarak isimlendirilmektedir (Resim: 1). Kanal, Keklikova Köyü'nün yakınlarından alınmaktadır ve gölete kadar ortalama 6-7 km.lik bir uzunluğa sahiptir.

Kabaca “U” biçimli olan göletin duvarı, açık olan batı kısmı kapatmaktadır. İri andezit taşlardan yapılan göletin duvarı ortalama 6 m. genişliğinde ve 1.90 m. uzunluğundadır (Resim: 2). Aslında duvarın genişliği bu kadar fazla değildir; göletin içine dolduran toprak tabakası temizlenip duvarların üzerine yığıldığı için, duvarın genişliği artmıştır. Ortalama 1 m. genişliğindeki savak kısmı, gölet duvarının tam orta kısmında yer almaktadır (Resim: 3).

Kanal suyunun taşınmış olduğu kalın toprak tabakası hem göletin içini doldurmuş, hem de duvarların üstünü kapatmıştır. Bu yüzden çok uzun bir süreden beri çalışmayan göletin içi, tarla olarak kullanılmaktadır.

Gölet duvarının yapımında kullanılan andezit taşlar, yakın çevrede zengin olarak bulunmaktadır. Batı yönüne doğru akıtılan sular, 1.50 m. güneybatıda yer alan Aşağı Kızvarvar Göleti’nde biriktirilmektedir. Böylece göletteki suyun miktarı artırılarak, bataklığa dönüşmesi önlenmiştir. Yakın çevredeki diğer sulama tesisleri gibi, bu göletin de M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

AŞAĞI KIZVARVAR GÖLETİ

Gölet, Yukarı Kızvarvar Göleti’nin yaklaşık 1.60 m. güneybatısında yer almaktadır (Çizim: 1). Kabaca yarım ay biçimli gölet duvarı, batı yönünü kapatmaktadır (Resim: 4). Göletin duvarları, yakın çevrede zengin olarak bulunan andezit taşlardan yapılmıştır. Yıkılan savak, gölet duvarının orta kısmında bulunmaktadır. Ortalama 5 m. genişliğinde olan gölet duvarı, 176 m. uzunluğundadır (Resim: 5). Ancak bu gölet de, çok uzun bir süreden beri çalışmamaktadır.

Göletten batı yönüne doğru akıtılan sular, yüksek andezit kayalıklardan tıpkı bir şelale gibi akarak, aşağıda uzanan verimli topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaktadır (Resim: 6). Yani Doğu Anadolu Bölgesi’nde ilk kez bir gölet, yüksek kayalıkların iç kısmına yapılmıştır.

Göletin 3-3.5 km. güneybatısında ise, ünlü Zernaki Tepe kent yerleşmesi bulunmaktadır. Daha yüksek ve düz bir tepe üzerinde bulunan Zernaki Tepe yerleşmesi, oldukça geniş alanlara yayılmaktadır. Bu sulama tesisinin de, tıpkı Yukarı Kızvarvar Göleti gibi, M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

MÜNEVVER GÖLETİ

Yukarı Işıklı (Münevver) Köyü, Erciş’in 5 km. kuzeyinde yer almaktadır (Çizim: 1). Yukarı Işıklı (Münevver) Köyü’nün hemen kuzeydoğusunda bulunan göletin deniz seviyesinden yüksekliği, 1820 m.dir.

Göletin suyu, Deliçay’dan alınan ve Keklikoba Köyü üzerinden gelen bir kanal aracılığı ile sağlanmaktadır (Resim: 7). Kabaca yarım ay biçimli duvar, göletin batı kısmını kapatmaktadır. Göletin içinde biriken kalın toprak

tabakası, birkaç kez temizlenerek duvarların üzerine yığılmıştır. Bu yüzden hem duvarların genişliği, hem de yüksekliği artmıştır (Resim: 8).

Gölet birkaç kez onarım geçirmesine karşın, günümüze kadar kullanılmaktadır (Resim: 9). Göletten kuzeybatı yönüne doğru akıtılan sular, geniş ve bereketli topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaktadır. Yakın çevrede bulunan diğer sulama tesisleri gibi, Münevver Göleti'nin de M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

SERTAP GÖLETİ

Sertap Göleti, Münevver Göleti'nin 2 km. güneydoğusunda yer almaktadır (Çizim: 1). Göletin deniz seviyesinden yüksekliği, 1840 m.dir.

Gölette biriktirilen sular, yine Deliçay'dan alınan ve Keklikoba Köyü üzerinden bir kanal aracılığı ile getirilmektedir. Kabaca yarım ay biçimli göletin duvarı, açık olan batı yönünü kapatmaktadır. Göletin kuzey duvarı, andezitten oluşan kayalıklar ile birleştirilmiştir. Kanal suyunun taşımış olduğu kalın toprak tabakası, göletin içini doldurmuştur (Resim: 10). Yaklaşık olarak 80-90 yıldan beri kullanılmayan göletin içi, tarla olarak değerlendirilmektedir.

Batı yönüne doğru akıtılan sular, geniş ve verimli topraklarda yapılan tarıma hayat vermektedir. Yakın çevredeki diğer sulama tesisleri gibi, bu göletin de M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

ÖMER GÖLETİ

Gölet, Yukarı Işıklı (Münevver) Köyü'nün 400 m. kadar kuzeyinde bulunmaktadır (Çizim: 1). Burada biriktirilen sular da, yine Deliçay'dan alınan ve Keklikoba Köyü üzerinden geçen bir kanal aracılığı ile getirilmektedir. Göletin, kabaca yarım ay biçimindeki duvarı, açık olan kuzeybatı yönünü kapatmaktadır (Resim: 11). Kanal suyunun taşıdığı ve göletin içini doldurduğu kalın toprak tabakası, en azından birkaç kez temizlenerek, duvarların üzerine yığılmıştır. Bu yüzden duvarların genişliği ve yüksekliği artmıştır. Günümüzde çalışan göletin içinde, çok az da olsa su bulunmaktadır. Yani gölet duvarı birkaç kez onarım görmesine karşın, hâlâ çalışmaktadır (Resim: 12).

Savak, duvarın kuzeybatı kısmında bulunmaktadır. Kuzeybatı yönüne doğru akıtılan sular, geniş ve bereketli topraklarda yapılan tarımın su gereksinmesini karşılamaktadır. Yakın çevredeki birçok sulama tesisi gibi, bu göletin de M.Ö. 7. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

*1987-2007 YILLARI ARASINDA DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE
KEŞFEDİLEN BARAJ, GÖLET, SULAMA KANALLARININ LİSTESİ*

1- Rusa Barajı (Keşiş Göl)*	33- Aşık Hüseyin Göleti
2- Menua (Semiramis/Şamram Kanalı)*	34- Abbasgöl Barajı
3- Aznavurtepe Göleti*	35- Yukarı Ömergölü Barajı
4- Kırcagöl Barajı*	36- Aşağı Ömergölü Barajı
5- Doni Göleti*	37- Kilisegölü Barajı
6- Faruk Bendi*	38- Kevenli Barajı
7- Süphan Barajı	39- Düzlük Göleti
8- Arpayatağı Göleti	40- Tasmalı Barajı
9- Arç Barajı	41- Yukarı Adır Barajı
10- Kırmızı Düzlük Barajı	42- Aşağı Adır Barajı
11- Bezirgan Kanalı	43- Aşağı Esenpınar Barajı
12- Yukarı Argıt Barajı	44- Yukarı Esenpınar Barajı
13- Gelincik Barajı	45- Arındı Göleti
14- Yukarı Anzaf Barajı	46- Bey Kanalı
15- Çavuştepe Su Biriktirme Yapısı	47- Bey Göleti
16- Aygır Göleti	48- Tepegören Göleti
17- Sıhke Göleti	49- Çirişgöl Barajı ve Kanalı
18- Reşan Barajı	50- Çirişgöl Göleti
19- Sünnet Nebi Barajı	51- Katırlı Göleti
20- Gövelek Barajı	52- Darboğaz Barajı
21- Meydan Boğazı Barajı	53- Azab Göleti
22- Hırsız Deresi Barajı	54- Memedik Göleti
23- Köşebaşı Barajı	55- Kurugöl Barajı
24- Süs Barajı	56- Mustafapaşa Barajı
25- Aşağı Kom Barajı	57- Kelle Barajı
26- Yukarı Kom Barajı	58- Kızkapan Barajı
27- Karataş Barajı	59- II. Ferhat Kanalı
28- Kadim Barajı	(Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti)
29- Bakraçlı Barajı	60- Kalecik Kanalı
30- Harabe Barajı	(Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti)
31- I. Ferhat Kanalı	61- Kurubaş Göleti
32- Bendmurat Barajı	62- Yakub Göleti

63- Vakıf Bendi ve Barajı	90- Teperiz Göleti
64- Kör Kanal	91- Keşiş Göleti
65- Deniz Kanalı	92- Alaköy Göleti
66- Yukarı Ağındır Barajı	93- Aktaş Göleti
67- Aşağı Ağındır Barajı	94- Mercimek Göleti
68- Aşağı Karaağaç Kanalı	95- Kurbağalı Göleti
69- Kalenur Göleti	96- Büklümdere Göleti
70- Yukarı Kelekom Barajı	97- Kurugöl Göleti
71- Aşağı Kelekom Barajı	98- Dumu Göleti
72- Albayrak Göleti	99- Arab Göleti
73- Atlılar Göleti	100-Zor Osman Paşa Arkı
74- Mengene Kanalı	101-Ahmet Gor Göleti
75- Yukarı Bedengöl Göleti	102-Orta Damla Kanalı
76- Aşağı Bedengöl Göleti	103-Tepe Göleti
77- Yukarı Embi Barajı	104-Vadi Göleti
78- Aşağı Embi Barajı	105-Akçay Göleti
79- Şehnagöl Barajı	106-Yukarı Sarıgöl Göleti
80- Soğuksu Göleti	107-Orta Sarıgöl Göleti
81- Kurt Göleti	108-Aşağı Sarıgöl Göleti
82- Yoğunhasan Göleti	109-Panz Göleti
83- Çuh Göleti	110-Karagüney Barajı
84- Çimlik Göleti	111-Yukarı Kızvarvar Göleti
85- Pestekan Kanalı	112-Aşağı Kızvarvar Göleti
86- Düztepe Göleti	113-Münevver Göleti
87- Yukarı Korhan Göleti	114-Sertap Göleti
88- Aşağı Korhan Göleti	115-Ömer Göleti
89- İsabey Göleti	

Yanında (*) işareti bulunan baraj, gölet ve sulama kanalları, bizim yüzey araştırması çalışmalarımızdan önce, 1889-1970 yılları arasında Van bölgesinde bulunan baraj, gölet ve sulama kanallarını göstermektedir.

TAŞKENT İLÇESİ ve CİVARI 2007 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI RAPORU

Asuman BALDIRAN*

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izinleri ile “2007 Yılı Konya İli, Taşkent İlçesi Yüzey Araştırması” başkanlığım altında, Araş. Gör. Zafer Korkmaz, Araş. Gör. Zeliha Gider, Araş. Gör. Erdoğan Aslan, ve yüksek lisans öğrencisi Mevlüt Eliüşük’ten oluşan ekiple, Bakanlık temsilcisi Ali Akyıldız’la birlikte 19.06.2007-29.06.2007 tarihleri arasında Kible Korusu, İlçe mevkii, Bağdat Kırı ve Keçimen Yaylası’nda gerçekleştirilmiştir¹ (Resim: 1).

KIBLE KORUSU

İlk olarak Taşkent İlçesi’ne bağlı Balcılar Kasabası’nın yaklaşık 5 km. güneyinde bulunan Kible Korusu’nda bulunan yerleşim yerindeki araştırmalarımıza başladık (Resim: 2). Yerleşim yeri konum olarak Balcılar Kasabası’nı ve kasabanın içinde bulunduğu vadiyi kuzey, doğu ve batı yönlerinden gören bir tepe üzerinde bulunan düz alanda yer almaktadır. Araştırmamızda binaların yapımında kullanıldığını düşündüğümüz yoğun kireçtaşı bloklar ve yer yer duvar kalıntıları tespit ettik ki, bunların büyük bir bölümü kaçak kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıların sekiz tanesinde en az iki cephe duvarının bir kısmı görülebilmektedir (Resim: 3). Açığa çıkmış dörtgen yapı kalıntıları ve çevresinde yüzeyden takip edilebildiği kadarı ile saptanan duvarlar incelendiğinde burada kompleks yapıların bulunması söz konusudur.

İLİCE MEVKİİ

İkinci araştırma alanımız Balcılar Kasabası’nın yaklaşık 8 km. kuzeyinde yer alan İlçe mevkiidir. Burada yerleşim kalıntıları doğu-batı doğrultulu, doğuya doğru yükselen bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Tepenin yükselmeye başladığı batı yamacında üç adet işlenmiş büyük boyutlu blok görülmüştür. Ekibimize rehberlik eden Balcılar Belediyesi çalışanlarından Hasan Hüseyin

* Doç. Dr. Asuman BALDIRAN, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 42031 Selçuk-Konya/TÜRKİYE

1 2007 yılı yüzey araştırmalarına katılan ekip üyelerine, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, yüzey araştırması boyunca bize konaklama imkânı sunan Taşkent Belediyesi Başkanı Sayın Abdülbaki Acet’e, bize her türlü kolaylığı sağlayan Balcılar Belediyesi Başkanı Sayın Mehmet Demirgöl’e ve yöre halkına en içten teşekkürlerimi sunarım.

Solmaz, bu mevkide bir mezarlık alanının olduğunu, köylülerin burada çok fazla kaçak kazı yaptıklarını ve mezar taşları bulduklarını anlatmıştır. Ne var ki yüzeyde yaptığımız incelemede yer yer küçük ölçekli kaçak kazı çukurlarının dışında her hangi bir mezar saptanamamıştır.. Tepenin batı ve güney yamacında küçük boyutlu ve işlenmeden yapı inşasında kullanılmış kireçtaşı malzeme oldukça yoğun olarak görülmektedir (Resim: 10). Yerleşimin bulunduğu en yüksek noktada yüzeydeki duvar izlerine göre apsis kısmı rahatlıkla seçilebilen kilise olması muhtemel bir yapı tespit edilmiştir (Resim: 4). Bu alanda yüzeyden toplanan seramik malzeme grubunu ağırlıklı olarak siyah astarlı kâse ve fincanlar, konsantrik daire süslü çanaklar ve DSA grubuna ait kâse ve tabaklar oluşturmaktadır (Resim: 5). Burada yüzeyde bulunan seramik malzeme M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl arasını işaret etmektedir.

BAĞDAT KIRI

İlice’de çalışmaların tamamlanmasının ardından, Balcılar Kasabası’nda belediye başkanıyla yapılan konuşmalarda İlice’nin yanı sıra “Bağdat Kırı” ya da “Gavur Örenleri” olarak adlandırılan bir alanda da kalıntıların var olduğu öğrenilmiştir. Bağdat Kırı, Balcılar Kasabası’nın yaklaşık 15 km. kuzeydoğusunda, Selahattin Köyü’nün yaklaşık 8 km. güneybatısında yer almaktadır. Buraya ulaşan patikanın sağında ve solunda, fazla yüksek olmayan iki tepe üzerinde ve karşıda batı yönde yer alan daha düşük rakımlı tepe üzerinde yerleşim izlerine rastlanmıştır. Ören yerinin yaklaşık 800 m. uzağında düzgün işlenmiş bloklar ve ören yerinden getirilmiş olduğu anlaşılan taşlardan örülmüş çeşme ile karşılaştık (Resim: 6). Bean-Mitford tarafından 1964-1968 yılları arasında yapılan Dağlık Kilikya seyahatleri sırasında burası da görülmüştür. Burada bir kabartmalı blok üzerindeki kartal ve yıldırım demeti nedeniyle bir Zeus Tapınağı olması gerektiği belirtilmiş ve buna ilişkin üç yazıt da yayınlamıştır², ancak biz bu yazıtlı blokları göremedik.

Doğal kayalık alanda üç adet tekne kısmı doğal kaya oygu mezar incelenmiştir. Bunlardan geçiş yolunun kenarında yer alan doğu batı yönlü mezar teknesinin kuzey geniş cephesinde giyimli, ayakta duran çok tahrip olmuş bir kadın ve yanında bir erkek figürü betimlenmiştir (Resim: 7). Mezar üzerinde bulunan kadın ve erkek betiminin İsaoria bölgesinin genelinde ostothekler üzerinde görülen stil ve kompozisyonda yapılmış olduğunu belirtmek isteriz. Bu mezarın hemen yanında ters durumdaki mezar kapağının uzun cephesinde, tekne üzerinde figürlerin üzerine gelecek şekilde kanatları açık kartal figürü yer almaktadır. Kayaya oyulmuş diğer iki mezarda herhangi bir figür bulunmamaktadır.

Yükseltinin güney yamacında bulunan alanda tümü kaçak kazılar ile tahrip edilmiş yamacın eğimine uygun olarak üç teras üzerinde sıralanmış

2 Bean-Mitford 1970, 145.

19 adet kireçtaşıdan inşa edilmiş tonozlu mezar odaları görülmüştür. Açıkta olanların mezar zemininde yoğun kum katkılı kireç sıva kullanılmıştır. Tonozlar dikey yerleştirilmiş taşlar kullanılarak inşa edilmiştir (Resim: 8). Mezarların yüzeyden görülebildiği kadarı ile dromoslu olmadıkları anlaşılmıştır. Kareye yakın planda yapılmış mezar odalarının içinde üç kline bulunmaktadır (Resim: 9). Yamaçtaki bir üst terasta gene kaçak kazı sonucu ortaya çıkarılmış, ön yüzü yerel pembe renkli damarlı düzgün kesme taştan yapılmış bir mezar tespit edilmiştir. Mezar dikdörtgen planlıdır. 280x214 cm. ölçülerde olup üç klinelidir. İç yüzde oldukça düzgün kesilmiş kireçtaşından inşa edilmiş ve yüzeylerin tümü içten sıvanmıştır. Mezarın girişi üstündeki lentoda dış cephede haç figürü bulunmaktadır.

Zirvenin aşağı kotlarında ise yüzeydeki yoğun duvar kalıntıları sebebi ile asıl yerleşim alanı olarak kullanılan üzerinde çok yoğun kaçak kazı çukurları tespit edilmiş ve birçok yapının bir kısmının ya da tamamının açıldığı görülmüştür. Bu alandaki yapılar yer yer 1.30 m. derinliğe kadar kazılmıştır.

Zirveye ulaşıldığında yine yapı kalıntıları ile karşılaşmıştır. Bu yapılardan bir tanesinin çevresinde suspensula tuğlası, künk parçaları (tubuli?) ve üzerinde harç kalıntıları barındıran kırık zemin tuğlası parçalarının olduğu görülmüştür. Bu malzemeler sebebi ile burada alttan ısıtmalı olarak inşa edilmiş bir yapının olasılıkla bir hamamın var olduğunu düşünmekteyiz (Resim: 10). Zirvenin kuzeybatı yönünde daha alçak yükseklikte bulunan tepe üzerinde 6 odası görülebilen bir yapı kompleksi mevcuttur. Üç odasında yer yer 1.40 m. derinliğe kadar korunmuş duvarlar ile karşılaşmıştır.

Tespit ettiğimiz mimari kalıntılar ve mezarlar dışında ören yerinde çok tahrip olmuş bir adet kırık kabartmalı blok, bir adet kırık sütun ve gene çok tahrip olmuş üç adet kırık ostothek ile karşılaşmıştır. İlk ostothek üzerinde istiridye bezemesi bulunmaktadır (Resim: 11). Kırık ostothekin dar yüzü üzerinde ayakta elinde çelenk tutar durumda erkek figürü ve yan tarafta girland betimlemesi bulunmaktadır. İkinci kırık ostothekin dar yüzü üzerinde yan yana ayakta duran hymationlu üç bayan figürü betimlenmiştir (Resim: 12). Üçüncü kırık ostothek üzerinde ise ayakta kadın ve erkek figürleri bulunmaktadır (Resim: 13)³.

KEÇİMEN YAYLASI

Bu yılın son çalışma alanı Keçimen Yaylası'dır. Burada muhtar Eyüp Bulut'un rehberliğinde "Gavur Öreni" olarak adlandırılan Sıtma Dede Tepesi ören yerinde ve eteklerinde yüzey araştırmamıza devam ettik. Sıtma Dede Tepesi'nin güneydoğu eteklerinde yer alan su yalağı önüne yerleştirilmiş,

3 1. ostothek ölçüleri 50x82x73 cm.
2. ostothek ölçüleri 47x40x52 cm.
3. ostothek ölçüleri 87x60x36 cm.

muhtar tarafından tepeden getirildiği belirtilen İsauria bölgesinde daha önceki yıllarda da tespit ettiğimiz gibi aslan figürlü ostothek kapağı ile karşılaşılmuştur (Resim: 14). Tepenin zirvesinde ve zirve çevresinde bir çok yapı kalıntısı tespit ettik, ne var ki tepeden oldukça fazla taş alınmış olması sebebiyle yapıların işlevlerinin ne olduğunu tespit etmek mümkün olamamıştır.

Tepenin güney eteklerinde yoğun ostothek gövde parçaları ile karşılaşılmuştur. Ostotheklerin tamamı defineciler tarafından kırılarak tahrip edilmiştir. Güney etekte 11 adet figürlü ostothek gövdesi, iki adet aslanlı ostothek kapağı, bir alınlıklı ostothek kapağı belgelendirilmiştir. Ostothek gövde parçaları üzerindeki figürler, bölgenin genelinde karşımıza çıkan ayakta duran yan yana betimlenmiş giyimli kadın ve erkeklerden oluşmaktadır⁴.

Sıtma Dede Tepesi eteklerinde karşılaştığımız ostotheklerin sayısı ve figüratif zenginliği ile seramik malzemenin form çeşitliliği ve ithal seramik malzemenin yoğunluğu göz önüne alındığında burasının diğer merkezlere nazaran daha önemli bir yer olduğunu göstermektedir.

Sıtma Dede Tepesi üzerinde yüzeyde bulunan seramik malzeme grupları balık tabakları, fırça boyalı örnekler, DSA ve DSB grubu seramikler ve Geç Roma seramik grubuna aittir. Yüzeyde bulunan seramik malzemeye bakarak ören yerini M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 5. yüzyıl başları arasına tarihlendirmek mümkündür (Resim: 15).

SONUÇ

Bölge, tarıma elverişli arazi bakımından çok fakirdir. Araştırmalarımızda karşılaştığımız genel tablo bölgede yerleşim yerlerinin boğaz geçişlerine hâkim mevkilerde kurulmuş olmasıdır. 2007 yılında araştırması yapılan yerleşimlerin hepsinin ortak özellikleri stratejik olarak önemli mevkilerde olmaları ve aynı zamanda suyun bol olduğu tarım yapılmaya elverişli arazilere yakın noktalarda bulunmalarıdır. Bölgede yerleşim şemasının

-
- 4 1 No.lu ostothek: Dar yüzlerde birer tane erkek ve kadın figürü mevcuttur. Ostothekte figürlerin dizden alt kısmı sağlam kalmıştır (Resim: 35). Ölçüler 40x52.5x68 cm.
2 No.lu ostothek: Uzun cephede yan yana erkek ve kadın figürleri ile erkek büstü, dar cephede yan yana ayakta kadın ve erkek figürü mevcuttur. İç kısmı oyuktur (Resim: 35). Ölçüleri 110x47.5x54 cm.
3 No.lu ostothek: Uzun cephede sütunlar ile ayrılmış sahneler içinde kadın ve erkek figürleri; dar yüzde yan yana peplos ve hymationla betimlenmiş üç kadın figürü mevcuttur (Resim: 36).
4 No.lu ostothek: Muhtemelen geniş üzerinde ayakta? erkek betimlemesi mevcuttur (Resim: 36).
5 No.lu ostothek: Ayakta alçak kabartma olarak işlenmiş erkek figürü mevcuttur (Resim: 37).
Bu eserler dışında yoğun tahribata uğramış geniş yüzü alınlıklı ve alınlık içinde rozet, üzüm salkımı ve girland bezemeli üzerinde aslan yontusu bulunan ostothek kapakları mevcuttur (Resim: 38).

Taşkent-Ermenek ve Taşkent-Karaman güzergâhı üzerinde oluştuğunu söyleyebiliriz. 2006 yılında gidilen Oduncu Kalesi'nden başlayan Keçimen (Sıtma Dede Tepesi), İlçe mevkii, Kible Korusu ve Bağdat Kırı güzergâhı bu durumu desteklemektedir.

2007 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARINDA GÖRÜLEN SERAMİKLERİN
GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Volkan YILDIZ*
Mevlüt ELİÜŞÜK
Zafer KORKMAZ

1. KIBLE KORUSU

Bu yerleşim alanında yapılan yüzey araştırmasından toplanan seramik buluntular değerlendirildiğinde, buluntuların tamamının kaba seramikler olduğu görülmektedir. Bu seramikler üzerinde yapılan tasnif çalışmaları sonucu elde edilen verilerle, malzemenin form repertuarı saptanmış ve envanter çalışması yapılmıştır. Seramik malzeme amphora, leğen, mortarium, pithos ve testi formlarına ait örneklerden oluşmaktadır. Seramik malzeme dairesel kazıma ve ip baskı ile süslenmiştir. Elde edilen bu tür seramik malzemenin çok uzun dönem kullanılması sebebi ile tarihlemesi konusunda ne yazık ki net bir fikir öne sürmek mümkün değildir.

2. İLİCE

Bu yerleşimdeki seramik buluntular incelendiğinde, buluntuları kaba ve ince seramikler adı altında iki ana gruba ayırmak mümkündür.

2.1. *Kaba Seramikler:* Bu seramikler üzerinde yapılan incelemelerde malzemenin form repertuarını amphora, testi, pithos ve mutfak kapları⁵ oluşturmaktadır.

2.2. *İnce Seramikler:* Bu gruba giren seramikleri astarlama ve süsleme yöntemlerine göre beş alt grupta değerlendirmek mümkündür. Bu gruplar siyah astarlılar, konsantrik daireliler, fırça boyalıları ve kırmızı astarlılardır.

2.1.1. *Siyah Astarlılar Grubu:* Bu başlık altında ayrılan seramikler yalın mat siyah astarlı fincan ve kâselerden oluşmaktadır. Bu grup yalın mat siyah astarlılarıyla (astarda yer yer dökülmeler, yer yer renk tonlarında farklılaşmalar görülmektedir) Hellenistik Dönem karakterini yansıtmaktadırlar.

* Volkan YILDIZ, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Konya/TÜRKİYE.
Mevlüt ELİÜŞÜK, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Konya/TÜRKİYE.
Zafer KORKMAZ, Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

2.1.2. *Fırça Boyalılar Grubu* (Çizim: 1): Bu grup eserler kâse ve tabaklardan oluşmaktadır. Bu gruptaki kâselerin kenar profilleri Hellenistik Dönemdeki kenarı içe dönük kâseler (echinus bowl) ile birebir örtüşmektedir⁶. Bu kâseler içe dönük kenarlı alçak halka kaideli olup daldırma tekniği ile astarlanmıştır ve dış yüzdeki astar bir fırça yardımıyla sadece kenar kısmında uygulanmıştır. Kapların geri kalan bölümünün ise astarsız, kil renginde olduğu görülmektedir. Yarı astarlı seramik üretiminin M.Ö. 3. yüzyılın başından itibaren, daha ucuz bir alternatif olarak yaygınlaştığı bilinmektedir⁷.

2.1.3. *Konsantrik Daireliler Grubu* (Çizim: 2): Bu grup altında topladığımız seramikler kâse ve tabaklardan oluşmakta olup bu gruba giren kapların dış yüzleri astarsızdır. İç yüzlerinde ise farklı renklerdeki astar üzerine (beyaz, kirli sarı, krem, kırmızı) yine farklı renklerdeki iç içe daireler (siyah, kırmızımsı siyah, kahverengi, kırmızı) şeklinde süslemeler yapılmıştır.

2.1.4. *Kırmızı Astarlılar Grubu* (Çizim: 3, 4): Bu başlık altında ele aldığımız seramikler kâse, tabak, krater ve çanaklardan oluşmaktadır. Kırmızı astarlılar olarak tanımladığımız bu grup içinde “Doğu Sigilataları A” (DSA) grubu ve Geç Roma kırmızı astarlılar grubuna (bizim örneklerimiz Kıbrıs kırmızı astarlılar -Geç Roma D- grubuna girmektedir) ait örnekler görülmektedir. DSA grubuna ait örnekler arasında saptanan formlar Kenyon Form 1⁸, 2⁹, 7¹⁰, 10¹¹, 12¹², Hayes Form 1, 51¹³, 63-64’ tür¹⁴. Kıbrıs kırmızı astarlılar (Geç Roma D) grubuna ait örnekler arasında tek form saptanmıştır, bu örnekler Hayes Form 1’ dir¹⁵.

6 Benzerleri için bkz. Jones 1950, levha 180, No: 70, E, L, Rotroff 1997, Lev. 63, No. 1011-996; içe dönük kâseler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cornell 1980, 151; Gürler 1994, 13 vd.; Jones 1950, 156- 157; Rotroff 2003, 2 vd.

7 Rotroff 2003, 2 vd.

8 Kenyon Form 1’in diğer literatürlerdeki karşılığı şu şekildedir: Hama Form 1, Hayes Form 2a, 2b, 3, 4a, 4b Slane Tip 13a-e

9 Kenyon Form 2’nin diğer literatürlerdeki karşılığı şu şekildedir: Hama Form 2, Hayes Form 5a-b, 14, Slane Tip 14a-b, 15.

10 Kenyon Form 7’nin diğer literatürlerdeki karşılığı şu şekildedir: Hama Form 7, Hayes Form 57, 58, 59, 60a-b.

11 Kenyon Form 10’nun diğer literatürlerdeki karşılığı şu şekildedir: Hama Form 10, Hayes Form 12, Slane Tip 19.

12 Kenyon Form 12’nin diğer literatürlerdeki karşılığı şu şekildedir: Hama Form 12, Hayes Form 30, Slane Tip 21.

13 Hayes Form 1 Hellenistik Dönem siyah astarlı balık tabaklarının bir devamı niteliğinde olup aralarındaki tek fark bu formun kırmızı astarlı olmasıdır. J. Hayes balık tabaklarını M.Ö. 100 civarına tarihlemiştir. Waagé ise, Antakya buluntularının Geç Hellenistik Dönemde çok kısa bir süre varlıklarını sürdürdüklerini belirtmiştir. Bu iki tarihlemeye paralel bir tarihleme de Tel Anafa buluntuları için Slane tarafından verilmiştir. Hayes Form 1 ve Hayes Form 51’in güzel örnekleri Tarsus Cumhuriyet Alanı kazılarında bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız 2006, 26 katalog 1-7 Levha 1 Çizim 1- 7; 35 katalog 489- 507 Levha 67- 68 Çizim 489-507.

3. BAĞDAT KIRI

Bu yerleşimdeki seramikler incelendiğinde, buluntuları kaba ve ince seramikler oluşturmaktadır. Kaba malzeme üzerinde yapılan detaylı inceleme sonucunda malzemenin form repertuarı saptanmış ve envanter çalışması yapılmıştır. Form repertuarı ve adeti şu şekildedir: Amphora 2, mortarium 1, pithos 1; ince seramiklerde ise İllice bölümünde bahsetmiş olduğumuz fırça boyalılar, konsantrik daireliler ve kırmızı astarlılar grubuna ait örnekler saptanmıştır. Fırça boyalılar, konsantrik daireliler gruplarına dahil ettiğimiz birer örnek olup bu örnekler kâse formundadır. Kırmızı astarlılar olarak tanımladığımız bu grup içinde “Doğu Sigilataları A” (DSA) grubuna ait bir tabak tespit edilmiştir. Bu örnek Kenyon Form 12’dir¹⁶. Kaba seramikler yoğunlukta olmasına karşın tarihleme için güvenilir veriler sağlamayacağı için ince seramikler değerlendirmeye alınmıştır. Bu seramikleri M.Ö. 2. yüzyıl ile M.S. 2. yüzyıl arasına tarihlemek mümkündür.

4. KEÇİMEN YAYLASI

Bu yerleşimdeki seramikler incelendiğinde, yapılan değerlendirmeler sonucunda kaba ve ince seramikler olmak üzere iki ana grup oluşturulmuştur.

Kaba seramikler grubuna ait buluntuların form repertuarı saptanmış ve envanter çalışması yapılmıştır. Kaba seramiklerin form repertuarı ve adetleri şu şekildedir: Testi 1, mutfak kabı¹⁷.

İnce seramikler yukarıda İllice başlığı altında değerlendirdiğimiz şekilde fırça boyalılar, konsantrik daireliler ve kırmızı astarlılar grupları adı altında tanımlanmıştır. Fırça boyalılar, konsantrik daireliler gruplarına ait üçer örnek ve kırmızı astarlılar grubuna ait 7 örnek saptanmıştır. İllice ve Bağdat Kırı’nda da görüldüğü gibi Keçimen Yaylası’nda da yine en büyük grubu kırmızı astarlılar oluşturmaktadır. Kırmızı astarlılar grubunu oluşturan seramikler DSA, DSB ve Kıbrıs kırmızı astarlılar olarak üç alt başlık altında tanımlanmıştır. DSA grubuna baktığımızda tabak ve krater (Çizim: 6, 7) formlarının olduğunu görmekteyiz. Bu formlar Hayes Form 1, Kenyon Form

14 DSA’lar konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız; Christensen 1971, 57 vd.; Atlante II , 9-78; Hayes 1991, 32-36, Fig. XVII.; Jones 1950, 180-183 Lev. 189, 193-194; Kenrick 1985, 223-244, Fig. 40-44; Kenyon 1957, 282, 306-342; Slane 1997, 275-282; Waagé 1948, 18-38; Yıldız 2006, 1-40.

15 Kıbrıs kırmızı astarlıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hayes 1972, 373; bizim örneklerimizin benzerleri için bkz. Hayes 1972, lev. 80, 1; Waagé 1948, lev. 10, 928; Kenrick 1985, lev. 75, B714.

16 Jones 1950, 242, No. 393, fig. 192; Yıldız 2006, 29.

17 Mutfak kapları üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda bu grubu M.S. 4.-7. yüzyıllar arasına tarihlemek mümkündür. Benzerleri için bkz. Riley 197, lev. 104, 515- 516; Fırat 1999, lev. 151, 684.

10'dur¹⁸. DSB grubuna ait tek örnek tespit edilmiştir. Bu örnek ise Hayes Form 60'tır¹⁹ (Çizim: 8). Kıbrıs kırmızı astarlılar (Geç Roma D) grubuna ait örnek ise Hayes Form 1'dir²⁰ (Çizim: 9).

KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

- Atlante II, Bean-Mitford 1970, J. W. Hayes, "Sigillate Orientali", *Enciclopedia dell'Arte Classica e Orientale. Atlante delle Forme Ceramiche II: Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e Primo Imperio)*, Roma-1985, 1-96, lev. 1-33.
- Bean G. E.-T. B. Mitford, *Journeys in Rough Cilicia 1964-1968*, Wien.
- Christensen 1971, A. P. Christensen-C. F. Johansen, *Hama: Fouilles et Recherches 1931-1938*, III. 2: *Les Poteries Hellénistiques et les Terres Sigillées Orientales*, 1971.
- Christensen 1986, A. P. Christensen, *Hama: Fouilles et Recherches de la Fondation Carlsberg 1931-1938*, III. 2: *The Greco-Roman Objects of Clay, the Coins and the Necropolis*, (Ed. A. P. Christensen, R. Thomsen, G. Ploug), Copenhagen -1986, s. 7-31.
- Cornell 1980, Cornell, L. A. Jr., *Late Hellenistic and Early Roman Red Slipped Pottery From Tell Anafa, 1968-1973*, PhD Dissertation, University of Missouri-Columbia, 1980.
- Fırat 1999, N. Fırat, *Perge Konut Alanı Keramiği*, 1999 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Hayes 1972, J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London-1972.
- Hayes 1980, J. W. Hayes, *Suplement to Late Roman Pottery*, London, 1980.
- Hayes 1991, J. W. Hayes, *Paphos III; The Hellenistic and Roman Pottery*, 1991.
- Gürler 1994, B. Gürler, *Metropolis'in Helenistik Dönem Seramiği* (Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir-1994.
- Jones 1950, F. F. Jones, *The Pottery, Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, Vol. I, (ed. H. Goldman), Princeton, 1950, 149-296, Lev. 119-210.
- Kenrick 1985, Ph. M. Kenrick, *The Fine Pottery, Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice)*, Vol. III, Part 1, (Supplements to Libya Antiqua 5), Tripoli-1985.

18 Kenyon 1957, 329; Jones 1950, 231, No. C, fig. 188; 272, No. 769, fig. 203; Waagé 1948, 27; Yıldız 2006, 29.

19 DSB'ler konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız. Atlante II, 49-70 levha XI-XV. Bizim örneğimizin benzeri için bkz. Atlante II, Tavola XIV-7

20 Kıbrıs kırmızı astarlıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hayes 1972, 373; bizim örneklerimizin benzerleri için bkz. Hayes 1972, lev.80, 1; Waagé 1948, lev.10,928; Kenrick 1985, lev. 75, B714.

- Kenyon 1957, J. W. Crowfoot-G. M. Crowfoot-K. M. Kenyon, *The Objects from Samaria. Samaria Sebaste, Reports of the Work of the Joint Expedition in 1931-1933 and of the British Expedition in 1935*, No. 3, 1957.
- Lund 2003, J. Lund, "Eastern Sigillata B: a ceramic fine ware industry in the political and commercial landscape of Eastern Mediterranean", *Varia Anatolica* XV; *Les Ceramiques En Anatolie Aux Epoques Hellenistique et Romane*, (Ed. C. Abadie-Reynal), İstanbul- 2003.
- Riley 1979, J. A. Riley, "The Coarse Pottery from Berenice", *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice) II, Supplements to Libya Antiqua* 5, 2, (Ed. J. A. Lloyd), 1979, 91-449.
- Robinson 1959, H. S. Robinson, *The Athenian Agora V, Pottery of the Roman Period*, Princeton- 1959.
- Rotroff 1997, S. Rotroff, *Hellenistic Pottery, Athenian and imported wheel made table ware and related material, Athenian Agora, XXIX*, Princeton - 1997
- Rotroff 2003, S. Rotroff-A. Oliver, *The Hellenistic Pottery from Sardis: The finds through 1994*, Harvard University Press, London-2003
- Slane 1997, K. Slane, *Tel Anafa II, "The Hellenistic and Roman Pottery"*, Ann Arbor-1997.
- Waagé 1948, F. O. Waagé, *Antioch on-the-Orontes IV, 1, Ceramics and Islamic Coins*, Princeton, 1948, s.1-60, Lev. I-XI.
- Williams 1989, C. Williams, *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*, Wetteren- 1989.
- Yıldız 2006, V. Yıldız, *Tarsus Cumhuriyet Alanı Kazılarında Bulunan Doğu Sigillatları A Grubu Seramikleri*, Konya-2006 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

DİĞER KISALTMALAR

- A.Ç : Ağız çapı
C.K : Cidar Kalınlığı
DSA : Doğu Sigillatları A Grubu
DSB : Doğu Sigillatları B Grubu
Fig. : Figür
Vd. : ve devamı
Y : Yükseklik

KATALOG

KIBLE KORUSU

Pithos kenar-gövde parçası;

A.Ç: 48 cm., C.K: 1,4 cm., Y: 11,6 cm.

Kil-Astar: Astar: Kırmızı killi (10 R 4/6)*, kil, yoğun kireç, kum katkılı, gevşek, yüzeyde kireç patlamalarından dolayı yer yer boşluklar görülmekte, yine yüzeyde yer yer patina tabakası, kabın kenarının üzerinde ve dudağın dış yüzünde kırmızımsı renkte (2.5 YR 4/6) astar kalıntısı. Kabın iç yüzünde yine kırmızımsı kahverengi renkte astar akmaları mevcut.

Tanım: Dik kenarlı, kenar ucu düzleştirilmiş, Kenardan gövdeye geçişte süslemeler görülmekte, gövde üzerinde daire süsleri, kenar alt kısmında gövde üzerinde yatay kulp çıkıntısı yer almaktadır. Kulbun gövde ile birleşme noktasında oluk ya da derin yiv şeklinde yapılmış süslemeler görülmekte.

Amphora kenar kulp parçası

A.Ç: 10 cm C.K: 0,5 cm Y: 3 cm

Kil- Astar: Kırmızımsı kahverenginde killi (10 R 4/8) Kil; kireç, siyah kum ve gümüş mika katkılı, gevşek, kabın iç ve dış yüzü kil renginde.

Tanım: Kenarı dışa sarkıtılmış, boyundan kulplu, kulp şerit şeklinde ve kulpun dış yüzünde 3 adet derin oluk ya da yiv görülmekte.

İLİCE

Kase kenar parçası (Çizim 1)

A.Ç: 23 cm C.K: 0,5 cm Y: 2,8 cm

Kil- Astar: Soluk kırmızı renginde killi (2.5 YR 5/3) Kil; mika ve siyah kum katkılı, sıkı, dışta astarsız, içte ise mat siyahımsı kırmızı astarlı (2.5 YR 3/2).

Tanım: İçe dönük kenarlı, kenar ucu yuvarlatılmış, astarda fırça izleri belirgindir.

Kase kenar-gövde parçası (Çizim 2)

A.Ç: 15 cm C.K: 0,3 cm Y: 3,3 cm

Kil- Astar: Koyu kahverenginde killi (7.5 YR 5/6). Kil kireç ve siyah kum katkılı, sıkı, dışta kenar kısmı astarlanmış, devamı ise astarsız.

Tanım: Dik kenarlı, kenar ucu yuvarlatılmış, iç yüzde iç içe daire süsü görülmekte, dış yüzde çark izleri belirgin.

Kase gövde parçası

A.Ç: - C.K: 0,6 cm Y:-

Kil- Astar: Soluk kırmızı renginde killi (5 YR 6/6). Kil; kireç, mika ve kum katkılı, içte ve dışta kırmızı astarlı (10R 4/8) ve yer yer astarda dökülmeler mevcut, kaseinin dış yüzünde patina tabakası görülmekte.

* Kil ve Astar Renklerinin Belirlenmesinde 2000 Yılı Munsell Renk Kataloğundaki numaralar ve karşılıkları kullanılmıştır.

Tanım: Oldukça derin yarım küre karınlı.

Kase kenar-gövde parçası (Çizim 3)

A.Ç: 15 cm C.K: 0,5 cm Y: 4,8 cm

Kil- Astar: Kirli sarı ya da krem renginde killi (10 YR 8/4). Kil; mika katkılı, sıkı, içte ve dışta kırmızı astarlı(10R 4/8)

Tanım: Dik kenarlı, kenarı dışa sarkık, kenarı yuvarlatılmış, gövdeden kaideye yumuşak bir dönüş görülmekte.

Tabak kenar-gövde parçası (Çizim 4)

A.Ç: 20 cm C.K: 0,5 cm Y: 3,6 cm

Kil- Astar: Soluk kırmızı renginde killi (5 YR 6/6) , kireç, kum ve gümüş mika katkılı, sıkı, iç ve dış yüzde kireç patlamalarından dolayı oluşan boşluklar görülmekte, içte ve dışta parlak, kırmızı astarlı (10R 4/8),

Tanım: Dışa sarkık kenarlı, kenar ucu yuvarlatılmış.

BAĞDAT KIRI

Krater kenar-gövde parçası (Çizim 5)

A.Ç: 22 cm C.K: 0,7 cm Y: 4,2 cm

Kil- Astar: Kırmızı renginde killi (10 R 4/6), Kil; mika katkılı, sıkı, dış yüzde koyu kırmızı astarlı (2.5 YR 3/6), dış yüzde kenar üzerinde patina tabakası ve kabın iç yüzünde akmalar görülmekte

Tanım: Kenarı dışa çekik, kenar ucunun üzerinde 3 adet yiv görülmekte, kenardan gövdeye geçişte bir set oluşturulmuş.

Amphora gövde parçası

A.Ç: - C.K: 0,5 cm Y: -

Kil- Astar: Kırmızı renginde killi (10 R 4/6), Kil; mika katkılı, sıkı, dış yüzde çok belli olmayan kırmızimsı kahverengi astarlı (2.5 YR 5/6)

Tanım: Gövde parçası üzerinde kulp çıkıntısı belli, kulplar burgu şeklinde yapılmış.

Tabak kaide parçası

A.Ç: 16 cm C.K: 0,7 cm Y: 1,8 cm

Kil- Astar: Soluk kırmızı renginde killi (5 YR 6/6), Kil; kireç ve mika katkılı, sıkı, kırmızı renginde astarlı (10R 4/8), astar yüzeyde yer yer aşınmış,

Tanım: Alçak halka kaideli, tondoda derin olmayan 2 sıra halinde rulet süsü görülmekte.

KEÇİMEN YAYLASI

Tabak tondo parçası

A.Ç:- C.K: 0,7 cm Y:-

Kil- Astar: Kırmızı renginde killi (10R 3/6), Kil; kireç ve mika katkılı, sıkı,

Tanım: Tabağın tondosunda fırça ile yapılmış süslemeler görülmekte, Fırça ile yapılmış kahverengi tonlarında (5 YR 5/3) bant süsü içinde dalga süsü ve üçgenler arasında benek ya da nokta süsleri var.

Tabak kenar-gövde parçası (Çizim 6)

A.Ç: 20 cm C.K: 0,5 cm Y: 2,8 cm

Kil- Astar: Soluk kırmızı renginde killi (5 YR 6/6), Kil; gümüş mika katkılı, sıkı, kırmızı renginde astarlı (10R 4/8).

Tanım: Dışa ve aşağıya sarkık kenarlı, gövdeden itibaren aşağı doğru daralarak devam etmekte, içte ve dışta çark izleri oldukça belirgindir.

Tabak kenar-gövde parçası (Çizim 7)

A.Ç: 15 cm C.K: 0,8 cm Y: 3,3 cm

Kil- Astar: Soluk kırmızı renginde killi (5 YR 6/6), Kil; siyah kum, kireç ve gümüş mika katkılı, sıkı, kırmızı renginde astarlı (10R 4/8), yer yer astarda dökülmeler görülmekte.

Tanım: Dışa çekik kenarlı.

Krater gövde parçası

A.Ç: - C.K: 0,5 cm Y:-

Kil- Astar: Soluk kırmızı renginde killi (5 YR 6/6), Kil; kireç, mika ve kum katkılı, sıkı, iç yüzde kahverengimsi kırmızı mat astarlı ve astarda yer yer dökülmeler mevcut, dış yüzde ise parlak kırmızı astarlı (10R 4/8)

Tanım: Gövde üzerinde üçgen şeklinde süslemeler mevcut, bu süslemenin altında yatay yivler arasında kazıma olarak yapılmış pendant süsü görülmekte.

Tabak/kase kenar-gövde parçası (Çizim 8)

A.Ç: 16 cm C.K: 0,4 cm Y: 2,6 cm

Kil- Astar: Soluk kırmızı renginde killi (10 YR 8/3), Kil; sıkı, kırmızı renginde parlak astarlı (10 R 4/6).

Tanım: Kenar ucu yuvarlatılmış, içte ve dışta kenardan gövdeye geçişte derin bir yiv oluşturulmuş, gövde orta kısmında sert bir dönüşle tondoya geçmektedir.

Tabak kenar gövde parçası (Çizim 9)

A.Ç: 18 cm C.K: 0,4 cm Y: 3,3 cm

Kil- Astar: Koyu kırmızı renginde killi (10 R 3/6) , Kil; kireç ve gümüş mika katkılı, sıkı, içte portakal kırmızısı renginde mat astarlı (2.5 YR 3/6) , kenar ucunda ve kabın dış yüzünde yer yer mat siyah astarlı, içte yer yer astarda dökülmeler görülmekte.

Tanım: Kenar ucu yuvarlatılmış, kabın dışında kenar ve gövde üzerinde düzensiz ve de derin olmayan rulet süsü görülmekte.

Resim 1: 2007 yılı yüzey araştırması yerleşim şeması

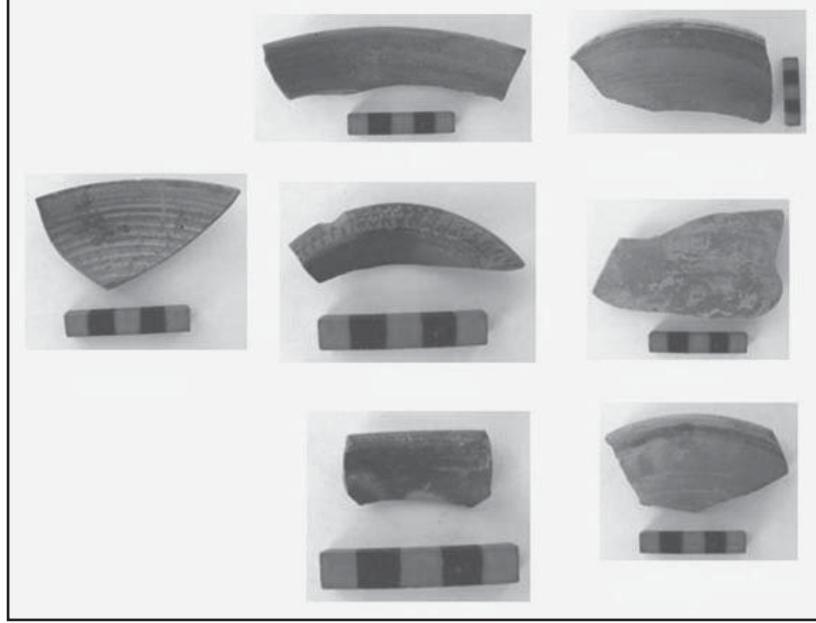
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

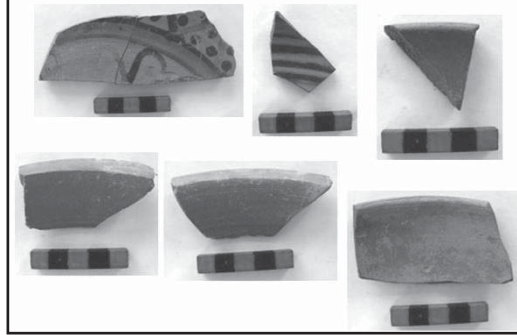
Resim: 12

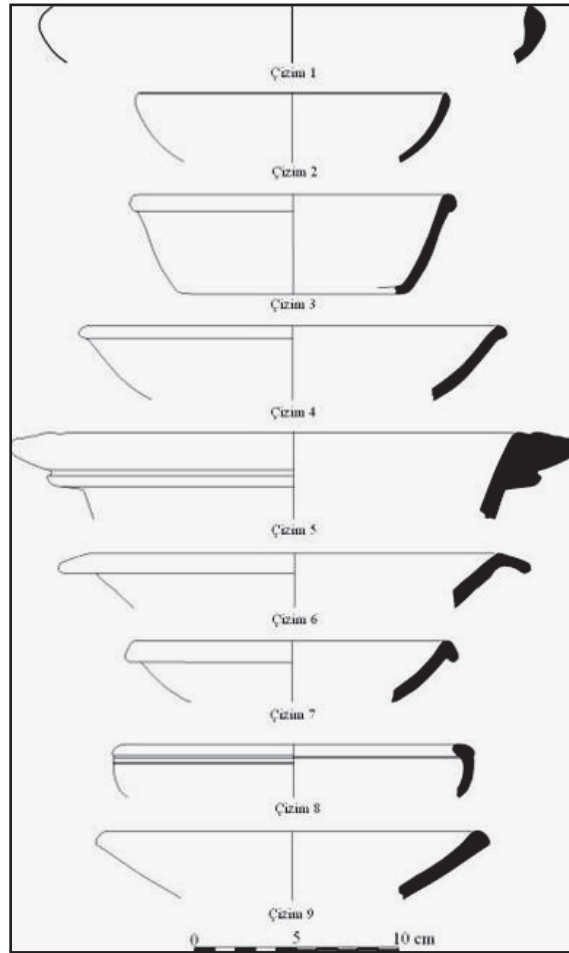
Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

Resim: 16

2007 YILI LAMPSAKOS/LAPSEKİ, ABYDOS ve ÇAN YÜZEY ARAŞTIRMASI

Nurettin ARSLAN*

2007 yılı yüzey araştırmasına Yrd. Doç. Dr. Beate Arslan, Araş. Gör. Hüseyin Yaman, Araş. Gör. Oğuz Koçyiğit ve yüksek lisans öğrencisi Emrah Kahraman katılmıştır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü Dr. Adil Özme temsil etmiştir. Yüzey araştırması için gerekli izni veren ve yeterli miktarda ödenek ayıran Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Bakanlık temsilcimize ve araştırmaya katılan kişilere ayrı ayrı teşekkür ederim. Kuzey Troas bölgesindeki yüzey araştırmasının amacı, antik kaynaklarda adı geçen yerleşmeler hakkında arkeolojik kanıtlar elde etmek ve bu bulguları antik kaynaklar ışığında değerlendirip bir yayına dönüştürmektedir. Yayın konusunda son aşamaya gelinmekle birlikte birkaç kentin yeri konusundaki problemin çözümü beklenmektedir. Araştırma yapılan iskân yerlerinin bir çoğunun tarım alanı olarak kullanılması nedeni ile her yıl buraların yeniden ziyaret edilmesi kayda değer buluntuların elde edilmesine imkân tanımaktadır.

Abydos/Tayyaretepe

Antik Abydos olarak lokalize edilen, Nara Burnu'nun da her ne kadar Prehistorik yerleşmenin var olduğu ileri sürülse de bu arkeolojik bulgular ile ispat edilememiştir. Bölgede yaptığımız incelemede Nara Burnu'nun Prehistorik yaşama uygun özelliklerde olmadığı sonucuna varılmıştır. Buna karşın Nara Burnu'nun 300 metre kadar kuzeyinde, askerî bölge dışında kalan Tayyare Tepes'inin erken iskân için uygun şartlara sahip olduğu görülmüştür. Tayyaretepe, Çanakkale Boğazı'na sıfır konumda olup batı yönünde su kaynağı yer almaktadır. Tepe Boğaz yönünde batıya doğru hafif bir eğim ile alçalmaktadır. Tepenin üzerinde ve doğu yamaçlarında Prehistorik iskânın izlerine rastlanmıştır. Prehistorik parçaların yayılım alanı yaklaşık 50x50 metrelik bir alanı kaplamaktadır. Tamamı elde şekillendirilmiş olan çömlekler Geç Kalkolitik-Erken Bronz çağlarına aittir. Orta ve Geç Bronz Çağı seramiklerine henüz rastlanmamıştır. Bu parçalardan biri siyah renklidir ve üzerine perdahlama ile balık kılıcı motifi yapılmıştır¹. Diğer örnekler bezemesiz olup siyah-gri renkli ve perdahlıdır. Höyüğün hemen batı

* Doç. Dr. Nurettin ARSLAN, ÇOMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 17100 Çanakkale/TÜRKİYE narslan@hotmail.de

1 Bu tür seramiklerden çok sayıda örnek Gülpınar kazısında ele geçirilmiştir.

ve kuzeyinde hâlen faal olan iki su kaynağı mevcuttur. Bu alan içme suyu kaynağı, deniz-kara ulaşımı ve tarıma elverişli toprakları ile Prehistorik Çağ yaşamı için çok uygundur (Resim: 1).

Prehistorik alanının kuzey ve doğu yönlerinde ise M.Ö. 6. yüzyıldan Bizans Dönemine kadar uzanan seramikler çok geniş bir alana yayılmıştır. 19. yüzyıla kadar karayolunun bu bölgeden geçmesi önemlidir. Denize doğru uzanan burnun dalgalar ile aşındırması sonucu bezemesiz yerel taştan yapılmış lahit açığa çıkmıştır. Deniz kıyısında bu mezardan düşmüş olduğu tahmin edilen minyatür bir lekythos, M.Ö. 4. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Karacaören Köyü tarım arazisi içerisinde kalan bu bölgeden Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ne getirilen eserlerin Hellenistik ve Roma Dönemi seramiklerinden oluştuğu söylenebilir. Söz konusu eserler tarım faaliyetleri sırasında rastlanan mezarlarda bulunmuş olmalıdır.

Arisbe/Çiğlitepe

Çanakkale Boğazı'nın yaklaşık 500 m. kadar iç kesiminde, Selleis/Yapıldak Çay yakındaki Çiğlitepe 21 metre yüksekliğindedir. Yeri şimdiye kadar kesin olarak tespit edilmemiş olan Arisbe'nin bu tepe olduğu, hem antik yazarların coğrafi tanımlamaları hem de arkeolojik veriler desteklenmektedir². Çanakkale Boğazı kıyısındaki diğer yerleşmelerde olduğu gibi boğaz yönünde dik yamaçlı tepe doğuya doğru hafif bir eğimle alçalmaktadır. Burada da söz konusu tepenin doruğundaki çok dar bir alanda, elde şekillendirilmiş gri seramikler dikkati çekmektedir. Bu tür çömleklerden gri renkli, perdahlı çift kulplu örnekler, Erken Bronz Çağı için tipiktir (Resim: 2). Tepenin batı yamaçlarında bulunan büyük bir tuğla parçası ise bir fırına ait olmalıdır. Arkaik Çağ'dan itibaren yerleşme tepenin doğu yamaçlarından düz alanlara doğru yayılmıştır. Bu kesimde Geç Geometrik Çağ'dan Hellenistik Çağ'a kadar uzanan çok zengin seramik parçaları bulunmuştur. Seramiklerden kırmızı figürlü ithal parça ile damgalı amphora tarihlleme açısından önemlidir. Perkote ve Paisos'a göre daha geniş alanı kaplayan yerleşmede Arkaik Çağ'a ait parçalar yoğundur (Resim: 3). Yüzeyde korunmuş bir mimari kalıntıya rastlanmasa da çok sayıdaki astarlı çatı kiremiti parçaları konutların varlığını gösteren arkeolojik verilerdir. Bu yılki buluntular Arisbe'nin M.Ö. 2. yüzyılda terk edildiğini göstermektedir. Kentin bu yüzyılda terk edilmesini, M.Ö. 216 yılında Galatlar'ın Arisbe'ye yerleşerek Troas bölgesini yağmalama faaliyetleri ile ilişkilendirmek mümkündür³.

2 Homeros, *İlyada*, II 836, VI 13, XXI 143; Starbon, *Geographika* XIV 636; D. R. Pococke, D. R. *Beschreibung des Morgenlandes* III (1792) 161; W. Ruge, Troas, *RE* VII, 1 (1939) 547.

3 Polybius, V 111; W. Ruge, Troas, *RE* VII, 1 (1939) 541; B. Tenger, *Zur Geographie und Geschichte der Troas, Asia Minor Studien* 33, 1999, 150.

Umurbey/Perkote

Praktios/Umurbey Irmağı kıyısında, Umurbey'in güneyindeki Tabaklar Mahallesi'ndeki yerleşme antik Perkote olarak lokalize edilmektedir⁴. Tabaklar Mahallesi'ndeki araştırmalarda elde edilen en erken buluntu, elde şekillendirilmiş gri renkli ve perdahlı Bronz Çağı seramikleridir. Diğer bulgular Geç Geometrik Çağ'dan Osmanlı Dönemine kadar kesintisiz devam etmektedir. Burada ele geçirilen mimari bir terrakota ile çok sayıdaki boyalı çatı kiremiti parçaları burada resmî veya dinî bir yapıya işaret etmektedir. Bunlar dışında öğütme taşları, boyalı Arkaik Çağ seramikleri ve figürün başı, Perkote'nin tarihî süreci konusunda ısk tutmaktadır (Resim: 4, 5). Perkote'de nekropol alanları göz ardı edilirse, yerleşmenin çok küçük bir alanı kapladığı söylenebilir. Bundan hareket ederek Tabaklar Mahallesi üzerinde sadece yönetici sınıfın iskân ettiği ileri sürülebilir.

Tabaklar Mahallesi'nin güneyinde kalan Poyrazlar mevkiinde (N 40°13.563;EO26°36.013; Yükseklik:173) Roma Dönemine ait yerel taştan yapılmış süslemesiz lahitler tarladan çıkarılarak boş alana bırakılmıştır. Kırılmış olan parçalara göre en az dört lahit olduğu söylenebilir.

Umurbey'in kuzeyinde, Praktios/Umurbey Irmağı kenarındaki Narlıçeşme mevkiinde Ortaçağ yerleşmesinin izlerine rastlanmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere burada hâlen çok güçlü akan su kaynağı yer almaktadır. Bunun dışında Praktios Irmağı'nın her iki yakası boyunca uzanan topraklar çok verimlidir.

Umurbey Camii'nin yeniden inşa edilmesi sırasında eski camide kullanılmış olan antik mimari parçalar belediyenin benzinlik istasyonuna taşınmıştır. Roma Dönemi Korinth başlığı, Bizans Dönemi sütun başlıkları ve diğer mimari parçalar kısa süre sonra Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ne getirilmiştir (Resim: 6).

Lampsakos/Lapseki

Lapseki'deki araştırmalarda, Terazili Sokak'ta yaklaşık 50 metrelik bölümü kısmen korunmuş kalın bir duvar kalıntısı tespit edilmiştir (N40.20.627: EO26.41.241). Harç kullanılarak yerel kireçtaşı ve tuğla parçalarından inşa edilen duvarın kalınlığı 2.20 metredir. Duvarın ölçüleri göz önüne alındığında bunun bir savunma duvarı olduğu söylenebilir (Resim: 7).

Sur duvarının bulunduğu bahçe içerisinde bir İon kymationu ve palmet süslü konsol parçası ile bir adet yazıt rastlanmıştır. Alt ve üst kısımlarında eksikler olan yazıtın içeriğinde, adı bilinmeyen bir kentteki analaşmazlığı çok

4 Plinius, V 1419; Skylaks, *Periplos*, s.v. Φρυγία; Apollonios, *Rhodos*, I 931 – 933.

adil bir şekilde çözen üç Lampsakos vatandaşının onurlandırılması ve onlara verilen ayrıcalıklardan bahsedilmektedir. M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen yazıtın üst parçasının bulunması hâlinde önemli bir tarihî olaya ışık tutulacaktır (Resim: 8).

Lapseki mezarlığındaki incelemelerde mermerden yapılmış, İon sütun başlığı ve pencere sövelerine rastlanmıştır. Bunlar Bizans (pencere söveleri) ve Roma Dönemine aittir. Fransız gezgin Castellan kitabında Lapseki'nin doğusunda bir tapınak kalıntısını haritasında göstermiştir⁵ (Resim: 10). Antik yazarların da Lampsakos yakınında bir Apollon tapınağından söz etmeleri nedeniyle bu konu araştırılmıştır. Gezginin haritasında gösterdiği Kadıbayırı sırtlarında bol su kaynakları dikkati çekmektedir. Söz konusu alandaki incelemede İ.S. 12./13. yüzyıla ait sırlı Bizans seramikleri ile Geç Osmanlı Dönemi seramikleri bulunmuştur. Tapınak veya başka bir mimari kalıntının izlerine rastlanmamıştır. Ancak Kadıbayırı'nın batı kesiminde Lapseki-Biga karayolunun doğu sırtlarında bazı mimari bloklar ile lahit kapağı tespit edilmiştir. Mimari bloklar tarlaların işlenmesi sırasında ortaya çıkartılarak buraya taşınmış olmalıdır. Bloklar ve çörlenler büyük bir yapıya ait olmalıdır. Mimari parçaların 500 m. kadar kuzeyinde boğaza bakan yamaçta bir lahdin kapak parçası görülmüştür. 37x190 cm. ölçülerindeki lahit kapağının kenarı İon kymationu ile süslenmiştir.

Üç yıllık Lampsakos araştırmaları sonunda günümüz sadece Lapseki mezarlığının batısındaki yamaçlarda daha çok Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait seramikler elde edilmiştir. Söz konusu alanın bundan elli yıl öncesinde kentin çöplüğü olduğu ileri sürülmektedir. Eğer bu doğru ise söz konusu parçalar, kentteki çeşitli amaçlarla yapılan kazılarda açığa çıkarılan toprak olmalıdır. Az miktardaki antik duvar kalıntıları ve konutlarda duvarlarında devşirme kullanılan antik taşlar Lapseki şehir merkezinde yer almaktadır. Öyle anlaşıyor ki, Lampsakos modern kentin tam merkezi altında durmaktadır. Şimdiye kadar inşa edilen konutlarda temelin çok derin kazılmaması yüzünden Hellenistik Dönem öncesine ait bulguların ortaya çıkmamış olması olasıdır.

Perkote/Adatepe

Paisos/Bayram Deresi yakınında olduğu aktarılan kent şimdiye kadar ırmağın Çanakkale Boğazı'na döküldüğü yerin batı kenarına yerleştirilmiştir⁶. Küçük bir tepe olan bu alanda, radar kulelerinin kurulması için yapılan kazıda

5 A. L. Castellan, *Lettres sur l'Italie, faisant suite aux lettres sur La Moree, l'Hellespont et Constantinople* (1811)135, pl.11.

6 Strabon, *Geographika* XIII, 1, 19; W. Ruge, Paisos, RE XVIII,2 2435; W. Leaf, Strabo on the Troad (1923) 99; A.D. Mordtmann, *Anatolien Skizze und Reisebriefe aus Kleinasien* (1850-1859) (neudruck1925) 347.

da hiç bir arkeolojik bulgu elde edilememiştir. Buna karşın Bayram Deresi'nin kuzeyinde kıyıya doğru uzanan sırtlarda Bronz Çağ'ından Klasik Çağ'a kadar uzanan arkeolojik bulgular elde edilmiştir. Bu yılki buluntulardan en ilgi çekici olanı Arkaik Çağ'a ait kabartmalı bir amphora boyun parçasıdır⁷. Boyun üzerinde bir satyr cepheden betimlenmiştir (Resim: 10).

Duman Köy/Ambartaş (N40.15.962:EO26.51.269: yük.327 m.)

Lapseki'ye bağlı Duman Köyü'nün 2 km. kadar doğusunda, 19. yüzyıl araştırmacılarından Judeich'in resmini yayınladığı mezar ziyaret edilmiştir⁸. Mezar antik yolun hemen kenarında yer almaktadır. 2.52x1.54 m. ölçülerindeki mezar odası kesme taş bloklardan inşa edilmiştir (Resim: 11). Mezar odası zeminde 1.54 m. iken, yukarı doğru daralarak (1.21 m.) konik bir biçim almaktadır. Odanın üzeri 3.04 m. uzunluğunda büyük bir blok taş ile kapatılmıştır. Mezarın hemen arkasındaki daha küçük bir mezardan sadece birkaç blok paçası günümüze ulaşmıştır. Mezar çevresindeki incelemelerimiz sırasında tarihlemeye yardımcı olabilecek herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Mezarın 200 m. kadar batısında günümüzde işletilen mermer ocağı mevcuttur. Söz konusu mermer ocağının Antik Çağ'da kullanımı hakkında yeterli bilgi yoktur.

Boğatepesi/Arabakonağı

Antik kaynaklarda adı geçen ve Miletos'un kolonisi olduğu aktarılan Kolonia kentinin Çataltepe⁹ veya Boğatepe¹⁰ üzerinde olabileceği ifade edilmektedir. Geçen yıl ziyaret edilen, savunmaya elverişli yüksek bir dağ üzerindeki Çataltepe'de sadece Ortaçağ'a ait bir kale kalıntısı bulunmaktadır. Kale ve çevresinde buranın Kolonai olabileceğini kanıtlayacak daha erken bir bulguya rastlanmamıştır. Bu nedenle Kolonai için önerilen Arabakonağı Köyü'nün batısındaki Boğatepe ziyaret edilmiştir. Köyün batısında tüm ovaya hâkim alçak bir yükselti üzerinde, birkaç mimari blok ve tepedeki kuyunun etrafında Hellenistik Döneme ait seramik parçaları tespit edilmiştir. Boğatepe'nin Kolonai kenti olma olasılığı oldukça zayıftır. Bu kentin varlığı için daha somut verilere ihtiyaç bulunmaktadır. Boğatepe'den Çataltepe istikametine giden yolun 400 metre kadar batısında bir kilise kalıntısı bulunmuştur. Günümüzde ağaçlar ile kaplı olan bu alan Kiliseyeri/ Künkçeşme mevkii olarak adlandırılmaktadır. Kilisenin batısında L şeklinde çok odalı bir yapı kompleksinin yıkıntıları göze çarpmaktadır. Kilise 2 metre

7 H. Kyrieleis, *Führer durch das Heroon von Samos* (1981) 41, Abb.29.

8 W. Judeich, *Bericht über eine Reise im nordwestlichen Kleinasien* (1898) 546, 547 Abb.9.

9 W. Judeich, *Bericht über eine Reise im nordwestlichen Kleinasien* (1898) 548; Brückner, Kolonai, *RE* XI,1 (1921) 1110.

10 W. Ruge, Troas, *RE* 7,1 (1939) 565.

kalınlığındaki toprak tabakası altında kalmıştır. Naos içinde açılan kaçak kazı çukurunda mermer bir sütun hâlâ görülebilmektedir. Lapseki-Çataltepe-Arabakonağı istikametindeki söz konusu yol Antik Çağ'da da kullanılan güzergâh olmalıdır. Bu yol takip edildiğinde kısa sürede Biga ovasına ulaşmak mümkündür. Bundan dolayı Büyük İskender'in söz konusu yolu izlediği tahmin edilmektedir¹¹.

Bahadırlı Köyü/Çan (N40.02.084:EO:26.55.821 Yük. 211 m.)

Bahadırlı Köyü'nün kuzeydoğusunda alçak bir tepe üzerinde küçük bir Bizans yerleşmesi tespit edilmiştir. Tepenin güneybatı kenarındaki kaçak kazı çukurunda Bizans Dönemi yapısına ait pencere konsolu ile zemin mozaik parçalarına rastlanmıştır. Mozaiklere göre yapı M.S. 6. yüzyıla tarihlendirilebilir. Tepenin 150 m. kadar doğusunda kayalara oyulmuş mezarlardan beş örnek görülmüştür.

Asartepe/Küçükpaşa Köyü (N39.59.052:EO26.58.197: Yük.175 m.)

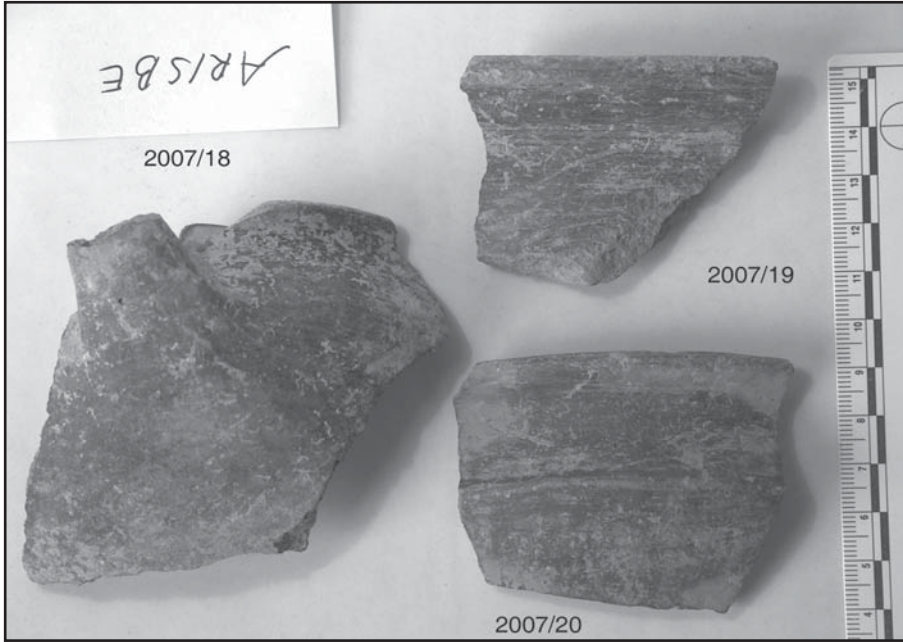
Lampsakos'un güneyinde olduğu antik yazarlar tarafından aktarılan Gergithes kentinin yeri konusunda bu güne kadar bir öneride bulunulmamıştır. Ancak Küçükpaşa Köyü'nün 100 m. kadar doğusunda bütün ovaya hâkim Asartepe konum olarak tipik bir Arkaik Çağ kentidir. Bu nedenle söz konusu kalıntıların Gergithes antik kenti olduğunu düşünmekteyiz. Asartepe'de kuru duvar tekniğinde örülmüş taş duvarların kalıntıları hâlâ görülebilmektedir. Yüzeyin bitki örtüsüyle kaplı olması yüzünden bulgular bir kaç gri renkli seramik ile sınırlıdır. Ancak tepenin batı kesiminde kurban törenlerinde kullanıldığı tahmin edilen kayalara oyulmuş küçük çukurlar ile delikler buradaki yaşamın diğer izleridir.

Kuzey Troas bölgesinde 2003 yılından itibaren bazı kesintiler nedeni ile üçüncü sezon çalışmaları bu sene gerçekleştirmiştir. Araştırmalar sonrasında Abydos ve Lampsakos gibi iki metropol kentin aksine, bunlara bağlı Arisbe, Perkote ve Paisos gibi yerleşmelerde daha fazla arkeolojik veriler elde edilmiştir. Lampsakos'un doğusunda olduğu ileri sürülen Kolonia ile ilgili problemler hâlen çözüm beklemektedir (Resim: 12).

11 Arrianos, *Aleksandri Anabasis* I, 12 6,

Resim 1: Abydos yakınında ele geçirilen Prehistorik seramik örnekleri

Resim 2: Arisbe/Çiğlitepe, Bronz Çağı seramikleri

Resim 3: Arisbe/Çiğlitepe, Arkaik Çağ seramik örnekleri

Resim 4: Perkote/Tabaklar Mahallesi, terrakota kadın başı

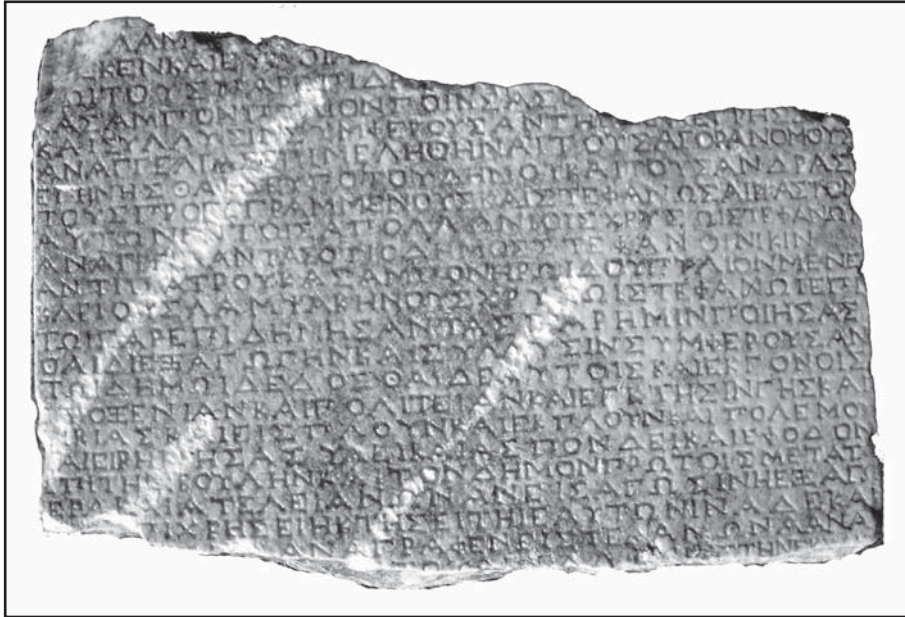
Resim 5: Perkote/Tabaklar Mahallesi, mimari terrakota parça

Resim 6: Perkote, Roma ve Bizans Dönemi sütun başlıkları

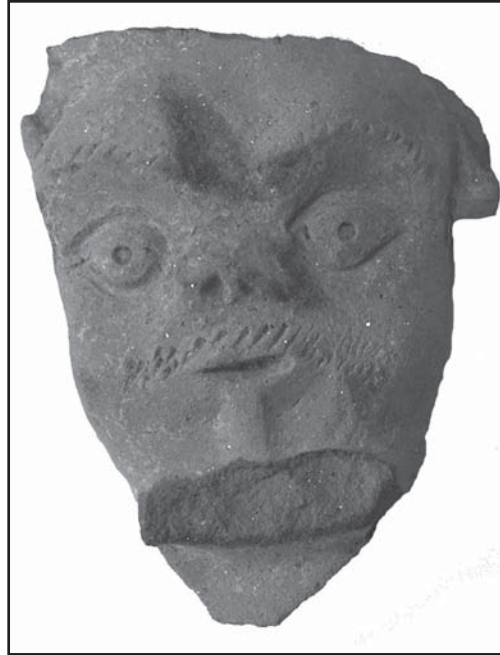
Resim 7: Lampsakos kentindeki sur duvarı kalıntısı

Resim 8: Lampsakos'ta bulunmuş onur kitabesi

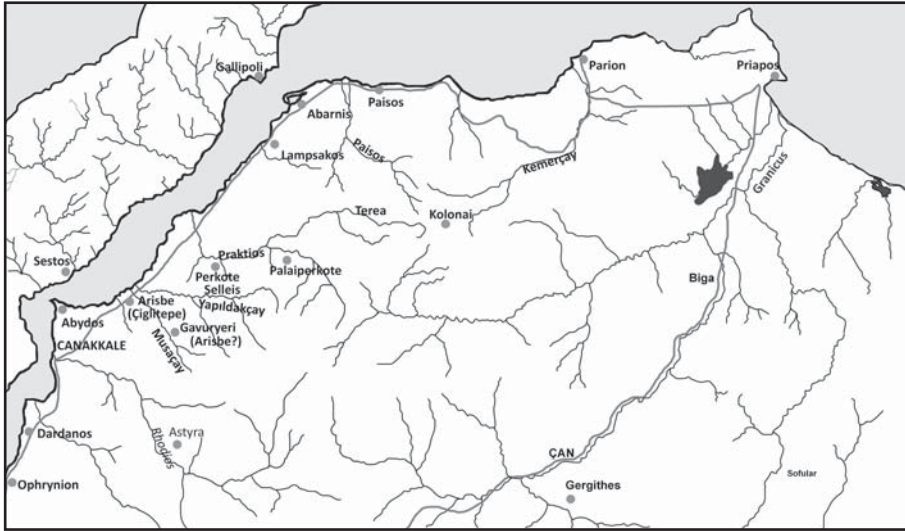
Resim 9: Castellen'in Lapseki kent planı ve kalıntıları

Resim 10: Paisos, amphora boyun parçası

Resim 11: Duman Köy yakınındaki oda mezar (Ambartaş)

Resim 12: Kuzey Troas yerleşmeleri

VAN, AĞRI VE İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2007

Aynur ÖZFIRAT*

Yüzey araştırması 2007 yılında Iğdır İli Merkez, Karakoyunlu ve Aralık, Ağrı İli Doğubayazıt, Tutak ve Patnos, Van İli Merkez, Edremit, Gürpınar, Saray, Özalp, Muradiye, Çaldıran ve Erciş ilçeleri sınırları içinde gerçekleştirilmiştir (Harita: 1a-1b; Çizim: 1)¹.

Araştırmamızda yeni merkezlerin yanı sıra, 1956'da Ch. Burney, 1970'li yıllarda B. Ögün ve V. Sevin tarafından incelenmiş olanlar da ele alınmış ve son durumları gözlenmiştir. 2007 yılında çalıştığımız 48 merkeze ek olarak daha önceki yıllarda incelemiş olduğumuz 19 merkezde: Evditepe (N71/1), Alacahan (N71/2), Deliçay (M70/8), Çavuşbaşı/Büyük Gır (M72/3), Zinarizer (N69/8), Kilisetepe (O71/2), Konakbey/Hamit Tepesi (M68/1), Bağdıran (M68/3), Karakoyunlu/Mağaralar mevki (I73/7), Gıcık (I73/10), Kültepe/Melekli (I73/1), Deliktaş (I73/13), Çetenli (L73/6), Hasanbey (K73/9), Gökçekaynak (K72/17), Küçüktepe/Kırmızıtepe (I75/1), Kasımtığı/Gre Herşe (I73/3), Hazinetepe (I73/4)'de tekrar çalışılmıştır². İncelemiş olduğumuz merkezler yüzey araştırmamızın daha önceki bulgularıyla paralel olarak Geç Kalkolitik Çağ'dan Geç Demir Çağı'na değin uzanan bir süreç içinde yer alırlar³.

* Doç. Dr. Aynur ÖZFIRAT, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampus 65080-Van/TÜRKİYE. aynurozfirat@yahoo.com

- 1 Araştırmamız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve Türk Tarih Kurumu ile TÜBİTAK (SBB-105K063) proje destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Başkanlığını yürüttüğümüz araştırmaya Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nden Araş. Gör. Davut Yiğitpaşa, Araş. Gör. Gulan Ayaz, Araş. Gör. Sabahattin Erdoğan, Araş. Gör. Nilgün Coşkun Köse katılmıştır. Tüm bu kurumlara ve ekip üyelerine teşekkür ederim.
- 2 2007 yılı araştırmalarımızda bazı merkezlerde buluntuya rastlanmamıştır. Bu nedenle şimdilik yalnızca tabloda yer almışlardır. Bu merkezler Hesar Mağarası (M68/17), Karaguni Kalesi (M68/9), Kuçareş (M72/10), Tanıktepe Mezarlığı (K72/20), Ziyaret mezarları (I73/17), Dertek kurganları (K73/16), Dergereş/Ferman Öldüren Kalesi (I73/18) ve Domuz Deresi kurganı (I73/1)'dir. Bunların içinde Doğubayazıt Ovası'ndaki Dertek ve Ağrı Dağı'nın kuzey eteğinde oldukça yüksek bir noktada yer alan Domuz Deresi kurganları yapısal özellikleri nedeniyle Orta Tunç Çağı içine yerleştirilebilir. Iğdır Ovası'nda, Aşağı Erhacı Köyü'nün içindeki Ziyaret kayalığında yer alan kaya mezarları çok tahrip edilmiştir. Ancak bölgedeki gömü geleneği dikkate alındığında Orta Demir Çağı/Urartu kaya mezarları ile benzer oldukları söylenebilir. Burada daha önce A. Ceylan tarafından yapılan araştırma için bkz. Ceylan 2007: 175.
- 3 Geç Kalkolitik Çağa ilişkin bulgulara yalnızca Gıcık mevkiinde rastlanmıştır. Daha önce incelediğimiz bu merkez için bkz. Marro ve Özfırat 2003: 389-390, 393-395; Özfırat ve Marro 2004: 16-19.

2007 yılında çalışma yaptığımız yerleşimler coğrafi konum olarak yüksek yayla ovaları ve çoğunlukla bu düzlükleri çevreleyen dağ eteklerindeki alçak ya da yüksek kayalık tepeler üzerinde yer alırlar. Bu yıl araştırmamızda düzlük alanlarda yer alan höyük tipi yerleşimlere rastlamadık; tüm merkezler alçak ya da yüksek kayalık tepeler üzerindeki çok tabakalı yerleşimler ya da kalelerdir. Genellikle İlk Tunç Çağı'ndan Orta/Geç Demir Çağı'na değin iskân edilmiş olmaları nedeniyle kalelerin mimarisi için kesin tarihlendirme zordur. Bölgede Orta Demir Çağı/Urartu Krallığı'na değin mimari özellikler çok belirgin farklılık göstermez, ayrıca yerel kalelerin kullanımı Urartu Krallığı içinde de devam etmiş görünür.

Araştırma bölgemiz iki farklı kültür bölgesine sahiptir: Van Gölü havzası; Ağrı Dağı ve yakın çevresi. Her iki bölge genel anlamda ortak özellikler göstermekle birlikte kültürel ve kronolojik olarak alt bölünmeler gösterir. Aşağıdaki tarihler ve bölgesel ayrımlar belirtilmeden genel olarak verilmiştir.

İlk Tunç Çağı (ykl. M. Ö. 3400-2300/2200)

İlk Tunç Çağı'na ait bulgulara Karasu vadisinde Mezarlıktepe (P72/2)⁴ ve Kalecik (N72/3), Patnos Ovası'nda Hazinetepe (M69/14)⁵, Büyük Taştepe (M68/7), Gönüaçık (M68/5), Esenbel (M68/6) ve Şemsetepe (M68/12), Çaldıran Ovası'nda Çubuklu (M73/7), Hacı İbrahim (M72/9), Küçük Gır (M72/8) ve Komtepe (M73/8), Patnos'un kuzeyinde Tutak'ta Dorukdibi (L68/2) ve Ağrı Dağı'nın batı eteğindeki Kızıltepe (I73/16)⁶ de rastlanmıştır.

İlk Tunç Çağı için en fazla buluntuya rastladığımız merkezlerden Dorukdibi ve Kalecik Geç Demir Çağı'na değin iskân edilmiştir.

Dorukdibi Höyüğü ve kalesi Patnos'un kuzeyinde aynı isimli köyün içinde kayalık bir tepe üzerindedir⁷. Tepenin üzerinde bir kalenin varlığı duvar izlerinden anlaşılacakla birlikte modern köy mezarlığını çevreleyen duvarlar kale duvarları üzerine inşa edildiği için kalenin planı belirlenememiştir. Kalıntılara göre dikdörtgen planlı ve 90x45 m. olduğu anlaşılabilmektedir. Buluntulara göre tepede höyük ve üzerinde bir kale yer almaktaydı. İlk Tunç

4 O. Belli'nin araştırmasında Urartu Dönemine tarihlenen ve Velicani olarak isimlendirilmiş merkez burası olmalıdır. Yalnızca ismen kaydedilmiş ve kale olarak tanımlanmıştır, Belli 2007: 220. Biz bir kaleye ait olabilecek kalıntılara rastlayamadık. Son derece yoğun bir tahribatın yapıldığı bir mezarlık alanıdır.

5 Kalenin eteğinde Bağdışan Nehri vadisinde bulunan Urartu Kralı II. Sarduri'ye ait kanal yazıtı için bkz. Çavuşoğlu ve Salvini 2003. Kale O. Belli'nin araştırmasında Urartu Dönemine tarihlendirilmiş ve II. Sarduri'ye ait olduğu belirtilmiştir, Belli 2007: 213-215.

6 A. Ceylan'ın araştırmasında Demir Çağı, Ortaçağ'a tarihlenen ve Caf olarak isimlendirilmiş merkez burası olmalıdır, Ceylan 2007: 174.

7 Dorukdibi B. Ögün tarafından belirlenmiştir. Yalnızca ismen kaydedilmiş bu merkez Urartu Dönemine tarihlendirilmiştir, Ögün 1984: 68.

Çağı höyük tabakalarından bulunmuştur. Mezarlık batı yamacında yer alır. Kaçak kazılarla tahrip edilmiş olan mezarlıkta kaçak kazı çukurlarından anlaşılabildiği kadarıyla taş örgü mezarlar vardır.

Kalecik Kalesi Karasu vadisinde (bugün Sarı Mehmet Baraj Gölü kıyısında) aynı isimli köyün içinde yüksek bir kayalık tepe üzerindedir (Resim: 1). Kale kare planlıdır, çevre duvarının 70 m.lik bölümünün mevcut olması nedeniyle planı açık değildir. Duvarlarda orta boy yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. İçte görülebilen mimari kalıntı yoktur.

Bu merkezlerden elde ettiğimiz çanak çömlek Kura-Aras geleneğindedir. Üç mal grubu belirlenmiştir: Gri-siyah açkılı, kahve-kiremit (Çizim: 2) ve çift renkli açkılı mal. Çoğunlukla hamurunun renginde astarlı, kaba ya da orta kum katkılı, kötü pişirilmiş, açkılı ve el yapımıdır. Çift renkli açkılı olarak ayırdıklarımızın özelliği siyah görünümlü kapların boyun ve ağız kısımlarının kiremit ya da krem olmak üzere fırınlama nedeniyle farklı renkte olmasıdır. Biçim olarak tüm mal grupları çok farklı değildir, çanaklarda basit ve açık ağızlılar ile ağız kenarı çekik yuvarlak gövdeliler hâkimdir. Çömleklerde dik ağızlı uzun boyunlu ve oval gövdeli ya da kapalı ağızlı ve yuvarlak gövdeliler. Bezemede kazıma ile yapılmış geometrik desenler ve Nahçıvan kulpları görülür.

Orta Tunç Çağı (ykl. M. Ö. 2300/2200-1400/1300)

Bu döneme ait bulgular diğer dönemlere kıyasla oldukça sınırlı sayıdadır. Doğubayazıt ve Iğdır ovalarını bağlayan geçit üzerinde ve Ağrı Dağı'nın batı eteğindeki Kızıltepe (I73/16), Çaldıran Ovası'nda Çubuklu (M73/7) ve Hacı İbrahim (M72/9), Patnos Ovası'nda Esenbel (M68/6), Gavurkale (M68/19), Gönülaçık (M68/5), Büyük Taştepe (M 68/7), Hazinetepe (M69/14), Kamışlı (M68/18) ve Akçaören (M68/16), Van Gölü'nün doğu sahilindeki Kalecik (O70/9)'te Orta Tunç Çağı'na ilişkin az sayıda çanak çömlek ele geçirilmiştir.

Orta Tunç Çağı'na ait en fazla bulguya rastladığımız Esenbel ve Büyük Taştepe kalelerinin her ikisi de Patnos Ovası'nda, Süphan Dağı'nın kuzeydoğu eteğindeki Sarısu sazlığının çevresinde yer alır.

Esenbel Kalesi, sazlığın kuzeydoğusunda ve aynı isimli köyün kuzey kısmında yüksek bir kayalık tepe üzerindedir. Kale dikdörtgen planlı, 85x25 m. ölçülerindedir. Kalınlığı 2.00 m. olan duvarlarda ykl. 1.20x0.70 m. boyutlarında yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. İç mekânlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur.

Büyüktaş Tepe Kalesi ise sazlığının güneyinde Çaputlu Köyü'nün doğusunda yüksek bir tepe üzerindedir. Dikdörtgen planlı, 140x125 m. boyutlarındadır. Kalınlığı 4,50 m. olan duvarlarda 0.80x0.60 m. boyutlarında taşlar kullanılmıştır. Duvarlar ortalama 6.00x3.00 m. boyutlarında payandalarla desteklenmiştir. İçte planı açık olmayan mekânlara ait duvar

kalıntıları bulunmaktadır, olasılıkla dikdörtgen ve kare planlıdır. Kalenin kısmen tarla olarak kullanılması nedeniyle tahribat vardır. Her iki kalenin çanak çömleğinin İlk Tunç Çağı'ndan Orta Demir Çağı'na değin süreklilik göstermesi nedeniyle mimarinin Orta Tunç Çağı'na ait olup olmadığı açık değildir.

Orta Tunç Çağı çanak çömleği 'Aras Boyalıları' kültürüne aittir. Bu parçalar kahve-kiremit açkılı mal grubuna aittir, boyasız ve monokrom-polikrom boyalı örnekler vardır. Büyük çoğunlukla orta kum katkılı, orta pişirilmiş, hafif açkılı ve çarkta yapılmışlardır. Monokrom boya bezemeliler kiremit ya da kahve astar üzerine siyah, polikrom boya bezemeliler ise krem astar üzerine kiremit-siyah boyalıdır (Resim: 2). Biçim olarak çoğunlukla ağız kenarı hafifçe dışa çekik keskin karınlı çanaklar ve kapalı ağızlı, ağız kenarları tek yivli yuvarlak gövdeli çömlekler görülür. Boyalı parçalar bantlar ve kafes motifleriyle yapılmıştır.

Bu döneme ait ikinci büyük çanak çömlek grubu olan siyah açkılı mala rastlamadık. Siyah açkılı mal Ağrı Dağı ve Yakın çevresi Orta Tunç Çağı'nın en büyük grubudur. Bu bölgenin ikinci sıradaki çanak çömlek grubu kahve-kiremit açkılı mal ve bu malın monokrom boyalılarıdır. Van Gölü havzasında ise siyah açkılı mal yok denecek kadar azdır. Bu bölgede Orta Tunç Çağı kahve kiremit açkılı malın boyasız, monokrom boyalıları ve polikrom boyalıları ile temsil edilir. Polikrom boyalı mala kuzeyde siyah açkılı malın yoğunlukla kullanıldığı Ağrı Dağı ve yakın çevresinde rastlanmaz. Polikrom boyalıları aslında Van Gölü havzasında Son Tunç Çağı'nı temsil ediyor görünür. Bu yıl topladığımız Orta Tunç Çağı çanak çömleği Patnos ve Çaldıran Ovası merkezlerindendir ve Van Gölü havzası Orta Tunç Çağı çanak çömlek grubunu temsil ederler. Van Gölü havzası malzemesi Nahçıvan ve İran Azerbaycanı Orta Tunç Çağı çanak çömlekleriyle yakın benzerlik içindedir.

Son Tunç/Erken Demir Çağı (ykl. M. Ö. 1400/1300-900)-Orta Demir Çağı/Urartu (M.Ö. 900-ykl. 600)

Araştırma alanımızda Son Tunç/Erken ve Orta Demir Çağı'nda iskân edilmiş yerleşimlerin sayısı oldukça fazladır, hemen tüm merkezlerde bu dönemler vardır. Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi bu merkezler çoğunlukla İlk Tunç Çağı'ndan ya da Erken Demir Çağı'ndan başlayarak Orta Demir ya da Geç Demir Çağı'na değin kullanılmıştır. Tek evreli yerleşimler ve Orta Demir Çağı/Urartu özelliği gösterenler dışında kesin ayrım zordur, bu nedenle şimdilik birlikte değerlendirmeyi uygun bulduk.

Son Tunç/Erken Demir Çağı'nda kalelerin sayısındaki artış belirgindir. Bu dönemde mimaride küçük ya da orta boy yarı işlenmiş taşlardan yapılmış duvarlar ve topografyaya uygun bir planlama anlayışı benimsenmiş görünür. Orta Demir Çağı'nda inşa edilmiş olanlar ise genellikle dikdörtgen olan

düzenli bir plana ve dışta iri taşlar içte ise küçük dolgu taşlarının bulunduğu duvarlara sahiptir. Önemli Urartu merkezleri ise Urartu Krallığının standart inşa tekniğiyle yapılmışlardır.

Son Tunç/Erken Demir Çağı merkezleri Van Gölü'nün doğu sahilinde Geydiktepe (N70/9), Kalecik (O70/9), Ciyayesor (M68/16), Ağazik (O70/12), Karasu vadisinde Mezarlıktepe (P72/2), Kalecik (N72/3), Gürpınar Ovası'nda Gavurkale (P71/4), Patnos'ta Esenbel (M68/6), Gönüaçık (M68/5), Yukarı Göçmez (L68/1), Akçaören (M68/16), Hazinektepe (M69/14), Büyük Taştepe (M68/7), Şato Çeşmesi (M68/10), Gavurkale (M68/19), Çaldıran Ovası'nda Çubuklu (M73/7), Hacı İbrahim (M72/9), Tutak'da Dorukdibi (L68/2), Doğubayazıt Ovası'nda da Demirbaş (K72/19), Ağrı Dağı'nın batı eteğinde Kızıltepe (I73/16)'dir.

Bu merkezlerin içinde en dikkat çekicisi olanlardan biri Çaldıran Ovası'nın doğusunda yer alan Çubuklu Kalesi'dir. Aynı isimli köyün kuzey kısmında yüksek kayalık tepe üzerinde yer alır. Yaklaşık kare planlı, 260x250 m. boyutlarındadır. Çift surla çevrilidir, her iki sur arasında 15 m.lik aralık vardır. Dış sur yarı işlenmiş küçük taşlarla yapılmıştır ve 2,50 m. genişliğindedir. Mevcut durumuyla kalenin kuzey ve batı yönlerinde devam eder. İç sur büyük boyutlu yarı işlenmiş taşlarla (0,50x0,70-1.00 m.) yapılmış, içi küçük taşlarla doldurulmuştur, kalınlığı 3 m.dir. Kalenin doğu yönünde iç sur duvarına bitişik dikdörtgen planlı 48x86 m. boyutlarında bir yapı yer alır. Yapının ykl. 2.00 m. kalınlığındaki duvarları küçük taşarlardan yapılmıştır. Bu yapının dışında iç mekânlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur.

Ziyaret Kalesi Çaldıran Ovası'nda Alikelle Köyü'ndedir⁸. Köyün ykl. 1.5 km. kuzeyinde oldukça yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alır. Dikdörtgen planlı kale, 225x45 m. boyutlarındadır. 3 m. kalınlığındaki duvarları küçük ve orta boy işlenmemiş ince sal taşlarıyla inşa edilmiştir. Savunma duvarlarının içinde doğu duvarına bitişik 6x5, 3.50x5, 1.50x5 m. boyutlarında dikdörtgen ve kare planlı mekânlar vardır. Kalenin tamamına yayılmış taş yığınları nedeniyle iç mekânlara ait diğer mimari kalıntılar belirlenememiştir. Araştırmamızda daha önce incelemiş olduğumuz Kümbet/Yeniyaka bu kalenin mezarlığı olmalıdır.

Hacı İbrahim Kalesi Çaldıran Ovası'nın güneyinde Aşağı Çanak Köyü'nün doğusunda yüksek bir kayalık tepe üzerindedir. Kalenin mimarisi çok açık olmamakla birlikte kare planlı ve 50x38 m. boyutlarında olduğu belirgindir. Duvarları dışta yarı işlenmiş orta boy taşla, içte ise küçük taşlarla inşa edilmiştir. Batı eteğinde tek bir oda mezar belirlenmiştir. Taş örgü olarak inşa edilmiş oda mezar 9,5 m. uzunluktadır ve iri kapak taşlarıyla örtülmüştür. Mezarda görünen kapak taşı sayısı 5'tir ve ortalama 1.10-0.90x0.30-0.40 m.

8 Ziyaret Kalesi Köyü'nün ismi Alikelle adıyla K. Balkan tarafından ismen kaydedilmiştir, Balkan 1960: dn. 17.

boyutlarındadırlar. Mezar kaçak kazı ile tahrip edilmiştir. Alanda başka mezar görünmemektedir, ancak bu yamaçtaki mezarlık olasılıkla oda mezarlarından oluşuyordu ve bu tür mezarların yüzeyden belirlenmesi kazı dışında zordur.

Gönlüaçık Kalesi Patnos Ovası'nın doğusunda aynı isimli köyün ykl. 5 m. güneyinde, Sarısu Çayı'nın sol kıyısında kayalık bir tepe üzerindedir⁹. Kale 68x60 m. boyutlarında yaklaşık kare planlıdır. Duvar kalınlığı 2 m.dir ve 2.00x1.40-1.60 m. boyutlarında yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Kalenin en yüksek bölümünde dış duvarların içinde 23x21 m. ölçülerinde kare planlı bir mekân bulunmaktadır. Kalenin doğu yamacındaki düzlükte yerleşime ait olması gereken planları açık olmayan mimari kalıntılar vardır. Mezarlık kalenin etrafına, oldukça geniş bir alana ve etrafındaki alçak tepelere yayılmıştır. Kaçak kazılarla tamamen tahrip edilmiş olan mezarların türü açık değildir. Olasılıkla büyük çapta basit toprak ve taş örgü mezarlardan oluşmuştu. Daha az sayıda ise oda mezarlar vardır. Güneydeki mezarlıkta iki adet oda mezar belirlenmiştir. Taş örgü olarak inşa edilmiş bu mezarların üzeri iri kapak taşları ile örtülmüştür, 3x0.75-1.15 m., 2.70x1.20 m. boyutlarındadırlar (Resim: 3).

Gavurkale Patnos Ovası'nın doğusunda Tepeli Köyü'nün ykl. 2 km. güneybatısında oldukça yüksek bir kayalık tepe üzerindedir (Çizim: 3)¹⁰. Kale tepenin üzerinde, dikdörtgen planlı ve 146x37-55 m. boyutlarındadır. 2.50 m. kalınlıktaki çevre duvarında 0.40x0.70 m. boyutlarında yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. İçlerinde dolgu malzemesi olarak küçük boyutlu işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Doğu uçta tepenin en yüksek kısmında 43x38 m. boyutlarında bir yapı yer alır. Yapı ile çevre duvarı arasında doğuda 15 m., güneyde 25 m. uzaklık vardır. Yapının duvar kalınlığı 2,50 m.dir. Duvarlarda küçük işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Kalenin batı kesiminde mimari plan vermeyen duvar kalıntıları vardır. Bu yönde ayrıca 5 m. genişlikte, 3,50 m. mevcut yüksekliği ile kalenin girişi bulunmaktadır. Bununla bağlantılı olarak batı yamacından başlayan 0.60-0.70 m.lik bölümü takip edilen başlangıçta 3,50 m., giriş bölümünde ise 5 m. genişliğe ulaşan bir yol görülebilir. Mezarlık kuzey yamaçta yer alır. Kaçak kazılar nedeniyle tahribat vardır. Kaçak kazı çukurlarından anlaşılabildiği kadarıyla mezarlar basit toprak ve taş örgüdür.

Akçaören Kalesi Ağrı İli, Patnos Ovası'nın kuzeyinde aynı isimli köyün batı kısmındadır (Çizim: 4)¹¹. Kale üç tarafını çevreleyen Bağdişan Nehri'nin şekillendirdiği yarım ada biçimli yüksek bir kayalık tepe üzerindedir. Dikdörtgen planlı ve 100x70 m. boyutlarındadır. Kalınlığı 2,50 m. olan duvarlarda 1.20x0.80 m. boyutlarında yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır,

9 Gönlüaçık B. Ögün tarafından belirlenmiş ve Urartu Dönemine tarihlendirilmiştir, Ögün 1978b: 646, 656-657; Ögün 1984: 60.

10 Gavurkale mezarlığındaki Urartu mezarları V. Sevin tarafından belirlenmiştir, Sevin 1986b: 331-336.

11 Akçaören B. Ögün'ün araştırmasında belirlenmiş ve Urartu Dönemine tarihlendirilmiştir, Ögün 1974b: 444-445; Ögün 1978b: 646, 654-655; Ögün 1984: 60.

yer yer 1.70 m. yüksekliğe kadar izlenebilmektedir. Batı yönde ortalama 8 m. aralıklarla 1.50 ile 2.60x1.00 m. boyutlarında payandalar görülmektedir. Güney yönde ise 3 m. boyutlarında giriş olabilecek bir açıklık ve ortalama 10x5 m. boyutlarında 3 adet payanda bulunmaktadır. İç mekânlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur. Mezarlık ise nehrin karşı kıyısındaki yamaçta köyün içinde ve kuzeyinde Bağdıran Çayı vadisi içindedir. Kaçak kazılar ve üzerinde bulunan modern köy nedeniyle tahrip edilmiştir. Kaçak kazıyla tahrip edilen biri oda mezar türündedir. Dikdörtgen planlı ve taş örgü mezarın mevcut ölçüsü 3.00x1.10 m.dir.

Yukarı Göçmez Kalesi Patnos Ovası'nın kuzeydoğusunda aynı isimli köyün doğu kısmındadır¹². Kale yüksek bir kayalık üzerindedir, en üstte kare planlı ve 55x50 m. boyutlarında bir yapı yer alır. Duvar kalınlığı 2 m.dir ve orta boy yarı işlenmiş taşlarla yapılmıştır. Bu yapının doğu kısmında ayrıca birbirine paralel uzanan ve aralarında 2 m. mesafe bulunan 2 ayrı duvar izlenebilmektedir. Batı yönde de aynı türde yine paralel uzanan duvarlara ait taş yığınları var olmakla birlikte planları açık değildir. Mezarlık kalenin batı ve güney yamaçlarında geniş bir alana yayılmıştır. Kaçak kazı nedeniyle yoğun bir tahribat vardır, hemen tüm mezarlar açılmıştır. Kaçak kazı çukurlarından anlaşılabildiği kadarıyla mezarlar taş örgü ve kaya mezarı türündedir.

Şato Çeşmesi oda mezarı Patnos Ovası'nda Sarısu sazlığının güneybatısında Köşeler Köyü'ndedir. Köyün batısında alçak bir yamaçta yer alır. Mezar dikdörtgen planlı ve 4.00x1.70 m. boyutlarındadır. Taş örgü olarak inşa edilmiş mezarın duvarlarında ortalama 0.70x0.50 m. boyutlarında yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Duvarların üzeri 1.80x 0.80 ile 2.40x0.90 m boyutlarında üç adet iri kapak taşı ile örtülmüştür.

Gavurkale Gürpınar Ovası'nın doğu ucunda Hamurkesen Köyü'ndedir. Köyün 4 km. batısında oldukça yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alır (Resim: 4; Çizim: 5). Van-Hakkari karayolu üzerindedir. Dikdörtgene yakın planlı 140-128x90-22 m. boyutlarındadır. Kalenin güney ve doğu yönlerine savunma duvarları vardır. Dik bir uçuruma sahip kuzey ve batı yönlerine yapılmamıştır. Bazı yerlerde 2.00 m. yüksekliğe kadar korunmuş ve kalınlığı 2.5 m. olan duvarlarda orta ve küçük boy işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. İçte kuzey yönde dikdörtgen planlı 7x5 m. boyutlarında ve duvar kalınlığı 1 m. olan bir mekân bulunmaktadır. Bu mekân daha sonra Ortaçağ'da yapılmış olmalıdır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Demir Çağı yerleşimleri dışında bazı merkezler Urartu Dönemi mimari özelliği gösterirler. Bunlar Patnos'da Kancıklı (M68/15), Liç (M68/4), Duloz M68/14) ve Ağrı Dağı'nın kuzey eteğindeki Aktaş (I74/3)'tır.

12 Yukarı Göçmez B. Ögün tarafından belirlenmiş ve Urartu Dönemine tarihlendirilmiştir, Ögün 1978a: 61; Ögün 1974a: 45; Ögün 1974b: 444; Ögün 1976: 4-8; Ögün 1978b: 646, 658; Ögün 1984: 60, 68; Bilgiç ve Ögün 1974: 33.

Bu merkezler Urartu Dönemini mimari ve malzeme olarak en iyi temsil eden tek evreli merkezlerdir. Çok tabakalı yerleşimlerden olan Karakoyunlu'daki Aktaş Kalesi de Urartu mimarisi özelliği gösterir ve oldukça önemli olduğu son derece geniş bir alana yayılmış kalesi ve aşağı kentiyle belirgindir. Burada Erken Demir Çağı çanak çömleği de ele geçirilmiştir. Bu parçalar daha erken bir yerleşime ait olmalıdır.

Kancıklı Kalesi Patnos Ovası'nın doğusunda Yeşilhisar Köyü'nün kuzeyindedir¹³. Yüksek bir kayalık tepe üzerinde kale sitadel ve kuzeyindeki üç adet terastan oluşur. Dikdörtgen planlı ve 350 m. uzunluğundadır. Sitadelin güney ve doğu duvarları takip edilebilmektedir. Duvarlar payandalar ile desteklenmiştir. Kalınlığı 2 m. ve yer yer 1.50 m.ye kadar yüksekliği korunmuş olan duvarlarda ortalama 0.90x0.60 m. boyutlarında işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Sitadel ve üst terasta mimari plan vermeyen iç mekânlara ait duvar izleri bulunmaktadır. Kaleye girişi sağlayan rampalı yol batı yamaçtadır. Yol 2 m. genişliğindedir, batı yönünde yamaçta destek duvarları vardır. Kalenin batı yönündeki teras duvarlarında batı ve kuzey eteklerden geçen modern yol nedeniyle tahribat vardır.

Liç Kalesi Patnos Ovası'nın doğusunda ve Yalçınkaya Köyü Liç mezrasındadır (Resim 5)¹⁴. Mezranın 500 m. batısında alçak bir kayalık tepeler üzerinde ve Seribendi Çayı'nın batısında yer alır. Kale dikdörtgen planlı ve 110x30 m. boyutlarındadır. Duvar kalınlığı 1.40 m.dir, duvarlar 1.00 x 0.40-0.50 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlarla yapılmıştır. İç mekânlara ait görülebilen mimari kalıntılar olmakla birlikte kaledeki yoğun kaçak kazı tahribatı nedeniyle planları anlaşılamamıştır. Kalenin eteklerinde teraslara ait olabilecek duvarlar yer alır. Mezarlık kalenin 250 m. doğusundaki alçak bir tepe üzerinde yer alır. Kaçak kazıyla tamamen tahrip edilmiştir. Mezarların türü açık olmamakla birlikte kaçak kazı çukurlarından anlaşılabildiği kadarıyla taş örgü ve basit toprak mezarlardır.

Duloz Mezarlığı Patnos Ovası'nın doğusunda Ürküt Köyü'nün ykl. 2 km. batısındadır. Düz bir alandaki üç adet alçak kayalık tepe üzerinde yer alır. Kaçak kazı nedeniyle yoğun tahribat vardır. Mezarların tümü açılmıştır. Kaçak kazı çukurlarından görülebildiği kadarıyla mezarlık büyük çoğunlukla taş örgü ya da basit toprak mezarlardan oluşmuştur.

Aktaş Kale ve yerleşimi Ağrı Dağı'nın kuzey eteğinde Aktaş Köyü'ndedir¹⁵. Köyün içinden başlayarak güneye doğru ykl. 2 km. kadar oldukça geniş bir alanı kaplar. Kale köyün batısında yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alır.

13 Kancıklı Ch. Burney tarafından belirlenmiş ve Urartu Dönemine tarihlendirilmiştir, Burney ve Lawson 1960: 189-192.

14 Liç B. Ögün tarafından belirlenmiş ve Urartu Dönemine tarihlendirilmiştir, Ögün 1978a: 65-66; Ögün 1978b: 644, 646-653, 672-675; Ögün 1982: 221; Ögün 1984: 60, 61-62, 68, 75.

15 Son derece geniş bir alana yayılmış olan yerleşimde çizim çalışmaları gelecek yıl yapılacaktır. Burası A. Ceylan'ın araştırmasında ismen kaydedilmiştir, Ceylan 2004: 269.

Kalenin doğu ve kuzey eteklerinde, köye doğru uzanan tüm yamaç ve alçak tepelerde yuvarlak, kare ve dikdörtgen planlı yapı kalıntıları görölebilir. Duvarlar çoğunlukla 1 m.ye kadar korunmuştur. İnşasında büyük ve orta boy işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Kale, tepe üstündeki ykl. 700 m.lik geniş düzlüğün tamamına yayılmıştır. Çevre duvarlarında farklı kalınlıklar görölür. Doğu duvar kalınlığı 2 m., güney ve batı duvarları 3 m.dir. Duvarlarda yarı işlenmiş büyük boy taşlar kullanılmıştır. Güney ve batı duvarlar payandalarla desteklenmiştir. Kalenin doğu ve batısında 3 m. genişlikte iki adet giriş bulunmaktadır. Batı girişı muhtemelen kalenin batısında küçük tepeler arasında bulunan mezarlığa açılmaktadır. Kaleye girişı sağlayan rampalı yol doğu yöndekidir. Yol 5 m. genişliğindedir. Kuzey yönünde yamaçta destek duvarları vardır.

Son Tunç/Erken/Orta Demir Çağı çanak çömleğini, merkezlerin çoğundaki devamlılık nedeniyle çok karakteristik olanlar ve tek evreli merkezlerin malzemesi dışında şimdilik birlikte değerlendirdik. Bu dönemlere ait dört mal grubu belirlenmiştir: Pembe-devetüyü, kahve-kiremit, kiremit astarlı ve gri-siyah mal.

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi araştırma bölgemiz Van Gölü havzası ile Ağrı Dağı ve yakın çevresi olmak üzere iki kültür bölgesine sahiptir. Her iki bölge ortak özellikler taşımakla birlikte özellikle çanak çömlek geleneği ve mezar türleri nedeniyle farklılık gösterir.

Gri-siyah mal Ağrı Dağı ve yakın çevresinde Son Tunç ve Demir Çağı'nın en yaygın çanak çömlek grubudur (Çizim: 6). İlk Tunç Çağı'ndan beri Güney Kafkasya'da görölen siyah ačkılı mal Orta Demir Çağı'na değin bu bölgede devam etmiş göröür. Ağrı Dağı ve yakın çevresi çanak çömleği Güney Kafkasya ile tam bir benzerlik içindedir. Keskin karınlı ve yivli çanaklar ile basit ağızlı ve yivli küçük boyunlu çömlekler sıklıkla rastlanan formlardır. Gri-siyah malın erken formları Van Gölü havzasının pembe-devetüyü malıyla yakın özellikler gösterir. Ancak derin oluklarla yapılmış bezemeler ve parlak ačkı bu mal grubunun özelliğidir. Erken Demir Çağı'nda ačkısız parçalar yoğunlaşmıştır. Pembe-devetüyü mala bu bölgede birkaç parça dışında rastlanmamıştır. Yanı sıra bu dönemin diğer çanak çömlek grupları kiremit astarlı ve kahve-kiremit mal bu bölgede yok denecek kadar azdır. Bu bölgede ayrıca Urartu çanak çömleğine de, eyalet merkezleri ve ana yollar üzerindeki bazı önemli kalelerdeki az sayıda parçanın dışında rastlanmamıştır.

Van Gölü havzasında Son Tunç Çağı "Aras Boyalıları" içinde yer alan kahve-kiremit ačkılı mal ve polikrom boyalılarla temsil edilmiş göröür. Erken Demir Çağı'nın erken evresini ise pembe-devetüyü mal oluşturun. Pembeden devetüyüne değişen renklerde hamurlu, hamurunun rengine astarlı bu parçalar büyük çoğunlukla ačkısız ya da çok hafif ačkılıdır. Pembe-devetüyü mal havzanın doğusunda yoğun olarak kullanılmıştır. Batı ve kuzeyinde bu dönem daha çok kahve-kiremit mal kullanılmıştır.

Kahve-kiremit mal bölgede Orta Demir Çağı'nda da yoğun kullanım gördüğünden her iki dönemi bazı formlar ve bezemeler dışında ayırmak zordur. Kahve-kiremit renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı ve az ya da çok açıklıdırlar. Erken dönem içinde açıklısız örnekler vardır. Erken evreye ait olan bu parçalar pembe-devetüyü malla form ve bezemede ortak özellikler gösterir. Çanaklar genellikle açık ağızlı, yuvarlak gövdeli ya da keskin karınlıdır (Resim: 6). Basit veya dışa kalınlaştırılmış ağız kenarları sıklıkla görülür. Çömlekler genellikle boyunlu ve yuvarlak gövdelidir.

Kiremit astarlı çanak çömlekler pembe-devetüyü gibi havzanın doğusunda sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Bu mal Erken Demir Çağı'ndan Orta Demir Çağı'na geçiş evresinde görülür. Daha sonra gelişerek Urartu kırmızı açıklı malına değin teknik olarak ulaşmışlardır¹⁶. Pembe-devetüyü malın içinden başlayarak görülen kiremit astar bu mal grubu içindeki parçalarda fırçayla sürülmüş görünümündedir, bu parçalar açıklısızdır. Form olarak Orta Demir Çağı'na yakın olanlar ise kahve-kiremit hamurlu ve Urartu kırmızı cilalı çanak çömleğinden farklı teknikte kalın bir koyu kiremit renkte astara sahiptir ve açıklıdır. Urartu kırmızı cilalı malı ise Liç, Kancıklı ve Duloz gibi Urartu merkezleri dışında az sayıda bulunmuştur.

Geç Demir Çağı (ykl. M.Ö. 600-334)

Geç Demir Çağı'na ait çanak çömleğe Kalecik (N72/3), Kalecik (O70/9), Mezarlıktepe (P72/2), Aşağı Keçikıran (N 71/10), Aşağı Elmalık (P70/2), Hacı İbrahim (M72/9), Komtepe (M73/8), Aşağı Sarıgöl (N72/4), Çubuklu Kale (M73/7), Demirbaş (K 72/19), Dorukdibi (L68/2), Esenbel (M68/6), Gönüaçık (M68/5), Horotepe (M68/11), Kızıltepe (I73/16)'de rastlanmıştır.

Çok tabakalı bu yerleşimler içinde Aşağı Elmalık (P70/2) ve Aşağı Keçikıran (N 71/10) tek evreli küçük kalelerdir.

Aşağı Elmalık Kalesi Van Gölü'nün doğusunda Elmalık Köyü"ndedir¹⁷. Köyün 1 km. güneybatısındaki yamaçta yer alır. Hazine Piri Kapısı'nın ykl. 200-250 m. güneyindedir. Kalenin planı açık değildir, tek sırası görülebilen yarı işlenmiş iri taş sıraları 21 ve 49 m. uzunluğunda izlenebilmektedir.

Aşağı Keçikıran Kalesi Van Gölü'nün kuzey sahilinde Keçikıran Köyü"ndedir. Köyün 1 km. güneyinde alçak kayalık bir tepe üzerinde yer alır. Kare planlı, 45x38 m. boyutlarındadır. Kalınlığı 2.50 m. olan duvarın dış yüzlerde yarı işlenmiş iri taşlar, içte dolgu olarak küçük işlenmemiş taşlar kullanılmıştır.

¹⁶ Sevin 1999; Sevin 2005.

¹⁷ Aşağı Elmalık V. Sevin tarafından belirlenmiştir (Sevin 1986a: 287-289; Sevin 1998: 716), daha sonra A. Çilingiroğlu çalışma yapmıştır (Çilingiroğlu 1987: 312).

Geç Demir Çağı çanak çömleği üç mal grubuna ayrılır: Kahve-kiremit açkılı, krem astarlı açkılı ve kiremit astarlı açkılı mal. Kahve-kiremit açkılı mal hamurlarının renginde astarlıdır (Çizim: 7). Kiremit astarlı açkılı mal astarları dışında bu malla aynı özellikleri gösterir. Krem astarlı açkılı mala ait parçalar pembeden kiremite değişen renklerde hamurlu ve krem renkte astarlıdır. Krem Astarlı açkılı mal diğer mal gruplarına göre daha özenlidir ve boyalı parçaların hemen hepsi bu malda görülür. Çömleklerde alçak boyunlu ve yuvarlak gövdeliler, çanaklarda düz ağız kenarlı, açık ağızlı geniş çanaklar, dışa çekik basit ve dik ağızlı keskin karınlı formlar çoğunluktadır. Bezemeler kiremit ve siyah renklerle yapılmış bant ve kafeslerdir.

Sonuç

2007 yılı araştırmamızda Karasu ve Özalp Çayı vadileri, Çaldıran Ovası, Erciş yöresi ve Patnos Ovası ile Iğdır Ovası/ Aras Vadisi'nin çalışma alanımız içindeki önemli konumları belirginleşmiştir. Çaldıran Ovası her dönem için malzemeye sahip olmakla birlikte İlk Tunç Çağı için dikkat çekici yerleşimlere sahiptir. Erciş yöresi ve Patnos Ovası da aynı şekilde zengin verilere sahiptir ve Patnos bölge içinde –merkezî bölge hariç- Urartu için oldukça önemli görünmektedir. Van Gölü'nün doğusundaki Karasu ve Özalp çayı vadileri İran sınırına değin uzanır, önemli merkezler bu vadilerde yoğunlaşmıştır. Iğdır Ovası/ Aras Vadisi ise yoğun bir şekilde iskân edilmiş olmasının yanı sıra özellikle Ağrı Dağı'nın kuzey eteğinde son derece geniş alanlara yayılmış kent niteliğinde yerleşimlere sahiptir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi bu yıl çalışma yaptığımız hemen tüm merkezler ovalar ya da bunları çevreleyen dağ eteklerindeki kayalık tepeler üzerindeki çok tabakalı yerleşimler ve kalelerdir. Tek evreli merkezlerin sayısı azdır.

2007 yılında en erken dönem İlk Tunç Çağı'dır. Karasu vadisi, Çaldıran ve Patnos ovalarından yeni bulgular edinilmiştir. İlk Tunç Çağı çanak çömleği Kura Aras/Karaz geleneğindedir.

Orta Tunç Çağı için bulgular 2007 yılında daha önceki araştırmalarımıza göre fazla olmakla birlikte bölgenin diğer kültürlerine ait malzemeye kıyasla yine son derece sınırlı sayıdadır. Bu döneme ait çanak çömleğin hemen hepsi Patnos Ovası merkezlerinden bulunmuştur ve "Aras Boyalıları" kültürüne aittir.

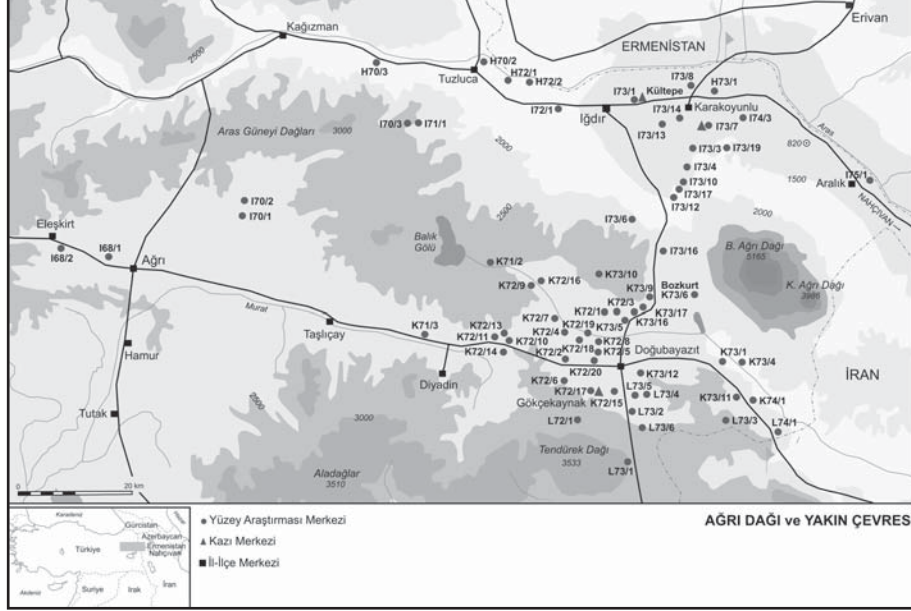
Son Tunç/Erken ve Orta Demir Çağı/Urartu Döneminde ise daha önceki bulgularımızla paralel olarak yerleşim ve kalelerin sayısındaki artış dikkat çekicidir. Bu döneme ait çanak çömlek ve mimari gelenek daha önceki dönemlerde olduğu gibi olmakla birlikte Güney Kafkasya ve İran Azerbaycanı ile paralellik içindedir.

Geç Demir Çağı çalışma yaptığımız merkezlerin büyük kısmında az ya da çok bulunmuştur. Araştırma bölgemizin bu dönemde azımsanmayacak bir nüfusa sahip olduğu söylenebilir. Çanak çömlek verilerine göre Doğu Anadolu ve İran Azerbaycanı merkezleriyle benzerlikler vardır.

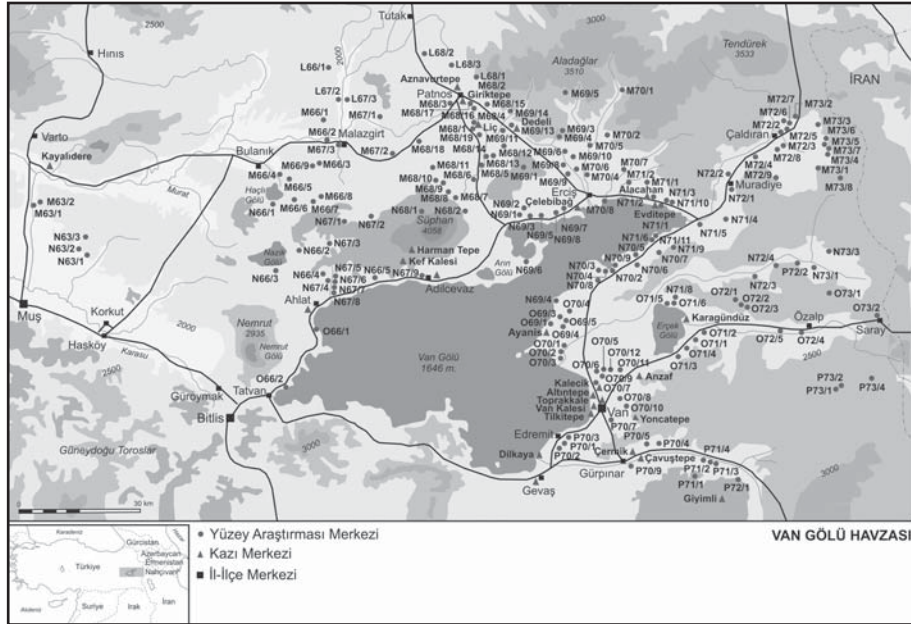
Bibliyografya

- Balkan, K., 1960, "Patnos Yakınında Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", *Anatolia* V: 133-245.
- Belli, O., 2007 "2005 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1 (Çanakkale, 29 Mayıs-02 Haziran 2006): 209-230, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Öğün, B. ve E. Bilgiç, 1974, "Adilcevaz ve Patnos Yöresinde Urartu Halk Mezarları Üzerindeki Araştırmalar (1972)", *Türk Arkeoloji Dergisi* XXI-1: 32-33.
- Burney, Ch. A., and G. R. J. Lawson, 1960, "Measured Plans of Urartian Fortresses", *Anatolian Studies* X: 177-196.
- Ceylan 2004, Ceylan, A., "2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2 (Ankara, 26-31 Mayıs 2003): 263-272, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Ceylan, A., 2007, "2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1 (Çanakkale, 29 Mayıs-02 Haziran 2006): 163-182, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Çavuşoğlu, R. ve M. Salvini, 2003, "The Urartian Rock Inscription of Damla Köy (Erciş)", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* XLV/2: 185-190.
- Çilingiroğlu, A., 1987, "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması, 1985", IV. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 26-30 Mayıs 1986): 311-322, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Marro, C. ve Özfirat, A., 2003, "Pre-classical Survey in Eastern Turkey. First Preliminary Report: the Ağrı Dağ (Mount Ararat) region", *Anatolia Antiqua* XI: 385-422.
- Öğün, B., 1974a, "Patnos: Urartian Tombs, 1973", *Anatolian Studies* 24: 45.
- Öğün, B., 1974b, "Urartu Halk Mezarları", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, 443-468, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 239.
- Öğün, B., 1976, "Türkiye'de Eski eser Kaçakçılığı, Turizm ve Arkeolojik Kazılar", 50. *Yıl Konferansları*, 1-28, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 257.
- Öğün, B., 1978a, "Die Urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos", *The Proceedings of the X th International Congress of Classical Archaeology* (Ankara 23-30 Eylül 1973), 61-67, Ankara: Türk Tarih Kurumu

- Öğün, B., 1978b, "Die Urartäischen Bestattungsbräuche", *Studien zur Religion und kultur Kleinasiens, Festschrift für F. K. Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1978*, Leiden: 639-678.
- Öğün, B., 1982, "Die Urartäischen Paläste die Bestattungsbräuche der Urartäer", *Palast und Hütte*, Mainz: 217-236.
- Öğün, B., 1984, "Urartu Mezarları", *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII: 58-62.
- Özfırat ve Marro 2004, Özfırat, A. ve Marro, C., "2002 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", 21. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1* (Ankara, 26-31 Mayıs 2003), 15-32, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Sevin, V., 1986a, "Van Bölgesi Yüzey Araştırması, 1984", III. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 20-24 Mayıs 1985), 287-295, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Sevin, V., 1986b, "Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar", *Anadolu Araştırmaları X: Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Hatıra Sayısı*: 329-340.
- Sevin, V., 1998, "Van/Karagündüz Kazılarının Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağ Çanak Çömleği", eds. G. Arsebük, M. J. Mellink ve W. Schirmer, *Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*, 715-726, İstanbul.
- Sevin, V., 1999, "The origins of the Urartians in the light of the Van/Karagündüz excavations", eds. A. Çilingiroğlu and R. J. Matthews, *Anatolian Iron Ages 4: The Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Mersin, 19-23 May 1997*, *Anatolian Studies* 49, 159-164, London.
- Sevin, V., 2005, "Son Tunç/Erken Demir Çağ Van Bölgesi Kronolojisi: Kökeni Aranan Bir Devlet-Urartu", *Belleten* LXVIII/252: 355-400.

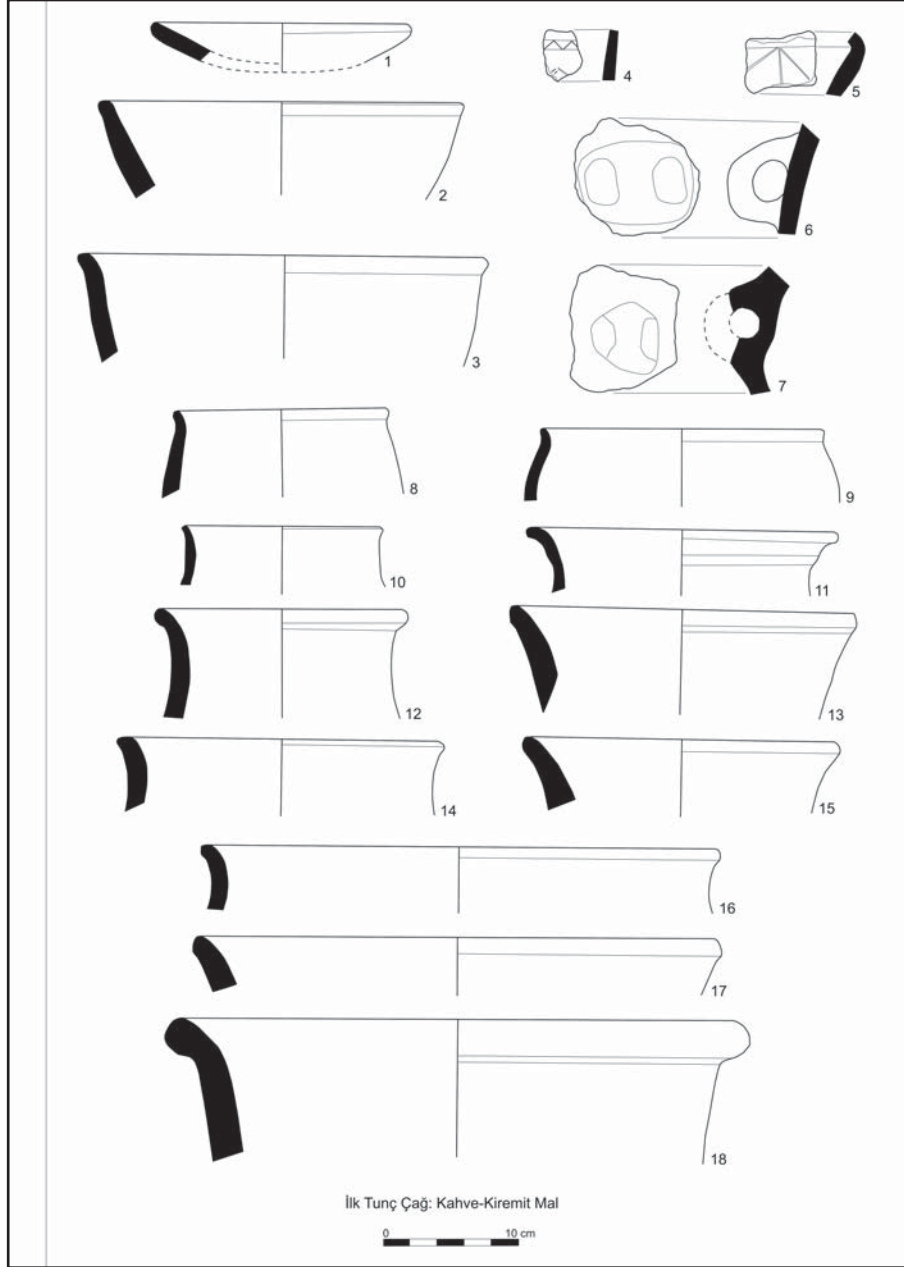
Harita 1a: Yüzey araştırması merkezleri

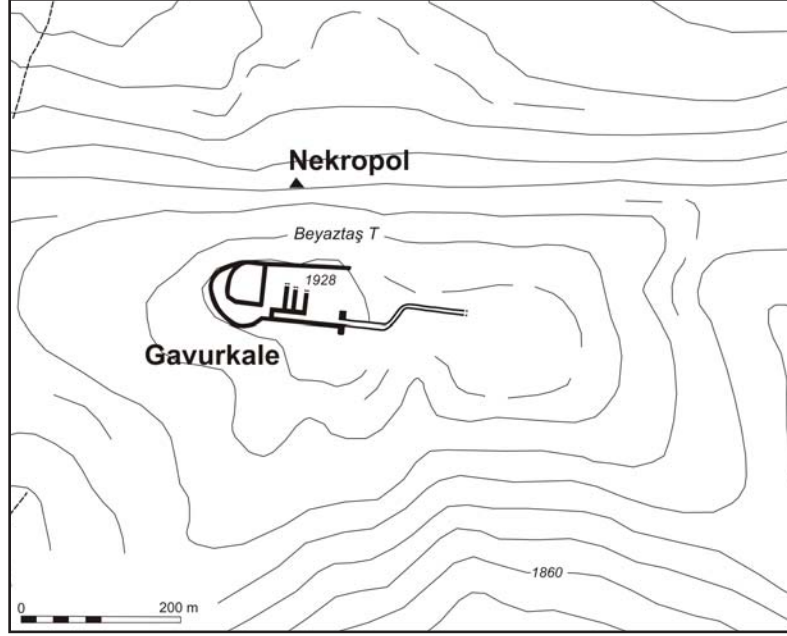
Harita 1b: Yüzey araştırması merkezleri

Kod	Ad	Köy/Belde	İlçe	İl
I73/1	Domuz Deresi	-	Karakoyunlu	Iğdır
I73/16	Kızıltepe	Caf	Merkez	Iğdır
I73/17	Ziyaret	Aşağı Erhacı	Merkez	Iğdır
I73/18	Dergereş/Ferman Öldüren	-	Karakoyunlu	Iğdır
I74/3	Aktaş	Aktaş	Karakoyunlu	Iğdır
K72/19	Demirbaş	Tanıktepe	Doğubayazıt	Ağrı
K72/20	Tanıktepe	Tanıktepe	Doğubayazıt	Ağrı
K73/16	Dertek	Dertek	Doğubayazıt	Ağrı
L68/1	Yukarı Göçmez	Yukarı Göçmez	Patnos	Ağrı
L68/2	Dorukdibi	Dorukdibi	Tutak	Ağrı
L68/3	Kuli	Tepeönü	Patnos	Ağrı
M68/4	Liç	Liç	Patnos	Ağrı
M68/5	Gönlüaçık	Gönlüaçık	Patnos	Ağrı
M68/6	Esenbel	Esenbel	Patnos	Ağrı
M68/7	Büyük Taştepe	Çaputlu	Patnos	Ağrı
M68/8	Küçük Taştepe	Çaputlu	Patnos	Ağrı
M68/9	Karaguni	Köseler	Patnos	Ağrı
M68/10	Şato Çeşmesi	Köseler	Patnos	Ağrı
M68/11	Horotepe	Genç Ali	Patnos	Ağrı
M68/12	Şemsetepe	Pir Ömer	Patnos	Ağrı
M68/13	Yezidi Çeşmesi	Ürküt	Patnos	Ağrı
M68/14	Duloz	Ürküt	Patnos	Ağrı
M68/15	Kancıklı	Yeşilhisar	Patnos	Ağrı
M68/16	Akçaören	Akçaören	Patnos	Ağrı
M68/17	Hesar Mağarası	Ziyaret	Patnos	Ağrı
M68/18	Kamışlı	Yukarı ve Aşağı Kamışlı	Patnos	Ağrı
M68/19	Gavurkale	Tepeli	Patnos	Ağrı
M69/14	Hazine Tepe	Orta Damla	Patnos	Ağrı
M72/8	Küçük Gır	Avcıbaşı	Çaldıran	Van
M72/9	Hacı İbrahim	Aşağı Çanak	Çaldıran	Van
M72/10	Kuçareş	Aşağı Mutlu	Çaldıran	Van
M73/7	Çubuklu	Çubuklu	Çaldıran	Van
M73/8	Komtepe	İsmailbaba	Çaldıran	Van
M73/9	Ziyaret	Alikelle	Çaldıran	Van
N70/9	Geydiktepe	Kumluca	Merkez	Van
N71/10	Aşağı Keçikıran	Keçikıran	Muradiye	Van
N71/12	Ermişler	Ermişler	Merkez	Van
N72/3	Kalecik	Kalecik	Özalp	Van
N72/4	Seydibey	Aşağı Sarıgöl	Özalp	Van
N73/3	Surettaşı	Çavuşlar	Özalp	Van
070/9	Kalecik	Kalecik	Merkez	Van
070/11	Ciyayesor	Alabayır	Merkez	Van
070/12	Ağazık	Alabayır	Merkez	Van
P70/2	Aşağı Elmalık	Elmalık	Edremit	Van
P71/4	Gavurkale	Hamurkesen	Gürpınar	Van
P72/2	Mezarlıktepe	Aksorguç	Özalp	Van
P73/4	Örenburç	Örenburç	Saray	Van

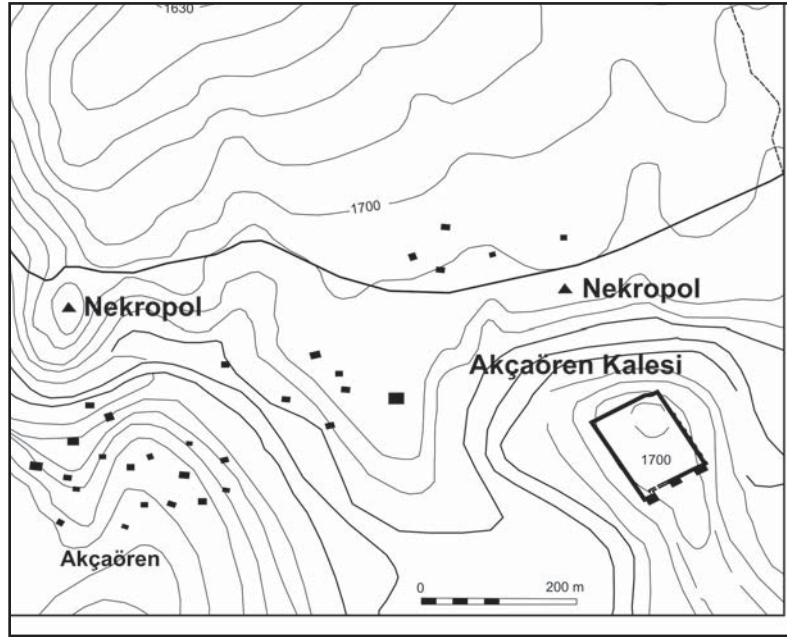
Çizim 1: 2008 yılında çalışılan merkezler

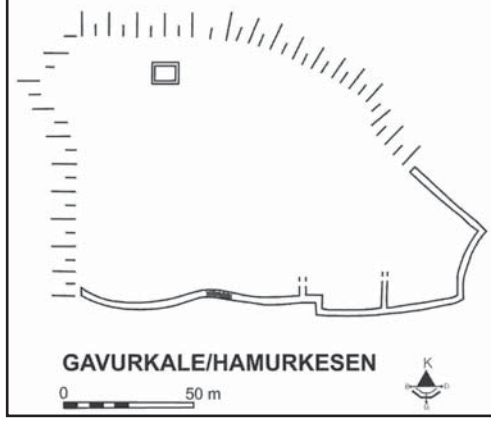
Çizim 2: İlk Tunç Çağı çanak çömleği (Red-brown ware: 1, 5, 10, 16: Hacı İbrahim; 2, 4, 6, 8, 13, 17: Kalecik (N72/3); 3, 7, 11: Esenbel; 9: Hazine Tepe; 12, 14, 15: Gönülaçık; 18: Büyük Taştepe)

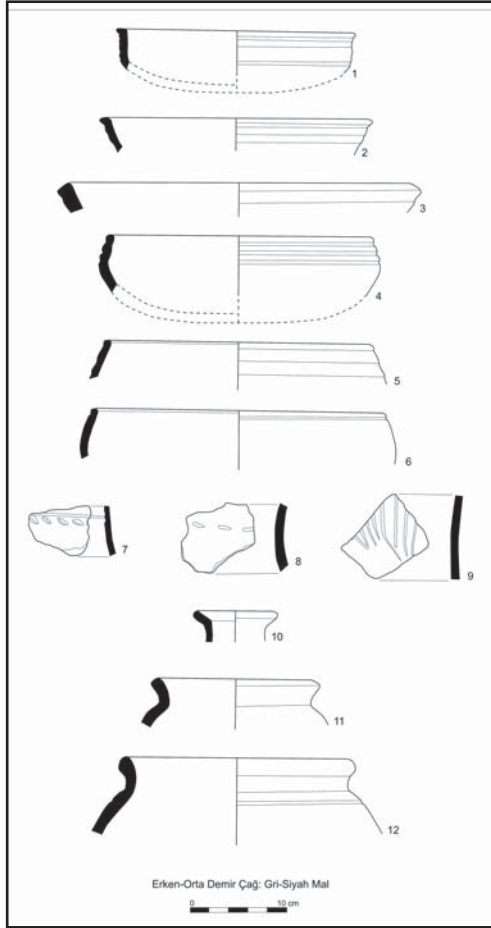
Çizim 3: Gavurkale (M68/19)

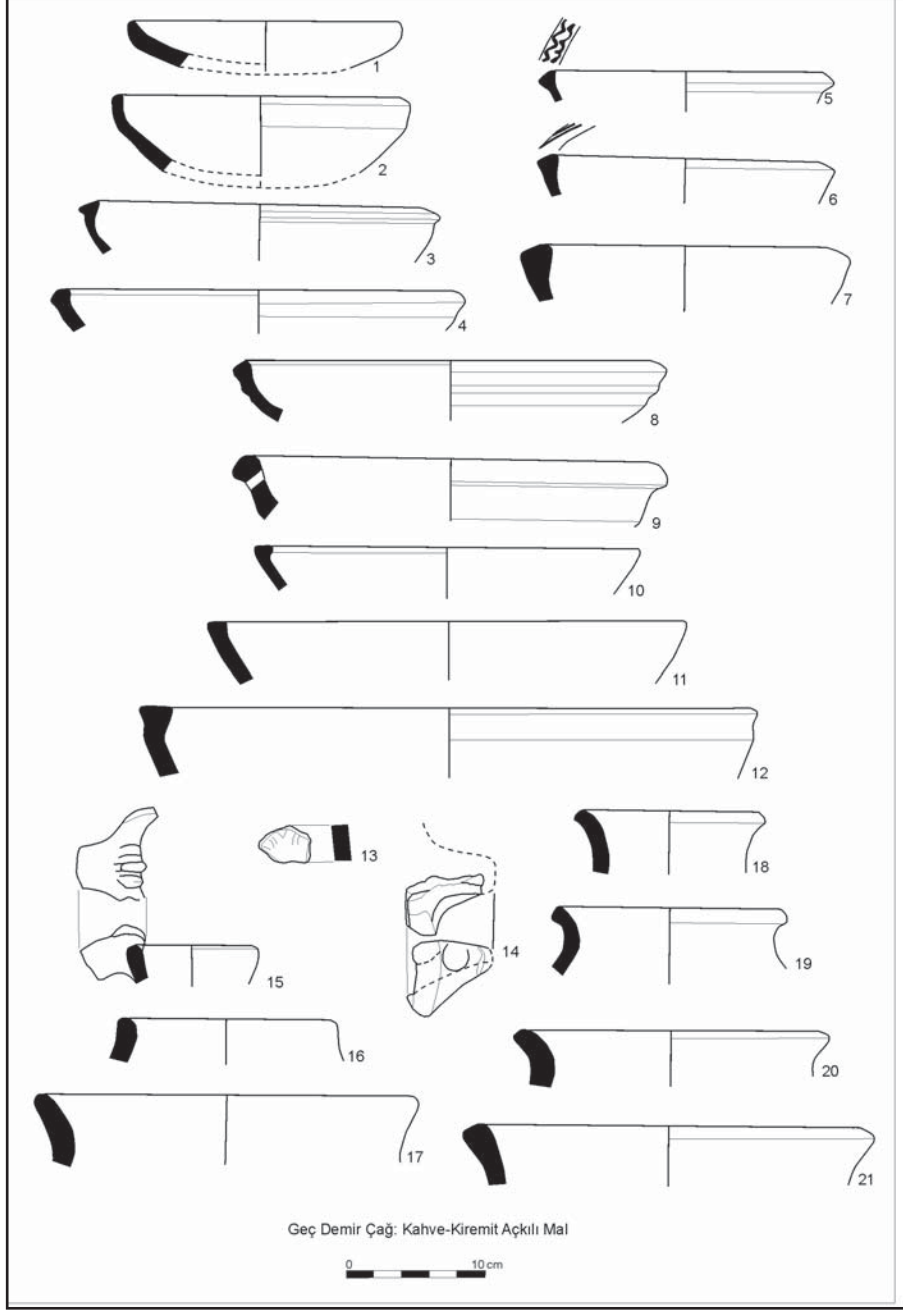
Çizim 4: Akçaören Kale ve Nekropolü

Çizim 5: Gavurkale (P71/4)

Çizim 6: Erken/Orta Demir Çağı çanak çömleği (gri-siyah mal: Aktaş)

Çizim 7: Geç Demir Çağı çanak çömleği (kahve-kiremit açıklı mal: 1, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 20, 21: Aşağı Keçikıran; 2, 9, 14, 19: Kalecik (N72/3); 3, 6, 7, 13: Aşağı Elmalık)

Resim 1: Kalecik Kalesi (N72/3)

Resim 2: Orta Tunç Çağı gövde parçası (kahve-kiremit açkılı mal, polikrom boyalı: Akçaören)

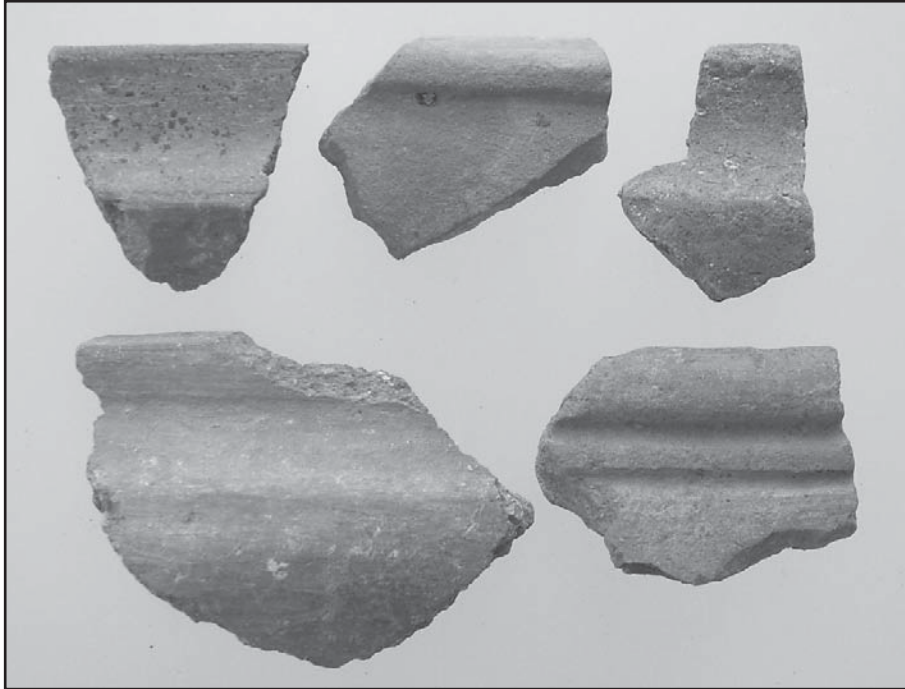
Resim 3: Gönlüaçık, mezar

Resim 4: Gavurkale (P71/4) Kalesi

Resim 5: Liç Kalesi ve Nekropolü

Resim 6: Orta Demir Çağı çanakları (kahve-kiremit açkılı mal: Hacı İbrahim)

2007 YILI GELİBOLU YARIMADASI PREHİSTORİK DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI

Onur ÖZBEK*

GİRİŞ

Gelibolu Yarımadası'nın antik kaynaklardaki ismi *Khersonesos* olarak geçer. Roma Döneminde yarımada genel olarak *Callipolis* denmeye başlar. Kapladığı alan yaklaşık 80 km. uzunluğunda, en geniş yeri 20 km. ve en dar yeri 6,5 km. olan bir tür dil şeklindedir (Resim: 1). Yüzölçümü yaklaşık 950 km² olan yarımada bazı bölgelerinde insan yerleşimi için uygun ortamlar varken bazı yerlerde bu ortamların zorlaştığını gözlemledik. Kuru tarıma uygun olduğunu düşündüğümüz dere yataklarının kenar ovaları, Neolitik Çağ'da kullanılmış olabilir. Bu tip arazilerde sel sularının çok yoğun olarak biriktiği dönemler dışında, bugün bile kuru tarım yapılabilir. Gelibolu Yarımadası, sadece kendisini anakara ile bağlı tutan kuzeydeki yaklaşık 6,5 km.lik kıstağı göz ardı edildiğinde aslında bir adaya benzemektedir. İşte bu adaya benzer formu nedeniyle yarımada yaşayan insanların ona bağlı olan kara parçasının gerisinde kuzeydeki kültürlerle ilişkisi ve suyun güney 'ötesindeki' Anadolu toprakları ile ilişkisi araştırma konumuzun ana odağını oluşturur.

Gelibolu Yarımadası'nın araştırılmasına 2006 yılında başlanmıştır¹. Amacımız sadece daha önce bilinmeyen prehistorik buluntu yerlerini bulmak değil, prehistorik insanın günlük yaşamında kullanmış olabileceği aletlerin ham maddelerinin kaynaklarını da bulmak olduğundan araştırmamızda jeologlarla birlikte önemli bilgilere ulaştık. Jeolojik haritalarda ve raporlarda yer alan genelleştirilmiş bilgilerin, geniş saha tanımlamalarının

* Yrd. Doç. Dr. Onur ÖZBEK, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale/TÜRKİYE (ozbekonur@yahoo.com).

1 İlk yüzey araştırmasındaki gözlemlerimiz için bkz. Özbek yayında, 2008a, 2008b, 2007. Bu proje maddi olarak 2006 yılında kısmi olarak Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri ve 2007 yılında da Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİM tarafından desteklenmiştir. Projemize katkı sağlayan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü-BAP Komisyonu'na ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na yardımlarından ötürü teşekkür ederiz. Çalışmamızda projemizi gönülden benimseyerek bize ellerinden gelen her türlü yardımı esirgemeyen 2007 yılı Bakanlık temsilcimiz Sayın Arkeolog Aynur UĞUR'a ve Çanakkale Müzesi Müdürü Sayın Arkeolog Nurten Sevinç'e teşekkür etmek isteriz. 2006 Yılında da zor iklim şartlarında arazide bize her türlü desteği sağlayan Bakanlık temsilcimiz Sayın Arkeolog Serkan Atalay'a teşekkür ederiz. 2006 ve 2007 yılı arazi çalışmalarına katılan Sayın Doç. Dr. Alper Baba'ya, Sayın Dr. Kenan Erol'a ve Sayın Doç. Dr. Rüstem Aslan'a da ayrıca teşekkür ederiz. Bu çalışmanın gerçekleşmesinde en önemli katkıyı-bilimsel ve moral desteğini-bizden esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'a teşekkürü bir borç biliriz.

arkeolojik çalışmalarda bize yetersiz kalabileceğini biliyoruz. Bu nedenle arazide jeologlarla birlikte yürüttüğümüz çalışmalarda bu tip raporlarda değinilmemiş ancak bizim için önemli kayaç yüzeylenmelerini saptamakta yardımcı olmuştur.

Yarımadanın kuzeyinde yer alan ve çok dik tepelerle yarımadanın güneyini izole eden coğrafi engebelerin prehistorik insanın yerleşiminde olumlu ya da olumsuz etkilerini araştırmak için sadece kayaç yapılarına değil tatlı su kaynaklarının varolma durumuna ya da mevsimsel değişikliklere de dikkat etmemiz gerekiyordu. Bunun için sadece bugün aktif olan küçük ya da büyük akarsular değil aynı zamanda günümüzde hiç aktif olmayan dere yataklarını da izlemeye çalıştık².

2007 ÇALIŞMALARI

2007 çalışmamız müze çalışması hariç 10 gün sürdü. Bu süre içinde 2006 yılında gidilemeyen ve tekrar incelenmesi gerektiği düşünülen alanlar araştırıldı (Tablo: 1). 2007 araştırmamızda aşağıdaki konular çalışma çerçevemiz olmaya devam ediyordu: daha önceki araştırmalarda ulaşılamayan yerlerde araştırma yapmak³, incelenilen bölgede bizim için önemli olan avcı-toplayıcı yaşam şeklinden yerleşik ilk tarımcı-hayvancı yaşama geçiş (neolitizasyon) hakkında bilgi sağlayabilecek neolitik öncesi toplulukların izlerini araştırmak⁴, İlk tarımcı-hayvancı insan topluluklarının izlerinin görüldüğü en eski az sayıdaki yerleşimde yüzey toplamaları ile biraz daha ipucu sağlamaya çalışmak⁵, bu toplulukların yaşamsal öneme sahip aletleri için ham maddelerini nasıl, nereden sağladıklarına ait bilgi toplamak.

2007 DE YENİ ALANLAR-YENİ BULGULAR

Saros Körfezi-Araştırma Alanının Kuzey Ucu

Saros Körfezi'nde kıyı boyunca tüm küçük ve büyük tepeler araştırıldı. Bunlardan sadece en büyük olanında tepe kısmında Roma Dönemine ait çok sayıda seramik görüldü (Resim: 2). Bu bölgede kum karışımı bazen terra

2 2006 ve 2007 yılı yüzey araştırmalarında Bakanlık çalışma izinleri sadece yarımadanın orta ve kuzey bölümleri için alınmıştı. Bu nedenle bahsedilen yıllarda Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde, Tarihi Milli Park sınırları ve askeri alanlar içinde hiçbir araştırma yapılmamıştır.

3 Bkz. Özdoğan 1982 araştırması (1986).

4 Özdoğan'ın 1982 araştırmasında belirtilen ve bugün bulunamayan Değirmenlik ve Ören mezolitik kampları v.b.

5 Hamaylılarla, Kaynarca, Karaağaçtepe v.b.

rosa toprak, özellikle M.Ö. 8.000'lerle M.Ö. 5.000'ler arasında alüvyonal⁶ hareketlerle sürekli yer değiştirmiş görünür. Burası bizce geçmişte de sazlık bir arazi görünümünde olmalıydı. Kavak Çayı'nın kuzeyindeki tüm küçük tepeler özellikle kontrol edildi⁷. Germe Tepe gibi tepeler aslında deniz gelgitleri ile ve alüvyonlarla binlerce yılda düzleşen bu büyük koyda deniz aşınmasına, kendi altlarındaki doğal kaya yüzeylenmeleri ile karşı koyabilmişler, bu kayaların etrafı zamanla alüvyonlarla dolmuş ve çevresinden daha yüksek bir konuma gelmişti. Kuzeyde ise Gücüler Tepe, Rızabey Tepe, Taşağıl Tepe, Tadinin Tepe gibi irili ufaklı bir çok tepede araştırma yapıldı. Ancak bu alanda arkeolojik malzemeye rastlanmadı. Buradaki arazilerin çoğunun tarımsal aktiviteler nedeniyle toprağının alt üst olduğunda hatırlatırsak yüzeyde birşey görülmemesi demek buraların prehistorik insan tarafından en azından yerleşim yeri olarak seçilmediğini göstermekteydi.

Bolayır Güneyi-Marmara Denizi Kıyıları

Bolayır'ın güneydoğusuna düşen Demirtepe Köyü araştırma merkezi alınarak deniz kıyısı yaklaşık 250 metre genişliğinde bir şerit olarak araştırıldı (Resim: 3). Bu bölgede en dikkat çeken olgu daha önce sınır olarak sadece Hamaylıtarla ve Fenerkaradutlar sit alanlarına kadar yayıldığını belirlediğimiz cilalı taş endüstrinin ana ham maddesi metamorfik kayaların⁸ deniz kıyısında doğal parçalar hâlinde görülmesiydi. Jeolojik olarak bir yüzeylenme sahası gibi görünmeyen bu bölgede bu kayaların bulunması bu bölgenin daha dikkatli araştırılması gerektiğini göstermektedir⁹. Böylece 2007 yılı araştırmamızda, Şarköy, Kızılcatırzi Köyü Konga Dere'den aşağıya yamaç molozu şeklinde akan bu metamorfik malzemenin ham madde halinde görüldüğü, güneydeki en son noktayı bulmuş olduk¹⁰ (Resim: 4, 5).

- 6 Bu bölgede alüvyonlar kil boyundan çakıl boyuna kadar değişen bir malzeme gösterirler. Geniş alanlar kaplayan alüvyonlar çoğunlukla kül renkli, bazen sarımsı kül renkli olarak görülür. Çoğunlukla göl ve akarsu kökenli çökellerin depolandığı Keşan ve Enez arasında ise, yüzeylenme sahaları artar. Saros Körfezi'nin ortasına denk gelen Kavak Deresi ve dolayısıyla deltası, bu alüvyon malzemenin kaynağı olarak görülebilir. Saros Körfezi'nin doğusunda ve Gelibolu Yarımadası'nın bazı alanlarında, akarsu kökenli çökellerin depolandığı görebiliriz. Bu konuda en belirgin alüvyon örnekleri gösteren araziler Şarköy ve Bolayır ilçeleri yakınlarında, Marmara Denizi kıyı şeridinde yüzeylenmelerle belirgin hâle gelir (Şentürk et. al. 1998).
- 7 Kavak Çayı üzerinde 2000 yılından sonra Şarköy Sofular Köyü'nün kuzeyinde su tutmaya başlayan bir baraj yapıldığından bu akarsuyun geçtiği ve prehistorik açıdan önemli olabilecek alanları detaylı olarak araştırma fırsatını kaçırmış bulunmaktayız.
- 8 Metabazit kayalar.
- 9 Bu bölgeye en yakın bir başka prehistorik höyük Tekirdağ İli sınırları dışındaki Yartarla'dır. Bu höyük üzerinde bulunan kesici ağızlı sürtme taş endüstri ve ham madde kaynağı konusundaki araştırmalar için bkz. Özbek (yayında).
- 10 Camidere Sırtı ile Ortakoru Sırtı arasındaki tarlalarda bu kayalar gözlenmiştir.

Karaağaç Limanı

2006 Yılında araştırmaya başladığımız yarımada'nın kuzey bölümlerini tekrar detaylı olarak 2007 yılında da incelemek istedik. Burada Ece Limanı ile Karaağaç Limanı arasında coğrafik olarak çok engebeli ve yüksek bir arazi yer alır (Resim: 6). Karaağaç Limanı ya da Koyu, ekibimiz tarafından özellikle tüm düz alanları ve bu küçük vadideki yükselteri hedef alarak incelendi. Ancak ne tarihöncesi ne de Roma Dönemine ait hiçbir buluntuya rastlamadık (Resim: 7).

Sütlüce Köyü Çevresi

Kaynarca Höyük ve Kalanuro Tepesi'nin yer aldığı yerler ile Münipbey Deresi'nin denize ulaştığı yere kadar olan kıyılarına bakıldı (Resim: 8). Sütlüce'nin kuzeyinde yer alan tepelerde araştırmalarımız sonucunda prehistorik açıdan ilginç bir noktaya rastlanmadı. Bu bölge daha önce Özdoğan 1982 araştırmasında da gezilmişti ancak Kaynarca'nın önemi nedeniyle bu vadide bir başka yakın dönem höyüğün olup olmadığını bir defa daha araştırmak istedik. Bu alçak arazileri izleyip Münipbey Deresi boyunca yarımada'nın kuzeyine doğru tırmanarak araştırmamıza devam ettik. Ancak prehistorik bir buluntuya rastlamadık¹¹.

2007 YILINDA TEKRAR ARAŞTIRILAN NOKTALAR

Hamaylıtarla

Hamaylıtarla Şarköy'ün 17 km. batısında, Kızılcaerzi Köyü'nün de 6 km. doğusundadır. Burası Kızılcaerzi-Kavakköy yolunun kuzeyinde bugün aktif olan bir çeşmenin ve sadece yağışlı dönemlerde akan bir derenin yanında yer alır (Resim: 9). Güneybatısında yer alan bu çeşmenin yanında yine yağışlı dönemlerde tarlanın kuzeydoğusunda kaynak suları baharda aktif hâle gelir. 2006 yılında yüzey toplaması yaptığımız Hamaylıtarla'nın 2007 yılında da incelenmesi gerekiyordu. Böylece her yıl tarımsal faaliyetlerin höyük dolgusunu ne kadar yok ettiğini görebilmekteydik. Amacımız ayrıca burada yakın zamanda tamamlanan Türkiye-Yunanistan boru hattı kazısının Hamaylıtarla'nın sınırlarını tahrip edip etmediğini ya da bir başka yerleşim alanını tahrip/ya da ortaya çıkartıp çıkartmadığını öğrenmekti. Boru hattının Hamaylıtarla'nın sınırı dışından geçmesi şimdilik bu önemli Erken Neolitik yerleşim ve üretim atölyesinin daha fazla tahrip olmadığını gösteriyor.

Bu araştırmamızda yerleşim üzerinde yaptığımız toplamada Balkan kronolojisine göre Erken Neolitik olan az sayıda çanak çömlek parçası

11 2006 yılı araştırmamızda Münipbey Deresi'nin Kaynarca Höyük'ün kuzeyinden Fındıklı Köyü'ne kadar yol kenarlarındaki olası tüm tarlalar araştırılmış ancak bazı az sayıdaki Roma Dönemi çanak çömlek veren noktalardan başka herhangi prehistorik malzemeye rastlanmamıştır. Günümüzde Münipbey Deresi yazın ve sonbaharda bile tam olarak kurumamaktadır.

bulundu. Bunlar tümlenemez parçalar olduğu için müzeye torba hâlinde teslim edildi. Ancak yine sadece çok karakteristik ve sadece prehistorik parçalar toplandı. Hamaylılarla'da artık sürtmetaş endüstrisine ait buluntular çok az çıkmaktadır¹². 2006 yılında yaptığımız araştırmada Hamaylılarla sürtmetaş endüstrisi yüzeyde çok az rastlamıştık. 2007 yılında da neredeyse karakteristik hiçbir parçaya rastlayamadık. Bunun nedeni daha önceki yayınlarımızda da açıkladığımız gibi antropik dolgu tabakasının kalınlığının artık oldukça azalmasıdır¹³.

Burada bulunan Erken Neolitik çanak çömleği Fikirtepe Hocaçeşme Höyüğü'nün en eski tabakası olan IV'ncü tabakasına yaşılandırılabilir (Özdoğan 1993: 185). Hamaylılarla'da bulunan benzer pişmiş toprak malzeme Çoşkuntepe (Seeher 1990: 9-15, Takaoğlu 2006: 411-418) ve Kaynarca Höyük'te (Özdoğan 1986: 51-66, Özbek 2008b: 1-12) de görülmektedir.

Kaynarca

Kaynarca Höyük Yarımada'daki bilinen en eski üç höyükten biri olduğu için 2007 yılında da yüzey toplaması yapıldı. 2007'de Gelibolu'nun 8 km güneybatısında, Kaynarca Çeşmesi adındaki halen aktif temiz su kaynağı yanındaki Kaynarca Höyük'te, çok karakteristik prehistorik malzeme dışında buluntular toplanmamıştır (Resim: 8, 10). 2006 yılında bulduğumuz malzemelere yakın malzemeler 2007 yılında da bulundu.

2007 yılında yontma taş aletlerin %70'ten fazlasının kalsedon malzemeden üretildiğini belirledik. Oysa daha önceki araştırmacılar burada sadece çakmaktaşı ve obsidiyen aletlerden bahsetmekteydi. Petrografik analizler bize bu siyah ve şeffaf görünümlü kayaç türünün obsidiyen değil kalsedon olduğunu kesin olarak ortaya koydu. Bu siyah kayacın ilk tanımlaması aslında Karağaçtepe'yi 1920'lerde kazan Demangel ve ekibinin petrograflar eşliğindeki çalışmasında ortaya atılmıştı (Demangel 1926). Ayrıca Demangel bu höyükte obsidiyene rastlamadığını belirtiyordu. "Lidit" adlandırması da aslında bu kayaca çok uygun düşmekteydi¹⁴. Bu kayaçtan üretilmiş dilgiler, mikrodilgiler ve küçük düzensiz yonga çıkarımları olan çekirdekler buluntular arasındaydı.

12 Bu yazıda sınırlı alan nedeniyle Hamaylılarla sürtme taş endüstrisi, üretim zinciri aşamaları hakkında daha geniş bilgi verememekteyiz. Ancak daha önceki yıllarda yüzey toplamalarında sadece bitmiş (son ürün) cilalı taş balta ya da keser taslakları değil, aynı zamanda bu aletlerin üretim aşamalarında gördüğümüz taş bloklar (taşımalık), tüm ya da kırık taslaklar, yongalama sırasında çıkan yongalar ve değişik boyut ve biçimlerde vurgaçlar bulunabilmekteydi.

13 Prof. Aral I. Okay'a görüşlerini bizimle paylaştığı için teşekkürü bir borç biliriz.

14 Türkçe jeoloji (petrografi) literatüründe fazla kullanılmayan ve bazen "lidit" olarak çevrilen bu kayaç Fransızca'da "lydienne" kelimesinden gelir. Kelime "lidit" olarak alındığında İngilizce literatürde içinde pikrik asit bulunan bir tür patlayıcıyı tanımlar. "Lydienne" kelimesi Lydia (Anadolu) bölgesinden gelen anlamında kullanılmış sedimanter-silisli ve radiolarit içeren kalsedon çimentolu kayaçları tanımlamaktadır. Bu kayaçlar içindeki karbonlu, piritli ve fosfatlı malzeme nedeniyle gri ve bazen siyah renkte olabilmektedir. Daha çok kalkerli ya da sist içeren arazilerde nadiren görülmektedirler (Foucault ve Rault 1995: 175).

Özdoğan'ın değişik yayınlarında Kaynarca'da bulunan çanak çömlek malzemenin Fikirtepe malzemesi ile büyük benzerlik-çağdaşlık gösterdiği belirtilmektedir¹⁵. Kaynarca'nın Güney Trakya'da Anadolu ve Balkanlar arasındaki kültürel etkileşimler açısından Hocaçeşme ve Hamaylılarla (Buruneren) gibi yerleşimler gibi önemli olduğu Özdoğan (1996) tarafından birçok yayında belirtilmektedir. Diğer yazarlar ise Kaynarca'yı Batı Anadolu Neolitik kültür geleneğine çok daha uygun malların görüldüğü bir yerleşim olarak tanımlamaktadır (Lichter 2005). Fikirtepe ve Pendik yerleşmelerinde görülen ancak Kaynarca'da görülmeyen bezemeli çanak çömlek ürünlerin buradada olup olmadığını ileride yapılacak bir kazı ortaya çıkartabilir. Hocaçeşme ve Hamaylılarla kadar önemli bir Erken Neolitik¹⁶ yerleşme yeri olduğunu düşündüğümüz bu çok önemli ve bölgede nadir olarak bulunan Neolitik höyük hızla yok olmaktadır.

Baştepe

Baştepe 1982 yılında Özdoğan'ın yüzey araştırmasında saptanmıştır (Özdoğan 1986). Yaluva Köyü'nün arazisi içinde 2 km. kadar güneyindedir (Resim: 11). Höyükte Kalkolitik ve Tunç Çağı'na ait çanak çömlek parçalarından karakteristik olanlar toplanmıştır¹⁷. Bu endüstriye ait büyük ezgi taşları bulunmuştur. Özdoğan'a göre Baştepe 1982 çanak çömlek yüzey buluntuları Kumtepe I b evresinden Troya V evresine kadar bir dönemi yansıtır. Bu höyükte yoğun tarımsal etkinlikler nedeniyle hızlı bir tahribat gözlenmektedir.

SONUÇ

Gelibolu Yarımadası'nda prehistorik yerleşimlerin belli noktalarda, yönlerde ya da belli yaşamsal öneme sahip kaynakların yakınlarında yoğunlaşıp yoğunlaşmadığı, 2007 yılı yüzey araştırmasında da sorgulanmaya devam edildi. 2007 araştırmalarımız sonucunda da yarımada'nın en yüksek kesimlere sahip (400 metre) orta-kuzey ve en alçak kesimlere sahip olan güney bölümleri arasında prehistorik yerleşimlerin yoğunlaşması açısından bir farklılık gözledik. Şu anki bilgilerimize göre güney kesimlerin kuzey kesimlerden daha fazla prehistorik dönem yerleşime sahne olduğunu söyleyebiliriz. Yarımada'nın kuzeyinde bulunan ancak günümüzde tahrip edilmiş olan tek prehistorik yerleşim Koyunlimanı'ndadır. Ancak buranın

15 Özdoğan, İstanbul'da bulunan Fikirtepe Höyüğü Erken Neolitik çanak çömlek malzemesinin Trakya'da İstanbul Boğazı'nın batısından itibaren nadiren görüldüğünü belirtmektedir. Kaynarca Höyük ve Hamaylılarla bu malzemenin nadir görülen noktalarını oluşturur (Özdoğan 1996, Erdoğan 2000).

16 Balkan kronolojisine göre.

17 Bu höyükten 2006 yılında bulunan sürtme taş malzemelerin morfolojik ve teknolojik yorumlarını konu alan yazı için bkz. Özbek 2007: 359-372.

arazi yapısı kuzey kıyılarının batısındaki gibi sert ve engebeli değildir. Ancak bu gözlemimizin doğrulanması için daha fazla araştırmaya gereksinim vardır. Daha engebeli olan Karaağaç Limanı gibi yerlerde ise, geçmişte günümüzde gözlemlediğimiz gibi sınırlı biçimde hayvancılık yapılabilirdi. Su kaynaklarının fazla olmadığı Karaağaç Limanı koyunda bugün sadece iki adet keçi ağılı ve sürüsü yer almaktadır. Buna karşı deniz ürünleri açısından bu bölge çok verimli görünmektedir. Bugün yarımada'nın kuzeyinde modern yerleşiminin bulunmadığı bu tip koylarda, sınırlı sayıda balıkçı barınağı bulunmakta ve birçok dalyan yer almaktadır.

Günümüzde "Korunması Gereken Arkeolojik Sit Alanı" olarak tescillenen ancak mevcut yasalardaki çelişkiler nedeniyle sürekli tarımsal etkinlikler nedeniyle hızla yok olan Hamaylıtarla, Kaynarca ve Baştepe gibi prehistorik yerleşmelerde kurtarma kazıları yapılması gerekmektedir. Jeoarkeoloji konusunda yaptığımız çalışmalara göre daha önceki araştırmalarda Kaynarca ve Karaağaçtepe gibi bazı höyükler üzerinde görüldüğü bildirilen obsidiyen benzeri kayaçların obsidiyen olmadıkları, siyah jaspel olduğu anlaşılmıştır. Siyah jaspelin köken araştırmaları ve bu malzeme ile ilgili petrografik analizlerimiz devam etmektedir¹⁸. Şarköy yakınlarında yüzeylenmeler yapan metamorfik kayaçlardan üretilmiş kesici ağızlı sürtme taş endüstri (özellikle metabazit ve kaliteli serpantin) Gelibolu Yarımadası'nın merkezî bölümlerine kadar transfer edilmekte ve kullanılmaktaydı. Bu kayaçların taş ocaklarından ham madde hâlinde ya da yarı bitmiş hâlde transfer edilip edilmediğini anlamak için bu höyüklerde kazı yapılmalıdır. Şu an için özellikle Baştepe ve Kaynarca'da ekibimiz tarafından bulunan ve ayrıca 1920-22 Karaağaçtepe Höyük kazısında bulunup İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenen sürtme taş endüstri ürünleri incelendiğinde, yarımada'nın güney ucuna kadar bu transferin yapıldığını söyleyebiliriz. Yarımada'da Neolitik öncesi toplulukların durumu ya da yayılımı kesin olarak saptanmalıdır. Sayın Özdoğan'ın 1982 araştırmasında belirttiği Küçükanafta Köyü yakınlarındaki Mezolitik olarak tanımlanan Ören adlı sit henüz bulunamamıştır. Yine Sayın Özdoğan'ın Akbaş Şehitliği'nin yakınında olduğunu belirttiği Değirmenlik Mezolitik buluntu noktası bulunamamıştır. Gelecek çalışmalarımız, yarımada'da Mezolitik-Neolitik geçişi konusunda da ipuçları aramaya yönelik olacaktır.

18 Bu konuda Türkiye'de ve Türkiye dışında değişik jeoloji laboratuvarlarında çalışmalarımız maddî olanaklara göre devam etmektedir. Jeoarkeoloji ya da arkeometri konusundaki diğer bulgularımız arkeometri ile ilgili yayınlarda ele alınacaktır. Trakya'da bu konuda daha önceki jeoarkeolojik çalışmalarımız için bkz. Özbek 2005, Özbek ve Erol 2001, Erol ve Özbek 2002.

KAYNAKÇA

- DEMANGEL, R., 1926. *Le Tumulus dit Protésilas*. (Fouilles de Constantinople) Paris, Edition de Boccard.
- ERDOĞU, B. 2000 The problems of Dating Prehistoric Axe Factories and Neolithisation in Turkish Thrace. Ljubana. *Documenta Praehistorica* XXVII. 7th International Neolithic Seminar, University of Ljubljana: 155-166.
- FOUCAULT, A. et J.-F. RAOULT, 1995, *Dictionnaire de Géologie*, 4e édition révisée et augmentée 2e tirage, Masson, Paris : 175.
- LICHTER, C., 2005 "Western Anatolia in the Late Neolithic and Early Chalcolithic: the actual state of research", C. Lichter (ed.), *How did farming reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC*, BYZAS 2, Ege Yayınları, Istanbul: 59-74.
- ÖZBEK, O. (yayında)a "The prehistoric ground stone implements from Yartarla: the preliminary results of a geoarchaeological study in Tekirdag region Thrace", ASMOSIA VII Conference, Limenas, Thassos, 15-20 September 2003, *Bulletin de Correspondance Hellénique*. Ecoles Française d'Athènes. (Abstract published in 2003).
- ÖZBEK, O. (yayında)b "Trakya Güneyinde Prehistorik Dönem Araştırmalar", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (2008, No: 128.).
- ÖZBEK, O. 2000a "A Prehistoric Stone Axe Production Site in Turkish Thrace : Hamaylıtarla" *Documenta Praehistorica* XXVII, 7th Neolithic Studies, (Ed. Mihael Budja), Univerza v Ljubljani, SCHWARZ, Ljubljana: 167-171.
- ÖZBEK, O. 2000b "Gelibolu Yarımadasının Kuzeyinde yeni bir prehistorik taş balta atölyesi: Buruneren" *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür Bakanlığı, Ankara Sayı 1: 1-4.
- ÖZBEK, O. 2005 "Türkiye Trakyasında prehistorik dönemde metamorfik kayaların kullanımı", *Geoarkeoloji-Arkeojeofizik Sempozyumu*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 23-25 Kasım (Bildiri özeti kitapçığı): 7.
- ÖZBEK, O. 2007 "Prehistorik Dönemde sürtme taş işçiliği üzerine bir örnek: Baştepe (Gelibolu Yarımadası)", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2006 Yıllığı*, Ankara: 359-372.
- ÖZBEK, O. 2008a "Gelibolu Yarımadası Güneyindeki bazı höyüklerin son araştırmalar ışığında yeniden değerlendirilmesi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, No: 127: 1-14.
- ÖZBEK, O. 2008b "Kaynarca: A Neolithic Mound in Gelibolu Peninsula", *Anatolia Antiqua*, De Boccard, Paris: 1-12.

- ÖZBEK, O. et K. EROL 2001 "Etude petrographique des haches polies du Hamaylıtarla et Fenerkaradutlar (Turquie)" *Anatolia Antiqua*, IX, De Boccard, Paris : 1-7.
- EROL, K. ve ÖZBEK, O. 2002 "Neolitik Dönem Cilalı Taş Baltalarında Arkeometri Çalışmaları ve Güneybatı Trakya'dan Bir Örnek", *Mavi Gezegen Popüler Yerbilim Dergisi*, Jeoloji Mühendisliği Odası, Ankara. 6: 72-75.
- ÖZDOĞAN, M., 1986 "Prehistoric sites in the Gelibolu Peninsula", *Anadolu Araştırmaları* X, 51-66.
- ÖZDOĞAN, M., 1993 "Vinca and Anatolia: a new look at a very old problem", *Anatolica* 19:173-193.
- ÖZDOĞAN, M., 1996 Tarihöncesi Dönemde Trakya. Araştırma Projesinin 16. Yılında Genel Bir Değerlendirme". *Anadolu Araştırmaları* XIV, s.329-360.
- SEEHER, J. 1990 "Çoşuntepe-Anatolisches Neolithikum am Nordstufer der Aegaeis," *Istanbuler Mitteilungen*, 40: 9-15.
- ŞENTÜRK, K., SÜMENGİN, M., TERLEMEZ, İ. ve KARAKÖSE, C., 1998, 1/100.000 ölçekli açınsama nitelikli Türkiye Jeoloji Haritaları, No. 63 ve 64, Bandırma D3 ve D4 Paftaları: MTA Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- TAKAOĞLU, T. "2004 Yılı Çoşuntepe Yüzey Araştırması" 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt: 411-418.

Sayı	Ver	Korunma Durumu	Tahribat % (Tahmini)	Önceki Araştırma
		2006-2007		
1	Akbaş Şehitlik	Tarım tahribatı	(?)	(Özdoğan 1986)
2	Asartepe (Höyük)	Kaçak kazılar	20%	(Özdoğan 1986)
3	Bahsiköy	Korunmuş		(Özdoğan G.M.P. Yayını 1997)
4	Baştepe (Höyük)	Tarım tahribatı	30%	(Özdoğan 1986)
5	Beşyol			(Özdoğan 1986)
6	Hamaylıtarla (Höyük)	Tarım tahribatı	50%	(Özbek 2000)
7	Çakıllık Mevki	Tarım tahribatı	(?)	(Özdoğan 1986)
8	Değirmenlik Mevki (Höyük)	Çoğunluğu tahrip	90%	(Özdoğan 1986)
9	Hamamtepe			(Özdoğan 1986)
10	Kalanuro Tepesi (Höyük)	Tarım tahribatı	(?)	(Özdoğan 1986)
11	Kaynarca Mevki (Höyük)	Tarım tahribatı	30%	(Özdoğan 1986)
12	Keçili Mezarlık	Korunmuş		
13	Güneyli Limanı (Höyük)	Çoğunluğu tahrip	80%	(Özdoğan 1986)
14	Örenler Mevki	Tarım tahribatı	(?)	(Özdoğan 1986)
15	Lale Tepe	Tarım tahribatı	(?)	(Berkay Dinçay sözlü bilgi)
16	Tekke Tepe	Korunmuş		(Özdoğan 1986)
17	Tepecik	Tarım/İnşaat tahribatı	70%	(Özdoğan 1986)

Tablo 1: Daha önceki yüzey araştırmalarında bulunan yerlerin bugünkü durumu

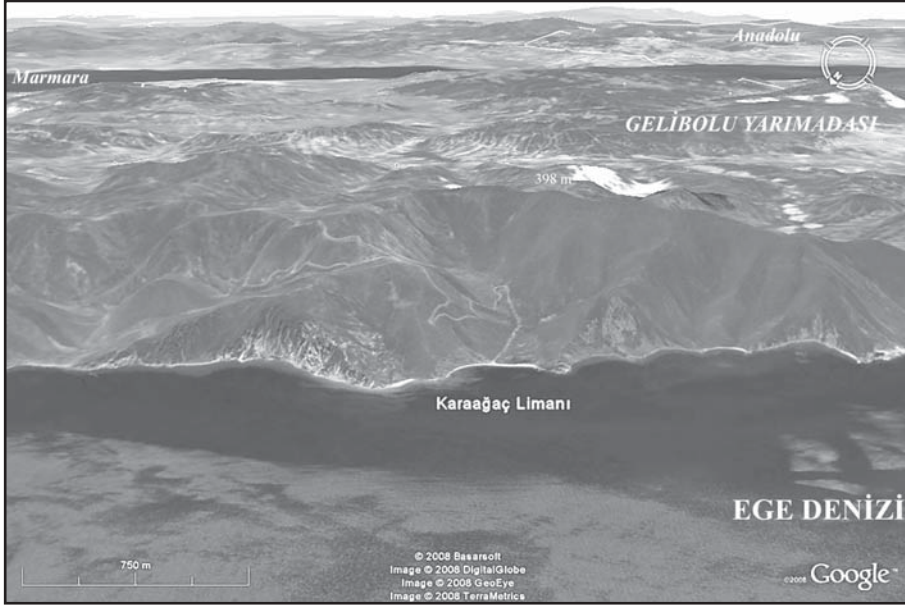
Resim 3: Bolayır-Demirtepe Köyü'nün güneyinde araştırılan alan

Resim 4: Demirtepe'nin güneyinde Marmara Denizi kıyısında metamorfik kayaların gözlendiği tarla

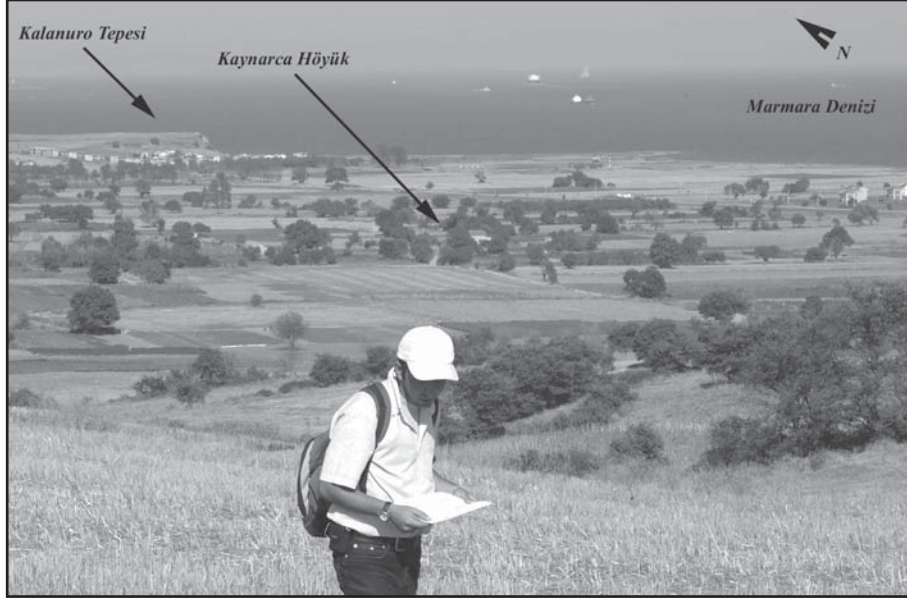
Resim 5: Cilalı taş aletlerin üretiminde kullanılan metamorfik kayalar

Resim 6: Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyinde yer alan koylardan biri: Karaağaç Limanı

Resim 7: Karaağaç Limanı, deniz kıyısından güney görünüşü; tatlı su kaynaklarınca yetersiz araziler

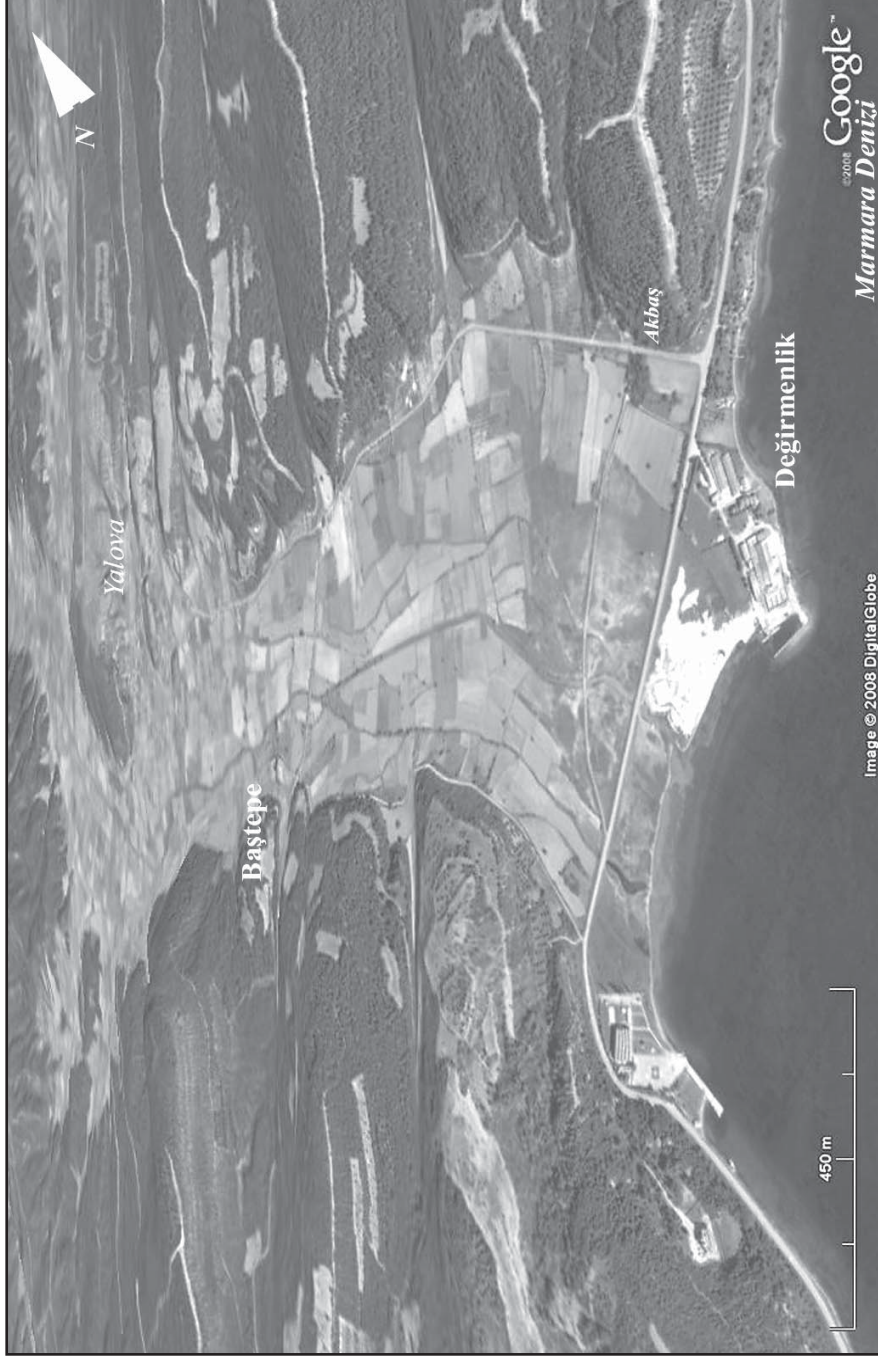
Resim 8: Sütluçe Köyü çevresi ve Kaynarca Neolitik yerleşmesinin Münipbey Deresi'nin suladığı küçük ovadaki konumu

Resim 9: Hamaylıtarla Neolitik yerleşmesi; güneyden-kuzeye görünüş

Resim 10: Kaynarca Neolitik yerleşmesi; batıdan-doğuya görünüş

Resim 11: Bastepe Höyük'ün yanındaki alüvyonal kıyı ovası: Kayaaltı Deresi yakını

TARSUS-GÖZLÜKULE 2005-2006 YILI DİSİPLİNLERARASI ARAŞTIRMALARI

Aslı ÖZYAR*
Günhan DANIŞMAN

Bu yazıya 24 Şubat 2006'da Anadolu arkeolojisinin temel direklerinden Machteld J. Mellink'i kaybetmiş olmaktan duyduğumuz derin üzüntüyü ifade ederek başlamak istiyoruz. Yazıları ile aramızda olmaya devam eden Mellink'in Tarsus'a hem 2000 yılında, ilk hazırlıklarımız esnasında, hem de 2003 yılında bizzat gelerek misafirimiz olması, ekibimiz için en kıymetli anılardan biridir. Tarsus-Gözlükule'de çalışmaların başlamasını kendisi teşvik etmiştir, umarız onu hayal kırıklığına uğratmayız.

Boğaziçi Üniversitesi'nin Tarih, Kimya, Jeodezi bölümleri üyelerinin işbirliği¹ ile Bryn Mawr College, Klasik ve Yakın Doğu Arkeolojisi Bölümü'nün katkıları ile gerçekleştirilen çalışmalarımız Mersin İli, Tarsus İlçesi, Gözlükule Höyük ve çevresinde, ayrıca Tarsus Müzesi'ne bağlı araştırma merkezimizin depolarında yürütülmüştür. Antik Kilikya ya da Çukurova'nın batı kısmında, antik Cydnus, günümüz Berdan Nehri'nin ise bugün batısında yer alan Tarsus-Gözlükule Höyük'te 2001 yılından beri yürütülen çalışmalarımıza 2005-2006 yıllarında da devam edilmiştir. Uzun vadeli amaçlarımız ve önceki yıllarda yapılan araştırmaların² bazı sonuçları ilk toplu yayınlımız olan derleme kitabımızda yer alıyor³.

* Doç. Dr. Aslı ÖZYAR, Tarih Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Boğaziçi Üniversitesi, P.K. 2, 34342 Bebek-İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Günhan DANIŞMAN, Tarih Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Boğaziçi Üniversitesi, P.K. 2, 34342 Bebek-İstanbul/TÜRKİYE

- 1 Araştırmalarımız esas itibarı ile Boğaziçi Üniversitesi'nin 02R101 ve 04 B 904 No.lu Bilimsel Araştırma Projesi'nin sağladığı maddi olanaklar ile yürütülmüştür. Bryn Mawr College ise yurtdışından çalışmalarımıza katılan araştırmacıların seyahat masraflarını karşılamıştır.
- 2 Özyar, A.-G. Danışman-C. Gürbüz-H. Özener, "Tarsus-Gözlükule 2001 Yılı Enterdiscipliner Araştırmaları", 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, Ankara 2003, 273-282; Özyar, A.-G. Danışman-H. Karabulut-H. Özener, "Tarsus-Gözlükule 2002 Yılı Disiplinlerarası Araştırmaları", 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Ankara 2004, 235-244; Özyar, A.-G. Danışman-H. Özbal, "Tarsus-Gözlükule 2003 Yılı Araştırmaları", 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Ankara 2005, 87-92; Özyar, A.-G. Danışman-H. Özbal, "Tarsus- Gözlükule 2004 Yılı Araştırmaları", 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Ankara 2006, 155-162.
- 3 Özyar, A. (ed.) *Field Seasons 2001-2003 of the Tarsus-Gözlükule Interdisciplinary Research Project*. Istanbul, Ege Yayınları, 2005.

2005 Yılı Çalışmaları

Arazide ve depolarda yürütülen 2005 yılı çalışmalarımız 13 Haziran-6 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Höyüğün Doğu Tepesinde Yapılan Belgeme Çalışmaları

Bilindiği gibi höyüğün daha yüksek olan doğu tepesini oluşturan katmaların araştırılmasını 1935-1949 yılları arasında Goldman ve ekibi, A açması olarak tanıdığımız bölgede gerçekleştirmiştir⁴. 2002 yılından beri ise ekibimiz tarafından doğu tepesinin kazı ile müdahale edilmemiş dokusunu korumak ve ayrıca yeni dönem kazı çalışmalarına zemin hazırlamak amacıyla, modern konutların sebep olduğu kesitleri belgeleme, örnekleme ve sonrasında koruma çalışmaları yürütülmüştü. Bu kesitler ile İlk Tunç II katmanlarının lokasyonu tesbit edilip, seviyeleri yeniden ölçülebilmiş ve alınan karbon örneklerinin değerlendirilmesi sonucuna da dayanarak kesin tarihlendirme teklifleri yapılabilmisti. 2005 yılında çalışmalarımıza doğu tepesinde devam ettik. Goldman dönemi A bölgesinin hemen kuzeydoğusunda yer alan ve höyüğün bugün en yüksek kısmını teşkil eden bölge 07 numaralı alan olarak adlandırıldı. Alanın güneyine 80'li yılların sonunda Tarsus Belediyesi tarafından bayrağımızı taşıyan bir sancak ve kaidesi yerleştirilip (Resim: 1), tören için kullanılabilecek bir alan oluşturmak amacı ile de höyüğün zirvesi kısmen tesviye edilmiştir. Höyüğün düzlendiği alanda, yüzeydeki izler bir yerleşme katmanının kısmen açıkta bırakıldığına işaret ediyordu. Ayrıca tepenin en üst kısmının etrafından geçirilen bir asfalt yol ise bu tören alanının kenarı boyunca giderek dikleşen bir yamaç bölgesi meydana getirmişti.

Önceki yıllarda da höyüğün topoğrafik haritasını (Çizim: 1) çıkartan Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırmaları Enstitüsü'nden Özgür Avcı bu alana 5x5 m.lik bir karelej ağı yerleştirmiştir (Çizim: 2). Ayrıca Doğu tepesinin güney ve doğu yamaçlarının da kesit çizimlerinin yapılabilmesi için bu yamaçların uzunluğu boyunca dikey karelej yerleştirildi. Daha sonra tepede 464 metrekarelik bir alan otlardan arındırılıp zemin yüzeyi süpürülerek temizlendi. Ortaya çıkan görüntü 1:20 ölçekli plankareler olarak çizilip fotoğrafları çekilmiştir. Bu çalışmalar ekip üyemiz University of Pennsylvania'da doktora öğrencisi Elif Ünlü denetiminde, Bryn Mawr College doktora öğrencisi Emre Kuruçayırılı, Boğaziçi Üniversitesi master öğrencisi Sevinç Duvarcı ve lisans öğrencisi Seçil Güven tarafından yürütülmüştür. Elde edilen birleşik görüntüde hemen hemen tüm yüzeyin, özellikle doğu kısımda, yer yer ise batı kısımda yanmış kerpiç kalıntıları ile kaplı olduğu anlaşılıyor ki, bu bir yangın tabakasının kalıntıları ile karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Yüzeyde bulunan tüm çanak çömlek parçaları toplanarak belgelenmiştir. Daha sonra otların temizliği ve süpürme sırasında elde edilen ince toprak tekrar bu alan üzerinde koruyucu bir tabaka oluşturmak amacı ile zemine serpilmiştir.

4 Goldman, H., *Excavations at Gözlü Kule*, Tarsus Vol. II, Princeton 1956, Plan 25.

Aynı bölgenin güney ve doğu yamaçlarının 39.5 m. uzunluğunda kavis çizen bir kısmı da temizlenip tek bir kesit olarak belgelenmiştir. Ünlü'nün raporuna dayanarak tüm bu çalışmaların sonucunda şöyle bir değerlendirme mümkün: Jeodezik ölçümler ile elde edilen seviyeler çerçevesinde hazırlanan plan ve kesit çizimlerimiz Goldman yayınları ile karşılaştırılınca doğu tepesinin zirvesini oluşturan alanımız yayında yer alan A-AA kesiti⁵ üzerinde işaretlediğimiz kuzeyden güneye alçalan bir seviyeye isabet ediyor. Diğer bir deyişle yüzeyde görünen yanmış kerpiç dolu tabakanın yayınlarda Geç Tunç IIa döneminin sonuna tarihlendirilen tahribat ile ilgili olması mümkündür. 07 No.lu alanın doğuya bakan yamaç görülen bir dizi büyük kerpiğin, Geç Tunç Çağı'na ait anıtsal yapının doğuya bakan dış duvarının üst yapısına ait olduğunu varsayıyoruz. Kerpiçlerin güneydoğusundan bir kap parçasının üzerinde ele geçirilen kömür parçalarından örnek alınıp Karbon 14 analizleri için Erlangen Üniversitesi'ne gönderilmiştir. Analiz sonuçlarına göre çıkan tarihler M. Ö. 15. yüzyıl sonu-14. yüzyıl başında yoğunlaşıyor. Böylece bu bölgede Geç Tunç Çağı'nın ikinci yarısına ait tabakaların bulunduğu onaylanmış oluyor.

Yüzeyde toplanan seramik parçalarının bir kısmı İslâmî ve Klasik Döneme tarihleniyor. Ortaçağ malzemesi eski A açmasının kuzeydoğu kısmında Goldman döneminde açığa çıkarılan ve 07 No.lu alanın kuzeybatısında kalan İslâmî dönem yapı ile bağlantılı olmalı. Helenistik ve Roma Dönemi çanak çömlekleri ise hem İslâmî yapının güneyinde bulunan Helenistik yapı, hem de aynı alanda bulunan Roma Dönemi dolgudan kaynaklanmalıdır. Goldman, Roma dolgu seviyesinin yer yer Helenistik ve Genç Tunç katmanlarını tahrip ederek altına geçtiğini tespit etmiştir. Bu durum doğuya doğru da devam etmiş olmalıdır. Buna bağlı olarak 07 No.lu alanın üzerinde geç malzeme ile beraber Geç Tunç çömleği de ele geçirilmiştir. Yoğun olarak profil temizliği sırasında ele geçirilen Geç Tunç malzemesini üniversitemiz yüksek lisans öğrencilerinden Serdar Yalçın tespit edip çizimlerini hazırlamıştır. Tipik Hitit İmparatorluk Çağı çark yapımı tabak ve kâseler (Çizim: 3), derin kaplar, depo kabı ve testi (Çizim: 4) gibi örnekler Geç Tunç IIa katında Goldman döneminde ele geçirilen ve kısmen 2. binyılın sonuna kadar devamlılık gösteren malzeme ile yakın benzerlik göstermektedir.

Doğu tepesinin güney yamacında bundan önceki yıllarda belgelediğimiz diğer iki profilin kapsadığı seviyeler ile beraber doğu tepesini oluşturan tabakaların, İlk Tunç Çağı II'dan itibaren Geç Tunç sonuna kadarki kısmının günümüzdeki lokalizasyonu kazı başlamadan önce belirlenmiştir. Böylece önümüzdeki yıl başlatmayı planladığımız kazı çalışmaları için arazide gerek gördüğümüz ön araştırmaları tamamlamış bulunuyoruz.

5 Goldman, H., *Excavations at Gözlü Kule*, Tarsus Vol. II, Princeton 1956, Plan 26.

Höyük Üzerinde Korumaya Yönelik Çalışmalar

Çalışmalarımıza başladığımızdan beri her yıl yaptığımız gibi bu yıl da gerekli izinleri aldıktan sonra Doç. Dr. Günhan Danışman denetiminde koruma amaçlı düzenlemeler gerçekleştirdik. Bunlardan birincisi 07 No.lu alanın güney ve doğu yamaçlarında açıkta kalan arkeolojik katmanları ve mimari kalıntıları erozyon ve çevre sakinlerinin müdahalelerinden korumak amacı ile alınan önlemlerdir. Bu doğrultuda tepenin yer yer 1-2 m. üzerine taşacak şekilde 0.019 m. sık delikli PVC kaplı, yeşil boyalı, tel örgü şeritleri yan yana serilip zemine kısa çubuklar ile tutturulmuştur. Bir diğer çalışmamız doğu tepesinin güney yamacında yer alan, 05 No.lu alan olarak adlandırdığımız bölgede, höyük dokusu içerisine teraslama ile yerleştirilmiş bir evin oluşturduğu yaklaşık 10 m. uzunluğunda ve yer yer 4 m.ye ulaşan kesitte gerçekleştirilmiştir. Bu profilin belgeleme çalışmaları 2004 yılında tamamlanmış⁶. Bu yıl erozyon ile eriyen bu dik kesiti korumak için önüne suya dayanıklı empregne ahşap DOKA kalıp malzemesi kullanılarak bir paravan tertibatı planlanıp kesiti müteakiben kurulmuştur (Resim: 2). Daha sonra kesit ile tahta konstrüksiyon arasında kalan boşluğa gerekli görüldüğü kadar kum doldurulmuştur.

Böylece höyük üzerinde uyguladığımız yamaç ve profil koruma tertibatlarımızın sayısı dörde çıkmış bulunuyor: 2001 yılında uygulanan ince kum yastık üzerine kuru taş kaplama, 2003'te inşa edilen kullanılmış kerpiçlerden ahşap karkas içerisine oturtulan sıvasız kerpiç duvar ve bu yıl yapılan yukarıda değinilen ahşap paravan ile tel örgü aplikasyonu. Bu koruma tertibatlarının çeşitliliğinin aynı zamanda deneysel bir boyutu bulunuyor: Böylece zaman içerisinde hangi zeminde ve koşulda hangi uygulamanın daha başarılı olduğunu da müşahade etme fırsatını elde etmiş oluyoruz.

Höyük üzerinde çıkan bir yangından sonra açığa çıkan ve Tarsus Belediyesi tarafından şehir içinden alınan moloz ile tekrar kapatılan B bölgesindeki dolgu molozu ile geldiği anlaşılan Roma İmparatorluk Dönemi anıtsal bir binanın üst yapısına ait bir parça ise St. Paul Anıt Müzesi'nin bahçesinde sundurma altına yerleştirilerek koruma altına alınmıştır (Resim: 3). Prof. Dr. Mustafa H. Sayar ve Prof. Dr. Adolf Hoffmann'ın verdiği bilgilere göre yaklaşık M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bu fragman anıtsal bir yapının saçaklığının üst kısmında bulunan bezemenin üst bitimine (geison) aittir.

Depo Çalışmaları

İlkTunç III dönemine ait Goldman dönemi etütlük malzeme bu yıl ilk olarak ele alınmıştır. Halihazırda 84 kutuya dağılmış çanak çömlek arasından özellikle içki kapları bulunan kutular tespit edilip çift kulplu depas ve

6 Özyar, A.-G. Danışman-H. Özbal, "Tarsus- Gözlükule 2004 Yılı Araştırmaları", 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Ankara 2006, 157-8.

çan biçimlileri ayrıntılı olarak incelenmeye başlanmıştır. Bu incelemeler sonucunda Goldman tarafından yayınlanan parçalardan miktar olarak çok daha fazlasının mevcut olduğu anlaşılmıştır. Büyük bir kısmının üzerinde nerede bulunduğuna dair bilgilerin kayıt edilmiş olmasına dayanarak henüz devam etmekte olan bu incelemenin sonucunda amaçlanan, bu özel içki kaplarının hangi binalarda ve diğer hangi kaplar ile beraber kullanıldığına yönelik bilgilerin saptanmasıdır.

Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü master öğrencilerimizden Serdar Yalçın "Tarsus-Gözlükule'de Geç Tunç'tan Erken Demir Çağı'na Geçiş Dönemi Katmanları Stratigrafik Silsilesinin ve Boyasız Çanak Çömleklerinin Yeniden Değerlendirilmesi" başlıklı tezini başarı ile tamamlamıştır. Yalçın'ın yaptığı araştırmalar sonucunda bu geçiş dönemine ait birbirini takip eden 8 ayrı tabakanın bulunduğu anlaşılmıştır. Bu tabakalardan geldiğini tespit edebildiği boyasız çanak çömlekleri yeniden ele alan Yalçın son yıllarda sayısı giderek artan Hittit Dönemi ve Erken Demir Çağı yayınlarına dayanarak daha önce tanımlanamamış yeni parçaları da ortaya çıkarmıştır. Böylece Kilikya'da bu döneme özgü çark yapımı boyasız çanak çömlek repertuarı daha da genişlemiştir. 1963 yayınında Tarsus-Gözlükule'de Erken Demir Çağı boyasız mallarda çoğunlukla Hitit İmparatorluk Dönemi şekillerinin devam ettiğini yazan Hanfmann'ın gözlemi Yalçın'ın eklediği yeni parçalarla daha da güçlenmiştir.

Doç. Dr. Billur Tekkök geçen yıl üzerinde çalışmaya başladığı Roma Dönemi kurşun sırlı malları incelemeye devam etmiştir. Bu yıl seçtiği 23 etütlük seramik parçadan ODTÜ Arkeometri Laboratuvarları'nda analiz yaptırabilmek için mikro boyutta örnekler toplamıştır. Ayrıca ileride yapılacak başka parçaların analizlerine veri tabanı oluşturmak amacı ile hem Berdan Nehri'nin batı yakasından hem de Tarsus İlçesi'nde çömlecilik yapan bir ustanın bahçesinden 6 m. derinlikte elde ettiği kil yatağından analiz için örnekler de alınmıştır.

Prof. Dr. Howard Crane geçen yıl başlattığı İslâmî Ortaçağ malzemesinin tasniflerini 2005 sezonunda sona erdirmiştir. Prof. Crane'in ilk belirlemelerine göre bütün malzeme Erken İslâmî döneme tarihlendirilebilir Suriye ve Irak'tan bilinen Emevi ve Abbasi seramiklerine yakındır. Yazılı kaynaklar da bu arkeolojik verileri desteklemektedir. Kilikya'nın M.S. 7 yüzyıl sonunda Irak ve Suriye'den gelen Araplar tarafından iskân gördüğü bilinmektedir. Ayrıştırılan malzeme arasında sırlı ve sırsız ince beyaz kalıp yapımı mallar, Samarra tipi cilalıları, kalay sırlı frit mallar, tek ve çok renkli sırlı yerli mallar, sgraffito/al-Mina (Resim: 4)ve barbotin mallar sayılabilir. 7. yüzyıl Bizans malzemesi ve 11. yüzyıl sonrası Ermeni Krallığı malları ile Memluk ve Osmanlı malzemesi neredeyse yok denecek kadar azdır.

2006 Yılı Çalışmaları

2006 yılında çalışmalarımız 10-24 Eylül tarihleri arasında yürütülmüştür. 2001'den beri gerek arazide yüzeyde, gerek depolarda paralel olarak sürdürülen araştırmalara 2006'da depolara odaklanarak Goldman döneminde yapılan kazılarda elen geçirilen etütlük malzeme üzerinde çalışarak devam edilmiştir.

Dr. Behin Aksoy önceki yıllarda incelemeye başladığı Neolitik Çağa ait seramik mal gruplarını ayrıntılı olarak incelemeye devam edip yayına hazır duruma getirmiştir. Bu çalışmalar esnasında Neolitik Çağ seramiklerini üç ana başlık altında toplamak mümkün olmuştur. Bunlardan birincisi koyu açkılı mallardır ve kendi içinde ikiye ayrılır: koyu açkılı yuvarlak ağızlı (*Dark Burnished Whole Mouth Ware*) mallar (Resim 5: 1-4) ve ince siyah ve bej cilalı mallar (Resim 5: 5-8). Dr. Aksoy ikinci Neolitik mal grubunu hafif tanecikli mallar olarak ayırtmıştır. Üçüncü mal grubu gördüğümüz ince cidarlı kırmızı cilalı mallar (*Thin Red Polished Ware*) olarak tanımlanmıştır (Resim: 6). Her grupta daha önce Mellink tarafından Goldman yayını için hazırlanan bölümde yer almayan parçalar da tespit edilip çizilerek belgelenmiştir. Bu çalışma hazırlamakta olduğumuz ikinci "Tarsus-Gözlükule Çok Disiplinli Araştırmaları" cildinde yayınlanacaktır ve sonuçları özellikle artık ayrıntılı olarak tanıtılan Mersin-Yumuktepe Neolitik malzeme ile karşılaştırıldığında prehistorik çağlarda Çukurova'da tarıma dayalı köylerin gelişmesine ışık tutacaktır.

Aslı Özyar tarafından geçen yıl başlatılan Goldman dönemi etütlük malzeme içerisinde tüm Tunç Çağı kutuları taranarak İTÇ çift kulplu depas tipi ve çan biçimli içki kabı parçalarının tespit edilerek belgeleme çalışmasına devam edilmiştir (Resim: 7). 2006 yılında 40 yeni örnek daha tespit edilerek veri tabanımıza girilmiştir. Goldman yayınında toplam 40 kadar örneği bulunan ve ancak bazılarının fotoğrafı veya çizimi bulunan⁷ bu özel kapların son tespitlere göre mevcut sayısı en az üç, neredeyse dört katına çıkmıştır. Bu çift kulplu içki kaplarının Batı Anadolu âdetleri ile bağlantılı olarak tüm Doğu Akdeniz'de dağılımları ve Tarsus'un bu husustaki önemi bellidir. Ancak daha az bilinen farklı ören yerlerinde bulunan örneklerin birbirlerine ayrıntılarda ne kadar benzediğidir. Örneğin bu özel kaplardan belli merkezlerde üretilip hediye veya ticarî olarak başka yerlere yollananları var mı yoksa hepsi yerel mi üretilmiştir? Ayrıca bulundukları yerde belli bir dağılım gösteriyorlar mı, merkezde bulunan her evde kullanılıyorlar mı, yoksa sadece bazı evlerde mi ele geçiyorlar? Tamamlanan veri tabanımız ile bu sorulara cevap arayan çalışmalarımız devam etmektedir.

7 Goldman, H., *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus Vol. II*, Princeton 1956, fig. 256-266, 356-357.

Bu yıl sürdürülen bir diğer çalışma ise İlk ve Orta Tunç Çağı'na ait, çoğu sadece fotoğraf olarak yayınlanmış mühür baskılı kap parçalarının depolarımızda tespit edilerek yeniden ayrıntılı olarak incelenmesidir. Mühür baskıların üzerine ince bir tabaka plastilin aplike edilerek ters baskıları (ki elimizde olmayan mührün aslına tekabül eder) çıkarılmıştır. Bu sayede özellikle bazı mühürlerin, baskılarının derinlikleri ve keskin hatları göz önünde bulundurulduğu takdirde madenden yapılmış olduğu söylenebilir. Bu gözlem Goldman kazılarında ele geçirilen maden mühürlerin olması ile de tescillenebilir⁸. Kulp üzerine çömlek pişirilmeden basılan belki de madenden yapılmış bir mührün baskısından (Resim: 8) yola çıkarak basılan mührün yuvarlak şekilli olduğu düşünülebilir. Balık sırtı bir desen ile bezenmiş silindir bir mühür baskısına (Resim: 9) benzer bir mühür kıta Yunanistan'da ele geçirilmiştir⁹. Gözlükule'de 3. binyılın sonu ve 2. binyılın başında rastlanan bu mühür baskıları hem damga hem silindir mühür kullanıldığına işaret eder. Ayrıca iki tipin kombinasyonu olan damga/silindir mühür baskıları da mevcuttur. Gözlükule'de bulunan bir silindir mühür baskısında görülen desene (Resim: 10) benzer desenli bir damga/silindir mühür Ege Denizi'nde bulunan Kiklad Adaları'nda¹⁰, ayrıca Petri, Nemea'da Tarsus örneğinin silindir yüzünün desenine benzer silindir mühür baskılı seramik parçaları da mevcuttur¹¹.

Mühür baskılı çömleklerin neden mühürlendiği henüz tam olarak anlaşılamamaktadır. Bu gelenek ya mühürlerin çömlek üretimi ile bağlantılı olabilir ya da baskıların testilerin içerisinde bulunan muhteviyat ile ilgili olabilir. Ancak bazı mühürlenmiş kap fragmanları açık profilli ve iç yüzeyleri de açıktır. Bu bağlamda Gözlükule'de aynı döneme tarihlenebilen hem tartmak için sistemli ağırlıkların, hem de mühür baskılı bulla'ların bulunmuş olmasını da düşünerek 3. binyılın en geç sonundan itibaren ticaret ile ilgili örgütlenmenin giderek daha ayrıntılı ve kontrollü bir evreye girdiğini öne sürebiliriz. Son yıllarda Ege havzasında ve Kuzey Suriye'de sayıları artarak ele geçirilen mühürlü kapların bünyesinde değerlendirilecek olan Tarsus örnekleri, 3.-2. binyıl Doğu Akdeniz ticaret ilişkilerinin Çukurova ile bağlantılarını irdelemeye yardımcı olacaktır.

7 Goldman, H., *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus Vol. II*, Princeton 1956, fig. 256-266, 356-357.

8 Goldman, H., *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus Vol. II*, Princeton 1956, s. 232.

9 I. Pini, *Corpus der minoischen und mykenischen Siegel V. Kleinere Griechische Sammlungen. Supplementum 3,1. Neufunde aus Griechenland und der westlichen Türkei*. Mainz 2004, s. 561 no. 380.

10 O. Krzyszkowska, *Aegean Seals, an Introduction*, London 2005, s. 55 no. 93a-c: Amorgos, Kapros D Mezarı'ndan olduğu söyleniyor.

11 M. Kostoula, "Die Ausgrabungen in der Frühhelladischen Siedlung von Petrie bei Nemea", bkz. E. Alram-Stern (ed.) *Die Aegaeische Frühzeit Cilt 2, 2. Kısım*, Viyana: ÖadW 2004, levha 3b.

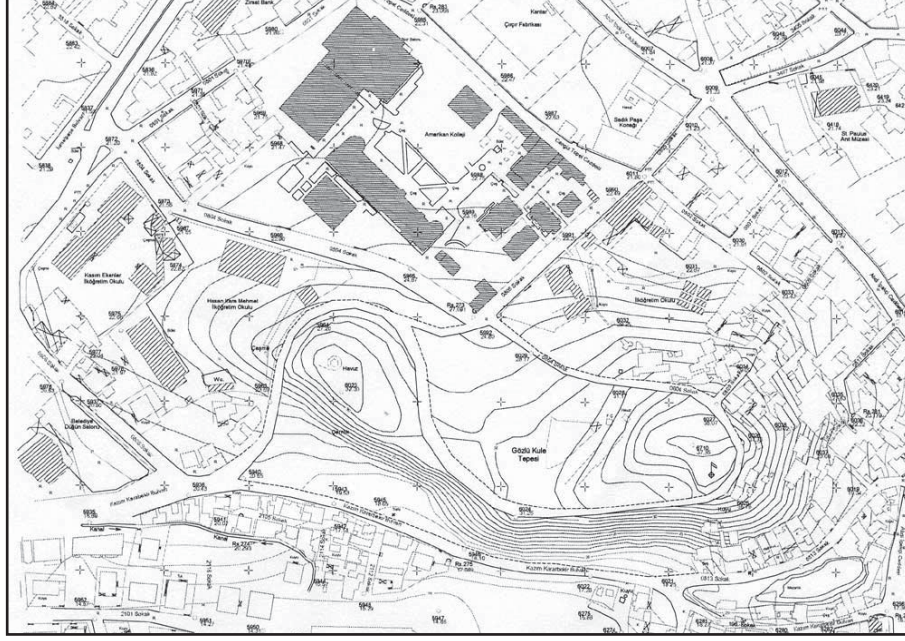
Projemiz üyelerinden şu anda University of Pennsylvania’da doktora eğitimine devam etmekte olan Elif Ünlü ise doktora tez çalışmalarının bir parçası olarak Erken Tunç Çağı seramiklerinden 72 adet örnek almıştır. Bu örneklerin Tarsus-Gözlükule yerleşiminin Erken Tunç Çağı ana seramik repartuarını temsil eden parçalardan alınmasına özen gösterilmiştir. Bu örnekler ilerleyen aylarda fotoğraflanmış, kesitleri taranmış, çizilmiş ve makroskopik özellikleri ana veri tabanına girilmiştir. Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi’nde ince kesitleri yapılmıştır. Bu ince kesitler bahar aylarında University of Pennsylvania’da petrografik ön incelemeye tabi tutulmuştur ve önümüzdeki sene University of Pennsylvania Earth and Environmental Science bölümünde X-Ray Diffraction analizleri de yapılacaktır. Bu incelemeler sonucu özelde Tarsus-Gözlükule yerleşiminin ama genelde Çukurova bölgesinin M.Ö. 3. binyıl süresince seramik üretiminde geçirdiği teknolojik değişimler ve bunların sosyolojik ve ekonomik açımları değerlendirilecektir.

Sevinç Duvarcı master tezi konusu ile ilgili olarak Demir Çağı’na tarihlenen toplam 48 kutu boyalı çanak çömleği ayrıntılı olarak inceleyip daha önce oluşturulmuş olan veri tabanına eksik bilgileri aktarmıştır. Duvarcı tezinde, Çukurova bölgesinde Hitit monokrom seramik silsilesinin sona ermesinden sonra ortaya yaygın bir biçimde çıkan ve döneme damgasını vuran yerel üretim boyalı seramik geleneğinin ayrıntılarını ve özelliklerini, Gözlükule örneğinde ele alarak yerel malzemenin daha iyi tanımlanabilmesini sağlayacaktır.

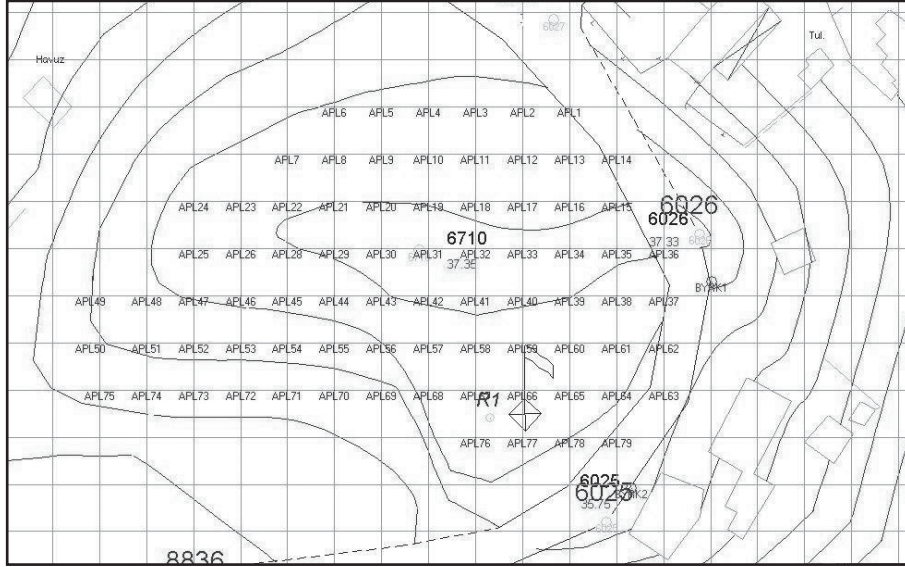
Prof. Dr. Hadi Özbal ise 25 adet bakır alaşımlı etütlük maden parçasından analizlerin yapılması için mikroskopik örnekler almıştır. Ayrıca etütlük bakır alaşımlı ok uçlarının da çizimi yapılmıştır. Ayrıca Özbal denetiminde depomuzda bulunan etütlük bakır malzeme üzerinde konservasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Yapılan bir diğer çalışma ise Ayşe Özdemir tarafından yürütülen farklı dönemlere tarihlenen *pithos* ve benzeri büyük depo kaplarının yeniden ele alınarak incelenmelerinden ve veri tabanımıza girilmesinden oluşmuştur.

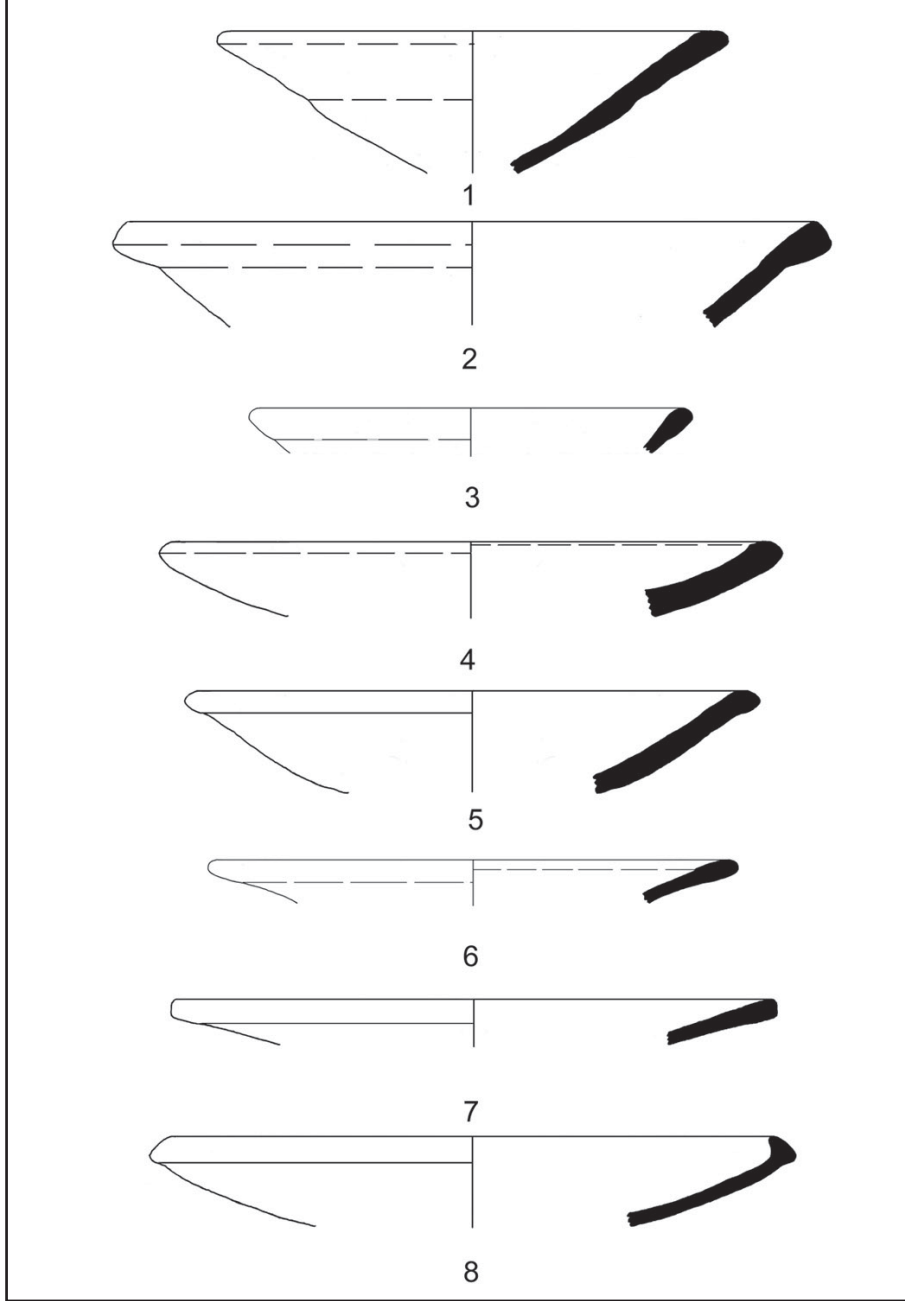
Çalışmalarımıza izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, 2005 yılı Bakanlık temsilcimiz Cumhur Sal ve 2006 yılı bakanlık temsilcimiz Nihan Çiftçi’ye, Tarsus Müzesi Müdürlüğü’ne ve müzede görevli değerli arkadaşlarımıza yaptıkları katkı ve yardımları için, Tarsus Kaymakamlığı’na, Tarsus Belediyesi’ne, Zülfikar İ. Tümer’e, ayrıca bu yıl da her zamanki gibi bizlere lojistik destek vermeye devam eden Tarsus Amerikan Koleji ve orada görevli arkadaşlara ekip olarak müteşekkirimiz.

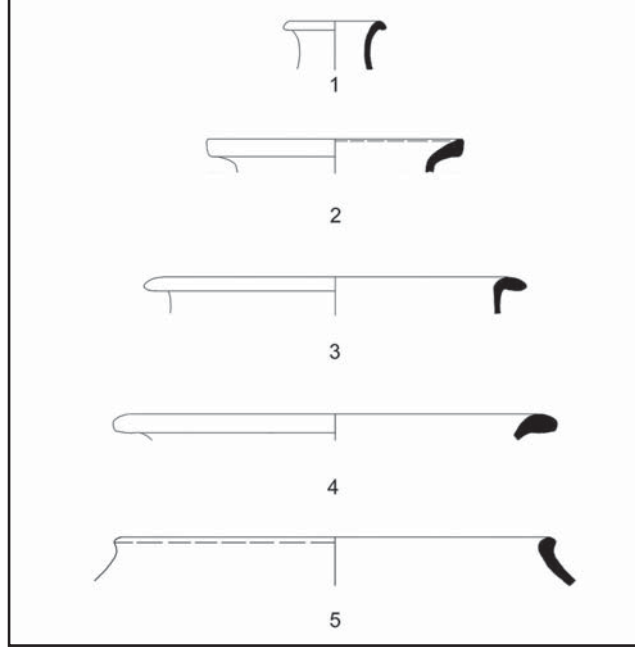
Çizim 1: Tarsus-Gözlükule'nin yeni topografik haritası. KOERI, Boğaziçi Üniversitesi 2004

Çizim 2: Doğu tepesinde Alan 07 üzerine atılan 5x5 m. lik karelej

Çizim 3: Geç Tunç Çağı Hitit tipi çark yapımı boyasız tabak ve kâse profillerinden örnekler
(Ölçek 1:3)

Çizim 4: Geç Tunç Çağı Hitit tipi çark yapımı boyasız derin kaplar ve testi profillerinden örnekler (Ölçek 1:3)

Resim 1: Doğu tepesinde Alan 07 ve üzerine yerleştirilen sancak ve kaidesi, güneybatıdan bakış

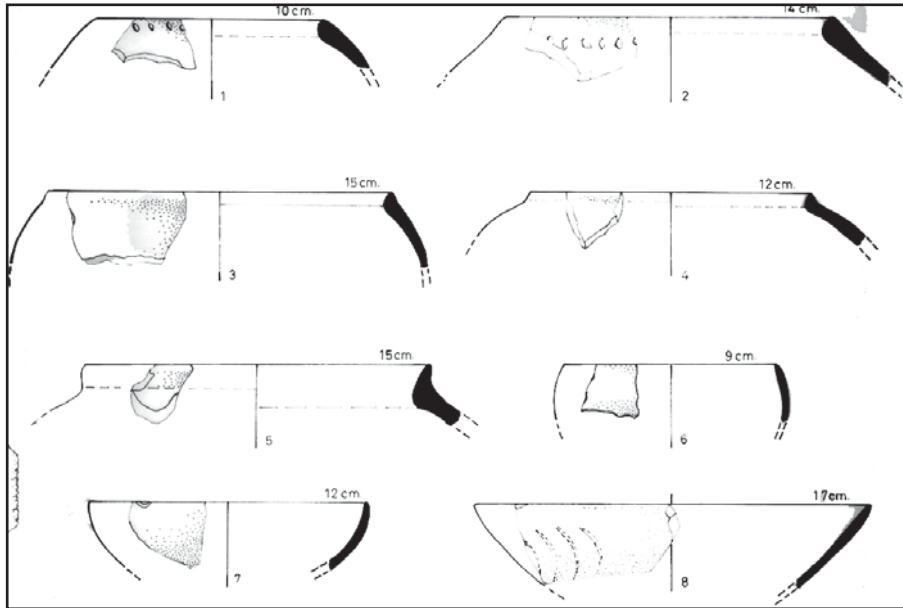
Resim 2: Doğu tepesinin güney yamacındayer alan ve belgelenmiş kesiti müteakiben yerleştirilen ahşap kalıp malzemesinden yapılan koruma paravanı

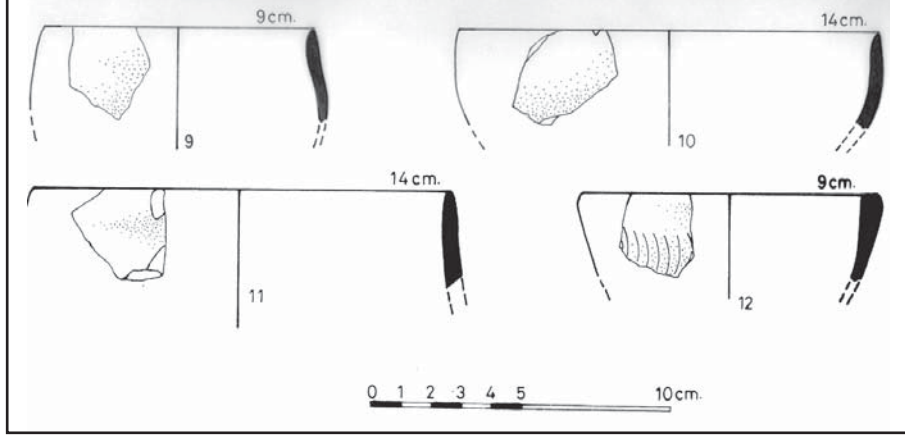
Resim 3: M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen anıtsal bir binanın saçaklığının bezemeli üst kısmı

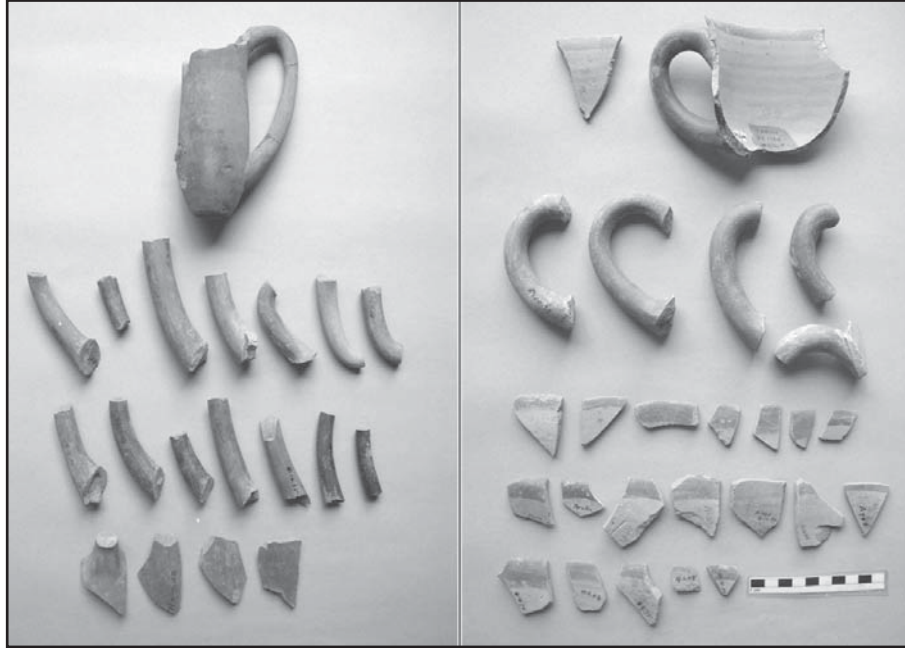
Resim 4: Sgraffito tekniği ile bezenmiş tabak M.S. 9.-10. yüzyıl

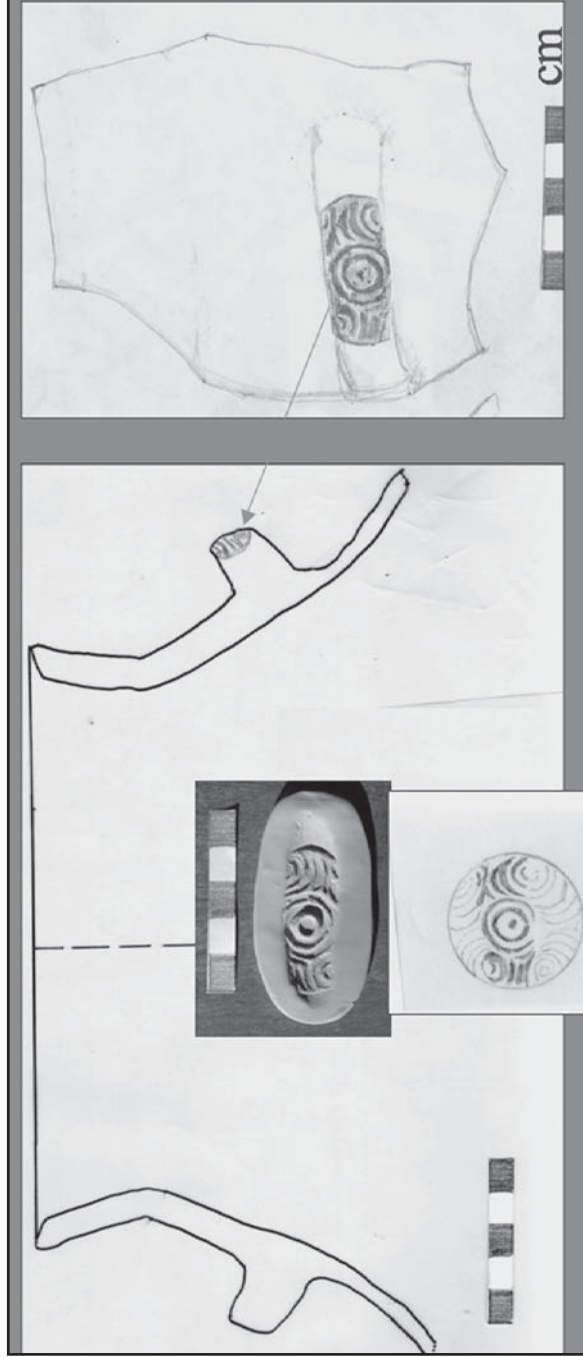
Resim 5: Goldman döneminde ele geçirilen Neolitik çanak çömlek, koyu açkılı mallardan örnekler (Çizim: Behin Aksoy ve Ayşe Haznedaroğlu)

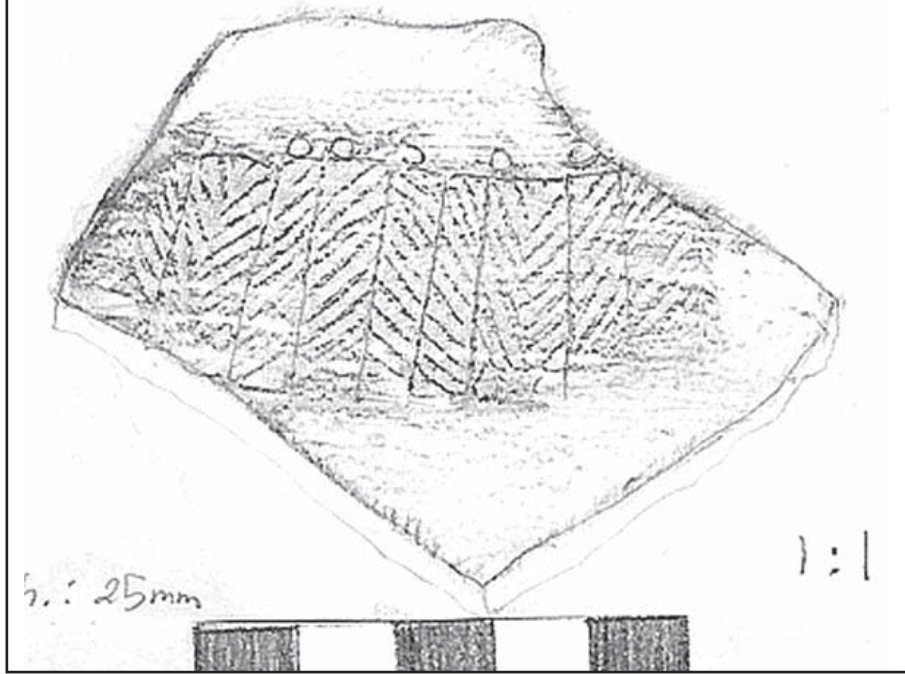
Resim 6: Goldman döneminde ele geçirilen Neolitik çanak çömlek, ince cidarlı kırmızı cilalı mallardan örnekler (Çizim: Behin Aksoy ve Ayşe Haznedaroğlu)

Resim 7: Goldman döneminde ele geçirilen İTÇ III çift kulplu içki kapları fragmanlarından örnekler

Resim 8: Goldman döneminde ele geçirilen (H. Goldman, *Tarsus II*, 1956, fig. 390, no. 4) mühür baskılı kulplu çömlek parçası. Mühür baskısının çapı 44 mm. (Çizim: A. Özyar)

Resim 9: Goldman döneminde ele geçirilen (H. Goldman, *Tarsus II*, 1956, fig. 397, no. 11) açık renk killi, çark yapımı bir çömlek parçası üzerine basılmış balık sırtı desenli silindir mühür baskısı (Çizim: A. Özyar)

Resim 10: Goldman döneminde ele geçirilen (H. Goldman, *Tarsus II*, 1956, fig. 397, no. 14) bir çömlek parçası üzerine basılmış silindir mühür baskısı (Çizim: A. Özyar)

GAZİANTEP MÜZESİ

“TUNÇ HITİT HEYKELCİKLERİ”

Şengül AYDINGÜN*

“Gaziantep Müzesi’ndeki Hitit Heykelcikleri” konulu çalışmamız ağırlıklı olarak 1980’li yılların sonu ile 1990’lı yılların başında Gaziantep Müzesi tarafından satın alınan tunçtan yapılmış bir grup Hitit Heykelciği, üzerinde gerçekleştirilmiştir¹.

Erkek Heykelcikleri

Gaziantep Müzesi koleksiyonunda yer alan Hitit heykelciklerinden en eski tarihli olanı kanımızca 45.5.75 envanter numaralı, 8,5 cm. uzunluğundaki heykelciktir (Resim: 1). Başındaki enine paralel yivli sivri külâhı, çukur gözleri, üçgen iri burnu ile Erken Hitit özellikleri taşıyan heykelcik, yapı adak çivilerine çok benzemektedir. Ancak, burada heykelciğin alt gövdesi adak çivisi gibi inceltilmemiş; gövde normal olarak tasarlanmıştır. Heykelciğin bitişik tasarlanmış uzun bacakları altında ayakları mevcuttur. Ayakları altında bir yere saplamak için çıkıntılar ayrıca yapılmıştır. Sivri külâhı, yüz biçimi ve öne doğru açılmış kollarıyla yapı adak çivilerini çok andıran ancak, artık çivi biçimli gövde yerine tam bir heykelcik gibi tasarlanan bu heykelciği, gösterdiği geçiş özellikleri dikkate alınarak Eski Hitit sonu ile Hitit İmparatorluk Dönemi başına tarihlemeyi düşünmekteyiz (M.Ö. 16.-15. yüzyıl).

Gaziantep Müzesi’nde korunan diğer heykelcikler arasında, 1.22.93 envanter numaralı ayakta duran 7,2 cm. yüksekliğindeki bronzdan erkek heykelciği kalıp tekniğinde imal edildikten sonra işlenerek temizlenmiştir (Resim: 2). Heykelcik sivri külâhlı başlığı, yuvarlak yüzü, çukur gözleri, iri burnu, kulak delikleri ile Hitit maden sanatının geleneksel yüz özelliklerini taşımaktadır. Heykelcik sağ elini yukarı doğru kaldırmış, diğer elini ileriye

* Yrd. Doç. Dr. Şengül AYDINGÜN, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE sengulaydingun@kocaeli.edu.tr

1 Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izinleri ile 2007 yılı içerisinde Gaziantep Müzesi’nde yapmış olduğumuz, Hitit heykelcikleri konulu araştırmanın gerçekleşmesi için çalışma izinlerimizi sağlayan Bakanlık yetkilileri ve uzmanları ile yakın ilgi ve desteklerini gördüğümüz Gaziantep Müzesi Müdürü Sayın Ahmet Denizhanogulları, Müze Uzmanı Arkeolog Ahmet Beyazlar, müzenin eski Müdür Yardımcısı Fatma Bulgan’a ve fotoğraflar için Haldun Aydingün ve çizimleri yapan Burhan Gülkan’a çok teşekkür etmek isterim. En son olarak heykelciklerin değerlendirilmesi konusunda bilimsel desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Muhibbe Darga’ya özel teşekkürlerimi iletirim.

doğru uzatmıştır. Uzun gövdesinin alt kısmında kısa eteği ve bacakları yer almıştır. Ayaklar bir kaideyle birleştirilerek heykelciğin sabit durabileceği biçimde tasarlanmıştır. Kilis Oylum Höyük civarından getirilen tanrı heykelciğinin bir elini yukarı kaldırarak, diğerinin aşağı doğru tutuşu, mitolojik ya da kült sahnelerinde sıkça yer alan hava tanrılarının geleneksel duruşlarını anımsatmaktadır. Hitit İmparatorluk tasvir sanatında bir hayvan sırtında² sol eliyle üzerine bastığı hayvanın yularını, sağ eliyle de kadeh, şimşek demeti gibi sembolik kült nesnelerini tutan hava tanrılarını çağrıştıran heykelcik, yapıldığı dönemde bu tür semboller taşıyor olabilir. Belki de elinde tuttuğu nesneler çok küçük, çok ince veya başka organik bir maddeden yapıldığı için zaman içinde kaybolmuş da olabilir. Büyük Krallık Döneminin heykel sanatının yayılış ve sınırları dikkate alınarak³, Büyük Hitit Krallık Döneminin sonlarına 14.-13. yüzyıllara tarihlenebileceğini düşünmekteyiz.

4.1.85 numaralı 6,3 cm. yüksekliğindeki ayakta duran erkek heykelciği, fazla sivri olmayan külâhı, çukur gözleri, iri burnu ve gülümser gibi ince ağız çizgisi ile genç bir erkeği betimlemektedir (Resim: 3). Bir kol hafifçe yukarı, diğer kol kısa ve aşağı doğru durmaktadır. Uzun bacakları bitişik olarak durmaktadır. Heykelcik bu görüntüsüyle genç bir tanrıyı ya da yöneticiyi sembolize ediyor olabilir.

Müzenin 20.1.86 envanter numarasına kayıtlı 3,4 cm. yüksekliğindeki ayakta duran erkek heykelciği, uzun külâhlıdır. Yanlara açılmış kolları ve kısa eteği vardır. Enine kazımlarla sanki çorap ya da bantlı çizmeler giymiş gibi görünmektedir (Resim: 4). Yukarıda tanıtılan 4.1.85 envanter numaralı genç tanrı olabileceğini düşündüğümüz heykelcik ile birlikte kısa etekli ve çizmeli bu heykelciği giysi tiplerini dikkate alarak Hitit İmparatorluk Döneminin sonlarına 14.-13. yüzyıllara tarihlemeyi düşünmekteyiz.

Hayvan ile Betimlenmiş Erkek Heykelcikleri

Gaziantep Müzesi'nin ikisi yayınlanmış (6.32.92 ve 29.2.75) envanter numaralı) beş adet hayvan ile betimlenmiş heykelcik grubu ise (2.1.83, 4.2.80 ve envanter numarasız) sivri başlığı, büyük kafaları, yukarı kalkmış kol duruşları ile daha çok boğa üstündeki Hava Tanrısı Teşup'un atribülerini andırmaktadır. Bu heykelciklerin benzerleri M.Ö. 14.-13. yüzyıla tarihlenmektedir⁴ (Resim: 5-9).

2 Hava tanrıları genellikle boğa üzerinde görülürler ancak çok ender olarak büyük bir kuş üzerinde de aynı tarzda betimlenmişlerdir (Aydıngün 2007: 115-128).

3 Meskene/Emar Suriye kazılarında ele geçirilen arkeolojik buluntular (seramikler, mühür ve tabletler) (Faist ve Finkbeiner 2002: 474-477) ve Kıbrıs'ta Kavalasos-Agios Dimitrios'ta bir mezarda ele geçirilen Hititli geyikli kır tanrısı heykelciği (Dimos 1993:735,fig.36; South 1995:41) Hitit sanatının yayılım alanının kanıtlarıdır.

4 bkz. Emre 1971; Özgüç 2002b:469-467; Özgüç 2005:238, 247.

Kadın Heykelcikleri

Müze koleksiyonlarında yer alan tunçtan kadın heykelcikleri beş adetlik bir gruba oluşturmaktadır. Bunlardan 59.4.93 envanter numaralı 6 cm. yüksekliğindeki heykelcik ayakta duran ellerini göğüslerinde birleştirmiştir. Çıplak heykelcik ince yapılı düzgün vücut hatlı ve bitişik bacaklıdır. Ayaklarının altında bir yere saplanmak için hazırlanmış sivri çıkıntısı vardır (Resim: 10).

2.28.93 envanter numaralı 5,3 cm. yüksekliğindeki çıplak kadın heykelciği (Resim: 11) ile 85.1.73 envanter numaralı 7,3 cm.lik kadın heykelciği (Resim: 12) ayakta durmakta ve ellerini karın hizasında tutmaktadır. Kadınların göğüsleri ve cinsel organları özellikle belirtilmiştir. 2.28.93'ün ayrı tasarlanmış bacakları aşağıda ayak hizasında bitleşmekte ve ayaklar altında saplama çıkıntıları yer almaktadır.

24.3.77 envanter numaralı çıplak kadın heykelciği ise oturur durumda betimlenmiştir (Resim: 13). Başında arkada üç sıralı, sarık tarzı bir başlığa benzeyen ya da uzun saçların dolanarak toplanmasını andıran saç modellemesi görülür. Kollar küt bir şekildedir. Kabartma göğüs aralarında çapraz kazıma vardır. Bitişik bacaklar aşağıda sap şeklinde incelmektedir. Bu heykelcikler Suriye tipi güneyli etkiler taşımakta ve kurşun figürinler ile benzetilmektedir. Bir yandan da Anadolu'nun Erken Tunç Çağı figürin ve idollerinin stilize etkileri devam etmektedir. Bu nedenle söz konusu heykelciklerin M.Ö. 20. ile 17. yüzyıllar arasındaki bir dönemde, Erken Hitit'te korucu tanrıça olarak imal edildiklerini düşünmekteyiz.

60.1.75 envanter numaralı, 4,8 cm. yüksekliğinde, Nizip'ten geldiği belirtilen, ayakta duran, başında yüksek bir başlıklı, uzun giysili kadın heykelciği de kısa küt kolları, bitişik ayakları altında saplanmak için hazırlanmış düzeneğiyle benzer işçilik göstermektedir (Resim: 14). Ancak, heykelcik giysili ve yüksek başlığıyla yukarıda tanıttığımız ve koruyucu tanrıça olabileceğini düşündüğümüz heykelciklerden daha farklı bir kimliği sembolize ediyor olmalıdır. Başlık tipi ve uzun giysisi ile Tanrıça Hepat'ın erken dönem bir minyatürü olabileceğini düşündüğümüz heykelciği 17.-16. yüzyıllar arasındaki Erken Hitit Dönemine tarihlemeyi uygun bulmaktayız.

Gaziantep Müzesi'ndeki giysili bir başka kadın heykelciği ise 1954 envanter numaralı, 2,8 cm. yüksekliğinde Tokat İli'nin Artova İlçesi Çime Köyü'nde bir tarlada bulunup 1959 yılında müzeye satılmış olan bronz heykelciktir (Resim: 15). Bölgeden gelmemiş olmasına rağmen müzedeki sergilemede aynı vitrine konulmuş olan heykelcik, yüksek polosu andıran arkada sırtına kadar uzanan baş örtüsü, iri badem gözleri, iri üçgen burnu, ince ağız çizgisi ile mağrur bir yüz ifadesi taşımaktadır. Göğsünde duran elleri ve oldukça düzgün uzun pilili eteği ile detaylı olarak betimlenmiştir. Heykelciğin yüzü, Boğazköy Müzesi'ndeki diskus başlıklı kadın heykelciği, Metropolitan

Müzesi'ne devredilmiş Norbert Schimmel koleksiyonundaki diskus başlıklı oturan tanrıça heykelciği, Kayseri Müzesi'ndeki Çiftlik heykelciği ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Boğazköy'de ele geçirilen altından yapılmış oturan tanrıça heykelciğinin yüzleri ile oldukça benzemektedir. Pilili eteği, Yazılıkaya'daki Savaş Tanrısı Sausga'nın hizmetkârları Ninatta ve Kulitta'nın kıyafetlerini andırmaktadır⁵. Ancak, başındaki yüksek polos, frontal duruşu, çok düzgün işlenmiş uzun pilili eteği ile Anadolu'nun M.Ö. 1. binyılda altın, gümüşten üretilmiş küçük Ephesos Artemis'lerini, ya da Antalya Müzesi'nde korunan fildişi ve gümüşten yapılmış Elmalı Bayraklı D Tümülüsü'nde ele geçirilmiş Frig Dönemi kadın heykelciklerini de anımsatmaktadır (bkz. Antalya Müzesi kataloğu, 1992, Kat No. 41-42). Söz konusu özellikler dikkate alınarak heykelciğin Hitit İmparatorluk sonunda belki de daha geç bir dönemde (12.-9. yüzyıllar) arasında üretilmiş olabileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

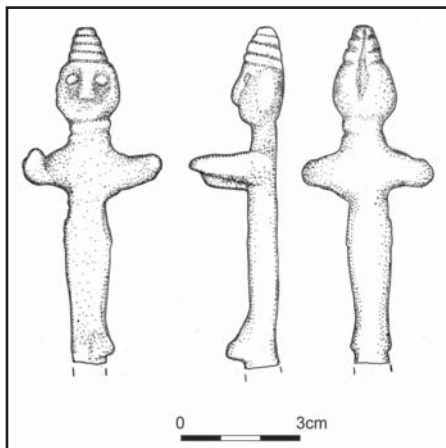
- ALKIM, U. Bahadır, 1968, *Anatolia I. From the Beginning to the end of the 2. nd Millenium B.C.* Archaeologia Mundi, Nagel Publishers, Geneva.
- Antalya Museum, Müze Kataloğu, Ankara, 1988.
- AYDINGÜN Şengül, 2005, *Tunç Çağının Gizemli Kadınları/Mysterious Women of The Bronze Age*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- 2007 "Bir Yapı-Adak Çivisi İle İki Farklı Hayvanla Betimlenmiş Hitit Tanrı Heykelcikleri"- A. Muhibbe Darga Armağanı, 115-128, 1, Sadberk Hanın Müzesi Yayınları, İstanbul.
- AYDINGÜN Ş.-F. BULGAN, 2007, "Tanrı Ailesine Adanmış Bir Adak Çivisi", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 7, 91-98.
- BALKAN, Kemal, 1957, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kırallı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*, TTK yayınevi, Ankara.
- BITTEL, Kurt, 1976, *Die Hethiter. Die Kunst Anatolien vom Ende des 3. bis zum Anfang des I. Jahrtausends vor Christus*. München.
- 1979, "Eine Kleinasiatische Nagelbronze", *Florilegium Anatolicum Me'langes Offer a' Emmanuel Laroche* (ed.) De. Boccard, Paris: 59-63.
- BITTEL, K.-BOESSNECK, J.-DAMM, B.-GÜTERBOCK, H. G.-HAUPTMANN H.-NAUMANN R.- SCHIRMER, W., 1975, *Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*, Gebr. Mann, Berlin.
- BITTEL, K.-HEIDENHEIM, 1987, "Der Schwertgott in Yazılıkaya" *Akurgal'a Armağan Festschrift Akurgal Anadolu (Anatolia) XXI*, 1978/1980, DTCF Basımevi, Ankara. 21-28.

5 Darga, 1992, 163, resim 169.

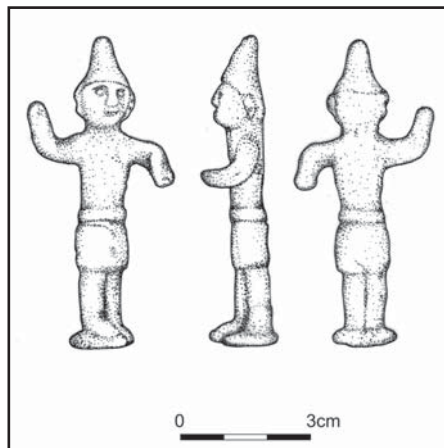
- BLACK, J.-A. GREEN, 1998, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, London (First press 1992).
- DARGA, A. Muhibbe, 1985, *Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 3221, İstanbul.
- 1992, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları 56, İstanbul.
- DURU, Refik, 2003, *Unutulmuş Bir Başkent Tilmen (İslahiye Bölgesinde 5400 yıllık Bir Yerleşmenin Öyküsü)*, Türsab Kültür Yayınları, İstanbul.
- DONBAZ, Veysel, 1998, Inscribed Spear Heads and Some Tablets at the Gaziantep Archaeological Museum, *Altorientalische Forschungen*, 25/1998-1, 173-185.
- EKİZ, H. Hamdi, 1995, "Afyon Müzesi'nde Bulunan Bir Hitit Heykelciği", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yıllığı*: 159-163.
- 1997a, "İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Üç Tanrı Heykelciği", *Arkeoloji Dergisi V*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 15-18.
- 1997b, "Ankara Anadolu Medeniyetleri, Çorum, Karaman ve Konya Müzelerinde Bulunan Bazı Tanrı Heykelcikleri", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı*, Ankara, 161-172.
- 1998, "Özel Bir Koleksiyonda Bulunan Bir Grup Tanrı Heykelciliği", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı*, Ankara, 79-93.
- 1999, "Gaziantep Müzesi'nde Bulunan Hayvan Üstünde Duran İki Tanrı Heykelciği", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1994 Yıllığı*, 131-140.
- 2001, "İçel Müzesi'nde Bulunan Üç Hitit Tanrı Heykelciği", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı: 2, Ankara, 21-24.
- 2003a, "Gaziantep Müzesi'nde Bulunan Çift Yüzlü Bir Tanrı Heykelciği", *Kubaba*, Sayı: 1, 17-19.
- 2003b, "Tokat Müzesi'nde Bulunan Bir Tanrı Heykeli", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2002 Yıllığı*, 357-365.
- 2005, "Adıyaman Müzesi'nde Bulunan Üç Hitit Tanrı Heykelciği", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı: 5, 57-64.
- 2006, "Kahramanmaraş Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Hayvan Üzerinde Duran Hitit Heykelciği", *Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin Yansıması/ Studies in Honor of Hayat Erkanal Cultural Reflections*, İstanbul, Homer Kitabevi, 305-309.
- ELLIS, R. S., 1968, *Foundation in Ancient Mesopotamia*, New Haven and London.
- EMRE, Kutlu, 1971, *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, V. Seri No: 5, Ankara.

- 1993, A Group of Hittite Statuettes from Alaca Höyük, *Istanbul Mitteilungen*, Band 43, 235-244, taf. 22-24.
- 2002, "Felsreliefs, Stelen, Orthostaten, Großplastik als monumentale Form staatlicher und religiöser Repräsentation", *Hethiter und Ihr Reich, das Volk der 1000 Götter*, (ed. W. Jacop), 218-233. "Kaya Kabartmaları, Steller, Ortastatlar, Görsel Sanat: Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk* (Ed. W. Jacop), Bonn, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag, 487-492.
- FAIST Bethina-Uwe FINKBEINER, 2002, "Emar Eine Syrische Stadt unter Hethitischer Herrschaft", *Hethiter und Ihr Reich, das Volk der 1000 Götter*, (ed. W. Jacop), 190-195; "Emar Hitit Egemenliğinde Bir Suriye Şehri", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, (Ed. W. Jacop), Bonn, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag: 475-477.
- FRANKFORT, Henri, 1939, *Cylinder Seals, A Documentary Essay on The Art and Religion of The Ancient Near East*, London.
- GOLDMAN, Hetty, 1952, "A Crystal Statuette from Tarsus", *Archaeologica Orientalia*, in *Memoriam Ernst Herzfeld*, Locust Valley, New York.
- GÖTZE Albert, 1928, *Keilschrifturkunden aus Bogazköi XXI*.
- GURNEY, O. R., 1977, *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford Presim.
- GÜTERBOCK, Hans Gustav, 1993, Gendanken über ein Hethitisches Königssiegel aus Boğazköy, *Istanbul Mitteilungen*, 43: 113-116.
- HAAS Volkert, 2002, "Die Hethitische Religion", *Hethiter und Ihr Reich, das Volk der 1000 Götter*, (ed. W. Jacop), 102-111, "Hitit Dini" *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, (ed. W. Jacop), Bonn, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag: 438-442.
- KULAÇOĞLU, Belma, 1999, "Anadolu Medeniyetleri Müzesi Altın Serpuşlu Gümüş Tanrı Heykelciği", *Anadolu Medeniyetleri Yıllığı 1998*, Ankara: 125-130.
- LAROCHE, Emmanuel, 1966, *Catalogue des Textes Hittites*, Paris.
- ÖZGÜÇ, Nimet, 1979, "God and Goddesses with identical Attributes during The Period of Old Assyrian Trade Colonies" *Florilegium Anatolicum Me'langes Offres a'Emmanuel Laroche* (ed. De. Boccard), Paris.
- 2002a, "Götterprozessionen, Kriegs-und Jagdszenen Ein Überblick über den Motivreichtum anatolischer Roll-und Stempelsiegel des 20.-18. Jahrhundert v.Chr", *Hethiter und Ihr Reich, das Volk der 1000 Götter*, (ed. W. Jacop), Bonn: 234-239; "Tanrı Alayları, Savaş ve Av sahneleri", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, (Ed. W. Jacop), Bonn, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag: 493-496.

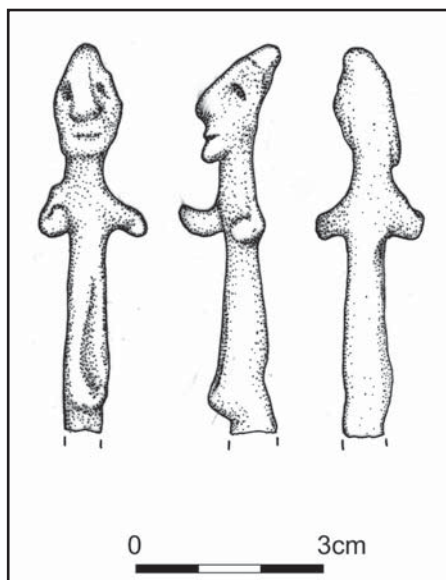
- 2002b, "Erlesene Werke der Kleinkunst Anatolische Elfenbeinschnitzereien", *Hethiter und Ihr Reich, das Volk der 1000 Götter*, (ed. W. Jacop), Bonn: 244-247.
- "Seçkin Sanat Eserleri Anadolu Fildişi Yapıları", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk* (Ed. W. Jacop), Bonn, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag: 498-499.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, 1979, "A Figurine of A God From Anatolia in The Hermitage Museum in Leningrad", *Florilegium Anatolicum Melanges Offerts a' Emmanuel Laroche*, (ed. De. Boccard), Paris.
- 2002a, "Frühe Zeugnisse Religiöser Volkskunst. Bleistatuetten und ihre steinernen Gußformen im 20.-18. Jahrhundert v. Chr., *Hethiter und Ihr Reich, das Volk der 1000 Götter*, (ed W. Jacop), 240-243; "Dini Halk Sanatının Erken Örnekleri M.Ö. 20-18. Yüzyıllarda Kurşun Figürinler ve Taş Kalıpları", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk* (Ed. W. Jacop), Bonn, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag, 497.
- 2002b, "Alacahöyük", *Hethiter und Ihr Reich, das Volk der 1000 Götter*, (ed. W. Jacop), 172-175; "Alacahöyük", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk* (Ed. W. Jacop), Bonn, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag, 468-470.
- 2005, *Kültepe: Kaniş/Neša*, Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul.
- PARROT, André, 1948, *Tello, Vingt Campagnes de Fouilles 1877-1933*, Paris, 56, 57 fig. 14.
- UZUNOĞLU, Edibe, 1979, "Une Figurine de foundation Hittite?", *Florilegium Anatolicum, Melanges offerts a' Emmanuel Laroche*, (Editions E. De Boccard), Paris: 321-325.

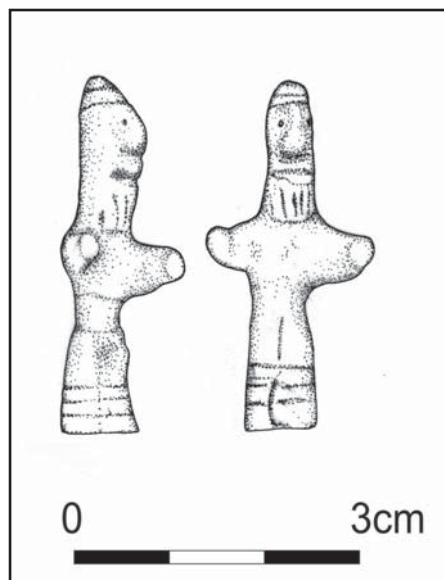
Resim 1: Env. No. 47-5-75

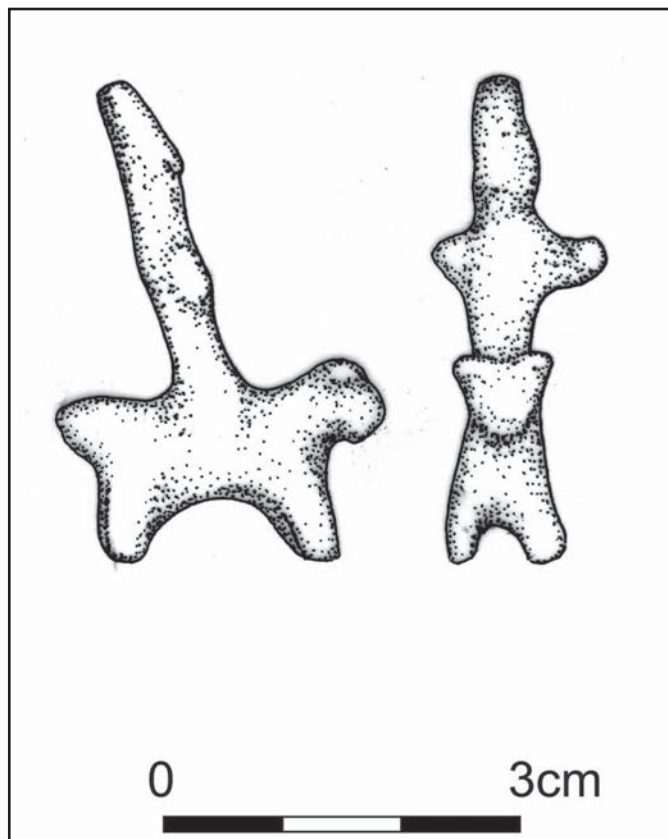
Resim 2: Env. No. 1-22-93

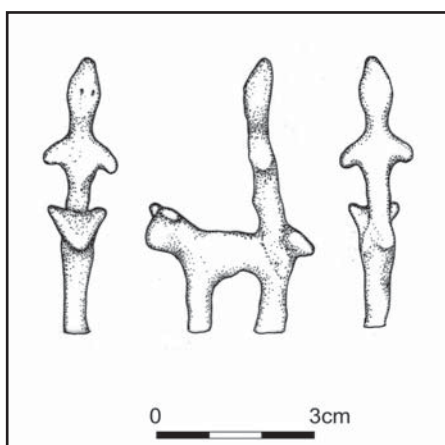
Resim 3: Env. No. 4-1-85

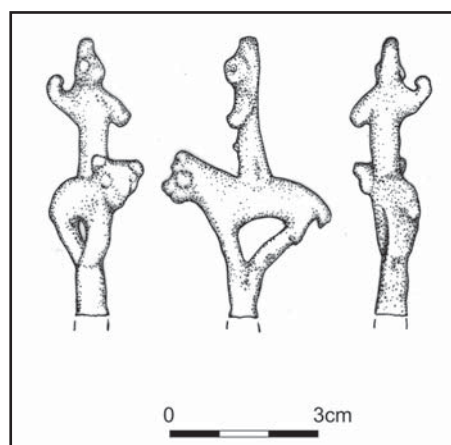
Resim 4: Env. No. 20-1-86

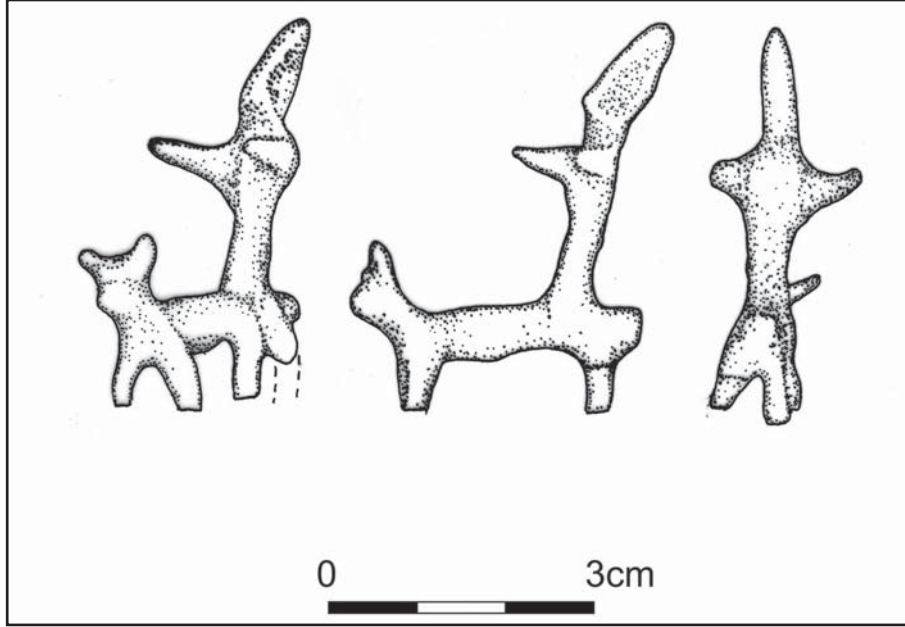
Resim 5: Env. No. 6-32-92

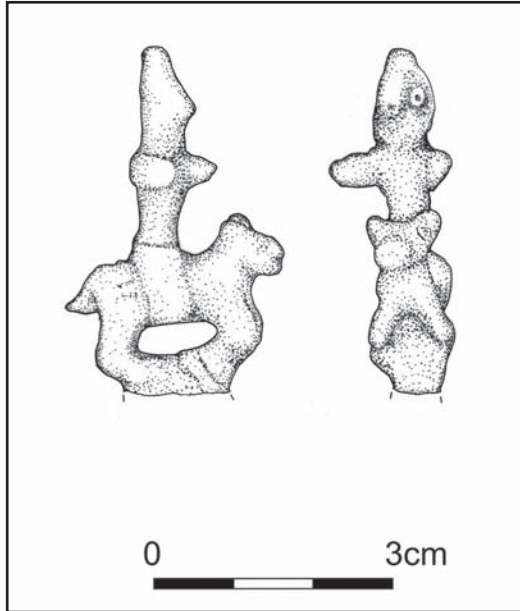
Resim 6: Env. No. 29-2-75

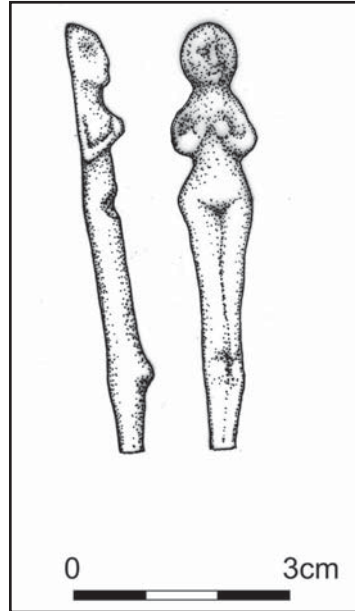
Resim 7: Env. No. 2-1-83

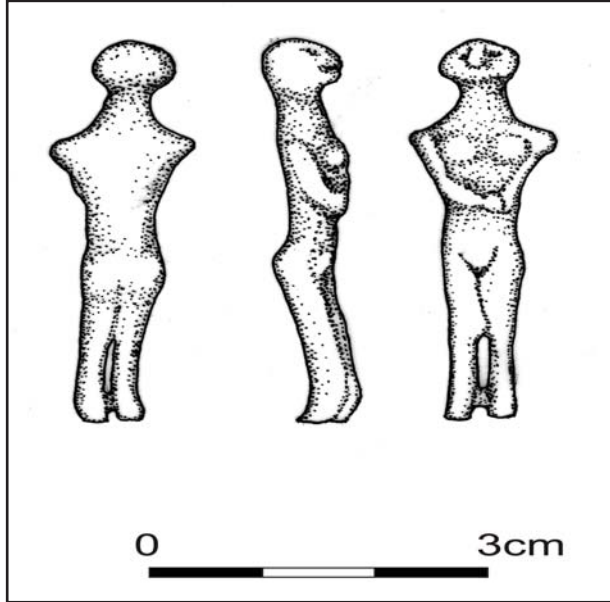
Resim 8: Env. No. 4-2-80

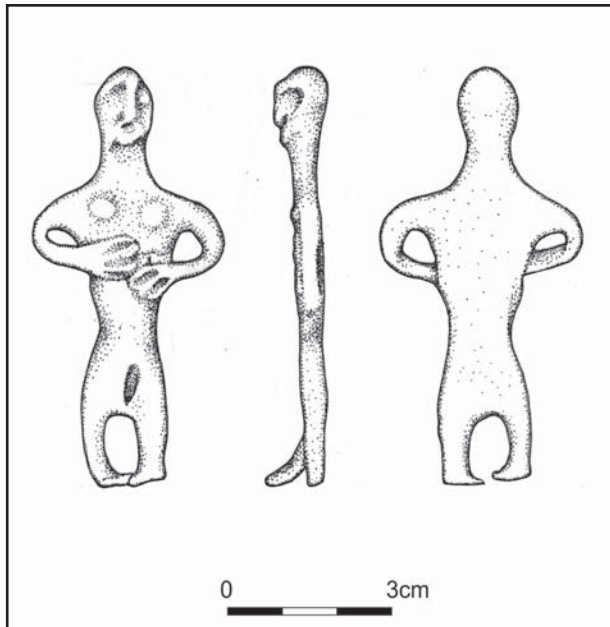
Resim 9: Envantersiz

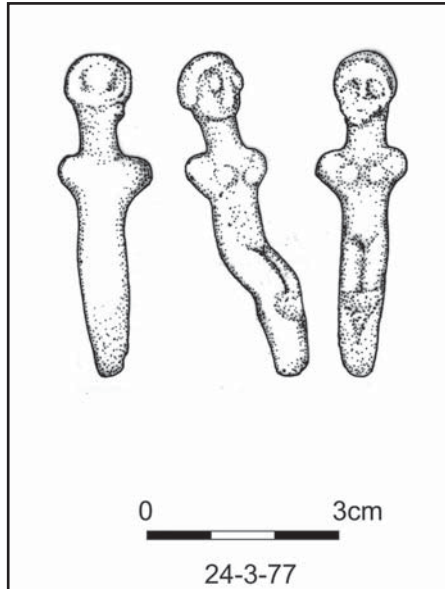
Resim 10: Env. No. 59-4-93

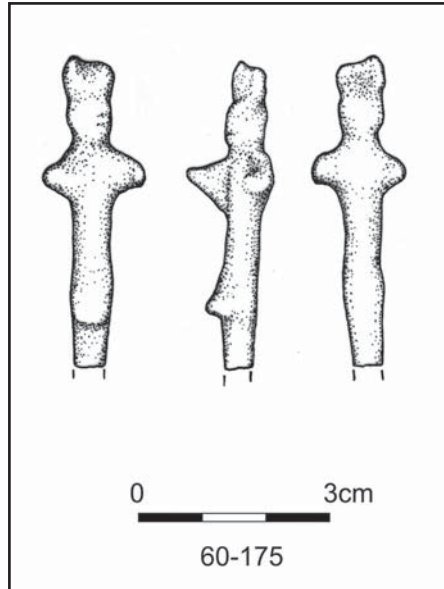
Resim 11: Env. No. 2-28-93

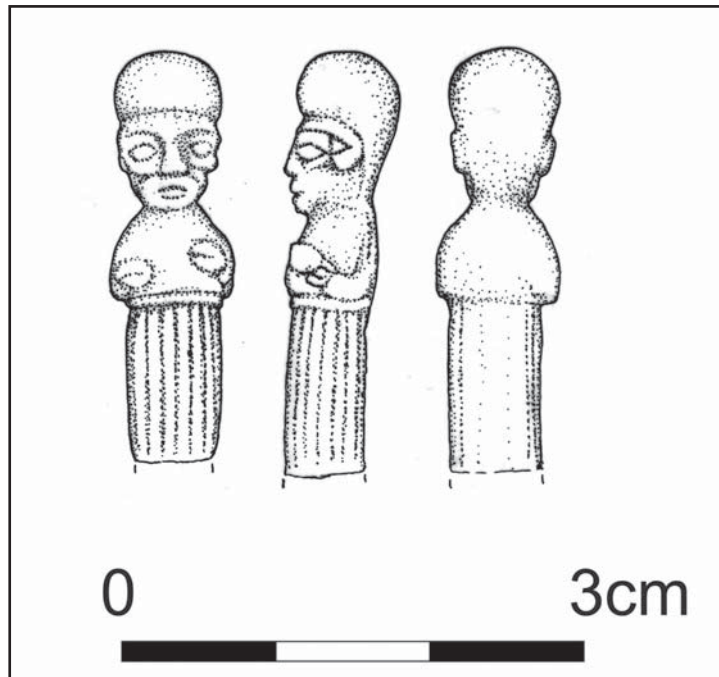
Resim 12: Env. No. 85-1-73

Resim 13: Env. No. 24-3-77

Resim 14: Env. No. 60-175

Resim 15: Env. No. 1954

İSTANBUL İLİ 2007 YILI TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR YÜZEY ARAŞTIRMASI SONUÇLARI

Şengül AYDINGÜN*

2007 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından verilen izin doğrultusunda “İstanbul İli’nin Tarih Öncesi Çağlarına Ait Arkeolojik Yüzey Araştırması”, Kocaeli Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi’nin 2007/35 numaralı projesi olarak, başkanlığımızdaki bir bilimsel heyet tarafından yürütülmüştür¹. 2007 yılı yüzey araştırması iki alanda gerçekleştirilmiştir. Birinci araştırma alanı Küçükçekmece Gölü ve çevresidir. İkinci araştırma alanı ise Silivri ve köyleridir (Resim: 1).

Bilim heyetimiz, 2007 yılının temmuz ve ağustos aylarını kapsayan yüzey araştırmasına Küçükçekmece Gölü ve çevresinden başlamaya karar vermiştir. Bunun nedeni, yaşam açısından ender bir coğrafi mekân olan Küçükçekmece Gölü çevresinin yüz binlerce yıl evvel kullanılmış olduğunu kanıtlayan Yarımburgaz Mağarası’nın burada olmasındandır. Amacımız, Avrupa’nın ve Türkiye’nin en eski yerleşim alanı Yarımburgaz çevresinde olması muhtemel başka prehistorik yerleşimleri tespit edebilmektir.

İstanbul Boğazı’nın 20 km. kadar batısında yer alan Küçükçekmece Gölü’nün yüzölçümü 15.22 km², kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu 10 km., en geniş yeri yaklaşık 6 km.dir. Fazla olmayan derinliği 5 ile 20 metre arasında değişmektedir. En derin yeri güney kıyı yakınlarında 20 m.ye ulaşır. Göl, öncesinde deniz ile birleşik olduğundan acı su içermekte ve lagün tipi bir nitelik taşımaktadır. Küçükçekmece Gölü ve çevresi geçmişte pek çok jeolojik değişim geçirmiş ve son derece güzel coğrafyasıyla insanlığın ilk yerleşim yerlerinden birisi olmuştur (Resim: 2).

Marmara Denizi’nin kapalı bir havza olduğu dönemde İstanbul yakınlarındaki Küçükçekmece Gölü’nün bulunduğu alan oldukça derin kazılmış akarsu vadileri içermektedir. Son jeolojik dönemdeki buzullaşma sona erince denizlerin seviyesi yükselmiş ve İstanbul ile Çanakkale Boğazı’nı

* Yrd. Doç. Dr. Şengül AYDINGÜN, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE.
sengulaydingun@kocaeli.edu.tr

1 Bu araştırmaya destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kocaeli Üniversitesi, Avcılar, Küçükçekmece ve Silivri Belediyesi olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlara teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Ayrıca, Bakanlık temsilcimiz sayın Müjgan Harmankaya ile İstanbul Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı’ndan Prof. Dr. Sayın Mehmet Özdoğan ile Prof. Dr. Nur Balkan Atlı’ya ve Boğaziçi Mağaracılık Kulübü’ne çalışmamıza verdikleri bilimsel destekten ötürü özel teşekkürlerimizi iletiriz.

yanan deniz suları Marmara çukurluğunu yaklaşık 90-120 metre kadar doldurmuştur. Bu deniz istilasına ya da basması sonucunda eski vadi ağzları boğularak "ria"lar ortaya çıkmıştır

Küçükçekmece Gölü'nü besleyen derelerden en önemlisi Sazlıdere ve Eşkinöz'dür. Her iki derenin göle yaklaştığı yerler arkeolojik açıdan insanlık için en uygun yaşam alanları konumundadır. Doğal olarak akarsuların göl ya da deniz ile birleştiği noktalar pek çok su canlıları için ideal üreme alanı olmaktadır. Değişik türlerdeki su ürünleri, insanların en kolay ulaşabileceği besin maddeleridir. İnsan dere ile göl ya da denizin birleştiği noktalarda hem içme suyu bulabilmekte hem de uzak yerlere ulaşımı daha kolay yapabilmektedirler. Bu nedenle bölgede yaşam yüz binlerce yıl evvel başlamış ve gölün hemen her köşesinde farklı dönemlerde yerleşmeler ve limanlar kurulmuştur. Yaşam açısından ender bir coğrafi mekân olan Küçükçekmece Gölü çevresinin ilk ve en eski yerleşim alanı Yarımburgaz Mağarası'dır.

Küçükçekmece Gölü'nün batı yakası, Avcılar sınırlarında kalmaktadır. Burada yaptığımız incelemeler, özellikle İstanbul prehistoryası için oldukça ilginç verilerle karşılaşmamızı sağlamıştır.

Küçükçekmece Gölü'nün Firuzköy mevkiinde Eşkinöz Deresi'nin göle bağlandığı noktanın 100 metre kadar yukarısında bostan sulamak için tarla sahipleri tarafından açılan iki su açmasından atılan toprak içerisinde etrafa yayılan seramikler bugüne kadar Küçükçekmece Gölü civarında hiçbir örneğine rastlanılmamış türde el yapımı, siyah balçıktan hamurlu, mineral katkılı ve az pişmiş ilkel seramik örneklerini içermektedir. Bazıları bej renkli olan seramik parçaları deniz seviyesinin eksi (-) 4 -3.50 metre arasındaki bir kültür tabakasından gelmektedir.

I. No.lu çukurun yaklaşık 80 metre kuzeyinde açılan 2 No.lu sulama çukuru daha geniş ve derin açıldığı için bu oluşum daha net anlaşılmaktadır.

2 No.lu çukurda en alt seviye 2-2,5 metrelik kaba kum, yer yer ince çakıllı, bazen denizel? gosilli yatay katmanlı, gri ve sarımsı renkli bir seviyeden oluşmaktadır. Bunun üzerindeki seviye 50-60 cm. kalınlığında gri renkli kumlu kil taşlarından oluşmaktadır. Bu seviyenin gri renkli olması bir bataklık ortamını anımsatmaktadır. Bu seviyenin tabanı 20 cm.ye varan ostrea kabuklarından oluşan bir bolluk zone içermektedir .

Bu zone zaman zaman devamsız olup mercer şeklidir. Ostrea bolluk zone üzerindeki gri renkli seviyenin arasında ise daha küçük deniz kabukları bulunmaktadır. Muhtemelen seramik için bu killeri kullanılmıştır. Bunun en iyi örneği bu seviyeden geldiği sanılan el yapımı siyahımsı-gri az pişmiş ilkel seramik parçalarının ele geçirilmiş olmasıdır.

En üst seviye ise yaklaşık 1-25 cm. kalınlığında bitkisel topraktan oluşmaktadır. Tabanında sarı renkli killi seviyelere rastlanmıştır. Bunlarda da kültür katmanları yer almaktadır. Seramiklerin tespit edildiği her iki sulama

çukurunda Jeolog Prof. Dr. Şükrü Ersoy ve Doç. Dr. Timur Ustaömer'in yaptığı incelemelere göre; en alt su seviyesinin hemen üstünde -2.20 metrede ostreaların (Deniz Midyesi) varlığı bu seviyede deniz oluşumunu göstermektedir.

Gözlemlerimiz ostreaların hemen üstünde balçıklı kum katkılı alandan seramiklerin geldiğini göstermektedir. Daha üstte akarsu çökellerinin çakıl taşları ile dolu bir tabaka görülmektedir. Çakıl taşları köken itibariyle genellikle çört, sileks, agat, kalsedon gibi silis jelinden meydana gelmiş yuvarlak çakıllardır. Ayrıca yuvarlak formu volkanik lav çakılları da bulunmaktadır. Bu çakılların bazıları süt renkli kuvars çakıllardır.

Bu sonuçlara göre; bu nokta eski dere yatağının taraça ve nokta seti dirseğindeki kısımlara denk gelmektedir. Şimdiki dere tabanından 15-20 metre daha yukarıdadır. Bu alanda denizin bir dönem vadi içini doldurarak çekildiği, bölgenin akarsu egemenliğine girdiği anlaşılmaktadır (Resim: 3).

Bu açmalardan atılan toprak ve göl üzerindeki yarımada bulunan çakmaktaşı aletler ile naviform çekirdekler, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan tarafından bölgede ilk kez karşılaşılan yabancı malzemeler olduğu ifade edilmiş ve PPN B-Çanak Çömlek Öncesi B olarak tarihlenmiştir (Resim: 4, 5).

Küçükçekmece havzasında yapılan arkeojeofizik GPR yöntemi sonucunda ortaya çıkan verilerle de bu alanda olasılıkla tarih öncesi çağlara ait bir köy yerleşmesinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

GPR sonucunda; Küçükçekmece Gölü Avcılar -Firuzköy mevkiinde Eskinoz Deresi'nin gölü doldurarak alüvyal bir dolgu yarattığı meyilli alan, dikkat edildiğinde eski bir koy görüntüsü vermektedir. Bu koy heyelanlarla dolmuş olmalıdır. Bu alanda açılmış iki sulama çukurundan yukarı doğru gidildiğinde, yaklaşık olarak çapı 50 cm. olan bir kültür seviyesi profillerin tümünde gözlemlenmiştir - 300*100 metre olarak alınan ölçüm bölgesinde 300*70metre boyutlarında bu kültür katmanı takip edilmiştir.

Tüm ölçümler sonucunda belirlenen organik malzeme içerikli ve killi olarak tespit edilen katman, yaşam katı olarak değerlendirilmiştir. Bölgede Neolitik dönemden itibaren uzun süre kullanılan yapı malzemelerinin ağaç ve bitkisel dokulardan olduğu düşünülmektedir kalınlaşmaların olduğu yerlerde yapıların olabileceği sanılmaktadır.

Seramik ve aletlerin ele geçirildiği alan coğrafi açıdan incelendiğinde, binlerce sene evvel önünden dere geçen ve göl ile birleşen küçük bir koy şeklinde olduğu anlaşılmakta ve yaşam için uygun bir konumda olduğu görülmektedir.

Derenin karşı yamacı, göl üzerinde sonradan oluşmuş bir yarımada biçimindedir. Bu yarımada'nın batısında Yarımburgaz'ın Paleolitik Çağın taş alet endüstrisine çok benzeyen pek çok satır, kıyıcı satır, ağırlık ve sürtme taş alet ele geçirilmiştir. Bu da bize Yarımburgaz'da yaşamını sürdüren

insan topluluklarının Küçükçekmece civarında avlanmış olabileceklerini düşündürmektedir. Mağaranın 6 km. güneyinde Firüzköy yakınlarındaki bu yarımada üzerinde Paleolitik Çağ insan gruplarının avladıkları hayvanların derilerini yüzmüş, işlemiş ayrıca, kemik ve ağaçları sürterek sivriltilmiş olabilecekleri muhtemeldir. Bu nedenle, söz konusu alanın paleolitik atölye olup olmadığı konusundaki sorularımıza gelecek yıllardaki çalışmalarımızın cevap vereceği kanısındayız. Bu alanda da Özdoğan tarafından PPNB olarak tarihlenen naviform çekirdekler ele geçirilmiştir.

Küçükçekmece Gölü çevresindeki yüzey araştırmamız sırasında pek çok Helenistik (Resim: 6), Roma, Bizans (Resim: 7, 8) ve Osmanlı Dönemi mimari parça ve seramiğe rastlanmıştır.

Yarımadanın doğu ucunda Geç Roma Dönemi özellikleri taşıyan mendirek ve liman kalıntısı tespit edilmiştir. Bu alanda Doğu Akdeniz Üniversitesi'nden bir sualtı ekibiyle 2008 yılında tespit çalışması yapılacaktır .

2008 yılı araştırma sezonunda Küçükçekmece Gölü ve çevresi daha detaylı olarak interdisipliner bir ekiple tekrar ele alınacaktır. Göl ve çevresinin sit sorunları da yine tarafımızdan İstanbul I. Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na rapor edilmiştir. Bölgenin arkeopark şeklinde ele alınması ve çevre atıklarının karıştırılarak 10/9'u kirletilmiş ve dünyanın en kirli sularından biri olmuş Küçükçekmece Gölü'ne boşalan atık suların önünün kesilerek gölün yeniden canlandırılması kurula önerilmiştir.

İstanbul yüzey araştırmamızın ikinci durağı Silivri İlçesi sınırları olmuştur. Burada öncelikle Selimpaşa Höyük'te çalışılmıştır. Höyük sahipli bir arazi içindedir. Günümüzde tatil siteleri arasında kalan höyük İstanbul'da hayatta kalabilmiş tek höyük olma özelliği taşımaktadır. Ancak, sahiplerince her geçen gün tıraşlanarak küçültülmekte hatta tepesine bir helikopter pisti bile oluşturulmaktadır. Höyükte yaptığımız araştırmada Bizans Döneminden itibaren pek çok dönemin seramik parçalarına rastlanmıştır. Bizim için ilginç olan ise hem Tunç Çağı seramiklerine hem de Gri Minyas seramik parçalarına rastlamamızdır (Resim 9). Höyük üzerinde bir GPR çalışması yine Çağlar Yalçınar tarafından yapılmıştır.

Silivri'nin köylerine doğru araştırmamız devam ederken ikinci noktamız Danamandıra Köyü olmuştur. Orman köyü olan Danamandıra yakınlarında Aylapınarı olarak tanınan ve bugüne kadar hiçbir kayıta yer almayan mağaranın girişinde (Resim: 10a) kazıma olarak yapılmış grafitti ve semboller dikkatimizi çekmiştir. Bunlardan bir tanesi erkek betimidir (Resim: 10b). Olasılıkla hemen yanında oyma olarak el yapılmıştır. Ayrıca labirent ya da mimariyi andıran bir resim de ilginçtir. Bu tarz kazımlar Güney Doğu Avrupa coğrafyasında Alpler'den sonra görülmemektedir. Tarihlemesi hakkında bir yoruma henüz gidilemeyen Aylapınarı Mağarası grafittileri üzerinde 2008 yılı programımızda özellikle durulacaktır. Mağarada ele geçirilen seramik parçaları Geç Neolitik, Kalkolitik Çağ'a aittir. Mağaranın bir planı Boğaziçi Mağaracılık Kulübü üyelerince çizilmiştir (Resim: 11).

Danamandıra Köyü yakınlarında orman içinde kalmış ve sarmaşık tarzı bitkilerle kaplanarak bugüne kadar gizlenmiş yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Özellikle kaya oyma şeklinde gelişmiş mimari izlerden anıtsal bir çeşmeyi andıran yapı ilginçtir (Resim: 12). Tepesinde dört adet basamak olan yapının ön tarafında havuzu andıran bir mekân vardır. Araştırmamızın son günlerine denk geldiği için yeterli çalışılamayan bölgede rastlanılan tümülüsler (Resim: 13), Trakya Üniversitesi'nden Trak tümülüsleri uzmanı Dr. Şahin Yıldırım tarafından Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. Kireçli bir jeolojik yapıya sahip olan Danamandıra Köyü ve çevresindeki çalışmalarımız devam edecektir.

Danamandıra yakınlarındaki bir başka köy olan Yaylacık'ta da aynı jeolojik özelliklere sahip bir mağara tespit edilmiştir. Mağara içinde benzer seramikler bulunmuştur. Yaylacık Mağarası da yine Boğaziçi Mağaracılık Kulübü üyelerince çizilmiştir (Resim: 14).

Araştırmamıza Fener ve Binkılıç köylerinde devam edilmiştir. Binkılıç Köyü'nün kuzeyinde tescilli yapılmamış bir kale kalıntısıyla karşılaşmıştır. Geç Roma- Erkek Bizans mimari özellikleri gösteren kalenin gelecek yıl daha detaylı incelemesi yapılacaktır. Son araştırma noktamız Alipaşa Köyü'dür. Bu köyde bir evin avlusundaki yapının duvarında dokuz harften oluşan Grekçe bir yazıt dikkatimizi çekmiştir. İstanbul Üniversitesi'nden. Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar bu yazıtın daha önceden tespit edilmediğini belirtmiştir (Resim: 15).

Henüz ilk araştırma dönemi olmasına rağmen umulmadık biçimde ilk kez karşımıza çıkan arkeolojik buluntular, İstanbul İli'nin tarih öncesinin pek çok bilinmeyenini olduğunu göstermiştir. Gelecek yıllarda daha detaylı olarak yürütülecek çalışmalarla bölgenin tarih öncesi hakkında daha fazla bilgi edinerek bilim dünyasına yeni bilgiler verme umudundayız.

Kaynaklar

- Abdullah Bey 1869, "Die Umgebung des See's Kütschücktschekmetche in Rumelien", *Verhanlungen der k.k Geologischen Reichsanstalt* 12: 263-265.
- Arıç, C., 1955, *Haliç ve Küçükçekmece Gölü Bölgesinin Jeolojisi*, İTÜ Maden Fak. (Doktora Tezi).
- Arsebük, G., 1987, "İki Milyon Yıl Öncesinin Taş Aletleri", *Tarih ve Toplum*, 8. 45: 165-169
- Arsebük, G., 1993, "Yarımburgaz, a Lower Paleolithic Cave Site near İstanbul", In M. Frangipane et al. (eds.) *Between the Rivers and over the Mountains, Archaeologica Anatolica et Mezopotamica Alba Palmieri Dedicata*: 23-36. Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche dell' Antichita Università di Roma, Roma.

- Arsebük, G., 1996, "The Cave of Yarımburgaz (The Oldest Stratified Site Yet Known in Turkey)", In U. Magen and M. Rashad (eds.) *Vom Halys zum Euphrat*: 1-13. Ugarit- Verlag, Münster.
- Arsebük, G., 1998, "Yarımburgaz Mağarası Pleistosen Arkeolojisi ile İlgili Son Çalışmalara 1997 Gözüyle Özet Bir Bakış-Pleistocene Archaeology at the Cave of Yarımburgaz", *TÜBA-AR*, 1: 9-25.
- Arsebük, G., 2004, "The Cave of Yarımburgaz: A Brief Reassessment", In *ISES. Proceedings of International Symposium on Earth System Sciences 2004*, İstanbul-Turkey: 165-167. Kelebek&Grafika Grup, İstanbul.
- Arsebük, G.-F. C. Howell-M. Özbaşaran 1988, *Yarımburgaz*, 1988. Yıllık Rapor, İstanbul
- Arsebük, G.-M. Özbaşaran, 1990, "Yarımburgaz Mağarası", *Rehber Dünyası*, 2: 11-17.
- Arsebük, G.-M. Özbaşaran, 1992, "Yarımburgaz'da Pleistosen Arkeolojisi", In M. Aktar (ed.) *I. Speleoloji Sempozyumu*: 56-59. Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul.
- Arsebük, G.-M. Özbaşaran, 1999, "Pleistocene Archaeology at the Cave of Yarımburgaz in Eastern Thrace/Turkey: Preliminary Results", In G. N. Bailey et al. (eds.) *The Paleolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*: 59-72, British School at Athens, Nottingham.
- Bousquet, R., 1901, "Les Grottes de Yarem-Bourgaz", *Echos d'Orient*, 4: 295-302.
- Cantay, T., 2003, "Sophrone Rabois-Bousquet (1864-1911) Prehistorya'nın İçinde Doğmak ve Yaşamak", In M. Özbaşaran, O. Tanındı and A. Boratav (eds.) *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar*: 55-56. Ege Yayınları, İstanbul.
- Erol, O.-Nuttal, C. P., 1973, Çanakkale Bazı Denizel Kuvaterner Depoları: *Coğrafya Araş. Derg.*, 5, 6, 27-91.
- Erol, O.-İnal, A., 1980, Çanakkale Yöresi Karacaviran Köyü Çevresindeki Kuvaterner Depoları ve Denizel Fosilleri: *Jeomorfoloji Derg.*, 9, 1-35.
- Eyice, S., 1978, "Tarihte Küçükçekmece", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/7: 57-120.
- Farrand, W. R.-J. P. McMahon, 1997, "History of the Sedimentary Infilling of Yarımburgaz Cave, Turkey", *Geoarchaeology: An International Journal*, 12.6: 537-565.
- Hochstetter, F. V., 1870, "Reise durch Rumelien im Sommer 1869", *Mittheilungen der k.k. Geographische Gesellschaft*, 5: 193-212.

- Howell, F. C., 1989, "Yarımburgaz un Nouveau Site du Pleistocene Moyen a Occupation Humaine dans l'Quest de la Turquie", *Les Premiers Peuplements Humains de l'Europe*, 1989: 233-234.
- Hubbard, G. D., 1932, "Turkish Grottoes of Yarım Burgaz", *Pan-American Geologist*, LVII.5: 321-329.
- Kansu, Ş. A., 1963, "Marmara Bölgesi ve Trakya'da Prehistorik İskan Tarihi Bakımından Araştırmalar", *Belleten*, 28.108: 657-705.
- Koenigswald, W., 1989, Preliminary Remarks on the Small Mammals from Yarımburgaz Cave(Marmara Turkey)", In F. C. Howell and G. Arsebük (eds.) *Yarımburgaz Cave. Report on Investigations in the Cave of Yarımburgaz (Marmara, Turkey) 1988 Field Season*, İstanbul.
- Kuhn, S. L., 2003, "Flexibility and Variation in the Lower Paleolithic: A. View from Yarımburgaz Cave", In M. Özbaşaran, O. Tanındı and A. Boratav (eds.) *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar*: 149-157. Ege Yayınları, İstanbul.
- Kuhn, S. L.-G. Arsebük-F. C. Howell, 1996, "Middle Pleistocene Lithic Assemblage from Yarımburgaz Cave,Turkey", *Paleorient*, 22.1:31-49.
- Meriç, E.-O., Algan, *Paleoenvironments of the Marmara Sea (Turkey) Coasts from paleontological and sedimentological data Quaternary International*, Vol. 167-168, June 2007, 128-148.
- Özbaşaran, M., 1995, "The Historical Background of Researches at the Caves of Yarımburgaz", *Halet Çambel İçin Prehistorya Yazıları*: 27-39, Grapis Yayınları, İstanbul.
- Özdoğan, M., 1985, "The Late Chalcolithic of Yarımburgaz Cave", In A. Palmieri and R.Peroni (eds.) *Studi di Paletnologia in Onore di Salvatore M.Puglisi*: 177-189, Università di Roma, Roma.
- Özdoğan, M., 1986, "Trakya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *IX. Türk Tarih Kongresi*, I: 29-37.
- Özdoğan, M., 1990, "Yarımburgaz Mağarası", *X. Türk Tarih Kongresi*, I: 373-388.
- Özdoğan, M., 1992, "Tarih Öncesi Dönemde İstanbul", In *Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları*: 39-45, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.
- Özdoğan, M., 1996, "Tarihöncesi Dönemde Trakya: Araştırma Projesinin 16. Yılında Genel Bir Değerlendirme", *Anadolu Araştırmaları*, XIV: 329-360.
- Özdoğan, M., 2003, "Paleolitik Çağ, İstanbul ve Yarımburgaz Mağarası-16 Yıl Sonra Yarımburgaz'ın Düşündürdükleri", In M. Özbaşaran, O. Tanındı and A. Boratav (eds.) *Archaeological Essay in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar*: 179-183, Ege Yayınları, İstanbul.

- Özdoğan, M., 2006, "İstanbul Kültür Sektörü Oluşumunda Tarih Öncesi Arkeolojisinin Yeri ve Mağara Turizmi", In A. E Bilgili (ed.) *İstanbul Kültür, İstanbul Turizm*: 384-390, İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul.
- Özdoğan, M.-A. Koyunlu 1986, "Yarımburgaz Mağarası, 1986 Yılı Çalışmaları", *Arkeoloji ve Sanat*, 32/33, 4-17.
- Özdoğan, M.-Y. Miyake-N. Dede, 1991, "An Interim Report on Excavations at Yarımburgaz and Töptepe in Eastern Thrace", *Anatolica*, XVII: 59-121.
- Sakıncı, M.-Yaltrak, C., 1997, Güney Trakya Sahillerinin Denizel Pleyistosen Çökelleri ve Plaeocografyası. *MTA Dergisi*, 119, 43-62.
- T., Mehmet, 2005, "Doğal Çevre Koruma Öncelikli Bir Eylem Alanı: İstanbul Küçükçekmece Gölü", *Arkitera*, 1, <http://forum.arkitera.com/cevre/4175-dogal-cevre-koruma-ocelikli-bir-eylem-alani-istanbul-kucukcekmece-golu.html>

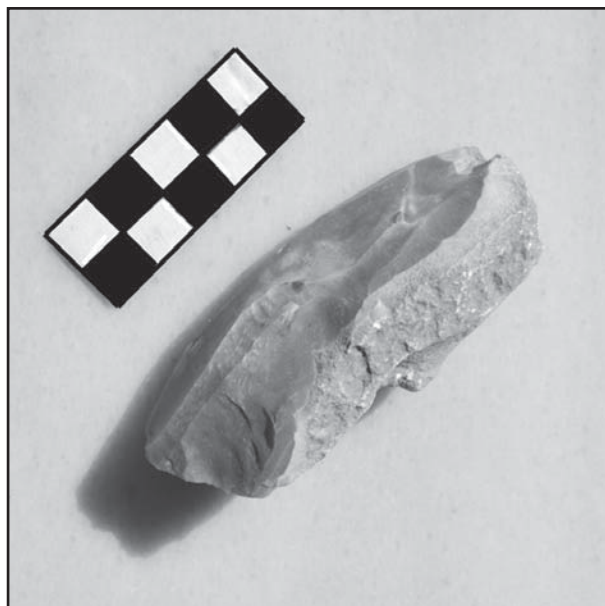
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

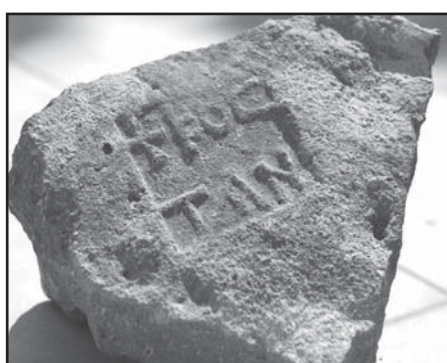
Resim: 5

Resim: 6

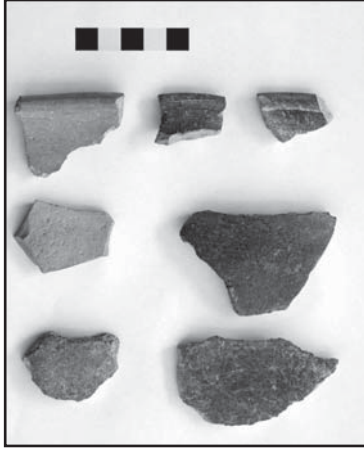
Resim: 7

Resim: 8a

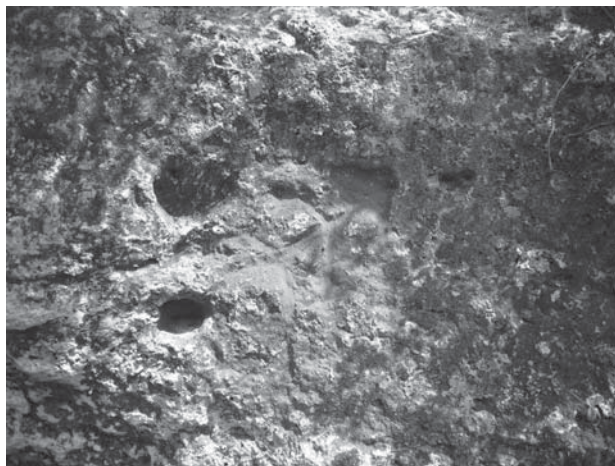
Resim: 8b

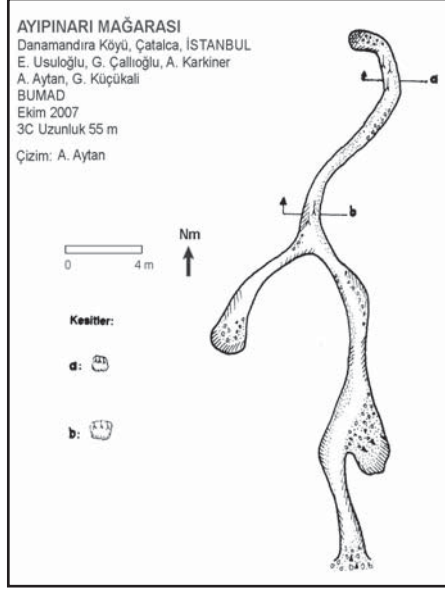
Resim: 9

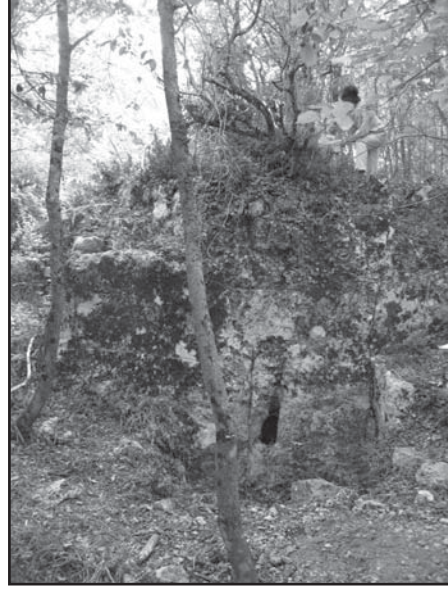
Resim: 10a

Resim: 10b

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

YAYLACIK MAĞARASI

Yaylacık Köyü, Çatalca, İSTANBUL
E. Usuloğlu, G. Çallıoğlu, A. Karkiner
A. Aytan, G. Küçükali
BUMAD
Ekim 2007
3C Uzunluk 347 m

Çizim: A. Aytan

0 10 20 m

Nm
↑

Kesitler:

a:

b:

Daral (Psikopata Bağlayan)

Gergin İstasyon Koridoru

Devam ediyor
Girilemez

Giriş

Resim: 14

Resim: 15

ARTVIN-ERZURUM İLLERİ ÇORUH VADİSİNDEKİ TARİHÎ YOLLAR ve KÜLTÜR VARLIKLARI YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2007

Osman AYTEKİN*

T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 31.07.2006 tarih ve 125591 sayılı "Artvin İli ve İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrasına Ait Türk Dönemi Eserleri ile Erzurum İli, Uzundere, Tortum, Oltu, Olur, İspir ve Pazar Yolu İlçelerinde Sivil Mimari Yapıları"na yönelik yüzey araştırmasına ilişkin onay doğrultusunda ve söz konusu alanlarda; Bakanlık temsilcisi Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü elamanı Erkan Tunç'un gözetiminde, başkanlığımdaki ekipçe, 27.10.2007-11.10.2007 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma; TÜBİTAK, DÖSİMM ve Artvin Valiliği'nin katkılarıyla yürütülmüştür¹.

Araştırmamızda; Çoruh Irmağı üzerinde yapımı tamamlanan Muratlı ve Borçka barajları ile henüz yapımı sürmekte olan Deriner baraj sahalarındaki kültür varlıklarının baraj göletlerinden ne derece etkilediğini gözlemlemek ve Yusufeli baraj sahasının üst kotunda yer alan Öğdem Köyü'ndeki (Resim: 1) kültür varlıkları ile tarihî yolların tespiti ve incelenmesi amaçlamıştır.

Öğdem Köyü Camii: Kitabesi bulunmayan yapı muhtemelen XIX. yüzyılda inşa edilmiştir. İki gözden oluşan bodrum katı üzerinde yükselen cami, tek katlı, bir minarelidir. Son cemaat yeri olan cami sac örtülü kırma çatıya sahiptir (Resim: 2). Bazı değişikliklerle günümüze sağlam olarak ulaşan yapı, ibadete açık bulunmaktadır. Tescilli olup olmadığı belirlenemeyen caminin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce çizilen planı bulunmaktadır. Son durumunu belgelemek amacıyla tarafımızca da plan-rölöve çalışması yapılmıştır (Çizim: 1).

Eski Hükümet Tabipliği Binası: Kitabesi bulunmayan yapının ne zaman yapıldığı tam olarak tespit edilememiştir. Mal sahibinin Adil Yılmaz olduğunu öğrendiğimiz yapı günümüzde terk edilmiş durumdadır. Öğdem'in ilçe

* Yrd. Doç. Dr. Osman AYTEKİN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van/TÜRKİYE

1 Araştırmamızın gerçekleştirilmesinde katkıları olan; Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkililerine, TÜBİTAK'a, Artvin Valiliği'ne, Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, Bakanlık Temsilcisi Erkan Tunç'a, Yrd. Doç. Dr. Emin Yaşar Demirci'ye, Araş. Gör. İlknur Karabulut'a, Araş. Gör. Koray Karabulut'a, Sanat Tarihçisi Abdurrahman Aktaş'a, Sanat Tarihçisi Erkan Koç'a, Y. Emre Aytekin'e teşekkürlerimizi sunmayı borç biliriz.

merkezi döneminde alt katının ayakkabıcı ve fırın, üst katının ise hükümet tabipliği olarak işlev gördüğü öğrenilmiştir. İki kattan oluşan yapı, taş ve ahşap malzemenin bir arada uyumlu kullanımından oluşan çakatura tekniği ile inşa edilmiştir (Resim: 3).

Eski Adliye Binası: Kitabesi bulunmayan yapının ne zaman yapıldığı tam olarak tespit edilememiştir. Osman Aslan'a ait olduğunu belirlediğimiz yapı terk edilmiş durumda olup orijinalde bodrum katının cezaevi, zemin katının dükkân, üst katının ise adliye olarak kullanıldığı öğrenilmiştir. Yapı, bodrum üzeri iki katlı olup taş ve ahşap malzemenin bir arada uyumlu kullanımından oluşan çakatura tekniği ile inşa edilmiştir. Semerdam çatısı oluklu kiremitle kaplanmıştır (Resim: 4).

Eski Özel İdareye Ait Bina: Kitabesi bulunmayan yapının ne zaman yapıldığı tam olarak tespit edilememiştir. Günümüzde terk edilmiş durumda olan binanın zamanında Hasan Fehmi Demir, Ahmet Sönmez ve Emrullah Bumin'e ait dükkânlar olarak işlev gördüğü belirlenmiştir. Tek katlı, taş ve ahşap malzemeden oluşan, çakatura tekniğinin uygulandığı, semerdam çatılı ve oluklu kiremitle kaplı bir yapıdır (Resim: 5).

Eski Maliye Binası: Kitabesi olmadığından tam olarak ne zaman yapıldığı belirlenemeyen yapının orijinalde maliye binası olarak işlev gördüğü ve mülk sahibinin Süleyman Aytekin olduğu öğrenilmiştir. Günümüzde terk edilmiş durumdadır. Zemin üstü tek katlı olan yapının, orijinalde zemin katı dükkân, üst katının ise idarî birim olarak işlev gördüğü saptanmıştır. Yapı malzemesi ve inşa tekniği buradaki diğer yapılarla benzerdir (Resim: 6).

Eski Özel İdara Lojmanı: Kitabesi olmayan ve terk edilmiş durumda olan yapının orijinalde dükkân ve özel idareye ait lojman olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Dükkânların zemin katta ve iki adet olduğu, lojman olarak üst katın kullanıldığı öğrenilmiştir. Zemin üzeri tek katlı olan yapı, malzeme ve teknik açıdan diğer yapılarla ayırdır (Resim: 7).

Eski Kaymakamlık Lojmanı: Kitabesi olmayan ve terk edilmiş durumda olan yapının orijinalde kaymakamlık konutu olarak işlev gördüğü ve köy tüzel kişiliğine ait olduğu belirlenmiştir. Tek kattan oluşan yapı, diğer yapılara göre daha sağlam durumdadır ve kırma çatısı saca kaplanmıştır (Resim: 8).

Adil Yılmaz Evi: Kitabesi bulunmayan yapı, günümüzde terk edilmiş olup orijinalde konut olarak işlev gördüğü belirlenmiştir. Bodrum üzeri tek katlı olan yapının semerdam çatısı saca kaplanmıştır. Yapı malzemesi ve inşa tekniği bakımından diğer yapılarla benzerdir (Resim: 9).

Bunlardan başka; yapıları tamamlanmış ve göletleri oluşmuş olan Muratlı ve Borçka baraj alanlarındaki kültür varlıkları ile henüz yapımı devam eden Deriner baraj sahasındaki kültür varlıklarının son durumları gözlenmeye çalışılmıştır.

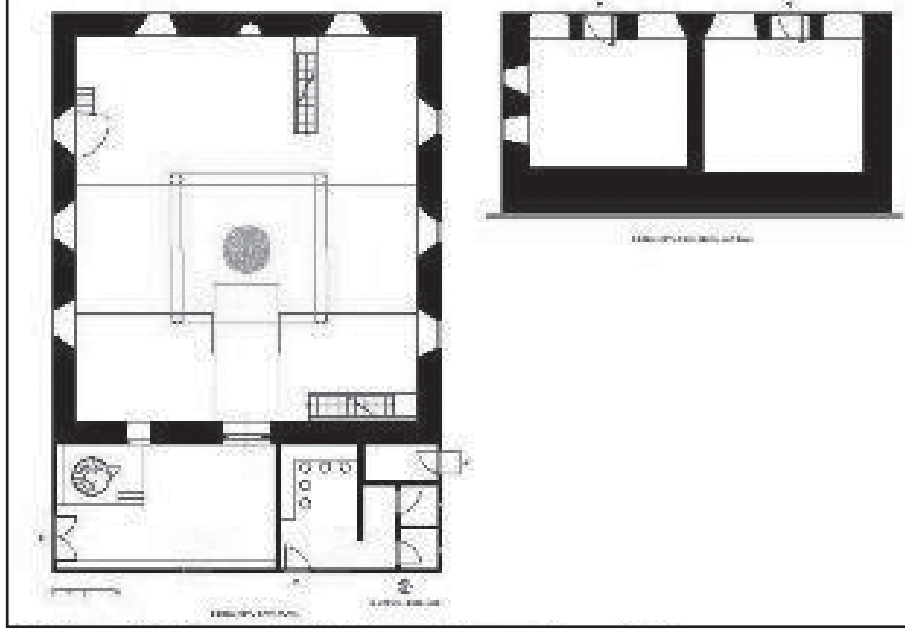
Şu aşamada, Muratlı ve Borçka baraj alanlarındaki kültür varlıklarının kurtarılmasına yönelik herhangi bir girişim söz konusu olmamıştır. Gölet son seviyesine ulaşmış olup daha önce belgelenen Fıstıklı Köyü'nün yakınında yer alan Hatila Deresi üzerindeki kemer köprü (Resim: 10) ile Borçka-Taşbaşı Mahallesi'ndeki kemer köprü (Resim: 11) baraj sularının altında kalmış bulunmaktadır. Ancak, henüz yapımı sürmekte olan Deriner baraj alanındaki tarihî Berta Köprüsü (Resim: 12) ile Ardanuç-Avcılar Köyü'ne ait olan Avcılar Kemer Köprüsü'nün (Resim: 13) taşınmalarına ilişkin Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nce oluşturulan komisyona yüzey araştırma başkanı olarak 08.11.2007 tarihinde katılarak makamlarınıza sunulmak üzere bir rapor hazırlanmıştır.

Yine, Deriner baraj sahasındaki Artvin Merkez İlçe'ye bağlı Zeytinlik Köyü'nün karşısında yer alan ve Zeytinlik Köyü Aşağı ve Yukarı türbeler (Resim: 14) olarak bilinen yapılara gidilmiş ve son durumları yerinde görülmüştür. Bilindiği kadarıyla yörenin Osmanlı öncesine ait olan bu yapıların her ikisi de baraj sularının etkisi altında kalmaktadır. Yörenin Türk dönemine tanıklık eden ünik yapılar olması nedeniyle kurtarılmalarının yararlı olacağı kanaatindeyim. Eğer bu mümkün olamayacak ise müze kurtarma kazısının yapılması öngörülebilir.

Daha önce bu güzergâhta belirlenmiş olan Zeytinlik Köyü Camii, Oruçlu Köyü Camii ve Oruçlu Köyü Demirözler Evi (eski gümrük binası) gibi yapılar da kurtarılmayı bekleyen kültür varlıkları olarak dikkat çekmektedir. Bu ve bunlara benzer yapıların Artvin ve Yusufeli baraj alanlarında da olabileceği anlaşılmaktadır.

Ayrıca, tarihî Batum-Ardahan yol ağının önemli bir kısmının Muratlı, Borçka ve Deriner baraj alanlarında bulunmasından dolayı ortadan kalktığı izlenmiştir. Ayrıca, bir dönemin yük ve yolcu taşımacılığının yapıldığı Çoruh Irmağı'ndaki, Artvin-Batum bağlantılı kayık taşımacılığına ait güzergâhın da tamamen yok olduğu belgelenmiştir.

Sonuç olarak; havaların yağışlı oluşu araştırmamızı zaman zaman aksatmışsa da hedeflenen sonuca ulaşılmıştır.

Çizim 1: Öğdem Köyü Camii planı

Resim 1: Yusufeli-Öğdem Köyü, genel

Resim 2: Yusufeli-Öğdem Köyü Camii, genel

Resim 3: Yusufeli-Öğdem Köyü, eski hükümet tabipliği binası, genel

Resim 4: Yusufeli-Öğdem Köyü, eski adliye binası, genel

Resim 5: Öğdem Köyü, eski özel idareye ait bina, genel

Resim 6: Yusufeli-Öğdem Köyü, eski maliye binası, genel

Resim 7: Yusufeli-Öğdem Köyü, eski özel idare lojmanı, genel

Resim 8: Yusufeli-Öğdem Köyü, eski kaymakamlık lojmanı, genel

Resim 9: Yusufeli-Öğdem Köyü, Adil Yılmaz Evi, bodrum katı

Resim 10: Hatila Deresi Köprüsü, baraj suları altında

Resim 11: Borçka-Taşbaşı Mahallesi Kemer Köprüsü

Resim 12: Berta Köprüsü

Resim 13: Avcılar Kemer Köprü

Resim 14: Zeytinlik Köyü, Yukarı Türbe

DAĞLIK KİLİKİA 2007: YERLEŞİM TARİHİ VE EPIGRAFYA ARAŞTIRMALARI

Hamdi ŞAHİN*

İstanbul Üniversitesi adına yürüttüğümüz 2007 yılı “Dağlık Kilikia Bölgesi Yerleşim Tarihi ve Epigrafiya Araştırmaları” kapsamında Korykos (=Kızkalesi), Seleukeia ad Calycadnum (=Silifke), Olba-Diokaisareia (=Uğuralanı-Uzuncaburç) antik kentlerinin ve Korasion yerleşmesinin (=Susanoğlu) çevrelerinde çalışılmıştır (Harita).

Bu çalışmanın¹ amacı söz konusu bu antik kentlerin arazilerinde saptanan tarımsal nitelikli çiftlik-köy türündeki yerleşmelerin birbirleriyle ve antik kentlerle olan ilişkilerini tespit ederek araştırma bölgesini kapsayan bir yerleşim tarihi oluşturmaktır. Araştırmaların diğer bir amacı ise tespit edilen yerleşmelerin nitelikleri, oluşumları, işlevleri ve üretim faaliyetlerinin aydınlatılmasına yöneliktir. Bu bağlamda, yerleşmelerindeki nüfus yoğunluğu ve yerleşim sıklığı da araştırmalarımız kapsamında ele alınmaktadır. Bölgede Hellenistik Dönemle birlikte yoğunlaşmaya başlayan inşaa faaliyetleri, Roma Döneminde hız kazanmakta ve Erken Bizans Dönemine kadar devam etmektedir. Bu nedenle yerleşmelerin, söz konusu bu dönemlerdeki siyasî, kültürel ve ekonomik gelişmelere paralel olarak geçirdikleri olumlu/olumsuz değişim de çalışmalarımız kapsamında değerlendirilmektedir. Buluntu merkezlerinin “yerleşim tarihi aralığını” saptamak için, duvar örgü teknikleri, yazıt, kabartma ve keramik gibi farklı tarihleme kriterlerinden yararlanılmıştır.

Tespit ettiğimiz yerleşmeler fişlenmiş ve GPS ile koordinatları alınmıştır. Yerleşmeler arasında saptanan antik yollar, yine GPS yöntemiyle 3 m.de bir otomatik olarak noktalandırılarak yolların güzergâhı haritalandırılmıştır. Ayrıca Korykos, Seleukeia ad Calycadnum, Olba-Diokaisareia antik

* Yrd. Doç. Dr. Hamdi ŞAHİN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı 34459 Vezneciler-İstanbul/TÜRKİYE E-posta: hcsahin@istanbul.edu.tr

1 2007 yılı araştırmalarına başkanlığım altında, Afyon Kocatepe Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Selim Pullu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi yüksek lisans öğrencilerinden Klasik Filolog Filiz Camgöz, Klasik Filolog Figen Sağlam, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nı temsilen ise Fethiye Arkeoloji Müzesi’nden Arkeolog Orhan Köse katılmıştır. Tüm ekip üyelerine uyumlu ve özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederim. Çalışmalarımız T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün izni ve İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Fonu (Proje No: 409) ile Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü’nün destekleri ile yürütülmüştür.

kentlerinin ve Korasion yerleşmesinin yazıtlarını kapsayan araştırmalara yoğun olarak devam edilmiştir. Söz konusu bu kentlerin yazıt katalogları yayına hazırlanmaktadır.

Antik Yerleşmeler

Korykos antik kenti arazisine dahil olan Hasanaliler Köyü'ne bağlı Karadeve Mahallesi'ndeki antik köy yerleşmesi, yaklaşık 100 civarında konuttan oluşmaktadır. Yapıların bazılarının yanında, ambar olabileceğini tahmin ettiğimiz tek odalı mekânlar bulunmaktadır. Yerleşmeyi ikiye ayıran doğu-batı eksenli yolun sağında ve solunda küçük tarımsal nitelikli araziler ve konutlar arasında bulunan harman yerleri, burada zeytinyağı-şaraptan başka, hububat tarımının da yapıldığını göstermektedir². Yerleşmenin yaklaşık 1,5 km. doğusundaki Çele mevkiinde, bölgenin kült tarihi açısından son derece önemli olan bir yazıt saptadık. Dikdörtgen şeklindeki sunak üzerinde yer alan yazıt iki satırdan oluşmaktadır (Resim: 1). Yazıttan, sunağın *Zeus Kodopa/Kodopaios*'a adanmış olduğu anlaşılmaktadır³. Bildiğimiz kadarıyla, bu bölge için yeni ve bilinmeyen bir sıfattır. Yaptığımız araştırmalarda, Lykia'da bulunmuş olan *Stadiasmus Patarensis* anıtında, *Kodopa* adlı bir yerleşmenin varlığını tespit ettik. Ancak Lykia'daki *Kodopa*⁴ yerleşmesi ile Dağlık Kilikia'da saptadığımız *Zeus Kodopa/Kodopaios* arasında nasıl bir bağlantının olduğu henüz açıklık kazanmamış olmakla birlikte, gerek toponym olarak gerekse de sıfat olarak, bu adın Anadolu'nun güney/güneydoğusunda varlıklarını sürdürmüş olan Luwilere kadar geri gidebileceğini söylemek mümkündür. Çele mevkiinde saptadığımız bu yazıt, 2004-2005 yılları arasında Kilikia bölgesi yüzey araştırmaları sırasında Mersin-Silifke İçesi, Narlıkuyu Beldesi Hasanaliler Köyü, Göztepesi tapınak alanında gördüğümüz iki adak yazıtıyla bağlantılıdır. 2007 araştırmalarımızda Çele mevkiinde saptadığımız ve daha önceki yıllarda görmüş olduğumuz yazıtlar birlikte değerlendirilerek yayına hazırlanmıştır. Karadeve mevkiinin yaklaşık 2 km. batısında yer alan Allıören yerleşmesinde dikdörtgen biçimli bir sarnıçta köşe taşı olarak kullanılmış olan 9 satırlık eski Yunanca bir yazıt tespit edilmiştir⁵.

Korasion yerleşmesinin hinterlandında gerçekleştirilen çalışmalarda, Yenibahçe Işıkhazan Çukuru yerleşmesinde (Resim: 2) 5 konut, 3 ışık ve 3 adet harman yerinden oluşan antik bir yerleşme; Mezgitçatağı mevkiinde ise 30 kadar dikdörtgen planlı konut, 10 adet ışık, 3 sarnıç ve 3 adet harman yerinden oluşan antik bir yerleşme saptanmıştır. Burada ayrıca yazıtlı bir

2 Şahin 2007 b: 120.

3 Şahin 2008 b: 18; Şahin 2008 a: 121.

4 Şahin-Adak 2007: 176, 189, 196.

5 Söz konusu yazıt yayına hazırlanmaktadır.

mezar sunağı tespit edilmiş ancak yazıtlı kısım çok aşınmış olduğundan tam olarak okunamamıştır.

Yenibahçe'ye bağlı Yüksek Harman mevkiinde tespit ettiğimiz tarımsal nitelikli antik yerleşme, yaklaşık 5 konuttan oluşmakta ve doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Yerleşmenin en batı ucundaki konut iki oda ve bir avludan oluşmakta olup avlu içerisinde bir değirmen taşı bulunmaktadır. Antik yerleşmenin hemen yakınında, çapı yaklaşık 10 m. olan bir harman yeri mevcuttur⁶. Yenibahçe Kalecik mevkiinde, yaklaşık 30 m. yüksekliğindeki ve 150 m. çapındaki tepe üzerinde 3x3 m. boyutlarında ve gözetleme kulesi niteliğini gösteren bir yapı tespit edilmiştir.

Yenibahçe Eriklişeki (batı) mevki yerleşmesi, yaklaşık 3-4 konut, 3 adet işlik ve 4 sarnıçtan oluşmaktadır. Yerleşmenin doğusunda ve batısında birer harman yeri bulunmaktadır. Batı noktasındaki bir yapının, batı duvarının yaklaşık 6 m. uzunluğundaki bölümünde, poligonal taş dizilimi izlenebilmektedir. Yerleşmenin yaklaşık 500 m. doğusunda yer alan Eriklişeki (doğu) yerleşmesi ise 6-7 konuttan oluşmakta olup doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Yerleşmedeki tahribattan dolayı konutların planları pek belirgin olmamakla birlikte, batı noktasındaki mekânın içerisinde bir değirmen taşı tespit edilmiştir. İşliklere ait pres ağırlıkları devşirme malzeme olarak yerleşmedeki bazı duvarların örgüsünde kullanılmıştır⁷.

Yenibahçe Meydankalesi mevkiinde büyük bir ihtimalle aynı aileye mensup kişilerin gömülmüş olduğu, ana kayaya oyulmuş bitişik iki kaya mezarı tespit edilmiştir. Lahit teknelerinin bir tanesi üzerinde bir erkek, bir kadın ve bir çocuğa ait büst kabartması bulunmaktadır (Resim: 6). Erkek ve kadının kafaları arasındaki bölümde bir kartal kabartması mevcuttur. Yine bu mevkide üzerinde 6 satır eski Yunanca yazıt bulunan dikdörtgen bir blok taş tespit edilmiştir.

Karadedeli Köyü'nün 8 km. kuzeyinde Kültesir (Germeli) mevkiinde saptanan antik yerleşme, yaklaşık 10 kadar dikdörtgen planlı konuttan meydana gelmektedir. Konutların çevresinde zeytinyağı-şarap işlikleri, bunlara ait pres ağırlıkları ve yakın çevrelerinde 6 sarnıç bulunmaktadır. Bu işliklerin bir tanesinin kuzey duvarında bir phallos kabartması bulunmaktadır ve yerleşmenin 200 m. batısında bir khamasorion'a ait lahit kapağı üzerindeki üzüm ve çelenk kabartmasının arasındaki, dört satırlık eski Yunanca yazıttan, adı tahribattan dolayı okunamayan bir kişinin bu mezarı kardeşi için yaptırdığı anlaşılmaktadır⁸. Kültesir mevkiinin 3 km. güneybatısında bulunan Harnuplu Çukur mevkiindeki yerleşme, kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta olup

6 Şahin 2008 a: 122.

7 Şahin 2008 a: 123.

8 Şahin 2007 a: 120; Şahin 2007 b: 124.

6-7 konuttan meydana gelmektedir. Konutların hemen yakınında işlikler bulunmaktadır. Harnuplu Çukur yerleşmesin 200 m. doğusunda, kısmen takip edilebilen ve kuzeye doğru yönelen antik bir döşeme yol bulunmaktadır. Bu yol büyük bir olasılıkla buranın kuzeydoğusunda bulunan Kültesir mevki yerleşmesine gidiyordur⁹.

Karadedeli'ye bağlı Murt Boğazı mevkiinde 5-6 konuttan oluşan bir yerleşme ve buranın doğusunda ise iki katlı bir çiftlik yapısı tespit edilmiştir. Yapı içerisinde ana kayadan yaralanılarak yapılmış bir adet şarap-zeytinyağı işliği, değirmen taşı ve toplama havuzu bulunmaktadır (Resim: 4). Yerleşmenin hemen batısında, anayolun kenarında çapı yaklaşık 15 m. olan bir harman yeri mevcuttur.

Karadedeli'ye bağlı Dellek mevkiinde iki yamacı birbirine bağlayan yaklaşık 50 m.lik bir duvar yapısı ve duvar yapısının ortasında yüksekliği yaklaşık olarak 8 m. olan bir kapı girişi; Yonuzlu mevkiinde ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan antik bir yerleşme saptanmıştır. Yerleşmedeki bir kapı lentosu üzerinde lobut, şimşek demeti ve phallos kabartması bulunmaktadır (Resim: 5). Yüzeyde ise az sayıda Roma keramiği görülmüştür. Tüm veriler dikkate alındığında, yerleşmenin Geç Hellenistik Dönemden itibaren, Erken Bizans Dönemine kadar iskân edildiğini söylemek mümkündür.

Karadedeli'ye bağlı Velledi Boğaz mevkiindeki¹⁰ ve yine Karadedeli'nin yaklaşık 5 km. kuzeydoğusundaki Sakızlak mevkiindeki ve Teynelli mevki antik yerleşmelerin Geç Roma-Erken Bizans dönemleri arasında iskân gördüğü anlaşılmıştır.

Uzuncaburç Yanıkköy mevkiinde bulunan ve Roma Dönemine ait 10-15 konuttan oluşan antik yerleşme, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Yerleşmenin güneybatısında, çiftlik yapısı olduğunu düşündüğümüz üç odalı ve avlulu bir yapı tespit edilmiştir. Yerleşmenin doğu noktasında 6-7 adet işlik bulunmaktadır. Yerleşmenin doğusunda, batısında ve kuzeyinde olmak üzere 4 adet harman yeri tespit edilmiştir. Yerleşmede saptadığımız dört satır yazıtlı, yuvarlak bir mezar sunağını M.S. 3.-4. yüzyıla tarihlemek mümkündür¹¹.

Yeğenli Kurşun Kalesi mevkiindeki antik yerleşme, yaklaşık 20 konuttan oluşmaktadır. Yerleşmenin hemen kuzeybatı ucunda yer alan ve bir "tapınak" olduğu düşünülen¹² yapı incelenmiştir. Yapının bugünkü yüksekliği yaklaşık 13 m. civarındadır. "Tapınak", *cella*'sının kuzey duvarında bulunan iki adet niş ve yapının mimari özellikleri dolayısıyla Erken Roma Dönemine

9 Şahin 2007 b: 124.

10 Şahin 2007 b: 127.

11 Şahin 2007 b: 128.

12 Durugönül 2002: 157; Şahin 2007 b: 129; Şahin 2008 b: 18.

tarhlandırılmıştır. Yapının hemen önünde sütun tamburları ve kaideleri bulunmaktadır. Yerleşmede tespit etmiş olduğumuz iki inşa-adak yazıtı, bu "tapınak" ile ilgili olup M.Ö. 1.-M.S. 1. yüzyıla tarihlenmiştir. Yerleşmedeki yapılar, poligonal ve isodom duvar örgüleri rahatlıkla izlenebilmektedir. Yapıların hemen batısında, bir harman yeri ve kuzeyinde zeytinyağı-şarap işlikleri bulunmaktadır. Yerleşmeyi bu veriler sonucunda Hellenistik-Roma İmparatorluk arasındaki döneme tarihlemenin doğru olacağı kanısındaız.

Yerleřmenin yaklaşık 300 m. kuzeyinde, Karyağdı Vadisi'nin karşısındaki tepenin yamacında, iki katlı bir Roma evi ("Bey Evi") tespit edilmiştir. Yapı isodom duvar örgüsüne sahiptir. Yerel bir yöneticiye ait olduğunu düşündüğümüz yapının hemen üzerindeki düzlük alanda, sarnıçlar ve işlikler bulunmaktadır. İşlik olduğunu düşündüğümüz bir yapının duvarında kanatlı, kuyruklu ve ayaklı bir phallos kabartması bulunmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla, bu kabartma bölgede başka örneği olmayan bir buluntudur. Bu kabartmanın en erken örneğini Tarquinia'daki M.Ö. 6. yüzyıla tarihlandırılmış olan Tomba del Topolino adlı Etrüsk mezarında¹³ ve M. Ö. 5. yüzyıla ait kırmızı figürlü vazolarda¹⁴ görmek mümkündür. "Bey Evi'nin" bulunduğu tepenin üzerinde ve yamacında Hellenistik Döneme ait iče dönük kenarlı kâselere ait keramik parçaları bulunmuştur. Diėer bir mal grubunu ise M.Ö. 1.-M.S. 1. yüzyıla ait Doėu Sigillatası A grubu keramik parçaları oluřurmaktadır¹⁵ (Çizim: 1).

İmamlı'ya bağlı Kızilekinlik mevkiindeki antik yerleşme, yaklaşık 10 adet konuttan oluşmakta olup doğu- batı yönünde uzanmaktadır. Yerleşmenin doğu noktasında, 25x9,70 m. boyutlarında, doğu-batı eksenli, dört mekândan oluşan ve çiftlik evi olduğunu düşündüğümüz bir yapı bulunmaktadır. Yine İmamlı'ya bağlı Ayvalı (Yağmur) Tepesi antik yerleşmesi, yaklaşık 10-12 adet konuttan ve 4 işlikten oluşmaktadır. Yerleşmenin doğusunda dikdörtgen planlı bir yapı ve iki adet harman yeri bulunmaktadır. Yapının hemen kuzeybatısındaki kapı lentoları üzerinde, lobut, kılıç-kalkan, şimşek demeti, balta (?) ve başak (?) kabartmaları mevcuttur. İmamlı-Ahatlı mevkiindeki çiftlik yerleşmesi, 15x7 m. boyutlarında bir çiftlik yapısı ve 5 adet konuttan oluşmaktadır. Yapıların hemen yanlarında işlikler bulunmaktadır. Çiftlik yapısının kapı lentosu üzerinde lobut, şimşek demeti ve kerykeion kabartması yer almaktadır. Yapı 3-4 odadan oluşmakta ve duvar yapısının bir bölümünde poligonal taş işçiliği izlenebilmektedir. Doğusunda ise bir kapı lentosuna ait olduğunu düşündüğümüz dikdörtgen blok üzerinde, ikinci bir lobut kabartmasının varlığı saptanmıştır. İki harman yerini de bünyesinde barındıran yerleşme antik bir çiftlik özelliği taşımaktadır.

13 Steingräber 2006: Resim 25.

14 Carpenter 1997: Levha 4 a; Keuls 1993: Resim 63.

15 Keramik çizimlerini titizlikle gerçekteştiren Arkeolog Mustafa Bilgin'e en içten teşekkürlerimi borç bilirim.

Olba'nın yaklaşık olarak 7 km. güneyinde yer alan Keçiliköy yerleşmesi¹⁶ ise yaklaşık 10-12 konuttan oluşmaktadır. Yerleşme merkezinin hemen güneydoğusunda bir adet işlik tespit edilmiştir. Şarap işliğinin uzun ve kısa duvarları üzerinde boğa, üç tane şimşek demeti, kartal, balık, kanatlı bir kerykeion, keçi, krater (?), phallos ve ellerini iki yana açmış bir erkek kabartması bulunmaktadır. İşlikler üzerinde yer alan bu yoğunluktaki bir kompozisyon, bildiğimiz kadarıyla bölgede bugüne değin rastlanmamış tek örnektir. Bir çiftlik kompleksi olduğunu düşündüğümüz yerleşme, Geç Hellenistik Dönemden itibaren yerleşime sahne olmuş ve Geç Roma-Erken Bizans dönemlerine kadar iskânı devam etmiştir.

Silifke'nin yaklaşık 100 km. kuzeyindeki Susama Yaylası'nda yürüttüğümüz araştırmalarda, M.S. 2.-3. yüzyıla ait olabilecek kare planlı bir mezar anıtı ve buranın yaklaşık 1 km. doğusunda ise üzerinde 4 satır eski Yunanca mezar yazıtı bulunan, alttan ve ortadan kırık bir dikdörtgen bir blok taş tespit edilmiştir.

Yazıtlar

Araştırmalar kapsamında Mersin İli, Silifke İlçesi, Demircili Köyü'nde kapı lentosu üzerinde 1 adet tek satırdan oluşan antik Yunanca mezar yazıtı; Çamdüzü-Cingilli Tepe mevkiinde 4 parça kırıklı yuvarlak mezar sunağı üzerinde 7 satırlık antik Yunanca adak yazıtı; Yenibahçe Köyü, Mezgit Kale mevkiinde dikdörtgen blok taş üzerinde 2 satır eski Yunanca yazıt; Susanoğlu Beldesi, Dellek mevkiinde kapı lentosu üzerinde, tahribattan dolayı ancak kısmen okunabilen 4 satır eski Yunanca yazıt; Demircili Köyü, Kümbetbeleni mevkiinde, üstten ve alttan kırık bir sütun üzerinde, kısmen okunabilen bir aile mezarına ait 13 satır eski Yunanca yazıt; Türkmenuşağı Köyü, Kuruçay-Kaleliin mevkiinde kaya üzerinde eski Yunanca taşçı işaretleri ve buranın hemen altındaki mağara sığınağında, ana kaya üzerinde 9 satır eski Yunanca mezar yazıtı; Karadedeli Köyü, Meydankalesi mevkiinde dikdörtgen bir blok taş üzerinde 9 satırlık eski Yunanca mezar yazıtı; Keşlitürkmenli Köyü, köy camisi bahçesinde yuvarlak bir sunak üzerinde 10 satır, soldan kırık eski Yunanca mezar yazıtı; Keşlitürkmenli Köyü, Arakcın Kale mevkiinde üstten kırık, dikdörtgen bir sunak üzerinde 3 satır eski Yunanca yazıt; Keşlitürkmenli Köyü, Arakcın Kale mevkiinde M.S. 2.-3. yüzyıla tarihlenen bir mezar anıtı üzerinde kısmen okunabilen 2 satır eski Yunanca yazıt; Ovacık Köyü, Tekkadın mevkiinde bir kaya sığınağında biri 10, diğeri 3 satır eski Yunanca mezar yazıtı; Keben Köyü, Suluca mevkiinde ana kaya üzerinde 5 harften oluşan eski Yunanca yazıt; Susanoğlu Belediyesi'nin bahçesinde,

¹⁶ Bu yerleşme yeri, M. H. Sayar tarafından 2004 yılında görülerek Derbent mevki adıyla belgelendirilmiştir ve yayına hazırlanmaktadır. Bkz. Sayar 2006: 3; Şahin 2007 b: 131; Şahin 2008 a: 127.

dikdörtgen bir sunak üzerinde M.S. 2. yüzyıla ait 6 satır eski Yunanca mezar yazıtı; Hasanliler Köyü, Allören mevkiinde soldan kırıklı, dikdörtgen bir blok taş üzerinde 9 satır eski Yunanca yazıt; Karaböcülü Köyü, Kürüsün Vadisi'nde tonozlu bir kaya mezarı üzerinde, tahribattan dolayı ancak kısmen okunabilen 7 satır eski Yunanca yazıt ve yazıtın üzerinde 3 adet büst kabartması; Cambazlı Köyü, Taşkıncık Mahallesi'nde yuvarlak bir sunak üzerinde 7 satır eski Yunanca yazıt; Sömek Köyü arazisi içerisindeki antik yerleşmede, kaçak kazı çukur içinde yuvarlak sunak üzerinde 6 satırlık eski Yunanca mezar yazıtı; İmamlı Köyü, İmamınköyü mevkiinde dikdörtgen blok taş üzerinde 4 satır eski Yunanca mezar yazıtı; Kıca Köyü, Kurbeleni-Ahatlı mevkiinde bir kaya mezarı üzerinde soldan kırıklı 8 satır eski Yunanca mezar yazıtı; Kırığıbucağı Köyü'nde soldan kırıklı yuvarlak bir sunak üzerinde 8 satır eski Yunanca yazıt tespit edilmiştir¹⁷.

Değerlendirme

Prehistorik dönemlerden itibaren yerleşime sahne olmuş olan Dağlık Kilikia bölgesi, özellikle Hellenistik Dönem itibarıyla şehirleşmeye başlamıştır. I. Seleukos Nikator, M.Ö. 296 ile 280 yılları arasında, Holmoi (=Taşucu) sakinlerini bugünkü Silifke ilçe merkezine naklederek, Göksu kıyısındaki Seleukeia'yı kurmuştur¹⁸. Olba'daki Rahip Hanedanlığı, Seleukos Krallığı'nın siyasal yönetimi altında, "*dinsel ve tarımsal faaliyetleri*" açısından bağımsız olan varlıklarını¹⁹, İmparator Vespasianus'un M.S. 72 yılında, Kilikia bölgesini eyaletleştirmesine kadar sürdürmüştür. Kilikia bölgesi başlıca ticaret yolları üzerinde bulunmasından ve bölgenin Akdeniz'e kıyısı olmasının jeopolitik-stratejik öneminden dolayı, Ptolemaios ve Seleukoslar arasında çıkar çatışmalarına neden olmuş ve bu iki güç arasında, üç Suriye savaşı boyunca el değiştirmiştir. III. Suriye Savaşı (M.Ö. 246-241) sonunda ise, Kilikia uzun bir süre Ptolemaiosların kontrolü altına girmiş²⁰ ve III. Antiokhos, ancak V. Suriye Savaşı (M.Ö. 202-200) sonunda Kilikia topraklarını yeniden Seleukosların egemenliğine katabilmiştir²¹. Bugün Erdemli İlçe'si sınırları içerisinde bulunan Korykos antik kenti²², III. Antiokhos'un M.Ö. 197 yılında, Ptolemaioslardan geri aldığı kentler arasında sayılmaktadır²³. Korykos bundan sonraki yüzyıllarda, yaklaşık 5 km. doğusunda bulunan Elaiussa antik kenti ile girdiği rekabet sonucunda, önemini yitirmiş ve buranın bir

17 Şahin 2008 a: 128 vd.

18 "Ολμοι, όπου οί νυν Σελευκεῖς μετῴκηθησαν, Strabon, XIV, 5, 4; Sayar 1999: 125.

19 Houwink ten Cate 1965: 34; MacKay 1968: 73 vd.

20 Hölbl 1994: 42.

21 Polybios, XVIII, 39, 3; Errington 1989: 271-278; Hölbl 1994: 123.

22 Hild-Hellenkemper 1990: 315-320.

23 Livius XXXVIII, 38, 9; Boffo 1985: 45.

kome' si hâline gelmiştir²⁴. M.S. 260 yılında, Sasani Kralı I. Şapur'un Kilikia kentlerini yağmalamasının ardından, Korykos yeniden toparlanmış ve M.S. 4. yüzyılın başlarından itibaren eski gücüne ve önemine kavuşmuştur. Bu yüzyıl itibariyle, Korykos'un hinterlandındaki tarımsal nitelikli yerleşmelerin sayısında da bir artışın olduğu gözlenmektedir. Özellikle Verev Deresi'nin doğusunda ve batısında, Geç Roma İmparatorluk Döneminden M.S. 6. yüzyıl arasında yerleşme sayısında önemli bir artış bulunmaktadır. Silifke'nin 16 km. doğusunda ve Kalykadnos Nehri deltasının doğu bitimindeki derin bir koyda yer alan Korasion (=Susanoğlu) yerleşmesinin²⁵ kuruluşu da bu döneme rastlamaktadır. Kuruluş ile ilgili tek bilgi, İmparator Valentinian, Valens ve Gratianus dönemine (M.S. 367-375) tarihlenen yazıta dayanmaktadır²⁶. Yazıta göre, dönemin Isauria Valisi Flavius Uranius, Korasion antik kentini "*ıssız ve daha önce yerleşilmemiş*" bir alanda kurmuştur. Korasion, Antik Dönem boyunca polis statüsüne ulaşamamış ve Seleukeia ad Calycadnum kentinin territoriumunda, kome hâlinde gelişimini sürdürmüştür²⁷. Ancak, yaklaşık 100 m. genişliğinde ve kıyı şeridinden yaklaşık 300 m. içeriye kadar giren koyun karayla birleştiği noktadan itibaren Roma Dönemine ait yerleşmelerin varlığı, Korasion'un hinterlandının, M.S. 4. yüzyıldan önce de iskân edildiğini göstermektedir. Korasion'un bir limana sahip olması, hinterlandtan gelen çeşitli tarımsal ürünlerin buradan sevk edilmesini kolaylaştırmıştır. Korasion'dan kuzey-kuzeybatıya doğru ilerleyen en kestirme ve uygun yol güzergâhı, Yenibahçe vadisinden geçmektedir. Gerek limanın gerekse kuzey-güney bağlantılı yolların varlığı, Korasion'un hinterlandındaki vadi boyunca, birçok tarımsal nitelikli küçük yerleşmenin oluşmasını sağlamıştır. Mezgitçatağı, Bağlıçukur, Konuröküz, Harnupluçukur, Veledliboğaz, Sakızlak ve Teynelli antik yerleşmeleri bu tür tarımsal nitelikli küçük yerleşmelerdir.

M.S. 72 yılında bölgenin yeniden düzenlenmesi sırasında Kilikia, İmparator Vespasianus tarafından "yeniden" eyaletleştirilmiş ve Olba Hanedanlığı ortadan kaldırılmıştır. Bu dönem itibariyle, bölgede Romalıların imar faaliyetleri artmış ve M.S. 3. yüzyıla kadar devam etmiştir. M.S. 260 yılında Sasani Kralı I. Şapur, Kilikia kentlerinden Aigeai, Mallos, Adana ve Tarsos'u yağmaladıktan sonra, batıya yönelmiş ve Korykos ile Sebaste'yi ele geçirmesinin ardından Selinus'a kadar ilerlemiştir. Bu yağma seferinden

24 Stadiasmos 482; Kirsten 1973: 362.

25 Hild-Hellenkemper 1990: 311-312.

26 Επὶ τῆς Βασιλῆως τῶν δε σπότων ἡμῶν/Ουαλε ντινια νοῦ καὶ Οὐάλε ντος καὶ Γρατια νοῦ/τῶν αἰωνίων Αὐγούστων/Φλ(αούιος) Οὐράνιος ὁ λαμπρότατος ἀρχων/τῆς Ἰσαύρων ἐπαρχίας τὸν τόπον/τοῦ Κορασίου πρίτερον ἀγνοούμενον/καὶ ἔρημον ὄντα ἐξ οἰκίων ἐπινοιών/εἰς τοῦτο τὸ σχῆμα ἥγαγεν ἐκ Θεμελίων/ἄπαν τὸ ἔργον κατὰσκε υἰάσας, CIG 4430; Keil-Wilhelm 1891 No. 31; Hagel-Tomaschitz 1998 No: Krs 1.

27 Hild-Hellenkemper 1990: 311.

tüm Kilikia kentleri zarar görmüştür. Ancak en büyük zararı Sebaste görmüş olmalı ki, kendini toparlayamamış ve daha sonraki yüzyıllarda Korykos'un gösterdiği büyümeyi gösterememiştir²⁸. Şapur'un seferi her ne kadar kıyı şeridinde yer alan antik kentleri hedef almış olsa da, söz konusu antik kentlerin hinterlandında yer alan tarımsal nitelikli yerleşmeler de bu tahribat seferinden etkilenmiş olmalıdır. Bölgede M.S. 4. yüzyıla itibariyle, antik kentlerin hinterlandındaki yerleşme sayılarında görülen artışın varlığı, büyük bir olasılıkla, I. Şapur'un seferinden sonra, hinterlandta yer alan yerleşmelerin, bir toparlanma ve yeniden yapılanma sürecine girmesiyle ilgili olabilir²⁹.

Göksu ve Limonlu nehirleri arasında kalan bölgedeki birçok kule, işlik ve yapıların kapı lentosu üzerinde, literatürde "*Olba Sembolleri*" olarak adlandırılan şimşek demeti, Herakles lobutu, phallos, Dioskurlar takkesi, kalkan ve kerykeion gibi kabartmalar bulunmaktadır. Bu kabartmalardan bazılarının, Makedonya sikkelerinde de yer almasından dolayı³⁰, bölgeye Seleukoslar tarafından getirildiği düşünülmektedir³¹. Bu tür kabartmalara Olba-Diokaisareia'nın, Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemine ait sikkelerinde de rastlanmaktadır³². Siyasal olarak, *bölgeler üstü bir güç gösteremeyen* Olba Rahip Hanedanlığı'nın Seleukoslar'ın idaresi altında özerkliklerini koruduklarını ve "tarımsal faaliyetlerde bulunduklarını" söylemek mümkün olmakla birlikte, yerleşmelerdeki "*sembollerin*" anlamları ile işlevlerinin, başka bölgelerdeki örnekleriyle kıyaslanarak, daha ayrıntılı olarak irdelenmesi gerekmekte ve "*Olba sembollerinin*", "*teokratik-feodal sistemin*"³³ bir göstergesi olup olmadığı araştırılmalıdır³⁴.

Araştırmalarımızda tespit ettiğimiz, Güvercinlik, Kültesir (Germeli), Bağlıçukur, Duvararası, Yonuzlu, Bademliören, Yağmur Tepesi, Ahatlı, Keçiliköy yerleşmelerinde, bu tür kabartmaların varlığı saptanmıştır. Keçiliköy, bunlardan Olba'ya en yakın, aynı zamanda bünyesinde en fazla sembolü barındıran yerleşmedir. Karadedeli Köyü arazisinde yer alan Yonuzlu yerleşmesi, araştırmalarımız kapsamında, "*Olba Sembollerini*" barındıran yerleşmeler arasında, saptayabildiğimiz en güney buluntu noktasını oluşturmaktadır. Bu yerleşmelerin, daha sonraki yüzyıllarda iskânının devam ettiği, gerek mimariden gerekse de araştırmalarımız kapsamında tespit edilen yazıt ve keramik buluntularından anlaşılmaktadır. Bademliören, Bağlıçukur, Duvararası ve Yonuzlu yerleşmelerinde ortalama konut sayısı, 5 ila 20 arasında

28 Kirsten 1974: 799, 802

29 Şahin 2007 b: 135.

30 Durugönül 1998: 86; dpn. 102.

31 Durugönül 1998: 85 vd.

32 Staffieri 1978: No. 1, 2-6, 10-14, 16, 18-23, 26, 30, 33, 34; Staffieri 1985: No. 3, 5, 12, 13, 17.

33 Durugönül 1998: 113.

34 Şahin 2007 b: 136.

değişmekte olup, aynı zamanda çiftlik evi olarak değerlendirdiğimiz yapılara sahiptirler. Bu özellikler doğrultusunda, bu tür yerleşmeleri “*çiftlik evine sahip tarımsal nitelikli küçük yerleşmeler*” olarak tanımlamanın doğru olacağı kanısındayız. Dağlık Kilikia Bölgesi’ndeki çiftlik evlerine benzer örneklerin varlığı, Kyaneai³⁵ (Lykia) ve Sillyon’da (Pamphylia)³⁶ yapılan araştırmalarda saptanmıştır.

Bölgede, M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir yazıtın varlığıyla³⁷, köy statüsünde olduğunu bildiğimiz, Silifke’nin 8 km kuzeyinde yer alan Imbriogon Kome (Demircili), Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen yaklaşık 70-100 konuttan ve 6-7 adet çiftlik yapısından oluşmaktadır³⁸. *Kome*’nin yakın çevresinde bulunan mezar anıtlarının³⁹, köyün ileri gelenlerine ait olduğu düşünülmektedir.

Kome statüsünde olduğunu bildiğimiz diğer bir yerleşme ise, bugün Silifke’nin yaklaşık 36 km doğusunda bulunan Limonlu’dur⁴⁰. Limonlu Çayı’nın batı kıyısında yer alan bu yerleşme, az sayıda Roma-Erken Bizans Dönemi yapı kalıntısından oluşmaktadır⁴¹. Araştırma alanımızda saptadığımız bazı yerleşmeleri, Imbriogon Kome örneğinin özelliklerinden yola çıkarak, *kome* niteliğinde olduğunu düşünmekteyiz. Silifke’ye bağlı Seyranlık Köyü’nde⁴² tespit ettiğimiz yazıtın verdiği bilgilerden, buradaki *kome*’nin M.S. 3.-4. yüzyılda Seleukeia ad Calycadnum kenti arazisinin sınırları içerisinde olduğunu söylemek mümkündür⁴³. Mimari ve yerleşim özelliklerinden dolayı, bir *kome* niteliğini taşıdığını düşündüğümüz Küstülü yerleşmesi ise, araştırmalar kapsamında saptayabildiğimiz en fazla konut, dolayısıyla da en yoğun nüfusa sahip olan yerleşmedir. Bunu ortalama 200 kadar konuta sahip olan Kümbetbeleni *kome*’si takip etmektedir.

Bölgede *kome*’lerin varlığı, yazıtlarla da belgelenmiştir. Köy adının yanında, bu yerleşmenin bir *kome* olduğunu belirten kavramının da kullanıldığı, ancak henüz lokalizasyonu yapılmamış olan *Kaperlatinos* ve *Kaprisaronotous*

35 Kolb (M. Miller) 1991: 219-231; Kolb (M. Miller)1993: 76-83; Kolb (M. Miller) 1995: 69-92; Kolb (K. Geppert, R. Behrwald, B. Yener) 1996: 39-69; Schuler 1998: 84; Kyaneai ve kentin yayılım alanında tespit edilmiş olan küçük yerleşmeler, için bkz Hailer-Şanlı 2004: 212-248.

36 Küpper 1996: 259-268.

37 MAMA III, No: 50=Hagel-Tomaschitz 1998 No: Dös 6.

38 Hild-Hellenkemper 1990: 275.

39 Machatschek 1974: 251 vd; Berns 2003: 82 vd.

40 Stabon XIV, 5.6. “...εἰσι δ’ ὄροι ταύτης μεταξὺ Σόλων τε καὶ Ἑλαιούσσης ὁ Λάμος ποταμὸς καὶ κώμη ὁμώνυμος...”.

41 Hild-Hellenkemper 1990: 331.

42 Şahin 2006 a: 133; Şahin 2007 b: 117; Sayar 2007: 201 vd.

43 Şahin 2006 b: 117 vd.

köylerinin varlığı, Korasion⁴⁴ ve Korykos⁴⁵ yazıtlarından bilinmektedir. M.S. 5-6. yüzyıla tarihlendirilen bu yazıtlar, Korasion ve Korykos'un hinterlandında antik köylerin varlığını desteklemektedir.

Bölgede 2007 yılı araştırmaları kapsamında saptadığımız diğer bir yerleşme türü ise, 3 ile 15 arasında konut ve işliklerden oluşan yerleşmelerdir. Bu tür yerleşmelerin genellikle, antik bir döşeme yol ile hem birbirlerine, hem de daha büyük nitelikli yerleşmelere ve antik kentlere bağlandıkları görülmektedir⁴⁶. Sınırlı bir tarımsal üretime sahip olduğunu düşündüğümüz bu gibi yerleşmeleri, "*tarımsal nitelikli küçük yerleşme*" olarak tanımlamanın doğru olacağı kanısındayız.

Yerleşmelerin tamamına yakınında görülen şarap-zeytinyağı işlikleri, bölgenin antik dönemdeki tarımsal faaliyetleri ve ürün çeşitliliği hakkında bilgi vermektedir. Bir işliğin sezonda 1500-3000 kg. arasında zeytinyağı ürettiği düşünülecek olursa⁴⁷, bu durum ciddi bir tarımsal üretime, dolayısıyla da önemli miktarda ekonomik bir gelirin elde edildiğine işaret etmektedir. Arkeolojik buluntuların dışında, araştırma alanımızdaki antik kentlerin M.S. 5-6. yüzyıla tarihlenen yazıtları, bu bölgelerin hinterlandında yapılan zeytinyağı ve şarap üretiminin varlığını desteklemektedir. Özellikle Korykos antik kenti ve Korasion'da bu tür meslekler yoğun olarak görülmektedir⁴⁸. Bu bölgelerdeki meslek terimleri içeren yazıtların yoğunluğu, bölgenin M.S. 4-6. yüzyıldaki ekonomik canlılığının ve gelişiminin göstergeleri olarak düşünülebilir.

Mimarinin ve yazıtların verdiği bilgilerden yola çıkarak araştırma alanımızda tespit ettiğimiz tarımsal nitelikli yerleşmelerin birden fazla dönemde iskân edildiğini söylemek mümkündür. İşlikler, yerleşmelerdeki konut sayıları ile paralellik göstermemektedir. Bu durum aynı işliğin birkaç hane tarafından ortaklaşa kullanıldığına işaret etmektedir. Yerleşmelerde, tek sıkma ve tek toplama havuzundan oluşan işlikler⁴⁹ (ἐλαϊστήριον) bulunabileceği gibi, çift sıkma havuzlu işlikler de mevcuttur. Bu tür işliklerde hem zeytin hem de üzüm işlenebiliyordu. Ancak ağırlık noktası, bölgenin coğrafi ve tarımsal özelliklerinden dolayı zeytinyağı üretiminde idi.

44 MAMA III, No: 118; Hagel-Tomaschitz 1998 No: Krs 28.

45 Honigmann 1939: 131-133; BE 1939: 463; Hagel-Tomaschitz 1998 No: Kry 124.

46 Bölgede Korykos-Elaiussa/Sebaste, Olba-Korykos, Elaiussa/Sebaste-Çatiören, Korykos - Canbazlı, Narlıkuyu-Gökburç, ve Korasion-Paslı yerleşmeleri arasında, genişlikleri 2.60-3.00 m. olan Roma Dönemine ait antik yollar mevcuttur. Hellenkemper-Hild 1990: 129; Şahin 2007 b: 138, dpn. 48.

47 Durugönül 1998: 93, dn. 136

48 Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin 2007 b: 138, dpn. 49, 50.

49 Kilikia bölgesi işlikleri için bkz. Diler 1994: 505-511; Diler 1995a: 446; Lykia bölgesi örnekleri için bkz. Diler 1995b: 83-98; Kyaneai için bkz. Hailer-Şanlı 2004: 242; Kıbrıs'ta bulunan işlikler ve zeytinyağı işleme yöntemleri için bkz. Hadjisavvas 1992: passim; Şahin 2007 b: 139.

Zeytinlerin sıkma havuzuna götürülmeden önce, değirmen taşı vasıtasıyla kırılması gerekiyordu. Yüksek Harman, Erikli ve Kümbetbeleni gibi yerleşmelerde bu tür değirmen taşları tespit edilmiştir. İşliklerde zeytinin sıkılması işlemi, daha fazla baskı gücü gerektirdiğinden, pres ağırlıkları da bu oranda büyük olmak zorundadır⁵⁰. Tipolojik özelliklerden işliklerin iskânın hangi evresinde yapıldıkları konusunda kesin bilgiler edinilmesi zor olmakla birlikte, genellikle ikinci hatta üçüncü bir kullanım evresi söz konusudur.

Harman yerleri (=ἄλως) tarımsal etkinliğin göstergelerinden biridir. Ovalık yerlerde ya da yer açısından yeterli olanaklar gösteren alanlarda, taneyi saptan ayırma işlemi tarlalarda rahatça uygulanabilmektedir. Ancak Dağlık Kilikia gibi düzlükleri kısıtlı, kayalık ve dik yamaçlarla çevrili bölgelerde, harman yerlerinin yapay olarak inşa edilmesi gerekiyordu. Araştırmalarımızda iki tip harman yeri saptanmıştır. Bunlardan ilki, genelde uygun kayalık bir alanın zemininin düzleştirilmesiyle elde edilen örneklerdir. İkinci örnek ise, uygun toprak bir alanın teraslanarak elde edilen zemine kesme taşlar döşenmesi suretiyle oluşturulan harman yerleridir. Her iki örnekteki harman yerleri dairesel biçimli olup kapladıkları alanın çevresi genellikle bir sıra taş ile çevrilmiştir. Çapları ise ortalama 7-15 m. arasında değişmekte ve yerleşmedeki konumları farklılık göstermektedir. Konuröküz yerleşmesinde altı adet harman yeri tespit edilmiş olmasına rağmen işlik görülebilmiştir. Bu durum Konuröküz yerleşmesinde yalnızca hububat tarımının yapıldığına işaret etmektedir. Bölgedeki diğer bir tarım tekniği ise, dik yamaçlarda toprağın teraslanarak⁵¹ küçük tarım arazilerinin elde edilmesine yöneliktir. Böylece, Dağlık Kilikia'nın coğrafi özelliklerinden dolayı zaten yeterli olmayan tarımsal arazileri insan gücüyle yapay olarak oluşturulmuştur. Kızılören, Kadir Ayvalı Tarlası ve Gökören yerleşmeleri buna iyi bir örnek oluşturmaktadır⁵². Yerleşmelerin yakınlarındaki yamaç arazileri teraslama yapılarak tarıma uygun bir arazi hâline getirilmiştir.

Araştırmalarımız kapsamında, yerleşmelerde tespit etmiş olduğumuz yazıtlar üzerinde yer alan şahıs isimlerinin büyük bir çoğunluğu yerel isimlerden oluşmaktadır. Bu durum, bölgenin her ne kadar siyasal olarak Helenistik krallıkların ve Romalıların yönetimleri altına girmiş olsa bile yerel halkın kendi kültürünü bir anlamda koruduğu ve uzun süre yaşattığını göstermektedir⁵³.

50 Schuler 1998: 92.

51 Lykia'da Yurtene yerleşmesinde aynı tarım yöntemi kullanılmıştır, bkz. Hailer-Şanlı 2004: 242 vd.

52 Şahin 2006 a: 135.

53 Dağlık Kilikia bölgesi yazıtları üzerinde görülen yerel isimler konusundaki makale yayına hazırlanmaktadır.

Bibliyografiya

A-Antik Kaynaklar

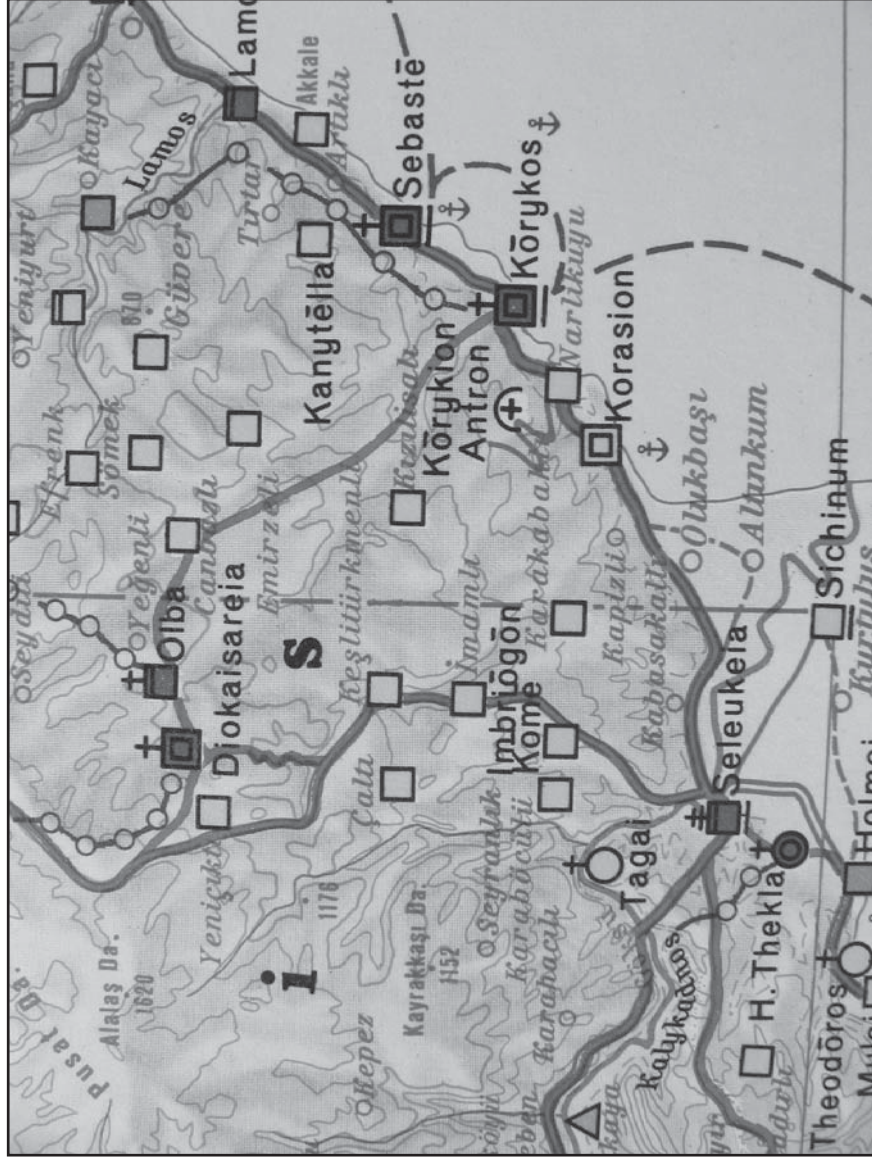
- Livius, *Ab Urbe Condita*, (Çev. E. T. Page), London 1961 (Loeb).
Polybios, *Geschichte (Historiae)*, (Çev. H. Drexler), I.-II., Zürich-Stuttgart 1961-1963.
Stadiasmos, *Anonymi stadiasmus sive periplus maris magni*. GGM 1.
Strabon, *Geographika*, (Ed. A. Meineke), Berlin 1853-1909.

B-Modern Eserler

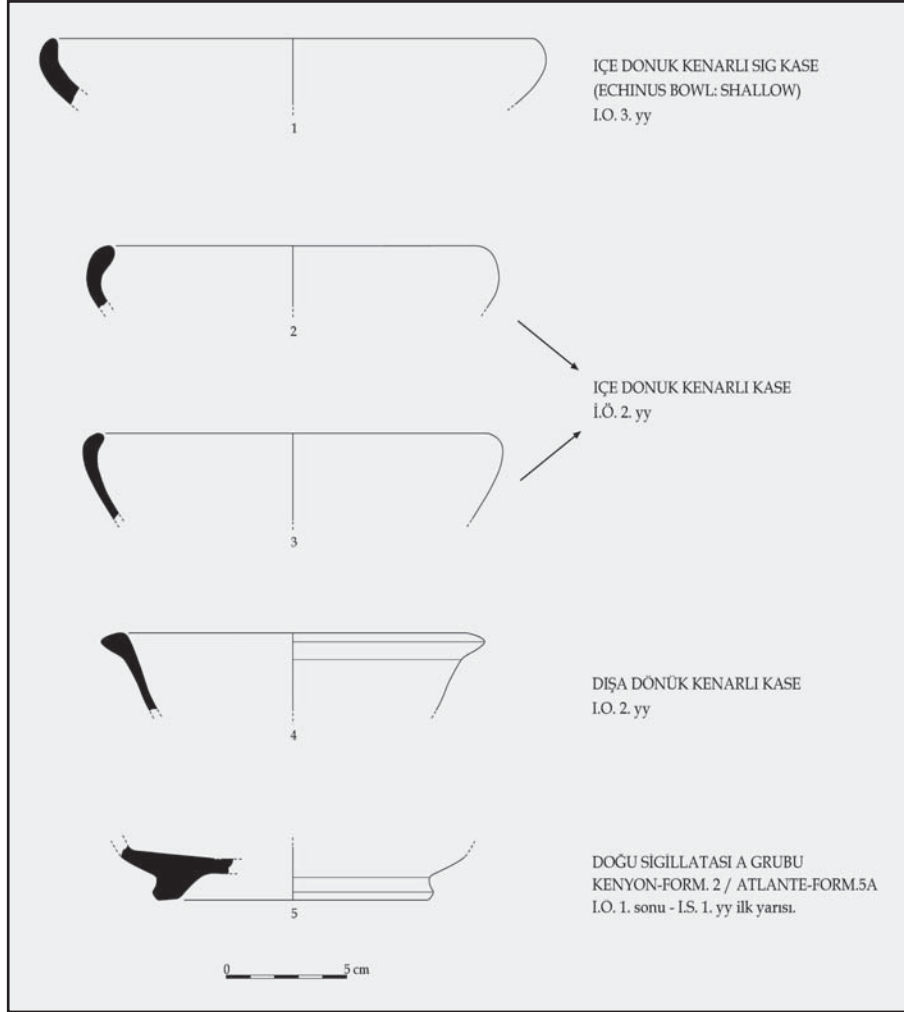
- Berns, Ch., *Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien*, Bonn 2003.
Boffo, L., *I re ellenistici e i centri religiosi dell Asia Minore*, Firenze 1985.
Carpenter, J., *Dionysian Imagery in Fifth-Century Athens*, Oxford 1997.
Diler, A., "Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytinyağı ve Şarap İşlikleri", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XI*: 505-520, 1994.
Diler, A., "Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytin ve Üzüm Presleri", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XII*: 441-457, 1995a.
Diler, A., "The most common wine-press type found in the vicinity of Cilicia and Lycia", *Lykia II*: 83-98, 1995b.
Durugönül, S., *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien*, BAR International Series 511, Oxford 1989.
Durugönül, S., "1996 Yılı İçel İli (Antik Dağlık Kilikya) Yüzey Araştırması ile Kuleler- Kaleler ve Yerleşimlerle olan İlişkiler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı XV/1*: 281-293, 1997.
Durugönül, S., *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien*, Asia Minor Studien 28, Bonn 1998.
Durugönül, S., "Verwaltung und Glaube der Olbier im Rauhen Kilikien", *Asia Minor Studien 34*, Bonn: 111-124, 1999.
Durugönül, S., "Die kaiserzeitliche Baupolitik im Rauhen Kilikien am Beispiel zweier Tempelbauten", *BjB 53*: 157-162, 2002.
Errington, R. M., "Rome against Philip and Antiochus", *CAH VIII*: 271-278, 1989.
Gotter, U., "Tempel und Grossmacht: Olba/Diokaisareia und das Imperium Romanum", *La Cilicie: Espaces et pouvoirs Locaux*, Paris: 289-325. 2001.
Hagel, S.-K. Tomaschitz, *Repertorium der westkilikischen Inschriften*, Wien 1998.

- Hailer, U.-A. Şanlı, „Gehöfte und kleine ländliche Siedlungen auf dem Gebiet von Kyaneai“, *Chora und Polis* (Schriften des Historischen Kollegs, Bd. 54), München: 212-248, 2004.
- Heberdey, R.-A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien, ausgeführt 1891 und 1892 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Wien 1896.
- Hellenkemper, H., „Zur Entwicklung des Stadtbildes in Kilikien“, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, 7. 2: 1261-1283, 1980.
- Hild, F.-Hellenkemper, H., *Tabula Imperii Byzantini 5. Kilikien und Isaurien*, Wien 1990.
- Honigsmann, E., „Notes de géographie syrienne“, *Mélanges Syriens offerts à René Dussaud par ses amis et ses élèves I*, Paris: 129-133, 1939.
- Hölbl, G., *Geschichte des Ptolemäereiches*, Darmstadt 1994.
- Keuls, E., *The Reign of the Phallus*, New York 1993.
- Kirsten, E., „Diokaisareia und Sebaste, zwei Städtegründungen der frühen Kaiserzeit im kilikischen Arbeitsgebiet der Akademie“, *Anzeiger Wien* 110: 347-363, 1973.
- Kirsten, E., „Elaiussa-Sebaste in Kilikien. Ein Ausgrabungswunsch an den Ausgräber von Side und Perge“, *Arif Müfid Mansel'e Armağan*, Ankara: 777-802, 1974.
- Kolb, F., „Kyaneai 1989. Vorbericht über Feldforschungen im Yavu-Bergland bei Kaş“, *Istanbuler Mitteilungen* 41: 187-264, 1991.
- Kolb, F., *Lykische Studien 1. Die Siedlungskammer von Kyaneai*, Asia Minor Studien 9, Bonn 1993.
- Kolb, F., *Lykische Studien 2. Forschungen auf dem Gebiet der Polis Kyaneai in Zentrallykien: Bericht über die Kampagne 1991*, Asia Minor Studien 18, Bonn 1995.
- Kolb, F., *Lykische Studien 3. Die Siedlungskammer von Kyaneai in Lykien: Bericht über Feldforschungen im Yavu-Bergland im Sommer 1992*, Asia Minor Studien 24, Bonn 1996.
- Küpper, M., „Sillyon. Vorbericht über die Arbeiten 1995“, *AA*: 259-268, 1996.
- Machatschek, A., „Die Grabtempel von Dösene im Rauhen Kilikien“, *Arif Müfid Mansel'e Armağan*, Ankara: 251-261, 1974.
- MacKay Th. S., *Olba in Rough Cilicia*, Bryn Mawr 1968.
- MacKay, Th. S., „The Major Sanctuaries of Pamphylia and Lycia“, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, 18.3: 2045-2127, 1990.

- Sayar, M. H., "Kilikia Yüzey Araştırmaları 2004", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 23: 1-12, 2006
- Sayar, M. H., "Kilikya Yüzey Araştırmaları 2005", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 24: 201-212, 2007.
- Schenk, R., *Der konrintische Tempel bis zum Ende des Prinzipats des Augustus*, Espelkamp 1997.
- Schneider, E. E., "La Cilicia Tracheia", *Elaiussa Sebaste I. Campagne di scavo 1995-1997*,: 27-43, Roma 1999.
- Schuler, C., *Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien*, München 1998.
- Schulz, R., „Zwischen Kooperation und Konfrontation. Die römische Weltreichsbildung und die Piraterie“, *Klio* 82: 426-440, 2000.
- Staffieri, G., *La monetazione di Olba nella Cilicia Trachea*, Quaderni Ticinesi, Lugano 1978.
- Staffieri, G., *La monetazione di Diocesarea Cilicia*, Quaderni Ticinesi, Lugano 1985.
- Steingräber, E., *Etruskische Wandmalerei*, Mosel 2006.
- Şahin, H., "Orta Dağlık Kilikia Bölgesi Araştırmaları 2005", *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 4: 133-136, 2006a.
- Şahin, H., "Eine neue Grabinschrift aus Seleukeia ad Calycadnum", *Epigraphica Anatolica* 39: 117-118, 2006 b.
- Şahin, H., "Dağlık Kilikia Bölgesi Araştırmaları 2006" *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 5: 116-121, 2007 a.
- Şahin, H., "Doğu Dağlık Kilikia: Polis-Khora İlişkileri Üzerine İlk Düşünceler", *Colloquium Anatolicum* VI: 115-179, 2007 b.
- Şahin, H., "Dağlık Kilikia 2007: Yerleşim Tarihi ve Epigrafya Araştırmaları", *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 6: 120-129, 2008 a.
- Şahin, H., "Dağlık Kilikia: Yerleşim Tarihi ve Epigrafya Araştırmaları", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 26, Mayıs 2008: 17-18, 2008 b.
- Şahin, S.-M. Adak, *Stadiasmus Patarensis Itinera Romana Provinciae Lyciae*. Şurda: *Gephyra* Monographie 1, İstanbul 2007.

Harita 1: Doğu Dağlık Kilikya (Hild, F.-Hellenkemper, H., *Tabula Imperii Byzantini* 5. Kilikien und Isaurien, Wien. 1990).

Çizim 1: Kurşun Kalesi, keramik örnekleri

Resim 1: Çele mevkii, yazıtlı dikdörtgen sunak

Resim 2: Işıkgasan Çukuru yerleşmesi, ışık

Resim 3: Bademliören antik yol döşemesi

Resim 4: Murtboğazı yerleşmesi, işlik

Resim 5: Yonuzlu yerleşmesi, kabartmalı lento

Resim 6: Meydankalesi, kaya mezarı lahit teknesi ayrıntısı

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz bildiriler, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz bildiri metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları:

1. Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm'lik bir alan içinde 10 puntoda, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD'ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalara (Harita:), Çizimlere (Çizim:), Resimlere (Resim:), olarak alt yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD'ye kaydedilmiş metnin mutlaka metin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi halde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Bildirilerin sempozyum esnasında ya da en geç 1 Ağustos tarihine kadar
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Araştırmalar ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
II. Meclis Binası
Ulus/Ankara
adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen bildiriler kesinlikle yayınlanmayacak ve ifade edilmeyecektir.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarının taramalarına Bakanlığımız www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılması mümkündür.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- 1- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
 - * The title to be written in 14 pts, bold,
 - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
 - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in *Italic* character.
- 2- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- 3- Please write (drawing) for the drawings (fig.) for the figures, pictures, and (map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- 4- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- 5- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- 6- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Araştırmalar ve Yayın Şubesi Müdürlüğü, II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which doesnot follow the rules or is sent late, will not be published and will not be given back.

Note the books of the Symposium is available on www.kultur.gov.tr